3 1761 07498735 5

Digitized by the Internet Archive
in 2010 with funding from
University of Toronto

http://www.archive.org/details/socialokonomiken01asch

285 (1) I

SOCIALØKONOMIK

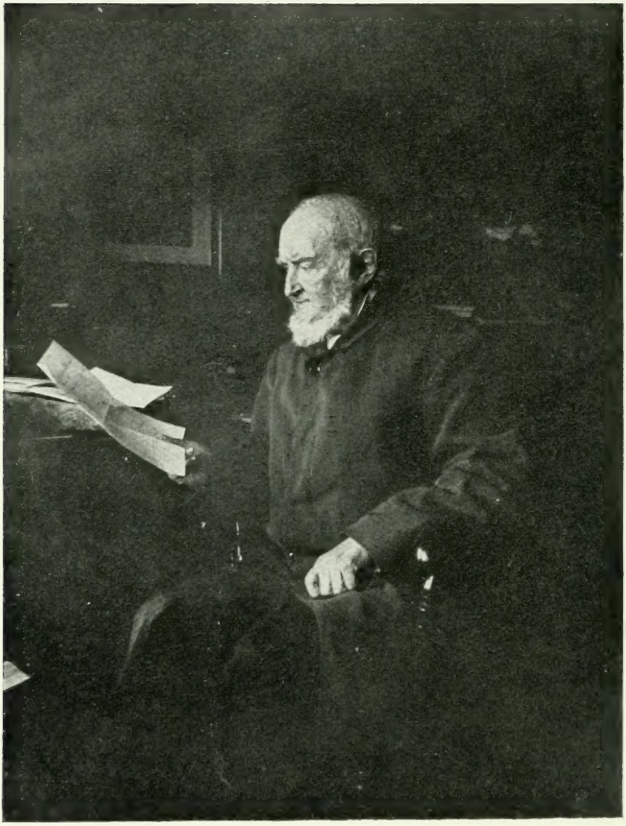

Efter amatorfotografi af dr. phil. Johan Kiær.

SOCIAL-ØKONOMIK

EN VIDENSKABELIG FREMSTILLING AF
DET MENNESKELIGE SAMFUNDS
ØKONOMISKE VIRKSOMHED

AF

DR. T. H. ASCHEHOUG
PROFESSOR

FORSTE BIND

KRISTIANIA
FORLAGT AF H. ASCHEHOUG & CO. (W. NYGAARD)
1903

MAR 7 1973
UNIVERSITY

AKTIE-BOGTRYKKERIET
(DET MALLINGSKE BOGTRYKKERI

INDHOLD.

Første Afsnit. Begrebet Socialøkonomik.

Kapitel 1. Videnskabens Gjenstand og Opgave.

Side.

§ 1. Den økonomiske Virksomheds Væsen og Navn 1
§ 2. Denne Virksomhed danner Socialøkonomikens Gjenstand . . 2
§ 3. Videnskabens theoretiske og praktiske Opgave 4
§ 4. Umuligheden af at holde disse skarpt udfra hinanden 7
§ 5. Socialøkonomiken undersøger baade Samfundets økonomiske Tilstand og dennes Bevægelser 8
§ 6. Disses Ligevægtspunkt 10

Kapitel 2. Socialøkonomikens Methode og System.

§ 1. Modsætningen mellem den induktive og deduktive Methode . 11
§ 2. Striden om deres Plads i Videnskaben 13
§ 3. Vanskeligheden ved deres Anvendelse 14
§ 4. Civilisationen gjør Videnskabens Opgave vanskeligere, men skaffer stedse bedre Midler til dens Løsning 15
§ 5. Socialøkonomikens Hjælpemidler; Statistiken 15
§ 6. Fortsættelse; Økonomisk Historieforskning 17
§ 7. Fortsættelse; Mathematiken 17
§ 8. Spørgsmaalet om, hvorvidt Socialøkonomikens Sætninger kunne kaldes Love 19
§ 9. Disse Sætninger have forskjellig Gyldighed 23
§ 10. Socialøkonomikens Evne til at definere sine Begreber 26
§ 11. Dens System 29

Andet Afsnit. Socialøkonomikens Historie.

Kapitel 3. Videnskabens Historie i Oldtiden.

§ 1. Forskjellen mellem Socialøkonomiens og Socialøkonomikens Historie 32
§ 2. Socialøkonomiken hos Grækerne; Aristoteles's Samfundslære 34
§ 3. Hans økonomiske Theorier 35

Side.

§ 3[*]. Disses Brøst 39
§ 4. Den græske Oldtids Opfatning af Forholdet mellem Individ og Stat 40
§ 5. Den manglede Øie for Menneskehedens stadige Udvikling . . 41
§ 6. Principerne for Romernes Retsforfatning og Økonomi 42
§ 7. Retssikkerheden i Rom 43
§ 8. Forandringerne i Romerrigets Økonomi og Ret under dets Udvidelse 44
§ 9. Rigets økonomiske Forfald 45

Kapitel 4. Middelalderens økonomiske Theori og Praxis.

§ 1. Grundlagene for Middelalderens Civilisation; Christendommen 47
§ 2. Den kanoniske Ret; Scholastikerne 49
§ 3. Grundlaget for deres økonomiske Theorier 50
§ 4. Privat Eiendom og Erhverv 51
§ 5. Scholastikernes Værdi- og Prislære 53
§ 6. Deres Lære om Handelsvirksomheden 55
§ 7. Tiltrods for Kirkens store Magt var Læren ugjennemførlig . . 56
§ 8. Stædernes, Handelens og Industriens Udvikling 57
§ 9. Stædernes Organisation, Laugene, Borgerstanden 58
§ 10. Bypatriotismen; Byprivilegierne 60
§ 11. Handelsrettens Udvikling 61

Kapitel 5. Merkantilismen.

§ 1. Merkantilismen var væsentlig et praktisk, ikke et theoretisk System 63
§ 2. Dens Lære om Handelsbalancen 64
§ 3. Merkantilismens Foranstaltninger til Fremme af Handelen og Industrien 64
§ 4. Merkantilismen i England; Navigationsakten 66
§ 5. — — i Frankrige; Colbert 67
§ 6. — — i Spanien 68
§ 7. — — i de skandinaviske Riger 68
§ 8. — — i Holland 69
§ 9. Merkantilismen ændrede efterhaanden sine Anskuelser, men fastholdt sin Grundvildfarelse 70
§ 10. Politistaten: det oplyste Enevælde 73
§ 11. Kameralisterne 75

Kapitel 6. Physiokraterne.

§ 1. Skolens Forløbere og dens Stifter, Quesnay 75
§ 2. Physiokraterne og Naturretsphilosophien 76
§ 3. Quesnays Retsphilosophi 78
§ 4. Physiokraternes Produktionslære 79

[*] Ved en Feiltagelse er denne og de følgende § er i dette Kap. nummererede 3—9 istedetfor 4—10.

Side.

Kapitel 7. Adam Smith og den klassiske Skole.

§ 1. Adam Smiths Værk: Nationalvelstandens Natur og Aarsager 81
§ 2. Værkets Fortjeneste som Grundlag for den moderne Socialøkonomik 83
§ 3. I sit praktiske Princip slutter det sig til Physiokraterne . . . 84
§ 4. J. B. Say, Malthus, Ricardo og deres Efterfølgere; den ældre klassiske Skole 87
§ 5. Harmoniøkonomikerne; Carey og Bastiat 90
§ 6. John Stuart Mill og den nyere klassiske Skole 92

Kapitel 8. Den historiske Skole.

§ 1. Den politiske Reaktion 96
§ 2. Den historiske Skole i Retsvidenskaben: Savigny og Jhering 96
§ 3. Den historiske Skole i Socialøkonomiken: Roscher . . . 99
§ 4. Den nyere historiske Skole i Tyskland; Schmoller . . . 103
§ 5. Den historiske Skole i England 104
§ 6. —»— —»— Frankrige 106
§ 7. Den historiske Skoles Svagheder 106

Kapitel 9. Nationalitetsideens Rolle i Socialøkonomiken.

§ 1. Nationalitetsbegrebet 108
§ 2. Nationalitetsbevidsthedens Fremvæxt i det 19de Aarhundrede; den tyske Toldforening 110
§ 3. Nationalitetsideens Strid med den klassiske Skoles Frihandelslære; Fr. List 111
§ 4. Den nyere Merkantilisme 113

Kapitel 10. Udviklingslæren og dens Betydning for Socialøkonomiken.

§ 1. Udviklingsideen i Philosophien 114
§ 2. Hegels Samfundsphilosophi 115
§ 3. Comte, Positivismen, Sociologien 118
§ 4. Darwin, Kampen for Tilværelsen 122
§ 5. Darwinismen og Ethiken 124
§ 6. Darwinismen og Socialismen 126
§ 7. Socialøkonomiken og Sociologien 127
§ 8. Sociologien bygget paa biologisk Grundlag 127
§ 9. Herbert Spencer og andre Nutidens Sociologer 129

Kapitel 11. Den ethiske Retning i Socialøkonomiken.

§ 1. Indledning 132
§ 2. Sismondi 134
§ 3. Le Play 136
§ 4. Carlyle, Ruskin, Toynbee 139

Kapitel 12. Socialismen.

§ 1. Socialismens Ælde 141
§ 2. St. Simonismen 141

Side.

§ 3. Anarkismen 143
§ 4. Socialismens Ideal 145
§ 5. Socialisme, Kommunisme, Kollektivisme 146
§ 6. Den videnskabelige Socialisme i Tyskland; Lassalle . . . 148
§ 7. Fortsættelse: Rodbertus Jagetzow 149
§ 8. — — Karl Marx 149
§ 9. — » Marx' Værdilære 151
§ 10. — » — Socialismen som nødvendigt Resultat af Udviklingen 153
§ 11. — » — Kapitalismens Selvødelæggelse 154
§ 12. International Socialisme. 156
§ 13. Den tyske Kathedersocialisme; Verein für Socialpolitik . . . 156
§ 14. Den saakaldte Statssocialisme 159
§ 15. Den kirkelige Socialisme 161
§ 16. Socialismens Fortoninger i den nyeste Tid 162
§ 17. Fortsættelse. i Frankrige: Benoit Malon 163
§ 18. — » — i Storbritannien: Forlangendet om Grundeiendommenes Nationalisation; Henry George . . 165
§ 19. » Fagarbeidernes Foreninger 168
§ 20. — » — Fabiernes Forening 170
§ 21. — » — Sidney og Beatrice Webb; den ægte Socialisme 173
§ 22. — » — den uægte Socialisme 175
§ 23. — » — i Nordamerika 176
§ 24 — » — den nyere Socialisme i Tyskland 177

Tredie Afsnit. Befolkningslæren.

Kapitel 13. Indledning; Befolkningsklasserne.

§ 1. Befolkningsforholdenes Betydning for Samfundets Økonomi 179
§ 2. Befolkningslæren som Videnskab. 180
§ 3. Dens Plads i Socialøkonomikens System 180
§ 4. Beboelsesforholdene. Land og Stad. 181
§ 5. Befolkningens Fordeling efter Kjøn 184
§ 6. Befolkningens Fordeling efter Aldersklasser 185
§ 7. Denne Fordeling kan undergaa Forandringer; Eilert Sundts Lov 186

Kapitel 14. Folkemængdens Bevægelse.

§ 1. Forholdet mellem Fødslernes og Dødsfaldenes Antal 188
§ 2. Ægteskabernes Hyppighed 188
§ 3. Ægteskabernes Frugtbarhed 190
§ 4. De uægte Fødslers Hyppighed 192
§ 5. Den kirkelige Fødselshyppighed 193
§ 6. Dødelighedens, Livsvarighedens, Middellevetidens, den sandsynlige Levetid 195
§ 7. Livsvarighedens Forlængelse ved Civilisationen 197
§ 8. Den forskjellige Livsvarighed hos de forskjellige Folk . . . 198

Side.
§ 9. Folkemængdens Forøgelse i Norge 198
§ 10. Folkemængdens Forøgelse hos de forskjellige Folk i det 19de Aarhundrede 199
§ 11. Overdrevne Forestillinger om Folkemængden i Oldtidens Kulturstater 201

Kapitel 15. Overbefolkningsspørgsmaalet.

§ 1. Fortidens Tanker om en stærk Folkeformerelse 201
§ 2. Malthus's Befolkningslære fremkaldtes ved Godwins og Condorcets Skrifter 203
§ 3. Grundtrækkene i Malthus's Lære 204
§ 4. Den særlige Interesse, hans Skrift har for Norge 207
§ 5. De praktiske Følgesætninger, Malthus udrog af sin Befolkningslære 207
§ 6. Modstanden mod denne 208
§ 7. Malthus's Lære led vel af Overdrivelser, men vandt mange Tilhængere 211
§ 8. Den støttes af Darwin 212
§ 9. Videnskabens Indvendinger: Doubleday og Herbert Spencer 213
§ 10. Hvorvidt de formuende Ætter uddø: Fahlbecks Undersøgelser 216
§ 11. Kritik af Malthus's Lære om Fordoblingsperioden 219
§ 12. Befolkningens Velstand kan stige under stigende Priser paa Fødemidlerne 221
§ 13. Begrænsningen af Menneskeslægtens Evne til at forøge sine Fødemidler 223
§ 14. Malthus's Lære er i Hovedsagen rigtig 225
§ 15. Faren for Overbefolkning formindskes ved Civilisationen . . 226
§ 16. Aarsagerne hertil 228
§ 17. Neomalthusianismen; i Frankrige 229
§ 18. Fortsættelse; i andre Lande 230
§ 19. Neomalthusianismens Forkastelighed 231

Fjerde Afsnit. Den økonomiske Virksomhed betragtet som Helhed.

Kapitel 16. Behovene.

§ 1. Menneskenes økonomiske Virksomhed fremkaldes ved deres timelige Behov 234
§ 2. Videnskaben maa følgelig tage sit Udgangspunkt i disse . . 235
§ 3. Behovenes Mangfoldighed 236
§ 4. Behovenes forskjellige Styrke 238
§ 5. Berettigede og uberettigede Behov 239
§ 6. Nutids og Fremtids Behov 240
§ 7. Behovenes Intensitet; individuelle Behov 241
§ 8. Tvisten om, hvorvidt de ere commensurable Størrelser . . . 242
§ 9. Commensurable ere de Behov, som gjøre sig gjældende hos samme Individ 243

Side.
§ 10. Forskjellige Individers Behov ere egentlig incommensurable 246
§ 11. Kollektive Behov 247
§ 12. Civilisationen forøger baade Behovene og Evnen til at fremskaffe Tilfredsstillelsesmidlerne 247
§ 13. Intet Behov er udelukkende økonomisk, men ethvert Behov har en økonomisk Side 249

Kapitel 17. De økonomiske Goder.

§ 1. Fagudtrykkene for de gjennem økonomisk Virksomhed vundne Midler til at tilfredsstille menneskelige Behov 250
§ 2. De frie Goder falde udenfor Begrebet 252
§ 3. Til de økonomiske Goder høre alle ved økonomisk Virksomhed frembragte eller tilegnede materielle Gjenstande 252
§ 4. Hvorvidt Tjenester, ydede ved økonomisk Virksomhed, ere økonomiske Goder; Tjenester ydede ved materielt Arbeide 253
§ 5. Fortsættelse; Tjenester ydede ved immaterielt Arbeide . . . 255
§ 6. Grænsen mellem det materielle og det immaterielle Arbeide; symbolske Goder 257
§ 7. Hvorvidt hver enkelt Benyttelse af en varig Brugsgjenstand kan betragtes som særskilt økonomisk Gode 258
§ 8. Kun afhændelige Gjenstande ere økonomiske Goder 260
§ 9. Formuesrettigheder og afhændelige Konkurrencefortrin ere ikke økonomiske Goder 261
§ 10. Goder af nærmere eller fjernere Orden 263
§ 11. Komplementære Goder 263
§ 12. De økonomiske Goders Inddeling i Livsfornødenheder, Kulturfornødenheder og Luxusgjenstande 264

Kapitel 18. Økonomiens Forskjel fra og Sammenhæng med anden menneskelig Virksomhed.

§ 1. Samfundsøkonomien er en sammenhængende Række af positive eller negative Handlinger 265
§ 2. Men kun af Handlinger, som medføre Opofrelser 265
§ 3. De mindste Midlers Lov gjælder ikke blot i Økonomien . . . 266
§ 4. Samfundsøkonomien omfatter kun Handlinger, som kunne udføres af Andre end den Person, hvis Behov gjennem dem skal tilfredsstilles 267
§ 5. Saadanne Handlinger ere Led i Samfundsøkonomien, selv om de foretages af den, hvis Behov de tilfredsstille 268
§ 6. Økonomien er kun et Led i hele den menneskelige Virksomhed og drives hovedsagelig af samme Slags Bevæggrunde som denne 269
§ 7. Den ældre og yngre klassiske Skoles Stilling til Spørgsmaalet herom 269
§ 8. Socialøkonomikens Sammenhæng med Philosophien, særlig med Ethiken 271
§ 9. Forholdet mellem den sande Moral og den sunde Samfundsøkonomi 271

Side.
§ 10. Wagners Udsigt over de i Økonomien virksomme Bevæggrunde 272
§ 11. De forskjellige Moralprincipер 273
§ 12. Utilitarismen; Bentham 276
§ 13. —»— Stuart Mill 279
§ 14. —»— Jhering 280
§ 15. —»— Herbert Spencer 281
§ 16. Kritik af Utilitarismen 283
§ 17. De forskjellige Moralprincipers Eensidigheder 285
§ 18. Velfærdsprincipet hos H. Høffding og Fr. Paulsen . . 286
§ 19. De til enhver Tid herskende moralske Begreber ere Produkter af en historisk Udvikling 288
§ 20. De forskjellige Hensyn gjøre sig gjældende med forskjellig Vægt paa de forskjellige Livsomraader 289
§ 21. I den økonomiske Samvirksomhed mellem Individerne gjøre disses økonomiske Interesser sig fortrinsvis gjældende . . 290
§ 22. Individets økonomiske Bevæggrunde: Erhvervsdriften, Sparsomheden og Arbeidsomheden, have faaet sin nuværende Skikkelse gjennem en historisk Udvikling 291
§ 23. Denne Udviklings Lys- og Skyggesider 293
§ 24. De øvrige Bevæggrunde, som gjøre sig gjældende i Socialøkonomien, ere ikke ved Udviklingen blevne mindre virksomme 294
§ 25. Hvorfor den theoretiske Socialøkonomi i Almindelighed kun tager Hensyn til Individets økonomiske Bevæggrunde . . . 295
§ 26. Ogsaa Begreberne om det rette Forhold mellem Samfundets og Individets Interesser ere undergivne en historisk Udvikling 298
§ 27. Denne Udvikling afpræger sig i Sæderne 299

Kapitel 19. Individ og Samfund i økonomisk Virksomhed.

§ 1. Samfundets Nødvendighed for Individet 302
§ 2. De forskjellige Bemærkelser af Ordet Samfund 303
§ 3. Familien, dens Udviklingshistorie; Mødreneætten 305
§ 4. Den patriarkalske Familie; Fædreneætten 308
§ 5. Kommunerne og Staten 309
§ 6. Vexelvirkningen mellem Samfundene og Kulturudviklingen . 309
§ 7. Familiens forandrede Stilling i Økonomien 310
§ 8. Kulturudviklingen fremkalder en Mangfoldighed af nye Slags Samfund 311
§ 9. Organiserede Samfund 312
§ 10. Uorganiserede Samfund 315

Kapitel 20. Ret og Økonomi.

§ 1. Retsordenens Nødvendighed 318
§ 2. Baade Retsordenen og Samfundsøkonomien have faaet sin Skikkelse gjennem en historisk Udvikling 319
§ 3. Retsordenens Herredømme over den økonomiske Virksomhed 320

Side.

§ 4. Økonomiens Indflydelse paa Retsordenens Udvikling 321
§ 5. Principerne for de civiliserede Staters nuværende Retsorden . 322
§ 6. Principerne maa taale Tillempninger efter Omstændighederne 324
§ 7. Staten har formel retligt Herredømme over dem 325
§ 8. Individets Selvopholdelsesret 325
§ 9. Den individuelle Handlefriheds Princip 326
§ 10. Kontraktsmyndigheden 328

Kapitel 21. Eiendomsretten.

§ 1. Begrebet Eiendomsret 330
§ 2. Eiendomsretten er en Betingelse for Formuesuligheden . . 332
§ 3. Eiendomsrettens Begrundelse; Okkupationstheorien 332
§ 4. Fortsættelse; Bearbeidelsestheorien 333
§ 5. —» Personlighedens Behov af materielle Hjælpemidler 336
§ 6. —»— Legaltheorien 338
§ 7. Spørgsmaalet om Privateiendommens Berettigelse antager forskjelligt Udseende efter Eiendomsgjenstandenes forskjellige Art 339
§ 8. Privat Grundeiendom 341
§ 9. Privat Eiendom af dyrkbar Jord 343
§ 10. Privat Eiendom af Bygrunde 346
§ 11. Andre Slags privat Grundeiendom 351
§ 12. Eiendomsprincipet i Anvendelse paa immaterielle Gjenstande; paa Fordringsrettigheder 353
§ 13. Fortsættelse; den litterære og kunstneriske Eiendomsret . . 354

Kapitel 22. Arveretten.

§ 1. Dens tvende Arter; Forholdet mellem Testat- og Intestatarveretten 356
§ 2. Hovedtrækkene i Arverettens Historie 356
§ 3. Arverettens Begrundelse 358
§ 4. Grundlaget for Testationsfriheden 359
§ 5. Grundlaget for Intestatarveretten 360
§ 6. Fuldstændig Afskaffelse af Arveretten er en upraktisk Tanke 361
§ 7. Skat paa Arv som finantsiel Foranstaltning 362
§ 8. Arveskat som Middel til at bøde paa Uligheden i Formuesfordelingen 364
§ 9. Bluntschli's Lære om Statens Arveret som Medeier i Arveladerens Bo 366
§ 10. Arveafgift er Skat og intet Andet 369

Kapitel 23. Individ og Stat.

§ 1. Den offentlige Rets Forhold til Samfundsøkonomien 370
§ 2. Statens Retsorden er bindende ved sin Tilværelse, uafhængig af dens Oprindelse 371
§ 3. Forskjellen mellem privat og offentlig Husholdning 373
§ 4. Individualisme og Solidarisme i Retsordenen 374
§ 5. Individualismen hos Kant 376
§ 6. [illegible] hos W. von Humboldt 377

Side

§ 7. Hindringerne for Individets økonomiske Frigjørelse 379
§ 8. Den franske Revolutions Forhold til Individualismen 380
§ 9. Individualismen i Storbritannien 381
§ 10. —»— i Frankrige 385
§ 11. Dens Blomstringstid i første Halvdel af det 19de Aarhundrede 387
§ 12. Senere Omslag paa Samfundsøkonomiens Omraade. 387
§ 13. Fortsættelse; i Storbritannien 390
§ 14. —»— i Nordamerika 392
§ 15. —»— i Frankrige 393
§ 16. Funktionarismen 394
§ 17. Statsformaalene 396
§ 18. Statens Selvopholdelsespligt 397
§ 19. Omsorgen for den indre Retsorden 399
§ 20. Betingelserne for en Udvidelse af Statens Formaal: Dette maa være en sand menneskelig Interesse 400
§ 21. Nærmere Betingelser for Berettigelsen af Statsvirksomheden; den skal være skikket som Middel for sit Formaal 402
§ 22. Fortsættelse; den skal være paakaldt 402
§ 23. —»— den skal ikke kræve uforholdsmæssige Opofrelser 403
§ 24. —»— den skal anvendes i rette Orden, til Tilfredsstillelse af de mest paatrængende Behov . . . 404
§ 25. —»— den skal være retfærdig; Begrebet Retfærdighed 404
§ 26. Retfærdigheden er baade for Tanken og Livet et Ideal . . . 408
§ 27. Retfærdighed skyldes i ethvert Forhold mellem forskjellige Individer og Samfund 410
§ 28. Forholdet mellem Retfærdigheds- og Nyttehensynene 411
§ 29. Rettens Kompromisnatur 416

Kapitel 24. Den frie Konkurrence.

§ 1. Begrebet Konkurrence 417
§ 2. Konkurrencens stedlige Begrænsning, særlig med Hensyn til det legemlige Arbeide 419
§ 3. Konkurrencens Begrænsning med Hensyn til dens Gjenstand; Substitutionsgoderne 420
§ 4. Den vidtstrakte Konkurrence om Kapitalerne, særlig om Pengekapitalen 421
§ 5. Konkurrencen mellem de forskjellige Erhvervsgrene om den størst mulige Andel i Samfundsindtægterne 421
§ 6. Den merkantile Konkurrence; the law of indifference . . . 424
§ 7. Den industrielle Konkurrence 424
§ 8. De legale og faktiske Monopoler ere fri for umiddelbar Konkurrence 426
§ 9. Monopolernes Betydning i de moderne Samfund. 428
§ 10. Den frie Konkurrences Lyssider ligeoverfor Monopolet; den udvikler Produktionsevnen 430
§ 11. Fortsættelse; den sikrer Samfundet tilstrækkelig og regelmæssig Forsyning 431

Side.
§ 12. Fortsættelse; den skaffer billigere Produkter 432
§ 13. Den økonomiske Frihed har forskjellige Skyggesider 433
§ 14. Forholdet mellem Interessekampen og Konkurrencen 434
§ 15. Økonomisk Frihed aabner den Stærkere Adgang til at undertrykke den Svage 435
§ 16. Begrebet økonomisk Styrke; dens Omskiftelighed 435
§ 17. Fortsættelse; Kapitalmagten 437
§ 18. —»— Den personlige Dygtighed 439
§ 19. Kapitalmagtens og den personlige Dygtigheds Misbrug i Egennyttens Tjeneste 440
§ 20. Andre Anker mod den frie Konkurrence; den fremlokker billige og daarlige Varer 441
§ 21. Fortsættelse; den aabner Plads for unødige Mellemmænd mellem Producenter og Konsumenter 443
§ 22. —»— den gjør Produktionsvirksomheden afhængig af Konjunkturerne og derved usikker 444
§ 23. —»— den fremkalder Overproduktion og Kriser . . . 446

Kapitel 25. Grundtrækkene i en helt socialistisk Samfundsorden.

§ 1. Nødvendigheden af at danne sig en Forestilling herom . . . 447
§ 2. Samfundet skulde have Eneret til at drive Produktion og andet Erhverv 449
§ 3. Ligeledes Eneret til at eie materielle Produktionsmidler . . . 450
§ 4. Al Grund maatte tilhøre Samfundet 451
§ 5. Ordningen af den immaterielle Produktion 454
§ 6. Trykkefriheden og Forlæggervirksomheden 455
§ 7. Til hvilke Samfund den produktive Virksomhed skulde overføres 456
§ 8. Socialismens Tanke at kunne forkorte Arbeidstiden og forøge Arbeidets Produktivitet 457
§ 9. Hvorvidt Samfundet kunde give enhver det Slags Arbeide, han forlangte 459
§ 10. Oversigt over de forskjellige Principer for Samfundsindtægtens Fordeling, som have fundet Tilhængere blandt Socialisterne 462
§ 11. Produktionsindtægtens Fordeling 464
§ 12. De tidligere Socialisters Ønske om at afskaffe Pengene . . . 465
§ 13. Socialisternes Princip for Beregningen af Arbeidslønnen . . 466
§ 14. De forskjellige Slags Udgifter, det socialistiske Samfund vilde faa 469
§ 15. Hvorvidt det vilde lettes for visse Slags Udgifter, som tynge stærkt paa det nuværende Samfund 471
§ 16. Det socialistiske Samfunds Evne til at skaffe sig Indtægt ved Skattepaalæg 472
§ 17. Princippet for Anvendelsen af Samfundsindtægterne til de forskjellige Slags Samfundsudgifter 473
§ 18. Oversigt over de Forretninger, Styrelsen af det socialistiske Samfund vilde faa 474

Side.

§ 19. Hvorledes Samfundet skulde skaffe sig en Styrelse, som magtede sin Opgave 476

Kapitel 26. Kritik af Socialismen.

§ 1. Kritikens Begrænsning 478
§ 2. Hvorfor Socialismen sætter sin økonomiske Hovedopgave i en Forøgelse af Produktionen 479
§ 3. Betænkeligheder, som vilde bortfalde, hvis Socialismen løste sin Hovedopgave 481
§ 4. Betingelserne for at denne skulde blive løst 482
§ 5. Hvorvidt dette er paaregneligt 483
§ 6. Hvorvidt Norges vigtigste Næringsveie kunne tænkes drevne for offentlig Regning 485
§ 7. En Næringsvei kan lettere drives af en stor privat Association end af Samfundet 488
§ 8. Om det Princip, at Stat eller Kommune skal eie alle materielle Produktionsmidler, men bortforpagte Driften 489

Kapitel 27. Anvendelser af Socialismens Princip paa enkelte Virksomhedsgrene.

§ 1. Indtægtgivende Foretagender, som kunne drives af Private, men helst bør drives af det Offentlige 491
§ 2. Begrebet Erhvervsvirksomhed 492
§ 3. Den dobbelte Stilling, det Offentlige kan indtage til en saadan 493
§ 4. Hvorvidt Eneret til en saadan bør forbeholdes Stat eller Kommune 494
§ 5. De forskjellige Grunde til, at Staten forbeholder sig Eneretten 495
§ 6. Valget mellem Stats- eller Privatjernbaner 495
§ 7. Statsbergværker 499
§ 8. Skovdriften for privat eller offentlig Regning 500
§ 9. Skovspørgsmaalet i Norge 502
§ 10. Kommunalsocialismen 505
§ 11. Det engelske Parliaments Undersøgelse af dens rette Begrænsning 507
§ 12. De forskjellige Meninger herom 508
§ 13. Drøftelse af Spørgsmaalet 510
§ 14. Særligen om Tilveiebringelsen af Boliger for Arbeiderne . . 512
§ 15. Hvorledes Overskuddet af Kommunens Erhvervsvirksomhed bør anvendes 512
§ 16. Kommunalsocialismens Farer 513

Kapitel 28. Kooperationen.

§ 1. Begrebet Kooperation 515
§ 2. Kooperationens Øiemed 517
§ 3. De forskjellige Arter af kooperative Selskaber 517
§ 4. Deres Virksomhed og Organisation 520
§ 5. Forskjellen mellem dem og de almindelige Aktieselskaber . . 522

Side.
§ 6. De ældre kooperative Produktionsselskabers Historie 523
§ 7. Konsumtionsselskaberne; The Rochdale Pioneers 524
§ 8. Kooperative Selskaber i Norge 528
§ 9. Den nyere Tids Produktionsforeninger 529
§ 10. De tyske Kreditforeninger 530
§ 11. De kooperative Foreninger for Jordbruget i Danmark . . . 532
§ 12. Statistiske Oversigter over Kooperationen i Storbritannien og Tyskland 533
§ 13. Kooperatisternes Program for en gjennemgribende Samfundsudvikling 535
§ 14. Kritik af dette Program 538
§ 15. Konsumtionsforeningerne kunne aldrig fortrænge Handelsstanden 539
§ 16. Konsumtionsforeningernes Produktionsvirksomhed 541
§ 17. Modstandernes Kritik af de autonome Produktionsforeninger . 543
§ 18. Denne Kritik er for streng 546
§ 19. Marshalls Dom om Kooperationens Fremtidsudsigter . . 547
§ 20. Tilbageblik 549

Første Afsnit.

Begrebet Socialøkonomik.

Kapitel 1.

Videnskabens Gjenstand og Opgave.

§ 1. Økonomi er Betegnelsen for den Virksomhed, ved hvilken Mennesket skaffer sig og bruger de ydre Midler, der ere nødvendige eller tjenlige til at tilfredsstille dets timelige Behov. Disse Midler kaldes økonomiske Goder (Rigdomme).

Ordet kommer af det græske οἶκος, som for det Første betyder Hus, dernæst de Husfaderen tilhørende Ting og endelig de hans Husstand tilhørende Personer. Det deraf dannede Ord οἰκονομία betyder den Virksomhed, ved hvilken de Huset tilhørende Ting og Arbeidskræfter tilveiebringes, styres og anvendes.

Virksomheden kaldes Privatøkonomi, naar Hensyn tages udelukkende til det enkelte Individs Interesse. Men for at blive mulig og frugtbar maa Virksomheden drives af flere i Samfund med hverandre staaende Mennesker. Den bliver da Samfunds- eller Socialøkonomi. Det er væsentlig den samme Virksomhed, kun seet fra forskjellige Synspunkter[1].

Denne Virksomhed har fra ældre Tid været kaldt Politisk Økonomi eller Statsøkonomi. Tyskerne, der følte sig som Nation, men manglede tilstrækkelig Organisation som fælles Stat, begyndte at kalde Virksomheden National-

[1] Wagner, *Grundlegung*, §§ 99 og 100; Schmoller i Conrads *HWB.*, Artikelen *Volkswirtschaft, Volkswirtschaftslehre und -methode*, Afsnit I.

økonomi. I Danmark og Sverige har man uden saadan Foranledning optaget dette Navn fra Tyskland. Det bliver stedse mindre betegnende, jo mere Samvirksomheden udvider sig til alle Verdens Folk og saaledes bliver mere international[1].

Skulde man vælge et vort Sprog helt tilhørende Ord for Virksomheden, kunde man neppe finde noget andet end Samfundshusholdning. Ordet Husholdning passer nogenlunde i Sammensætningen Privathusholdning, men vækker i Sammensætningen Samfundshusholdning ikke nøiagtigt den samme Forestilling som Samfundsøkonomi. Ordet Økonomi har vundet en saadan Plads i vort Sprog, at det ikke lader sig erstatte eller fordrive. Særlig gjælder dette om det deraf dannede Adjektiv økonomisk, der betyder noget andet og mere end husholderisk, idet det vækker Tanken ikke blot om Sparsomhed, men ogsaa om Arbeidsflid. Vil man tiltrods for den fremmede Oprindelse beholde Ordet Økonomi som sidste Led i Fagudtrykket, falder det bedst at bruge Ordene Privatøkonomi og Socialøkonomi. Denne Terminologi synes at vinde Udbredelse i den udenlandske Litteratur.

§ 2. Den økonomiske Virksomhed danner Gjenstanden for en Videnskab, der sædvanlig betegnes med samme Navn som Virksomheden. For Tydeligheds Skyld er det dog bedst at have forskjellige Benævnelser paa dem, og derfor kalde, især i den senere Tid, mange Forfattere Videnskaben Stats- eller Socialøkonomik[2].

Videnskabens Begreb er blevet bestemt paa meget forskjellige Maader[3]. Adam Smith sagde, at den var Læren

[1] Dietzel, *Theoretische Socialökonomik*, Kap. III, § 4, hvor Spørgsmaalet er drøftet baade begrebsmæssigt og litteraturhistorisk. Schmoller har i Conrads *HWB*, Artikelen *Volkswirtschaft und Volkswirtschaftslehre* (Bind VII, 545), ført et Forsvar for Benævnelsen Nationaløkonomi. Hans Tankegang leder dog nærmest til det Resultat, at man burde beholde Udtrykket Statsøkonomi. Det stærkeste Baand imellem de private Husholdninger er, siger han, Staten.

[2] Jevons, *Theory of Political Economy*, Fortalen, Side XIII; Roscher, *System*, I: *Grundlagen der Nationalökonomik*, § 16, Anmærkning No. 1; Dietzel, paa nysanførte Sted. Marshalls bekjendte Værk heder *Principles of Economics*. Ligeledes Hadley, Smart og mange andre engelske og nordamerikanske Forfattere.

[3] Maurice Block, *Progrès de la Science Économique*, Introduction, Kap. II. Ogsaa Roscher, paa nysanførte Sted.

om Nationalvelstandens Natur og Aarsager. Under Paavirkning af Jean Baptiste Say have de fleste senere Forfattere defineret den som Læren om de økonomiske Goders Frembringelse (Produktion), Omsætning (Cirkulation), Fordeling (Distribution eller Repartition) og Forbrug (Konsumtion)[1]. Denne Definition er udtømmende. Der gives ingen økonomisk Handling, som ikke lader sig henføre under noget af disse Led i den økonomiske Virksomhed. Taget efter sine Ord, er Definitionen imidlertid for vid; thi den omfatter alle tekniske Fagvidenskaber, Agronomien, Husdyrlæren, Forstvidenskaben, Mekanikens og Chemiens Anvendelser i Kunstfliden. Den tyske Forfatter Hermann[2] rettede paa denne Mangel ved at fremhæve, at Socialøkonomiken alene undersøger det kvantitative Forhold mellem den økonomiske Virksomheds forskjellige Led. Cairnes definerede Videnskaben som Læren om de konstante Forhold mellem disse Led, hvilke han kaldte de økonomiske Phænomener. Mere flydende var Stuart Mills Bestemmelse. Han sagde, at den blot beskjæftiger sig med Menneskenes Motiver til deres økonomiske Virksomhed. Disse Bevæggrunde ere af dobbelt Natur. De ligge dels i Lysten til at erholde et Behov tilfredsstillet, dels i Ulysten til at underkaste sig de Opofrelser, det koster at skaffe sig Midlerne hertil. Dette er Hedonismens Opfatning. Seet fra dette Standpunkt, bliver Socialøkonomiken en Lære om Forholdet mellem de Tilfredsstillelser, den økonomiske Virksomhed skaffer, og de Opofrelser, den koster (Jevons og Walras), eller, med et kort Fagudtryk, Læren om den økonomiske Værdi (Pantaleoni). Heri ligger en Sandhed, som aldrig maa tabes afsyne. Men de økonomiske Værdibegreber ere ikke givne, uforanderlige Størrelser. Glemmes dette under Videnskabens Udvikling, bliver den for abstrakt og fattig. Den kan da nok gjengive den økonomiske Videnskabs store Konturer, ja endog dens fineste Linier, men ikke

Schmoller i Conrads *HWB.* Artikelen *Volkswirtschaft und Volkswirtschaftslehre*, samme Forfatters *Allgemeine Volkswirtschaftslehre*, Side 2—3 og 75—76. Keynes, *The Scope and Method of Political Economy*, Kap. III, særlig § 5.

[1] Smiths og Says Definitioner ere gjorte til Gjenstand for en indgaaende Kritik i Walras, *Economie Politique Pure*, Sektion I.

[2] Hermann, *Untersuchungen*, Side 65—70.

det rige Farvespil, i hvilket dens Livsfylde aabenbarer sig. Dette sker gjennem den stadige Udvikling til større Klarhed, Renhed og Harmoni i de menneskelige Bevæggrunde, der danne Drivkraften i den økonomiske Virksomhed. Til rigtig Forstaaelse af denne Udviklings Resultater kan man kun komme ved en indgaaende Undersøgelse og Sammenfatning af alle Virksomhedens Led. Disse Resultater lade sig ikke sammenpresse i en kortfattet Definition. Ingen saadan kan give mere end en foreløbig Forestilling om Gjenstandene. Yderligere skulle vi ei opholde os ved Spørgsmaalet om, hvorledes Videnskaben bør defineres.

§ 3. Socialøkonomiken har stillet sig snart en snævrere, snart en videre Opgave[1].

Den kan tage sin Opgave fra et rent theoretisk Standpunkt, undersøge den økonomiske Virksomheds Led udelukkende i det Øiemed at udfinde disses Natur og sande Sammenhæng. Den lader sig da nøie med at opstille et System af Læresætninger herom. Naar Socialøkonomiken indskrænker sig til denne Opgave, bliver den blot Theori, ren Videnskab.

Efter en anden Opfatning har Socialøkonomiken ved Siden af den første Opgave tillige en videregaaende, nemlig paa Grundlag af sine Læresætninger at yde den økonomiske Virksomhed Veiledning til at ordne sig paa de for dens Øiemed tjenligste Maader. Socialøkonomiken skal, siges der, ikke lade sig nøie med at beskrive og forklare, hvad der er, men ogsaa paavise, hvad der bør være.

De, som misbillige denne Opfatning, have, især tidligere, sagt, at Socialøkonomiken herved bliver noget andet end en Videnskab, nemlig en paa det praktiske Liv beregnet Kunst. Rigtigen charakteriseres den ved at sige, at den da bliver an-

[1] Rau, *Grundsätze der Volkswirthschaftslehre*, §§ 9—13; Roscher, *Grundlagen*, § 22; Wagner, *Grundlegung*, §§ 57—64 samt Dietzel, *Theoretische Socialökonomik*, Kap. III, §§ 2 og 3, hvilke Forfatteres Fremstillinger meget udforlige; K. Menger, *Grundzüge einer Klassifikation der Wirtschaftswissenschaften* i *Jahrbücher für Nationalökonomie*, Neue Folge, Bind XIX, 478—492; Senior, *Political Economy*, Side 2—5; Cairnes, *Logical Method of Political Economy*, Lecture I; Jevons, *Theory of Political Economy*, Fortalen Side XIV—XVII; Keynes, *The Scope and Method of Political Economy*, Kap. II, navnlig §§ 3 og 4 samt Appendix B; Maurice Block, *Progrès*, Introduction, Kap. I, Afsnit II.

vendt Videnskab. Man tænker sig altsaa Forholdet mellem den rene og den anvendte Socialøkonomik som et Sidestykke til Forholdet mellem den rene og den anvendte Mekanik. Ingen nægter nu, at denne er en Videnskab.

Senior, Cairnes og Keynes have ført udmærket Forsvar for en skarp Udsondring af den rene Socialøkonomik. At sammenblande den med de praktiske Anvendelser af dens Sætninger har sine Ulemper. Den rene Videnskab skal fremfor Alt søge Sandheden uden at vige tilside, om den leder til ubehagelige Resultater. Den skal stille sig uafhængig af alle tilfældige og forbigaaende Interesser, upartisk ligeoverfor Tidens Stridsspørgsmaal, f. Ex. Tvisten mellem Frihandels- og Beskyttelsesinteresserne, mellem Monometallismen og Bimetallismen, upartisk med Hensyn til Spørgsmaalet om Normalarbeidstiden o. s. v. Blander Videnskaben sig umiddelbart ind i saadanne Tvistespørgsmaal, løber den Fare for at hildes i en eller anden af de kjæmpende Interesser og tabe sin Upartiskhed eller ialfald blive mistænkt derfor. Den mister da sin Indflydelse paa den offentlige Mening. Saadan Skjæbne har ikke sjelden rammet Videnskaben, naar den har vovet sig ud i det praktiske Livs Strømninger. For enkelt Mand er dette dobbelt betænkeligt. At finde den rette Løsning af alle de mangfoldige Spørgsmaal, som ere oppe i det praktiske Liv, kræver en Sagkundskab, en skarp og opøvet Dømmekraft, som Videnskabsmanden ofte savner, og som ialfald ingen enkelt Mand raader over udenfor et snævert Omraade (Senior). Det maa erkjendes, at den enkelte Videnskabsmand, som drister sig til at give en systematisk Løsning af samtlige økonomiske Problemer og altsaa søger at løse alle mulige herhenhørende praktiske Spørgsmaal[1], ofte fortaber sig i forslidte eller indholdsløse Almensætninger eller, hvis han udtaler bestemtere Meninger, hyppigen griber feil. Det

[1] Som fremragende Exempler nævnes: Léon Walras, der har skrevet *Éléments d'Économie Politique Pure* (første Udg. 1874, fjerde Udg. 1900, men tillige *Études d'Économie Sociale*, 1896, samt *Études d'Économie Politique Appliquée* (1898). — se navnlig dette Skrifts sidste Afsnit, No. 1; M. Pantaleoni, *Principii di Economia Pura*, 1894, engelsk Oversættelse under Titelen *Pure Economics*, 1898; E. von Philippovich, *Grundriss der politischen Ökonomie*, I: *Volkswirthschaftslehre*, II: *Volkswirthschaftspolitik*.

maa endog indrommes, at en Mening, der gjør sig gjældende hos en større Kreds af ledende Videnskabsmænd, kan vise sig at være forhastet eller ubegrundet. Bimetallismen afgiver et slaaende Exempel herpaa.

Det er derfor let forklarligt, at Sondringen mellem den rene og den anvendte Socialøkonomik fremdeles fastholdes af ikke faa Forfattere, om de end drage Grænsen paa indbyrdes temmelig afvigende Maader.

Nyere tyske Forfattere pleie at sondre mellem den theoretiske Socialøkonomik paa den ene Side og Økonomiens Politik paa den anden Side[1]. Der er dog Meningsforskjel om, hvorledes Grænsen mellem disse bør drages. De fleste sige, at den første betragter de økonomiske Kjendsgjerninger, saaledes som de foreligge, den anden forklarer, hvilke økonomiske Formaal Staten og Samfundet bør stille sig. Socialøkonomiens Politik undersøger altsaa, hvorledes de økonomiske Forhold bør være, samt, paa Grundlag af den theoretiske Nationaløkonomis Sætninger, hvorledes disse praktiske Formaal bedst naaes. Dette er Socialøkonomiens praktiske Del. Den første beskriver, den anden foreskriver. Grænsen mellem dem bliver ikke skarp, medmindre den praktiske Del indskrænker sig til at udvikle, hvilke Regler Stat og Kommune have at følge i sin økonomiske Politik. Men dette bliver ganske holdningsløst; thi det er klart, at de Fremskridt, der gjøres i Samfundets økonomiske Tilstand, for en væsentlig Del skyldes rent private Foreninger eller Indretninger[2].

Til disse to Dele af Socialøkonomiken slutter sig, efter den nu i Tyskland almindelig Systematik, en tredie, nemlig Finantsvidenskaben, der undersøger, hvorledes Stat og Kommune til-

[1] Se herom Conrad, *Grundriss zum Studium der politischen Ökonomie*, I 1896 § 1 og Philippovich, *Grundriss der politischen Ökonomie*, navnlig I. § 18 og II. Indledningen; Dietzel, *Theoretische Socialökonomik*, Kap. 2 § 2; Schmoller i Conrads *HWB.*, Artikelen *Volkswirtschaft, Volkswirtschaftslehre*.

[2] Schmoller vil derimod skjelne mellem en almindelig (generel) Nationaløkonomik, der fremstiller de for alle civiliserede Samfund fælles økonomiske Sætninger, og en speciel Nationaløkonomik, som forklarer, hvorledes disse ere at anvende hos det enkelte Folk med behørigt Hensyn til dets Historie og egenkommelige Forhold.

veiebringe eller helst bør tilveiebringe sine Indtægter, forvalte og anvende sin Formue.

Ogsaa i andre Lande udsondres ofte Finantsvidenskaben som særskilt Fag. Den kan fremstilles fra et almindeligt, alle Staters Finantsvæsen omfattende Synspunkt, eller indskrænkes til den enkelte Stats Finantser.

Ogsaa i Frankrige have enkelte Forfattere sondret mellem Socialøkonomiken som theoretisk og som praktisk Videnskab[1]. Men de fleste franske Forfattere se Videnskaben fra begge Sider. Herved vinde deres Fremstillinger unægtelig mere Liv og Interesse[2]. Det samme gjælder om Stuart Mill og mange af Englands og Nordamerikas senere, mest anseede økonomiske Forfattere. En glimrende Undtagelse danner Jevons, hvis *Theory of Political Economy* baade er anlagt paa at være og væsentlig er bleven en systematisk Fremstilling af Socialøkonomikens mest abstrakte og elementære Sætninger.

§ 4. Nogen skarp Sondring mellem den rene og anvendte Socialøkonomik lader sig ikke gjennemføre. Socialøkonomiken henter baade Grundlaget for sine Theorier og Beviserne for disses Sandhed fra den indre eller ydre Erfarings Kjendsgjerninger. Selv de Forfattere, der søge at give sin Lærebygning det strengeste theoretiske Tilsnit, ere nødte til at paaberaabe sig saadanne. Det var det økonomiske Livs praktiske Opgaver, som kaldte Videnskaben tillive. Ved at eftertænke disse Opgaver, saadanne som de forelaa selv i sin simpleste Skikkelse, bleve Menneskene opmærksomme paa, at der gives almindelige Grundsætninger, som maa forstaaes og følges, hvis den økonomiske Virksomhed skal bringe de tilsigtede Resultater. Med Forsøgene paa at finde og sammenstille disse Grundsætninger begyndte Videnskaben. Økonomiske Sætninger, som aldrig have havt og aldrig kunne faa nogensomhelst praktisk Anvendelse, ere tomme Hjernespind. Videnskabens

[1] Courcelle-Seneuil, *Traité théorique et pratique d'Économie Politique* (1859); Cherbuliez, *Précis de la Science Economique* (1862). Maurice Block slutter sig til dem.

[2] Leroy-Beaulieu, *Traité théorique et pratique d'Économie Politique*, I. 63—65, og Gide, *Principes d'Économie Politique*, Side 8—9. Begge disse udmærkede Værker vise, hvor sandt dette er.

sidste Opgave bliver til alle Tider praktisk. Den har vistnok først at berigtige, fuldstændiggjøre og ordne Menneskenes Opfatninger af deres økonomiske Virksomhed, men dernæst at søge at yde dem Veiledning til at indrette denne paa bedst mulig Maade. Veiledningen maa afpasses efter de til enhver Tid stedfindende Omstændigheder. I samme Grad, som dette iagttages, bliver Veiledningen god. Men heri ligger ogsaa Vanskeligheden. Det er i Virkeligheden svært at overskue de allerede stedfindende Omstændigheder, som maa komme i Betragtning, end sværere at beregne, hvorledes disse paavirkes af de nye Foranstaltninger, der ere bragte paa Bane, og allervanskeligst at forudse, hvorledes Omstændighederne uafhængigt af disse kunne komme til at forandre sig. Den sande Videnskab er derfor altid beskeden. Dobbelt nødvendigt er dette, hvor den vil optræde som Veileder for det praktiske Liv.

Selv om nu Socialøkonomiken ikke formaar at løse alle sine Opgaver, mindst alle praktiske, stifter den Nytte allerede ved at gjøre opmærksom paa dem og fremfor Alt ved at stille dem rigtigt og paavise, hvad der mangler, forat de skulle kunne løses. Videnskaben fremtræder jo heller ikke udelukkende i hele Systemer, som lægge an paa en udtømmende og sammenhængende Fremstilling af alle dens Opgaver. Den gjør betydelig Nytte, navnlig for det praktiske Liv, gjennem sine Monographier eller Samlinger af saadanne. Stor Fortjeneste tilkommer der de i senere Tid udgivne Haandbøger i den politiske Økonomi og beslægtede Videnskaber, bestaaende af lexikalsk ordnede Monographier over Videnskabens vigtigste Emner, hvilke Monographier ere skrevne af Forfattere med særlig Sagkyndighed og ofte meget stor Anseelse[1].

§ 5. Løsningen af sine Opgaver begynder Socialøkono-

[1] Af saadanne er at nævne:

a. *Dictionnaire de l'Économie Politique*, to Bind, udgivne i Aarene 1852—53 af Ch. Coquelin. Den siges at ligge til Grund for den i Nordamerika af Lalor 1881—1884 udgivne *Cyclopædia of Political Science and Political Economy*, der dog indeholder originale Artikler af amerikanske Forfattere; se Cossa, *Introduction*, Side 483.

b. *Nouveau Dictionnaire d'Économie Politique*, to Bind, udgivne af Léon Say og Joseph Chailley 1891—92, med Supplement 1897.

c. *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, 6 Bind, udgivne 1890—1894 af J. Conrad, L. Elster, W. Lexis og E. Loening, med to Supple

miken naturligst med en, saavidt muligt, alsidig Undersøgelse af det bestaaende Samfunds virkelig stedfindende økonomiske Tilstand. Den søger dernæst at udfinde, hvad der har fremkaldt denne. Dette Undersøgelsesstof danner, hvad man med et fra Mekaniken hentet Fagudtryk har kaldt Socialøkonomikens Statik.

Herved er den dog kun kommen halvveis frem. I ethvert Samfund, som er skredet ind paa Civilisationens Baner, forandrer den økonomiske Tilstand sig uafladelig, efter Omstændighederne enten til det Bedre eller til det Værre, snart hurtigere, snart langsommere. Forandringerne ske ikke tilfældigt, men fremkaldes af bestemte, med hverandre i Forbindelse staaende Aarsager og danne altsaa en sammenhængende Bevægelse eller Udvikling. Denne tager Tid. Hermed er Tidens overordentlige Betydning given for baade den økonomiske Virksomhed og den økonomiske Videnskab.

De økonomiske Tilstande afgive i saa Henseende et Sidestykke til de retlige Institutioner. Begge dannes gjennem en under Aarsagernes Lov staaende Udvikling. Dennes Nydannelser betinges af dens til enhver Tid givne Forudsætninger. Mellem et Samfunds Økonomi og dets Retsforfatning er der desuden et i mange Tilfælde let paaviseligt Vexelvirkningsforhold, idet Forandringer i de retlige Institutioner ofte kunne fremkalde Forandringer i den økonomiske Tilstand, og omvendt[1]. Forandringer i enhver af disse Samfundslivets Sider kunne ogsaa bevirkes ved Forandringer i de Naturomgivelser, under hvilke Samfundet lever, eller i Menneskenes Herredømme over Naturens Kræfter.

Alle disse Aarsager sammenfattes under den fælles Kategori: den økonomiske Udviklings Kræfter. Det er Videnskabens Sag, saavidt muligt, at bringe deres Natur og Virkninger paa det Rene. Den studerer da Socialøkonomikens Dynamik.

mentbind. Ny Udgave af det hele Værk i 7 Bind 1898—1901. Det citeres i nærværende Skrift som Conrads *HWB.*, uagtet Lexis er den blandt Udgiverne, som har skrevet de fleste Artikler.

d) *Dictionary of Political Economy*, 3 Bind, udgivne 1894—1899 af Inglis Palgrave. Den har en Mængde Artikler til Oplysning om engelske Retsforhold, der ere af Interesse for Socialøkonomiken.

[1] R. Stammler har skrevet en hel Bog om dette Forhold: *Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung*, 1895.

§ 6. De forskjellige økonomiske Kræfter kunne virke i samme Retning (accumulerende) og forstærke da hverandre. Men de kunne ogsaa virke i modsat Retning (neutraliserende) og formindske da hverandres samlede Virkning. Under sidste Forudsætning kunne de i hvert foreliggende Tilfælde være i Ligevægt. Fuldkommen er denne Ligevægt, naar de modsatte økonomiske Kræfter gjensidigen opveie hverandre, saaledes at ingen Forandring indtræder i deres Virkninger og Forholdet mellem dem. En saadan Stabilitet er dog ikke stort mere end tænkelig. Den vil i alle Fald aldrig vare længe. Forholdet mellem de økonomiske Kræfter kan nemlig være et saadant, at en Forandring i hvilkensomhelst af dem med en vis Nødvendighed fremkalder en tilsvarende, men i modsat Retning virkende Forandring i en eller flere af de øvrige, men dog kun med den Følge, at Tilstanden snart igjen falder helt eller nær sammen med den forrige. Ogsaa under denne Forudsætning er der en vis Ligevægt mellem de økonomiske Kræfter, og det siges da, at disse have et normalt eller stabilt Ligevægtspunkt. Men Tilfældet kan være anderledes beskaffent. Vaklende eller ustabilt siges Ligevægtspunktet at være, naar Ligevægten efter en Gang at have været forstyrret, vanskelig gjenvindes omtrent paa samme Punkt som før, men først fremkommer paa et nyt, derfra væsentlig forskjelligt[1]. Det økonomiske Ligevægtspunkts Bevægelighed har sin Betydning ikke blot i Læren om Markedsprisen, Grundrenten, Kapitalrenten, Arbeidslønnen, men ogsaa overhovedet i alle økonomiske Kræfters Samspil, saaledes ogsaa i Befolkningslæren og Finantsvidenskaben.

Her finder Socialøkonomiken et Sidestykke i Mekanikken. Ligheden mellem denne og Socialøkonomiken i sin abstrakteste Skikkelse er stor. Det er derfor blevet sagt, at Socialøkonomiken kun er Selvinteressens og Nyttens Mekanik[2], eller at den er Mekanik anvendt paa de sociale Rigdommes Lige-

[1] Marshall *Principles*, Bog V, Kap. I—III. Pantaleoni, *Pure Economics*, Side 188—212; Pareto. *Cours d'Economie Politique*, No. 40—42.

[2] Jevons, *Theory*, Fortalen, Side XVII, og hans nærmere Forklaring i *Fortnightly Review* citerede i Palgraves *Dictionary*, Artiklen *Mechanics of Industry*.

vægtspunkt og Bevægelser[1]. Efter den rigtigere Opfatning tør man dog ikke sige mere, end at der her er en Analogi tilstede[2]. De Kræfter, hvis Virksomhed udvikles i Mekaniken, tilhøre blot den ydre Natur, de Kræfter, med hvilke Socialøkonomiken beskjæftiger sig, tilhøre ogsaa den psychiske Verden. Men ikke blot denne (se ovenfor § 4). Det er derfor ikke træffende, naar det har været sagt, at Socialøkonomiken blot er anvendt Psychologi eller en psychologisk ethisk Videnskab[3].

Kapitel 2.

Socialøkonomikens Methode og System.

§ 1. Socialøkonomiken stræber at bringe Samfundets økonomiske Virksomhed i dens Helhed til klar Forstaaelse. Spørgsmaalet bliver da, hvilken Methode Videnskaben her har at følge.

Den har for det Første at undersøge, hvilke Kjendsgjerninger der indgaar i Virksomheden som virksomme Led eller fremkommer som Resultater deraf, følgelig at bringe paa det Rene, hvilke disse ere, saaledes at Intet antages som virkelig eller virksom Kjendsgjerning, der ikke er det. Den begynder da med de konkrete, i det økonomiske Liv forekommende Enkeltheder. For ikke at blive ufuldstændig eller ensidig maa den skaffe sig tilstrækkelig Oversigt helst over dem alle eller ialfald over de mest typiske af dem.

Derpaa undersøger og beskriver Videnskaben de forefundne Kjendsgjerningers Egendommeligheder, sammenligner, klassificerer og forbinder dem, idet den gjør sig Rede for deres Beskaffenhed, indbyrdes Lighed eller Forskjel, deres Hyppighed og Sammenhæng, hvorvidt de kunne bestaa ved Siden af og paavirke hverandre. Undlades dette, bliver en

[1] Walras. *Esquisse d'une Doctrine Économique et Sociale*, trykt som Appendix til hans *Études d'Économie Politique Appliqué*, Side 450.

[2] Se den nævnte Artikel i Palgraves *Dictionary*, hvorved mærkes, at Noten hos Marshall er feilagtigen citeret som No. VIII istedetfor som No. XIV.

[3] Godt udviklet af Schmoller i den nys anførte Artikel i Conrads *HWB.*, Afsnit 11.

Indsamling og Beskrivelse af Kjendsgjerningerne tilsidst en tankeløs Polyhistorie». Herpaa har den ældre Litteratur frembudt Exempler nok. Man maa søge at begribe Mangfoldigheden, følgelig, saavidt muligt, opdage Aarsagsforholdet mellem dens Phænomener. Men her frembyde Tvivlene sig. Overalt, hvor Kjendsgjerninger af et vist Slags sædvanlig efterfølges af et andet Slags, som ikke ere sideordnede Virkninger af samme umiddelbare Aarsag, ligger den Slutning nær, at de første ere de sidstes Aarsager. Slutningen er i visse Tilfælde ganske sikker, især hvor en Kjendsgjerning af det første Slags altid, og uden at ledsages af nogen anden, efterfølges af en Kjendsgjerning af det sidste Slags. Men Slutningen kan, som enhver ved, i andre Tilfælde være ganske falsk. Den omspurgte Kjendsgjerning kan være fremkaldt af flere, mere eller mindre virksomme Aarsager. Nogle af disse kunne være vanskelige at opdage. Den eller de nærmest liggende Aarsager kunne være fremkaldte af fjernere. Spørgsmaalet bliver i alle saadanne Tilfælde mere indviklet, Slutningen mere eller mindre sikker og Resultatet mere eller mindre sandsynligt. Hvorledes det forholder sig hermed, er et Spørgsmaal, som maa løses ved fortsatte Erfaringer og Undersøgelser. Med Held at anstille saadanne Undersøgelser er ikke hver Mands Sag, dertil udkræves en Aandsvirksomhed, som paa een Gang er livlig nok til at skabe nye Forestillinger og tilstrækkelig behersket af sund Dømmekraft til at prøve, hvorvidt disse Forestillinger ere blotte Indbildninger eller sande Virkelighedsbilleder.

Saa langt følger Videnskaben en Methode, der i Almindelighed har været kaldt den induktive (a-posterioriske, analytiske) eller den empirisk-realistiske.

Men hermed kan Videnskaben ikke standse. Den søger at bringe Sammenhæng mellem de ved Induktionen vundne Begreber og ad denne Vei at udfinde nye, mere omfattende Theorier, der kunne ansees gyldige ogsaa for de Sider af den økonomiske Virksomhed, som ikke ved Induktionen ere bragte nær paa det Rene eller endog ikke ere indbefattede i denne. Med Udgangspunkter i de iagttagne og begrebne Kjendsgjerninger slutter man sig til de ikke iagttagne. Det er denne Methode, man har kaldt den deduktive (a-prioriske, synthetiske, konstruktive) eller den exakte. Om de Sætninger, til hvilke den

kommer, ere rigtige, maa igjen prøves paa Erfaringens Maalestok. De maa verificeres, det vil sige, det maa gjennem ny Undersøgelse af Enkeltheder prøves, om Sætningerne stemme med de Kjendsgjerninger, til hvis Forklaring de skulle tjene[1]).

§ 2. I Socialøkonomiken have disse Methoder været anvendte i høist forskjellig Udstrækning. Adam Smith benyttede begge. Om Ricardo har det ofte været sagt, at han omtrent udelukkende anvendte den deduktive Methode. Dette er da kun sandt, naar man tænker paa hans *Principles of Political Economy*. Selv i dette Værk paaberaaber han sig dog ogsaa ofte praktiske Erfaringssætninger. Nogle af hans mindre Afhandlinger indeholde mesterlige Anvendelser af den induktive Methode. Malthus anvender i Befolkningslæren begge Methoder, ogsaa den induktive, saalangt han havde konkludente Kjendsgjerninger til sin Raadighed. Senior hævdede derimod i sit Hovedværk Deduktionen paa en høist ensidig Maade. Spørgsmaalet om, hvilken Methode der egner sig bedst for Socialøkonomiken, optoges af Stuart Mill[2] og har senere været drøftet i det Vide og Brede. Mange fandt, at Mill tillagde Deduktionen for stor, Induktionen for liden Betydning. Enkelte nægtede endog, at hin overhovedet havde nogen Berettigelse. Modstanden kom fornemmelig fra den nyere historiske Skole i Tyskland, men ogsaa fra nogle en-

[1] Her henvises til Cossa, *Introduction*, Side 67—92; Marshall, *Principles*, Bog I, Kap. VI, §§ 1—3; Schmoller, i Conrads *HWB.*, Artikelen *Volkswirtschaft, Volkswirtschaftslehre und -methode*, som er ledsaget af en meget udførlig Henvisning til den tyske Litteratur; C. Menger, *Untersuchungen über die Methode der Socialwissenschaften*, 1883. Om Striden mellem ham (*Die Irrthümer des Historismus*, 1884) og Schmoller se en Afhandling af sidstnævnte Forfatter, der er optrykt i hans *Zur Litteraturgeschichte der Staats- und Sozialwissenschaften*, 1888 Side 275—304); J. E. Cairnes, *Logical Method*, 1875; J. N. Keynes, *The Scope and Method of Political Economy*, 1891, anden Udg. 1897; Palgrave, *Dictionary*. Artiklerne *Deductive Method, Inductive Method* og *Method of Political Economy* (af Sidgwick); Léon Say, *Nouveau Dictionnaire d'Économie Politique*, II, 784; Maurice Block, *Progrès*, anden Udg. (1897), I, Side 19—43, med flere interessante Litteraturoplysninger. I norsk Statsøkonomisk tidsskrift, 1895, Side 130—175, har Dr. Oscar Jæger givet en klar, kritisk Fremstilling af Emnet, i hvilken han væsentlig slutter sig til den østerrigske Skole.

[2] Navnlig i hans *System of Logic*, (1843), Bog VI, Cap. IX.

gelske Forfattere (Cliffe Leslie, Bonamy Price og Ingram). Den deduktive Methode fik igjen kraftigt Forsvar hos den østerrigske Skole (C. Menger og Böhm-Bawerk) samt af de Forfattere, der toge Mathematiken til Hjælp ved Løsningen af Socialøkonomikens Problemer[1].

At gaa nærmere ind paa denne litterære Strid er overflødigt. Thi om Hovedsagen er man dog bleven nogenlunde enig, nemlig at begge Methoder ere lige nødvendige, ligesaa nødvendige, som det for den legemlige Ernæringsproces er ikke alene at samle, tilberede og fortære Fødemidler, men ogsaa at fordøie dem. Kjendsgjerningerne ere Videnskabens Fødemidler; men den maa omdanne dem til Kjød og Blod.

§ 3. End ikke ved Hjælp af begge Methoder i Forening kan Videnskaben altid tilveiebringe sikre Resultater. Den har aldrig havt og kan aldrig faa til sin Raadighed alle de Kjendsgjerninger, den tiltrænger. Den har maattet tage fat paa Løsningen af sine Opgaver med de Hjælpemidler, den for Tiden besad. For at finde dem har den maattet ty dels til den dagligdagse Erfaring om den Hjælp, den ydre Naturs Kræfter kunne yde Menneskene under deres økonomiske Virksomhed, og om de gjængse Bevæggrunde, der styre Menneskene i deres Ordning af denne Virksomhed, dels til sin egen Opfatning af dennes Resultater. Det induktive Materiale. Socialøkonomiken har havt til sin Raadighed, var altsaa især paa Videnskabens tidligere Udviklingstrin meget ufuldkommen. Ud af denne Kreds af dagligdagse Erfaringer og gjængse Forestillinger maatte den hente sig et Grundlag af Axiomer for paa dem at opføre sin Lærebygning. Det saa da ud, som om den uden foregaaende planmæssig Induktion begyndte med ubeviste Almensætninger. Dens Lærebygning fik unægtaelig et Præg, man har stemplet som doktrinært, fordi dens Sætninger ikke altid stode i tilstrækkelig Overensstem-

[1] Blandt dem ogsaa Jevons, der tiltrods for hans øvrigt skarpe Kritik af Mills Logik dog væsentlig stiller sig paa hans Standpunkt i Spørgsmaalet om den deduktive Methodes Anvendelse i Socialøkonomiken, se Jevons' *Theory of Political Economy*, Side 19—21. Til Mill har ogsaa A. Wagner, *Grundlegung*, I, 138, sluttet sig. N. Pierson skal i sidste Udgave af sin *Staathuishoudkunde*, 1896, have hævdet den Mening, at den deduktive Methode er den eneste berettigede — se *Economic Journal*, VI, 155.

melse med det virkelige Liv. Uoverensstemmelsen kan hidrøre fra mangelfuld Induktion, idet Sætningerne ere byggede paa ufuldstændige eller unøiagtige Iagttagelser eller paa falske eller tomme Abstraktioner. Men Feilen kan ogsaa hidrøre fra skjæve Slutninger, altsaa bero paa mangelfuld Deduktion. Helt ud kan Socialøkonomiken aldrig befri sig for disse Vanskeligheder. Den kan ikke, som mange Naturvidenskaber, anvende Experimenter til at udfinde og verificere sine Sætninger. Den løber altid nogen Fare for at fortabe sig i Undersøgelser af betydningsløse Enkeltheder.

§ 4. Seet fra et vist Standpunkt voxer Videnskabens Opgave i Vanskelighed. Under den fremadskridende Udvikling af det økonomiske Liv differentierer dette sig stedse mere og mere. Det arter sig navnlig paa Grund af de store Fremskridt, Produktionens og Samfærdselens Teknik uafladelig gjør, altid mangfoldigere. Menneskene faa flere Slags Behov, men ogsaa flere Slags Midler til at tilfredsstille dem, og der aabner sig idelig nye Maader, paa hvilke disse Midler kunne tilveiebringes. Vore Forfædre levede under langt simplere og overskueligere økonomiske Forhold end vi. Men skjønt vor Tids Samfundsøkonomi er bleven langt mere indviklet, har Samfundet vundet endnu større Evne til at finde Rede i den. Intet er sikrere, end at man nu forstaar det økonomiske Livs Foreteelser meget bedre, end man gjorde for 200, 500 eller for 1000 Aar siden. Dette er væsentlig Videnskabens Fortjeneste. Men den er endnu kun kommen et lidet Stykke paa Veien til Losningen af sin Opgave.

§ 5. Det fornemste Hjælpemiddel, Socialøkonomiken har faaet, er Statistiken[1].

Ordet Statistik kom først i Brug i det 18de Aarhundrede,

[1] W. Lexis har i Artikelen *Statistik (Allgemeines)* i Conrads *HWB.* givet et kort Omrids af Statistikens Litteraturhistorie. Statistikens Begreb og Methode er omhandlet i en Mængde Skrifter, blandt hvilke særlig nævnes: H. Westergaard, *Statistikens Theori i Grundrids*, 1890; Meitzen, *Geschichte, Theorie und Technik der Statistik*, 1886. Bowley, *Elements of Statistics*, 1901, Part I, Ch. V, indeholder en god Udvikling af de forskjellige Former af Gjennemsnitsbegrebet, medens Part II forklarer Sandsynlighedsberegningens Anvendelse i Statistiken, hvilke Theorier begge ere af saa megen Interesse for Socialøkonomiken, at denne nyeste Fremstilling af dem fortjener at nævnes her.

og da i Betydning af Statskundskab. Indbegrebet af alle de Kundskaber om en Stat, som Statsmændene behøvede. Saadanne Kundskaber meddeles paa nøiagtigst mulige Maade ved Talopgaver over alle de vigtigste, Staten vedkommende Kjendsgjerninger, saasom dens Areal, Folkemængde, Antallet af de denne vedkommende Fødsler og Dødsfald, Størrelsen af Statens Indtægter og Udgifter, Handel, Skibsfart og deslige. De Tal, gjennem hvilke Statistiken oplyser alle disse Forhold, ere gjerne store, og hvis de forandre sig, aabenbarer der sig i deres Forandringer gjerne en vis Regelmæssighed. Statistiken faar herved en eiendommelig Methode. Denne Methode lader sig anvende til Oplysning af mange andre Forhold end de Statskundskaben vedkommende, saaledes f. Ex. i Lægevidenskaben til Oplysning om Dødeligheden i de forskjellige Sygdomme, de forskjellige Helbredelsesmidlers større eller mindre Virksomhed, endvidere i Meteorologien, Tekniken, Sprogvidenskaben o. s. v. Statistik er altsaa en Betegnelse først for en vis Videnskab, dernæst for en i mange andre Videnskaber anvendelig Methode.

Statistiken samler, prøver og ordner Talopgaver over den undersøgte Gjenstands Mængdeforhold. Saadanne Opgaver indsamles saavel af Private som af det Offentlige. For visse Anliggenders Vedkommende skede dette allerede af Romernes Statsstyrelse. Navnlig optog den af og til Folketællinger. Den holdt Regnskab over sine Indtægter og Udgifter. Men af de herhenhørende Opgaver er det kun sparsomme Levninger, som ere opbevarede. De statistiske Oplysninger om Middelalderens Forhold ere tarvelige. Dem, Regjeringen optog, holdt den i Regelen hemmelige, og denne Hemmeligholdelse fortsattes langt ind i den nyere Tid[1]. Det var først England, som i Medfør af sit friere Statsliv gjorde Brud herpaa. Omtrent fra Midten af det 18de Aarhundrede begyndte Regjeringen i Sverige og senere i andre Kulturstater at indhente og bearbeide statistiske Opgaver i videnskabelige Øiemed. Stærkt Opsving tog den officielle Statistik i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede. Desuden levere baade Interessentskaber, som

[1] Literaturhistoriske Oplysninger om Oldtidens og Middelalderens Statistik gives Meitzen §§ 3 og 4.

drive Næringsvirksomhed, andre private Foreninger, Tidsskrifter og Dagspressen en Mængde statistiske Oplysninger.

Det er saaledes et meget rigt og værdifuldt Forraad af Kjendsgjerninger, Statistiken stiller til Socialøkonomikens Raadighed. Men den har sine Svagheder. Opgaverne kunne lide af forskjellige Slags Feil og kunne misbruges til falske Forklaringer. «Forhastede Slutninger, byggede paa ufuldkomne eller misforstaaede Opgaver, ere nu i Socialøkonomiken blevne et ligesaa stort Onde, som Misbrugen af abstrakte Raisonnements tidligere har været» (Colson).

§ 6. Støtte af et andet Slags har Socialøkonomiken i den senere Tid ogsaa faaet deri, at den historiske Forskning med stedse stigende Iver og Omhu undersøger Fortidens økonomiske Tilstande, Forandringerne i dem og disse Forandringers Aarsager. De Bidrag, der herved ere ydede til ret Forstaaelse af Nutidens Økonomi og dens fremtidige Udvikling, ere selvfølgelig af stor Værdi, og desto større, jo sikrere den historiske Forsknings Resultater og jo vigtigere de derved belyste Samfundsspørgsmaal ere. Exempler herpaa frembyder Myntvæsenets, Bankvæsenets og Handelskrisernes Historie. Men de historiske Forskningers Betydning bliver ikke sjelden overvurderet. Meget af, hvad der udgives som sikre Resultater af disse Forskninger, er kun aandfulde og skarpsindige Hypotheser, om hvilke selve Historikerne ere uenige. Det træffer heller ikke sjelden, at man er ude af Stand til at bringe paa det Rene, hvilke økonomiske Virkninger en tilstrækkelig fastslaaet historisk Kjendsgjerning har havt[1]. Hvilken Indflydelse velkjendte Forbedringer i Jordbrugets Teknik have havt paa Landeiendommenes Grundrente, er omtvistet. Alle ere enige om, at den stærke Tilførsel af ædle Metaller fra Amerika til Europa har bevirket en Nedgang i Pengenes Værdi. Hvor stor denne Nedgang har været, er derimod høist uklart.

§ 7. Ved den Mængde af nye Kjendsgjerninger, Statistiken og Økonomiens Historie har stillet Socialøkonomiken til Raadighed, er dennes Deduktion bleven baade fyldigere og sikrere. Ogsaa i deduktiv Methode har den gjort betydelige

[1] Marshall, *Principles*, Bog I, Kap. VI, § 4; Leroy-Beaulieu, *Traité*, I, Side 41–43.

Fremskridt, navnlig derved, at den har søgt mere Hjælp hos Mathematiken. Denne Videnskab er tidlig bleven anvendt til Udredelse af mange Forhold, med hvilke Socialøkonomiken sysselsætter sig, saasom ved Mortalitetsberegningen og dens Anvendelse i Livsforsikringen, ved Beregningen af den effektive Rente af udlaante Kapitaler o.s.v. I Midten af forrige Aarhundrede begyndte Socialøkonomiken at give Mathematiken almindeligere Anvendelse. De fleste økonomiske Problemer dreie sig, som Malthus sagde, *de maximis et de minimis*. De falde altsaa ind under Mathematikens Funktionslære. Den første, som begyndte at tage denne i udstrakt Brug ved Udviklingen af Socialøkonomikens Theorier, navnlig i Værdilæren, var Franskmanden Cournot (1838). Men det var Jevons og Léon Walras, som vakte større Interesse herfor[1].

Den videre Anvendelse af Mathematiken forudsætter baade hos Forfattere og Læsere et større Herredomme over denne Videnskab, end der findes udenfor en faatallig Kreds. Allerede af denne Grund kan den ikke blive almindelig. Men ogsaa blandt dygtige Mathematikere findes der dem, som kun tillægge den mathematiske Methode liden Betydning for Socialøkonomiken[2]. Man siger, at de Kræfter, med hvilke denne Videnskab sysselsætter sig, kun sjelden lade sig maale med nogen Nøiagtighed og følgelig heller ikke udtrykke ved Tal. I saa Tilfælde blive de algebraiske Symboler, de Kurver og Talrækker, gjennem hvilke den mathematiske Socialøkonomik søger at klargjøre sine Sætninger, kun Fiktioner. Hertil svares fra den anden Side, at Mathematiken sikkert og frugtbart kan regne med Kvantiteter, som ikke ere eller kunne blive

[1] Af de mange Socialøkonomer, der nu benytte denne Methode, nævne vi særlig Englænderne Marshall, Wicksteed, Edgeworth, Nordamerikaneren Irwing Fisher, Tyskerne Launhardt, Lehr, Auspitz og Lieben, Italieneren Pareto. Hans Landsmand Pantaleoni benytter blot den lettest forstaaelige Form, en graphisk Fremstilling. I Danmark er Methoden indført af Professor H. Westergaard, *Indledning til Studiet af Nationaløkonomien*, 1891; i Sverige af Professor K. Wicksell, som har anvendt den i sit Værk *Föreläsningar i nationalekonomi*, 1901; jfr. Aschehoug, Værdi- og Prislærens Historie, Kap. VII, (Statsøkonomisk tidsskrift, 1900—1902).

[2] Til Modstanderne af den mathematiske Methode høre Stuart Mill, Cliffe Leslie, Ingram, Lexis og Leroy-Beaulieu.

angivne i Tal, men som undergaa bestemt Forandring, eftersom deres indbyrdes Forhold forandrer sig. Dette er ubestridelig sandt[1].

Mathematiken har for det Første bragt det til fuld Klarhed, at hele den økonomiske Virksomhed bestaar af Vexelvirkninger, idet intet af dens mangfoldige Led kan undergaa nogen Forandring uden at fremkalde tilsvarende eller modsatte Forandringer i andre Led. Dernæst at disse Vexelvirkningsforhold, hvis de overhovedet ere overskuelige, lade sig fremstille algebraisk: i Ligninger, eller graphisk: i Diagrammer. Endelig har Mathematiken ved sine Methoders Stringents ledet til, at Socialøkonomiken, selv hvor den ikke kan eller vil anvende nogen af dem, dog stræber efter større Stringents, end den tidligere lod sig nøie med, navnlig paaser, at den har Præmisser nok for sine Slutninger, og at der mellem hine og disse er tilstrækkelig logisk Sammenhæng.

Men Mathematiken kan misbruges, dels til Forklaring af, hvad der allerede uden dens Bistand er klart nok, dels til Forsøg paa at forklare, hvad den ikke magter, fordi Antallet af de søgte ubekjendte Størrelser bliver enten større eller mindre end Antallet af de Ligninger, man kan opstille for at finde dem. Mathematiken bliver derfor mindre og mindre anvendelig, jo mere forviklede de undersøgte Forhold blive[2]. I et nys udkommet Skrift siges der træffende, at om Mathematiken ikke kan bringe nye økonomiske Sandheder, kan den fremstille visse af dem i et klarere Lys; den kan fremfor alt skjelne mellem de Tilfælde, hvor Resultater, som ikke lade sig angive i Tal, bero paa et saa tilstrækkeligt Antal Betingelser, at de kunne determineres, og paa den anden Side de Tilfælde, som er indeterminerede[3].

§ 8. I uadskillelig Sammenhæng med Spørgsmaalet om Socialøkonomikens rette Methode staar Spørgsmaalet om,

[1] Et udmærket Forsvar for Mathematikens Anvendelse i Socialøkonomiken fører Keynes, *Scope and Method*, Kap. VIII.

[2] Marshall, *Principles*, Fortalen, Side XII—XIII, og Appendix No. XIV, Side 802—803.

[3] Colson, Chef for det franske Vei- og Brovæsen, *Cours d'Économie Politique*, 1901, Side 1—2; jfr. Lehr, *Grundbegriffe der Volkswirtschaft*, 1893, Side 281—288.

hvilken Gyldighed den kan tillægge sine Sætninger. Herom har der været ført en eiendommelig Strid, som har spillet en saavidt bemærkelig Rolle, at man faar forsøge at orientere sig i den. Der har været tvistet om, hvorvidt denne Videnskab har Ret til at kalde sine Sætninger naturlige Love[1].

Adam Smith gav sit Værk Titelen: «En Undersøgelse af Nationalvelstandens Natur og dens Aarsager». Ved Natur tænkte han tydeligvis paa Velstandens Væsen. Han forestillede sig ikke Velstanden som et Resultat af uforanderlige Naturlove; thi han talte om en Nationalvelstand og forstod meget vel, at denne paa mange Maader paavirkes af frivillige menneskelige Handlinger, og at disse altsaa indgaa blandt dens Aarsager. Om dem sagde han meget hyppigt kun, at de bidroge (tenderede) til at fremkalde en vis økonomisk Virkning[2]. Naar Smith saaledes taler om en Gjenstands naturlige Pris, saa mener han efter sit eget Udsagn derved en

[1] En Udsigt over Striders Litteratur, dens Gang og dens Resultater giver Wagner, *Grundlegung*, §§ 86—91. Af nyere Arbeider henvises til Neumann, *Wirthschaftliche Gesetze nach früherer und jetziger Auffassung* i *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*, Dritte Folge, B. 16 (1898). Endvidere nævnes af den tyske Litteratur Conrads *HWB*, Artiklerne *Gesetz* (af Lexis) og *Volkswirtschaft und Volkswirtschaftslehre* (af Schmoller), § 13. Af den engelske Litteratur: Cairnes, *Logical Method of Political Economy*, Lecture I, § 3, IV, § 2, V, § 1; Keynes, *Scope and Method*, Kap. II; Bonar, *Philosophy and Political Economy*, Side 193—196; Palgrave, *Dictionary*, Artikelen *Laws of Political Economy* (af A. W. Flux) og Artikelen *Political Economy and Psychology* (af Wicksteed). Af den nyeste franske Litteratur: Molinari, *Lois naturelles de l'Économie Politique*, 1887; Tarde, *Lois sociales*, 1898.

[2] Se *Wealth of Nations*, Mac Cullochs Udgave, Side 26, Spalte 2, Side 39, Spalte 2, Side 40, Spalte 1, Side 45, Spalte 1, Side 115, Spalte 1, Side 197, Spalte 1, Side 275, Spalte 2. Disse Exempler kunde vistnok forfleres; men dette er overflødigt; thi den Forklaring af Ordet, Smith giver paa førstnævnte Sted, viser, hvor fuldt bevidst han er sig, at han med Ordet kun betegner en betinget Aarsag, der efter de iøvrigt forhaandenværende Omstændigheder kan faa større eller mindre, eller endog aldeles ingen Virkning. Han omskriver nemlig her Ordet tendere med gravitere. Dette fortjener at bemærkes; thi det er overseet endog af en i den klassiske Skoles Litteratur saa godt belæst Mand som Cannan, *History of the Theories of Production and Distribution*, 1893, Side 159, hvor han siger, at Ordet «tendere» i den engelske økonomiske Litteratur sandsynligvis først er brugt af Sir Edward West, 1815. Og i Fastlandets Litteratur er

Pris, som kan være forskjellig fra den øieblikkelige Pris i et enkelt Marked, men som danner det Ligevægtspunkt, om hvilket de bevægelige Markedspriser svinge sig. Om Arbeidsløn, Kapitalrente og Jordrente sagde han, at de havde en naturlig Høide. Men herved mente han den almindelige eller gjennemsnitlige Høide, som de havde til den Tid og paa det Sted, hvorom der handledes. Adam Smith var altsaa langt fra at tillægge sine Sætninger mere end en relativ Gyldighed.

Snarere kan man beskylde Ricardo derfor. I Fortalen til sit Hovedværk, *Principles of Political Economy*, kalder han de Aarsager, som bestemme Fordelingen af Samfundets Indtægt mellem Grundeiere, Kapitalister og Arbeidere, Lovene for Grundrenten, Kapitalrenten og Arbeidslønnen. Det samme Udtryk bruger han mangesteds i selve Skriftet. Men han tillægger ikke disse saakaldte Love Gyldighed som andet end «Principer». Dette fremgaar paa det alleruimodsigeligste af sidste Led i Kapitel IV, jfr. Kap. XXX. For Malthus's Vedkommende er det her nok at henvise til den Form, han gav sin berømte Befolkningslov, nemlig at et Lands Befolkning har en Tendents til at forøge sin Mængde, og at denne Tendents kan være stærkere end Befolkningens Evne til at forøge sine Næringsmidler. Og i sine *Principles of Political Economy* fremstiller han stadigen enhver af de Kræfter, der røre sig i den økonomiske Virksomhed, som betingende hverandre paa høist forskjellige Maader og Videnskabens Sætninger derfor som kun relativt gyldige. Stuart Mill udvikler dette meget klart[1].

I Frankrige have de fleste Socialøkonomer, med J. B. Say i Spidsen, om deres Videnskabs Sætninger eller rettere om de i den økonomiske Virksomhed raadende Kræfter brugt Udtrykket økonomiske eller naturlige Love[2]. Denne Sprogbrug fandt Støtte ikke alene i, at Adam Smith havde talt om Velstandens Natur, men stemte ogsaa overens med den gamle velbekjendte

«Smithianismen» ideligen bleven beskyldt for at tillægge sine Theorier ubetinget Gyldighed.

[1] Udførlig er dette baade for Ricardos, Malthus's og Mills Vedkommende udviklet af Neumann i nysnævnte Afhandling i *Jahrbücher für Nationalökonomie*, 1898, Side 29—32.

[2] Jfr. Maurice Block, *Progrès*, I. 292—296, som anfører Citater fra forskjellige Forfattere.

Forestilling, at der gaves en Naturret, et System af naturlige Love for Ordningen af de menneskelige Retsforhold. Ogsaa Cairnes sluttede sig til denne Sprogbrug[1]. Det kan jo siges, at da Socialøkonomikens Sætninger for at blive sande maa hentes fra dens Gjenstands Natur, ligger det nær at sætte dem ved Siden af de egentlige Naturlove, dem, der beherske den physiske Verden. Herimod reistes der Indvending især fra tysk Side[2]. De physiske Love ere, sagde man, absolut gyldige. De taale ingen Undtagelse. Nu gives der vistnok physiske Love af stor Betydning for den økonomiske Virksomhed, f. Ex. at man ikke kan forøge en Agers Afgrøde i det Uendelige ved at anvende stigende Mængde Arbeide og Kapital paa den. Men ved Siden af disse Love tager Socialøkonomiken Udgangspunkter i Menneskenes aandelige Natur og deres Kulturstandpunkt. Fra intet af disse Udgangspunkter kan der dog udvikles Love, som gjælde med absolut Nødvendighed. Den menneskelige Frihed, de handlende Personers Individualitet, Samfundets Historie og Kultur gribe ind. I Anvendelsen vise Socialøkonomikens Sætninger sig nødvendigen at maatte taale mange Undtagelser. De ere ikke engang helt sande. De kunne fraviges og blive i det virkelige Liv ikke sjelden fravegne, dels med dels uden tilstrækkelig Grund. Det er derfor unøiagtigt og vildledende at kalde disse Sætninger (eller de Kræfter, hvis Virksomhed de beskrive) naturlige Love. Under den fortsatte Drøftelse af Spørgsmaalet er man ogsaa om dette bleven nogenlunde enig. Begrebet Lov er ikke saa snævert, at det kun omfatter Forholdet mellem de Kræfter, der beherske den physiske Verden. Samfundets retlige Forhold ordnes jo ved positive Normer, og det er først og fremst disse, der kaldes Love. De kunne fraviges eller brydes og have undertiden meget svag Virkning. Ogsaa forøvrigt gives der i den aandelige Verden Kræfter, som ikke altid gjøre sig gjældende, men hvis Virkninger dog fremkomme saa regelmæssigt og med saa megen Bestemt-

[1] Cairnes, *Logical Method of Political Economy*, Side 18–20. Han siger her, at de konstante Forhold, i hvilke de økonomiske Kjendsgjerninger stå til hverandre og til deres Aarsager, ere disse Forholdes naturlige Love.

[2] Se navnlig Schönberg, *Handbuch der Politischen Ökonomie*, Afhandling No. I, § 13 med Litteraturnotitser i Anmærkning 26.

hed, at Forholdene saavel mellem Kræfterne indbyrdes som mellem dem og deres Virkninger samt mellem disse indbyrdes kunne kaldes Love. Disse Love ere ikke Naturlove, men psychologiske og sociale Love.

Ogsaa de nyere engelske og nordamerikanske Forfattere tale derfor fremdeles om økonomiske Love[1].

§ 9. Passende bliver denne Benævnelse kun paa Sætninger, der have en vis Grad af Almengyldighed. Er en Sætning altfor stærkt betinget eller af tvivlsom Anvendelighed, bliver det fordringsfuldt at kalde den en Lov.

Gyldigheden af de Sætninger, Socialøkonomiken opstiller om Forholdet mellem den økonomiske Virksomheds Kræfter, er meget forskjellig. Nogle af dem ere uimodsigelige, navnlig de, der kun indeholde en Tautologi. Dette er f. Ex. Tilfældet med en af de Sætninger, paa hvilke Grænseværdilæren er bygget, nemlig at Enhver fortrinsvis tilfredsstiller sit mest paatrængende Behov; thi at et Behov er det i Øieblikket mest paatrængende, viser sig jo alene deri, at man tilfredsstiller dette Behov fremfor noget andet. Sikre ere ogsaa de Sætninger, der kun udtale en ubestridelig faktisk Nødvendighed, f. Ex. at enhver privat Bedrift, hvis Afkastning ikke kan bringes til at dække sine Driftsomkostninger, tilsidst maa standse. Videnskabens Opgave bestaar for en ikke ringe Del i at fremhæve saadanne selvforstaaelige Sætninger og bringe dem i en for upaaagtet Forbindelse med hverandre for derigjennem at udrede dunklere økonomiske Forhold. Exempel paa en hel sammenhængende Række af økonomiske Sætninger, der i det praktiske Liv næsten aldrig slaa feil, frembyder Læren om Vexelkurserne. Den saakaldte Greshams Lov, nemlig at slette Mynter, som ere tvungne Betalingsmidler, drive de gode Mynter ud af Cirkulationen, er omtrent ligesaa sikker. Men selv disse Sætninger kunne, som senere skal blive paavist, svigte under visse Omstændigheder, der dog kun indtræffe yderst sjelden.

[1] Jevons, *Theory*, taler om *the law of human wants*, om *the law of variation of utility*, om *the law of indifference*; se endvidere Sidgwick, *Principles*, Bog I, Kap. VI; Marshall, *Principles*, Bog I, Kap. VI, § 6; Newcomb, *Principles of Political Economy*, Kap. I, § 6; Clarke, *Philosophy of Wealth*, Kap. III; Hadley, *Economics*, Side 13.

Det er imidlertid langt fra, at Socialøkonomikens Sætninger i Almindelighed have en saadan Almengyldighed. De Problemer, Samfundets Økonomi frembyder, ere ofte uimodtagelige for fuldstændige eller sikre Løsninger. De Kjendsgjerninger, paa hvilke disse maa bygges, kunne være saa mangfoldige, at deres Række bliver uoverskuelig. Om flere eller færre af dem kan det være uvist, hvorvidt de have været tilstede eller ville fremkomme. Forholdet mellem dem kan desuden være saa forviklet eller saa dunkelt, at det ikke lader sig bringe helt paa det Rene.

Alt dette gjælder om mange af de allervigtigste Spørgsmaal, f. Ex. hvorvidt en Forøgelse af Verdens Guldforraad faar Indflydelse paa Omsætningsgjenstandenes, altsaa paa Grundeiendommenes, Varernes og Arbeidsydelsernes Priser. Herom er der og vil der sandsynligvis altid blive flere, fra hverandre mere eller mindre afvigende Anskuelser.

Det forstaar sig selv, at Videnskaben ikke bør forbigaa de mange økonomiske Spørgsmaal, af hvilke den enten slet ikke eller ialfald ikke for Tiden kan byde nogen fuldstændig eller utvivlsom Løsning. Den gjør, som allerede før omtalt, Nytte ved at paapege og stille dem saa klart som muligt. Den kan desuden i Almindelighed yde nogen, om end ikke fuldt tilstrækkelig Veiledning til deres fremtidige Løsning eller til Afgjørelse af de i det praktiske Liv forefaldende Tilfælde, for hvilke Spørgsmaalet har Betydning.

Den Fremgangsmaade, Videnskaben herunder har at følge, er at oplose Spørgsmaalet og isolere hver enkelt af dets Bestanddele. Videnskaben tager altsaa hver enkelt af de i det økonomiske Forhold virkende Kræfter for sig og undersøger, hvilke Virkninger Kraften har, hvis den i noget Tilfælde virker særskilt, eller hvorledes den erfaringsmæssigt eller dog sandsynligvis virker, hvis alle andre Kræfter tænkes borte. De Sætninger, som Videnskaben i sidste Tilfælde faar frem, have da alene hypothetisk Gyldighed, det vil sige, de gjælde kun under den opstillede Forudsætning, nemlig at andre forstyrrende Kræfter ikke gribe ind. Enhver saadan Sætning faar selvfølgelig almindeligere Gyldighed, jo sjeldnere og svagere forstyrrende Kræfter gribe ind. Det er Forskjellen i saa Henseende, der hyppigst medfører den Forskjel i Gyldighed, der tilkommer So-

cialøkonomikens Sætninger. Videnskaben maa paapege, hvilke disse forstyrrende Kræfter kunne være. Ere de rent økonomiske, altsaa hverken af politisk, moralsk eller æsthetisk Natur, maa den endvidere undersøge enhver af disse Kræfter og, saavidt muligt, alle de i hvert enkelt Led af den økonomiske Virksomhed samvirkende eller hverandre modstridende Kræfters eiendommelige Virkninger og relative Styrke.

Videnskabens Sætninger ere kun Abstraktioner, Almensætninger, byggede paa Erfaringer om, hvad der finder Sted i Økonomiens fleste, sædvanligste eller eiendommeligste Livsytringer. Ved Afgjørelsen af de i det praktiske Liv forekommende konkrete Spørgsmaal, altsaa ved Bedømmelsen af, hvad der i hvert foreliggende Tilfælde bør gjøres eller undlades, kan ingen saadan Almensætning uden videre bringes til Anvendelse. Der kræves for hvert Tilfælde en nærmere Overveielse af, hvorvidt der ikke her foreligger Omstændigheder, fra hvilke Videnskaben har maattet se bort, eller som den har anseet givne, men som kunne være af større eller mindre Betydning for, at Afgjørelsen skal blive hensigtsmæssig. Videnskabens Sætninger yde altsaa kun Veiledning, ved hvis Hjælp de, der kjende og forstaa dem, kunne finde sig tilrette i det praktiske Livs mangfoldige, mere eller mindre forskjelligartede, men dog sammenhængende økonomiske Foreteelser.

Videnskabens Styrke ligger for det Første i dens Alsidighed. Den stræber efter at faa et fuldstændigt Overblik over alle de Kræfter, der maa medtages ved Løsningen af de økonomiske Problemer, ikke blot de fremmende, men ogsaa de hemmende Kræfter. Dernæst i dens Evne til begrebsmæssigen at skjelne det Væsentlige fra det Uvæsentlige og trænge dybere ind i hint. Endelig i dens strenge Fordringer til Tankegangens logiske Rigtighed.

Videnskabens Svaghed kommer tilsyne, saasnart der spørges om den Vægt, der i det foreliggende konkrete Tilfælde skal tillægges hvert enkelt af de Momenter, som maa tages i Betragtning ved Afgjørelsen. Her kommer det an paa teknisk Kyndighed og sundt praktisk Blik. Socialøkonomiken udvikler f. Ex., efter hvilke Grundsætninger de forskjellige Slags Bankforretninger skulle ordnes og drives. I samme Grad som denne Udvikling lykkes, blive de derved vundne Sætninger

tjenlige til Veiledning baade for Bankernes Bestyrelse og deres Kunder. Det medfører altid stor Fare for en Bank, at den organiseres feilagtigt og drives principlost. Men Videnskaben kan ikke give tilstrækkelig Veiledning til at drive en Bankforretning godt. Bestyreren maa have fortroligt Kjendskab til Stedets Forhold, Næringsveie og Personer samt besidde godt praktisk Skjøn.

Socialøkonomiken maa selvfølgelig vogte sig for at tillægge sine Sætninger større Gyldighed, end der efter det Udviklede tilkommer dem. Er en Sætning kun gyldig under visse Forudsætninger eller forøvrigt kun tilnærmelsesvis rigtig eller endog tvivlsom, maa der gjøres opmærksom herpaa. Er det foreliggende Problem uløseligt, maa dette erkjendes. Socialøkonomiken staar i denne Henseende noget anderledes ligeoverfor sit Stof end Retsvidenskaben. Domstolene ere forpligtede til at afgjøre ethvert dem forelagt retligt Spørgsmaal, hvor dunkelt det end er, og hvor vanskeligt det altsaa bliver at trække Grænse mellem det foreliggende Tilfælde og andre, som vel ere nær beslægtede dermed, men dog maa afgjøres anderledes. Retsvidenskaben har den Opgave ikke alene at samle, ordne og sammenbinde Domstolenes Afgjørelser, men ogsaa at yde hvemsomhelst, baade Domstolene, de offentlige Autoriteter og private Personer, den bedst mulige Veiledning til i ethvert Tilfælde at finde de rigtige Løsninger af Retsspørgsmaalene. Baade Retspraxis og Retsvidenskab ere derfor nødte til undertiden at bygge sine Resultater paa tvivlsomme Grundlag. Det er herved, de faa det Præg af Spidsfindighed, der ofte lægges dem tillast. Forsaavidt Lovgivningen ordner nogen Gren af Socialøkonomien, stiller den baade sig selv og dem, der skulle anvende de herom givne Bud, under samme vanskelige Vilkaar. Derimod har Socialøkonomiken baade Ret og Pligt til at vedkjende sig den Svaghed, hvoraf dens Sætninger maatte lide, og at vise fra sig de Spørgsmaal, den slet ikke magter.

§ 10. Foruden af den skildrede Ufuldstændighed og Relativitet lider Socialøkonomiken, siges der, af en anden Svaghed, over hvilken kanske dens egne Dyrkere have klaget mest. Dens Begrebsbestemmelser ere nemlig ofte vaklende[1]. Selv dens

[1] Mill, *Definitions in Political Economy*, 1827; Cairnes, *Logical*

allervigtigste Begreber bestemmes paa forskjellig Maade af de forskjellige Forfattere. Dette er saaledes Tilfældet med Begreberne økonomiske Goder, Værdi, Indkomst, Priser, Kredit, Produktionsomkostninger, produktivt Arbeide, Kapital, Driftsherregevinst m. fl. Herved svækkes de socialøkonomiske Theoriers Klarhed og overbevisende Kraft. Det er sandsynligvis en temmelig almindelig Forestilling, at denne Mangel er et Vidnesbyrd om skjødesløs Tænkning eller personlig Udygtighed hos dem, der have dyrket denne Videnskab. »Havde de tænkt sig ordentlig om, maatte de have vidst bedre.« Denne Forestilling støttes derved, at en og samme Forfatter ikke sjelden bruger et Ord i anden Betydning, end han selv i sin Definition har tillagt det. Man har derfor sagt, at det Første, Videnskaben har at gjøre, er at skaffe sig bedre Definitioner og sikrere Terminologi.

Det er dog ikke blot Socialøkonomiken, der rammes af en saadan Bebreidelse. Den kan med større eller mindre Styrke rettes mod alle Videnskaber, som beskjæftige sig med kvalitativt forskjellige Gjenstande. Navnlig maa det her erindres, at hverken Retsphilosopherne eller Juristerne nogensinde have kunnet blive enige om, hvorledes deres Videnskabs Grundbegreber, saasom Ret, Lov, Retskilde o. s. v., skulle bestemmes. Selv mange, mere umiddelbart praktisk anvendelige Begreber, f. Ex. den kriminelle Tilregnelighed, Betingelserne for Skadeserstatningspligten, for Vindikationssøgsmaal og en uoverskuelig Række andre Begreber ere omtvistede.

Dette beror paa Aarsager, som ikke kunne hæves, fordi de hidrøre dels fra det Stof, der er Begrebsbestemmelsens Gjenstand, dels fra den menneskelige Fatteevnes Begrænsning. De Ytringer af det økonomiske og retlige Samliv, Socialøkonomiken og Retsvidenskaben søge at beskrive, begribe og ordne, ere Led i en uafbrudt Sammenhæng, i hvilken de nærmest beslægtede Foreteelser glide næsten umærkelig over i hverandre. Det er derfor Marshall som Motto for

Method, Lecture VI; Sidgwick, *Principles*, Bog I. Kap. II, § 1; Keynes, *Scope and Method*. Kap. V; Marshall, *Principles*, Bog II. Kap. 1; Cossa, *Introduction*, Side 61—66; Neumann i Schönbergs *Handbuch*, Afhandling No. IV, §§ 1 og 2; Schmoller i Conrads *HWB.*, Artikelen *Volkswirtschaft* o. s. v., Afsnit 10.

sit anseede Værk har valgt det gamle Ord: *Natura non facit saltum*. Tilværelsen gjør aldrig Sprang. Men Menneskene kunne kun begribe stykkevis. De have ingen anden sikker Vei at gaa end at optage saavel selve Tilværelsen som sine egne Forestillinger til omhyggelig Undersøgelse, Led for Led, og det fra et bestemt Standpunkt, fra hvilket kun en Del af dem kan overses. Det fra dette Standpunkt dannede Begreb kan indtil videre synes tilfredsstillende. Saalænge det engang tagne Standpunkt fastholdes, faar man intet bedre Tankebillede af, hvad man kan se fra dette. Men hvis Synskredsen ved Hjælp af den vundne Erkjendelse udvides og Undersøgelsen fortsættes, maa ogsaa Standpunktet flyttes. Forsøger man at fastholde det allerede dannede Begreb uforandret, kommer det snart til at vise sig skjævt eller utilstrækkeligt. Ethvert levende Begreb er en Proteus. Det maa, for at blive anvendeligt paa nye, lidt afvigende Forhold, ændres noget efter disses Eiendommeligheder. Typiske Exempler herpaa finder man i Retsvidenskabens Begreb Besiddelse, i Socialøkonomikens Begreb Værdi og i det for begge Videnskaber fælles Begreb Formue. Mangen Gang bliver det da tvivlsomt, hvorvidt Videnskaben bør beholde det oprindelige Begreb som væsentlig identisk med sig selv, om end fremtrædende i noget forskjellige Skikkelser, eller hvorvidt Begrebet heller bør deles. Udviklingens Lov fører nærmest til at vælge den sidste Vei. Ligesom Virksomheden differentierer sig, maa ogsaa Videnskaben differentiere sine Begreber. Men dette kan ske for tidlig, saaledes at man fortaber sig i Smaating og taber Oversigten. Valget er et rent Hensigtsmæssighedsspørgsmaal.

Allerede Kontinuiteten i Tilværelsen medfører, at de Begreber, gjennem hvilke man Stykke for Stykke søger at danne sig Billeder af den, blive til en vis Grad flydende. De ligne i saa Henseende Kinematographens Billeder.

Men hertil kommer, at der i al Begrebsdannelse er noget individuelt. Enhver, som arbeider med selvstændig Dannelse, fortsat Udvikling og Sammenfatning af Begreber, tildanner disse efter sin eiendommelige Fatteevne. De forskjellige Mennesker anskue samme Gjenstand og dens Forhold til andre mere eller mindre forskjellig alt efter Enhvers

aandelige Individualitet. Ingen ser samme Gjenstand og alt, hvad der vedkommer den, alsidigt og fuldkommen rigtigt. Men de forskjellige Mennesker se den fra forskjellige Sider og i forskjelligt Lys. De mest begavede og erfarne se en eller anden ny Side af Gjenstanden eller af dens Forhold til andre Gjenstande. Under Kampen mellem de forskjellige individuelle Opfatninger bringes disse efterhaanden nærmere hverandre eller endog til fuldstændig Enhed. Der aflagrer sig da almindelige Overbevisninger, som enten aldrig forsvinde, ialfald ikke helt, eller dog vare ved, indtil Livet har bragt nye Erfaringer, Videnskaben nye og rigtigere Opfatninger. Men Videnskaben lever kun gjennem fortsat individuelt Arbeide.

Videnskabens Fremskridt kræver skarp og følgerigtig logisk Tænkning, men ogsaa noget mere. Det har været sagt, at Videnskaben ikke kan lade sig nøie med andre Begreber end saadanne, der ere klare som Krystal og skarpe som Knive. Den maa ganske vist forstaa at udvikle sine Begreber klart og skarpt og «regne rigtigt» med dem. Men forsøger den at fastholde noget enkelt af dem og gjennemføre det følgerigtigt i alle Anvendelser, kommer den tilsidst til kunstlede og i det praktiske Liv ubrugbare Resultater. Videnskaben skal ogsaa bringe sine Begreber i Sammenhæng med hverandre og maa følgelig forstaa at bryde Spidsen af hvert enkelt Begreb, hvor det er nødvendigt for at bringe det i Harmoni med det praktiske Livs ethiske eller økonomiske Fordringer.

§ 11. Som allerede før sagt, har det været sædvanligt at inddele den økonomiske Virksomhed i Produktion, Omsætning, Fordeling og Forbrug af de økonomiske Goder. Man har da i Almindelighed gjort hvert af disse Led til Gjenstand for Behandling i et særskilt Afsnit og fremstillet dem i den anførte Orden. Mod denne Systematik har der dog været gjort adskillige Indvendinger. Disse have gaaet ud dels paa at kræve en forandret Orden i Fremstillingen, dels paa at slaa visse Led sammen eller at udelukke et eller andet af dem[1].

Nogle Forfattere have ikke villet medtage Omsætningen

[1] Cossa, *Introduction*, Side 20—22; Keynes, *Scope and Method*, Side 101—110; Maurice Block, *Progrès*, Introduction, Kap. II.

som særskilt Led, idet de have betragtet den som Bestanddel enten af Produktionen (J. B. Say) eller af Fordelingen Mac Culloch og Rau). Andre have villet udelukke Konsumtionen. Hvorledes de færdige Produkter forbruges, er et Spørgsmaal, siges der (Stuart Mill og Cherbuliez), som slet ikke vedkommer Socialøkonomien, men Privatøkonomien og Moralen. Andre tillægge vel Forbrugen Betydning for Samfundets Velstand, men sige, at den maa medtages under Udviklingen af alle Virksomhedens Grene. Denne Anskuelse ligger til Grund for Marshalls Systematik.

Striden om det bedste System for Videnskaben bunder i, at den økonomiske Virksomheds forskjellige Led ved enhver indtrængende Undersøgelse vise sig at hænge saa nøie sammen, at man ikke kan danne sig et fyldigt og sandt Begreb om noget af dem uden ved Hjælp af de øvrige. Produktion finder blot Sted for at frembringe Gjenstande, som ere egnede til Tilfredsstillelse af menneskelige Behov, følgelig blive efterspurgte og forbrugte. Konsumtionen bestemmer saaledes Produktionens Retning og Trivsel. Men Produktionen kan ikke finde Sted uden Forbrug af før producerede Gjenstande (produktiv Konsumtion). Forat den produktive Virksomhed skal blive kraftig, maa den producere tilsalgs, og de herved frembragte Produkter blive solgte til lønnende Priser. En livlig og lønnende Omsætning er Betingelsen for en rig Produktion. Produkternes Bytteværdi og Priser bestemmes gjennem Omsætningen, men paavirkes i Længden af Produktionsomkostningerne. For at finde disse maa man undersøge, i hvilke Bestanddele de oplose sig, hvem der bærer dem, og hvorledes de bestemmes. Man maa undersøge, hvilke Andele af Produkternes Værdi Arbeiderne, Kapitalisterne, Grundeierne og Driftsherrerne kunne erholde. Denne Fordeling virker igjen tilbage baade paa Produktionen og Konsumtionen. Forat det fornemste Produktionsmiddel, Arbeidet, skal blive kraftigt, maa det lønnes godt. Jo mere Arbeidslønnen stiger, desto mere kunne Arbeiderne udvikle sit Forbrug. Den økonomiske Virksomheds forskjellige Led maa vistnok omhandles særskilt; men Sondringen medfører altid et midlertidigt Brud paa den naturlige Sammenhæng mellem dem. Den Orden, i hvilken de forskjellige Led fremstilles, er en Skjønsag og

kommer aldrig til at blive fuldt tilfredsstillende. Den traditionelle Fremstillingsorden slutter sig saavidt muligt til den chronologiske Følgerække af Virksomhedens forskjellige Led. Den synes da at være den nærmestliggende og naturligste. Der er saaledes neppe Grund til at fravige den.

Mod den ældre Systematik er der gjort en anden, uden Tvivl bedre grundet Indvending, nemlig at den ingen særskilt Plads havde for Udviklingen af de hele den økonomiske Virksomhed vedkommende Begreber. Herpaa have tyske Forfattere rettet, idet de have begyndt sine systematiske Fremstillinger af Socialøkonomiken med et Afsnit, der omhandler de for alle dens Led fælles historiske og begrebsmæssige Undersøgelser[1], hvilket Afsnit de have kaldt enten Indledning til eller Grundlægning af Videnskaben. Deres Exempel skal her blive fulgt. Endel af de Spørgsmaal, de tyske Forfattere der have drøftet, ere imidlertid allerede omhandlede i nærværende Afsnit. Dette vil blive efterfulgt af et Afsnit, indeholdende en Udsigt over Videnskabens Historie, derpaa et Afsnit om Befolkningslæren, forsaavidt denne er af Interesse for Socialøkonomiken, endvidere et Afsnit om den økonomiske Virksomhed, betragtet som Helhed, og endelig fire særskilte Afsnit, indeholdende en Fremstilling af Læren om Produktionen, Omsætningen, Fordelingen og Forbruget.

[1] Det er især Hermann, som i sine *Staatswirthschaftliche Untersuchungen*, første Udg. 1832, anden Udg. 1870, har indlagt sig Fortjenesten af dette systematiske Fremskridt. Af nyere tyske Værker nævne vi fremfor alle Wagner, *Grundlegung der Politischen Oekonomie*, første Udg. 1886, tredie Udg. 1892—1894, to Dele i tre Bind (ufuldendt); Neumann, *Grundlagen der Volkswirtschaftslehre*, 1889. Hvad den tyske Litteratur forøvrigt angaar, henvises til Roscher, *Grundlagen der Nationalökonomie*, (22de Udg. 1897), Indledningen, Kap. 1 til 3. Tysklands Exempel er fulgt i flere andre Lande: i England af Sidgwick, *Principles of Political Economy* (1887), Introduction; Marshall, *Principles*, Bog I og II; i Frankrige af Leroy-Beaulieu, *Traité* (1896), Partie I, Ch. 1—4; Gide, *Principes*, 1ste Afsnit, *(Notions Générales)*; Cauwès, *Cours d'Economie Politique* (1893), Introduction og Partie I, Ch. 1 og 2; i Sverige af Leffler, Det ekonomiska samhällslifvet, 1894.

Andet Afsnit.

Socialøkonomikens Historie.

Kapitel 3.

Videnskabens Historie i Oldtiden.

§ 1. Medens den økonomiske Virksomhed, Socialøkonomien, er saa gammel som Menneskeslægten, er Videnskaben derom, Socialøkonomiken, en ny Opkomst. Hver af dem har sin Historie.

I ethvert Lands Litteratur er der allerede tidlig leilighedsvis fremkommet Efterretninger om enkelte Sider af dets økonomiske Virksomhed eller Tilstand. Disse Efterretninger afgive mere eller mindre troværdige og oplysende Bidrag til Landets økonomiske Historie. Det Billede, man ved deres Hjælp kan danne sig, bliver derfor mangen Gang usikkert og som oftest meget ufuldstændigt. Senere begyndte Forfattere, som raadede baade over større Mængde af nye Oplysninger og mere indtrængende Fagkundskab, at give Fremstillinger enten af sit eget Lands eller visse Tidsaldres eller af en vis Næringsveis økonomiske Forhold[1]. I Reisebeskrivelser og ethno-

[1] Af saadanne Monographier fra det 19de Aarhundrede nævnes her: Cibrario, *Della Economia Politica nel medio evo*, 1ste Udg. 1839, 5te Udg. 1861, 4de Udgave oversat paa fransk af Barneaud 1859; Th. Tooke and W. Newmarch, *History of Prices and of the State of Circulation during the years 1793—1856*, 6 Bind, 1838—1857; Thorold Rogers, *History of Agriculture and Prices in England*, 6 Bind, 1866—1887; W. Cunningham, *The Growth of English Industry and Commerce*, 2 Bind, 1888—92; W. Ashley, *Introduction to Economic History and Theory*, 2 Bind, 1888—1893, med udførlig Litteraturanvisning; Levas-

graphiske Værker findes en Række af Oplysninger angaaende de barbariske eller halvciviliserede Folks Økonomi.

Alle disse Skrifter kunne betragtes som Forarbeider til en samlet Udsigt over den hele Menneskeheds økonomiske Udvikling. Først den allernyeste Tid opviser Forsøg paa at løse en saadan Opgave[1]. Den hører til de allersværeste, Videnskaben kan sætte sig.

Saa aandrige og høist fortjenstlige disse Forsøg ere, maa mange af deres Synsmaader betragtes som mere eller mindre tvivlsomme. Til en nogenlunde fyldig sammenhængende Fremstilling af dem er her ikke Plads. Vi maa i det Følgende indskrænke os til i Forbindelse med Fremstillingen af Videnskabens Sætninger og vigtigste praktiske Regler at fremhæve, hvorledes og hvorvidt de have vundet historisk Stadfæstelse.

Derimod skulle vi i nærværende Kapitel give en kort Oversigt over Socialøkonomikens Litteraturhistorie med nødvendige Sideblik til de med den nærmest beslægtede Videnskaber[2].

seur, *Histoire des Classes Ouvrières et de l'Industrie en France*, 1. Udg. 1859—1860, 2. Udg., for Tiden indtil 1789, udkommen i to Bind 1900—1901, d'Avenel, *Histoire économique de la propriété, des salaires, des denrées et de tous les prix en général, depuis l'an 1200*, 1894, og samme Forfatter *La fortune privée à travers sept siècles*, 1895; Inama-Sternegg, *Deutsche Wirtschaftsgeschichte*, 3 Bind, 1879—1891; Lamprechts, *Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter*, 4 Bind, 1885—1886. Dette er blot Hovedværker om de enkelte Staters økonomiske Historie. Til de for Socialøkonomikens Historie vigtigste Monographier over enkelte Fag Fagmonographierne — høre de, som behandle Handelens Historie. »Handelen er den økonomiske Virksomheds Organisator og derfor dens Herre.» Fremfor alle er her at nævne L. Goldschmidt, *Universalgeschichte des Handelsrechts*, Erste Lieferung, 1891, der kun omfatter Oldtiden og Middelalderen. Ogsaa for Litteraturkundskaben er dette et Værk af første Rang. Endvidere A. Beer, *Allgemeine Geschichte des Welthandels*, 5 Bind, 1860—1884; O. Noël, *Histoire du Commerce du Monde*, 2 Bind, 1891—1894.

[1] W. Cunningham, *Western Civilisation in its Economic Aspects*, I (1898): Oldtiden, II (1900): Middelalderen og Nutiden. G. Schmoller, *Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre*, I, 1900. Ethvert af sidstnævnte Værks Kapitler indledes med Vejledning til den specielle Litteratur, især til den tyske. Førstnævnte Værk giver mere Oplysning om den engelske og franske Litteratur.

[2] Blandt de nyere Fremstillinger af Socialøkonomikens Historie nævne vi Cossa, *Introduzione allo studio dell'Economia Politica*, hvis nyeste Udg. er oversat paa engelsk af Louis Dyer, 1893, og udgivet paa fransk af Deschamps, 1899. I nærværende Skrift citeres den engelske Oversæt-

§ 2. Den klassiske Oldtids Videnskab lod ikke Socialøkonomikens Problemer ligge helt ubearbeidede. Xenophon, Plato og Aristoteles undersøgte mange af dens Grundbegreber og praktiske Spørgsmaal. Men de græske Philosopher naaede aldrig saa langt som til at give en hel og sammenhængende Fremstilling af denne Videnskab[1]. Skjønt den økonomiske Virksomhed var dreven høit nok op til at skaffe Grækenland Rigdom, var den i visse Henseender lidet udviklet, og den havde et eiendommeligt Præg deri, at en stor Del af det legemlige Arbeide udførtes af Slaver. Som Følge heraf foragtedes dette. Philosopherne nærede endog en vis Ringeagt for al Erhvervsvirksomhed, som ikke bestod i Jordbrug, en Ringeagt, som sandsynligvis var en Reaktion mod den materialistiske Livsopfatning og moralske Fordærvelse, Rigdommen bragte med sig. Vore Efterretninger om Grækernes økonomiske Theorier maa vi væsentlig hente fra Philosopherne, som tænkte mere paa Samfundets moralske og politiske Interesser end paa dets Økonomi.

telse. Endvidere Maurice Block, *Progrès de la Science Économique depuis A. Smith*, anden Udg., 1897. Cossa omhandler mere Forfatterne, Block deres Skrifter. Fremdeles Cauwès, *Cours d'Économie Politique*, 1893, IV, 567—619; L. Rambaud, *Histoire des Doctrines Économiques*, 1899; J. K. Ingram, *History of Political Economy*, 1888; L. L. Price, *Short History of Political Economy in England from A. Smith to A. Toynbee*, 1891; H. Eisenhart, *Geschichte der Nationalökonomie*, 2den Udg. 1891; G. Cohn, *Grundlegung der Nationalökonomie*, Side 91—180. Et nyt Værk over denne Videnskabs Historie af A. Oncken, som sikkerlig bliver meget værdifuldt, er under Trykning, men ikke udkommet.

[1] Roscher, *Über das Verhältniss der Nationalökonomik zum klassischen Alterthume* (1849), Afhandling No. 1 i hans *Ansichten der Volkswirthschaft aus dem geschichtlichen Standpunkte*. Bonar, *Philosophy and Political Economy in some of their Historical Relations*, 1893, giver en letlæst Oversigt over Emnet. Fortrinlig Anbefaling fortjener Souchon, *Théories Économiques dans la Grèce Antique*, 1898. Vogel, *Die Ökonomik des Xenophons*, 1895, giver (Side 42—67) et ganske fyldigt Uddrag af hans økonomiske Lære og et knappere, men lærerigt Streifsyn over de ældre græske Philosophers Anskuelser. Xenophons Økonomik skildrede Virksomheden væsentlig fra den private Næringsdrivendes, navnlig Jordeierens Standpunkt. Han siger dog, at Økonomien har sin Betydning ikke blot for Individets, men ogsaa for Samfundets Velstand οἶκον καὶ πόλιν εὖ οἰκεῖν. Thi i enhver Husholdning kommer det an paa, at den styres godt. Xenophon har forstaaet Driftsherrens Stilling til den økonomiske Virksomhed.

Den største Betydning for den økonomiske Videnskab har Aristoteles[1]. Han paaviste, at det menneskelige Samfund var en i den menneskelige Natur grundet Nødvendighed. «Mennesket er et politisk Væsen.» Intet Menneske kan leve og vinde moralsk og økonomisk Velvære uden i Forbindelse med andre, i Familie og i Stat. Staten er Helheden, de enkelte Mennesker kun Delene. Helheden er det Selvstændige og Oprindelige, Delene det Afhængige og Afledede. Heri sluttede Aristoteles sig til Platos Synsmaade. Den bliver lettere forstaaelig, naar det bemærkes, at enhver virkelig tilværende Stat er et historisk Produkt, ældre end nogen af dets levende Medlemmer. Aristoteles erkjendte dog, at Staten var til for Menneskenes Skyld. Dens nærmeste Formaal er Selvopholdelse, dens videre Formaal forhøiet Lykke. Staten skylder sine Borgere Retfærdighed. Den bedste Stat er den, som yder den fuldeste Retfærdighed. Aristoteles gav dette Begreb en Udvikling, som vistnok lider baade af Ufuldstændighed og Dunkelhed[2], men dog er bleven grundlæggende for senere Tiders Bestemmelse af dette saavel for Socialokonomiken som for Retslæren overordentlig vigtige Begreb. Retfærdighedens øverste Grundsætning er, at lige Tilfælde skulle behandles ligt, ulige forskjelligt. Men tilbage staar det store og vanskeligste Spørgsmaal, hvorledes Forskjellen i Behandlingen skal afpasses efter Tilfældenes Ulighed. Her faar Forholdsmæssigheden den afgjørende Betydning. Det gjælder da hverken at gribe for meget eller for lidet ind, men at holde den rette Middelvei.

§ 3. Vi skulle nu kaste et Blik paa Hovedpunkterne i

[1] De Skrifter, hvori Aristoteles har udviklet sine moralske, retsphilosophiske og økonomiske Anskuelser, ere hans *Nikomachiske Ethik* og hans *Politik*. Der er et tredie Skrift, som bærer Titelen *Ekonomik*, og som tillægges ham, men i Virkeligheden er forfattet af andre. Af Aristoteles's Statslære har H. Rehm i *Geschichte der Staatswissenschaft* (1896, Afsnit 4, Kap. 2, givet en udførlig Fremstilling, som viser, hvor vanskeligt det er at bringe Læren til fuld Klarhed. Aristoteles's Udviklinger ere overhovedet, som endog af Hegel (*Geschichte der Philosophie*, II, 314) erkjendt, svære at forstaa.

[2] Trendelenburg, *Die aristotelische Begriffbestimmung und Eintheilung der Gerechtigkeit*, Afhandling indtagen i hans *Historische Beiträge zur Philosophie*. III, 1867.

Aristoteles's Socialøkonomik[1] og begynde med det vigtigste, nemlig hans Lære om Slaveriet. Han omtaler, at der baade af Retslærere og Philosopher er gjort Indvendinger mod dette som en unaturlig og uretfærdig Indretning. Mod dem bemærker Aristoteles, at der er en medfødt Ulighed mellem Menneskene. Nogle ere bedre og klogere end andre, skikkede til at udfinde, hvad der bør gjøres, andre ere kun skikkede til at udføre, hvad de sættes til. Hine ere fødte til at herske, disse til at tjene Det er til begges Fordel, at disse underkastes hines Herredømme. Slaveriet er derfor baade en nyttig og retfærdig Institution. Hvilken afgjørende Betydning denne Opfatning havde for hans økonomiske Doktrin, vil fremgaa af det Følgende.

Aristoteles skjelnede mellem Brugsværdi og Bytteværdi, nemlig saaledes at han ansaa den sidste som en Art af den første. Man kan gjøre Brug af en Ting ogsaa ved at sælge den.

Begrebet Rigdom eller økonomiske Goder var allerede tidligere gjort til Gjenstand for omhyggelig Undersøgelse, nemlig i en Dialog, der bærer Titelen *Eryxias* og for urettelig er bleven tillagt Plato. Den kom til det Resultat, at Rigdom alene bestod i de Gjenstande, som havde Bytteværdi; men Begrebet omfattede alle Goder, med hvilke dette var Tilfældet, følgelig ogsaa de immaterielle Tjenester. Aristoteles forkastede den første af disse Sætninger. Han udviklede, at Rigdommen var et Indbegreb af de Gjenstande, der vare Midler for et berettiget Formaal, nærmere bestemt de Gjenstande, som vare nødvendige til Livets Ophold eller uundværlige for det huslige og borgerlige Samliv. Dette var, sagde han, den sande, naturlige Rigdom.

I Forbindelse hermed skjelnede han mellem de umiddelbare og middelbare Maader, paa hvilke man kan erhverve saadanne Gjenstande.

Til de umiddelbare Erhvervelsesmaader regner han dem, ved hvilke der frembringes nye Gjenstande, Jagt, Fiskeri,

[1] Den følgende Fremstilling er fornemmelig støttet til Souchons omhyggelige Skrift, jfr. Ritchies Artikel Aristoteles i Palgraves *Dictionary*, hvor den nyere engelske Litteratur's Hovedværker om Aristoteles's Politik ere nævnte.

Husdyravl og Jordbrug. Til de umiddelbare Erhvervelsesmaader hører, siger han, paa en vis Maade ogsaa Krigshaandværket; til Jagten kan man nemlig regne ikke blot Fangsten af Dyr, men ogsaa Krigen mod saadanne Mennesker, som af Naturen ere bestemte til at beherskes. «En saadan Krig er grundet i de naturlige Forhold og derfor berettiget.» Han tænker vel herved nærmest paa Krig mod Barbarer; men han omtaler i andre Forbindelser den almindelige folkeretlige Grundsætning, at den i Krig Overvundne med alt, hvad han har, tilhører Seierherren. Denne Grundsætning fandt Anvendelse ogsaa i de indbyrdes Krige mellem Grækerne.

Nogen almindelig Produktionslære gav Aristoteles ikke. Han udtaler sig, som om Naturen var den eneste Produktionskilde. Det er Naturen, som frembringer Livsmidlerne, Husholderens Sag er det kun at anvende og fordele dem paa den almennyttigste Maade. Det er ikke Væveren, som frembringer Ulden, han har kun at benytte den og til saadan Ende skjelne mellem den gode og den slette Uld. Ligesom Plato omtaler Aristoteles Arbeidsdelingens Nytte, men tænker mere paa denne Delings Betydning for Produkternes Godhed end for deres Mængde. «En Ting bliver bedst gjort, naar et Menneske altid beskjæftiger sig med et og samme Slags Arbeide.» Han opkastede sig ikke det Spørgsmaal, hvorvidt det lønnede sig bedst at anvende Slaver eller frie Personer til at udføre legemlige Arbeider, ei heller om hvilken Indflydelse Konkurrencen mellem Slavearbeidet og det frie Arbeide havde paa dettes Løn, Spørgsmaal, som dog synes at maatte have været af høi Vigtighed for hin Tid. At skjelne mellem det frie Arbeides og Slavearbeidets økonomiske Art var heller ingen let Sag. Efter Nutidens Opfatning af Kapitalbegrebet maa jo Slaver henregnes til Kapitalgjenstandene. Men dette havde Aristoteles neppe paa det Rene, skjønt han rigtigen satte dem i Klasse med Husdyrene og med de livløse Redskaber. Han var fuldt opmærksom paa, at Menneskene for sin økonomiske Virksomhed tiltrængte saadanne. Men saa langt som til at udvikle Begrebet Kapital samt paavise, hvilken Nytte den gjorde, og hvad den kostede, kom han ikke.

Til de middelbare Erhvervelsesmaader regnede Aristo-

teles Handel, Arbeidsleie og Udlaan mod Rente, hvad han med en fælles Betegnelse kaldte Chrematistik. Herved kom han ind paa Begrebet Penge. Allerede paa et tidligt Udviklingstrin formidledes, siger han, Samfærdselen ved Penge. Aristoteles paaviste, at de ædle Metaller egnede sig bedst til saadant Brug, samt at Pengene ikke alene vare Byttemidler, men ogsaa Værdimaalestok. Han har altsaa grundlagt Pengevæsenets Theori. I Hovedsagen er hans Fremstilling her rigtig, men ikke i alle Stykker tilstrækkelig klar, hvilket har givet Støtte for den ulykkebringende Vildfarelse, at Pengenes Værdi alene skyldes en Vedtægt og følgelig altid kan bero paa Lovgivningens Bestemmelse[1].

Aristoteles ansaa Handel som berettiget Erhvervelsesmaade, naar Handelsmanden ved den uden Skade for andre skaffer sig, hvad der udkræves til Dækkelse af hans sande Behov. Men Aristoteles fordømmer det videregaaende, grænseløse Erhvervsbegjær. Retfærdighed kræver, at der i al Handel gives lige for lige, saaledes at de gjensidige Ydelser blive Æqvivalenter. Dette sker efter Aristoteles's Mening ikke, saafremt den, der udlaaner Penge, tager Rente af Skyldneren. Penge afføde ikke Frugter. At tage Rente var altsaa unaturligt og uretfærdigt. Heri har man villet finde et Bevis for, at Aristoteles ikke har forstaaet, at Kapital er produktiv[2]. Men Sagen er, at Aristoteles slet ikke har dannet sig Begrebet Kapital og derfor heller ikke har kunnet opkaste sig Spørgsmaalet om, hvorvidt den er produktiv.

Denne Ufuldstændighed i hans System kommer tilsyne i hans Behandling af Sparsommeligheden. Den er en Dyd, som holder ret Middelvei mellem Ødselheden og Gjerrigheden. Denne Dyd finder Plads i Ethiken og Privatøkonomien; men dens Nytte for Samfundets økonomiske Velvære forbigaar Aristoteles med Taushed[3].

[1] Endog Souchon, Side 107—115, samt Claudio Janet, *Le Capital, la Spéculation et la Finance*, Side 76, Note 2, antage, at Aristoteles i dette Stykke er kommen i Modsigelse med sig selv. Aristoteles har formodentlig dog kun tænkt paa, at en legal Demonetisation berøver Myntet al Værdi som saadan.

[2] Goldschmidt, *Universalgeschichte des Handelsrechts*, Side 30, Note 69, er af modsat Mening.

[3] Jfr. Souchon, Side 121.

Til alt dette kommer endelig, at Aristoteles ligesom Plato var ugunstig stemt mod Arbeidsleie. Det var uværdigt for frie Mænd at bortleie sin Arbeidskraft.

§ 3. Ud fra disse Synsmaader var det umuligt at opbygge noget til det virkelige Livs Fordringer svarende økonomisk System. Aristoteles's og de senere græske Philosophers Theorier stemte ikke engang overens med den stedfindende Samfundstilstand og økonomiske Virksomhed. Thukydid har efter Roschers Mening havt et meget rigtigere Blik paa denne. Grækerne stode dengang i livlig Handelsforbindelse saavel indbyrdes som med mange fremmede Folkefærd. De havde en praktisk udviklet Bankorvirksomhed. Deres Love tillode at tage Renter, og Rentefoden var i det Hele taget høi. Demosthenes paapegede, at Friheden til at tage Renter var en Nødvendighed for Handelen. Grækernes Industri taaler ingen Sammenligning med Nutidens, som har Naturvidenskaberne og en gjennem lange Tider udviklet Teknik til sin Hjælp. Men den Industri, de havde, var i visse Henseender høit opdreven, navnlig deres Kunsthaandværk. Den store Hindring, hvorunder Oldtidens Produktion led, var Mangelen af Maskiner. Det Arbeide, som nu udrettes af disse, udførtes dengang af Slaver. De malede Kornet, roede frem Fartøierne, vævede Tøierne, afskreve Bøgerne. Slavearbeidet synes efterhaanden at have fortrængt de frie Mænds lønnede Arbeide, de store industrielle Bedrifter at have overvundet de smaa. At danne sig nogen klar Forestilling om Oldtidens økonomiske Forhold paa disse vexlende og høist forskjellige Trin er imidlertid en vanskelig Sag.

Plato, Aristoteles og de senere Philosopher have havt en Forestilling om, at Bevægelsen var nedadgaaende. De have havt et aabent Øie for de moralske Brøst, hvorunder deres Samfund led, og som førte til den politiske Afmagt og den Nedgang i Grækenlands Folkemængde, som Polybius et par hundrede Aar senere har skildret. Philosopherne have rigtigen erkjendt, at den sidste Grund hertil laa i det moralske Forfald, men ikke at dette var en Følge af Slaveriet. Hjælpen derimod vidste Plato og Aristoteles kun at finde hos Staten. Dens Indretninger og Virksomhed navnlig for Opdragelsen maatte beregnes herpaa

§ 4. Man har i lang Tid tillagt den klassiske Oldtid den Opfatning, at Individerne ere til blot for Statens Skyld og egentlige ere retlose ligeoverfor denne. At en Stats Forfatning var fri, vilde kun sige, at Statsmagten var lagt i Borgernes Hænder. Friheden var et politisk Begreb. Den personlige Frihed kjendtes ikke[1]. En saadan Forestilling om Statens Forhold til dens Undersaatter, ja selv til dens aktive Borgere, maatte jo aabenbart finde en vis Støtte i Oldtidens politiske Forhold, endog i Grækenland. Dets Smaastater levede i hyppige Krige med hverandre eller med Nabofolkene. Seierherrerne udplyndrede de Overvundne og gjorde mange af dem til Slaver. Den eneste Beskyttelse, Undersaatterne havde mod disse frygtelige Farer, laa i de Magtmidler, hvorover deres Stat raadede. Det gjaldt at gjøre disse saa kraftige som muligt. For dette maatte alle andre Hensyn vige. Det bedste Vidnesbyrd om denne Forestillings Herredømme og Magt laa i Slaveriets Opretholdelse. Den personlige Frihed er den helligste af alle Rettigheder. Saalænge Staten holdt brødefrie Mennesker i Trældom, maatte den have fuldt Herredømme over alle andre Rettigheder.

Og dog lider Opfatningen af en vis Overdrivelse[2]. Det Princip, at Undersaatterne blot ere Midler for Staten, kan vel siges at ligge til Grund for Spartas, men ingenlunde for Athens Forfatning. Denne levnede sine Borgere megen retlig Handlefrihed. Athenienserne vare sig dette bevidst og roste sig deraf. Frie Udlændinger, som bosatte sig i Athen, erholdt

[1] Tanken har faaet sit bekjendteste Udtryk hos den i Begyndelsen af forrige Aarhundrede høit anseede franske Politiker, Benjamin Constant: *Chez les anciens, l'individu, souverain presque habituellement dans les affaires publiques, est esclave dans tous ses rapports privés. Comme citoyen il décide de la paix et de la guerre, comme particulier il est circonscrit, observé, réprimé dans tous ses mouvements — — Chez les modernes au contraire, l'individu, indépendant dans sa vie privée, n'est, même dans l'états les plus libres, souverain qu'en apparence.* Denne Opfatning tiltraadtes lige op til den nyeste Tid af mange anseede Forfattere: Mohl, Stahl, Fustel de Coulanges, Gierke, og blev en videnskabelig Troesartikel.

[2] Udførligen paavist af Jellinek i hans nyeste Værk, *Allgemeine Staatslehre* (1900) Kap. X, § 2, Side 264–284, hvormed maa sammenholdes Side 297–301.

Retsdygtighed. Saavel deres som Borgernes Handlefrihed udvidedes efterhaanden, og det erkjendtes som Princip, at den ikke kunde indskrænkes uden ved Lov. Mod, at Lovene gjorde Indgreb i dem, havdes der dog aldrig nogen anden Garanti, end at ingen Lov kunde komme istand uden med Borgernes Villie.

Den græske Philosophi gled ind paa den Opfatning, at Menneskelivets egentlige Interesse laa i Individernes Velfærd. Stærkest kom dette tilsyne i Epikuræernes Lære: Hedonismen. Ethvert Menneske, sagde de, stræber efter den størst mulige Livsglæde, den mindst mulige Lidelse. Staten er blot et Middel for Opnaaelsen af dette Øiemed. Den bliver efter Epikurs Lære til ved en Overenskomst mellem Medlemmerne. Ogsaa Stoikerne indtoge et mere individualistisk Standpunkt end Aristoteles. De lagde mindre Vægt paa Staten end paa det hele menneskelige Samfund. Menneskets Opgave var at leve overensstemmende med sin Natur, hvilket alene kunde ske ved at indrette Livet saa fornuftigt som muligt. Selvopholdelsen, ikke Lysten var Formaalet. Sit sande Selv hævdede Mennesket ved Pligtopfyldelse og Resignation, Løsrivelse baade fra Frygt og Begjær. Al Ret har sit Udspring i den menneskelige Natur. Der gives følgelig en naturlig Ret, som er gjældende for alle Mennesker. Stoikerne forkastede derfor Slaveriet. Men de savnede Evnen til at føre denne Opfatning ud i det virkelige Liv. Resignationen var Grundtrækket i deres praktiske Philosophi.

§ 5. Her skulle vi gjøre opmærksom paa en dybtgaaende Forskjel, som der er mellem Nutidens og Oldtidens Samfundslære, endog saadan som denne fremstilles af dens største Tænkere. Den Forestilling, der i Nutiden er saa stærkt fremtrædende, nemlig at Menneskeheden er i stadig Udvikling til stedse høiere Trin, synes at have ligget dem fjernt. Det stærkeste Bevis herfor er, at de søgte at danne sig et Billede af en ideal Stat, hvori det Gode og det Fuldkomne med et Slag skulde realiseres, ialfald tilnærmelsesvis. Aristoteles forudsatte ligesom Plato, at en Stats Befolkning, ligesaa vel som dens Indtægt, maatte være indskrænket til en vis given Størrelse. At begge i Tidens Løb kunde voxe, synes de ikke at have tænkt sig. For at vedligeholde Ligevægten mellem

Behovet og Tilfredsstillelsesmidlerne var det nødvendigt at begrænse Ægteskabernes og Fødslernes Antal[1].

§ 6. Det var Stoikernes Philosophi, af hvilken de ædlere Naturer blandt Romerne følte sig mest tiltalte, og til hvilken de fortrinsvis sluttede sig. Noget lysere Syn paa Livet kunde det romerske Riges Tilstand ikke give dem. Den ledede med uimodstaaelig Nødvendighed til Oprettelsen af et enevældigt Keiserdømme. Ligeoverfor et saadant kunde Borgerne ingen garanteret Rettighed have, og det saameget mindre, som allerede Republiken havde vedkjendt sig Sætningen: *Salus reipublicae suprema lex* som Statsforfatningens øverste Princip.

Men dette var ikke til Hinder for, at Keiserne som Regel følte sig bundne ved de Love, de selv havde givet[2]. Det var heller ikke til Hinder for, at den romerske Samfundsorden og navnlig Privatretten samt Lovene for den økonomiske Samfærdsel satte sig Borgernes individuelle Frihed og Velvære som Formaal. Roms bekjendteste Philosopher, Cicero og Seneca tilegnede sig de græske Stoikeres Theori, at der gaves en naturlig Ret. Denne Synsmaade fandt Bifald hos de store romerske Jurister, hvilket kom til Udtalelse i deres Skrifter og gjennem Uddrag af disse i Justinians Lovbøger. Her gjenfindes saaledes den fra Stoikerne hentede Sætning, at ethvert Menneske efter Naturens Ret er født frit. Sætningen fik dog aldrig praktisk Gyldighed i Romerriget. Slaveriet opretholdtes som retlig Institution, skjønt det mildnedes betydelig under de Antoninske Keisere, altsaa længe før Kristendommen blev Statsreligion. Ligeledes antages Slavernes Antal under Keiserdømmet at være formindsket[3]. Den

[1] Se navnlig Aristoteles, *Politik*, Bog VII, Kap. 16.

[2] Paulus sagde i fr. 23, Dig. XXXII—1: *Decet enim tantæ majestati, eas servare leges, quibus imperator solutus esse videtur.* Alexander Severus sagde i fr. 3, Cod. VI—23: *Licet enim lex imperii solennibus juris imperatorem solverit, nihil tamen tam proprium imperii est quam legibus vivere.* Theodosius og Valentinian sagde i fr. 4, Cod. 1—14: *Adeo de auctoritate juris nostra pendet auctoritas. Et re vera majus imperio est submittere legibus principatum.* At Keiseren var indsat til Arving, var ikke til Hinder for, at Testamentet af Domstolene kunde tilsidesættes som ugyldigt, fr. 8, § 2, Dig. V—2.

[3] Levasseur, *Histoire des Classes Ouvrieres et de l'Industrie en France*, anden Udg. 1900, Bog I, Kap. III.

individuelle Frihed var ogsaa i et andet Forhold indskrænket paa en Maade, der var ganske uforenelig med vor Tids Begreber. Fædrenemagten var nemlig udstrakt og gjennemført indtil Yderlighed, hvorved dog altid maa bemærkes, at der mod dens Misbrug fandtes Garantier: i Familieraadet og Censorinstitutionen, men fornemmelig i Sædvanen. Og Familiefaderens Herredømme over Hustru og Børn var vel, efter alt hvad man kan forstaa, et nødvendigt Vilkaar for den strenge Moral, som herskede i Rom i dets bedste Tid.

§ 7. Bortseet fra Slaveriet og Fædrenemagten, har Romernes Retsforfatning umiskjendelig hvilet paa en stærk Overbevisning om, at den enkelte Borger havde naturligt Retskrav paa at faa sin Handlefrihed og de gjennem den erhvervede Rettigheder anerkjendte og beskyttede af Staten[1]. Næringsfriheden var i den ældre Tid omtrent ubegrænset. Privat Eiendomsret kunde erhverves over alle Slags Gjenstande, som ikke ved positiv Lovbestemmelse vare undtagne. Eiernes Raadighed over sine Formuesgjenstande var undergiven faa legale Indskrænkninger: *qui jure suo utitur neminem laedit*. Et iøinefaldende Bevis paa, hvor langt Individets Raadighed over sin Formue strakte sig, afgav Friheden til at gjøre Testament, hvilken Frihed oprindelig var næsten ubegrænset. En Pligtdel blev først ved den senere Lovgivning tillagt Arveladerens Børn. Denne Testationsfrihed kunde ikke bindes ved Arvepagt. Ellers kunde Enhver under Iagttagelse af de i Loven foreskrevne Former paatage sig omtrent hvilkesomhelst Slags Formuesforpligtelser. Romerretten begyndte med at opstille meget nøiagtige Regler om Formerne for Stiftelsen af kontraktmæssige Forpligtelser aabenbart i den Hensigt, at Ingen skulde blive bunden uden fri Villie og Vidende. Men vare Formerne iagttagne, bleve Forpligtelserne urokkelige. Opfyldelsen af disse blev fremtvungen med en Strenghed, der i ældre Tider var i høi Grad hensynsløs, men senere efterhaanden mildnedes. Rom var Retssikkerhedens Hjem, og de vel erhvervede Rettigheder havde

[1] Ihering, *Geist des Romischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung*, især §§ 30—34; jfr. Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, Kap. 10, § 3, jfr. dog Side 299—300.

sin Gyldighed ogsaa ligeoverfor Staten. Expropriation maatte kun finde Sted mod Erstatning. Nye Love blev i Almindelighed ikke tillagt tilbagevirkende Kraft. Brud paa disse Grundsætninger, Nedsættelser af ældre Gjæld *(novæ tabulæ)* og Eiendomskonfiskationer fandt Sted, men kun under store politiske Rystelser[1].

§ 8. Eftersom Romerriget udvidedes, undergik dets økonomiske Forhold store Forandringer. Dette fik Indflydelse paa den romerske Ret.

Rom var i lange Tider ingen Handelsstat, men drev Naturalhusholdning. Udmyntning af Kobber fandt ikke Sted før Aaret 451 f. Chr. Først i Aaret 269 begyndte Rom at slaa Sølvmynt. Udprægning af Guldmynt blev først hyppig og regelmæssig i Cæsars Tid. Roms Samfundsøkonomi havde oprindelig hvilet paa Jordbrug. Det havde en talrig Stand af selveiende Jordbrugere, som var Rigets Styrke. Men denne Stand forsvandt efterhaanden. Grunden hertil søges i Almindelighed i, at det ikke længere lønnede sig at drive Kornavl uden ved Hjælp af Slaver. Deres Antal forøgedes uafladelig ved Erobringen af fremmede Lande. Fra disse hentede Rom en stor Del af sin Forsyning med Korn, og det endog paa Statens Bekostning. Italiens Jord blev samlet i store Eiendomme, Latifundier. Disse bleve i lange Tider drevne af Eierne for egen Regning, ved Hjælp af Slaver. Jorddrotterne lagde an paa saa meget som muligt at producere Alt, hvad de behøvede i sine Husholdninger. Efterhaanden afløstes dog detteAgrarsystem for nogen Del af et andet. Jorddrotterne udstykkede sine Godser i mindre Brug, som bortsattes til Livegne eller Arvefæstere *(coloni)*. Saavidt om Landboforholdene.

Hvad angaar Handelen, blev denne selvfølgelig livligere, jo mere Riget udvidedes. Naturalhusholdningen afløstes af Byttehusholdning, formidlet ikke blot ved Betaling med kontante Penge, men ogsaa ved Kredit. Handel og Sofart naaede op til et meget høit Standpunkt[2]; Riget fik et helt Net af udmærkede, for landværts Transport af Handelsvarer særdeles nyttige Veie.

[1] Jhering, *Geist*, § 28.

[2] Goldschmidt, *Universalgeschichte des Handelsrechts*, Side 58–90.

Denne mangeartede og livlige Omsætningsvirksomhed fik en overordentlig stor Indflydelse paa den romerske Ret. Denne var oprindelig kun gjældende for romerske Borgere, og romersk Borgerret tilkom ikke alle Roms Undersaatter, men kun frie Personer af romersk Herkomst. Efter deres Forestillinger og Tarv var Romerrettens Regler afpassede. Men Samkvemmet med andre Folkefærd medførte en Udvikling af disse. Romerne tilegnede sig for det praktiske Livs Behov en Række Retsregler, hvis væsentlige Indhold de forefandt hos andre Folk, og som de derfor sammenfattede under Udtrykket *jus gentium*. Tillempningen af disse nye Retsregler gik i det Hele taget ud paa at løsne de gamle stive Former for gyldig Stiftelse af mangfoldige Retsforhold og derved lette Samlivet. Den saaledes omdannede Ret fik efterhaanden mere udbredt Gyldighed, og i Aaret 211 efter Chr. Fødsel fik omsider alle Rigets Indvaanere romersk Borgerret.

Denne Udvikling stillede de romerske Jurister en Mængde nye Opgaver af stor økonomisk Betydning. Deres i Romerrettens Kilder optagne Skrifter vise, at de ikke alene have gjennemtænkt disse med udmærket logisk Skarpsindighed, men ogsaa forstaaet at løse Opgaverne med sikkert Blik for, hvad Retfærdighed *(justitia)*, Billighed *(æqvitas)* og det praktiske Livs Tarv *(publica utilitas)* krævede[1].

Romerrettens Opfatning af mange vigtige økonomiske Begreber og dens Afgjørelser af økonomiske Retsspørgsmaal have derfor udøvet en dybtgribende Indflydelse paa senere Tiders Theorier og Samfundsliv, en Indflydelse, som kommer tilsyne i de nugjældende Lovbøger[2].

§ 9. Under Romerrigets politiske Opløsning sank ogsaa

[1] Goldschmidt, *Universalgeschichte des Handelsrechts*, Side 83—84, hvis Lovprisning af Romerrettens ethiske Principer dog lider af nogen Overdrivelse. Romerrettens Sætning: *naturaliter licet contrahentibus se circumvenire* kan være praktisk nødvendig men stemmer ikke med Ethikens høieste Fordringer.

[2] Hvorvidt denne Indflydelse har været heldig eller uheldig, har navnlig i Tyskland været meget omtvistet. De, som ønske at læse en kortfattet Oversigt over Romerrettens Fortrin og Mangler, finde en saadan i Artikelen «*Bürgerliches Gesetzbuch*» af Bernhöft i Conrads *HWB.*, Bind II, Side 1188—1193.

dets økonomiske Kræfter og Velstand. Næringsfriheden indskrænkedes derved, at de forskjellige Klasser af Næringsdrivende udenfor Jordbruget skulde danne Korporationer og være forpligtede til at vedblive at drive sin Næring. Forpagterne af Gaardsbrug *(coloni)* maatte ei forlade disse, selv om de ikke vare Slaver. Staten drev Bergværker og Fabriker af mange Slags, for en stor Del ved Hjælp af Slaver. Tilstanden mellem de i disse Statsbedrifter sysselsatte Personer synes at have været i høieste Grad mislig. Skatterne vare trykkende og Inddrivelsesmaaden ødelæggende for den almindelige Velstand[1].

Grundene til dette mærkelige politiske og økonomiske Forfald ere ikke lette at forklare. De maa aabenbart have været ikke blot moralske og politiske, men for nogen Del ogsaa sociale og økonomiske. Dette er ubestrideligt, hvis man til de sidste regner Slaveriet. Det bør her heller ikke ganske forbigaaes, at Romerstaten efterhaanden kom i Savn af ædle Metaller, dels fordi disse udførtes, dels fordi de nedgroves, dels fordi Produktionen af de ædle Metaller standsede. Heri har man formodentlig med Føie søgt Grunden til, at Pengehusholdningen igjen i stor Udstrækning afløstes af Naturalhusholdning[2]. Hvorledes de økonomiske Forhold i Romerriget artede sig, er forøvrigt meget omtvistet[3].

---

[1] Den økonomiske Tilstand i Romerriget under dets Forfald er skildret af Levasseur i hans nys ovenfor nævnte Værk, Bog I, hvor man tillige finder Henvisninger til de vigtigste franske Skrifter om Emnet.

[2] Dette antages af Goldschmidt, *Universalgeschichte des Handelsrechts*, Side 86—87, Note 126, og Cunningham, *Western Civilisation*, Bog III, Kap. III, navnlig § 64. Enkelte gaa meget videre, idet de søge Hovedgrunden til Romerrigets Forfald i den stigende Mangel paa ædle Metaller. Det var den engelske Historiker, Sir Archibald Alison, der først gjorde sig til Talsmand for denne Ensidighed. Den forsvares i vigen af Delmar i hans Skrifter, *The History of Money*, 1885, og *History of Monetary Systems*, 1894.

Se saaledes paa den ene Side Eduard Meyer i *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*, 3te Folge, Bind IX, Side 696 ff., og paa den anden Side Bücher, *Entstehung der Volkswirtschaft*, anden Udg. (1898), Side 65—72. «Den, som gaar endog til de bedre af Keisertidens saakaldte historiske Kilder, vil vanskelig kunne beherske sin Uvillie over, at de sige saameget, der burde forties, og fortie saameget, som nødvendigen burde [illegible] (Mommsen

Kapitel 4.

Middelalderens økonomiske Theori og Praxis.

§ 1. Det mest udprægede Træk i Middelalderens politiske Samfundsliv var dets chaotiske Tilstand. De Folkefærd, som bemægtigede sig det vestromerske Rige, flyttede fra et Land til et andet under idelige Kampe. De nye Stater, de stiftede, vare Samfund af Personer uden stadigt Forhold til et bestemt Landomraade. Det varede Aarhundreder, inden de vandrende Folk fik dannet Riger med nogenlunde faste Grænser. En klassisk Oldtidsstat havde sit Midtpunkt i en By. Et saadant manglede de ældste germaniske Stater. Enhver af dem havde sit Midtpunkt i sin Konge, og Kongerne havde i lange Tider ingen fast Residents. Staternes politiske Forfatning var monarkisk, men Kongemagten stærkt indskrænket og Statsstyrelsen svag. Den havde sin Skranke i Undersaatternes Frihed og private Rettigheder, der vare ligesaa selvstændige som Kongedømmet. Vistnok havde Romerrigets Forfatning med sit Enevælde og sin stærkt centraliserede Forvaltning gjort et betydeligt og aldrig ganske udslettet Indtryk paa de indvandrende Folk og navnlig paa deres Fyrster. Men de Forsøg, de af og til satte i Værk for at skabe en kraftig Statsstyrelse, mislykkedes snart[1].

I de Lande, som tilforn havde tilhørt det vestromerske Rige, sank Velstanden ved Folkevandringerne dybt under, hvad den havde været i de bedste Keiseres Dage. De uopholdelige og grumme Krige samt Retssikkerhedens Forfald hemmede Næringsveiene og Samfærdselen. Oldtidens Kultur kunde næsten siges at være forsvunden nordenfor Alperne.

Men Middelalderen skabte Grundlag for en ny Civilisation og banede i mange Henseender Veien for bedre økonomiske Tilstande ogsaa i Udkanterne af og udenfor det romerske Rige[2]. Angelsachserne og Skandinaverne havde gjort betydelige Kulturfremskridt allerede for det ellevte Aarhundrede. Omtrent fra Carl den Stores Tid begyndte den nye Civilisation at udbrede sig over det østlige og nordlige Tyskland og de

[1] Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, Kap. 10, § 4. Bryce, *Holy Roman Empire*, Side 24 og 72.

[2] Cunningham, *Western Civilisation*, II, Introduction og Bog IV.

tilgrænsende Lande. Her maa man først og fremst spørge efter Folkemængdens Tilvæxt. Efterretningerne om Europas Folkemængde i Middelalderen ere vistnok meget fattige, saa at det er vanskeligt at danne sig Begreb om den; men det tør sikkerlig antages, at den ved Folkevandringernes Ende har været sparsom, og at den ved Middelalderens Slutning var stegen ikke ubetydelig[1]. Det maa fremfor alt erindres, at Tyskland østenfor Elben, som før var beboet af slaviske Stammer, blev erobret, christnet og civiliseret af Tyskere, som indvandrede fra Carl den Stores oprindelige Rige. Dette maa saaledes efter al Rimelighed have havt et stigende Befolkningsoverskud.

Den middelalderske Civilisation hang selvfølgelig sammen med de Rester, som altid, især i Italien, bevaredes fra Oldtiden. Men den nye Civilisation fik et Særpræg af den stærke Livskraft og Folkeeiendommelighed, som fandtes hos de Stammer, der vandrede ind i Vesteuropa og optoges i den christne Kirke.

Christendommen hævdede Menneskets Værd og Familiens Betydning, Kvindens sociale og retlige Stilling, mildnede Fædrenemagten, udryddede Slaveriet, oplivede og organiserede Velgjørenheden. Christendommen skaffede det legemlige Arbeide den Agtelse, det havde savnet i Oldtiden. I Almindelighed gjorde Kirken sin Indflydelse gjældende til Fordel for Samfundsordenen, Lovlydigheden og Retfærdigheden. Denne Indflydelse voxte i Vesteuropa, efterat den katholske Kirke havde beseiret Arianismen og faaet en anerkjendt Repræsentation i Pavedømmet. Dens Indflydelse hvilede i lang Tid for en ikke ringe Del paa en vis Ensidighed i dens Opfatning af de timelige Goder. Endnu bestemtere og kraftigere end de strengeste af Oldtidens Philosopher fordømte Kirken Begjærligheden efter Rigdom. Gjerrigheden var en af de syv Dødssynder. Selvvalgt Fattigdom var en religiøs Fortjeneste.

Tiltrods for den Indflydelse, Kirkens Lære i saa Henseende øvede, vedblev selvfølgelig Omsorgen for det timelige

[1] Hvad man ved om Folkemængden i Middelalderen, er samlet af Ludwig Sternegg i Conrads *HWB.: Bevölkerungsbewegung bis 18ten Jahrhundert.*

Livs Goder at gjøre sig gjældende, og det sandsynligvis stærkere, jo bedre det verdslige Samfunds Retsorden blev. Kirken lempede ogsaa efterhaanden i nogen Grad paa sin Opfatning af Menneskelivets egentlige Formaal og de økonomiske Goder, idet den stillede sig tolerantere ligeoverfor Bestræbelserne efter at sikre sig timelig Velstand[1].

§ 2. Gjennem hele Middelalderen var Kirken den fornemste Bærer af det aandelige Liv. Den Opfatning af de økonomiske Problemer, med hvilke den gav sig af, fandt sit praktiske Udtryk i den kanoniske Ret, hvis skriftlige Kilde, *Corpus juris canonici*, samledes i Aarene 1141—1317. Sit theoretiske Udtryk modtog denne Ret i de scholastiske Theologers Skrifter. I disse opstilledes der en Lære, som paa een Gang omfattede Religion, Moral, Ret, Økonomi og Politik[2]. Det er altsaa i den kanoniske Ret og hos Scholastikerne, man har at søge Middelalderens økonomiske Theorier.

Som bekjendt kom Scholastikernes Philosophi paa Grund baade af sin aandelige Ufrihed, sine i mange Henseender snæversynte Resultater og sin pedantiske Methode i Ringeagt. Men den har i senere Tid igjen tilvundet sig megen Opmærksomhed dels som et ialfald til en vis Grad berettiget Trin

[1] Hele dette Emne har faaet en ny, sammentrængt og ypperlig Fremstilling i Cunningham, *Western Civilisation*, II, Bog IV.

[2] Cossa, *Introduction*, Side 138—150; Brants, *Les Théories Économiques aux XIIIe et XIVe siècles*, Side 18—22, opregner de mest anseede Forfattere, som i Middelalderen indtil Udgangen af sidstnævnte Aarhundrede skreve om socialøkonomiske Spørgsmaal. I deres Spidse staar Thomas Aqvinas, som skrev i Aarene 1248—1272. Hans philosophiske Lære, der var stærkt paavirket af Aristoteles, har altid havt stor, om end ikke ubestridt Autoritet i den katholske Kirke og har modtaget ny Stadfæstelse i Pave Leo XIII's *Encyclika* af 4de Aug. 1879. Hans Skrifter udkomme fremdeles og studeres ivrigt i den katholske Verden. Ogsaa fremragende protestantiske Retslærde og Philosopher anerkjende hans store Begavelse. Ihering har i *Zweck im Recht*, anden Udg., Side 161—162, Noten, sluttet sig helt og holdent til Thomas Aqvinas's Moralprincip. Höffding, *Den nyere Filosofis Historie*, I, 6 S, paaviser vel Uforeneligheden i hans Udgangspunkter, men kalder ham een af de største Systematikere, som nogensinde har levet. De vigtigste yngre Scholastikere nævnes af Endemann i hans i næste Note anførte Værk, I, 46—56. Den betydeligste af dem var Sigismund Scaccia, *Tractatus de commerciis*.

i den videnskabelige Udvikling, dels paa Grund af de dybe Spor, den satte i det praktiske Liv[1].

§ 3. Den kanoniske Ret fandt sin Styrke i sin Positivitet. Dens Sætninger vare ikke Menneskepaafund, men hvilede paa Guds Villie, saadan som denne fremtraadte gjennem den af ham indstiftede Kirke. Disse Sætninger vare Alle forpligtede til at lyde. Alle Mennesker vare lige for Gud.

I Overensstemmelse hermed stræbte Kirken at indskrænke Slaveriet. Om Kirken end ikke udtrykkelig erklærede Slaveriet uretmæssigt og uchristeligt, arbeidede den dog for en gradvis og hensynsfuld Indskrænkning af Slavernes Antal og for at mildne deres Kaar[2]. Heri støttedes den formodentlig ogsaa af rent økonomiske Bevæggrunde.

Men Scholastikerne erkjendte, at Menneskenes medfødte Begavelse var meget ulige, og at deres timelige Krav derfor maatte være forskjellige. Det middelalderske Samfund havde i alle Lande sondret sig i forskjellige Stænder. Dette fandt Scholastikerne baade naturligt og hensigtsmæssigt, hvad det da dengang sikkerlig ogsaa var. Men Standsgrupperingen mildnedes derved, at Medlemmer fra alle andre Samfundsklasser kunde optages i Geistligheden, medens denne ved

[1] De fornemste Forfattere, som have gjort Scholastikernes Retsphilosophi og Socialøkonomi til Gjenstand for indgaaende Behandling, opregnes i det i forrige Note nævnte Værk af Brants, Side 26—37. Dette Værk indeholder en meget klar, fra moderat katholsk Standpunkt skreven Fremstilling af Emnet. Endemann, *Die nationalökonomischen Grundsätze der kanonistischen Lehre*, 1863, og *Studien in der romanisch kanonistischen Wirthschafts- und Rechtslehre*, 2 Bind, 1874—1883, behandler visse Sider af Emnet meget udførlig. Mere kortfattede Fremstillinger give Roscher, *Geschichte der National Oekonomik in Deutschland*, Side 1—37, W. Ashley, *An Introduction to English Economic History and Theory*, 1881—93, I. Kap. II og III, Kap. VI, samt Rambaud, *Histoire des Théories Économiques*, Side 17—47. F. Walters Artikel *Thomas von Aquino* i anden Udg. af Conrads *HWB.* indeholder en selvstændig og interessant Fremstilling af hans økonomiske Lære.

[2] Sagen anskues paa forskjellige Maader, se Brants, Side 87—103; Conrads *HWB.* VII, 102—103. Antallet af de fra Middelalderen opbevarede, af Concilierne og Paverne til Fordel for Slaverne udstedte Dekreter skal være omtrent 300. Men Uvillien hos den christne Kirke mod Slaveriet var dog ikke stærkere, end at den efter Amerikas Opdagelse tillod Indførsel af Negerslaver did og altsaa saa gjennem Fingre med Slaveriet i en Skikkelse, der vel endog var værre, end Slaveriet havde været i Old [illegible] Cunningham, *Western Civilisation*, II, § 106.

Forbudet mod, at Geistlige giftede sig, hindredes i at blive en arvelig Stand.

Scholastikerne vare fuldt opmærksomme paa, at økonomiske Goder vare nødvendige for Menneskene, og lærte derfor, at Erhvervelsen af dette Slags Goder var et berettiget Øiemed. En god Fyrstes Pligter ere ifølge Thomas Aqvinas[1] for det Første at sørge for, at Undersaatterne leve i indbyrdes Fred, for det Andet at de ledes til at føre et dydigt Liv, for det Tredie at de have den dertil nødvendige Mængde materielle Goder. Men disse ere kun Midler for et dydigt Liv. De maa kun erhverves og bruges paa ret Maade.

§ 4. Scholastikerne anerkjendte en naturlig Ret. *Corpus juris canonici* optog Justinians Udtalelse derom, men med en Ændring, som vakte Tvivl om den private Eiendomsrets Gyldighed[2]. Tvivlen løstes af Scholastikerne til Fordel for denne. Selvvalgt Fattigdom kunde være en særlig Fortjeneste, men ikke blive almindelig Regel. Til Forsvar for den private Eiendomsret anførte Thomas Aqvinas, at den indeholdt en stærk Spore til Flid og Sparsommelighed, afgav en sikrere Borgen for et fredeligt Samliv og indførte mere Orden i den økonomiske Virksomhed.

Med en vis Tilslutning til Aristoteles skjelnede Thomas Aqvinas mellem den naturlige Rigdom, det vil sige de virkelige Livsmidler, og den kunstige Rigdom, Pengene. Hine udgjorde den egentlige Rigdom, og ethvert Arbeide, som forøgede deres Mængde, var nyttigt og hæderligt. Pengene ere blot Midler til at lette Ombytningen af de naturlige Rigdomsgjenstande. Pengemændene betragtedes derfor med ugunstige Øine.

Menneskene skulde efter Guds Lov æde sit Brød i sit Ansigts Sved. At bortleie sin Arbeidskraft til Andre var tilladt, og Arbeide i Andres Tjeneste havde Krav paa Løn. Scholastikerne søgte at finde en retfærdig Bestemmelsesgrund for Arbeidslønnens Størrelse. Arbeidslønnen, *merces*, skulde være *congrua*, den skulde være tilstrækkelig til passende Livsophold for Arbeideren. Dens Størrelse maatte bero paa almin-

[1] *De regimine principum* I. Kap. 15, citeret hos Brants, Side 46—47. Noten.

[2] Ashley, *Introduction*, Bog I. Kap. III, § 15. Noterne 4 og 5.

delig Skik og Brug. Arbeideren har Krav paa Betaling i rette Tid. Det er fordømmeligt at betale ham med slette Penge eller i Varer, som ere af daarlig Kvalitet, eller for hvilke han ikke har Brug. Enkelte Scholastikere forstode, at Arbeiderens Flid beroede paa, at han erholdt god Arbeidsløn. Mellem Arbeidsgiverne og Arbeiderne var der dengang som nu Stridigheder om Arbeidslønnen. Der fandtes Forfattere, som dadlede, at Arbeiderne indgik Foreninger for at fremtvinge høiere Arbeidsløn[1].

Ogsaa Arbeidsgiveren, Driftsherren, maatte have Løn for sit Arbeide. Saadan Løn kunde han alene faa gjennem den Betaling, han erholdt ved Salget af sine Produkter. Denne Profit maatte være moderat, ikke større, end han behøvede for at kunne leve efter sin Stand. Den maatte retfærdigen beregnes saaledes, at den kom til at indeholde Godtgjørelse for den med Virksomheden forbundne Risiko.

At tage Afgift af bortleiet Jord var aldrig forbudt i den kanoniske Ret. Anerkjendtes først den private Eiendomsret til Jord, var det øiensynligen billigt, at den, som overlod nogen anden Brugen af sin Jord, erholdt Godtgjørelse derfor; thi Jorden bar Frugter. At tillade Jordleie var især ubetænkeligt, naar Afgiften betingedes erlagt med det Slags Produkter, Jorden kastede af sig. Dette var det økonomiske Grundlag for det i Middelalderen almindelige Forleningsvæsen. Det tillodes ogsaa at tage Leie af andre individuelt bestemte, ikke fortærlige Gjenstande, saasom Huse, selv om de ikke gave anden Afkastning end Brugen. Og det var tilladt at bestemme Afgiften i Penge. Enkelte Scholastikere mente, ligesom nogle af Nutidens Kathedersocialister, at Indtægt egentlig burde være Godtgjørelse for Arbeide, og at ingen Grundrente var berettiget, medmindre den var Vederlag for Arbeide i Kirkens eller Statens Tjeneste[2].

At tage Rente af udlaante Penge eller andre fungible Ting var Aager, forbødes af den kanoniske Ret og fordømtes af de scholastiske Theologer, Philosopher og Jurister som stridende ikke blot mod Bibelen, men ogsaa mod Pengenes

[1] Brants, Side 116—130.
[2] Endemann, *Studien*, II. 105—108; Brants, Side 164—167.

Natur; thi Penge kastede ikke Frugter af sig[1]. Heri fandt de Støtte hos Aristoteles. Naar Udlaaneren fik Udlaanssummen tilbagebetalt, saa erholdt han alt Sit igjen. Tog han et Tillæg, afpasset efter Udlaanstiden, altsaa en Rente, saa var dette en Betaling for Tiden; men Tiden er, sagde Thomas Aqvinas, et for alle Mennesker fælles Gode, som ikke tilhører nogen Enkelt. Der gaves vistnok i den senere Middelalder Scholastikere, som havde et Slags Forestilling om Kapitalen og dens Produktivitet, idet de vare opmærksomme paa, at Laantageren ved Hjælp af laante Penge kunde skaffe sig forøget Indtægt, nemlig hvis han anvendte dem i produktiv Virksomhed; men de sagde, at det var denne, ikke Pengene, som gav Afkastningen[2]. Nogen klar Forestilling om, at Kapitalen forøgede Arbeidets produktive Kraft, synes de altsaa ikke at have havt.

Scholastikerne havde saaledes vistnok dannet sig et Begreb om Produktionens Faktorer og Produktionens Omkostninger. Men dette Begreb var ufuldstændigt, hvilket bragte Forvirring ind i deres Værdi- og Prislære[3].

§ 5. Scholastikerne vare fuldt opmærksomme paa, at Efterspørgsel og Tilbud havde Indflydelse paa den øieblikkelige Pris, samt paa, at hin afhang af Kjøberens Behov *(indigentia)* for Salgsvaren, medens Tilbudets Styrke beroede paa, hvorvidt den frembødes i stor Mængde *(copia)* eller i liden Mængde *(inopia)*. Men de gik ud fra, at Salgsgjenstanden havde en af Efterspørgsel og Tilbud uafhængig Værdi. Det var dens sande Værdi, dens Æqvivalent. Dette dannede Maalestokken for den rette Pris *(pretium justum)*. Ingen Gjenstand maatte sælges for høiere eller lavere Betaling. Bedst var det derfor, at denne bestemtes ved Lov eller offentlig Taxt. Ingen kan antages at være klogere end Lovgiveren. Men Lovgiveren skulde ikke taxere vilkaarlig, ogsaa han maatte søge Tingens eller Tjenestens sande Værdi, og hvorledes skulde denne udfindes?

[1] Endemann, I, §§ 1 og 2; Brants, Kap. VII; Ashley *Introduction*, Bog I, Kap. III, § 17.

[2] Jfr. Brants, Side 134, Note 1.

[3] Ashley, *Introduction*, Bog I, Kap. III, § 16, giver en letlest Fremstilling af Scholastikernes Værdi- og Prislære. Meget udførligere er Fremstillingen hos Endemann, Bind II, Afsnit V, §§ 2–4.

Scholastikerne kom i den største Forlegenhed, naar de skulde give Svaret. De vare ikke blinde for, at Produktionsomkostningerne her maatte komme i Betragtning, ei heller paa den anden Side for, at disse ikke kunde afgive nogen almindelig, end sige ufravigelig Regel. Scholastikernes Prislære er derfor famlende og uklar. Efter nogles Fremstilling maatte den sande Værdi bero paa Salgsgjenstandens indre Godhed[1] *(bonitas intrinseca)*. Men dette var et overmaade dunkelt Begreb, og saa tog man da sin Tilflugt til at søge Maalestokken i den almindelige Værdsættelse *(communis estimatio)*, som var, hvad de Sælgere vilde tage og de Kjøbere vilde give, der ikke ved øieblikkelig Forlegenhed vare nødte til at indgaa paa Handelen til overdrevent lave eller overdrevent høie Priser[2]. Sælges en Ting for den rette Pris, saa faa begge Parter fuld Ækvivalent. Sælges Tingen for en anden Pris end den rette, saa taber den ene, medens den anden vinder. Dette gjælder for alle Slags Omsætningshandler, ikke blot Salg, men ogsaa Leie af faste eller rørlige Eiendomme og Arbeide.

Men var der ikke sat offentlig Taxt paa Omsætningsgjenstanden, saa blev det allerede af Thomas Aqvinas erkjendt, at det ikke kunde tages saa nøie med den rette Pris. Den beroede paa en tøielig og af de konkrete Omstændigheder afhængig Værdsættelse, og et maadeholdent Tillæg til eller Fradrag fra den rette Pris gjorde ikke Handelen retsstridig, medmindre den, som vandt, var skyldig i Aagerhensigt, det vil sige, at han agtede at skaffe sig Kapitalrente[3]. Bortseet herfra gaves der altsaa en høieste, en midlere og en laveste tilladt Pris. Inden dette Spillerum havde Sælgeren Ret til at søge at faa den høiest mulige, Kjøberen at slippe med den mindst mulige Pris. Inden denne Grænse gjaldt altsaa Romerrettens Sætning, at enhver af Parterne, naar de ikke gjorde sig skyldige i Svig, havde Frihed til at søge sin egen Fordel paa den andens Bekostning[4].

Scholastikernes største Fortjeneste af Omsætningslæren

[1] Secus citeret hos Endemann II, 37; se derimod Rambaud, *Histoire*, Side 27, Note 2.

[2] Jfr. Endemann II Side 40.

[3] Endemann II 363–364.

[4] Endemann II 64 ff.

er deres Udredning af Pengevæsenets Theori. Dennes Grundsætninger udvikledes af Thomas Aquinas og andre ledende Scholastikere paa Grundlag af Aristoteles's Doktrin, særligen af den franske Biskop Nicolaus Oresmius[1] omtrent i Midten af det 14de Aarhundrede. De kjæmpede med stor Iver, om end med liden Fremgang, mod Fyrsternes Nedsættelse af Mynternes Metalværdi.

§ 6. Scholastikernes Lære om *justum pretium* var beregnet paa at sætte Handelsmandens Profit snævre Grænser. De saa paa Handelen med Uvillie. De erkjendte, at Salg fra Producent til Konsument kunde være nyttige og vare tilladelige, naar de skede uden Brud paa Reglerne om den rette Pris. Derimod havde de større Betænkeligheder ved den egentlige Handel (*mercatura, negotiatio*), hvor man kjøbte for igjen at sælge. Ganske kunde den ikke forkastes. At indføre Nødvendighedsgjenstande til et Land, hvor de ikke kunde produceres, var nyttigt og prisværdigt. Sine Indkjøbs- og Transportomkostninger maatte Importøren selvfølgelig have erstattede. Hvis Handelsmanden forbedrede Salgsgjenstanden, opstod heller ingen Betænkelighed; men i modsat Fald maatte der spørges, hvorvidt han med frelst Samvittighed kunde tage højere Betaling for Gjenstanden, end han havde givet. Heller ikke her havde man andet Svar, end at Sælgeren maatte kunne tage den rette Pris. Noget Spillerum blev der følgelig mellem, hvad der kunde gives og tages. Handelsmanden maatte have noget for sin Møie. Naar Handelsmanden ikke tog mere Profit, end han behøvede for at leve overensstemmende med sin Stand og for at have noget at give sin trængende Næste, var Handelen forsvarlig. Men Begjæret efter større Rigdom ansaaes som aldeles forkasteligt. Særlig vare Scholastikerne ugunstigt stemte mod alle Slags Monopoler og Foreninger, som havde til Hensigt at fordyre Omsætningsgjenstandene[2]. Al Spekulationshandel og især Kornpugeriet var dem forhadt. At dette kunde være nyttigt, forstode de ei. Grundtanken i Scholastikernes økonomiske Lære synes at

[1] Brants, Kap. VIII, § 1 og især Ashleys Artikel *Oresmius* i Palgraves *Dictionary*.

[2] Endemann II, 59–60.

have været, at man skulde leve og lade Andre leve med sig, hver efter sin Stand[1].

§ 7. Men Scholastikerne indskjærpede alvorlig, at den, der havde mere end nødvendigt, maatte bruge det ikke som Sit, til luxuriøs Nydelse, men til Barmhjertighedsgjerninger mod sin trængende Næste. Sit Ideal for Samfundets økonomiske Ordning lagde altsaa Scholastikerne saa høit som tænkeligt. Men dette Ideal lod sig ikke gjennemføre, uagtet den katholske Kirke var udrustet med Midler, som syntes at være særlig skikkede for dette Øiemed.

Hele dette System af økonomiske Forskrifter var jo efter vor Tids Opfatning af moralsk Natur, gjældende for Samvittigheden, ikke for Retslivet, eller, som Scholastikerne sagde, *foro interno*, ikke *foro externo*. Men denne Sondring udviskedes for nogen Del for det Første derved, at Kirken efterhaanden drog flere og flere verdslige Sager ind under sine Domstole, som dømte efter den kanoniske Ret, for det Andet ved den alle Christne paahvilende Pligt til at aflægge privat Skriftemaal for sine Synder, søge Kirkens Absolution samt gjøre den Bod, Kirken stillede som Betingelse for Absolutionen. Skriftefædrene fik altsaa at afgjøre, hvorvidt en økonomisk Handling skulde betragtes som syndig og retsstridig, og under hvilke Betingelser Absolution kunde meddeles. Ad disse Veie bleve de økonomiske Forurettelser, hvori Kirkens Medlemmer gjorde sig skyldige, dragne ind fra *forum internum* til *forum externum*.

Til at afgjøre de mangfoldige, ofte meget tvivlsomme Spørgsmaal, som her opstode, tiltrængte Skriftefædrene Veiledning, og i de Skrifter, der søgte at meddele en saadan, opstilledes da en i det Enkelte gaaende, ofte meget spidsfindig Casuistik. Hertil sluttede sig fra Juristernes Side en ligesaa fin casuistisk Undersøgelse af Betingelserne for en Handels retlige Gyldighed. De verdslige Jurister paavirkedes stærkt af Kanonisterne; men drevne af det praktiske Livs Behov øvede de sin Skarpsindighed i at udfinde, hvorledes de Handlende gjennem visse Forbehold eller Formaliteter kunde redde sine Overenskomsters Retsgyldighed. I mange Punkter opnaaedes

[1] Denne Sætning fremstillet hos Ashley *Introduction*, Bog II, Kap. VI, § 64.

imidlertid ingen Enighed herom, hvilket medførte en for al økonomisk Virksomhed og navnlig for Handelen høist skadelig Retsusikkerhed[1].

§ 8. Scholastikernes økonomiske Idealisme tog for lidet Hensyn til det praktiske Livs Behov. Næringslivet og navnlig Handelen udviklede sig derfor i en mod deres Grundsætninger i mange Henseender stridende Retning. Denne Udvikling bares af Stæderne. Deres Antal, Rigdom og Betydning tiltog i Middelalderen meget stærkt. Stædernes Befolkning og Styrelse organiseredes paa en ny og eiendommelig Maade.

De Stæder, som ved det vestlige romerske Riges Undergang fandtes i selve Italien, svækkedes vistnok, men fortsatte i Almindelighed sin Tilværelse, og enkelte nye voxte op, blandt dem den vigtigste af alle Middelalderens Handelsstæder, Venedig. De italienske Stæder bevarede sine Handelsforbindelser med det østlige romerske Rige og med Nordafrika. De spillede ved Siden af de flanderske Stæder den fornemste Rolle i Middelalderens Handel[2]. Ogsaa i Gallien var der talrige Stæder. Hvormange af disse der blev ødelagt under Folkevandringerne, er et dunkelt Spørgsmaal. Det synes, som om det især var under Normannernes, Saracenernes og Ungarernes Herjinger i det 9de og 10de Aarhundrede, de lede mest[3]. Senere toge de sig op igjen. Nye Stæder dannede sig paa forskjellig Vis. Der samlede sig Befolkning dels om de faste Borge, som vare levnede fra Romernes Tid eller byggede fra nyt af, dels om Klostrene og Bispesæderne. En Del Landsbyer befæstede sig, fik derved forøget Indvaanertal og bleve Stæder. Saadanne anlagdes ogsaa af Landsherren[4].

De Stæder, Romerne havde grundlagt i den dem tilhørende Del af Tyskland, bleve ødelagte under Folkevandringerne; men flere af dem, især de ved Rhinen beliggende,

[1] Endemann, II, 71–72.

[2] Litteraturanvisninger i rigelig Mængde hos Goldschmidt, *Universalgeschichte des Handelsrechts*. § 7. En god Skildring af de italienske og flanderske Stæders Handel og Industri i Middelalderen giver Noël, *Histoire du Commerce du Monde* (1891), Bog II, Kap. IV og VI.

[3] Flach. *Les origines de l'ancienne France* (1893) II, Side 69—81.

[4] Af alt dette gives der en udførlig og paa Dokumenter støttet Skildring i Flach, *Les origines de l'ancienne France*, II, § 3 (*La Commune urbaine*) Kap. III—IX.

bevarede dog sin Tilværelse. I den udenfor Romervældet staaende Del af Tyskland gaves der ingen Stæder før henimod Aaret 900. Senere anlagdes der en Mængde saadanne. I det 15de Aarhundrede fandtes der i hele Tyskland 280 Stæder[1].

England havde allerede ved Normannernes Erobring omtrent 80 Stæder. Dette Antal var inden Middelalderens Udløb forøget til 250[2].

Endog blot af Stædernes Tilvæxt i Tal kan sluttes, at ogsaa deres Velstand maa være tiltagen. Dette var Tilfældet især fra Korstogenes Begyndelse. Det er bekjendt, hvilken overordentlig Rigdom disse bragte de italienske Stæder, først og fremst Venedig og Genua, siden Pisa og Florents. Tillige Marseille og Montpellier. Ogsaa de øvrige franske Stæder arbeidede sig frem, indtil den i 1336 begyndte hundredaarige Krig mod England herjede Landet. Imidlertid havde Industrien og Handelen naaet en rig Blomstring i de flanderske og nederlandske Stæder. Ogsaa i Tyskland vare mange Stæder blevne rige ved disse Næringsveie, i Sydtyskland ved Handelen med Italien, i Nordtyskland ved Handelen paa Landene rundt om Østersøen og Nordsøen. De dannede her et paa Handelsvælde beregnet Forbund, Hansaen, der havde Handelskontorer i en vid Omkreds, fra Novgorod til Bergen, London og Brügge[3].

§ 9. Paa hvilke Maader Stæderne opkom og udviklede sig, hvorledes deres Forfatning fra Begyndelsen af var, og hvilken deres Stilling til de verdslige og geistlige Stormænd, har været Gjenstand for megen Meningsforskjel mellem Historikerne[4]. Paa denne behøve vi ikke at indlade os; thi

[1] Schmoller: *Allgemeine Volkswirtschaftslehre*. Side 97.

[2] Ashley, *Introduction*, I, Side 7; Merewether og Stephen, *History of the Boroughs*, citeret i Sammendrag hos Gneist *Englisches Verfassungsrecht*, II, 499–500. At de i det Store taget vare i Fremgang, se Ashley, II 50–51; jfr. dog Howletts Artikel *Towns, Decay*, i Palgraves *Dictionary* og Cunningham: *Growth of English Industry and Commerce*, I § 144.

[3] De Schäffer har i Conrads *HWB.* Artikelen *Hanse*, givet en kort, forfriskende Skildring af dette mægtige Forbunds Organisation og Historie.

[4] Flach har i det nysnævnte Værk, *Les origines de l'ancienne France*, II Side 215–225, jfr. 265, givet en Oversigt over de mange Teorier fremkomne Hjemlen. Jfr. for Tyskland Goldschmidt, *Universalgeschichte*,

Udviklingens Resultater ere i Hovedsagen sikre. Stæderne vare Handelspladse, mere og mere eneberettigede til at drive Handelsnæring. Af de Varer, som bragtes did, havde de Ret til at tage Told. De vare eller bleve særskilte Jurisdiktionskredse, med egne Domstole, paa hvis Sammensætning Stædernes Indvaanere havde Indflydelse. Dette satte dem istand til at dømme efter egne Sædvaner eller Vedtægter, Statuter, som de selv havde givet sig. Denne Autonomi gav dem Adgang til at ordne sine stedlige Anliggender efter deres eget Behov og Skjøn. Enhver Stad var i Almindelighed befæstet og omgiven med Volde, Grave, Palissader o. s. v. Ofte havde den i sin Midte eller ved sin Side en Borg. Herved fik Stæderne meget større Forsvarsevne end det aabne Land og kunde skaffe sine Indvaanere mere Beskyttelse for deres Personer, Eiendomme og Rettigheder, end Staten formaaede at yde. Heraf benyttede de sig til at hævde og udstrække sit Herredømme over det tilgrænsende aabne Land og til at gjøre sine Interesser gjældende ligeoverfor alle andre, endog andre Stæder i samme Statsomraade. Den til Salg producerende Industri, som i den tidligere Middelalder hovedsagelig var dreven i de store Jorddrotters Husholdninger og i Klostrene, tog nu sit Hjem i Stæderne, hvor den fandt sine bedste Markeder.

Staten var svag, Stæderne bleve stærke. Sin Styrke brugte de til saavidt muligt at frigjøre sig fra Afhængighed af Statsmyndigheden, Kongerne og Lensherrerne. I England og Frankrige bevarede disse dog sit Herredomme over dem. De italienske Stæder frigjorde sig derimod ganske. De bleve selvstændige Stater. I Tyskland vedbleve mange Stæder at staa under Fyrsterne i de Lande, hvor de vare beliggende. Men mange bleve befriede fra dette Baand og kaldtes da frie Rigsstæder.

Stædernes Indvaanere brugte sit Herredomme over sine egne Anliggender baade til at skaffe sig en stærk indre Organisation og til at ordne sin økonomiske Samvirksomhed paa den Maade, de fandt fordelagtigst for sig.

Side 126–131. Den i Tyskland nu mest almindelige Opfatning fremstilles i Conrads *HWB.*, Artikelen *Bürger* af Below, med rig Litteratur, samt meget klart af Stieda i hans Udgave af Roschers *System*, Bind III, 1899, § 3, Noterne 4–8.

I enhver Stad sluttede de derboende Næringsdrivende sig sammen i Foreninger, saakaldte Gilder eller Laug[1], som dels havde et religiost Øiemed, dels satte sig til Opgave at ordne sin økonomiske Virksomhed paa bedste Maade, til Fordel for sig selv og Betryggelse for deres Kunder, dels understøttede hverandre i Trangstilfælde. Handelsmændene, der udgjorde Stadens Patriciat, dannede ofte sine egne Korporationer. Mestrene i ethvert Haandværk udgjorde Stadens Middelstand. Hvert Haandværk havde sit eget Laug. Tilsammen dannede Handelsmændene og Haandværksmestrene Byborgernes Stand. Den var en Nydannelse, som i sig bar Spiren til Nutidens Kapitalister. Ogsaa de til et Haandværk hørende oplærte Fagarbeidere, Svendene (*Gesellen, journeymen, compagnons*), havde sine særegne Laug. Saavel mellem dem og Mestrene som mellem disse og Handelsherrerne var der ofte bitre Stridigheder. Enhver Stads Anliggender styredes af Borgermestre og Raad, under en vis større eller mindre Medvirken af det hele Borgerskab. Dette følte sig som en paa det nøieste sammensluttet Korporation, optog kun nye Medlemmer, forsaavidt de opfyldte visse fastsatte, ofte meget strenge Betingelser, tillod ingen at udtræde, medmindre han høitidelig opsagde sit Borgerskab og betalte en dyr Udflytningsafgift o. s. v.

§ 10. Bypatriotismen var overordentlig stærk. I Hævdelsen af sine økonomiske Interesser gik Stæderne ofte tilværks med den hensynsloseste Egennytte, naar det gjaldt at tilrive sig den størst mulige Næring og udelukke fremmede Landes Undersaatter eller endog Beboerne af andre indenlandske Stæder[2]. De Stæder, som havde opdrevet en Industrigren til et høit Standpunkt, forbød sine deri oplærte Arbeidere at udvandre. Til hvilken Yderlighed man kunde gaa

[1] Artikelen *Gilds* af Gross i Palgraves *Dictionary*; Artiklerne *Gilden* af Ehrenberg og *Zunftwesen* af Stieda i Conrads *HWB.*, hvor der ogsaa findes Anvisninger til den tyske Litteratur om Emnet; Ashley, *Introduction* Bog II, Kap. II; Levasseur, *Histoire des Classes Ouvrières en France*, Bog III Kap. III; Pigeonneau, *Histoire du Commerce de la France*, I.

[2] Schmoller, *Umrisse und Untersuchungen zur Verfassungs-, Verwaltungs- und Volkswirtschaftsgeschichte* (1895), Side 6—10, Conrads *HWB.*, Artiklerne *Fremdenrecht*, *Marktrecht*, *Stapelrecht*, Palgraves *Dictionary*, Artiklerne *Market as a place of sale* samt *Forestallers and Regraters.*

for at opretholde dette Forbud, viser Venedig, som i et Reglement af 1490[1] bestemte, at de udvandrede Arbeidere, som trods Paalæg ikke vendte tilbage, skulde snigmyrdes. Det forbodes at udføre Penge og ædle Metaller af Staden. Udførselen af Raastoffer og Fødemidler hindredes ved Forbud eller høi Told. Indførselen af Gjenstande, Stadens Indvaanere kunde producere, hemmedes ved lignende Foranstaltninger. Der toges Told af fremmede Handelsvarer, som førtes gjennem Stadens Territorium. De maatte falholdes der, inden de førtes videre; dette kaldtes i Tyskland Stadens *Stapelrecht*. Gjæster, det vil sige Personer, der boede udenfor Staden, maatte ikke handle med hinanden, men kun med Stadens Borgere. Dette Baand paa Handelsomsætningen bortfaldt dog paa de store Markeder. Alle til en Stad indførte Varer skulde falholdes paa Torvet til bestemte Tider, og Stadens Indvaanere skulde have Forkjøbsret. Ingen maatte drive Forprang, det vil sige opkjøbe Varerne, før de kom paa Stadens Torv. Ingen maatte opkjøbe Varer for at holde dem i Oplag og sælge dem til høiere Pris. Ingen maatte drive Landprang, det vil sige føre Varer om til Salg i Bygderne. I disse maatte der ikke drives Haandværk. Systemet optoges efterhaanden ogsaa i Norge. Hermed begyndtes allerede i Slutningen af det 13de Aarhundrede. I det 17de og 18de Aarhundrede stod det i fuld Blomst hos os[2].

Hvor dybe Rødder denne Ordning af Næringsveiene slog i den almindelige Bevidsthed, viste sig i, at dens Grundsætninger holdt sig gjennem Aarhundreder. Hos os var det først Haandværksloven af 15de Juli 1839 og Handelsloven af 8de August 1842, som brød fuldstændigt med Systemet.

§ 11. Forsaavidt de omhandlede Indskrænkninger i Handelsfriheden gik ud paa at bringe Producenterne i umiddelbar Forbindelse med Konsumenterne, stode de i god Samklang med Kanonisternes Lære; thi ogsaa disse vare ugunstigt stemte mod Mellemhandlerne, hvis Nytte for Samfundet de ikke ret forstode. Selv den kanoniske Rets strenge Forbud mod at tage Rente fandt Medhold i mange Landes Love og hos deres verdslige Domstole, ja endog hos Handels-

[1] Citeret hos N o ë l, *Histoire du Commerce du Monde*, I, 176—177.

[2] A s c h e h o u g, *De norske Kommuners Retsforfatning før 1837*.

standen[1]). Ved at tillade Udlaan mod Rente afholdt Lovgivningen Kapitalisterne fra at sætte sine Penge i nyttige Foretagender for egen Regning. Saa paastode Handelsmændene.

Men naar Forbudet mod at tage Rente af Pengeudlaan fastholdtes strengt, affødte det mange Følgesætninger, som viste sig stedse uforeneligere med Næringslivets Tarv. Kirken blev derfor allerede i Middelalderen nødt til Skridt for Skridt at lempe sig herefter. Udgangspunktet i denne Bevægelse er, efter Goldschmidts Mening, at søge i Romerrettens *foenus nauticum* (Bodmeri), altsaa de Tilfælde, i hvilke Kreditor havde udlaant Penge til Rederen af et Skib, der gik paa Reise, og under det Vilkaar, at hans Fordring gik tabt, saafremt Skibet ikke kom frem. Her var Rentefoden fri, fordi Kreditor bar en saadan Risiko. Gyldigheden af en saadan Retshandel erkjendtes altid, og i Overensstemmelse med denne Grundtanke udviklede der sig en stor Mængde handelsretlige Institutioner, som hjemlede Handelsmændene Adgang til at betinge sig Gevinst af sine Forretninger. Herhen høre de forskjellige Slags Interessentskaber, Vexelhandelen, Bankforretninger[2] o. s. v. Handelsretten byggede sig op paa den gjensidige Redelighed og de praktiske Billighedshensyn *(aequitas mercatoria)*, der altid maa gjøre sig gjældende i et sundt Handelssamkvem. Den stræbte ogsaa at frigjøre sig fra Formaliteter og Spidsfindigheder *(apices et subtilitates)*, der efter den øvrige Ret besværede Omsætningerne.

Ogsaa udenfor den egentlige Handelsret lempedes den kanoniske Rets Baand paa det økonomiske Liv, navnlig derved, at det tillodes at kjøbe saavel evigtvarende som tidsbegrænsede Indtægtskilder (Renter). Disse Rentekjøb bleve letvindte Midler til at udsætte Penge paa Rente.

[1] Cunningham, *Growth of English Industry and Commerce*, I, 327–333 indeholder og forklarer et mærkeligt Vidnesbyrd om, at dette i sidste Halvdel af det 14de Aarh. var Tilfældet, selv i en saa stor og fremadstræbende Handelsstad som London; jfr. Ashley, *Introduction*, II, § 76.

[2] Endemann, Bind I, Afsnit II (om Vexler), Afsnit III (om Interessentskaber), Afsnit IV (om Bankforretninger), Bind II, Afsnit VI (om Rentekjøb), Afsnit VIII (om Godtgjørelse for Tab ved *mora debitoris*), Afsnit IX (om Godtgjørelse for Risiko); Goldschmidt, *Universalgeschichte*, §§ 9–12. Letlæst Oversigt over det hele Emne hos Ashley, *Introduction*, II, 72–90. 73; jfr. Rambaud, *Histoire*, Side 41–43.

Kapitel 5.
Merkantilismen.

§ 1. I de mest fremskredne europæiske Lande synes Penge allerede i den senere Halvdel af Middelalderen igjen efterhaanden at være komne i ligesaa almindelig Brug, som de havde været i Romerrigets bedste Tider. Man kjøbte og solgte mere, end man tuskede. Da Penge saaledes vare det virksomste Middel til at skaffe sig, hvad man behøvede, blev det en almindelig Forestilling, at Fattigdom egentlig bestod i Mangel paa Penge. Et Lands Velstand maatte efter denne Forestilling bero paa dets Evne til at skaffe sig Penge. Dem kunde man faa enten ved Bergværksdrift paa ædle Metaller, hvis saadanne fandtes i Landet, eller ved at exportere indenlandske Varer og tage Betaling for dem i Penge, ikke i andre Gjenstande.

Paa Grundlag af denne Tankegang dannede der sig i det 14de Aarhundrede et økonomisk System, der sædvanlig kaldes Merkantilismen og i noget forskjellige Skikkelser fandt Indgang i alle europæiske Lande, saaledes at det omsider i det 17de og 18de Aarhundrede kom til at beherske deres Statsstyrelser og økonomiske Litteratur.

Merkantilismen var mere et praktisk, handelspolitisk System end en fuldt udviklet videnskabelig Theori. Den har sine Repræsentanter ikke saameget i Boger som i Love. Der gaves vistnok et stort Antal Forfattere, som søgte at bringe Systemets Grundtanke paa det Rene, snart i en snart i en anden Anvendelse; men ingen enkelt af dem kan nævnes som Systemets Ophav eller engang som dets fornemste Talsmand. Deres Fremstillinger indeholde en temmelig broget Blanding af Anskuelser[1].

[1] Bedst kjendt er Merkantilismens Theori nu bleven gjennem Adam Smith, *Wealth of Nations*, Bog IV, Kap. I til VIII, hvor han fremstiller og kritiserer den. Af nyere Forfattere nævnes: Roscher, *System der Nationalökonomie*, III, § 34, jfr. hans *Geschichte der National-Oekonomik in Deutschland*, Side 228–234; Nicholson, *Principles*, Bog III, Kap. 13; Leser, Artikelen *Merkantilismus* i Conrads *HWB.*; Lexis i Afhandling No. XXIV i Schönbergs *Handbuch*, §§ 68 og 69. Meget righoldige Oplysninger om den merkantilistiske Litteratur giver Cossa, *Introduction*, Side 193–209; jfr. Rambaud, *Histoire des Doctrines Économiques*, Bog I, Kap. IV.

Merkantilismen stod i den nærmeste Sammenhæng med den Politik, efter hvilken Stæderne, saalænge de selv havde Raadighed over sine Interesser i Samfærdselen med andre, ordnede denne, jfr. forrige Kapitel § 10. Merkantilisterne optoge kun de økonomiske Synsmaader, som havde gjort sig gjældende derunder, og bragte dem i Anvendelse paa de større Forhold, som fremkom derved, at der dannede sig større Stater, og at disses Styrelser overtoge Omsorgen for Samfundets økonomiske Opgaver[1]. Merkantilismen fremtraadte med større Planmæssighed og, ialfald efterhaanden, med mere Maadehold i sine Foranstaltninger.

§ 2. Merkantilismens theoretiske Kjerne laa i dens Lære om Handelsbalancen. Herved forstod man Forholdet mellem Pengeværdierne af et Lands Indførsel og Udførsel. Oversteg Udførselens Pengeværdi Indførselens, maatte det fremmede Land, som kjøbte de udførte Varer, betale Overskuddet med kontante Penge. Man sagde, at Udførselslandet herved blev rigere, og derfor kaldte man en saadan Handelsbalance gunstig for dette Land. Hvis derimod Indførselsværdien oversteg Udførselsværdien, sagdes Handelsbalancen at være ugunstig for Landet; thi dette maatte da betale Underskuddet med Penge. Vedblev Handelsbalancen gjennem længere Tid at være ugunstig, maatte Landet tilsidst blive ganske forarmet.

§ 3. I samme Grad som Statsstyrelserne beherskedes af denne Tanke, bleve de tilbøielige til at træffe Foranstaltninger, som hindrede Udførselen og befordrede Indførselen af ædle Metaller. Blandt disse Foranstaltninger ere at nævne:

Forbud mod Udførsel af Landets egen Mynt eller af ethvert Slags Penge eller af ædelt Metal, myntet eller umyntet. Saadanne Forbud forekom allerede i den romerske Republik og bleve staaende Forholdsregler i mange af Europas Lande[2].

[1] Det er Schmoller, som har den største Fortjeneste af at have bragt Merkantilismens historiske Udspring til Klarhed. Se fornemmelig hans Afhandling *Das Merkantilsystem in seiner historischen Bedeutung*, trykt 1884 i *Jahrbücher für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirthschaft*, B. VIII, senere optrykt i *Umrisse und Untersuchungen*, 1898, Side 1—60.

[2] Historiske Notitser i Lexis's nysnævnte Afhandling, § 68, Anm. 198. Jacques Coeur, Frankriges rigeste og dygtigste Handelsmand, [illegible] i 1453, [illegible] for sine store Fortjenester af Landet, sat under Tiltale [illegible] Penge. Se Knies *Politische Ökonomie*, Side 258, Note 2.

Hvis et saadant Forbud havde kunnet opretholdes, vilde det have indskrænket den internationale Omsætning til blot Tuskhandel. Men det lod sig ikke opretholde, da det var for let at udsmugle ædle Metaller. Tiltrods for de Ulemper, Forbudene medførte, forbleve disse i Kraft i lang Tid, dog væsentlig for at lette Landets egen Udmyntning. Endog i England bestod Forbudet mod at udføre Landets egen Mynt indtil 1819[1]. I Rusland bestod Forbudet mod at exportere ædle Metaller endnu længere.

Endvidere søgte Regjeringerne at skaffe sine Lande forøget Mængde af Penge og ædle Metaller ved at paabyde, at Udlændinger, som kjøbte indenlandske Varer, skulde betale disse med rede Penge og, hvis de solgte sine indførte fremmede Varer, skulde anvende i det Mindste en Del af Salgssummen til Indkjøb af indenlandske Varer[2].

Fornemmelig satte dog Merkantilismen sig det Maal at ophjælpe de indenlandske Næringsveie, hvis Produkter fandt eller antoges at kunne finde lønnende Afsætning i fremmede Lande, navnlig da den indenlandske Industri. Statsstyrelsen forbød Indførsel af visse Slags fremmede Industriprodukter, Landet selv kunde frembringe (Prohibitivsystemet), eller belagde dem med saa høi Indførselstold, at de indenlandske Producenter kunde sælge sine Varer billigere (Protektionssystemet). Udførsel af visse Slags Produkter blev opmuntret ved Exportpræmier. Trængte den indenlandske Industri til Raastoffer, som Landet selv frembragte, forbødes det undertiden at udføre disse. Trængte det til udenlandske Raastoffer, af hvilke der svaredes Indførselstold, blev denne godtgjort ved Udførselen af de med disse Stoffe forarbeidede Produkter (Drawback). Nye industrielle Anlæg begunstigedes ved Privilegier af forskjellig Art.

Baade i England og Frankrige var det forbudt at udføre

---

og Levasseur, I, 672, Note 2; Cunningham, *Western Civilisation*, II, 176, Note 2.

[1] Mac Cullochs Udgave af Adam Smiths *Wealth of Nations*, Side 20, Noten.

[2] I engelsk Litteratur undertiden kaldt *Balance of Bargain*, se Palgrave, *Dictionary*, I, 84 og III, 560; jfr. Nicholson, *Principles*, Bog III, Kap. 23, § 2.

Maskiner. Ligeledes var det forbudt teknisk oplærte industrielle Arbeidere at udvandre.

For at sikre sig Afsætning paa sine Produkter og let Adgang til at forsyne sig med de Slags Nydelsesmidler og Raastoffer, Europa ikke selv kunde frembringe, søgte de fleste sofarende Stater at skaffe sig Kolonier i fremmede Verdensdele. Moderlandet forbeholdt sig da Eneret til Handel med og Søfart paa sine Kolonier.

Udelukkende Ret til at drive Handel paa Kolonierne, fremmede Verdensdele eller fjerne europæiske Lande tillagdes store private Kompagnier.

I Gjennemførelsen viste Systemet sig forbundet med mange Vanskeligheder. De forskjellige Samfundsklassers Interesser krydsede hverandre. I eet Land tillagdes een Klasses, i et andet Land en anden Klasses Interesser Overvægten. Dette viste sig paa en iøinefaldende Maade i Kornhandelslovgivningen. I England vare Jorddrotterne Herrer. Kornindførselen blev besværet ved Toldpaalæg; for Udførsel af Korn betaltes Præmier. Dette System, der for nogen Del fulgtes indtil henved Midten af det 19de Aarhundrede, holdt Kornpriserne høie og maatte saaledes enten blive til Skade for Arbeiderne eller, hvis det fremtvang høiere Arbeidsløn, til Skade for Driftsherrerne[1]. I Frankrige lagde derimod Regjeringen mest Vægt paa at skaffe Forbrugerne billigt Korn og de Industridrivende billig Arbeidsløn. Til den Ende forbød den at udføre Korn eller belagde Udførselen med høi Told og fremmede Indførselen deraf. Dette var til Skade for Frankriges Jordbrugere[2].

§ 4. Det Land, hvis Handelslovgivning først blev ordnet efter Merkantilismens Anskuelser, var England. De derhen hørende Foranstaltninger fremkaldte Tusinder af Skrifter for og imod[3]. Tiltrods for alle Angreb forblev Merkantilismen

Kortfattet Oversigt af Thorold Rogers i en Artikel *Cornlaws* i Palgraves *Dictionary*.

[1] Baudrillart, *Histoire*, Side 88—91.

[2] Schanz, *Englische Handelspolitik gegen Ende des Mittelalters*, 1881. Hewins, Artikelen *English Early Economic History* i Palgraves *Dictionary*, samt en hel Række Artikler sammesteds, opregnede i Registret, Bind III, under Titelen *Mercantile System*. J. Stewart udgav i

Grundlaget for Englands Handels- og Sofartspolitik lige til langt ind i det 19de Aarhundrede. Byrden heraf fik Norge føle i den svære Indførselstold, der i 1810 blev lagt paa Træ-lasten til Begunstigelse for Trælastindførselen fra engelske Kolonier, navnlig fra Canada[1]. Kanske af endnu større Betydning for Verdens Økonomi var den engelske Navigationsakt af 1651 med dens Tillæg af 1660. Disse Love forbeholdt britiske Skibe al Fragtfart mellem Storbritannien og Irland paa den ene Side og fremmede Verdensdele paa den anden. Desuden forbød de at indføre næsten alle vigtige Slags Varer til Storbritannien og Irland i andre Skibe end dem, som hørte hjemme enten i det britiske Rige eller i det Land, hvor Varerne vare producerede, eller fra hvilket de udførtes[2]. Saalænge denne Indskrænkning bestod, gjorde den det umuligt for norske Skibe at indføre Trælast eller Korn og andre Jordbrugsprodukter fra tyske eller russiske Havne eller (før 1826) fra de svenske Havne til Storbritannien. Den engelske Navigationsakt efterlignedes i mange andre Stater.

England opgav sit Beskyttelsestoldsystem i anden Fjerdedel af det 19de Aarhundrede; Navigationsakten afskaffedes først fra 1850.

§ 5. Ogsaa i Frankrige vare merkantilistiske Bestræbelser gamle[3]. Det var dog først under den berømte Minister Colberts Styrelse (1661—1683), Merkantilismen i dette Land udvikledes systematisk. Hans Maal var at hæve den store

1770 et Værk: *An Inquiry into the Principles of Political Economy*, der er bygget paa en moderat Merkantilisme og indeholder det bedste Forsøg paa en systematisk Fremstilling af dennes Grundsætninger. Men det stilledes hurtigt i Skyggen af Adam Smiths *Wealth of Nations*.

[1] Om Virkningen af denne Differentialtold har Mac Culloch en Afhandling i sin anden Udg. af Adam Smiths *Wealth of Nations* (1863), Side 599.

[2] Stephens Udgave af Blackstones *Commentaries*, 1844, Bog IV, Kap. IV, Part III, Kap. VII. Gjengivelser af Navigationsakten i Palgraves *Dictionary* (Artikelen *Navigation Laws*) er ufuldstændig netop med Hensyn til det sidste i Texten omhandlede vigtige Punkt; jfr. Mac Cullochs Udgave af Adam Smith, Note XI.

[3] Fagniez, *L'Economie Sociale de la France sous Henri IV* (1897); samme Forfatter, *Documents relatifs à l'histoire de l'Industrie et du Commerce en France*. Indledningen roses som et Mesterværk; Levasseur, *Histoire*, Bog VI, Kap. I.

Industri, Fabrikvirksomheden, selv om det skede paa den lille Industris, Haandværkets, Bekostning. Til dette Maal arbeidede han ved flere forskjellige Midler. For det Første gjennem Toldtariferne af 1664 og 1667, der bleve Mønstre for Toldlovgivningen i mange andre Lande. Indførselstolden var i den første af disse Tarifer moderat, men forhøiedes betydelig i den anden. Dernæst gjennem en hel Række af Reglementer (omtrent 150). Colbert lod udarbeide af de sagkyndigste Personer, han kunde finde, og af hvilke flere vare indkaldte fra fremmede Lande. Disse Reglementer opstillede nøiagtige tekniske Forskrifter om, hvorledes forskjellige Industrigrene skulde drives[1]. Endelig ved at meddele Fabrikerne Privilegier af forskjelligt Slags eller endog ligefremme Pengeunderstøttelser af Statskassen. Efter den almindelige Mening bidrøge disse Foranstaltninger meget til at hæve den franske Industri til det overlegne Standpunkt, den i lang Tid indtog. Men Dommene herom ere meget afvigende hos de forskjellige Forfattere[2].

§ 6. Det Land, der søgte at gjennemføre Merkantilismens Grundsætninger paa den hensynsløseste Maade, var vel Spanien. Dette maa antages at have bidraget til dets Forfald, hvilket forøvrigt ogsaa skyldes andre Aarsager[3].

§ 7. Ogsaa det dansk-norske Monarki optog Merkantilsystemet. Som Grundsætning for Udlændingers Handel paa Norge hævdedes, at de ikke maatte tiltuske sig inden-

[1] Reglementet for Klædesfabrikationen foreskrev, hvor langt og hvor bredt hvert Stykke Klæde skulde være, hvor bred Jaren skulde være, hvor mange Traade der skulde være i Rendingen, hvad Slags Uld der skulde bruges. Farvereglementet foreskrev, hvormegen Vaid og hvor megen Indigo der skulde bruges ved Tillavning af blaa Farver; Levasseur, II, 214—218.

[2] Clément, *Histoire de Colbert et son administration*, 2den Udg. 1874; Noel, *Histoire du Commerce du Monde*, II, 245—252. G. Cohn opregner i sin Artikel *Colbert* i Conrads *HWB.* de vigtigste nyere Forfattere om denne Statsmand. At anbefale er Levasseur, *Histoire*, Bog VI, Kap. III og V, samt hans Tilbageblik, Afsnit VIII (Bind II, Side 899—903). Forfatterens Dom synes at være upartisk og forstandig.

[3] Palgrave, *Dictionary*, Artikelen *Spanish School of Economy*, med Literaturanvisninger; se ogsaa Wirminghaus, *Zwei Spanische Merkantilisten*, 1886. Kort fortrinlig Oversigt i Cunningham, *Western Civilisation*, II, § 120.

landske Varer, men betale med rede Penge[1]. Christian IV udtalte leilighedsvis frihandlerske Synsmaader[2], men greb dog paa mange Maader ind i Næringslivet, ogsaa ved Toldpaalæg og Privilegier. Enevældets Toldtarifer vare lige til 1797 stærkt protektionistiske. Privilegier meddeltes med rund Haand til Bergværker, Fabriker, Manufakturer og Handelskompagnier. Kongerne søgte efter fattig Leilighed, men med ringe Frugt, at skaffe sig Kolonier i fremmede Verdensdele. Noget staaende Forbud mod at udføre ædle Metaller opstilledes ikke, derimod i enkelte trange Tider Forbud mod at udføre Rigets Mynt[3], Fr. 16de Oktober og 26de November 1745 og 6te Oktober 1757, hævet ved Fr. 9de November 1791. Ved Pl. 5te Juli 1809 udkom atter Forbud mod Udførsel af myntet eller umyntet Metal. Det var foranlediget ved Krigen og Pengevæsenets Forstyrrelse og blev snart tilbagekaldt.

Omtrent paa lignende Maade stillede Sverige sig til Merkantilismen. Allerede Gustav Wasa havde søgt at hæve Stæderne og fremme Handelen samt Industrien. I den saakaldte Frihedstid og længe efter var Næringspolitiken i det Hele taget protektionistisk[4].

§ 8. Næsten i alle Lande fandt Merkantilismen og dens Overdrivelser eller ialfald enkelte af dens Anvendelser større eller mindre Modstand. Mest Blik for Handelsfrihedens Nytte havde visse hollandske Forfattere[5]. Dette var en naturlig Følge af, at Holland allerede i det 16de Aarhundrede

[1] Aschehoug, *De norske Kommuners Retsforfatning før 1837*, Afsnit I, §§ 13 og 14.

[2] *Norske Rigsregistranter*, Kongebreve af 24de Marts 1614 og 12te Juni 1639, § 75.

[3] Allerede før 1695, se Scharling, *Pengenes synkende Værdi* (1869), Side 50.

[4] A. W. af Sillén, *Svenska handelns och näringarnes historia till 1720*, 5 Bind, 1851—1871; samme Forfatters kortere Skrift, *Svenska handelns och näringarnes historia till år 1809*, 1886; J. W. Arnberg, *Anteckningar om frihetstidens politiska ekonomi*, I. *Handeln och näringarne*; Sundbärg, *Sveriges land och folk*, 1901, Side 696—699 og 855.

[5] Roscher, *Geschichte der National-Oekonomik in Deutschland*, Side 222—228; Palgraves *Dictionary*, Artikelen *Dutch School of Economists*; Laspeyres *Geschichte der volkswirthschaftlichen Anschauungen der Niederländer*, 1863; O. van Rees *Geschiedenis van Staatshuishoudkunde van Nederland*, 1865—1868 (skal være udmærket, men er ufuldendt).

havde hævet sin Handel og Sofart, tildels ogsaa sin Industri, saa høit, at det havde lidet at frygte af fri Konkurrence med fremmede Lande. Men Hollænderne vare langt fra at gjennemføre Næringsfrihedens Princip i alle Dele af sin økonomiske Politik. De toge i denne kun Hensyn til Hollands Fordel og vare, hvor det fandtes nyttigt, saa exklusive som muligt, hvilket kommer klarest tilsyne i Hollands Kolonialpolitik. Men heller ikke dets indenlandske Næringslovgivning var meget frisindet[1].

§ 9. Adam Smith underkastede Merkantilismen en Kritik, der var rettet baade mod dens Theori og dens Anvendelser, og som for en lang Tid berøvede den al Anseelse hos Videnskabsmændene. Under den allerede før ham stedfundne Strid om Merkantilismen havde dog denne modtaget adskillige Berigtigelser og Løsninger, Noget, der maa haves for Øie, naar man prøver dens Berettigelse.

Man har ofte tillagt Merkantilisterne den Forestilling, at Rigdom egentlig bestod i Penge. Den er en aabenbar Vildfarelse. Det Forraad, et Land eier af Guld og Sølv, er kun en ringe Brokdel af dets Formue. Men Vildfarelsen laa neppe fjernt fra den dagligdagse Mening, og adskillige af hin Tids mest anseede Forfattere have brugt Udtryk, som kunde forstaaes derhen, at de delte den[2]. De tænksommere Merkantilister vidste imidlertid meget vel, at Menneskenes Rigdom bestod i Livs- og Nydelsesmidler.

Snarere kan det bebreides Merkantilismen, at den tillagde Pengene og de ædle Metaller for stor økonomisk Be-

[1] G. Schmoller, *Umrisse und Untersuchungen*, Side 48; Pringsheim *Beiträge zur wissenschaftlicher Geschichte der vereinigten Niederlande im 17ten und 18ten Jahrhundert*, Afhandling No. 3 i Schmoller, *Staats- und socialwissenschaftliche Forschungen*, Bind X.

[2] Selv en saa udmærket Tænker som Locke sagde leilighedsvis (*Consideration of Interest, Collected Works*, II. 7), at Overflod af Guld og Sølv var Rigdom. Chr. Wolff, der i sin Tid var Tysklands mest anseede Rets-philosoph, sagde, at den Mand og den Stat var rig, som havde overflødig Mængde af Penge og andre ufortærlige økonomiske Goder. Han syntes mod Industrigrene, som forbrugte Sølv og Guld; se Roscher, *Geschichte der National Oekonomik in Deutschland*, Side 351 og 352, og samme Forfatter, *Grundlagen der Nationalokonomie*, § 9; jfr. Cannan, *Theories of Production and Distribution*, Side 2—5.

tydning. En af det 17de Aarhundredes største Rets- og Statsphilosopher sammenlignede den Funktion, Pengene har i Samfundets Økonomi, med Blodets i det menneskelige Legeme[1]. Lignelsen var sikkerlig et Udtryk for hin Tids Tanke og ikke lidet træffende. Hvis et Lands Indvaanere ere nødte til at tuske istedetfor at kjøbe og sælge, og hvis dets Regjering er nødt til at tage sine Indtægter i Naturalydelser istedetfor i Penge, medfører dette overordentlig store Ulemper. Pengehusholdning er meget fordelagtigere baade for den private og den offentlige Husholdning end Naturalhusholdning. Men et Samfund kan ikke drive Pengehusholdning, medmindre det enten forstaar at skaffe sig velordnet Skillemynt af Kobber eller har saa stort Forraad af Sølv, at dets mindste Sølvmynter ikke blive for kostbare til at formidle den store Mængde daglige Smaaomsætninger. Dette var ikke Tilfældet i Slutningen af Middelalderen. Efter de bedste historiske Undersøgelser antages det, at Vare- og Arbeidspriserne sank i Europa i Løbet af det 14de og 15de Aarhundrede[2]. Det vil sige, at Efterspørgselen efter Penge og ædle Metaller steg mere end Produktionen af disse. Under disse Omstændigheder maa Trangen til dem have gjort sig meget stærkt følt og naturligen have ledet til ivrig Kappestrid mellem de forskjellige Folk for at tilrive sig den størst mulige Andel af det forhaandenværende Forraad af ædle Metaller. Den allerede herved vakte Forestilling om de ædle Metallers overordentlige Betydning for Samfundets Økonomi blev styrket ved Opdagelsen af Amerika og den store Forøgelse, Europas Forraad af ædle Metaller modtog derfra. Disse Rigdomme kom i første Haand Spanien tilgode og gjorde for nogen Tid dette Land til Europas mægtigste Stat. Derfra spredte de sig ud over hele Europa, bragte alle Vare- og Arbeidspriser til at stige og satte derved nyt Liv i al økonomisk Virksomhed. Det er saaledes ikke vanskeligt at indse, hvorfor en Forestilling som den, der dannede Merkantilismens Grundtanke,

[1] Hobbes, *Leviathan*, Kap. 24.

[2] Conrads *HWB.*, anden Udg., Artikelen *Preisgeschichte, Mittelalter*, VI. 219; Palgrave, *Dictionary*, Artikelen *Prices, History of*, Bind III, Side 192, Spalte 2, og 193, Spalte 1.

maatte opkomme, og det maa erkjendes, at den i sig selv havde en vis Berettigelse.

Ganske feilagtigt var det dog, naar Merkantilisterne heraf droge den Slutning, at et Samfunds Rigdom hovedsagelig eller altid foroges ved enhver Forøgelse af dets Forraad af ædle Metaller. At det har nok deraf til at skaffe sig det for dets indenlandske og udenlandske Omsætninger fornødne Forraad Mynt, er, som nys omtalt, en Sag af overordentlig stor Vigtighed; men om det faar en større Mængde, har det ingen anden Brug for sin Overflod end enten at forarbeide det til Smykker og andre Luxusgjenstande eller at afhænde det til Udlandet som Vederlag for nyttigere Ting. Ingen Forholdsregel kan være mere bagvendt end at forbyde Udførselen af ædle Metaller. Spaniens Skjæbne viste dette. I Længden blev den fra Amerika hentede Overflod paa ædle Metaller fordærvelig for dets egen produktive Virksomhed, ikke blot for dets Kunstflid, men endog for dets Jordbrug. Mange Merkantilister forstode, hvor urimeligt et saadant Forbud var. At sende ædelt Metal til fremmede Lande for at kjøbe Varer, som man igjen solgte til andre fremmede Lande for høiere Pris, er endog fra rent merkantilistisk Standpunkt ubestridelig en fordelagtig Forretning, ligesaa fordelagtig, sagde Thomas Mun (1621), som Landmandens Anvendelse af Korn til Udsæd. Det ostindiske Kompagni, der oprettedes i England i Aaret 1600, fik derfor efter ivrige Meningsbrydninger Frihed til at udføre umyntet Guld og Sølv, hvilken Frihed senere blev udstrakt til Alle og Enhver. Heri fulgte Frankrige Englands Exempel[1].

Merkantilisterne lærte efterhaanden ogsaa at forstaa to Ting, som de oprindelig ikke havde tænkt paa. For det Første, at et Lands økonomiske Stilling ikke beroede blot paa dets Handels-, men ogsaa paa dets Betalingsbalance. Det hænder ofte, at et Land, hvis Udførsel til et andet Land er af mindre Værdi end dets Indførsel derfra, dog af andre Grunde faar mere tilgode hos dette, end det bliver skyldigt, f. Ex. fordi det driver lønnende Fragtfart paa dets Havne. Dernæst, at et Lands økonomiske Stilling beror paa dets Forhold ikke

[1] A. Smith, *Wealth of Nations*, Bog IV, Kap. 1, Side 189—190.

til et enkelt af de fremmede Lande, med hvilke det staar i Samfærdsel, men paa dets Forhold til dem alle tilsammentagne.

Merkantilismens Sætninger bleve efterhaanden Gjenstand for stedse stærkere Angreb. Nicolas Barbon fremtraadte allerede i 1690 med et mærkværdigt Forsvar for Frihandelen[1]. Den berømte Philosoph David Hume kritiserede i 1752 dens Lære om Handelsbalancen[2].

Men tiltrods for alle Angreb blev Almenheden hængende fast i den Forestilling, at et Land kunde komme i saadan stadig Underbalance til alle andre, at det efterhaanden tomtes for Penge og ædle Metaller. Herimod var det, Adam Smith rettede sit Hovedangreb. Ethvert Land, sagde han, skaffer sig altid det ædle Metal, det behover til sin Omsætning. Er der for lidet Penge i Landet, medfører dette, at Priserne paa alle Omsætningsgjenstande synke. Indenlandske Produkter blive billige og ville blive udførte til og solgte i fremmede Lande. Salgssummerne blive inddragne i Form af ædle Metaller, saalænge indtil Behovet for dem er tilfredsstillet. Omvendt, hvis Samfærdselen med andre Lande bringer en overflødig Mængde ædelt Metal ind og dette udmyntes til Penge, ville Priserne paa alle Varer i Landet stige, saa at det kommer til at lønne sig at indføre dem fra Udlandet. Merkantilismens Grundvildfarelse laa i, at den kun tænkte sig et Lands Rigdom forøget ved Export til Udlandet og glemte den vigtigste Kilde til stigende Velstand, et Lands forøgede Produktion til eget Forbrug.

§ 10. At Merkantilismen tiltrods for sin Grundvildfarelse vandt saa sikkert Fodfæste og saa udbredt Indgang i den europæiske Næringspolitik, stod, som allerede antydet, i Sammenhæng med den store Forandring, der omtrent samtidigt foregik i Europas Statsskik derved, at dets fleste Lande samlede sig til større Riger. Disses Herskere tik fuld retlig Myndighed og større virkelig Magt til at varetage Samfun-

[1] Nicolas Barbon, *Discourse of Trade*. Dette Skrift indeholder mange Spirer til Nutidens økonomiske Theorier, men blev snart næsten forglemt. Det er atter trukket frem af den østerrigske Økonom Stephan Bauer, se hans Artikel *Barbon* i Palgraves *Dictionary*.

[2] Hume, *Essays: On the Balance and Jealousy of Trade*.

dets Interesser. Det blev næsten overalt anerkjendt, at Staten var souveræn og altsaa havde fuldt Herredømme over alle sine Landsdele, alle Stænder og alle sine Undersaatter. Og jo større Landomraade Staten fik inden rimelig Begrænsning, desto større Kræfter fik den til at virke for det Formaal, dens Styrelse satte sig. Enhver Stat brugte sin Magt først og fremst til at hævde sin Selvstændighed ligeoverfor andre Stater. Dygtige Fyrster droge derfor især Omsorg for sin Krigsmagt og sine Finantser. Det indsaaes, at et Land med større Folkemængde og større Rigdom havde mere Evne hertil end et fattigere. Allerede paa Grund heraf kom Fyrsterne til at nære stigende Omhu for sine Landes Velstand. Sine Anskuelser om, hvilke Foranstaltninger der krævedes til at fremme denne, toge de naturligen i Arv fra et tidligere Udviklingstrin. Bryde fuldstændigt med Fortiden kunde de ikke. Men de indordnede efterhaanden de lokale Interesser under de nationale, saalangt de kunde og forstode. En Statsstyrelse, som delte Merkantilismens Grundtanker, maatte selvfølgelig søge at gjennemføre disse i sin Handelspolitik. Selv hvis der kom i Tvivl om deres Rigtighed, kunde de være nødte til at følge dem, enten af Hensyn til den almindelige Mening eller til Selvforsvar mod andre Stater, der holdt fast ved Merkantilismens Handelspolitik. Ellers vilde deres egne Undersaatter komme til at ligge under i Konkurrence med Udlændingerne.

Det var forøvrigt ikke blot sit Lands politiske og økonomiske Interesser, de dygtigere Fyrster søgte at fremme. Ved Siden af hine gjorde ogsaa humane Hensyn sig gjældende. Fyrsterne begyndte især i det 18de Aarhundrede at anerkjende Undersaatternes Vel som Statens høieste Formaal. De toge sig derfor ikke blot af Næringsveiene og Samfærdselsmidlerne, men ogsaa af Videnskab og Kunst, Skole- og Fattigvæsen, den offentlige Sundhedspleie o. s. v. Alt saadant koster Penge og kræver gode Finantser. Statens indre Foranstaltning kaldtes dens Politi, og en Stat, som udfoldede en livlig Virksomhed for Samfundets Økonomi og Kultur, kaldtes en Politistat. Systemet kom især til Udfoldelse i de bedst styrede Fastlandsstater, fremfor alle i Preussen. Det var Mønsteret for det oplyste Enevælde. Dets dygtigste Regenter, den store Kurfyrste, Frederik Wilhelm I og Frederik II hæ-

vede jo ikke alene Rigets politiske Magt, men ogsaa dets Velstand og Kultur[1].

I England overlodes mange af disse Interesser til privat Omsorg.

§ 11. De økonomiske Opgaver, Politistaten satte sig, bleve i Tyskland gjorte til Gjenstand for et Slags videnskabelig Behandling af «Kameralisterne»[2]. Saaledes kaldte man de Forfattere, der undersøgte og beskreve, hvorledes Statens Kammervæsen, det vil sige dets Finantser, skulde indrettes. For Kameralvidenskaben og Økonomien oprettedes der Lærestole ved Universiteterne. Kameralisterne lærte ikke alene, hvorledes Staten skulde tilveiebringe og forvalte sine Indtægter, men ogsaa hvorledes de forskjellige Næringsveie skulde drives paa hensigtsmæssigste og mest lønnende Maade. Kameralvidenskaben skjelnede sig saaledes i et meget væsentligt Stykke fra Socialøkonomiken, nemlig i at den medtog Næringsveienes Teknik. Staten drev dengang mange Næringsveie for sin Regning, Bergværker, Fabriker af mange Slags. Den eiede store Jordegodser.

Seet fra et videnskabeligt Synspunkt, stod Kameralisternes Skrifter ikke meget høit; men de have adskillig historisk Interesse for os. Thi gjennem den største Del af det 17de og 18de Aarhundrede øvede de betydelig Indflydelse paa de skandinaviske Rigers Styrelse og Økonomi.

Kapitel 6.

Physiokraterne.

§ 1. Merkantilismen og Politistaten gjorde haardhændte Indgreb i den økonomiske Handlefrihed og voldte derved i det Hele taget maaske mere Skade end Gavn. Selv hvor det Modsatte oprindelig havde været Tilfældet, medførte Kulturens Fremskridt og navnlig Teknikens Udvikling, at Statens Tvangstrøier bleve for besværlige for de Næringsdrivende.

[1] Roscher, *Geschichte der National-Oekonomik in Deutschland*, Kapitlerne 16—19.

[2] Roscher, *Grundlagen*, § 19; samme Forfatters *Geschichte der National-Oekonomik in Deutschland*, Side 219—472; Lexis, Artikelen *Kameralwissenschaft* i Conrads *HWB*.

Dette fremkaldte Mistillid og Uvillie mod Systemet. Det var især haardt i Frankrige. Landet var i Slutningen af Ludvig den 14des Regjering sunket ned i dyb Nød, af hvilken det havde vanskeligt ved at arbeide sig ud. Bondestanden led under et forfærdeligt Tryk af Skatter og Hoveriarbeide. Industrien lammedes af utaalelige Reglementer, Haandværket af Laugstvangen, baade den indenlandske og udenlandske Handel af urimelige Toldpaalæg, Indførsels- og Udførselsforbud. Heraf reiste der sig en vældig aandelig Bevægelse, først i økonomisk, siden i politisk Retning. Den begyndte i 1706 med Vaubans Kritik over Skattevæsenet (*Dîme Royale*) og optoges af Boisguillebert, som i sin *Détail de la France* 1707 forlangte Handels- og Næringsfrihed. Men varigt Indtryk paa den almindelige Mening gjorde først Physiokraternes Skole. Den grundlagdes af Lægen Quesnay, hvis Skrifter udkom i Aarene 1756—1768[1].

Til ham sluttede sig en Række af fremragende franske Forfattere, der væsentlig holdt fast ved Quesnays System, om de end i Enkeltheder, Begrundelse og Fremstilling af dette afvege mere eller mindre fra ham. Man er i senere Tid begyndt at sondre dem i tvende Grupper, af hvilke den ene holdt sig nærmest til Grundlæggeren, medens den anden med Gournay og Turgot i Spidsen mere gik sin egen Vei[2].

§ 2. Physiokraternes Lære har baade en retsphilosophisk og en socialøkonomisk Side.

Den sluttede sig til Naturretsphilosophien, saaledes som

[1] Quesnays Skrifter ere samlede fuldstændigt og udgivne af A. Oncken, 1892, som desuden i Artikelen *Quesnay* i Conrads *HWB.* har givet en ganske fyldig Fremstilling af hans hele Lærebygning.

[2] Et Udvalg af de betydeligste Physiokraters Skrifter er udgivet 1846 af E. Daire i hans *Collection des Principaux Economistes.* Der er en Mængde Fremstillinger af deres Lærebygning, se navnlig Cossa, *Introduction, Historical Part,* Kap. VII, hvor der tillige gives en Udsigt over Systemets Litteraturhistorie udenfor Frankrige. Endvidere Artikelen *Physiocrats* i Palgraves *Dictionary,* der er skreven af den franske Forfatter Gustave Schelle, samt Rambaud, *Histoire,* Bog II, Kap. I. Ogsaa en Artikel af Lexis, *Physiokratische Schule,* i Conrads *HWB.* er særdeles læseværdig. I Upsala Universitets Aarsskrift for 1880 har Professor Davidson givet en Oversigt over Physiokraternes Lære; jfr. Bonar, *Philosophy* [illegible] side 133—145.

denne var udviklet af dens tidligere Repræsentanter, Hollænderen Hugo Grotius samt Englænderne Thomas Hobbes og John Locke, der alle havde skrevet i det 17de Aarhundrede[1]. Disse Retsphilosopher gik ud fra den Forudsætning, at Menneskene oprindelig havde levet uden Stat og uden retlig Orden i en saakaldt Naturstand, i hvilken Enhver var henvist til at sørge for sig selv og kun havde sine egne Kræfter at stole paa. Grotius og Locke antoge, at ethvert Menneske ogsaa i denne Naturstand havde visse Rettigheder, saasom til at beskytte sit Liv, raade over sin egen Person og Eiendom, slutte sig sammen og træffe bindende Overenskomster med andre Mennesker. Dette var, sagde man, naturlige Menneskerettigheder. De maatte aldrig krænkes af Andre; men Beskyttelse for dem erhvervede Individerne kun ved at slutte sig sammen i en Stat. Hvorvidt de vilde gjøre dette, stod dem imidlertid frit for. Efter Naturretsphilosophiens Grundanskuelse er ethvert Individ i Kraft af sit Menneskeværd selvstændigt Øiemed. Ethvert Menneske er altsaa Retssubjekt. Forpligtes kan det kun gjennem sine egne Handlinger. Dette er Systemets inderste Tanke. Staten, der gjennem sin retlige Orden baade middelbart og umiddelbart gjør en Række Indskrænkninger i hvert Menneskes Handlefrihed og derved paalægger det tilsvarende Forpligtelser, kan følgelig kun blive til ved en frivillig Overenskomst mellem Statens Medlemmer. Denne Overenskomst kaldtes Samfundskontrakten. Til hvem Statsmagten skulde betroes, tænktes bestemt ved en særskilt Overenskomst, Underkastelseskontrakten. Retsphilosophien havde da den Opgave at udvikle, hvilke naturlige Rettigheder der tilkom Individet, og gjennem hvilke Institutioner Staten kunde sikre det disse Rettigheder. I de

[1] Hugo Grotius, *De jure belli et pacis*, 1625; Thomas Hobbes, *De cive*, 1642, og Leviathan, 1651; Locke, *On Civil Government*, 1680—1684. Af disse Forfattere er den første og den sidste af størst Betydning for Socialøkonomiken. Af deres philosophiske Doktriner giver Høffding i sin *Nyere Filosofis Historie* (1894) ypperlige Skildringer. Lockes ovennævnte Værk har været grundlæggende for det konstitutionelle System. Af hans Monographier ere hans tre Afhandlinger om Pengevæsenet og Rentefoden af størst Betydning for Økonomiken; jfr. Bonar, *Philosophy and Political Economy*, Bog II, Kap. V.

heraf flydende Indskrænkninger i sin Handlefrihed maatte Individet finde sig.

Efter denne Lære skylder Staten sine Medlemmer sin Tilblivelse. Det er ved dem og for dem, den er bleven til. Læren leder følgerigtigen til det Princip, at Staten maa hjemle og bevare Individet den størst mulige, med en god Samfundsorden forenelig Handlefrihed i alle Retninger, ogsaa paa det økonomiske Omraade. Mærkeligt nok kom dog de ældre Naturretsphilosopher ikke til fuld Klarhed herover. Endog Locke sluttede sig i det Hele taget til Merkantilismens Synsmaader. Af de toneangivende tyske Retsphilosopher vare baade Pufendorff og Chr. Wolff Tilhængere af Merkantilismen og Politistaten[1].

§ 3. Quesnay traadte derimod frem som bestemt Modstander af begge. Menneskene ere, siger han, underkastede en dobbelt Retsorden, den naturlige og den positive. Den naturlige Retsordens Love udledes gjennem den menneskelige Fornuft af den almindelige Menneskenatur og dens Plan. Disse Love ere de for det menneskelige Samliv tjenligste. Den positive Retsorden har kun den Opgave gjennem sine Love at bringe de naturlige Love til ret Anvendelse hos de forskjellige Folk og i de forskjellige Stater. De positive Love maa afpasses efter Tider og Omstændigheder og ere altsaa foranderlige, men skulle altid søge at realisere den naturlige Retsorden. Hertil maa Statsstyrelsen have fuld Myndighed. Quesnay var en Tilhænger af det legitime oplyste Enevælde. Men han tænkte sig dette i sin sidste Grund hvilende paa en Samfundskontrakt. En saadan have imidlertid Menneskene ikke afsluttet uden for at sikre sig sine naturlige Rettigheder. Den første af disse er den individuelle Frihed. Quesnay kalder den hellig. Enhver skal have Frihed til at gjøre sig sin Lod i Livet saa lykkelig, som det er ham muligt uden at gaa Andres Ret for nær. Dette er Indbegrebet af alle Menneskerettigheder. Heraf udspringer Friheden til

[1] Roscher, *Geschichte der National Oekonomik in Deutschland*, Side 313 – 316 og 352 – 354. Den ældre Retsphilosophis Indflydelse paa Socialøkonomiken er fremstillet af Hasbach, *Die allgemeinen philosophischen Grundlagen der von Francois Quesnay und Adam Smith begründeten politischen Oekonomie*, 1890.

at vælge sit Livskald, til at drive sin Næring og til at raade over sin Eiendom, alt under det omtalte Forbehold. Derved fremkommer der vistnok en Ulighed i Formuesforholdene, men denne Ulighed er ikke uretfærdig. Den driver til Flid, Sparsomhed og Arbeide for høiere Kulturformaal. Men Quesnay paalægger Samfundet ligesaavel som Familien Forpligtelse til at skaffe sine Medlemmer nødtorftigt Livsophold[1].

§ 4. Vi skulle nu fremstille Hovedtrækkene i Physiokraternes økonomiske Lære i den Skikkelse, den fik gjennem deres fælles Bearbeidelse.

Det eiendommeligste Træk i denne Lære var, at den tillagde Raaproduktionen, navnlig Jordbruget, en overordentlig stor Betydning. Dette mangler ikke en naturlig Forklaringsgrund. I alle større Lande sysselsætter det den talrigeste Del af Befolkningen, og det producerer Menneskenes vigtigste Livsfornødenheder. Det var derfor en gammel, allerede hos Kanonisterne forekommende og senere oftere opdukkende Tanke[2], at Jordbruget er den vigtigste af alle Næringsveie. Tanken vinder jo stærk Støtte i den Kjendsgjerning, at Jordbrugerne kunne frembringe flere Fødemidler, Beklædningsstoffer o. s. v., end de selv behøve. De franske Merkantilister undervurderede Jordbruget. Det var et naturligt Tilbageslag, at Physiokraterne overvurderede det. De hævdede, at alene Jordbruget hvorunder de medtoge de øvrige Raaproduktioner, Bergværk og Fiskeri kunde forøge Samfundets Rigdom. De indrømmede vel, at Industri og Handel ere nyttige, ja uundværlige Virksomheder. Men det heri anvendte Arbeide frembringer efter Physiokraternes Mening ingen ny Gjenstand og er saaledes uproduktivt. Hvad disse Næringsveie kaste af sig, er kun Erstatning for de Fødemidler og andre Ting, som

[1] Udførligere Fremstilling i Oncken s ovennævnte Artikel *Quesnay* i Conrads *HWB.*

[2] Jfr. Mac Culloch s Udgave af *Wealth of Nations*, Introduction, Side XLI, Noten; Lockes Udtalelse, citeret hos Bonar, Side 95; Cantillons Sætning, at Jorden er den Kilde eller Materie, hvorfra man henter al Rigdom, citeret hos Rambaud, Side 86. Holberg havde i sin 49de Epistel udtalt sig i samme Retning, og mod ham havde Datidens mest anseede tyske Tidsskrift, det af Zincke udgivne *Leipziger Sammlungen*, Bind X, Side 551—560, taget til Gjenmæle; jfr. Roscher, *Geschichte* Side 439, Anm. 1.

de deri sysselsatte Personer have forbrugt under sin Virksomhed, og som alle ere frembragte ved Jordbrug. At dette kunde give Overskud over de anvendte Omkostninger, er øiensynligt. Paa bortforpagtet Jord avles ikke blot saa meget, at Forpagteren selv kan leve, betale sine Arbeidsfolk og faa Erstatning for sin forbrugte Driftskapital. Han maa regelmæssigt avle saa meget mere, at han kan erlægge en Forpagtningsafgift til Jordens Eier. Denne Afgift indeholder ikke blot Erstatning for de Omkostninger, Eieren har anvendt paa at bringe Jorden i dyrkbar Stand, men ogsaa Godtgjørelse for Jordens naturlige Produktionsevne. Hvis Jordbrugeren eier Jorden, beholder han selv dette Overskud, og det er paa dette Tilfælde, Physiokraterne i Almindelighed tænke. I ethvert Tilfælde giver Jordbruget et Overskud *(produit net)*. Saadant Overskud giver ikke Industrien eller Handelen. Disse Næringsveie forøge ikke Samfundets Rigdom. De existere kun ved den Formue, der findes hos Varernes Kjøbere.

Denne Lære om Jordbrugets Nettoprodukt er Kjernepunktet i Physiokraternes System, ligesom Læren om Handelsbalancen var Kjernepunktet i Merkantilismen.

Gaaende ud fra denne Lære, delte Physiokraterne Samfundet i tre Klasser: Jordeierne, Jorddyrkerne og alle andre Samfundsmedlemmer. Den anden af disse Klasser kaldte de den produktive (nærende), den tredie den sterile (uproduktive, tærende). Til denne henregnede de ikke alene offentlige Tjenestemænd og Soldater, men ogsaa Handelsmænd, Fabrikanter, Fabrikarbeidere, Haandværkere, Matroser, Tyende, Videnskabsmænd og Kunstnere. Den første Klasse, Jordeierne, kaldte Quesnay en blandet Klasse. Som Bestyrere af sine Godser vare dens Medlemmer produktive, forøvrigt vare de uproduktive. Denne Klasse oppebar hele Samfundets Nettoafkastning, og det var derfor den, som tilsidst bar al Skat. Lagdes der Skat paa andre Skatydere, toge disse den af dem udredede Skat igjen hos andre Samfundsklasser ved at beregne sig saameget høiere Vederlag for sine Ydelser, hvilke Vederlag omsider faldt Jordeierne tillast. Det var derfor tjenligst, at al Skat blev lagt umiddelbart paa Jordeierne. Physiokraterne vilde have en *impôt unique*.

Det var Physiokraterne, som for første Gang gjorde Sam-

fundets Økonomi til Gjenstand for videnskabelig Behandling i hele dens Omfang. Dette var en stor Fortjeneste. De bragte desuden Socialøkonomiken i en Forbindelse med Retsphilosophien, som øvede stor og varig Indflydelse paa begge Videnskaber. De vilde indskrænke Statens Formaal. Den skulde opretholde sin Tilværelse og sin Retsorden ligeoverfor ydre og indre Fiender og beskytte sine Undersaatters Personer og Eiendomme. Forøvrigt havde Staten at lade Enhver sørge for sit eget Velvære. Dette Princip vilde Physiokraterne have anvendt i den økonomiske Lovgivning. De gave Principet Udtryk i det bekjendte Slagord: *Laissez faire, laissez aller*[1], hvilket længe er blevet tilskrevet Gournay. Han var vel kun praktisk Forretningsmand, ikke Forfatter, men stod i nær Forbindelse med de ledende Physiokrater, navnlig Turgot, og nød høi Anseelse blandt dem. Turgot har forfattet en Række udmærkede Skrifter, blandt hvilke maa fremhæves *Réflexions sur la formation et la distribution des richesses*, trykt 1770[2]. Saavel Turgot som Gournay vilde have fri Konkurrence i al økonomisk Virksomhed, altsaa indføre fuld Næringsfrihed, afskaffe Haandværkslaugene og Monopolerne. De vilde ophæve alle paa Kornhandelen hvilende Baand, ophæve Indførselsforbudene, nedsætte Indførselstolden og afskaffe Exportpræmierne.

Turgot var ansat i høie administrative Stillinger og endog i faa Aar Finantsminister under Ludvig den 16de, men vakte ved sine Reformer, navnlig ved Afskaffelsen af Haandværkslaugene, en saadan Uvillie mod sig, at han blev afskediget.

Kapitel 7.

Adam Smith og den klassiske Skole.

§ 1. Physiokraternes Produktionslære blev hurtigen trængt tilside af Skotlænderen Adam Smith, ikke saameget

[1] Se Castelots Artikel *Gournay* i Palgraves *Dictionary*, jfr. det der omtalte Skrift af Oncken om Opkomsten af det i Texten nævnte Slagord.

[2] Rambaud, *Histoire*, Side 112—122; Turgots *Réflexions* saavel som hans *Éloge sur Gournay* ere trykte i Guillaumins *Petite Bibliothèque Économiste*. Quesnay hævdede vel Næringsfriheden som Princip, men ikke som ufravigelig Regel, se Oncken i Conrads *HWB.*, VI, 289.

gjennem den Kritik, han rettede mod den, som derved at han satte en meget bedre Lære i Stedet. Hans berømte Værk «Nationalvelstandens Natur og Aarsager», som udkom i 1776, blev Grundlaget for Nutidens Socialøkonomik[1].

[1] Smith var ikke blot Socialøkonom, men ogsaa Philosoph. Hans første større Værk bærer Titelen *Theory of Moral Sentiments* og udkom i 1759. Palgrave, *Dictionary*, Artikelen *Smith*, giver udførlige litteraturhistoriske Oplysninger om de forskjellige Udgaver af Smiths Skrifter m. v. Endvidere et ganske fyldigt Uddrag af hans ovenfor i Texten nævnte Hovedværk, et Uddrag, som er at anbefale dem, der ville skaffe sig en Oversigt over dets rige Indhold. Hvilken Opmærksomhed det vakte, viser sig i, at det meget snart blev oversat paa flere fremmede Sprog, deriblandt ogsaa paa vort, hvilket skede allerede i 1779 efter Foranstaltning af norske Handelsmænd. Af det originale Værk ere flere med Anmærkninger forsynede Udgaver udkomne. I nærværende Skrift citeres Mac Cullochs Udgave af 1846.

Enkelte Forfattere, især tyske, have frakjendt Smith Originalitet og paastaaet, at han har hentet sine vigtigste økonomiske Begreber fra Turgots i 1766 udkomne Skrift: *Réflexions sur la formation et la distribution des richesses.* At dette er urigtigt, er nu oplyst derved, at man har fundet et Exemplar af Forelæsninger, Smith allerede flere Aar tidligere havde afholdt, i hvilke han har udviklet mange af sine Sætninger. Disse Forelæsninger ere i 1896 udgivne og forsynede med en Indledning af E. Cannan under Titelen: *Lectures on Justice, Police, Revenue and Arms delivered by Adam Smith*, 1763. Selvfølgelig har Smith benyttet de mange Bidrag til Udviklingen af en socialøkonomisk Theori, han fandt hos britiske Økonomer og Philosopher, saasom Petty, Locke, Barbon, Dudley North, Cantillon, Hutcheson og Hume, saavelsom hos de franske Physiokrater. Men, som paapeget af Cossa, *Introduction*, Side 291, viser hans Selvstændighed sig ligeoverfor dem deri, at han paa een Gang tilegnede sig det Sande i deres Theorier, men frigjorde sig fra de skrigende Urimeligheder i disse, som gjorde dem ganske uanvendelige. Angaaende Smiths Forhold til sine Forgjængere henvises til Oncken, *Das Adam Smith Problem*, i Wolfs *Zeitschrift für Socialwissenschaft*, Bind I; Higgs i *Journal of Economics*, VI, 608—612; Rambaud, *Histoire*, Side 120—121, og paa den anden Side Elster, Artikelen *Smith* i Conrads *HWB.*, og Lipperts Udtalelse i samme Haandbog, Artikelen *Turgot*.

Det maa imidlertid ikke glemmes, at de mest anseede tyske Forfattere allerede før havde hævdet Smiths overordentlige Betydning for Videnskaben. Til dem hører Grundlæggeren af den historiske Skole, Roscher, som siger, at man nutildags ikke vil gribe væsentlig feil, naar man deler Nationaløkonomikens Dogmehistorie i to Dele, før og efter Adam Smith, saaledes at alt Tidligere betragtes som Forberedelse, alt Senere som Fortsættelse af eller Modsætning til ham, se Roscher, *Geschichte der National-Oekonomik in Deutschland*, Side 593—594.

Dette Værk er inddelt i fem Bøger. Den første omhandler det menneskelige Arbeide, Betingelserne for dets Produktivitet og Fordelingen af dets Afkastning. Anden Bog omhandler de ved Arbeidet frembragte Produkter, deres Forbrug som Indtægt eller Anvendelse som Kapital i ny Produktion. Tredie Bog undersøger den forskjellige Udvikling af Velstanden hos de forskjellige Nationer, fjerde Bog indeholder hans Kritik af Merkantilismen og Physiokraternes Lære, femte Bog en Fremstilling af Finantsvidenskaben.

§ 2. Adam Smith bestred Grundtanken i Physiokraternes Produktionslære, nemlig at et Samfunds Velstand alene kunde forøges gjennem Jordbrug og andet Slags Raaproduktion[1]. Han udviklede med fuld Klarhed, at Individets og Samfundets Velstand bestaar i de Midler, hvert af dem besidder og kan anvende for Tilfredsstillelse af sine Behov, og som ikke kunne bringes tilveie uden gjennem Arbeide. Han anerkjendte Naturen som Produktionsmiddel; men hvad Jorden af sig selv frembringer i overflødig Mængde, har ingen økonomisk Værdi. Hvad Jorden og Arbeidet tilsammen aarligen frembringer, er Samfundets aarlige Indtægt. Han fremhævede derfor, at alt Arbeide er produktivt, hvad enten det anvendes til Produktion af Raaprodukter eller til en Forædling af disse, der gjør dem mere skikkede til at tilfredsstille menneskelige Behov eller til at bringe de herved vundne Produkter i Forbrugernes Hænder. Ikke alene Haandværk og Fabrikdrift, men ogsaa Transport og Handel ere produktive Bedrifter. Smith ansaa dog kun Arbeidet som produktivt, hvis det afpræger sig i materielle Gjenstande, saaledes at disse blive tjenligere for Forbrugerne. Han forklarede Betingelserne for, at Arbeidet skulde blive saa produktivt som muligt. Navnligen paaviste han, hvilken overordentlig Betydning det i saa Henseende har, at det til Frembringelsen af et færdigt Produkt fornødne Arbeide deles mellem flere, saaledes at enhver af dem udfører sin Del deraf. Endvidere Betydningen af, at Arbeidet understøttes af tilstrækkelig Kapital. Han under-

[1] Dr. Oskar Jæger har i Statsøkonomisk tidsskrift for 1893, Side 1—76, givet en meget klar Udvikling af de store Fremskridt, den socialøkonomiske Theori gjorde ved Adam Smiths Værk. Jfr. Roscher i nysnævnte Værk, Side 594—597.

søgte, hvorledes Kapital blev til, dens forskjellige Former og Funktioner. Herved kom han ind paa en Udvikling af Forskjellen mellem Kapital og Penge. Af Penge-, Kredit- og Bankvæsenet gav han udførlige og lærerige Fremstillinger. At dvæle mere ved Enkelthederne i Adam Smiths Lære er her overflødigt. De fleste af hans Sætninger have endnu den Betydning for Videnskaben, at de i det Følgende ville blive omhandlede hver paa sin Plads.

§ 3. Medens altsaa Adam Smith bestred Grundtanken i Physiokraternes økonomiske Theori, sluttede han sig væsentlig til deres praktiske Princip, nemlig at Gjennemførelsen af fuldkommen Retfærdighed, fuldkommen Frihed og fuldkommen Lighed er det meget simple Middel, ved hvilket man virksomst sikrer alle Samfundsklasser den største Velstand». Han kaldte dette Princip ædelt og liberalt. Hans Forsvar skaffede det et forhen ukjendt Bifald først i Videnskaben, saa omsider hos den oplyste Almenhed og tilsidst i nogen Grad hos Statsmændene. Her er Stedet til at forklare, hvorledes Smith begrundede sit Syn paa Spørgsmaalet.

Det paa dette Princip byggede praktiske System sætter kun Statsstyrelsen tre Opgaver[1], nemlig for det Første at beskytte Samfundet mod ydre Fiender, — for det Andet, saavidt muligt, at beskytte ethvert Medlem af Samfundet mod at undertrykkes eller forurettes af noget andet Medlem og til den Ende at sørge for en tilstrækkelig Retspleie, — for det Tredie at oprette og vedligeholde de offentlige Anlæg og Indretninger, der, om de end ere i høieste Grad fordelagtige for Samfundet, dog ere af den Art, at det ikke kan lønne sig for noget Individ eller privat Selskab at bringe disse istand. Han indrømmer, at en tilfredsstillende Løsning af disse Opgaver ikke er nødvendig Betingelse for Samfundets Trivsel. Hvis fuldkommen Retfærdighed og fuldkommen Frihed udkrævedes til et Samfunds Fremgang i Velstand, saa vilde, sagde han, intet Samfund i Verden have kunnet gjøre saadan Fremgang. Men Naturens Visdom har heldigvis beredt rigelige Midler til at formindske de skadelige Virkninger af menneskelig Daarskab og Uretfærdighed, ligesom den i det

[1] *Wealth of Nations*, Bog V, Kap. I, Part 1, 2 og 3.

physiske Legeme har beredt Midler til at bøde paa Individets Dorskhed og Umaadeholdenhed. Samfundslivets Middel til at bøde paa Virkningerne af slette Love ligger i den Umage, ethvert enkelt Individ naturligen gjør sig for at bedre sine økonomiske Vilkaar, saavidt det har Adgang hertil og Sikkerhed for at nyde Frugterne af sit Arbeide. Denne Drift er, siger Smith[1], saa stærk, at den i og for sig og uden nogen Bistand formaar ikke alene at føre Samfundet frem til Rigdom og Velstand, men ogsaa at overvinde de hundrede uberettigede Hindringer, menneskelige Loves Daarskab ofte lægger den i Veien, uagtet disse Hindringer altid i nogen Grad indskrænke Individets Frihed eller formindske dets Sikkerhed. Ethvert Menneske anstrenger sig uafladelig for at finde ud, hvorledes han skal anvende sin Arbeidskraft og Kapital paa fordelagtigste Maade. Men hans egen Fordel leder ham naturligen eller næsten nødvendigen til at foretrække den Anvendelse, der er fordelagtigst ogsaa for Samfundet. Han søger at indrette sin egen Virksomhed saaledes, at den frembringer den største Værdi. Han har blot sin egen Vinding for Øie; men herunder er han, ligesom i mange andre Tilfælde, ved en usynlig Haand ledet til at fremme et Maal, som han ikke havde i Tanke. Og dette er ikke altid til Skade for Samfundet. Jeg har, siger Smith, «ikke seet stort Gavn af dem, som udgive sig for at drive økonomisk Virksomhed til det almene Bedste.» Hvilket Slags Virksomhed en Person efter sin Stilling kan drive, og hvorvidt hans Produkt vil faa den største Værdi, det er Spørgsmaal, han selv kan løse bedre for sit eget Vedkommende, end nogen Statsmand eller Lovgiver kan gjøre for ham. Den Statsmand, som paatager sig det, indlader sig paa en unødvendig Gjerning og tillægger sig en Myndighed, som ikke med Tryghed kan overlades nogen enkelt Person eller engang noget Kollegium, og som intetsteds vilde være farligere end i Hænderne paa Nogen, som var taabelig og anmassende nok til at tro, at han var skikket til at udøve den. Dette Princip bragte Smith først og fremst i Anvendelse paa det internationale Handelssamkvem. Ligesom det er klogt for Enkeltmand at skaffe sig

[1] *Wealth of Nations*, Side 241.

Ting, han behover, ved Kjøb istedetfor selv at producere dem med større Omkostning, saaledes gjælder det Samme for et helt Land. Staten kan vistnok ved Love og Skattepaalæg opelske en Industri, som efter en vis Tids Forløb leverer sine Produkter ligesaa billig eller billigere, end udenlandske Producenter ere istand til. Men herved leder Staten sine Borgeres Kapital og Arbeidskraft ind i en Virksomhed, som, inden hint Maal naaes, bliver mindre frugtbringende, end om den var anvendt i Næringsveie, der ingen Beskyttelse tiltrængte. Smith bestred den Tanke, at de store Fremskridt i Industri, Handel og Velstand, Storbritannien havde gjort fremfor andre Lande, skyldtes dets Beskyttelsessystem. Disse Fremskridt vare efter hans Mening fremkaldte derved, at dets Borgere nøde større Retssikkerhed og i nogen Grad ogsaa større økonomisk Frihed[1].

Det er denne Lære, dens Modstandere, navnlig i Tyskland, spotvis have kaldt Smithianisme. Som oftest overse de, at Smith kun har opstillet den som et Princip, der vel i Almindelighed holder Stik, men i Anvendelsen maa taale adskillige Undtagelser. Han roste den engelske Navigationsakt, hvilken han ansaa nødvendig til Beskyttelse af den britiske Handelsflaade og derigjennem til Opretholdelse af Rigets Sokrigsmagt[2]. Han var ikke imod, at Udgifterne ved Kirken og Undervisningsvæsenet udrededes af det Offentlige, og han anbefalede stærkt Indførelsen af et offentligt Folkeskolevæsen[3]. I sit Værk forsvarede han en rimelig Indskrænkning i Retten til at tage Renter[4]. Smith var en Tilhænger af Privatbankers Ret til at udstede Sedler, men ansaa det gavnligt og berettiget at forbyde Udstedelsen af Sedler lydende paa Smaabeløb; thi Udstedelsen af saadanne Sedler bliver let et Middel til at bedrage den almindelige Mand. Hvad Smith udtaler i denne Anledning, er meget betegnende

[1] *Wealth of Nations*. Side 198–200 og 241. Ved Siden heraf maa nævnes Landets Rigdom paa Mineralier, navnlig Stenkul og Jern, samt ogsaa heldige Beliggenhed, idet alle Dele af Landet have let Adkomst til Havet eller seilbare Floder.

[2] Sammesteds, Side 203.

[3] Sammesteds, Side 341—365.

[4] Sammesteds, Side 358.

for hans Opfatning af Grænserne for Statens Beføielse til at indskrænke den individuelle Handlefrihed i økonomiske Anliggender. Saadanne Indskrænkninger kunne vel, siger han, i visse Henseender betragtes som Indskrænkninger i den naturlige Handlefrihed, hvilken det er Lovgivningens Sag at opretholde, ikke at hemme. Men Anvendelsen af den naturlige Frihed, ved hvilken et lidet Mindretal kan sætte den almindelige Sikkerhed i Fare, er og bør være indskrænket ved Loven, ligesaavel i de frieste som i de mest despotiske Samfund. Som Exempel nævner han Paabudet om at opføre Skillemure mellem Nabobygninger for at standse Ildebrande. Det er jo en Indskrænkning i den naturlige Frihed.

Smith gaar endog saa vidt, at han forsvarer en moderat Exporttold paa Uld, rigtignok ikke blot i protektionistisk, men fornemmelig i fiskalt Øiemed[1].

§ 4. Adam Smith fandt i alle Kulturlande[2] en stor Kreds af Tilhængere, der systematiserede og udviklede hans Lære. De have saameget tilfælles, at de kunne siges at danne en Skole, hvilken man har kaldt den klassiske eller orthodoxe.

Den Forfatter, der indlagde sig den største Fortjeneste af Videnskabens Systematik var J. B. Say, hvis *Traité d'Économie Politique* først udkom i 1803. Senere, i 1828—29, gav han en udførligere Udvikling af Videnskaben under Titel *Cours complet d'Économie Politique Pratique*. Disse Værker udmærke sig ved en klar og elegant Fremstilling. Hans videnskabelige Fortjenester ere ikke ringe. Blandt disse bør nævnes, at han udvidede Begrebet økonomiske Goder til at omfatte det immaterielle Arbeide, at han sondrede mellem Kapitalister og Driftsherrer, at han hævdede Nyttens Betydning for Værdibegrebet. Størst Pris satte han selv paa sin Lære om Af-

[1] Sammesteds, Side 143 og 295. At Smith ikke var en blind Tilhænger af sit Princip, paavistes allerede i 1853 af Knies *Politische Oekonomie vom geschichtlichen Standpuncte*; se dette Skrifts anden Udg., 1883, Side 226—228. Senere af flere, navnlig af Oncken i Wolfs *Zeitschrift*, I, 276—287.

[2] Det Land, hvor han sidst vandt Anerkjendelse, var Tyskland; se Roscher, *Geschichte der National Oekonomik in Deutschland*, Kap. 25, som afgiver mærkværdige Vidnesbyrd om, hvor vanskeligt det da var at overvinde de indgroede kameralistiske Lærdomme.

sætning og Overproduktion, hvilken endnu finder Tilhængere, men ogsaa Modstandere[1].

De vigtigste originale Bidrag til Læren gave Englænderne Robert Malthus og David Ricardo.

Malthus gjorde sig fremfor alt bekjendt ved sin Befolkningslære, der først udkom i 1798. Han udgav desuden *Principles of Political Economy*, 1820, og flere andre mindre Skrifter.

Ricardo havde, hvad han selv beklagede i høi Grad, ikke nydt akademisk Uddannelse, men i sin Stilling som Bankier havt baade Anledning og Opfordring til at tænke meie over mange socialøkonomiske Problemer. Hans store videnskabelige Talent viste sig i den Rigdom paa originale Tanker, han kom frem med i sine Skrifter, af hvilke det fornemste, *Principles of Political Economy*, udkom i 1817[2]. Særlig er her at mærke hans Lære om Fordelingen af Samfundets Indtægt mellem de forskjellige Samfundsklasser.

Baade Malthus og Ricardo samstemmede i to Sætninger af den største Betydning for deres Syn paa Menneskehedens økonomiske Fremtidsudsigter, nemlig for det Første, at Jordens naturlige Evne til at frembringe Næringsmidler er stærkt begrænset, og vel kan forøges ved Anvendelsen af mere Kapital og Arbeide paa Dyrkningen, men i aftagende Forhold til den anvendte Mængde af disse Produktionsmidler. Dernæst at et Lands Befolkning i Almindelighed har stærkere Tendents til at formere sit Antal end Evne til at forøge sine Næringsmidler, og at der følgelig altid er nogen Fare for, at Landet skal blive overbefolket og af den Grund synke ned i Nød. Jo mere et Lands Befolkning stiger, desto nødvendigere bliver det for den at tage daarligere Jord under Dyrkning, og desto mere vil det koste den at frembringe tilstrækkelige Fødemidler.

Herved fik Videnskaben et Præg af Pessimisme, der forstærkedes ved en af James Mill omtrent samtidigt fremsat

[1] Hasbach, *Histoire*, Side 150—51; Cossa, *Introduction*, Side 307—39. Palgrave, *Dictionary*, Artikelen *Say* af Ch. Gide. Blandt de tyske Forfattere betragtes Say ofte for strengt. Stuart Mill kalder ham *a clear thinker and skilfull expositor*.

[2] Oversat paa Dansk af Falbesen, 1839.

Lære, den saakaldte Lønningsfondstheori, ifølge hvilken Arbeidslønnen er en af de givne Omstændigheder afhængig Størrelse, som Arbeiderne maa nøie sig med, og som de ikke ved nogen Bestræbelse fra sin Side kunne faa forøget.

Det var saaledes temmelig trostesløse Tilstande, Videnskaben stillede det store Flertal i Udsigt.

Heri fjernede disse Smiths Efterfølgere sig fra ham. Det vil erindres, hvor stor Vægt han lagde paa Individets Drift til at forbedre sine økonomiske Kaar og dets Evne til at overvinde alle de Hindringer, Statsstyrelserne gjennem slette Love lagde det i Veien i dets Bestræbelser mod dette Maal. Smiths Tankegang vidnede snarest om, at han nærede godt Haab til den civiliserede Menneskeheds Fremskridt i Velstand.

Adam Smiths, Ricardos og Malthus's Lære lagdes til Grund for de fleste nye Fremstillinger af Videnskaben[1]. Den fandt Medhold og kraftig Støtte hos den radikale Retsphilosoph, Jeremias Bentham, som øvede en udbredt Indflydelse især i England indtil den historiske Skoles Opkomst. Blandt de til den klassiske Skole hørende ældre engelske Forfattere er det James Mill og Senior, som fortjene mest Opmærksomhed. Mac Culloch skrev en meget benyttet Lærebog, der udkom i 7 Udgaver, fra 1825 til 1886[2]. I den franske Litteratur udøvede J. B. Say stor Indflydelse. Hans Opfatning nærmede sig mere Adam Smiths og var saaledes mindre pessimistisk end de ovenfor nævnte engelske Forfatteres. Ham fulgte Rossi, Joseph Garnier, Michel Chevalier, Cherbuliez, Courcelle Seneuil og Maurice Block[3]. I Tyskland fandt Adam Smith omsider i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede Efterfølgere blandt de mest anseede økonomiske Forfattere, navnlig Kraus, Sartorius, Soden, Hufeland og Lotz[4]. De have nu kun litteraturhistorisk Interesse. Derimod er der en Række af

[1] Palgraves *Dictionary* giver en Række Artikler: *The English, French, German, Austrian, Italian, Dutch, Spanish, Russian* og *American Schools of Political Economy*, skrevne af indenlandske Forfattere og meget lærerige.

[2] Cossa, *Introduction*, Side 311—321.

[3] Sammesteds, Side 370—376.

[4] Sammesteds, Side 301—303 og Roscher, *Geschichte des National-Oekonomik in Deutschland*, Kap. 27.

senere tyske Forfattere, som væsentlig tilhøre den ældre klassiske Skole, og som fremdeles have beholdt sin videnskabelige Betydning: Rau, Hermann, Mangoldt og von Thünen[1].

De ældre Tilhængere af den klassiske Skole holdt i Almindelighed fast ved Princippet *laissez faire, laissez aller* som Grundsætning for den økonomiske Lovgivningspolitik. De vare fremfor alt ivrige Frihandelsmænd og vilde i det Hele taget have indrettet Beskatningen alene i fiskalt Øiemed, det vil sige skaffe Statskassen fornøden Indtægt med mindst mulig Indskrænkning i Adgangen til at skaffe Forbrugerne Varer fra de Lande, hvor de kunde kjøbes billigst. De vilde altsaa have al Beskyttelsestold ophævet. De vare overhovedet uvillig stemte mod alle legale Indskrænkninger i Næringsfriheden, vilde altsaa have Laugstvangen for Haandværkerne ophævet. Mange af dem vilde endog have Seddelbankvirksomheden frigiven. Adskillige af dem gik meget vidt i at fraraade Statens Indgreb i den økonomiske Virksomhed, saasom ved Bestemmelse af Arbeidstiden i Fabriker for Kvinder og unge Mennesker. Til Skolens talentfuldeste og indflydelsesrigeste Talsmænd hørte de bekjendte Politikere Richard Cobden og John Bright. De havde sit Hjem i Manchester, og den politiske Retning, de repræsenterede, kaldtes derfor Manchesterskolen.

§ 5. Det Præg af Pessimisme, Socialøkonomiken havde faaet gjennem Malthus, Ricardo og James Mill, skrev sig aabenbart fra, at de ikke vare komne paa den Tanke, at den civiliserede Menneskehed, tiltrods for alle Vanskeligheder, dog i det Hele taget gjør Fremskridt. Men denne Tanke laa i Tiden og fremkaldte Modstand mod den klassiske Skole[2]. Den første iøinefaldende Repræsentant for denne Retning var Nordamerikaneren Henry Carey, der udviklede sine Anskuelser i en hel Række af Værker[3]. Sit Udgangspunkt

[1] Roscher, *Geschichte*, Kap. 32. v. Thünen har skrevet et genialt Værk: *Der isolirte Staat in Beziehung auf Landwirthschaft und Nationalökonomie*, 3 Bind, 1842–1863.

[2] Bastiat, *Histoire*, Bog II, Kap. VIII.

[3] *Principles of Political Economy*, 3 Bind, 1837–40; *The Past, the Present and the Future*, 1848. *Principles of Social Science*, 3 Bind, 1858–1859; *The Unity of Law as exhibited in the relations of Physical, Social, Mental, and Moral Science*, 1872.

søgte han i Begrebet Værdi, hvis Grundlag han søgte i Værdigjenstandens Reproduktionsomkostninger. Naturen yder efter hans Opfatning altid Produktionsvirksomheden sin Bistand gratis. Værdien beror altsaa paa den Mængde Arbeide og Kapital, der maa anvendes til at producere nye Gjenstande af et vist Slags. Disse Omkostninger blive altid mindre, jo mere Menneskenes Herredømme over Naturen voxer, det vil sige, jo større Fremskridt de gjøre i Produktionsteknik og i Ordningen af sine sociale Forhold, samt jo større Kapitalforraad de opsamle. Menneskene begynde altid med at dyrke den Jord, hvis Dyrkning kræver mindst Arbeide. Men det er gjerne ogsaa den mindst frugtbare. Efterhaanden som Befolkningen voxer og bliver kapitalstærkere, faar den Arbeidskraft og Raad nok til at dyrke den bedre, frugtbare Jord. Baade Raaproduktionen og Industrien give større Afkastning. Arbeidslønnen stiger, Rentefoden falder, men Kapitalmængden voxer i stærkere Forhold. Carey var en Modstander af Frihandelssystemet. Hans Forsvar for Protektionismen var i Nordamerika til Støtte for denne. Forøvrigt fandt hans Lære ikke megen Tilslutning engang i hans eget Fødeland[1].

Almindeligere Opmærksomhed forstod Franskmanden Fr. Bastiat at skaffe sig[2]. Der er neppe nogen socialøkonomisk Forfatter, som kan maale sig med ham i glimrende Fremstilling, og hans Ideer stode i bedre indbyrdes Samklang end Careys. I Lighed med Carey antog Bastiat, at den Medvirkning, Menneskene i sit Produktionsarbeide erholde af Naturens Kræfter, ikke behøver at betales. Ligesom Carey forkastede han Malthus's Befolkningslære og Ricardos Sætning om at en Tilvæxt i Befolkningens Tal tvinger denne til at anvende større Omkostninger paa Frembringelsen af de nødvendige

[1] I Tyskland fik han ivrige Beundrere, navnlig hos den ikke ubekjendte Philosoph E. Dühring, men ogsaa skarp Kritik, navnlig af F. A. Lange og fra socialistisk Standpunkt af Fr. Engels. Se, foruden Artiklerne *Carey* i Conrads og Palgraves Ordbøger, Schmollers *Beiträge zur Litteraturgeschichte der Staatswissenschaften*, Side 107—113. Rambaud slutter sig i det Hele til Carey og Bastiat.

[2] Kjendt blev han først gjennem en Række Stridsskrifter, rettede dels mod Toldbeskyttelsessystemet, dels mod Socialismen. Hans Hovedværk bærer Titelen *Les Harmonies Économiques*, hvoraf første Bind udkom i 1850, men hvis Fortsættelse blev afbrudt ved Forfatterens Død.

Næringsmidler. Hvis Omstændighederne forøvrigt ere uforandrede, vil en tættere Befolkning paa Grund af den dermed følgende fremadskridende Arbeidsdeling, en bedre Udnyttelse af alle produktive Kræfter og større Samvirksomhed mellem disse bevirke en større Lettelse af al Produktion. Samfundets Udvikling leder saaledes til Fremgang, ikke til Nedgang i dets økonomiske Velvære.

Mellem Samfundets og Individets Interesser er der ikke Strid, men Harmoni. Adam Smith hævdede, som det vil erindres, at Individet, naar det arbeider for sit eget økonomiske Vel, tillige, ofte uden at tænke derpaa, arbeider for Samfundets. Bastiat søger at forklare, hvorledes dette gaar til, og finder Forklaringen i Værdibegrebet. Produkternes Værdi beror efter hans Tanke paa den Anstrengelse, det vilde koste den, der trænger til Værdigjenstanden, at skaffe sig denne. Og denne Anstrengelse bliver mindre, jo mere Producenternes Dygtighed og Kapitalstyrke voxer. Arbeidernes og Kapitalisternes Interesser falde i Virkeligheden sammen. Ogsaa heri er han enig med Carey.

Derimod er Bastiat ganske uenig med ham i Spørgsmaalet om, hvorvidt Staten bør gribe ind i Individernes økonomiske Handlefrihed. Bastiats Iver for Frihandelen var ligesaa stor som Careys for Beskyttelsessystemet. Herved gjorde den Sidste sig aabenbart skyldig i et Brud paa de Principer, fra hvilke de i Fællesskab gik ud.

§ 6. Omtrent otti Aar efterat Adam Smiths Værk var udkommet, tog John Stuart Mill sig for at skrive en ny fuldstændig Fremstilling af Socialøkonomikens Læresætninger og deres vigtigste Anvendelser i det praktiske Liv. Han var vel forberedt dertil ikke blot ved nøie Kjendskab til engelske, amerikanske og franske Værker over denne Videnskab, men ogsaa ved philosophiske Studier[1]. Hans første

[1] Han var en Søn af James Mill, fødtes 1806 og døde 1873; Höffding, *Den nyere Filosofis Historie*, II, 360–398, giver en ypperlig Skildring af Mills Personlighed og Philosophi. Den er meget belærende ogsaa for dem, der nærmest interesserer sig for Mill som Socialøkonom. Om hans Betydning som saadan, se Bonar, *Philosophy* etc., Bog III, Kap. III, og især L. L. Price, *Short History of Political Economy in England*, 1891, Kap. IV.

større Værk var en Fremstilling af Logikens System, hvori han tog særligt Hensyn til Logikens Anvendelse i Socialokonomiken. Sine Hovedværker over sidstnævnte Videnskab[1] skrev han allerede i tidlig Manddomsalder, hvoraf Følgen blev, at hans Opfatninger i visse Henseender senere undergik Forandringer, hvilke dog ikke kom stærkt tilsyne i Værkets nye Udgaver, men i andre Skrifter.

Mills Lære var mindre pessimistisk end hans Forgjængeres; men han sluttede sig til de Grundanskuelser, paa hvilke den hvilede, idet han forsvarede baade Malthus's Befolkningslære og Sætningen om, at Formerelse af et Lands Folkemængde regelmæssigt tvinger denne til endnu stærkere Forøgelse af den i Jordbruget anvendte Arbeidskraft og Kapital. Han lærte saaledes (Bog IV, Kap. 2, §§ 2—4), at Folkemængdens Forøgelse vilde bidrage til at fordyre Fødemidlerne, og han synes at undervurdere den Evne, Fremskridtet i Jordbrugets Teknik har til at modvirke denne Tendents. Mill opgav vistnok tilsidst Lønningsfondstheorien; men dette skede først i hans seneste Leveaar, uden at han i Anledning heraf gjorde nogen Forandring i sidste Udgave af sit Værk[2]. Sine Anskuelser og Ønsker om Menneskeslægtens økonomiske Fremtid udtalte han i Bog IV, Kap. 6 og 7. Han ventede og ønskede, at den civiliserede Menneskehed skulde komme ud af Nutidens forbitrende og oprivende økonomiske Kamp og efterhaanden glide ind i en stagnerende økonomisk Tilstand, det vil sige en saadan, hvori hverken Folkemængden eller Nationalformuen modtog yderligere Tilvæxt. Herved kom han i Strid med de ældre Forfatteres Forestillinger. De tænkte sig Samfundets Lykke betinget af, at dets Rigdom

[1] Stuart Mill, *Essays on some unsettled questions*, 1844, og *Principles of Political Economy with some of their applications to Social Philosophy*, to Bind 1848, syvende Udg. 1871. Nærværende Skrift henviser til 6te Udg. 1869 (*People's Edition*). Amerikaneren Lawrence Laughlin har i 1895 udgivet en Bearbeidelse af Mills Værk, i visse Stykker forkortet, i andre ledsaget af Tillæg. H. Fawcett har skrevet en *Manual of Political Economy*, 6 Udgaver (1863—1884), som væsentlig er en Gjengivelse af Mills Lære. Af denne er der en Mængde Kritiker og kortere Udtrag, se Bonar, *Philosophy etc.*, Bog III, Kap. III, Cossa, *Introduction*, Side 329—338, og Palgrave, *Dictionary*, Artikelen *Mill*. Særdeles læseværdig er Rambaud, *Histoire*, Side 222—243.

[2] Palgraves *Dictionary*, II, 763, første Spalte.

stadigen forøgedes. Mill sagde derimod, at den bedst mulige Tilstand for Menneskeheden maatte være en saadan, i hvilken Ingen var fattig, men heller Ingen ønskede at blive rigere, eller behovede at frygte for at blive trykket tilbage af Andre, som søgte at presse sig frem. Betingelsen herfor maatte være, at Befolkningen forstod at standse al Tilvæxt af sit Tal, dernæst at Arveretten omordnes saaledes, at Ingen ved Arv eller Gave kunde erhverve mere end en bestemt Sum, endelig at det blev sædvanligere, at Arbeiderne lønnedes med Andel af, hvad Virksomheden kastede af sig, eller at denne dreves af og for Interessentskaber af Arbeidere. Mill var fuldt opmærksom paa, at en saadan Forandring i Samfundets økonomiske Tilstand udkrævede megen Intelligents og sund Sands hos Arbeiderne, men haabede, at denne vilde stige under deres voxende Selvstyre. Stilstanden i Folkemængde og Formue vilde, sagde Mill, selvfølgelig ikke medføre nogen Standsning i Menneskehedens Fremskridt. Der vilde blive samme Plads for aandelig Kultur, moralsk og social Fremgang og større Sandsynlighed for Fremgang i disse Retninger, naar Menneskenes Sind blev mindre optaget af Tanken paa at arbeide sig op i økonomisk Henseende. Endog Produktionstekniken kunde blive ligesaa ivrigen og heldigen udviklet, alene med den Forskjel, at de Fremskridt, den gjorde, kom til at bære sine berettigede Frugter, nemlig at formindske Menneskenes Slid og Slæb. Virkningen af alle de nye Opfindelser er nu, siger Mill, kun at sætte en større Mængde Mennesker istand til at leve et Liv af samme Møie og Tvang som før samt at aabne et større Antal Driftsherrer Adgang til at erhverve Rigdom. Men atter og atter indskjærper Mill, at en saadan lykkelig stationær Tilstand betinges af, at Folkemængden ikke forøges. Enhver ser let, hvor langt Mills Ideal ligger fra den nu saa udbredte Tanke og Forhaabning om, at Menneskeslægtens Kaar stadigen skal gaa fremad i alle Retninger. Dette Ideal fastholdt han, uagtet han stod i levende Tankeudvexling med den evolutionistiske Positivismes Grundlægger, Comte, og endog under nogen Paavirkning af Socialismen. I sine sidste Leveaar nærmede han sig vel i visse Retninger dennes Anskuelser, men han forblev dog altid en Forsvarer af den frie Kon-

kurrence og af Princip et *Laissez faire*, ihvorvel han indrømmede, at det maatte taale vidtgribende Undtagelser. Overhovedet lader det sig ikke nægte, at det er vanskeligt at bringe fuld Harmoni imellem Mills forskjellige Udtalelser.

Mills Samfundsideal fandt neppe mange Tilhængere. Forøvrigt erhvervede hans Værk sig stor Anseelse i alle Lande. Det gav en særdeles klar og alsidig Fremstilling af Videnskaben i den Skikkelse, den havde erholdt paa den Tid, Værket blev skrevet, og sin Anseelse som den bedste Udvikling deraf beholdt det omtrent gjennem det Fjerdedels Aarhundrede, hvori Forfatteren overlevede dets første Udgave[1]. Hertil bidrog baade Englands økonomiske Samfundsudvikling og Mills Personlighed. Han havde optaget Forsvaret for Frihandelssystemet, og det var øiensynligt, hvor stærkt Englands Velstand tiltog under dette System. Hans videnskabelige Virksomhed afgav det uimodsigeligste Vidnesbyrd om hans Sandhedskjærlighed saavelsom om hans varme Sympathi for de Svage, Undertrykte og Fattige. Det var først, efterat man var bleven opmærksom paa Svaghederne i hans Værdilære, man forstod, at Videnskaben i væsentlig Henseende var kommen ud over hans System. Det har dog fremdeles saa megen Betydning, at det med Føie kan siges at danne Grundlaget for den nyere klassiske Skole, hvis fornemste Repræsentanter ere: i England Cairnes, Sidgwick, Nicholson[2] og fremfor alle Alfred Marshall[3], som dog skjelner sig fra Mill i Udviklingen af Værdilæren og i Anvendelsen af den mathematiske Methode; — i Nordamerika: F. A. Walker, S. Newcomb, Mac Vane, B. Andrews og Hadley[4].

[1] L. L. Price, *History*, Side 115—117.

[2] J. E. Cairnes, *Some leading Principles of Political Economy*, 1874; H. Sidgwick, *Principles of Political Economy*, 1883, anden Udg. 1887; J. S. Nicholson, *Principles of Political Economy*, 3 Bind, 1893—1901.

[3] Alfred Marshall, *Principles of Political Economy*, Bind I, indeholdende den theoretiske Del, første Udg. 1890, fjerde Udg. 1898. Andet Bind, som skal indeholde den praktiske Del, er endnu ikke udkommet.

[4] Cossa, *Introduction*, Side 460—484.

Kapitel 8.

Den historiske Skole.

§ 1. Adam Smith og hans Skole stødte paa Modstand fra meget forskjellige Hold, ikke blot i det praktiske Liv, men ogsaa i Videnskaben. Man bebreidede den, at den var for doktrinær og uhistorisk. Ikke blot Fortidens politiske Organisation og Samfundsformer, Enevældet eller ialfald det legitime Kongedomme, Aristokratiet og Monarkiet, men ogsaa dens økonomiske Institutioner, Laugsvæsenet og Toldbeskyttelsen toges i Forsvar af en Række Forfattere, i den franske Litteratur især af Bonald og De Maistre[1], i den tyske af Adam Müller og K. L. von Haller[2], hvis Skrifter i sin Tid gjorde megen Opsigt, men nu ere næsten forglemte. De vilde først og fremst hævde den nedarvede Autoritet, men skjøde langt ud over Maalet.

§ 2. Varigere Indflydelse har den Aandsretning faaet, som man har kaldt den historiske Skole, kaldt saa, fordi den lægger Vægten paa Kontinuiteten i Samfundslivet, altsaa paa dettes Historie.

Det var i Retsvidenskaben, denne Aandsretning først gjorde sig gjældende med nogen Styrke. Den var her forberedt af Montesquieu, som i det berømte Værk: *L'Esprit des Lois* 1748) udviklede, at ethvert Folks Love maa staa i Forhold til dets Samfundstilstand, Sæder, Religion, Næringsveie og dets Lands Klimat, at der altsaa i hvert Folks Retsforfatning er en vis Relativitet[3]. Tanken hævdedes ogsaa af hans Samtidige, den skotske Philosoph, David Hume[4], der dog fandt, at Montesquieu tillagde Landets Klimat for stor Indflydelse paa Folkets Charakter. Disse Forfattere bestrede altsaa den gamle Naturrets Philosophi, der, som bekjendt, gik ud fra, at der gaves et System af Retsregler, som hvilede paa den for

[1] Georg Brandes, *Reaktionen i Frankrige*, 2den Udg., 1892; Høffding, *Den nyere Filosofis Historie*, II. 267—270.

[2] Roscher, *Geschichte der National-Oekonomik in Deutschland*, Side 763—788.

[3] Retens Relativitet er en gammel Tanke, udvikles af C. Menger *Methoden der Sozialwissenschaften*, Side 187—199.

[4] Baumann, *Philosophy &c.*, Bog II. Kap. VI.

alle Mennesker fælles Natur og Fornuft og derfor maatte have en evig, fornuftmæssig Gyldighed, bindende for alle Mennesker.

Allerede Gustav Hugo, Professor i Göttingen, udgav i 1797 en Lærebog i den positive Rets Philosophi, hvori han brød Staven over Naturretten. Men det var først F. C. von Savigny, der grundlagde den historiske Skole i Retsvidenskaben, opstillede dens Program[1] og sammen med Eichhorn, Niebuhr og Puchta skaffede den Verdensry. Dette lettedes dem meget derved, at Tysklands største og mest anseede Statsmand, Friherre von Stein, som efter Freden i Tilsit 1807 havde begyndt Gjenopreisningen af den preussiske Stat, baade i Ord og Gjerning hævdede den ægte historiske Grundsætning, at «det Nuværende maa udvikles af det Forbigangne, hvis man vil sikre det en varig Fremtid[2].»

Savigny fremhævede den overordentlig betydningsfulde Omstændighed, at ethvert Menneske, medens det fra een Side kan betragtes som Enkeltvæsen, som Individ, tillige fra en anden Side maa betragtes som et Led af en høiere Enhed. Hvert enkelt Menneske maa nødvendigen tænkes som Medlem af en Familie og et Folk, følgelig som Fortsættelse og Udvikling af alle forgangne Tider. Savigny taler om Folkets høiere Natur som en stedse vordende, sig udviklende Helhed, af hvilken enhver Slægt er et Led.

Skolens retsphilosophiske Hovedsætning var, at ethvert Folks Ret havde et nationalt og historisk Grundlag. Ethvert Folks Ret dannes ligesaavel som dets Sæder og Sprog af dets nationale Aand. Folkets fælles Overbevisning om, hvilke Normer der bør følges i det indbyrdes Samliv, er dets Ret. Disse Normer have sin Kilde i Folkets Retsbevidsthed. I denne lever Retten ikke som abstrakt Regel, men som levende Anskuelse. Dens Indhold er et Udslag af Folkets Historie og bliver aldrig frembragt som Resultat af, hvad Lovgiveren i Øieblikket finder for godt. Historien viser, at al Ret danner sig i Folkebevidstheden og forandres med denne. Virkelig

[1] *Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft*, 1815, I, Side 3 ff.

[2] Roscher, *Geschichte der National-Oekonomik in Deutschland*, §§ 155—158, navnlig Side 709.

Ret bliver altid øvet og anvendt; thi ellers er den ikke gjældende. Al Ret er følgelig i videre Forstand Sædvaneret. Dette viser sig klarest at være Tilfældet med den egentlige Sædvaneret, den Ret, som ikke har fundet sit Udtryk i nogen skreven Lov; thi den uskrevne Ret hviler blot paa Retsbevidstheden. Middelbart grunde ogsaa Rettens øvrige Aabenbarelsesformer, den skrevne Lov og Retsvidenskabens Sætninger, sig paa Folkets Retsbevidsthed; thi Lovgiverne og Juristerne ere dennes Bærere. Et Samfunds Retsforfatning dannes ligesom af sig selv under Paavirkning af Landets Natur og Omgivelser samt af Folkets Historie og Karakter. Nogen for alle Folk og alle Tider fælles Naturret kan der følgelig ikke gives. Hos ethvert Folk forandres de enkelte Retsregler og Institutioner og dermed dets hele Retsforfatning lidt efter lidt, eftersom de Tilstande, hvorunder det lever, undergaa Forandringer, og dets Retsbevidsthed udvikles eller omdanner sig. Men denne Udvikling maa knytte sig til den bestaaende Ret og fremkomme gjennem Tillempninger af denne. For at forstaa Nutidens Tilstande og Behov maa man altid begribe, hvorledes de ere blevne til.

Den historiske Skoles Retsopfatning havde et stærkt konservativt Præg. Savigny erkjendte vel «hver Tidsalders Værdi og Selvstændighed» og forlangte egentlig kun, at man skulde blive sig bevidst den levende Sammenhæng mellem Fortidens og Nutidens Retstilstand. Men Skolen holdt paa den bestaaende Retsorden, saalænge Samfundets Tarv ikke stillede et bestemt Krav paa Forandringer deri. Denne Konservatisme var saameget stærkere, som Skolen tænkte sig et Folks Ret forandret omtrent paa samme Maade som dets Sprog og Sæder, nemlig gjennem en Udvikling, i hvilken det enkelte Individs Andel i Almindelighed er af liden Betydning, og om hvilken det næsten kan siges, at man ikke ved, hvordan den gaar til. Mod denne Forestilling om Retsdannelsens Gang optraadte den yngre historiske Skoles Hoved, Rudolph von Jhering[1], idet han paaviste, hvorledes Retsudviklingen foregaar gjennem bevidste Bestræbelser, der ofte

[1] *Der Kampf ums Recht*, 1872, ellevte Udg. 1895; *Zweck im Recht*, 1, tredje Udg. 1877.

først naa sit Maal gjennem lange og haarde Kampe. Her er ikke Sted til at gaa nærmere ind paa denne Forandring i den historiske Skoles Opfatning af Retsdannelsen. Men den har saa megen Betydning ogsaa for Socialøkonomiken, at den ikke kan lades ganske uomtalt.

Ogsaa i en anden Retning kan den grundlæggende Tanke i den historiske Skole overdrives. Forstaaelsen af enhver retlig Institution kan ikke altid være betinget af nøiagtigt og fuldstændigt Kjendskab til alle dens tidligere Skikkelser og Tilknytninger til andre Institutioner. Et saadant Kjendskab til Fortiden lader sig umulig erhverve. Det er ogsaa overflødigt, saafremt Institutionen ganske har forandret Formaal og dermed Karakter. Det maa overhovedet ikke oversees, at et Samfunds Udvikling medfører Forandring saavel i de Formaal, det sætter sig, som i de Retsregler, ved hvilke det søger at fremme de Formaal, det fastholder. Kjendskabet til Fortidens Retsregler er stedse af historisk, men ikke altid af praktisk Interesse[1].

Den historiske Skoles Theori og Methode har vistnok udøvet en vældig Indflydelse baade paa den positive Retsvidenskab og Retsphilosophien, især i Tyskland, men er end ikke i dette Land trængt helt igjennem[2].

§ 3. Lignende Betydning, som Historien over i Retsordenen, maa den ogsaa have for andre Sider af det menneskelige Samfundsliv, navnlig for dets Økonomi. Dette flyder af den Sammenhæng, hvori Ret og Økonomi staa med hinanden. Ingen økonomisk Samvirksomhed kan udvikle sig uden Støtte af en vis Retsorden, som ialfald i nogen Grad sikrer de ved Samvirksomheden opkommende økonomiske Rettigheder og Forpligtelser. De vigtigste retlige Institutioner, den personlige Frihed, Familieforholdene, Eiendomsretten, Retspleien, Beskatningen, kunne ordnes paa forskjellige Maader.

[1] Jfr. Jhering, *Geist des Römischen Rechts*, I, § 5, samt Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, Side 37—49, der dog nægter, at Forandring af Formaal er Udvikling.

[2] Bergbohm, *Jurisprudenz und Rechtsphilosophie*, I, 1892, Side 109—122 og 242—308. Dette Skrift er meget ensidigt og maa læses med Kritik, se *Archiv für öffentliches Recht*, B. VIII, 608—612, og Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, Side 320, Anm. 2.

Hvorledes de ordnes, er af den største Betydning for Samfundets Økonomi. Nærings- og Forvaltningslovgivningen ere Bestanddele af Retsordenen. Alt hvad der i forrige Paragraph er sagt om dennes Tilblivelse, gjælder om dem.

Som før sagt, gjorde Adam Smith i sit Værk om Nationalvelstanden megen og frugtbar Brug af historiske Kjendsgjerninger. Han citerer et Par Steder Montesquieu og er ingenlunde fremmed for den Tanke, at de økonomiske Institutioner maa være forskjellige hos forskjellige Folk og hos samme Folk til forskjellige Tider. Men stærkt træder Tanken ikke frem hos ham, og hos mange af hans Efterfølgere er den ganske forsvunden. Navnlig led J. B. Say paatageligen af Mangel paa historisk Sands. Han satte liden Pris paa Smiths historiske Undersøgelser, og han forkastede det Forsvar for ældre Ideer, at de dog maatte have havt nogen Berettigelse, naar de havde været almindelige hos alle Folk[1]. I sin Oversigt over Socialøkonomiens Historie begyndte han vistnok med den Udtalelse, at ligesom man har sagt, at Nutiden er frugtsommelig med Fremtiden, saaledes kan man ogsaa sige, at den er et Barn af Fortiden, og at det er nødvendigt, at de menneskelige Samfund gjennemløbe forskjellige Tilstande; men han tilføier, at en Videnskabs Historie ikke kan være andet end Fremstillingen af en Række mere eller mindre heldige Forsøg, som man til forskjellige Tider og Steder har gjort paa at opsamle og forstaa de Sandheder, af hvilke den sammensætter sig. Det lønner sig ikke, siger han, at grave op forældede Doktriner. En Videnskabs Historie forkortes altid, jo fuldkommere selve Videnskaben bliver[2]. Say taler her vistnok om Videnskaben, Socialøkonomiken, ikke om Virksomheden, Socialøkonomien. Men det er klart, at man ikke kan springe over den førstes uden tillige at springe over den sidstes Historie.

Det var først i Tyskland, man kom til klar Bevidsthed om, at et Folks økonomiske Tilstande og Begreber ere Produkter af dets Historie og ikke kunne forstaaes uden i dennes Lys og kun ere modtagelige for en sund Udvikling paa det

[1] S a y: *Traité*, Fortalen, Side LV og LXVI.
[2] S a y: *Cours Complet*, Bind VI, Side 351.

hermed givne Grundlag. Fortjenesten heraf tilkommer først og fremst Roscher. Han satte sig som Maal «at udrette noget Lignende for Nationalokonomien, som den Savigny-Eichhornske Methode havde udrettet for Retsvidenskaben»[1]. Socialøkonomiken er, sagde Roscher, Læren om Samfundsøkonomiens, det økonomiske Folkelivs Udviklingslove. Den knytter sig som al Videnskab om Folkelivet paa den ene Side til Betragtningen af Individet, men udvikler sig paa den anden Side til en Gjennemforskning af den hele Menneskehed. Alt Liv er en Helhed. Saa er ogsaa Tilfældet med Folkelivet. Den, som vil have en videnskabelig Opfatning af en af dets Sider, maa kjende dem alle. Og her er det overveiende følgende syv Sider, som komme i Betragtning: Sprog, Religion, Kunst, Videnskab, Ret, Stat og Økonomi. Uden Sprog er ingen høiere Aandsvirksomhed tænkelig, uden Religion vilde de øvrige mangle sin dybeste Grund og sit høieste Maal, alene ved Kunst opnaa de Skjønhed, kun ved Videnskab Klarhed. Ret behøver Livet, hvor det ikke kan undgaa Villieskonflikter og søger at udjevne disse i Fred. Et Folk behøver en ordnet Stat for at hævde sin ydre Virksomhed. Endelig har ethvert menneskeligt Forhold, selv det høieste og det sødeste, sine økonomiske Interesser. Inden denne fælles Kreds danne dog Ret, Stat og Økonomi en særskilt, snævrere Gruppe.

Det er efter Roschers Tanke ikke Videnskabens Opgave at skildre, hvorledes Samfundets Økonomi bør være indrettet. Et saadant Ideal lader sig ikke opstille for al Fremtid. Mel-

[1] Roscher, *Grundriss zu Vorlesungen über die Staatswirthschaft nach geschichtlicher Methode*, 1843, Fortalen. Sin Plan gjennemførte han i en Række af udmærkede Skrifter, navnlig *System der Volkswirthschaft*, der er udkommet i en Mængde Udgaver, hvoraf flere efter hans Død, første Bind, *Grundlagen der Nationalökonomie*, endog i 22 Udgaver, den sidste i 1897. Saavel hans overordentlige Lærdom som hans modne Omdomme, Upartiskhed og ædle Livsanskuelse gjør dem til Prydelser for det 19de Aarhundredes Litteratur. Roscher var troende Christen og bekjendte sig som saadan; se hans *Geistliche Gedanken eines National-Oekonomen*, 1895. En meget interessant Artikel om ham af Schmoller findes i Skriftet *Zur Litteraturgeschichte der Staats- und Socialwissenschaften* (1888), Side 147—171. Se endvidere Artiklerne *Roscher* i Conrads *HWB.* og i Palgraves *Dictionary* af Oncken.

lem dem, som have forsøgt derpaa, hersker der Uenighed i de allervigtigste Punkter, og deres Meninger derom undergaa i Tidernes Løb store Forandringer. De herskende Overbevisninger og Institutioner ville, saavidt Menneskenes moralske Ufuldkommenhed tillader det, i Almindelighed efterhaanden rette sig efter Tidsalderens virkelige Behov. Videnskabens Opgave er derfor at undersøge det tilværende Samfunds økonomiske Natur og Behov, gjennem hvilke Midler disse søges tilfredsstillede, hvor virksomme de i saa Henseende have vist sig, saavel som hvad heraf kan sluttes med Hensyn til den fremtidige Udvikling. Efter Roschers Tanke bevæger denne sig gjennem fire Stadier. Ligesom Individet har ethvert Folk en Barndoms-, en Ungdoms-, en Manddoms- og en Alderdomstid. Paa ethvert af disse Trin behøver Folket forskjellige Institutioner. Der gives faa saadanne, som paa ethvert Udviklingstrin have været absolut velgjørende eller absolut forkastelige. Den hele Menneslægts Fremskridt saa han dog i et trøstefuldere Lys.

Den Lære, Roscher udviklede i første Del af Systemet, Nationaløkonomiens Grundlag, faldt i det Hele sammen med den klassiske Skoles. Man har derfor bebreidet ham Mangel paa Originalitet. Endog om man tager Hensyn udelukkende til dette ene Værk, kan det ikke nægtes, at han i mange Stykker har kastet nyt Lys over de gamle Sætninger og deres Sammenhæng[1]. Under enhver Omstændighed ere hans Fremstillinger af Agerbrugets og andre Raaproduktioners samt af Industriens og Handelens Socialøkonomik rige paa selvstændige Undersøgelser[2].

Roscher fandt hurtigt Indgang i Tyskland, hvor en Mængde yngre Forfattere sloge ind paa den Vei, han havde anvist. Mest bekjendte bleve blandt hans første Tilhængere Bruno Hildebrand og Karl Knies[3].

[1] Cossa, *Introduction*, Side 412–413.

[2] Agerbrugets Socialøkonomik danner 2det Bind af hans *System*, 12te Udg. 1899. Af Industriens og Handelens Socialøkonomik, Systemets 3die Bind, ufuldkom. 7de Udg. 1899.

[3] Hildebrand, *Nationaløkonomie der Gegenwart und Zukunft*. 1848; Knies, *Politische Oekonomie vom geschichtlichen Standpunkte*, 1ste Udg. 1853, anden, meget forøgede Udg. 1883. Om Forholdet mellem Roschers og hans egen

§ 4. Senere Forfattere have været paa Vei til at overdrive det Sande i den historiske Skoles Grundsyn og miskjende den klassiske Skoles Theorier. Disse, har man sagt, mangle den Gyldighed, de selv tillægge sig; thi de ere byggede paa utilstrækkelig Oversigt over de Kjendsgjerninger, som burde være tagne i Betragtning. Fuldstændig sande Theorier kan Videnskaben ikke opstille, førend den har gjennemgranskет alle de historisk givne Forudsætninger, paa hvilke Theorierne maa bygges. Da nu disse Forudsætninger ideligen forandres, maatte det følgerigtigen nægtes, at der overhovedet kan opstilles nogen theoretisk Socialøkonomik. Videnskaben kan ikke komme længere end til, saavidt muligt, at beskrive det økonomiske Livs historisk bevislige Kjendsgjerninger og Sammenhængen mellem dem, saavidt denne lader sig udfinde. Dette er kun at slaa Vrag paa al Videnskab, som ikke svarer helt ud til sit Ideal. Men nyttig kan den jo alligevel være; se ovenfor Kap. 2, § 9.

Som Ordfører for denne saakaldte yngre historiske Skole i Tyskland nævnes gjerne Schmoller[1]. Han har undertiden udtalt sig temmelig ringeagtende om Adam Smiths og den klassiske Skoles Lære og Methode og paa en Maade, som endog vakte den Tanke, at han ansaa den socialøkonomiske Virksomheds Historie som det eneste berettigede Grundlag for den socialøkonomiske Videnskab. Dette paadrog ham skarp Dadel. Han har imidlertid fralagt sig denne Tanke og sat den eneste Forskjel mellem den ældre og nyere historiske Skole deri, at den sidste anser en nøiagtigere historisk Undersøgelse af alle enkelte Sider af den økonomiske Virksomhed og de økonomiske Tilstande fornøden, førend Videnskaben kan forsøge at opstille noget almindeligt System. Den nyere Skole finder, at den ældre gik altfor hurtigt tilværks med sine Generalisationer. Denne «Historismus» vækker stigende Modstand i selve Tyskland. Med at indsamle alle de historiske og statistiske Oplysninger, som udkræves til en

Opfatning, se sidstnævnte Udg. Side 34—43, hvor Knies hævder Videnskabens praktiske Opgaver. I sit theoretiske Hovedværk, *Geld und Kredit*, 2 Bind, 1873–1879, følger han dog selv en strengt deduktiv Methode; jfr. Schmoller, *Zur Litteraturgeschichte*, Side 204–210.

[1] Jfr. Wagner *Grundlegung*, § 16.

uangribelig Lærebygning, bliver man aldrig færdig. Ligesaalidt som Arbeidet med at indsamle nyt Materiale maa standses, ligesaalidt tør man udsætte den videnskabelige Tilgodegjørelse af det Materiale, man til enhver Tid allerede besidder[1].

§ 5. Den engelske Litteratur havde allerede før den historiske Skoles Opkomst frembragt adskillige høist værdifulde, historisk anlagte Monographier over særskilte Sider af det økonomiske Samfundsliv. En af Englands mest anseede politiske Forfattere, Edmund Burke, havde i sine Skrifter mod den franske Revolution stillet sig paa et praktisk historisk Standpunkt. Men Englands indflydelsesrigeste Retsphilosoph, Bentham, var i høi Grad blottet for historisk Sands. Dette bidrog visselig til, at det tog rum Tid, inden den tyske historiske Skole fik Indgang i England.

Den verdensberømte Retshistoriker, Sir Henry Maine, slog omsider i en Række af Skrifter[2] ind paa samme Vei som den tyske historiske Skole. Yngre engelske Retslærde, navnlig Sir Frederick Pollock, have stillet sig helt afvisende til Naturretsphilosophien; men i en vis Form finder denne endnu mange Tilhængere, navnlig i Skotland[3]. I So-

[1] Schmoller i Conrads *HWB.*, Artikelen *Volkswirtschaft, Volkswirtschaftslehre und -methode*, Afsnittene 6 og 9, navnlig Side 561, anden Spalte, sammenholdt med hans *Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre*, Side 118. I *Economic Journal*, Bind IX (1899), Side 462—469, omhandler Oncken den Modstand, Schmoller nu møder i Tyskland, og som har sit Organ i *Zeitschrift für Socialwissenschaft*, der udgives af Professor Julius Wolf. Han har udviklet dets Program i en Afhandling i Tidsskriftets første Bind: *Illusionisten und Realisten in der Nationalökonomie*. Dets Hovedtanke (Side 90) er, at Alt, hvad den saakaldte Socialreform med alle dens Tvangsforanstaltninger kan udrette, er for Lidet at regne i Sammenligning med, hvad Samfundets naturlige Udvikling har ført og fremtidig vil føre med sig.

[2] Hans fornemste Værker ere: *Ancient Law: its Connection with the early History of Society and its Relation to modern Ideas*, 1861, 11te Udg. 1890. *Village Communities in the East and the West*, 1871; *Lectures on the early History of Institutions*, 1875; *Early Law and Custom*, 1883; *Popular Government*, 1890.

Bergbohm, *Jurisprudenz und Rechtsphilosophie*, I, Side 13—15 og 331—336, hvor der gives en Oversigt over den nyere engelske Retsvidenskabs Stilling til Retsphilosophien.

cialøkonomiken sluttede først Cliffe Leslie, under Paavirkning af Maine, sig til den tyske historiske Skole i dens videstgaaende Skikkelse[1]. Han forkastede ganske den deduktive Methode. I Tilslutning til den franske Positivisme gjorde Ingram det Samme. Senere have flere betydelige Forfattere, W. Bagehot[2], W. Cunningham, A. Toynbee og W. Ashley m. fl., sluttet sig til Skolen, om end med forskjellig Vurdering af dens historiske Methodes Betydning[3]. Sidstnævnte Forfatter har givet dens Grundsynsmaade følgende meget træffende Udtryk[4]:

a) Den politiske Økonomi er intet System af absolut sande Lærdomme, aabenbarede for Verden i Slutningen af det 18de og Begyndelsen af det 19de Aarhundrede, men et Indbegreb af mere eller mindre værdifulde Theorier og Almensætninger.

b) Siden Menneskene begyndte at tænke dybere, har ingen Slægt været uden sine økonomiske Ideer. Politisk Økonomi er ikke udsprungen fuldt færdig fra Adam Smiths eller nogen anden Tænkers Hjerne. Dens Tilsynekomst som selvstændig Videnskab er blot Økonomiens Løsrivelse fra Philosophien og Politiken.

c) Ligesom Samfundets Historie trods tilsyneladende Tilbageslag frembyder en regelmæssig Udvikling, saaledes er der en regelmæssig Udvikling i Menneskehedens Tanker og derfor ogsaa i dens Tanker om Livets økonomiske Side.

d) Ligesom de moderne Økonomer have taget sine Udgangspunkter i Tilstande, som først ere begyndte i Nutiden, saaledes have Fortidens økonomiske Theorier, bevidst eller ubevidst, været byggede paa Fortidens Tilstande. Fortidens Theorier maa derfor bedømmes efter dens, ikke efter Nutidens Tilstande.

e) Historien synes at godtgjøre, at ingen vigtig Institution har været uden Nytte for sin Tid, og at den heri har en

[1] L. L. Price, *Short History of Political Economy in England*, Side 125—134.

[2] Sammesteds Side 134—158.

[3] Keynes, *Scope and Method*, Kap. IX; Palgrave, *Dictionary*, Ashleys Artikel *Historical School*.

[4] Ashley, *Introduction*, Fortalen. Som Forfatteren i nysnævnte Artikel erkjender, gaa ikke alle engelske Tilhængere af den historiske Skole saa langt.

relativ Berettigelse. Ligeledes begynder man at forstaa, at ingen stor Ide, intet vigtigt System af Theorier, som i lang Tid have paavirket Samfundets Tilstande, har været uden en vis Sandhed og Værdi, naar Samtidens Forhold tages i Betragtning.

f) Derfor ere de moderne økonomiske Theorier ikke almensande. De ere ikke sande hverken i Forhold til en Fortid, i hvilken de forudsatte Tilstande ikke fandt Sted, ei heller i Forhold til en Fremtid, i hvilken disse Tilstande ville have forandret sig. Og Forandringer i dem ville finde Sted, medmindre Verden staar stille.

§ 6. Samfundsvidenskaberne ere ogsaa i den franske Litteratur blevne berigede med en Mængde Værker, byggede paa indtrængende historiske Studier. Men i sin tyske Skikkelse har den historiske Skole fundet megen Modstand i Frankrige, baade blandt Retsphilosopherne[1] og blandt Socialøkonomerne[2]. Navnlig er der gjort mange Indsigelser baade mod den Tanke, at alle Fortidens Institutioner og Theorier have havt iallfald en relativ Berettigelse, og mod den Tanke, at der hverken i Retsordenen eller Samfundsøkonomien findes faste naturlige Principer. Disse Indsigelser ere fremkomne fra forskjellige Hold, fra rationalistiske saavelsom fra klerikale Philosopher og Økonomer.

Den historiske Skole har imidlertid i Frankrige faaet et Sidestykke i Positivismen, men et Sidestykke med et særeget philosophisk Tilsnit. Det skal blive nærmere omhandlet i næste Kapitel.

§ 7. Som man har seet, er det kun de vigtigere, i Fortiden herskende Institutioner og Theorier, for hvilke Ashley hævder en vis relativ Berettigelse til Forklaring af, at de have kunnet holde sig i længere Tid under de historisk givne For-

[1] Bergbohm, *Jurisprudenz und Rechtsphilosophie*, I. 310–320, giver en omfattende 1892 gaaende Skitse af den franske Retsvidenskabs Stilling til Retsphilosophien. En af den nyere Retsvidenskabs Spidser, Beudant, har kritiseret den historiske Skole meget skarpt, se *Le Droit individuel et l'Etat*, §§ 120—123; jfr. Boistel, *Cours de Philosophie du Droit*, I, Side 107–108.

[2] Rambaud, *Histoire*, Bog III, Kap. II. Som Tilhænger af Skolen nævnes bl. A. Belgieren Emile de Laveleye. Gide, *Principes*, *Notions* [illegible], VI, § 1, tager Afstand fra den.

hold. Han nægter ikke, at Fortiden kan have gjort sig skyldig i Vildfarelser og have ordnet sine Institutioner paa en mindre hensigtsmæssig Maade. Saa langt gaar end ikke Schmoller. Naar de dog holde fast ved den historiske Skoles Grundsynsmaade, er det vel i den Tanke, at der hurtigen maatte være kommet en Reaktion mod enhver vigtigere Feiltagelse. Er en Theori væsentlig forfeilet, maa dens Usandhed snart blive klar. Et grovt Misgreb i Ordningen af Samfundets Institutioner maa medføre saa store Uretfærdigheder og Lidelser, at det snart maa blive rettet. En saadan Tanke er ikke fuldt begrundet. Var den det, maatte den gjælde ogsaa om Nutidens Institutioner og Theorier. Men det kan ikke med Sandhed nægtes, at mange af dem, ialfald for nogen Del, ere byggede paa Misgreb og Vildfarelser, som hverken ere uvæsentlige i sit Grundlag eller uskadelige i sine Følger. Det kan ikke engang indrømmes, at disse praktiske og theoretiske Feilgreb altid ere utilregnelige. I mange Tilfælde skrive de sig paaviseligen fra Egennytte eller tilregnelig Forblindelse hos deres Ophavsmænd eller Talsmænd. At de taales, skyldes ofte en Træghed i det Samfund, der lider under deres Følger, og det kanske meget haardt. Gjælder dette om Nutiden, trods de Fremskridt, den har gjort i Forstaaelsen af det menneskelige Samfund og Evnen til at indrette dette, maa det saameget mere gjælde om Fortiden. Den har sikkerlig gjort sig skyldig i endnu grovere Misgreb og Vildfarelser. At forklare, hvorledes disse ere opkomne, er ikke altid at retfærdiggjøre dem. Ved at miskjende dette bliver ogsaa den historiske Skole ensidig og doktrinær.

Dens værste Skrøbelighed er dog den allerede før (Kap. 2, § 6) omtalte, at det ofte falder den saare vanskeligt at skaffe sine Theorier et tilstrækkeligt Grundlag af sikre historiske Kjendsgjerninger.

Men alt dette er ingenlunde uforeneligt med Erkjendelsen af de store Fortjenester, den historiske Skole har indlagt sig.

Kapitel 9.

Nationalitetsideens Rolle i Socialøkonomiken.

§ 1. Samtidigt med den historiske Skoles Opkomst i Retsvidenskaben og Samfundsøkonomien udviklede Nationalitetsideen sig som en Ytring af Skolens Princip i Anvendelse paa Politiken.

Begreberne Folk, Nation, Nationalitet lade sig ikke bestemme ved noget enkelt Kjendemærke. Fyrsterne have gjerne hævdet den Forestilling, at det fælles undersaatlige Forhold til en og samme Statsstyrelse var afgjørende. Denne Forestilling trængte aldrig igjennem, og for at forstaa, hvor falsk den er, behøver man kun at se hen til det østerrigske Monarki. Af alle ydre Kjendemærker er Sprogfællesskabet det vigtigste, men dog heller ikke altid det afgjørende. Schweizerne tale tre forskjellige Sprog, men betragte sig som et eneste Folk. Angelsachserne tale samme Sprog, men danne to Nationer. De i Amerika boende Spaniere have ikke alene revet sig løs fra sit Moderland, men ogsaa splittet sig i mange Nationer. Fællesskab i Herkomst, Religion og Hjemland er endnu mindre afgjørende. Af størst Betydning er Fællesskab i Historie, Institutioner og Kultur. Tilsidst fremkalder dette Fællesskab et aandeligt Slægtskab, en Bevidsthed derom og en Følelse deraf, som bliver saa stærk, at de, der bære den i sig, ikke ville skilles ad, hvis de ere forenede i et fælles Statssamfund, eller i modsat Fald ønske at danne et saadant. Et Folks Nationalfølelse betinges ved Modsætningen til andre Folk, med hvem det kappes, eller hvem det frygter. Den styrkes ved alt det, som forener Folkets Medlemmer i Livsfællesskab, og ved dets Tiltro til sig selv. Herved faar det sit fælles eiendommelige Præg, Nationalcharakteren. Baade Folket, Nationalfølelsen og Nationalcharakteren ere Produkter af en historisk Udvikling[1].

[1] Stuart Mill, *Representative Government*, Kap. XVI; Maine, *Ancient Law*, Side 103—106, *Early Law and Custom*, Kap. VII, *Early History of Institutions*, Side 72—75; Gneist i Hirths *Annalen* for 1872; Fr. J. Neumann, *Volk und Nation* (1888); Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, Bog I, Kap. IV § 9, Renan, *Qu'est ce qu'une nation?* 1882). De forvirrede Nationalitetsforhold i Østerrige have givet Anledning til megen Drøf-

Jo stærkere Nationalfølelsen er, desto større er Villigheden til at gjøre Opofrelser for Fædrelandet. Men Patriotismen har et sammensat Grundlag. Den hviler for det Første paa den Ærbødighed, den levende Slægt nærer for sine Forfædre, og dens taknemmelige Ihukommelse af, hvad de have lidt og udrettet. Dernæst paa den kraftige Bevidsthed om de mangfoldige Baand, som knytte den levende Slægts Medlemmer sammen. Endelig paa Kjærligheden til Efterkommerne, Ønsket om at gjøre disses Fremtid saa lys og lykkelig som muligt. Sidstnævnte Element i Fædrelandskjærligheden er det, som giver den sin Hellighed og retfærdiggjør enhver for Efterslægtens sande Lykke paakrævet Opofrelse.

Det varede længe, inden Nationalitetsideen kom til sin Ret i den nyere Tid. Gjennem hele det 18de Aarhundrede var den lidet agtet. Efter den gjængse Opfatning beroede en Stats Styrke paa Størrelsen af dens Landomraade, dettes naturlige Herligheder, Befolkningens Tal og Rigdom. Ærgjerrighed og gjensidig Frygt drev Fyrsterne til stadige Forsøg paa at udvide sine Rigers Grænser uden Tanke paa, hvorvidt deres nye Undersaatter kunde og vilde smelte sammen med deres gamle til eet Folk. Hindringerne for deres Udvidelseslyster laa mere i andre Staters Selvopholdelsesdrift, Misundelse og Frygt for Forstyrrelse af den europæiske Ligevægt end i Folkenes Uvillie mod at komme under fremmed Herredømme. Hvor svag Nationaliteten var som politisk Bindemiddel, viste sig fornemmelig i Italien og Tyskland. Tyskerne dannede vistnok altid et Folk, skjønt længe med en saare svag Nationalfølelse[1]. Det tyske Rige var i 1790 delt i 570 rigsumiddelbare Territorier, der udgjorde 324 særskilte Stater[2]. Befolkningen i de Smaastater, hvori et større Rige var delt, lagde mere Vægt paa at komme under god Styrelse end at forenes med sine Stammefrænder. Det ældste schweiziske Edsforbund, som var af ren tysk Nationalitet, vandt Tilslutning

telse af alle herhen hørende Spørgsmaal: se f. Ex. Kremer *Die Nationalitätsidee und der Staat* 1885 og Herrnritt, *Nationalität und Recht* (1899).

[1] Roscher, *Geschichte der National-Oekonomik*, Side 530 og 821 ff.

[2] Wagner, *Finanzwissenschaft*, III, § 105.

af Kantoner med fransk, ræthisk og italiensk Nationalitet. Vistnok skede ikke dette altid helt frivillig; men disse af Herkomst, Sprog og Religion uensartede Bestanddele voxede omsider sammen til en uopløselig Helhed. Det tyske Elsass blev fransk af Sind.

Da Revolutionen udbrød i Frankrige i 1789, gaves der ingen anden af Europas store Stater, hvis samtlige Undersaatter vare sammenbundne ved fælles Nationalitet. De sociale Forhold vare i Fastlandets Stater ugunstige for Nationalitetsideen. Folkets store Masse stod lavt baade i Oplysning og Selvagtelse. De høiere Samfundslags Dannelse var enten klassisk eller fransk. Den herskende Philosophi var kosmopolitisk. Den Forestilling, at der gaves en for alle Folk og alle Tider fælles Naturret, havde ingen Plads for den Tanke, at ethvert Folk egentlig burde danne en særskilt Stat med sin egen Styrelse og sine eiendommelige Institutioner. Ogsaa Frihandelssystemet var i sin Grundtanke fiendtligt mod alle økonomiske Skranker mellem Nationerne.

§ 2. Da den franske Republik sendte sine Hære ud over Grænserne for at udbrede de nye Ideer og befri Nabofolkene for deres forældede Institutioner, modtoges de med aabne Arme. Revolutionen endte imidlertid med at bringe baade Frankrige og de Lande, det indlemmede i sig, under et Militæraag, hvis Tryk faldt dobbelt tungt i de sidste, fordi det var et Fremmedherredømme. Dette vakte deres Nationalfølelse til kraftigt Liv, hvilket ikke standsede ved deres Losrivelse fra Frankrige. Nationalitetsideen afsatte sig i Philosophien, Historieforskningen, Retslæren, Skjønlitteraturen og ikke mindst i Samfundsøkonomien. Nationalitetsbevidstheden er trængt ind i Befolkningens store Masse, dybere ind end nogensinde før, og er, som Alle vide, bleven en af de vældigste Kræfter i de civiliserede Samfund.

Nationalitetens Betydning for Socialøkonomien gjorde sig med særlig Styrke gjældende i Tyskland efter 1815. Antallet af de Stater, i hvilke det før 1790 havde været delt, var vel formindsket til 39, og disse vare forenede til et politisk Forbund under Østerriges Præsidium. Men i økonomisk Henseende stode de indbyrdes isolerede. Hver af dem dannede et eget Toldområde, til overvættes Skade for deres Handel

og Industri. For at lette den indbyrdes Samfærdsel og gjøre hele Tyskland til et eneste Marked dannede der sig under Preussens Ledelse i 1834 en tysk Toldforening, som tilsidst omfattede alle de Stater, der vare Medlemmer af det tyske Forbund, med Undtagelse af Østerrige og tre af Hansestæderne. Denne Forening ophævede alle Toldgrænser sig imellem, vedtog en fælles Toldtarif og oppebar de ved denne bestemte Toldafgifter for fælles Regning. Den fælles Toldindtægt deltes mellem Staterne efter deres Folkemængde, dog saaledes, at visse af dem en Tidlang fik hver en Forlod. Denne Toldforening blev en Støtte for Preussens Indflydelse i Tyskland og Grundlaget for det nuværende tyske Rige. Foranstaltningen havde saaledes en vidtrækkende Indflydelse baade i politisk og økonomisk Henseende og gav Nationalitetsideen ny Styrke overalt i den civiliserede Verden.

Den begyndte nu at vende sin Spidse mod den klassiske Socialøkonomis Frihandelslære.

§ 3. Til dem, som havde arbeidet ivrigst for Oprettelsen af den tyske Toldforening og gjort sig mest bekjendte derved, hørte Professor Fr. List[1]). Udvandret til Nordamerika, optraadte han der som Modstander af Frihandelen, og det just fra Nationalinteressens Standpunkt. Den klassiske Skole kjendte blot tvende Interesser, Individets og hele Menneskehedens. Skolen betragtede Helheden, Menneskeheden, blot som en Samling af Atomer. Heri tog den feil. Mellem Menneskeslægten og Individerne staa Folkene, og det er paa hvert enkelt Folks varige Velvære, alle dets Medlemmers, levendes og ufødtes, Lykke beror. Det enkelte Individs Interesser maa derfor, sagde List, staa tilbage for Samfundets, hvor de komme i Strid. List forekastede Adam Smith, at han havde glemt dette. Thi Smith havde sagt, at da det er

[1] Grundtrækkene i hans Lære ere allerede opstillede i et Skrift, han udgav i Nordamerika 1827: *Outlines of American Political Economy*. Den er udførligere udviklet i hans Hovedværk: *Das nationale System der politischen Ökonomie*, hvoraf første Udgave udkom i 1848 og dernæst 6 nye Udgaver, den sidste i 1883. Værket blev aldrig helt færdigt. Roscher giver i sin *Geschichte der National Oekonomik*, §§ 197—200, en fortræffelig Skildring af Lists Liv og Forfattervirksomhed; jfr. Eisenhart, *Geschichte der Nationalökonomik*, anden Udg. 1891, Side 155—178, samt G. Cohn, *System der Nationalökonomie*, Bind 3 (1898), Side 15—22.

fordelagtigst for det enkelte Individ at sælge i det dyreste og kjøbe i det billigste Marked, kan det ikke være Daarskab for en hel Nation at gjøre det Samme. Men medens det enkelte Individ kun pleier at tage Hensyn til sit eget kortvarige Livs Interesser, har Folket, det evigtvarende Samfund, at varetage de kommende Slægters Velfærd og sikre Samfundets økonomiske Velfærd ud igjennem Aarhundreder. Det kommer ikke saameget an paa, hvor stor Mængde Produkter et Folk kan skaffe sig for Tilfredsstillelsen af sine øieblikkelige Behov, som paa, hvor stærkt det kan udvikle sine produktive Kræfter. Evnen til at samle Rigdom er meget værdifuldere end selve Rigdommen. Derfor maa det være Formaalet for enhver virkelig national økonomisk Politik at bevare og styrke Nationens produktive Kræfter. Hertil udfordres en vis Alsidighed i dens Næringsveie. Saalænge et Land ikke har tæt Befolkning og større Kapitalrigdom, end at det maa leve af Agerbrug og anden Raaproduktion og altsaa ikke har en talrig Stadsbefolkning, maa det sende Overskuddet af sin Produktion til fjerne Markeder. Transportomkostningerne blive da for store, og Virksomheden lidet lønnende. Først hvis der kan skabes en indenlandsk Industri, faar Agerbruget en mere lønnende Afsætning for sine Produkter. Dette bliver end mere Tilfældet paa det høieste økonomiske Udviklingstrin, Samfundet kan naa, nemlig hvor det begynder at tilvirke Industriprodukter ikke blot til indenlandsk Forbrug, men ogsaa til Export. Først da faar det en kraftig Handel. Ethvert fremadskridende Samfund, der er kommet ud over Nomadetilstanden og har taget faste Boliger i den tempererede Zone, gjennemløber derfor tre Udviklingstrin, Agerbrugsperioden, Agerbrugs- og Industriperioden, Agerbrugs-, Industri- og Handelsperioden. Denne Udvikling kan fremmes ved Statens økonomiske Politik, navnlig gjennem Beskyttelsestold. List anbefaler ikke Anvendelsen af en saadan under alle Omstændigheder. Navnlig var han en bestemt Modstander af al Beskyttelsestold for Agerbruget. Udvikler Industrien sig, saa kommer dette de indenlandske Jordbrugere tilgode; thi de faa flere, nærmere boende og mere velbetalende Kunder for sine Produkter. Saalænge Landets hovedmasse i Næringsvei bestaar i Raaproduktion, er det fordel-

agtigst at lette Samfærdselen med andre, mere fremskredne og rige Nationer. Frihandelssystemet medfører da den hurtigste økonomiske Fremgang. Men naar Landets Udvikling er kommen saa vidt, at det kan grundlægge en indenlandsk Industri gjennem Toldbeskyttelse, bliver dette den rette Handelspolitik. Saa gjorde England, og herved vandt det sin industrielle og kommercielle Overlegenhed. Paa samme Vei slog Nordamerika allerede tidlig ind, og det var den, som List anviste Tyskland. Men det var kun som industrielt Opdragelsesmiddel, han anbefalede saadan Handelspolitik. Med Anerkjendelse af den økonomiske Kappestrids Nytte forkastede han ethvert Slags Indførselsforbud; thi et saadant gjør kun de indenlandske Fabrikanter til Monopolister og Forbrugerne til deres Bytte. Han vilde holde Indførselstoldsatserne paa passende Høide, saaledes at de bragte de indenlandske Industridrivende paa lige Fod med de udenlandske. Og han tænker sig Indførselstolden kun som en midlertidig Foranstaltning, der tjener til Støtte for de indenlandske Producenter saa længe, indtil de have vundet Styrke nok til at udholde Kappestriden med Udlandet. Naar dette Maal er naaet, maa Beskyttelsessystemet opgives. At et saadant Skridt kunde være rigtigt, viste Englands Handelshistorie.

Ogsaa i en anden, meget vigtig Henseende anbefalede List Statens Virksomhed til Næringsveienes Fremme, nemlig til Befordring af den indenlandske Samfærdsel. Han vilde, at Staten skulde anlægge Jernbanerne.

§ 4. Paa det Punkt, hvor List standsede sin Tilbagevenden til den gamle Toldbeskyttelse, kan man vanskelig blive staaende. De, som have fulgt ham did, gaa i Almindelighed meget længere. De mene, at alle Næringsveie, et Land ikke kan undvære, ere solidarisk forbundne, og at enhver af dem maa opretholdes, selv om dette medfører en Byrde for de øvrige. Dette er jo ikke mere end en følgerigtig Anvendelse af Nationalitetsprincipet. Det er Merkantilismen i en ny Skikkelse.

En saadan Gjennemførelse af dette Princip kommer først og fremst Jordbruget tilgode. Mange europæiske Fastlandsstater, som maa indføre Korn og andre Jordbrugsprodukter, have derfor lagt tildels endog meget høi Told paa Indførselen deraf.

Endvidere fjerner den nyere Merkantilisme sig fra List deri, at den anser Beskyttelsessystemet ikke som en blot midlertidig Foranstaltning, der kun skal anvendes til Fordel for nye Næringsveie, hvilke kunne haabe paa saa megen Udvikling, at de kunne komme til at staa paa egne Ben. De for Landets politiske og økonomiske Selvstændighed fornødne Næringsveie maa altid opretholdes.

Principet kræver Anvendelse ogsaa paa anden Maade end ved Toldbeskyttelse. Mange Stater have givet Præmier for Export af Roesukker, medens Frankrige har givet indenrigske Fartøier Præmier i Forhold til deres Drægtighed og deres Reisers Længde.

Den nyere Merkantilisme har vundet megen Indgang baade i Videnskaben og Statslivet[1]. Paa nogen Kritik af den skulle vi ikke indlade os her, men strax gaa videre i Fremstillingen af Videnskabens Historie.

Kapitel 10.

Udviklingslæren og dens Betydning for Socialøkonomiken.

§ 1. Den dagligdagse Opfatning ser i Historien ofte ikke mere end en Række samtidige eller paa hverandre følgende tilfældige Begivenheder. Dybere Aander have altid havt en Forestilling om, at der er et vist Aarsagsforhold mellem dem. Den historiske Skole i Videnskaben dannedes derved, at man paa en Gang blev sig bevidst, at Samfundstilstandene i alle forskjellige Retninger undergaa stadige Forandringer, og at disse bero paa en Mangfoldighed af indbyrdes sammenhængende Aarsager, nogle, som ligge ganske nær og ere lette at finde, andre, som ligge fjernere, fordi det tager Tid, inden de affode sine Virkninger, eller fordi de først faa saadanne i Forening med tilstødende Aarsager, som endnu ikke have været tilstede eller i Virksomhed. Alle disse i Samfundstilstanden indgribende Aarsager have det tilfælles, at de ikke ere Tilfældigheder, men forud givne. De gjennem dem frem-

[1] Fordelsbogen henvises til Lexis Afhandling No. XXIV i Schönberg's *Handbuch*, §§ 70—78, og to Artikler af samme Forfatter i Conrads *HWB.* som tidre Titlerne *Handelspolitik* og *Schutzsystem*.

kaldte Forandringer blive gjerne Aarsager til nye Forandringer, nye Led i en fortsat Aarsagsrække. Denne kan altsaa, ialfald som Hypothese, siges at være en Udvikling. Den historiske Skole maa altsaa egentlig siges at have bygget sin Lære om Samfundet paa en Udviklingstheori; men et dertil svarende philosophisk Tilsnit gav den sig ikke. Udviklingsbegrebet fremtraadte, som bekjendt, med størst Klarhed først i de med den anorganiske Natur sysselsatte Videnskaber, navnlig Astronomien og Geologien. Derfra overførtes det til de philosophiske Systemer, først til Hegels, saa Comtes, og dermed tillige til Samfundsvidenskaberne[1].

Begge have saamegen Betydning for Socialøkonomikens Historie, at de maa omhandles her, om end i muligste Korthed.

§ 2. Hegel skrev i første Trediedel af det 19de Aarhundrede[2]. Af hans Værker er det hans Retsphilosophi og hans Historiens Philosophi, der have Interesse for Socialøkonomikens Historie. Det, som her maa fremhæves, er Hegels Modstand mod den tidligere herskende Samfundslæres inderste Tanke, nemlig at Staten kun er til for Individernes Skyld. Han vendte paa en vis Maade tilbage til den Opfatning, man paa hans Tid tillagde den klassiske Oldtid, nemlig at Individerne vare til for Statens Skyld; men han forsøgte at forsone disse to modsatte Ideer. Hegel havde et skarpt historisk Blik og fæstede sig ved den ioinefaldende

[1] Høffding, *Psykologi*, Side 409—411. Han giver i sin *Nyere Filosofis Historie*, II, 398—401, en kort Fremstilling af Udviklingsbegrebets Opkomst, men bringer det først frem noget senerehen.

[2] Rümelin, *Reden und Aufsätze*, I, 32—62; P. Barth, *Die Geschichtsphilosophie Hegel's und der Hegelianer bis auf Marx und Hartmann*, 1890. Hegel gav aldrig nogen samlet Fremstilling af Socialøkonomiken, men udtalte sig kun leilighedsvis om visse af dens Spørgsmaal. En Oversigt over hans herhenhørende Sætninger giver Roscher i *Geschichte der National-Oekonomik in Deutschland*, Side 925—930. Hvor liden Betydning man nu i Tyskland tillægger dem, fremgaar af, at Conrads *HWB.* ikke har nogen Artikel om Hegel. I England har hans Anseelse snarest været i Stigende. Bonar, *Philosophy and Political Economy*, Bog IV, Kap. IV, giver en kortfattet Fremstilling af hans Samfundsphilosophi. Fouillée, *Histoire de la Philosophie*, Kap. X, No. III, har en interessant Fremstilling af Hegels Philosophi, saadan som den tager sig ud i franske Øine.

Kjendsgjerning, at Udviklingen har ført til stedse større sand Frihed for Individerne. Friheden gjennemtrænger mere og mere alle Menneskelivets Sider, flere og flere blive delagtige i dens Goder. Og dog er Samfundet uafladeligen blevet stærkere ligeoverfor hver enkelt Individ. Forklaringen heraf søger Hegel i, at hverken det menneskelige Samfund eller den hele Tilværelse er en færdig, hvilende Enhed, men en Verden, Tilbliven, Bevægelse, Liv og Aand. Tilværelsen styres af Fornuften. Denne er virksom ikke blot som subjektiv Fornuft i det enkelte Menneske, men i alle Ting, alle Mennesker, deres Samfund og den hele Tilværelse, nemlig som objektiv Fornuft, som Aand, altsaa omtrent det Samme, man senere har kaldt Kjendsgjerningernes Logik. «Idet vi tænke os Tilværelsen, tænker Tilværelsen sig os.» Alle ere enige om, at Fornuften er tilstede i Naturen, dens Kræfter og Bevægelser. Det bliver da en stor Vildfarelse, siger Hegel, at tro, at den ikke ligesaa fuldt skulde herske i Menneskelivet. Paa dette Punkt kommer Hegel, som det rigtigen har været bemærket [1], ind paa samme Tankegang som den ældre historiske Skole. Thi ogsaa denne betragtede den bestaaende Retsorden som et over al individuel Reflexion og Villie hævet historisk Værk.

At Virkelighed er Udvikling, og at denne aldrig standser, ligger i, at Virkeligheden altid er fuld af Modsætninger, der i Tanken afspeile sig som Modsigelser. Modsætningerne stræbe efter Udjevning, Modsigelserne efter Losning, Bestræbelserne naaes ved Fornuftens Hjælp, men blive aldrig færdige; thi hvert nyt Trin i Udviklingen fremkalder nye Modsætninger i Livet og høiere Problemer for Tanken.

Et Menneske er, siger Hegel, ikke blot Individ, ligegyldigt for alle Andre, men Led af Menneskeslægten, Person, selvstændigt Øiemed, Retssubjekt. Ethvert Menneske maa agtes af Andre som saadant, men ogsaa agte dem. Herved naar Individets Handlefrihed visse negativt bestemte Grænser, men indenfor disse et positivt Indhold, den fulde Raadighed over Handlingens Gjenstand. Dette er Grundvolden for alle retlige Institutioner, altsaa først og fremst Eiendomsretten.

[1] Haym: *Den nyere Filosofis Historie*, II. Side 160.

den retlige Evne til at tilegne sig og raade over materielle Gjenstande. Eiendomsretten indbefatter Adgangen til at overdrage saadanne Gjenstande til Andre. Heraf udspringer Kontraktsretten, osv.

Retten er Hævdelsen af Menneskets ydre Frihed. Men ethvert Menneske skal ogsaa være indre frit, staa under sin egen Samvittigheds Herredømme, maa altsaa lære at beherske sine Drifter. Heraf udspringer dets Pligter. Kant havde lært, at Mennesket skal gjøre sin Pligt for dennes egen Skyld, ikke af Lyst eller af klog Beregning. Hegel hævdede derimod, at de menneskelige Drifter have sin naturlige Berettigelse, og at deres Tilfredsstillelse paa ret Maade og inden ret Grænse ligger i Verdensordenens Plan. Mellem Ret og individuel Moral kan der være en Modsætning. En Handling kan være retlig tilladelig, men moralsk forkastelig, eller omvendt. Denne Modsætning vil Hegel i Overensstemmelse med sin eiendommelige Methode hæve ved at indordne Ret og Moral under et høiere Begreb, der svarer til det græske Ethos, og som han kalder Sædelighed. Sit Navn har dette Begreb faaet af Sæderne, hvilke ere en fælles Betegnelse for alle de i et Samfund herskende Overbevisninger, og af hvilke dets Medlemmer føle sig bundne, ikke som ved udenfra kommende Bud, men som grundede i deres eget Væsen. Sædeligheden bringer Individet i Samklang med de store Samfundsmagter, de Overbevisninger, Love og Institutioner, som styre dets Liv. Først i Sædeligheden forsones Ret og Moral, og dette sker alene gjennem det menneskelige Samfund i dets høieste Form. Det er Staten. Alene i den er Samfundet modtageligt for en Organisation, som paa een Gang er den stærkest mulige og dog afgiver det frieste Spillerum for Individets Udfoldelse af sine Kræfter i det Rettes og det Godes Tjeneste. Det er i Staten, Verdensaanden realiserer sig; men den gjør det paa forskjellig Maade i de forskjellige Stater. Hver af disse Stater gjør det overensstemmende med sin Eiendommelighed. Den Stat, som for Tiden gjør dette bedst, bliver den herskende. Men saadan Stilling kan ingen Stat indtage for bestandigt. Enhver Stat afløses i saa Henseende tilsidst af en anden. Verdenshistorien er Verdens Domstol. Slutningsresultatet bliver den gamle Sætning: «Alt, hvad der er virkeligt, er

fornuftigt[1]. Ved dette berømte Udsagn mener Hegel, at Alt, som virkelig kommer istand, maa have havt sin Berettigelse. Men dette er kun den ene Side af Sagen. Man kan ligesaa godt med Goethe sige: Alt, hvad der bestaar, er værdt, at det forgaar. Som man let ser, kommer dette ikke i Strid med Hegels System. Begge Tanker indgaa som Momenter i enhver følgerigtigen gjennemført Evolutionslære.

Hegel var alt andet end en Tilhænger af Princippet *Laissez faire, laissez aller*. Ifølge den store Rolle, han tilkjendte Staten, maatte han kræve, at denne paa mange Maader greb ind i Næringsfriheden. Umiddelbar Indflydelse paa den store Almenhed kunde Hegel ikke faa. Hans Fremstilling var saa overordentlig tungvindt, at den kun blev tilgjængelig for den lærde Verden og snart trættende endog for den. At han paavirkede dens Opfatning af Statens Forhold til Individet, er imidlertid utvivlsomt. Han har saaledes vistnok sin Andel i Udbredelsen af den Overbevisning, at Staten har en større Opgave i Samfundets Økonomi, end den klassiske Skole vilde indrømme den.

§ 3. Den historiske Skole staar, som allerede antydet, i et vist Slægtskabsforhold til en anden Aandsretning, der har gjort mindst ligesaa megen Opsigt, nemlig Positivismen.

Dens Hjem er Frankrige, dens Grundlægger Auguste Comte. Han var oprindelig Elev af Socialismens Hovding, St. Simon, men gik snart sin egen Vei. Sin Læres Grundtræk udviklede han allerede i 1822. Sit Hovedværk: *Cours de Philosophie positive* udgav han i Aarene 1830—1842[2]. Kjernepunktet deri er, at den menneskelige Viden er indskrænket til Kundskab om Kjendsgjerninger og en For-

[1] *Whatever is is right*, Pope, *Essay on Man*.

[2] Høffding, *Nyere Filosofis Historie*, II, 290—330, hvor tillige Comtes andet Hovedværk, *Système de Politique positive*, omtales. En udførlig Fremstilling af hans *Cours de Philosophie positive* er udgiven af J. Rig, til hvilken der ofte henvises af de mange Forfattere, som senere have skrevet for eller mod Comte. H. Waentig, *Auguste Comte und seine Bedeutung für die Entwicklung der Socialwissenschaft*, giver en kortere Oversigt. En fyldigere og bedre findes i P. Barth, *Die Philosophie der Geschichte als Sociologie*, 1897, I, Side 23—57. M. J. Monrad har i sit Skrift *Tankeretninger i den nyere Tid* (1874), Afsnit XVI—XXIV, gjort Comtes Philosophi til Gjenstand for indgaaende Drøftelse.

staaelse af disses nødvendige Sammenhæng, altsaa af deres Love. Dette gjælder ikke alene i Natur-, men ogsaa i Aandsvidenskaberne. Alle Naturens og Menneskelivets Phænomener maa studeres i Forbindelse med hverandre. Paa Grundlag heraf vil Comte have opbygget et nyt, alle Videnskaber omfattende System, der begynder med den ydre Natur, først den anorganiske, dernæst den organiske, og ender med det menneskelige Samfund. Om den daværende politiske Økonomi siger han, at dens Sætninger ere kjedelige og ufrugtbare Abstraktioner. Den maa omdannes til et Led i en ny Videnskab, som han kalder Sociologien, og som skal være en Lære om Samfundet i dets Helhed[1], altsaa ikke blot om dets Økonomi.

For Comte er Samfundet, ikke Individet, denne Videnskabs væsentlige Gjenstand. Det enkelte Individ er, siger han, kun en Abstraktion. Virkelig Existents har kun Samfundet i dets forskjellige Former, Familien, Staten, den hele Menneskehed. Individet er vistnok en Organisme; men Samfundet er et høiere organisk System, en kollektiv eller social Organisme[2].

Sociologien har et dobbelt faktisk Grundlag: for det Første Menneskenaturen, der aabenbarer sig i biologiske Kjendsgjerninger, for det Andet Historiens Begivenheder. Comte betragtede ikke Psychologien som særskilt Videnskab.

Sociologien falder i to store Hovedafdelinger: Samfundets Statik og Dynamik. Den første var efter Comtes tidligste Opfatning en ren Erfaringsvidenskab, som beskrev og forklarede Samfundets Tilstand uden at tage Hensyn til dets bevægende Kræfter. Senere opfattede han den som en Beskrivelse af Samfundets normale Tilstand, i hvilken de bevægende Kræfter holde hverandre i Ligevægt (se nærværende Skrift Kap. 1, §§ 5 og 6).

Sociologiens Dynamik undersøger Lovene for Samfundets Bevægelse. Denne Bevægelse er Udvikling, Evolution. Ved

[1] Tanken om en universel Samfundsvidenskab er gammel; se Conrads *HWB.*, første Udg., Supplementbind II, Side 759, hvor den tilskrives Vico.

[2] Comtes Udtalelser herom ere sammenstillede i Barths nys nævnte Værk, Side 27—30.

Samfundets Udvikling forstaar Comte den Forandring, hvorved de fra Begyndelsen af hos Menneskene som Spirer forhaandenværende, høist ufuldkomne Anlæg i Tidernes Løb under Yderverdenens Paavirkning komme til Udfoldelse uden dog strengt taget at frembringe nye, ikke allerede potentielt i Menneskenaturen liggende Egenskaber. Denne Udvikling har et dobbelt Grundlag. I Menneskenaturen findes ikke blot egenkjærlige, men ogsaa sympathiske Drifter, ikke blot en Egoisme, men ogsaa en Altruisme. Alt socialt Fremskridt betinges af, at Altruismen vinder Overhaand over Egoismen. Muligheden heraf beror paa Udviklingen af Intelligentsen blandt Samfundets Medlemmer. Denne vækkes af deres Drifter, bestemmer deres Villie og leder deres Handlinger. Det, som splitter Menneskene ad, er deres egoistiske Følelser og Lidenskaber; det, der forener dem, er deres sympathiske Drifter og Intelligents. Menneskehedens Historie er de menneskelige Overbevisningers Historie. Den sociale Evolution foregaar gjennem Samfundets Tanker. Veien til enhver Reform gaar gjennem en *reorganisation des opinions pour passer ensuite aux moeurs et finalement aux institutions.* Det er den samme Synsmaade, paa hvilken den historiske Skole i Tysklands Retsvidenskab er bygget. De sekundære Kræfter, under hvilke Samfundets Evolution foregaar, ere efter Comtes Forklaring af dobbelt Art. For det Første, hvad Comte kalder Samfundets Milieu, dets ydre Omgivelser, dets Hjemlands naturlige Beskaffenhed, Folkets Racepræg. Dernæst den sociale Kappestrid, som hænger sammen med Befolkningens Tæthed, den stedfindende Arbeidsdeling og Kooperation. Men disse Betingelser ere kun sekundære. De kunne enten fremme eller hemme Udviklingens Fart, men bestemme ikke dens Retning. Denne afhænger af de herskende Ideer og Overbevisninger. Disse ere tilblevne paa forskjellig Maade paa Menneskehedens forskjellige Udviklingstrin[1]. Paa det første Stadium, det theologiske, søgte Menneskene sine Overbevisningers Berettigelse i, hvad de antog at være Gudernes Villie.

[1] Kritik af Comtes Lære om de tre Stadiers Lov i Wundt, *Logik*, [illegible] II 2, paaberaabt hos Barth, Side 52. Læren fremstiller [illegible] Kausalfornold, følgelig ingen Lov, kun et Schema.

Paa det andet Stadium, det metaphysiske, søgte de Overbevisningernes Berettigelse i Forstandsabstraktioner, paa det tredie Stadium, det positive, søges Berettigelsen i de erfaringsmæssigen konstaterede Kjendsgjerninger.

Det enkelte Individ er godtroende i sin Barndom, raisonnerer og er spekulativt i sin Ungdom, positivt i sin Manddom, stoler da ikke paa Andet, end hvad det ser og forstaar. Saa gaar det med alle Folkesamfund, ogsaa med det største af alle Samfund, Menneskeheden. Ethvert Samfund begynder med at danne sig Dogmer og tro paa dem, senere danner det sig Ideer og adlyder dem. Tilsidst, efter at være blevet Herre over sig selv og mere nøieseende, holder det sig kun til Kjendsgjerningerne, den konstaterede Virkelighed. Alene paa denne Maade kommer man til en exakt Videnskab om Samfundet. Sociologiens Sætninger blive ligesaa exakte som Mathematikens eller Naturvidenskabens. Andre Steder siger vel Comte, at Sociologien kun kan bringe relative, ikke absolute Sandheder[1]. Men heri behøver der egentlig ikke at være nogen Modsigelse. Sætningerne kunne til sin Tid være fuldstændig rigtige, men af begrænset Varighed, «rigtig solide Sandheder, som vare i 25 Aar» (Ibsen).

Paa det menneskelige Samfunds første Stadium er Lydigheden det første Princip. Samfundet beherskes da af Militarismen. Det andet Stadium er kun en Overgangsperiode, det beherskes af Retsbegrebet, repræsenteret af Juristerne («Legisterne»). Statens Opgave bliver da at værne om Individets Rettigheder. Paa det tredie Stadium hersker Industrialismen. De produktive Kræfter blive bestemmende for Samfundsordenen. De sociale Spørgsmaal afløse de politiske. Retsbegrebet afløses af Pligtbegrebet. Retsbegrebet maa, siger Comte, forsvinde af Philosophien. Positivismen anerkjender ikke Andet end Pligterne. Dens Standpunkt er altid socialt og lader sig ikke forene med Begrebet om nogen Ret begrundet paa Individualiteten. Al individuel Ret er baade absurd og umoralsk[2].

[1] *Cours de Philosophie positive*, IV. 348, V. 58 og 32; jfr. VI. 615—616, paaberaabt hos Barth, Side 48 og 53.

[2] *Cours de Philosophie positive*, VI. 454, *Catéchisme positiviste*, Side 288, citeret hos Bendant, Side 230.

Mellem Hegelianismen og Positivismen er der i visse Henseender stor Forskjel. Sit Udgangspunkt tog den første i Tankens abstrakteste Kategorier, den sidste i Tilværelsens konkrete Kjendsgjerninger. Comte henregnede derfor Hegelianismen til det metaphysiske Stadium.

Comtes Lære stemte overens med Hegelianismen, forsaavidt den tillagde Samfundet en høiere Betydning end Individet, men gik, som det vil sees, meget videre i sin Undervurdering af dette.

Begge Doktriner have et vist optimistisk Præg tilfælles. Begge tænke sig nemlig Udviklingens Resultater som Fremskridt.

At Tilværelsen danner en Udvikling, er en Synsmaade, som er stærkt fremtrædende i Nutidens Philosophi. Men det er langt fra alle, der dele hine Systemers Optimisme. Der gives blandt de nyere Philosopher ogsaa Pessimister, som mene, at Udviklingen tilsidst bringer eller dog kan bringe Nedgang. Grundforskjellen mellem begge Synsmaader ligger i, at Optimisterne tillægge Fornuften, medens Pessimisterne (Schopenhauer, Hartmann) tillægge Villien for stort Herredomme i Menneskelivet, eller i, at de, som mange Naturkyndige (f. Ex. Huxley), antage, at Betingelserne for Menneskenes physiske Tilværelse uundgaaelig, om end langsomt, maa forværres.

§ 4. Comte fandt strax Tilhængere hos en liden Kreds af udmærkede Tænkere baade i Frankrige og i England, saaledes hos Littré og Stuart Mill. Men Udviklingsphilosophien fik først sin store Indflydelse paa den dannede Almenhed ved Charles Darwin[1]. Han satte sig som sin egentlige Opgave at undersøge, hvorvidt Forskjellen mellem de mange Arter Dyr og Planter altid havde været tilstede, og kom gjennem en Række af omfattende og skarpsindige Undersøgelser til det Resultat, at Forskjellen ikke var oprindelig men opstaaet gjennem den Kamp for Tilværelsen, som

[1] Darwins Hovedværker udkom: *The Origin of Species* 1859, *Variation of Animals and Plants under Domestication* 1868, *Descent of Man* 1871 og *Expressions of the Emotions in Men and in Animals* 1872; jfr. Monrad, *Forelæsninger* Afsnit XXVII og XXVIII; Høffding, *Den nyere Filosofis Historie*, II, 401—414.

er en nødvendig Følge allerede af, at Dyrenes og Planternes Evne til at formere sit Tal er saa stor, at de ikke faa nok at leve af. Under denne Kamp gaa de stærkere Individer af med Seiren over de svagere. Disse tilintetgjøres. De stærkere beholde Livet og forplante sin Slægt. Deres Efterkommere arve nemlig de Egenskaber, som have sat hine istand til at opholde sit Liv under Kampen for Tilværelsen og fortrænge de svagere. Naturen kan saaledes siges at udvælge de stærkeste Individer og deres Afkom til fortsat Tilværelse. Og da enhver Evne styrkes ved at bruges, vinde disse efterhaanden forøget Styrke, saavidt en saadan forøger deres Evne til at opretholde sin Tilværelse. Gjennem denne Befæstelse og Udvikling af de gunstige Egenskaber fremkomme ikke blot nye Varieteter af samme Art levende Væsener, men nye forskjellige Arter med andre og bedre Organer. Ogsaa mellem de nye Arter føres der en Kamp om Tilværelsen, i hvilken de stærkeste gaa af med Seiren. Men Kampen mildnes med Artsforskjellen. Thi de forskjellige Arter faa forskjelligartede Behov, og forsaavidt dette er Tilfældet, staar ikke den ene Art den anden iveien. Naar Alle skulle leve af Et og det Samme, kan der ikke leve saamange, som naar de kunne lade sig nøie med Fødemidler af forskjelligt Slags.

Skjønt bekjæmpet i selve sin Kjerne og kritiseret i mange Enkeltheder, har Darwins naturvidenskabelige Lære vundet udbredt Anerkjendelse, idet endog de fleste af hans Modstandere indrømme, at den til en vis Grad har sin Berettigelse, navnlig deri, at Grænserne mellem de forskjellige Arter ere flydende og saaledes bero paa en Udvikling.

Darwins Lære har faaet Betydning for Socialøkonomiken. Han og endnu mere hans Efterfølgere have givet den Anvendelse ogsaa paa Menneskelivet. Herved kom han nødvendigen ind paa dettes Ethik. Thi det forholder sig ingenlunde saa, at et Individs eller et Folks moralske Egenskaber ere uden Betydning for dets Skjæbne i Kampen for Tilværelsen. Disse Egenskaber ere ustridigen betingede af en vis Udvikling. Men Darwin gjør opmærksom paa, at de moralske Egenskaber, den naturlige Udvikling fremelsker, ikke blot ere de, der sætte det enkelte Individ, der besidder dem, istand til at naa sine Formaal, men ogsaa saadanne, som

ere til Bedste for det Samfund, til hvilket Individerne høre. En Stamme af Mennesker eller et helt Folk, hvis Medlemmer ere gjennemtrængte af gjensidig Medfølelse og Trang til at yde hverandre indbyrdes Hjælp, er i Kampen for Tilværelsen stillet heldigere end andre Samfund, hvor Enhver kun sørger for sig selv, og hvor Kræfterne ikke forenes til fælles Maal. Stadig Indøvelse og Vane til at arbeide for fælles Interesser rodfæster og styrker Samfundsbevidstheden og Samfundsfølelsen.

§ 5. Efter Darwins Lære bliver Resultatet af Kampen or Tilværelsen dog altid, at den Stærkere seirer og den Svagere ligger under. Men maa da ikke dette Udslag af Kampen ansees som en Naturlov, der aldrig kan eller bør hindres i sin Virksomhed, ikke engang paa Økonomiens Omraade? Spørgsmaalet har fremkaldt en hel Flom af Stridsskrifter.

Darwin har selv hævdet Nødvendigheden af Kappestrid i Menneskelivet. Han paaviser, hvorledes Kampen for Tilværelsen har hævet den civiliserede Menneskehed op paa dens nuværende høie Standpunkt. «Og dersom Mennesket skal løftes endnu høiere op, maa det frygtes, at det bliver underkastet en haard Kamp. Ellers vilde det synke ned i Træghed og den mere Begavede ikke blive heldigere i Livets Kamp end den mindre Begavede.» Men Darwin tilføier, at vigtig som Kampen for Tilværelsen har været og endnu er, gives der for Menneskenaturens høieste Side andre, endnu vigtigere Kræfter. Thi Menneskets moralske Egenskaber ere, enten umiddelbart eller middelbart, udviklede mere gjennem Sædvane, Eftertanke, Opdragelse, Religion o.s.v. end gjennem det naturlige Udvalg, om man end sikkert i dette kan søge de sociale Instinkter, som danne Grundlaget for Udviklingen af den moralske Sands.

Aarsagen til, at det her omtalte Spørgsmaal overhovedet kan opkastes, ligger i, at Begrebet Natur lider af en vis Ubestemthed[1]. Ved dette Ord betegnes i egentligste Forstand Indbegrebet af Alt, hvad der har været, er og vil fremkomme i den Tilværelse, vi kjende. Taget i denne Forstand, omfatter

[1] Det Følgende er hentet, dog i en noget fri Gjengivelse, fra Huxley, *Collected Essays* Bind IX (som fører den særskilte Titel *Evolution and Ethics* (1894).

Naturen ogsaa det menneskelige Samfund. At et saadant dannes, er en nødvendig Følge af Menneskets Natur.

Men Naturen har to Sider, mellem hvilke der maa skjelnes: den ene, i hvilken Menneskene selv gribe umiddelbart ind, og den anden, i hvilken de ikke gjøre det, og som de altsaa, tvungne eller utvungne, overlade til sig selv. Det er kun den sidste Side af Tilværelsen, man pleier at kalde Natur. Grunden til, at man maa skjelne mellem disse to Sider af Tilværelsen, er, at de Handlinger, ved hvilke Menneskene gribe ind i den første, altid ledes af bestemte Hensigter. Denne Side af Tilværelsen er, hvad man kalder den moralske Verden. I den anden Side herske Naturens Love. Efter Manges Opfatning ere disse ikke rettede paa noget bestemt Maal. De ere hverken gode eller onde. Efter Andres Opfatning staa ogsaa disse Love i bestemte Øiemeds Tjeneste. Men disse Øiemed ere da andre og høiere end Menneskets, og ikke altid begribelige for dette.

Det er paa Menneskelivets Naturside, Kampen for Tilværelsen føres, og hvor den Svagere ligger under for den Stærkere. Her er «Rovdyrmoralen» den herskende.

I den moralske Verden forholder det sig anderledes. Paa de laveste Kulturtrin levede Menneskene med hverandre som Dyr. Livet var en Krig mellem alle. De svageste og taabeligste gik under. Menneskeslægtens Vei til at komme ud af denne Tilstand gik gjennem Dannelsen af Samfund. Ved at sætte Fred i Stedet for indbyrdes Krig indskrænkedes Kampen for Tilværelsen, og jo snævrere Grænserne sættes, desto fuldkomnere bliver Samfundstilstanden. Et moralsk Individs Ideal er at begrænse sin egen Handlefrihed saaledes, at han ikke gjør Indgreb i Andres. Han agter Samfundets Vel ligesaa høit som sit eget og som en væsentlig Del af dette. Fred er for ham baade Middel og Formaal, og han gjennemfører i sit Liv en Grad af Selvfornægtelse, der er Modsætningen til den vilde Kamp for Tilværelsen. Han bekjæmper Dyret i sig for at leve i et menneskeligt Samfund, udviklet paa moralsk Grundlag. Ogsaa inden et civiliseret Samfund er der en økonomisk Kamp; men denne Kamp er væsentlig en Kappestrid om Nydelsesmidlerne. Kun hos Proletariatet er det en Kamp om Existentsmidlerne.

I al Kamp er det selvfølgelig regelmæssigen de Stærkeste, som seire. Dette gjælder ogsaa i det økonomiske Livs Kampe. Men de Stærkeste, de, som seire i disse Kampe, ere ofte de Slueste og Hensynsløseste, ikke de Bedste. Heraf følger dog ingenlunde, at de mest udviklede Samfund, i hvilke den økonomiske Kappestrid er skarpest og Seirherrernes Udbytte falder rigeligst, ogsaa ere de, hvor de Svage fare værst. Det er ofte i saadanne Samfund, der sørges bedst for de Fattige, og hvor de Mennesker, hvem Naturen har udrustet med ringest Produktionsevne, saasom de Blinde, Døve og Vanføre, have lettest for dog at finde noget Erhverv. Maalet for Livets Kamp er ikke den blotte Tilværelse, og hvad der udvikles under denne Kamp, er ikke blot det Onde, men ogsaa det Gode.

§ 6. Tvisten om Darwinismens Betydning for Samfundslæren og Socialøkonomiken har fornemmelig dreiet sig om hin Theoris Forhold til Socialismen. Adskillige Forfattere have antaget, at disse tvende Theorier staa i uforsonlig Strid med hinanden, og at Darwinismen støtter Aristokratiet ligeoverfor Demokratiet, Kapitalisterne ligeoverfor Arbeiderne[1]. Denne Forestilling holder ikke Stik. Det er sandt, at Forretningstalentet, Næringsviddet og Kapitalen give Besidderne en Overlegenhed, der ofte bringer dem Seiren i det økonomiske Livs Kampe. Men de personlige Egenskaber, der have sat Fædrene istand til at erhverve og bevare Rigdom, gaa sædvanligvis ikke i Arv til deres Efterkommere. Thi disse behøve ikke at kjæmpe for sin økonomiske Tilværelse. Mennesker, som ere opdragne i Velstand og Vellevnet, svækkes ofte baade paa Sjæl og Legeme. Et gammelt Ordsprog siger, at efter en Samler kommer der en Øder. Erfaring viser, at en Formue, som deles lige mellem Sødskende, og som staar til Eiernes frie Raadighed, forsvinder i Løbet af faa Slægtled.

Andre mene, at Darwinismen, om maaske ikke logisk saa dog i sin Tendents, afgiver Støtte for Socialismen[2]. Denne

[1] Den mest anseede Talsmand for denne Tanke er den bekjendte Naturforsker Häckel, *Freie Wissenschaft und freie Lehre*, 1878.

[2] Darwin selv tralagde sig denne Tanke; se *Life and Letters*, III, [illegible] Ritchie, *Darwinism and Politics* (1891), Side 7. Huxley [illegible], *Essays*, I 290—335. Blandt dem, som staa paa den anden

Anskuelse har fundet Medhold ikke blot blandt Tilhængere, men ogsaa blandt Modstandere af en eller begge Theorier. Sandheden synes at være, at disse hverken staa i nødvendig Sammenhæng eller nødvendig Modsætning til hinanden[1]. Vi skulle derfor ikke gaa nærmere ind paa Tvisten. Den kan neppe ansees som andet end et Kathederspørgsmaal[2].

§ 7. Tiltrods for Comtes Indsigelser har Socialøkonomiken beholdt sin Plads som særskilt Videnskab. Dens Gjenstand, den økonomiske Samvirksomhed, frembyder saa mange eiendommelige Opgaver og kræver saa mange særegne Undersøgelser, at den maa sondres ud fra Samfundslivets øvrige Sider[3]. Dersom Socialøkonomiken paa Grund af sin Betydning for dette skulde frakjendes Plads som egen Videnskab og drages helt ind under Sociologien, maatte det Samme følgerigtigen gjælde ogsaa om Retsvidenskaben. Men det maa regnes Comte til Fortjeneste, at han vakte større Opmærksomhed for den indre Sammenhæng mellem de særskilte Videnskaber, der omhandle Samfundslivets forskjellige Sider. Dette har bidraget til, at enhver af dem nu studeres med stadigere Hensyn til de øvrige og derved paa en frugtbarere Maade. Navnligen gjælder dette om Socialøkonomiken, Retsvidenskaben og Historien.

§ 8. Større Medhold fik Comtes Tanke om en ny, alle Sider af det menneskelige Samfund omfattende Videnskab, Sociologien. Ogsaa denne Tanke stødte vistnok paa Modstand[4]. En saadan Videnskab maatte jo, naar den skulde

Side, er at nævne Physiologen A. Wallace, der var Darwins Medarbeider og i det Hele hans Meningsfælle, om han end indtog et selvstændigt og i visse Henseender afvigende Standpunkt. Wallace hældede stærkt til Socialismen. Virchow, der er liberal radikal Politiker og ingen Tilhænger af Darwinismen, hævdede, at den støttede Socialismen.

[1] Stammler, *Wirtschaft und Recht*, navnlig Side 298.

[2] Litteraturhistorie hos Herkner, *Die Arbeiterfrage*, anden Udg. 1897, Kap. 19; Weisengrün, *Der Marxismus und das Wesen der sozialen Frage* (1900), Side 202—212.

[3] Keynes, *Scope and Method*, Kap. IV, § 4; Schönbergs *Handbuch*, Afhandling II, § 2.

[4] Marshall, *Principles*, Bog I, Kap. V, § 1; Maurice Block, *Progrès*, Introduction, Kap. I, § V; Dilthey, *Einleitung in die Geisteswissenschaften*, 1883, hvoraf Uddrag hos P. Barth, *Philosophie der Geschichte als Sociologie*, 1897, I, Side 365—375; A. Wagner, *Grundlegung*, § 20.

optage og udrede alle de Sider af Menneskenes Liv og Virksomhed, som have væsentlig Betydning for deres Samfund, komme til at drage ind under sig en Mængde høist forskjelligartede Forhold, ikke blot Psychologi og Logik, Ret og Politik, Religion og Moral, Teknik og Økonomi, Biologi og Hygiene, men ogsaa Sprog og Skrift, Regnekunst og Bogholderi. Men en saadan Videnskab vilde faa en uoverkommelig Opgave. For at blive udført saa godt som muligt maa ogsaa det videnskabelige Arbeide deles. Det er et Fremskridt, at det har opløst sig i Fagvidenskaber. Men mellem de Methoder, gjennem hvilke disse udvinde sine Resultater, er der altid nogen Lighed, og forsaavidt disse Resultater have Betydning for Samfundets Tilstand og Udvikling, staa de i Forbindelse med hverandre. Mellem disse Methoder og Resultater er der et Fællesskab og en Vexelvirkning, som vistnok fortjener at gjøres til Gjenstand for selvstændig videnskabelig Undersøgelse.

I Kraft af denne Tankegang have stedse Flere og Flere gjort Forsøg herpaa[1], i Regelen sluttende sig til Udviklingslæren. Mange af dem have endvidere optaget den i Midten af forrige Aarhundrede gjængse Forestilling, at det menneskelige Samfund er en Organisme. Det fødes, lever og dør ligesaavel som hvert af de Individer, af hvilke det bestaar. De Organer og Funktioner, som findes hos det enkelte Menneske, maatte da være at gjenfinde hos Samfundet. De have ligesom Comte bygget Sociologien paa et biologisk Grundlag. Det enkelte Menneske svarer efter denne Forestilling til den enkelte Celle i den physiske Organisme, Familierne og Kommunerne svare til Nerverne, Staten er Hjernen i Samfundet. Dette har ligesom Individet forskjellige Funktioner, og hver af disse har sit særegne System af sociale Organer, et System af Fordøielsesorganer, et andet af Aandedrætsorganer, et tredie System af Nerver, der holde den

[1] Sociologiens Litteraturhistorie er fremstillet temmelig udførlig i det nysnævnte Værk af P. Barth. Til de bekjendteste sociologiske Forfattere høre Schäffle, Bastian, Lilienfeld, Roberty, Giddings, Gumplowicz, de Greef, Novicow og René Worms. Gumplowicz gaver i Indledningen til *Grundriss der Sociologie*, 1885, en Kritik af disse forskjellige Standpunkter. En dansk Forfatter, Dr. Claudius Wilkens har skrevet *Samfundslegemets Grundlove*, 1881.

hele Organismen sammen og lede dens Bevægelser. Nu kan man nok i adskillige Henseender finde en vis Lighed mellem det menneskelige Individs og det menneskelige Samfunds Bygning og Livsvirksomhed. En saadan Sammenligning kan derfor, naar den anstilles med uhildet Blik baade for Lighederne og Ulighederne samt holdes inden rette Grænser, vistnok tjene som Hjælpemiddel til bedre Forstaaelse af Spørgsmaalet. Men de Forfattere, der have gjort sig en saadan Sammenligning til Opgave, have gjerne været for tilbøielige til at strække Ligheden for langt. Deres Resultater ere da ofte blevne kunstlede og skjæve.

§ 9. Blandt Comtes Efterfølgere indtager vel den engelske Philosoph Herbert Spencer den første Rang, ialfald i den angelsachsiske Verdens Øine. Han har taget sig fore at give en fyldigere Fremstilling af Udviklingens Lov i Anvendelse ikke blot paa den ydre anorganiske og organiske Natur, men ogsaa paa Mennesket og Samfundslivet. For at kunne følge med i Nutidens Drøftelser af Samfundets, saaledes ogsaa af Samfundsøkonomiens Spørgsmaal, maa man have noget Kjendskab til Grundtrækkene i hans Philosophi[1]. Spencer paaviser, hvorledes Udviklingen bevæger sig gjennem tre Led. Det første er Koncentrationen eller Integrationen, hvor ensartede Gjenstande eller Væsener paavirkes paa ensartet Maade af samme Kraft. Det andet Led er Differentiationen, nemlig hvor de ensartede Dele paavirkes af forskjelligartede Kræfter og derved blive forskjellige, men dog vedblive at staa i en indre Sammenhæng. Det tredie Led er Determinationen, nemlig hvor de forskjelligartede Dele blive paavirkede af en ensartet Kraft; thi denne maa da virke bestemmende paa dem i forskjellig Retning.

Udviklingen maa, naar den ikke afbrydes udenfra, føre

[1] Spencers Hovedværk er hans *System of Synthetic Philosophy*, der udkom i Aarene 1862—1896 i en Mængde Udgaver. Det bestaar af *First Principles* (1 Bind), *Principles of Biology* (2 Bind), *of Psychology* (2 Bind), *of Sociology* (3 Bind) og *Principles of Ethics* (2 Bind). Et kortere Uddrag af dette vidtløftige Værk gives i Collins' *Epitome of the Synthetic Philosophy*. Spencers Lære er bleven kritiseret i en Mængde Skrifter, af hvilke de vigtigste nævnes i Conrads *HWB.*, Artikelen *Spencer* af P. Barth; jfr samme Forfatters Værk: *Philosophie der Geschichte als Sociologie*, I, 90—127. Jfr. Høffding, *Den nyere Filosofis Historie*, II, 414—447.

til en Ligevægtstilstand, i hvilken baade Koncentrationen og Differentiationen have naaet sit Høidepunkt. For den menneskelige Udviklings Vedkommende betyder denne Tilstand den størst mulige Harmoni mellem Menneskene og Naturen og mellem Menneskene indbyrdes. Men da de ydre Paavirkninger aldrig afbrydes, vil denne Ligevægtstilstand ikke kunne vare. Mangler der da Energi nok til under de fortsatte Paavirkninger at bevare Harmonien mellem Koncentration og Differentiation, saa indtræder der en Opløsning, hvorved Sammenhængen mellem de før forbundne Dele gaar tabt. Medens Hegel og Comte vare Optimister, idet de antoge, at Udviklingen stedse ledede til Fremskridt, siger Spencer Intet om, hvorvidt Udviklingen eller Opløsningen er den stærkeste Proces i Tilværelsen. Han bestrider Comtes Tanke, at det er Overbevisningerne, som regjere Verden. De afgjørende Kræfter i Folkenes Liv ere deres Følelser, Stemninger og Charakter. Men denne hviler paa et fra tidligere Slægter nedarvet Grundlag, og i dette indgaa ogsaa de Egenskaber, tidligere Slægter have erhvervet sig. Spencer er dog ikke Pessimist. Han antager, at Udviklingen i Retning af Fremskridt maa gaa langsomt fremad, fordi det ikke blot er Individernes Tanker og Kundskaber, men selve deres Naturgrundlag, der maa ændres. Samfund og Statsforfatninger voxe, men kunne ikke laves.

Spencer paaviser de mange Analogier mellem en Organisme og et Samfund. Men han fremhæver paa den anden Side, hvilken gjennemgribende Forskjel der er mellem dem. Det er kun Individerne, der have Bevidsthed, ikke Samfundet. I enhver sund Organisme ere Delene kun til for Helhedens Skyld, men i Samfundet er Helheden kun til for Delenes Skyld. Denne Forskjel er af den største Betydning. Staten er altid kun Middel til at fremme Borgernes Velvære. Statens Formynderskab for dem maa indskrænkes til det Nødvendigste. I Nutidens Samfundsvidenskab staar Spencer som den fornemste Repræsentant for Individualismen.

Erfaringen viser os Samfund paa høist forskjellige Udviklingstrin. Paa det laveste hersker, hvad Spencer, ligesom Comte, kalder Militarismen, en Tilstand, hvori alle Samfundets Kræfter samles og anspændes for at forsvare det mod ydre Fiender. Den individuelle Ufrihed er det charakteristiske

Træk i et saadant Samfund. Militarismens Modsætning er Industrialismen, der stiller Individerne frit ligeoverfor hverandre og lærer dem i dagligt Samkvem at opnaa sine Formaal med gjensidig Agtelse af hverandres Ret. Statens Formynderskab bliver da indskrænket. Forsaavidt Individernes indbyrdes uafhængige Virksomhed er utilstrækkelig til Opnaaelsen af de menneskelige Formaal, danner der sig til deres Fremme frivillige Associationer. Fri Selvudvikling træder i Stedet for Statstvangen. Dette er en Optugtelse, der efterhaanden øver varig Indflydelse paa Sæderne, Charakteren og Samfundsforfatningen. Men Industrialismen er ikke Samfundets høieste Type. Den leder let til den Ensidighed, at al Virksomhed gaar ud paa Arbeide for Erhvervs Skyld, altsaa til en rent materialistisk Livsopfatning. Med en Tankegang, der minder om Hegel, siger Spencer, at der er en tredie og høiere Type for Samfundslivet, nemlig en saadan, hvori den uegennyttige Hengivelse til Virksomheder, der ere umiddelbart tilfredsstillende, saasom for intellectuelle og æsthetiske Formaal, er fremherskende. Kampen for Tilværelsen fremmer i sin raaeste Form Egoismen. Altruismen, der har sin Rod i Sympathien, arbeider sig langsomt fremad, først i Form af Omsorgen for de Hjælpeløse, siden ogsaa i andre Former. Udviklingen kan og maa haabes at ville føre til en saadan Ændring af den menneskelige Natur, at paa den ene Side den Enkelte finder sin høieste Lykke i Hengivelsen, dog uden ved sin Indgriben at hemme andres Selvudvikling, medens paa den anden Side Ingen er saa egoistisk at ville være Formaal for absolut Selvopofrelse af noget andet Individ. Dette kan haabes; thi man finder allerede nu Mennesker, som holde saadant Maal, og hvad de bedste gjøre, maa kunne blive muligt for alle.

Af andre Forfattere, der have villet opbygge sociologiske Systemer paa biologiske Grundlag, skulle vi her nævne Schäffle og Fouillée. Medens den første har erhvervet sig fortjent Anseelse som Socialøkonom, er hans Værk om Sociologien vistnok meget vidtloftigt, men uden synderlig Indflydelse[1]. Af den biologiske Sociologis Modstandere be-

[1] Schäffles Hovedværk om Sociologien fører Titelen *Bau und Leben des socialen Körpers*, 4 Bind, 1875—1878, ny forkortet Udgave i 2 Bind, 1896. Kort Uddrag og Kritik deraf hos P. Barth i nysanførte Skrift, Side 138—145.

tragtes Fouillée som dens mest fremragende Talsmand i Frankrige. Ogsaa han anser Samfundet som en Organisme, men erkjender, at det er stiftet ved menneskelig Villie, og kalder det derfor en kontraktuel Organisme. Nogen fælles Bevidsthed tillægger han dog ikke Samfundet[1].

Der har imidlertid været gjort mange Forsøg paa at give Sociologien andet Grundlag end Biologien. Man har villet finde det i Ethnologien eller Historien. Sociologien bliver da en Historiens Philosophi. Paa hvilketsomhelst Grundlag den bygges, fremtræder den dog som Udviklingslære. Sociologien har imidlertid endnu ikke formaaet at bringe engang nogenlunde sikre Resultater. Mellem Sociologerne er der i væsentlige Stykker ofte meget stor Meningsforskjel. Deres fleste Sætninger ere meget omtvistelige Abstraktioner. Dersom Sociologiens Tilhængere virkelig have næret den Tanke, at dens Methode skulde kunne blive tilnærmelsesvis ligesaa exakt som Naturvidenskabernes og dens Sætninger følgelig ligesaa sande som dennes, er denne Forventning skuffet[2].

Synderlig Frugt har denne Forskning endnu ikke bragt Socialøkonomiken; men billigvis kan dette ikke forlanges, ny, som den er. Det Fortjenstligste i Skolens Virksomhed ligger vel i de Afhandlinger over særskilte Emner, der offentliggjøres i dens Tidsskrifter.

Kapitel 11.

Den ethiske Retning i Socialøkonomiken.

§ 1. Allerede hos Adam Smith var Socialøkonomiken udsondret fra Ethiken som en særskilt Videnskab med den

[1] Fouillée har skrevet en Række herhen hørende Værker, af hvilke især mærkes *La Science Sociale Contemporaine*, 3die Udg. 1897; Uddrag og Kritik hos P. Barth, Side 145—157.

[2] Skarp og livlig skreven Kritik hos Beudant, *Le Droit individuel et l'Etat*, Side 214—261 samt hos Rambaud, *Histoire*, Bog III, Kap. IV; jfr. Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, Side 62—64, hvor han med Erkjendelse af, at denne Videnskab tæller alvorlige Forskere, anker over, at [illegible] omfangende videnskabelig Halvverden gjør sig bred paa dette Om[illegible]

Opgave at forklare, hvorledes Samfundet skaffer sig tilstrækkelig Indtægt og Forraad til at tilfredsstille sine materielle Behov. End mere fremtrædende blev denne Sondring hos Smiths Efterfølgere. De indskrænkede sig til at fremstille Socialøkonomien som en Virksomhed, hvis Deltagere udelukkende dreves af Begjæret efter at erhverve saameget som muligt af økonomiske Goder med den mindst mulige Opofrelse. Naar den klassiske Skole anbefalede at ordne denne Virksomhed efter den økonomiske Handlefriheds Princip og altsaa tog Næringsfriheden og den frie Konkurrence i Forsvar, var dette i een Henseende ganske berettiget. Baade Naturens og Menneskenes produktive Kræfter blive derved bedre udnyttede. Efterhvor Principet gjennemfortes, viste det sig, at Produktionen af alle de Slags Gjenstande, Menneskene behove, tiltog stærkt. Men paa den anden Side viste det sig tillige, at den jevne økonomiske Velstand ikke voxede, ialfald ikke i samme Grad. Den frie Konkurrence bragte Grundeierne, Driftsherrerne og Kapitalisterne større Indtægter; men i Slutningen af det 18de og langt ud i det 19de Aarhundrede holdt Arbeidslønnen sig lav. Og hvad der var endnu værre: idet Produktionsvirksomheden voxede, antog den, navnlig gjennem stigende Brug af Maskiner, nye Former, der gjorde Efterspørgselen efter Arbeidere ujevn. Mange bleve arbeidsløse, og Nøden mellem dem stor. Det Allerværste var, at Driftsherrerne i flere af de vigtigste Industrigrene organiserede disse saaledes, at de kunde lade Arbeidet udføre af Kvinder og Børn. Disse fik lav Løn og bleve ofte overanstrengte, ja endog drevne til Arbeidet gjennem grusom Mishandling.

For Driftsherrerne var denne Forandring i Produktionsvilkaarene ialfald tilsyneladende fordelagtig. Men i moralsk Henseende vare Forandringens Følger saa iøinefaldende uforsvarlige, at de ikke kunde hengaa upaatalte. Det saakaldte sociale Spørgsmaal kom paa Dagsordenen[1]. Saaledes kaldtes det i rigtig Erkjendelse af, at den økonomiske Virksomheds sidste Øiemed er at bringe det hele Samfund den størst mulige

[1] Uopmærksom paa dette Omraade havde man selvfølgelig ikke været tidligere; men det kom nu til at spille en meget større Rolle end før. Se herom H. Westergaard, *Den ældre Nationaløkonomis Opfattelse af det sociale Spørgsmaal*, 1896.

Velvære, og at dette Øiemed ikke er naaet, saalænge dets fleste Medlemmer leve i usle Kaar. De ethiske Hensyn gjøre sig her gjældende, om end langsomt, saa dog med stedse stigende Kraft.

I hvilket Forhold denne Bevægelse staar til de ældre Opfatninger af Samfundet og dets Økonomi, skal nu blive omhandlet. De nyere Opfatninger gaa i meget afvigende Retninger.

En tænker paa at opnaa en Forbedring af Arbeidsklassens Kaar gjennem en Udvikling væsentlig paa Grundlag af Samfundets nuværende retlige Ordning. Det er med denne Opfatning, nærværende Kapitel skal beskjæftige sig.

En anden Opfatning vil have den nuværende Samfundsorden helt omdannet, og det helst med eet Slag. Dette har været Socialismens Ideal.

En tredie anser det ikke umuligt, at en saadan Omdannelse kan finde Sted, men er ikke vis herpaa og kræver ialfald, at den skal foregaa langsomt, ikke gjennem Revolution, men gjennem Evolution. Den er Kathedersocialismen.

§ 2. Den første Retnings tidligste og kanske talentfuldeste Talsmand var Schweizeren Simonde de Sismondi[1].

Han rettede det Spørgsmaal til den klassiske Skole: «Hvorledes — er da Rigdommen Alt, Menneskene aldeles Intet?» og Spørgsmaalet er Udtryk for hans Grundtanke, at Rigdommene kun ere Midler, Menneskene Øiemed. Han fandt, at den utøilede Konkurrence nødvendigen leder til at gjøre de Rige rigere, de Fattige fattigere. Alle den ældre Retsordens Skranker, som tjente til Beskyttelse for de Svagere i de økonomiske Kampe med de Stærkere, vare ryddede afveien. Jordeiendommene samledes hos store Godsbesiddere. Smaabøndernes Tal indskrænkedes. De store Drifts-

[1] Han var en overordentlig frugtbar Forfatter, især som Historiker. Han har saaledes skrevet Middelalderens italienske Republikers Historie i 16 Bind og Franskmændenes Historie i 31 Bind. Som Økonom var han oprindelig en Tilhænger af den klassiske Skole. Med denne brød han i sit Værk *Nouveaux Principes d'Economie Politique*, 2 Bind, 1819, ny Udg. 1827. En kortere Oversigt over dettes Hovedindhold findes i Eisenhart, *Geschichte der Nationalökonomik*, anden Udg., Side 116—134, en fyldigere af Lauger i *Jahrbücher für Nationalökonomie*, Neue Folge, B. XIV, Side 321—382.

herrer undertrykte de smaa ved at sælge sine Produkter billigere, og nogen Ende paa denne Kamp var ikke at øine; thi under den ubegrænsede Næringsfrihed fremstod stadigen nye Smaabedrifter, som snart igjen gik tilgrunde. Denne Frihed havde forvandlet Industrien til en »Slagmark», paa hvilken Fagfællerne ødelægge hverandre istedetfor som før at arbeide sammen.

Det nye System har saaledes spaltet Samfundet i tvende Klasser, en besiddende og en anden, som blot lever af legemligt Arbeide. Arbeiderne have vistnok i retlig Henseende økonomisk Frihed; men i Virkeligheden er deres Stilling ligesaa afhængig som nogensinde før og endnu mere usikker; thi Fortidens Herrer maatte sørge for sine Trælle og Livegne. Nutidens Driftsherrer ere befriede for dette Ansvar. Og Arbeiderne ere nødte til at tage den Løn, de kunne faa. De underbyde hverandre. Grunden hertil ligger i, at deres Tal bliver for stort. Hverken paa Land eller i By ere Daglønnerne visse paa at finde Sysselsættelse. De kunne derfor ikke afpasse sit Antal efter det Behov, der findes for deres Arbeide. Tror en Driftsherre det fordelagtigere for sig at lade sit Arbeide udføre ved en Maskine, saa anskaffer han en saadan og afskediger sine Arbeidere. Omkomme disse af Nød, er det ikke hans Skyld, og at sikre sig derimod formaa ikke Arbeiderne. Blive de vante til denne usikre Stilling, saa er deres Ansvarsfølelse tilintetgjort. Have de levet fra Haand til Mund i Kampen for en elendig Tilværelse, forlange de ikke noget Bedre for sine Efterkommere. De blive Proletarier (*ad prolem generandam nati*). Under disse Omstændigheder kan endog et økonomisk Fremskridt blive til en Forbandelse. Enhver ny Opfindelse, enhver ny arbeidsbesparende Maskine virker til at fremkalde yderligere Overbefolkning. Vel indvender man, at naar Produktionsomkostningerne formindskes og Produkterne derved blive billigere, saa fremkaldes derved en forøget Efterspørgsel efter Arbeidere. Men hertil bemærker Sismondi, at Produktpriserne ikke synke i samme Forhold, som der spares Arbeide; thi Produktionsomkostningerne indbefatte ikke blot Arbeidsløn, men ogsaa Kapitalrente, og de nye Maskiner, som fortrænge det menneskelige Arbeide, koste Penge, som maa forrentes.

Det er ikke blot for Arbeiderne og de smaa Driftsherrer, den frie Konkurrence medfører mislige Følger. Medens Fortidens Haandværkere arbeidede efter Bestilling, producerer den nyere Tids store Industri til Salg i aabne Markeder, hvis Behov og Evne til at kjøbe ikke paa Forhaand lader sig beregne. Heraf fremkommer periodisk Overproduktion og økonomiske Kriser.

I Modsætning til den klassiske Skole hævdede Sismondi, at det maatte være Statens Sag, saavidt muligt, at forebygge disse med den frie Konkurrence følgende Ulemper. Han indskjærpede, at Regjeringen maatte nægte Tilladelse til Anlæg af nye Fabriker, som ikke vare paakrævede af noget virkeligt Behov. Han vilde paalægge de store Fabriker at forsørge deres Arbeidere, naar disse ved Sygdom eller Alderdom bleve erhvervsudygtige, ja endog hvis de afskedigede dem for at anvende Maskiner i deres Sted. Men Sismondi indrømmede selv, at disse Botemidler vare utilstrækkelige. Hovedsagen var, at Driftsherrerne og Arbeiderne bleve sig sin Solidaritet bevidste og erkjendte de heraf udspringende ethiske Forpligtelser.

Den nuværende Samfundsordens Grundpiller vilde han ikke røkke. Han indrømmede Berettigelsen af privat Eiendom, endog til Jord. Han var en ivrig Forsvarer af en inden rimelige Grænser holdt Jordudstykning. Han fandt det rimeligt, at Kapitalisterne fik Renter af sine Kapitaler. Egentlig kommer dette i Strid med Grundtanken i hans økonomiske Doktrin. Han slutter sig nemlig til den Sætning, han, som saamange Andre, troede at finde hos Adam Smith, at Arbeidet er den eneste Kilde til al Rigdom. Men Konsekventsen heraf drog han ikke[1].

Sismondi var saaledes ikke Socialist.

§ 3. Sismondi havde skjærpet Opmærksomheden for, at der var noget Galt paafærde med Forholdet mellem Ethiken og Socialøkonomien og følgelig mellem hin og en Socialøkonomik, som lukkede Øinene for denne Disharmoni.

[1] Bohm Bawerk. *Kapital und Kapitalzins*. I, anden Udg., Side 435—437, hvor de forskjellige herhen hørende Udtalelser af Sismondi ere [illegible]

Klagen herover er siden aldrig forstummet, men har tvertimod stadigen faaet nye Udtryk fra meget forskjellige Kanter. Til nogen udførlig Redegjørelse for denne Bevægelse inden Litteraturen er her ikke Plads. Vi skulle kun nævne dens for Økonomiken betydningsfuldeste Repræsentanter.

Først og fremst den franske Ingenior Le Play[1]. Han har gjort sig bekjendt dels ved sin Samfundslære, dels ved sine Undersøgelser af Arbeidsklassens Tilstand. Samfundets Velvære hviler paa dets Moral, hvis Lov Le Play finder i det gamle Testamentes ti Bud.

Samfundet er, siger Le Play, bygget paa fire Principer: Religionen, Eiendomsretten, Familien og Arbeidet. Et methodisk Studium af de europæiske Samfund har ført ham til det Resultat, at det materielle og moralske Velvære i dem staar i ligefremt Forhold til deres religiøse Overbevisningers Styrke og Renhed. Herved tager han ikke Hensyn til deres kirkelige Bekjendelser, men til deres religiøse Læres ethiske Kraft. Om Eiendomsretten siger han, at den bliver stedse mere individuel. At ville vende tilbage til Fælleseiendommene er ligesaa stor Vildfarelse som at ville vende tilbage til Fortidens Vaaben. Han forkastede Livsarvingers lige Arveret og vilde have indført større Testationsfrihed for at sætte Forældrene istand til at sørge for Bevarelsen af Familiens Formue. Han klager over Nutidens Opløsning af Familien. Dens Arnested er udsat for at vexle i hvert Slægtled. Familiefaderens Myndighed er næsten forsvunden. Han vil have denne bevaret og Forholdet mellem Arbeidsherre og Arbeidere omdannet i Analogi dermed, saaledes at Forholdet mellem dem bliver mere fast og moralsk betrygget og saaledes igjen mere patriarkalsk. For Kvinderne kræver han større Beskyttelse og større Agtelse. Den offentlige Administration vil han have decentraliseret.

Naar Le Play saaledes søger den dybeste Grund til

[1] Af hans Værker nævne vi her: *Les Ouvriers Européens*, 1855, anden Udg. i 6 Bind 1877; *La Réforme Sociale*, 1864, syvende Udg., 3 Bind, 1887; *L'Organisation du Travail*, 1870; *L'Organisation de la Famille*, 1872. Et Bind af *Petite Bibliothèque des Économistes* indeholder Uddrag af hans Værker samt en Indledning af Aubertin. En Fremstilling af Hovedtrækkene i hans Lære giver Rambaud. *Histoire*, Bog II, Kap. 12.

Mislighederne ved Samfundets nuværende Tilstand i Familieforholdets Oplosning, har han gjort sig til Talsmand for en Opfatning, som ikke savner sin Berettigelse, og som har fundet Gjenklang i alle Kulturlande. Forandringerne i Tekniken have medfort, at alle Husholdninger nu kjobe mange Slags Ting, som de for producerede umiddelbart til eget Forbrug. Dette gjor det muligt og nodvendigt, at Hustruer og Born i storre Udstrækning end i ældre Tider tage lonnet Arbeide udenfor Hjemmet. Seet fra rent okonomisk Standpunkt, synes det jo at være en Fordel, at de kunne faa saadant Arbeide. Men det har store Ulemper i Folge med sig. Naar unge Mennesker og endog Born fra 12–14-Aarsalderen begynde at erhverve selvstændigt, finde de sig ikke længere i at staa under Forældrenes Tilsyn og Tugt. De flytte ofte fra sit Hjem, ville bruge sine Penge til at nyde Livet. De tage sig Friheder af alle Slags, Familiebaandet losnes. Gifte Bornene sig, sker det, uden at Forældrene raadsporges. Men Mange hengive sig til et lost Liv og betragte Familiebaandet blot som en byrdefuld Lænke, for hvilken man helst bor kunne frigjore sig, naar man finder for godt. Ved alt dette gaar Slægten glip af den sædelige Orden og Tugt, som alene Livet i et sundt Hjem kan medfore. Det aarelange Samliv mellem Mand og Hustru, Forældre og Born er en Betingelse for Udviklingen af de stærke sympathiske Folelser, Pligtbegrebet og den Selvopofrelse for Andre, uden hvilket intet Samfund kan trives[1].

Sin Opfatning af Arbeidernes Kaar byggede Le Play paa langvarige og omfattende Undersogelser, som han anstillede efter en allerede af enkelte ældre Forskere benyttet Methode. Han fik nemlig for mange Kulturlande istandbragt saakaldte Husholdningsbudgetter for Arbeidsklasserne, det vil sige Regnskaber, som angive for det Forste de aarlige Indtægter, Arbeidere i forskjellige Stillinger pleie at have, og dernæst hvorledes de fordele disse Indtægter mellem de forskjellige Slags Udgifter. Denne Methode anvendes nu i meget vid Udstrækning[2], og det er alene ved de gjennem den vundne Resultater man kan danne sig noget sandt Billede af Arbeidernes Tilstand.

[1] Schäffle: *Allgemeine Volkswirthschaftslehre*, I, Side 250–254.
[2] Conrad: *HWB.* Artikelen *Konsumtionsbudget*.

§ 4. Ethikens Betydning for Samfundets Økonomi trængte sig mere og mere ind i den almene Bevidsthed og ledede til skarpe Angreb paa den klassiske Skole. I England var det den bekjendte Historiker Thomas Carlyle, som gik i Spidsen for disse. I en Række Stridsskrifter[1], han begyndte i 1833, rettede han haarde Angreb paa det nuværende Samfunds Hulhed og Løgnagtighed. Socialøkonomiken kaldte han en bedrøvelig Videnskab *(a dismal science)*. Den prædikede Egennytte og Mismod. «Det kjære Jeg» med dets Lyst og Lidelse er ikke Menneskelivets Midtpunkt. Selvfornægtelse er Grundlaget for alle Dyder. Alene gjennem den kan Samfundet hæves op af den dybe Fordærvelse, hvori det er nedsunket. Carlyle hudfletter de herskende Samfundsklasser for deres Snæversyn og Snæverhjertethed og forlanger, at Staten skal tage sig virksommere af de fattigere Samfundsklassers Interesser. Men han var en Fiende af Massevherredømmet og haanede Parlamentarismen. Hans Stridsskrifter udmærkede sig ved en Originalitet baade i Tankegang og Udtryksmaade, som vakte Opmærksomhed i vide Kredse. Det samme gjælder om en noget yngre engelsk Forfatter, Kunsthistorikeren John Ruskin. Deres Skrifter have faaet Betydning for Socialøkonomiken derved, at de have fremstillet den nuværende Samfundsordens ethiske og økonomiske Skyggesider i det skarpeste Lys og paavist, at begge disse Brøst hænge sammen. Herved have de hævet Samfundsidealet, og dette har paavirket baade Almenhedens Stemning og Videnskaben.

Det Sidste viste sig allerede hos Stuart Mill, som tiltrods for, at hans politiske Grundsætninger vare helt forskjellige fra Carlyles, dog samstemte med ham i at hævde Ethikens Fordringer til det økonomiske Samfundsliv. Mills Utaalmodighed over den nuværende Samfundsorden skaffede sig Luft i følgende Udbrud, der alene kan forklares af hans higende Længsel efter en bedre: «Hvis den store Mængde af Menneskeslægten altid skulde forblive i den Tilstand, hvori den nu er, i et Slaveri af moisommeligt Arbeide, i hvilket den

[1] Navnlig i «*The Present and the Future*», «*Chartismus*» og «*Latter Days Pamphlets*». Nærmere om Carlyle, Ruskin og Toynbee i en Artikel af Kaufmann i Conrads *HWB.*, første Udg., V, 745—750, indtagen i anden Udg. VI, 828—833.

ingen Interesse har, plagende sig fra tidlig om Morgenen til sent paa Aftenen alene for at skaffe sig det nødvendigste Livsophold, med alle de intellektuelle og moralske Mangler, en saadan Samfundstilstand bringer med sig, uden egne Hjælpekilder, udannede - thi Menneskene kunne ikke blive bedre dannede end ernærede, — egenkjærlige — thi deres Livsophold tager hele deres Interesse i Beslag, — uden Interesse og Selvfølelse som Statsborgere og Samfundsmedlemmer, derimod med en gjærende Følelse af den dem formentlig tilføiede Uret med Hensyn til, hvad Andre besidde, men de undvære, — hvis en saadan Tilstand var bestemt til at vare evig, saa ved jeg ikke, hvorledes Nogen, som er sin Fornuft mægtig, kunde bryde sig om Menneskeslægtens Bestemmelse.»

Et andet Vidnesbyrd om det Omslag, Stemningen i den her omhandlede Retning havde undergaaet, afgav Arnold Toynbee[1] (født 1852, død 1883). Ikke alene i Skrift, men ogsaa i Virksomhed godtgjorde han, at dette Omslag i Stemningen bar praktisk Frugt. Han sluttede sig, som før sagt, til den historiske Skole og paaviste, hvorledes den klassiske Skoles økonomiske Theorier vare byggede paa Samfundstilstande, den forefandt som givne Grundlag, men som havde afløst ældre og maatte afløses af nye. Det Eiendommelige og Betydningsfulde ved Toynbee laa imidlertid andetsteds nemlig i hans dybe Medfølelse for de laveststaaende Samfundsklasser og stærke Overbevisning om, at han personlig var forpligtet til at gjøre Noget for at løfte dem, nemlig gjennem et Samliv med dem, der førte til gjensidig Forstaaelse og Tillid. Han gav herved Stødet til den Bevægelse, hvis Frugt var Oprettelsen af det saakaldte Whitechapel Universitet, en Anstalt for Udbredelsen af Kultur inden Arbeidsklassen i en af Londons Forstæder, hvilken Anstalt senere er efterlignet i flere andre Stæder.

Mill havde meget tilovers for Socialismen. Toynbee optraadte som dens Modstander.

1. L. Price: *Short History*. Side 183—196.

Kapitel 12.

Socialismen[1].

§ 1. Det er en ældgammel Tanke, at det retlige Grundlag, paa hvilket det civiliserede Samfund var og endnu den Dag i Dag er bygget, lider af saa væsentlige Feil, at det trænger en hel Omstøbning[2]. Denne Tanke var det, som fremkaldte Platos Skrift *Staten*, hvori han udkastede Planen til en rent kommunistisk Samfundsorden. Hvorvidt Eiendomsfællesskabet var den ældste christelige Kirkes Ideal, har været Gjenstand for megen Strid[3]. Den engelse Kantsler Thomas Morus gav i et Skrift, *Utopia*, 1516, et Phantasibillede af en kommunistisk Stat, som blev Monstret for en Række senere Digtninger, af hvilke de nyeste og for vor Tid bekjendteste ere en Roman af Bellamy, *Looking backwards* (1888), og en anden af Hertzka, *Entrückt in die Zukunft* (1895).

Disse Ting have kun litteraturhistorisk, ikke praktisk Betydning.

§ 2. At give en kort og klar Redegjørelse for den mægtige Bevægelse i socialistisk Retning, der gjennemstrømmer vor Tid, er en umulig Opgave. Vi staa midt oppe i denne Bevægelse og kunne hverken med uhildet Blik vurdere dens drivende Kræfter eller danne os noget sikkert Begreb om dens kommende Resultater.

[1] Leroy-Beaulieu, *Le Collectivisme, Examen Critique du nouveau Socialisme*, 3die Udg. 1894, og kort Uddrag deraf i hans *Traité de l'Economie Politique*, IV, 703—735; Emil de Laveleye, *Le Socialisme contemporain*, 1881, 6te Udg. 1891; *Die Geschichte des Socialismus in Einzeldarstellungen von* E. Bernstein, C. Hugo, K. Kautsky, P. Lafargue, Franz Mehring, G. Plechanow; *Geschichte des Socialismus und neueren Kommunismus von* Dr. Otto Warschauer; John Rae, *Contemporary Socialism*, 1891; Robert Flint, *Socialism*, 1894. Rige Litteraturoplysninger hos Roscher, *Grundlegung*, §§ 78—84. Rambaud, *Histoire*, Bog IV, Side 367—501, giver en letlæst Fremstilling af Socialismens Historie; Philippovich, *Grundriss*, I, Side 358—400, skildrer baade Socialismen og de dermed beslægtede Aandsretninger paa en meget overskuelig og interessant Maade.

[2] Georg Adler, *Geschichte des Socialismus und Kommunismus*, Bind I, (indtil den franske Revolution) 1899; Thonissen, *Le Socialisme depuis l'Antiquité*, 1852; Pöhlmann, *Geschichte des antiken Kommunismus und Socialismus*, 1893.

[3] Roscher, paa anførte Sted, § 81, Anm. 2.

Dens Spire i Litteraturen er at søge hos Rousseau. Om han end ikke gav noget Udkast til en socialistisk Statsform, og om han end halvt nødtvungen erkjendte, at den private Eiendomsret ikke kunde afskaffes, ivrede han mod al Ulighed i Formuesfordelingen og forberedte derved Sindene for Socialismens Ideal. Dette udvikledes af andre Forfattere, navnlig Mably, og i 1796 planlagde Babeuf et Forsøg paa at gjennemføre det ved voldsomme Midler. Planen kvaltes i Fødselen.

Under den store Trængselstid, Arbeiderne i England havde at gjennemgaa i Slutningen af det 18de og Begyndelsen af det 19de Aarhundrede, vandt Socialismen Indgang ikke blot inden, men ogsaa udenfor deres Kreds. Den fandt Talsmænd i Litteraturen (Godwin og W. Thomson). Særlig Opsigt vakte en for Arbeidernes Vel stærkt interesseret skotsk Fabrikeier, Robert Owen, der i sine Skrifter tog Ordet for den økonomiske Virksomheds Omdannelse fra kapitalistisk til kooperativ og desuden gjorde flere i stor Maalestok anlagte Forsøg paa at bringe sine Theorier til praktisk Udførelse. Disse Forsøg mislykkedes

Det Land, hvor de mod den gamle Samfundsorden fiendtlige Theorier først kom i frodig Vækst, var Frankrige. Her optraadte Grev Saint Simon, Aarene 1817—1824, som Samfundsreformator saavel i økonomisk som i religiøs Retning. Han samlede om sig en Kreds af unge Mænd, blandt hvilke flere, saasom Ingenioren F. de Lesseps, Historikeren A. Thierry, Philosophen A. Comte, Statsøkonomen Michel Chevalier, Statsmændene Armand Carrel, Buchez, Carnot og Bankoren Pereira, i modnere Alder erhvervede sig Navnkundighed. St. Simons Samfundsideal var ikke meget klart, men Hovedtrækket deri tydeligt nok. Han vilde samle al Magt, navnlig ogsaa Styrelsen af den økonomiske Virksomhed i Statens Hænder og overlade de offentlige Autoriteter Fordelingen af Virksomhedens Afkastning. Efter hans Død ledtes hans Tilhængere af Bazard og Enfantin, der i et Brev til Deputeretkammeret gjengave sit Program i følgende Udtryk: St. Simons Tilhængere erkjende den naturlige Ulighed mellem Menneskene og betragte denne Ulighed som Grundlag for Samfundsdannelsen og som den nødvendige Betingelse for den sociale Orden. Alt, de forlange,

er Ophævelsen af alle Fødselsprivilegier uden Undtagelse, følgelig ogsaa Ophævelsen af den vigtigste af disse Privilegier, Arveretten, hvis Virkning er at gjøre Fordelingen af de sociale Goder afhængig af Tilfældigheden og at fordømme den store Flerhed af Mennesker til Last, Uvidenhed og Fattigdom. De sætte sig som Maal, at alle Hjælpemidler for Arbeidet, Jord og Kapital, der nu ere fordelte som Arvelodder mellem private Personer, skulle samles i et socialt Fond, og at dette skal styres efter Associationens Principer, af et Hierarki, saa at Enhver skal faa sin Virksomhed anvist efter sin Evne og sin Indtægt efter sit Arbeide. Men hvorledes et saadant Hierarki skulde sammensættes, hvem der skulde ansætte Samfundets Styrere, det sige de ikke[1]. St. Simonismen prædikede Kjødets Evangelium, det frie Ægteskab, og kom herved i Strid med den offentlige Myndighed og opløstes. Men dens Ideer forsvandt ikke. De optoges og bearbeidedes paa forskjellige Maader af en hel Række yngre Forfattere. De mest bemærkede af disse ere Cabet, Considérant, Fourier, Proudhon og Louis Blanc. Mest Betydning for Videnskaben have de to Sidstnævnte[2].

Ogsaa Louis Blanc vilde have overført Eiendomsretten til alle materielle Produktionsmidler fra Private til Samfundet. Men han vilde kun gjennemføre denne Plan lidt efter lidt, nemlig paa den Maade, at Staten efterhaanden kjøbte op faste Eiendomme, anlagde Fabriker, overhovedet drev produktiv Virksomhed i Konkurrence med de private. Han vilde afskaffe Arveretten, men hverken den private Eiendomsret eller Familien.

§ 3. Den nuværende Samfundsordens Fiender ere langt fra enige, hverken om, hvorledes denne skal nedbrydes eller omdannes, eller om, hvad der skal sættes i dens Sted.

[1] Palgrave, *Dictionary*, Artikelen *St. Simon*.

[2] Om disse Forfattere henvises til Artikler i Palgraves *Dictionary*. Fourier ansees af Nogle som et Geni, af Andre som forrykt. I et Hefte af *Petite Bibliothèque des Économistes* har Gide givet en Oversigt over hans Liv og Lære. Proudhon var en glimrende Dialektiker, men blottet for al praktisk Sands. Louis Blanc skrev et meget bemærket Værk, *Organisation du Travail* 1840, der gjorde ham til Fører for de franske Socialister. Han blev under Revolutionen i 1848 Medlem af den provisoriske Regjering og Arbeidsminister. Man har villet tillægge ham Skylden for, at det gik uheldigt med de dengang oprettede nationale Værksteder. Men den Beskyldning er neppe berettet.

De Utaalmodigste have været enige om, at Forandringen alene kan foregaa ved en social Revolution og endog paakræver voldsomme Midler. Andre have haabet at kunne naa sit Maal ad fredelig Vei og efterhaanden.

Den videstgaaende Retning vil simpelthen ophæve al retlig Orden og altsaa indromme ethvert Menneske ubegrænset Frihed til at gjøre og lade hvadsomhelst, det finder forgodt. Denne Retning kalder man Anarkismen[1].

Nutidens videnskabelige Anarkisme havde sin første Repræsentant i P. J. Proudhon. Han udgav i 1840 et Skrift med Titelen *Qu'est ce que la propriété* (Hvad er Eiendom)? hvortil han svarede: *La propriété c'est le vol* (Eiendom er Tyveri). Dette Skrift indeholdt hovedsagelig en Kritik af den nuværende Samfundsorden og navnlig dens Uretfærdighed mod Arbeiderne. Denne viste sig efter Proudhons Mening meget iøinefaldende deri, at Arbeiderne ikke fik saa høi Løn, at de vare istand til at kjøbe, hvad de selv havde produceret. Hans Tankegang vilde dog kun være rigtig, saafremt Arbeidet var den eneste Produktionsfaktor og altsaa den eneste Kilde til Produktets Værdi. Proudhon bekjendte sig til denne Anskuelse og ansaa desuden alt Slags Arbeide lige værdifuldt. Han forudsatte altsaa det, der egentlig skulde bevises. Tanken slog ikke destomindre an. Den er ofte bleven tagen til Indtægt af den nuværende Samfundsordens Modstandere, navnlig af Karl Marx. Overhovedet kan det ikke nægtes Proudhon, at han var rig paa nye Tanker eller ialfald forstod at iklæde gamle Tanker nye og overraskende Former. Men naar han gav sig ifærd med at forklare, hvorledes den økonomiske Virksomhed skulde ordnes ad frivillig Vei, altsaa uden Støtte i Statens straffende og tvingende Myndighed og dog saaledes, at den tilveiebragte Midler nok til at tilfredsstille Menneskenes Behov, glippede det for ham. Han vilde afskaffe Eiendomsretten, men ind-

[1] Anarkismen har en egen, vidtløftig Litteratur; se Nettlau, *Bibliographie de l'Anarchie*, 1897. G. Adler har i Conrads *HWB.*, anden Udg., Artikelen *Anarchismus*, skildret denne Aandsretnings Historie, fornemste Repræsentanter, forskjellige Maal og Fremgangsmaader, ledsaget af en Kritik over den og Drøftelse af Midlerne mod den. Artikelen er særdeles [illegible]

rømme «Enhver Adgang til at tage materielle Goder i Besiddelse». Hvilke vanskelige Spørgsmaal der maatte fremkomme herved, sees let. Paa dem indlod han sig ikke. Alle Love skulde ophøre; men slutte frivillige Overenskomster med hinanden skulde man kunne. Nogen Tvang til at opfylde disse Overenskomster skulde ikke behøves; thi ved Anarkiet vare Menneskene blevne frie og intelligente Væsener, for hvem Retfærdigheden blev tilstrækkelig Drivkraft. Tilsidst kom dog Proudhon til den Overbevisning, at Anarkismen er et uopnaaeligt Ideal, og at man, praktisk taget, ikke kan komme længere end til «Føderalismen», nemlig en Forening mellem autonome Kommuner[1].

Samtidigt have Max Stirner og senere Bakunin gjort sig særligen bekjendte som Talsmænd for Anarkismen. Blandt disses Tal findes ogsaa enkelte anseede Videnskabsmænd, som Geographen Elisée Reclus og den russiske Geolog Fyrst Krapotkin.

Anarkisterne have vakt mindre Opsigt ved sine Skrifter end ved sine Forbrydelser. Der gives vistnok Anarkister, der, saasom Proudhon, ere imod Anvendelsen af voldsomme Midler. Men mange af dem anbefale saadanne og vige ikke engang tilbage for Snigmord, Brandstiftelser og lignende Ugjerninger. Thi disse ere de bedste Midler til at vække Almenhedens Opmærksomhed, indgyde den Frygt og virke opløsende paa den hele Samfundsorden.

§ 4. I diametral Modsætning til Anarkisterne staa Socialisterne. Disse ville ikke opløse Samfundet, men omordne det, hvilket skal ske paa saadan Maade, at Individets økonomiske Handlefrihed bliver langt mere indskrænket, end den nu er. Socialisterne ere enige med de nyere philosophiske Skoler, som lære, at Samfundets Interesser maa gaa foran det enkelte Individs, men uenige med dem i, at Striden mellem disse Interesser kan bringes til Forsoning under den

[1] *Proudhon, seine Lehre und sein Leben* af Karl Diehl, 3 Bind. 1888—1890; Proudhons Hovedværk, *Contradictions Économiques ou Philosophie de la Misère* (1846), fremkaldte paa den ene Side Bastiats for omtalte Værk *Harmonies Économiques*, paa den anden Side en skarp Kritik af Karl Marx, *Misère de la Philosophie*, 1847; jfr. Conrads *HWB.*, I, 301—304.

nuværende Samfundsorden. Denne tillader jo de mere begavede, mere energiske og hensynsløsere Individer at arbeide for sine egennyttige Formaal, beholde Frugterne af sin Virksomhed for sig selv og bruge dem som Kapital, det vil sige som Hjælpemidler til en end mere energisk Virksomhed. Dette bringer de svagere til at ligge under i Konkurrencen med dem. Og denne Konkurrencekamp bliver haabløsere for Arbeiderne, jo mere Driftsherrernes Dygtighed og Rigdom stiger. Kapitalisterne nøde de Fattige til at arbeide for sig, eller, for at bruge Socialisternes Yndlingsudtryk, Kapitalisterne exploitere (udnytte) Arbeiderne. Men Arbeiderne og deres Familier danne Samfundets Flertal. Deres Ret og Velvære maa hævdes gjennem en ny Samfundsorden. Ethvert Menneske har Ret til at kræve, at Samfundet skaffer ham Livsophold, altsaa, saafremt han er arbeidsdygtig, sætter ham til Arbeide med en Løn, der yder ham fuld Andel i Livets timelige Goder. Alle Næringsveie skulle derfor drives for offentlig Regning, Statens, Kommunens eller de i Virksomheden delagtige Arbeideres Regning. Ingen privat Person maa drive Produktion for egen Regning. Alle materielle Produktionsmidler skulle være offentlig Eiendom. Alle ved den fælles Virksomhed frembragte Nydelsesmidler blive da Samfundets Eiendom. Dette er Socialismens egentlige Ideal.

§ 5. Paa dette Punkt viser der sig en Forskjel mellem Kommunismen og Socialismen i snævrere Forstand, saaledes som disse to Begreber undertiden, især før, ere blevne opfattede[1].

Kommunisterne ville, at ikke blot al Produktion, men ogsaa den hele menneskelige Husholdning, følgelig ogsaa alt Forbrug, skal ordnes af Samfundets Styrelse og foregaa for fælles Regning. Der skal dannes Fælleshusholdninger, hvis

[1] Stuart Mill, *Principles*, Bog II, Kap. 1, §§ 2–4; Gide, *Principes*, Side 27. De i Texten omhandlede Begrebsbestemmelser ligge nærmest til Grund for Fremstillingen i Schönbergs *Handbuch*, Afhandling No. III, § 2. Om Udviklede disse Begreber bedst skulle bestemmes, har der dog været Meningsforskjel, se Roscher, *Grundlagen*, § 79, Note 1. De fleste Forfattere bruge nu Udtrykkene Kommunisme og Socialisme ifleng; se dog Afhandling af G. Adler, som er optagen i Conrads *HWB.*, VI, 811–828, ligeledes Philippovich, *Grundriss*, Side 386. I Frankrige bruges [illegible] Udtrykket Kollektivisme om alle socialistiske Retninger.

Medlemmer skulle bo sammen, arbeide sammen, spise sammen. Al privat Eiendom skal bortfalde. Kjønsforbindelserne skulle være frie, Børnene nyde fælles Opdragelse.

De besindigere blandt den nuværende Samfundsordens Fiender, de, hvem man undertiden har kaldt Socialisterne i snævrere Forstand, have indseet, at man ved Indførelsen af fuldstændigt Fællesskab ikke alene i Produktion, men ogsaa i Konsumtion vilde gjøre Samfundet til en utaalelig Tvangsanstalt. De fleste Mennesker ønske at have et Hjem, som de kunne kalde sit og indrette efter eget Forgodtbefindende, saalangt deres Midler tillade det. Nogen Frihed i Valget af Mad, Drikke og Klæder vil man have. For at faa en ny Samfundsorden er det heller ingen Nødvendighed at binde den individuelle Frihed i disse Henseender. Hvorledes Socialiststaten skulde indrettes, naar den begrænser sit Formaal blot til fælles Produktionsvirksomhed, bliver dog uklart. Socialisterne ere nemlig aldrig blevne enige herom, og det er derfor umuligt at give mere end en Skildring af, hvad de sandsynligvis i Almindelighed have tænkt sig[1]. Et er sikkert: Socialisterne ville gjøre al Produktion til fælles Sag og altsaa gjøre alle materielle Produktionsmidler til fælles Eiendom, samt overlade til Samfundets Styrelse at bestemme, hvorledes de Produkter, der frembringes ved den fælles Virksomhed, skulle fordeles mellem Samfundets Medlemmer. Men de Nydelsesmidler, enhver af disse erholdt, kunne gjerne være hans Privateiendom. Over dem skulde han raade, som han fandt for godt. Han skulde kunne opspare, bortbytte dem o. s. v. Han maatte endog kunne overføre dem til sine Efterkommere. Arveretten behøvede altsaa ikke at ophæves; men der vilde blive Lidet at arve. Og han maatte ikke udleie eller udlaane saadanne Eiendele mod Rente; thi det vilde være at drive Erhvervsvirksomhed for individuel Regning.

Det vigtigste Samfundsspørgsmaal vilde blive Fordelingen

[1] Jfr. en Afhandling af Schäffle, *Quintessenz des Socialismus*, der er udkommen i en Mængde Oplag, og som har paadraget ham Beskyldning for at være Socialist. Senere (1884) skrev han en Afhandling, *Die Aussichtslosigkeit der Socialdemokratie*, der er mødt med den bitreste Kritik fra Socialisternes Side, navnlig i Stridsskriftet: *Die Einsichtslosigkeit des Herrn Schäffle* af H. Bahr.

af de producerede Gjenstande. Den skulde ske paa saadan Maade, at alle for fælles Regning frembragte Produkter skulde samles i Statens Magaziner og værdsættes. De skulde anvendes for det Første til Underholdning for Samfundets ikke arbeidsdygtige Medlemmer. Resten skulde oplægges til ny Kapital eller anvendes til Løn for de arbeidende Medlemmer. Deres Arbeide skulde værdsættes af Samfundets Myndigheder, og som Arbeidsløn skulde enhver Arbeider faa Kreditiv paa Statens Magaziner. Af disse kunde han da forlange udleveret de Forbrugsgjenstande, han attraaede, indtil et Værdibeløb, der svarede til Værdien af hans Arbeide. De dygtigste og arbeidsomste skulde efter dette Fordelingsprincip faa størst Løn. De videstgaaende Socialister ville dog have et andet Fordelingsprincip. Enhver skal efter deres Mening have Krav paa at faa sig tildelt saa Meget, han behøver. De mest Trængende skulle altsaa faa mest. Eller Fordelingen skal ske i lige Lodder, saa at ethvert af Samfundets Medlemmer faar lige Meget. Fordelingsprincipet stiller sig altsaa meget dunkelt.

§ 6. Adskillige socialistiske Forfattere have søgt at give sine Theorier videnskabeligt Grundlag[1]. Dette gjælder fornemmelig om de tyske Førere af Socialismen, Ferdinand Lassalle, Rodbertus Jagetzow, Karl Marx og Friederich Engels.

Lassalle var fremfor alt Agitator. Han var den Første, som gjennem sine Stridsskrifter og sine Foredrag vandt de tyske Arbeideres Sind for Socialismen. Men han var ingenlunde uden Betydning for Socialismens Theori. Han forklarede Arbeiderne, at de under den nuværende Samfundsorden stode under, hvad han kaldte den jernhaarde Lønningslov (*das eherne Lohngesetz*), nemlig at de i Længden aldrig kunde beholde høiere Løn end den, de og deres Børn netop behøvede for at friste Livet. Som Hjemmelsmand for denne Sætning paaberaabte han sig Adam Smith og Ricardo. Endvidere rettede han en bidende Kritik mod den af Senior opstillede Lære, at Kapitalrenten er et Vederlag, paa hvilket Kapitalisterne have berettiget Krav, fordi de undlade at op-

[1] Herom: *Die Arbeiterfrage*, anden Udg., Kap. 13.

bruge Kapitalen[1]. Overgangen til en socialistisk Statsorden vilde han have forberedt paa den Maade, at Arbeiderne dannede Produktivassociationer, hvem Staten skulde forstrække med nødvendig Driftskapital. For at tvinge Staten til at træffe saadan Foranstaltning maatte Arbeiderne først erhverve politisk Magt. Dette kunde de gjøre, hvis almindelig direkte Stemmeret blev indført. Det var Lassalle, som opstillede dette Program og herved grundlagde det tyske Socialdemokrati.

§ 7. Rodbertus Jagetzow er den af Tysklands Socialister, der har vundet mest Anseelse inden dets videnskabelige Verden. Han var Godsbesidder og for en kort Tid preussisk Minister. I den politiske Agitation tog han ingen Del. Sine socialøkonomiske Anskuelser fremstillede han ikke i noget sammenhængende System, men brudstykkevis i en hel Del forskjellige Skrifter[2]. Han byggede sin Lære paa den Sætning, at de økonomiske Goders Værdi alene beror paa det Arbeide, det har kostet at frembringe dem. I sin videre Udvikling af denne Tanke viste han ikke liden Originalitet; men hans Fremstilling er tung og undertiden meget vanskelig at begribe. Han forklarede, hvorledes den nuværende Samfundsorden havde udviklet sig historisk. Samfundets Differentiation i Klasser, den private Eiendomsret til Jord, Privatkapitalen og de private Bedrifter vare efter hans Mening ikke nødvendige, men blot historiske Kategorier, som under en fortsat Udvikling kunde komme til at forsvinde. Dette er en Opfatning, som har sine Tilhængere ogsaa udenfor Socialisternes Kreds.

§ 8. Meget større Opmærksomhed har Karl Marx (født 1818, død 1883) tiltrukket sig. Han kan betragtes som Repræ-

[1] Lassalles vigtigste socialøkonomiske Skrift udkom 1864 under Titelen *Herr Bastiat-Schulze von Delitzsch, der ökonomische Julian*. Om hans Virksomhed og Forhold til Rodbertus og Marx henvises til Artikelen *Lassalle* i Conrads *HWB*. Se ogsaa G. Brandes, *Ferdinand Lassalle*, endvidere Herkner, *Die Arbeiterfrage*, anden Udg., Side 542—548.

[2] De ere opregnede i Artikelen *Rodbertus* i Conrads *HWB*, forfattet af K. Diehl. Her gives en kort Fremstilling af Rodbertus's Lære, hvilken Fremstilling dog i et væsentligt Punkt, nemlig om Grundrentens og Kapitalrentens Opkomst og Forhold, er omtrent uforstaaelig for Enhver, der ikke allerede er bekjendt dermed. Rodbertus's Lære herom er udredet og gjendrevet af Böhm-Bawerk *Kapital*, anden Udg., I. Side 448 ff.

sentant for den tyske videnskabelige Socialisme. Engels optraadte fornemmelig som Marx's Medarbeider[1].

Baade Marx og Engels vare Evolutionister, men gave sin Udviklingslære et høist eensidigt Præg. Medens Hegel og Comte antoge, at det var Ideerne, som udviklede sig og bevirkede Forandringerne i Kjendsgjerningerne, de materielle Tilstande, antog Marx, at det var Kjendsgjerningernes Udvikling, som fremkaldte Ideerne. Allerede dette var en Eensidighed. Mellem Ideer og Kjendsgjerninger er der aabenbart et Vexelvirkningsforhold. Forandringerne i dem ledsage og betinge hinanden. Men Eensidigheden tilspidsedes end yderligere hos Marx, idet han antog, at de Kjendsgjerninger, som dannede Drivkraften i Udviklingen, egentlig kun vare af økonomisk Art. Efter hans Tanke bestemmes Samfundets Udvikling i alle Retninger tilsidst af økonomiske Aarsager. Samfundets økonomiske Behov og Produktionsmidler ere bestemmende ikke alene for dets Retsorden, men ogsaa for dets Moral, Religion og Philosophi. Denne Lære er det, man nu kalder den materialistiske Samfundsphilosophi. Engels siger, at den var den første af Marx's videnskabelige Opdagelser[2].

[1] I Conrads *HWB.*, anden Udgave, staar en Artikel *Marx*, skreven af Fr. Engels, som skildrer Marx's Forfatterskab, med et Tillæg, skrevet af Diehl om den ham vedkommende Litteratur. Marx's videnskabelige Hovedværk, udgjørende tre Dele, fører Titelen *Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie*. Første Del udkom 1867, 4de Udg. 1890. De to følgende Dele forelaa ikke færdige ved Forfatterens Død, men bleve fuldendte af Fr. Engels. Anden Del udkom 1885, tredie Del 1894. Marx's Fremstilling er overmaade tung og trættende. En af hans bekjendteste Tilhængere, Kautsky, har populariseret den i et Skrift, *K. Marx's ökonomische Lehren*, 6te Udgave 1898. G. Adler giver i Conrads *HWB.*, VI, Side 821—825 en kort Oversigt over Marx's Lære. Fr. Engels har skrevet flere Værker af megen Betydning for Socialismens Theori, navnlig *Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft*, 3 Opl., 1883.

[2] Herom er der skrevet et Utal Afhandlinger. Til de nyeste høre Masaryk *Die philosophischen und sociologischen Grundlagen des Marxismus*, 1899; Woltmann, *Der historische Materialismus, Darstellung und Kritik der Marxistischen Weltanschauung*, 1900; Weissengrün, *Der Marxismus*, 1900. Korte og klare Oversigter hos Bonar, *Philosophy and Political Economy* Bog V Kap. I, og Herkner, *Arbeiterfrage*, Side 288—290. Udførligere hos P. Barth, *Die Philosophie der Geschichte als Sociologie*, I, Side 303—335. Engels lempede tilsidst noget paa Eensidigheden i dette Standpunkt, se Philippovich, *Grundriss*, I, Side 93.

§ 9. Den anden Opdagelse var, siger Engels, Marx's Lære om Merværdien[1]. Læren er bygget paa den oftere omtalte Sætning, Marx saavelsom mange Andre have villet finde hos Smith og Ricardo, nemlig at det menneskelige Arbeide er den eneste virkelige Kilde til al økonomisk Værdi og det ydede Arbeidskvantum den rette Maalestok for Arbeidsproduktets Værdi. Herved forstaar Marx dets Byttеværdi. Det Arbeide, som bestemmer Produktets Byttеværdi, er imidlertid ikke det Arbeidskvantum, som i det givne Tilfælde virkelig er anvendt paa den foreliggende Gjenstand, men det Arbeidskvantum, der under de givne Samfundsforhold, særligen Teknikens Udvikling, maa ydes af en Arbeider med sædvanlig Dygtighed og Flid, hvilket Arbeidskvantum Marx kalder det socialt nødvendige eller normale. Naar Eierne sælge Arbeidsprodukterne, erholde de disse regelmæssig betalte med den saaledes bestemte Byttеværdi. Denne er større end den Løn, de i Produktionen af Gjenstanden delagtige, af Driftsherren leiede Arbeidere tilsammentagne faa. Disse producere altsaa en større Værdi, end de erholde, og denne «Merværdi» tilfalder Driftsherren, medens den dog retfærdigen burde tilfalde Arbeiderne. Driftsherren tilegner sig altsaa en Del af den Værdi, hans Arbeidere have produceret. Han faar ikke blot den Erstatning, han med fuld Ret kan kræve, nemlig Godtgjørelse for sine Udlæg, men han faar noget mere. Dette Overskud, denne Merværdi oppebærer han i Form af Grundrente eller Kapitalrente. Aarsagen til, at Arbeiderne taale et saadant Afdrag i deres Tilkommende, ligger i, at de ikke eie hverken de til Produktionen fornødne Redskaber, Maskiner, Bygninger og Raastoffe, ei heller de Underholdningsmidler, hvoraf de skulle leve, indtil Arbeidsproduktet bliver færdigt. Tanken var jo ikke ny; men Marx gav den en eiendommelig Form. Dersom der til Frembringelsen af en Mængde Produkter, hvis Værdi svarer til den

[1] De vigtigste Punkter i Marx's Værdilære ere fremstillede og prøvede i en Afhandling af nærværende Forfatter om Værdi- og Prislærens Historie, §§ 18—22, i Statsøkonomisk tidsskrift for 1900—1902, ogsaa udkommen i Separatafтryk. Dem, som ønske uden altfor stor Umage at gjøre nærmere Bekjendtskab med Marx's Værdilære i den Skikkelse, han selv har givet den, henvise vi til Herkner, *Arbeiterfrage,* Side 291—302.

Lon. Arbeiderne faa kun kræves 6 Timers dagligt Normalarbeide, men Driftsherren forlanger og formaar Arbeiderne til at arbeide 12 Timer, hvoraf 4 medgaar til Erstatning for Forbrug af Raastoffe og Slid paa Produktionsredskaberne, faar Driftsherren to Timers Arbeide, for hvilket han intet Vederlag har ydet. Herved gjør han sig skyldig i en Udsugelse af Arbeiderne.

Marx's Værdilære er ufuldstændig; thi den indeholder ingen Forklaring af, at Gjenstande, som ikke ere Produkter af menneskeligt Arbeide, navnlig da Grundeiendomme, kunne have Byttеværdi, og hvorpaa dennes Størrelse beror. Marx tænker blot paa, hvad der bestemmer Tilbudet, ikke paa Efterspørgselen. Hans Lære halter derfor selv i Anvendelse paa Arbeidsprodukterne; thi hvor stor Byttеværdi et saadant Produkt skal faa, beror ikke blot paa Mængden af det Arbeide, dets Produktion koster, men tillige og nærmest paa dets Nytte (Brugsværdi). Dersom det virkelige Værdiforhold mellem de forskjellige Slags Arbeidsprodukter bestemtes udelukkende af den Mængde Arbeide, der havde været anvendt paa ethvert af dem, maatte ogsaa deres Priser i Handel og Vandel rette sig herefter. Men dette er ikke Tilfældet, og Grunden hertil ligger i, at ethvert Produkt kan have større eller mindre Nytte. Denne Nytte afhænger af den Mængde, hvori det er forhaanden i Forhold til Behovet, altsaa ikke blot af Arbeidsomkostningen, men tillige af noget Andet. Marx's Opfatning af Produktionsomkostningerne er mangelfuld. Han og hans Tilhængere have tilsidst maattet erkjende, at ikke blot det i Produktionen anvendte Arbeide, men ogsaa den deri anvendte Kapital i Virkeligheden faar Indflydelse paa Produktets Byttеværdi. Dette have de forgjæves søgt at forklare. Her at gaa nærmere ind paa Marx's Værdilære maa ansees overflødigt. Den bliver vistnok fremdeles forsvaret af mange Socialister[1]. Men blandt hans skarpsindigste Tilhængere bliver den nu enten mødt med Tvivl, forladt eller forklaret paa saadan Maade at den liden eller ingen Betydning faar. Udentor Socialisternes Kreds synes man at være færdig med

[1] Saaledes af Kautsky, se Bernstein, *Zur Geschichte und Theorie des Sozialismus*, anden Udg., 1901, 367—381.

den[1]. Fuld Gjendrivelse af den kan først gives ved en Fremstilling af den sande Værdilære.

§ 10. Det kan imidlertid siges og er oftere blevet sagt, at det selv fra Marx's eget Standpunkt ikke kommer saameget an paa, hvorvidt hans Værdilære er holdbar eller ikke. Thi det egentlige Grundlag for sin Lærebygning søgte Marx ikke i den Uret, Arbeiderne efter hans Mening lide derved, at de afspises med en Del af den Løn, der rettelig tilkommer dem[2]. Han søgte det derimod i en Kjendsgjerning, som han greb lige ud af det virkelige Liv, nemlig at den økonomiske Virksomhed bliver fordelagtigere, i jo større Maalestok den drives. I Henhold til sin Udviklingslære faar da Marx ud, at Virksomheden tilsidst maa komme til at drives i den størst mulige Maalestok, nemlig for det hele Samfunds Regning. Denne Synsmaade fastholdes ogsaa af mange Socialister, som forkaste hans Værdilære.

Erfaring viser, siges der, at de store Driftsherrer efterhaanden fortrænge de smaa, ikke blot i Produktionen, men ogsaa i Omsætningsvirksomheden. De smaa Industridrivende og Handelsmænd gaa tilgrunde i Kappestriden med de store. Eierne af de store Bedrifter have gjerne større Formue og større Kredit. De kunne lønne sine Forretningsbestyrere bedre og altsaa skaffe sig Medhjælpere med den høieste tekniske og kommercielle Dygtighed. De kunne derfor producere billigere end de smaa Driftsherrer, undersælge og ruinere disse. Al økonomisk Virksomhed har følgelig en Tendents til at koncentrere sig paa stedse færre Hænder og at samle sig hos større Aktieselskaber. Dette er, siger Marx, et nyt Princip, der kommer tilsyne i Økonomiens Organisation, og som tilsidst maa lede til, at den økonomiske Virksomhed

[1] Se navnlig Böhm-Bawerk, *Kapital*, I, anden Udg., Side 495—558, hvor ikke alene Marx's Værdilære, men ogsaa hans Efterfølgeres Forsøg paa at opretholde den ere fremstillede og drøftede.

[2] Engels i den tyske Oversættelse af Marx, *Das Elend der Philosophie*, Vorwort, Side IX, siger, at Marx ikke nogetsteds har begrundet sin Kommunisme paa det Uretfærdige i, at Arbeiderne ikke faar fuld Betaling for sit Arbeide, men paa den nødvendige, mere og mere iøinefaldende Undergang af den kapitalistiske Produktionsmaade; se endvidere de øvrige Forfattere, der ere citerede af Stammler, *Wirthschaft und Recht*, Side 644, Note 22.

samler sig hos de allerstørste Driftsherrer, Kommunerne og Staten. De have størst Kredit, ubegrænset Beskatningsmyndighed og Expropriationsret, altsaa meget større økonomiske Hjælpemidler end nogen privat Person eller Forretning. Hvis Staten og Kommunen benytte sig af denne Overlegenhed, ville de efterhaanden kunne fortrænge alle private Driftsherrer.

At der gives flere Slags Næringsveie, i hvilke den store Bedrift, naar den drives for privat Regning, har saadan Overlegenhed over de smaa, at den kan fortrænge disse, er en ubestridelig Sag. Men heraf følger ikke, at det Samme ogsaa gjælder, hvis den drives for offentlig Regning. Sætningen gjælder ei heller for alle Slags Næringsveie. Begge disse Sider af Sagen skulle blive omhandlede i det Følgende, hver paa sit Sted. Det skal der blive paavist, at Marx's Forudsætninger ikke have den Gyldighed, han tillagde dem.

§ 11. Den stærkeste Bebreidelse, Marx og efter ham de øvrige Socialister have rettet mod den nuværende Samfundsordning, er, at den leder til en Ujevnhed i den økonomiske Virksomhed, der nødvendigen medfører høist skadelige Virkninger for alle Samfundsklasser, ogsaa for Kapitalister og Driftsherrer, men ikke mindst for Arbeiderne. Den fremkalder økonomiske Kriser. Hver enkelt Driftsherre organiserer sin Bedrift paa en stedse fuldkomnere Maade. Han indfører nye Maskiner, gjennemfører Arbeidsdelingen i videre Udstrækning, driver sine Folk til at arbeide mere og bedre. I hver enkelt Bedrift produceres der stedse mere. Der skabes stedse stigende «Merværdi», og herigjennem føroges Kapitalerne i overflodig Mængde. Der opstaar en «Overkapitalisation» og tillige en «Overproduktion». Under den ubundne Næringsfrihed producerer Enhver det Slags Gjenstande, han kan og vil. Det hele Samfunds Produktionsvirksomhed bliver anarkisk. Under den stigende Overkapitalisation synker Kapitalrenten, og den overanstrengte produktive Virksomhed fremkalder af og til en Overproduktion, det vil sige, at der produceres mere, end der kan afsættes til lønnende Priser. Herved fremkaldes økonomiske Kriser, som medføre store Tab saavel for Driftsherrer som for andre Kapitalister og Ødelæggelse for de svagere blandt dem. Under de gode Tider bliver der

stor Efterspørgsel efter Arbeidere. Alle finde Sysselsættelse, og Folkemængden voxer. Men naar Tiderne blive ugunstigere, afskediges en Del af Arbeiderne. De gaa ledige og lide Nød. Marx kaldte dem Arbeidets Reservearmee. Tilværelsen af en saadan Reservearmee bevirker, at Arbeidslønnen synker hurtigere under nedadgaaende Tider og voxer langsommere, naar Tiderne igjen bedre sig. Driftsherreklassen kan vistnok kjæmpe sig gjennem Kriserne; men det sker enten derved, at de svagere af dens Medlemmer gaa fallit, eller derved, at den indskrænker sin Produktion, nedlægger sine Fabriker o. s. v., altsaa ved Tilintetgjørelse af materielle Produktionsmidler, eller derved, at de udvide sin Virksomhed til nye Markeder og udnytte sine gamle Markeder til det Yderste. Herved forberede Driftsherrerne nye og voldsomme Kriser. Det viser sig altsaa nu, at Driftsherrerne, Kapitalisterne, Bourgeoisiet, eller hvad man vil kalde dem, have mistet Dygtigheden til at styre Samfundets Økonomi. Kapitalisterne skabe et Proletariat, som synker ned i stedse dybere Elendighed. Det voxer i Tal og bliver ved Industriens Udvikling samlet i større Mængder rundt om Virksomhedernes Hovedsæder. Proletariatet bliver sig sin Enhed og sin Magt bevidst. Klassekampen mellem Proletariatet og Kapitalisterne bliver stedse bitrere og antager tilsidst Charakteren af en Revolution. Samfundets Omdannelse fra kapitalistisk til socialistisk maa efter Marx's Forestilling foregaa med eet Slag, ved en vældig Omvæltning, der ophæver den private Eiendomsret til alle Produktionsmidler og overfører disse til Samfundet som Fælleseiendom. Men denne Omvæltning kræver, at Arbeiderne gjennem den almindelige Stemmeret erholde det politiske Herredømme over Samfundet.

Hvorledes det nye Samfund skal indrettes, naar Socialisterne omsider have faaet fuldt Herredømme over det, er et Spørgsmaal, paa hvilket hverken Marx eller hans Efterfølgere have indladt sig. Et saadant Program maatte de dog have. Mangelen deraf er en Svaghed, som oftere har været foreholdt den revolutionære Socialisme[1].

[1] Navnlig i Eugen Richters Stridsskrifter, *Die Irrlehren der Sozialdemokratie*, 1890, og *Sozialdemokratische Zukunftsbilder*, 1891.

Marx var ikke blot Forfatter, men ogsaa Agitator. De tyske Socialister fulgte vistnok Lassalle, saalænge han levede, og først senere, efter nogen Tids Forløb, Marx. Men hverken ved denne Side af hans Virksomhed eller ved Socialismens politiske Historie skulle vi her opholde os[1].

§ 12. Socialisterne bleve allerede tidlig opmærksomme paa, at deres Bestræbelser for at iværksætte sine Planer maatte stode paa særegne Vanskeligheder, saalænge de indskrænkedes til et enkelt Land. Hvis det nogetsteds lykkedes at overføre al produktiv Virksomhed fra private Driftsherrer til Stat eller Kommune, maatte jo det Spørgsmaal opstaa, om disse kunde arbeide billig nok til at faa sine Produkter afsatte i fremmede Lande. Og hver Gang Arbeiderne i noget Land forsøgte gjennem Arbeidsnedlæggelse at fremtvinge en Lønsforhøielse eller anden Forbedring i sine økonomiske Kaar, hentede Driftsherrerne Arbeidere fra fremmede Lande. Navnlig det sidste Hensyn bevirkede, at der i 1864 dannede sig en international Arbeiderassociation, der stod under Ledelse af Karl Marx. Den vakte adskillig Omtale, men udrettede Intet og opløstes allerede 1876. Senere afholdes der af og til internationale Arbeiderkongresser. Det er hidtil ikke lykkedes dem at skaffe sig nogen Betydning[2].

§ 13. Socialismen tvang Videnskaben til at opkaste sig det Spørgsmaal, om den klassiske Socialøkonomik holdt Stand, naar dens Sætninger skulde bringes til Anvendelse i det praktiske Liv. Tvivlen herom rørte sig stærkest i den tyske Videnskab. En af dens mere anseede Mænd, Bernhardi, havde udtalt den: socialistiske Sætning, at Driftsherrerne kun fik Gevinst derved, at de betalte Arbeiderne for lav Løn[3]. Især under Paavirkning af Rodbertus kom stedse flere af Tysklands videnskabelige Økonomer til Erkjendelse

[1] Herom henvises til Conrads *HWB.*, Artikelen *Sozialdemokratie* af G. Adler, de der nævnte Skrifter, samt særligen til Herkner, *Die Arbeiterfrage*, Kap. 22.

[2] Conrads *HWB.*, første Udg., IV, 591—598, har en særskilt Artikel, «*Internationale*», om denne Association, med Litteraturanvisning. Anden Udg. indskrænker sig til en kort Omtale i Artikelen *Sozialdemokratie*, III, B, No. 1. Jfr. Malon, *Le socialisme intégral*, Parti II, Ch. II.

[3] Th. Bernhardi, *Kritik der Grunde die für grosses und kleines Grundeigenthum angeführt werden*. 1849, Side 315.

af, at Socialisterne havde megen Ret i sin Kritik over den bestaaende Samfundsorden, om de end grebe feil i Valget af Midler til Afhjælpelse af de ved denne klæbende Onder. Ethikens Krav, den historiske Methode og Udviklingslæren bragte Gjæringselementer ind i Socialøkonomiken helt igjennem, ikke mindst i dens Forsøg paa at løse Arbeidersporgsmaalene.

I 1872 stiftedes en endnu bestaaende Forening, der satte sig til Formaal at virke for en hermed stemmende Samfundsudvikling og derfor kaldte sig *Verein für Socialpolitik*[1]. Den vil hverken ofre Samfundet for Individet, ei heller Individet for Samfundet, men forsone begges Interesser. Den tager Afstand fra Socialismen og vil have Samfundets økonomiske Udvikling bygget paa historisk givne Retsgrundlag, men anser det nødvendigt, at Staten griber stærkere ind i Retsordenen for at betrygge det hele Samfunds Sædelighed og Velstand og navnlig for at hæve Arbeiderklassen i begge disse Henseender. I Finantsvidenskaben have dens Medlemmer i Almindelighed været Tilhængere af en progressiv Indtægtsskat og af Skat paa Arv efter Forældre[2]. Blandt sine Ledere har Foreningen talt en Række fremragende Videnskabsmænd, saasom Schmoller, Brentano, Cohn, Dietzel, Held, Lexis, Nasse, Neumann, Schönberg, Schulze-Gaevernitz m. fl. Der er naturligvis Meningsforskjel mellem Medlemmerne om, hvor langt Staten bør gaa i at indskrænke den frie Konkurrence og lægge Baand paa den individuelle Handlefrihed. Nogle lægge mere, andre mindre Vægt paa Arbeidernes Selvhjælpsbestræbelser.

Foreningen holder aarlige Møder og har arbeidet med stor Fremgang. I det Hele taget har den sluttet sig til den historiske Skole, lægger derfor stor Vægt paa Undersøgelser af de faktiske Forhold og sætter saadanne igang i forskjellige Retninger. Indtil Aaret 1900 havde den udgivet ikke mindre end 87 Bind Skrifter, som indeholde høist værdifulde Op-

[1] Roscher, *Geschichte der National Oekonomik in Deutschland*, § 211; Lexis, Artikelen *Kathedersocialismus* i Conrads *HWB.*; Ashleys Artikel *Socialists of the Chair* i Palgraves *Dictionary*.

[2] Foreningen blev Gjenstand for skarpe Angreb, navnlig af von Treitschke, *Der Socialismus und seine Gönner* i *Preussische Jahrbücher* for 1874. Herimod tog Schmoller til Gjenmæle i sit Skrift, *Über einige Grundfragen des Rechts und der Volkswirthschaft*, 1875.

lysninger om mangfoldige økonomiske og sociale Tilstande, ledsagede af Betænkninger om praktiske Forbedringer deri. Foreningen har erhvervet sig stor Indflydelse baade paa den offentlige Mening og paa Tysklands økonomiske Lovgivning.

Til Foreningen hører ogsaa to af Nutidens betydeligste Økonomer, Albert Schäffle og Adolf Wagner. Begge staa Socialismen noget nærmere end mange andre af deres Kolleger.

Schäffle er mere abstrakt Tænker end Historiker, men med meget originalt Syn paa de praktiske Livsforhold. Han er ofte bleven regnet blandt Socialisterne. Han har nemlig i flere af sine Skrifter søgt blandt Socialismens Vildfarelser at udsondre det Element af Sandhed, den indeholder, og han angriber skarpt Tidens plutokratiske Udartning. Han kalder det et langsomt og derfor mangen Gang grusomt Menneskeæderi at tilbytte sig Arbeide for en Værdi, der er mindre end de Livsmidler, Arbeideren behøver. Men de sunde Elementer i den nuværende Socialøkonomi forstaar han at skatte og forsvare. Gjennem Kapitalismen gjør den økonomiske Virksomhed sig selvstændig. En høi Grundrente tvinger Eierne til at benytte Jorden godt, fremkalder en passende Gruppering af de forskjellige Slags Næringsveie omkring Samfærdselens Knudepunkter og fremkalder Forbedringer af Transportmidlerne. Schäffle forsvarer Driftsherregevinsten. Driftsherrerne gjøre ufærdige Produkter skikkede til Omsætning, hvilket er en stor Fordel for Arbeiderne, som kun derved blive istand til at gjennemføre Arbeidsdelingen saa langt, som det behøves[1].

Wagner er noget mere Historiker end Schäffle, men bebreider den historiske Skole, at den har været for kvietistisk og i sine Reformbestræbelser for tilbøielig til at lade sig nøie med at fjerne Symptomerne paa Samfundets Onder istedetfor at gaa ind paa disses dybere liggende Aarsager. Han nærmer sig, siger han selv, den socialistiske Opfatning deri, at han anser det privatøkonomiske Konkurrencesystem, ogsaa naar det betragtes som en Helhed, for en forbigaaende Phase i Socialøkonomiens Organisation og i Behov af en meget dybere gaaende Omdannelse, end den historiske Skole

[1] Hentet fra Roscher *Geschichte der National-Oekonomik*. Side 1062.

indrømmer. Navnlig antager han, at den nuværende Socialøkonomis retlige Grundlag, Handlefriheden, Kontraktsfriheden og Privateiendommen, er mere foranderligt, end den historiske Skole tror. Det paakræver bevidste Omdannelser gjennem Lovgivningen[1]. Men han skiller sig fra Socialismen deri, at han dog anser den private Ejendomsret som ialfald for Tiden overveiende nyttig for Samfundet og tror, at den økonomiske Virksomhed drives med størst Kraft af private Driftsherrer.

§ 14. Det Omslag, der senere har fundet Sted i Tyskland i Opfatningen af det sociale Spørgsmaal, fik et iøinefaldende Udtryk i et Budskab, Keiser Wilhelm den Første den 17de Nov. 1881 offentliggjorde. Heri opstillede han et Program for en Række af Love til positiv Befordring af Arbeidernes Vel, saaledes at den bestaaende sociale Skade kunde søges helbredet. Disse Love skulde gaa ud paa at forebygge Forarmelse blandt Arbeiderne ved tvungen Forsikring mod Ulykkestilfælde, Sygdom, Arbeidsudygtighed og Alderdom. Udgifterne ved denne Forsikring skulde for en større eller mindre Del bæres af Arbeidsgiverne. Saadanne Love ere senere istandbragte for det tyske Rige. De ere i større eller mindre Udstrækning blevne efterlignede i mange andre Lande. Keiser Wilhelm II fik i 1890 samlet en Konference i Berlin af Udsendinger fra Kulturstaternes Regjeringer til Overlægning om Forbedringer i Arbeidernes Vilkaar. Noget klækkeligt Udbytte har denne Overlægning hidtil ikke givet.

Det nye formidlende Program hører saaledes ikke længere hjemme blot paa Lærestolene. Der er følgelig ikke længere nogen Grund til at kalde det Kathedersocialisme. Da det er optaget af Statsstyrelserne, er man i Tyskland begyndt at kalde det Statssocialisme, et meget uheldigt Navn; thi den rene Socialisme, som vil overføre alle Produktionsmidler til Staten, er i endnu høiere Grad Statssocialisme. I Frankrige kalder man nu Kathedersocialismen med et nydannet Ord *Étatisme*, Statsformynderi.

I den franske Litteratur har den fundet forholdsvis faa Tilhængere. Blandt dens Talsmænd indtog Belgieren Emile

[1] Wagner, *Grundlegung*, I, §§ 15—18, sammenholdt med II, §§ 16—24; jfr. Conrads *HWB.*, anden Udg., Artikelen *Wagner*.

de Laveleye en Tidlang den mest bemærkede Plads. Af senere franske Forfattere have Ch. Gide og Paul Cauwès nærmet sig denne Retning, begge, især den sidste, under stærkt Forbehold[1].

I den engelske Litteratur var Villigheden til at lytte til Socialismens Klager og Fordringer forberedt af Stuart Mill, se ovenfor Kap. 7, § 6 og Kap. 11, § 4. Men det var først, efterat den historiske Skole havde fundet bevidst Tilslutning i den engelske Socialokonomik (se Kap. 8, § 5), at Statssocialismen fandt sikrere Fodfæste der. At dette er blevet Tilfældet, viser de tvende mest anseede, helt færdige Fremstillinger af Videnskaben, Nutidens engelske Litteratur har at opvise[2]. Marshall er endnu ikke kommen til den egentlige Drøftelse af Socialisternes Program, men har dog udtalt sig nok til at antyde sit Standpunkt. Han siger, at deres Synsmaader vare byggede paa ringe historiske og videnskabelige Studier og fremstilledes i en saa overdreven Skikkelse, at de kun fremkaldte Foragt hos de samtidige med Forretningslivet fortrolige Økonomer. Socialisterne granskede ikke de Theorier, de angrebe, og det var let at paavise, at de ikke havde forstaaet den nuværende økonomiske Samfundsordens Natur og Virksomhed. Men Socialisterne vare Mænd, som havde følt dybt og kjendte noget til skjulte Drivfjædre i menneskelig Handlemaade, hvilke Økonomerne ikke toge i Betragtning. Indhyllede i Socialisternes vilde Rhapsodier fandtes skarpsynte Iagttagelser og betydningsfulde Vink, af hvilke Philosopher og Økonomer havde Meget at lære. Blandt dem, som toge Lærdom heraf, nævner Marshall baade Cairnes[3] og Jevons[4]. »En høiere Opfatning af Pligten mod Samfundet udbreder sig i alle Retninger. I Parlamentet, i Pressen, paa Prædikestolen lyder Menneskekjærlig-

[1] Cauwès, *Traité d'Économie Politique*, 1893, Bind IV, 601—606.

[2] Sidgwick, *Principles of Political Economy*, Bog III, første Udg. 1883, tredie Udg. 1902; Shield Nicholson, *Principles of Political Economy*, Bind III, Bog V, 1901.

[3] Cairnes, *Some leading Principles of Political Economy*, 1874, Part II, Kap. V.

[4] Jevons, *The State in relation to Labour*, 1882; jfr. Uddraget i Palgrave, *Dictionary*, II, 477.

hedens Aand bestemtere og alvorligere end før.» Marshall fremhæver imidlertid den Forskjel, der er mellem engelsk og tysk Opfatning af Statens Forhold til Individet[1].

§ 15. Ogsaa fra kirkelig Side hørtes Røster, som samstemte med Socialismen enten i dens Maal eller ialfald i dens Anker over den nuværende Samfundsorden. De kom frem baade i den katholske og i den protestantiske Verden[2].

I Frankrige slog en høit anseet Præst, Lamennais, i Aaret 1830 ind paa denne Retning, men saa yderliggaaende, at hans Theorier fordømtes af Paven. Iblandt Katholikerne har der senere været tvende Partier, af hvilke det ene i Tilslutning til Le Play (Kap. 11, § 3) holder paa den nuværende Samfundsordens Grundlag, men venter en Forbedring af Tilstanden gjennem religiøs Paavirkning. Til dette Parti henfører man Claudio Janet, Charles Périn og Victor Brants. Det andet Parti er stemt for kraftigere Indgreb fra Statens og Kirkens Side i det Øiemed at skaffe Arbeiderne bedre økonomiske og moralske Vilkaar. Pave Leo den XIIIde har, navnlig i sin Rundskrivelse af 15de Mai 1891 *(de conditione opificum)*, søgt at holde en vis Middelvei. Han forsvarer den private Eiendomsret og fordømmer den «Statssocialisme, som vil sætte Statens Kontrol istedetfor den faderlige Omsorg.» Men han indskjærper Driftsherrernes Pligter mod deres Arbeidere og siger, at Lovene ere nødvendige for at beskytte disse mod Spekulanter, der behandle Mennesker, som om de vare Maskiner[3].

[1] Marshall, *Principles*, I, fjerde Udg. 1898, Side 64—72.

[2] Herkner, *Arbeiterfrage*, Kap. 16; Laveleye, *Protestantismus und Katholizismus in ihren Beziehungen zur Freiheit und Wohlfahrt der Völker*, tysk Oversættelse, 1875; Uhlhorn, *Katholicismus und Protestantismus gegenüber der socialen Frage*, 1887.

[3] Rambaud, *Histoire*, Bog IV, Kap. VI; Cauwès, *Traité*, IV, 599—601; Conrads *HWB.*, første Udg., Artikelen *Soziale Reformbestrebungen (Katholisch-soziale)*, og anden Udg., Artikelen *Sozial-konservative Bestrebungen (Katholisch-soziale)*; Anatole Leroy-Beaulieu, *Papacy, Socialism and Democracy, translated with notes by O'Donnell*. En fuldstændig Fremstilling af Socialøkonomiken fra strengt katholsk Standpunkt gives i *Cours d'Économie Sociale par* Ch. Antoine, 1896. Bogen roses af Castelot i *Economic Journal*, VII, 89—91.

Det siges, at begge Partier tage hans Udtalelser til Indtægt for sig[1].

Paven kan udtale sig paa den katholske Kirkes Vegne med en for alle dens Medlemmer bindende Myndighed. At han ikke har villet udtale sig paa en bestemtere Maade, end skeet er, viser, hvor vanskeligt det sociale Spørgsmaal stiller sig ogsaa fra christeligt Standpunkt.

Protestantiske Christne kunne ikke mere end Katholikerne staa ligegyldige overfor dette Spørgsmaal. Det har derfor vakt den ivrigste Diskussion ogsaa inden den protestantiske Verden. Saa meget tør siges, at den Frigjørelse fra alle, blot i nedarvet Sædvane grundede Baand, Protestantismen har medført, i væsentlig Grad har bidraget til at fremkalde en saadan Diskussion. Men da Protestanterne ikke anerkjende anden Autoritet i religiøse Anliggender end Bibelen, og da denne hverken har foreskrevet eller har til Hensigt at foreskrive, hvorledes det menneskelige Samfunds Økonomi skal ordnes, er ikke Andet at vente, end at Anskuelserne derom inden de protestantiske Kirker maatte blive meget forskjellige. Den rene Socialisme har fundet enkelte Talsmænd blandt dem. De fleste protestantiske Theologer, som have deltaget i Drøftelsen af det sociale Spørgsmaal[2], stille sig imidlertid til det omtrent paa samme Maade som de tyske Kathedersocialister. Hines Betydning ligger hovedsagelig i deres Bestræbelser for ad praktisk Vei at bidrage til Bedring af de sociale Tilstande, saasom ved Oprettelsen af Indremissioner, christelige Ynglingeforeninger, Anstalter for forældreløse Børn, Magdalenastiftelser, Hjem for løsladte Strafarbeidsfanger og alskens velgjørende Indretninger.

Disse Bestræbelser have jo altid bidraget noget til at bedre Tilstandene, vel ogsaa til at mildne Sindene. Men hos Socialisterne hersker der paatageligen en dyb Uvillie mod de christne Kirker, og denne Uvillie kommer, saavidt skjønnes, mest tilsyne mod den katholske Kirke i de romerske Lande.

§ 16. Hvorom Alting er, vist er det, at den egentlige Soci-

[1] Palgrave, *Dictionary*, I. 283–284.

[2] Blandt dem Biskop Martensen, *Socialisme og Christendom*, 1874, [illegible] Forhandlinger optrykt i hans *Sociale Ethik* (1874), §§ 57–68.

alisme samtidigt med Statens Bestræbelser for at lette Arbeidernes Kaar og med de menneskekjærlige Ytringer af andre Samfundsklassers Medfølelse for dem i nogen Grad har forandret sin Taktik, om end ikke sit endelige Maal. Grunden hertil er uden Tvivl en dobbelt. Lederne have indseet, hvor umuligt det er pludselig og fuldstændigt at omdanne hele den bestaaende Samfundsorden. Deres Haab om at vinde den almindelige Mening og Statsmagterne for arbeidervenlige Reformer er blevet lysere ved de allerede vundne Erfaringer. Det er muligt, at den første af disse Grunde har været den stærkest virkende; men den anden har sikkerlig havt sin store Betydning.

Vi skulle efter disse indledende Bemærkninger gaa over til at paavise, hvorledes Socialismen i den allersidste Tid har artet sig i de store Kulturlande.

§ 17. I Frankrige sluttede Jules Guesde sig til Marx's Skole. Hans Tilhængere spaltede sig imidlertid snart i flere Partier, af hvilke det ene kaldes Possibilister, fordi de ialfald indtil videre ville lade sig nøie med de for Arbeiderne gunstige Reformer, som for Øieblikket ere mulige[1]. Af de nyere franske socialistiske Forfattere, som have tildraget sig Opmærksomhed, nævner man gjerne fortrinsvis Benoît Malon[2]. Som Socialismens endelige Maal fastholder han, at ikke alene al Jord, men ogsaa alle Produktions- og Erhvervsmidler skulle komme under offentlig Bestyrelse. Naar alle sociale Udgifter, navnlig til Underholdning for de Arbeidsudygtige og Opdragelse af den opvoxende Slægt, ere afholdte, skal den økonomiske Virksomheds Udbytte anvendes som Vederlag for Deltagerne i Forhold til Værdien af det Arbeide, Enhver har ydet. Malon forstaar imidlertid, at dette Maal maa naaes gradvis. Han fordømmer ikke ganske de økonomiske Revo-

[1] Villey, *Le Socialisme Contemporaine*, 1895; jfr. Conrads *HWB.*, VI, 802—803, og Palgraves *Dictionary*, III, 434.

[2] Benoît Malon, *Le Socialisme intégral*, 2 Bind. 1891. Tredie Bind er ikke udkommet. Den første Del deraf indeholder en Fremstilling af Socialismens Historie og Forhold til de forskjellige philosophiske Systemer, rig paa Citater, men af liden videnskabelig Værdi. Mærkes kan det dog, at Malon forkaster den materialistiske Samfundsphilosophi. Han paaviser den uhyre Indflydelse, de religiøse Ideer have havt, medens han dog selv hører til den christne Kirkes bitreste Fiender.

lutioner. En fransk Socialist kunde ikke godt gjøre det. Men han paapeger, at saadanne Revolutioner ikke kunne lykkes uden under høist særegne Omstændigheder, og imidlertid maa man gjøre, hvad man kan, for at fremme den socialistiske Udvikling[1].

Han giver da i anden Del af sit Værk (om de mulige Reformer og de praktiske Midler) en Skitse af, hvorledes denne Udvikling skal foregaa. Det er denne Del af hans Værk, der har mest Interesse, og af hvilken vi derfor her skulle gjengive enkelte Hovedtræk. Malon venter sig Lidet af Kooperationen i de produktive Virksomheder, derimod noget Mere af Forbrugsforeningerne, skjønt ikke saa Meget som deres ivrigste Forsvarere. Arbeiderforeningerne ere efter hans Mening vistnok i det Hele nyttige, men tjene ogsaa til Støtte for den nuværende kapitalistiske Samfundsorden, som det dog gjælder at faa omdannet. Malon retter særlig Opmærksomheden paa, at baade de kooperative Selskaber og Arbeiderforeningerne ere Midler til at opdrage Masserne og lære dem at vælge og kontrolere sine Styrere saavel i økonomisk som politisk Virksomhed.

Han foreslaar Oprettelsen af et Ministerium for Arbeidet, der skal have den Opgave ikke alene som i Schweiz og Nordamerika at indhente statistiske Oplysninger om Næringsveienes Vilkaar, men ogsaa at undersøge, hvilke Næringsveie der kan overtages af det Offentlige. Det skal selvfølgelig styre Statens økonomiske Anlæg og Erhvervsvirksomheder.

Han vil lægge en høi Skat paa Børsspil. Og han vil, om vi have forstaaet ham ret, forbyde Oprettelsen af Aktieselskaber og Udstedelsen af private Ihændehaverpapirer. Han vil nationalisere Frankriges Bank. Til Staten vil han overføre al Slags Forsikring baade af Mennesker, Dyr, Huse, Skibe og andre livløse Ting. Ligeledes vil han, at Staten skal overtage Jernbanerne, Bergværkerne, Hytteværkerne, Stenhuggerierne og de store Maskinværksteder. Han anviser Kommunerne en betydelig Rolle i det socialistiske Samfund. Enhver Kommune skal søge at udvide sine faste Ejendomme og Anlæg, oprette Bagerier og Værksteder, samt

[1] Se Malon: *Socialisme intégral*, II. Fortalens Afsnit III.

sørge for sine Arbeidsløse. Enhver Kommune skal have sin egen Bank, som staar i Forbindelse med Nationalbanken. Herom og om de øvrige Led i hans System henvises til den Oversigt, hvormed han afslutter andet Bind.

§ 18. Storbritannien er kanske det Land, hvor Socialismens Historie frembyder de interessanteste Træk. Thi det er der, Samfundets økonomiske Tilstand har opvist de mest skrigende Modsætninger, og det i flere Henseender.

Dets Jord er efterhaanden kommen i en lidet talrig Godseierstands Besiddelse. De Forpagtere, til hvem Jorden har været bortsat, ere Kapitalister og have lige til den sidste Menneskealder været noksaa velhavende. Men deres Arbeidsfolk levede i lange Tider i yderst trykkede Kaar. Irlands Jord var bortsat i Smaabrug, hvis Forpagteres økonomiske Tilstand var endnu værre. Allerede i 1775 fremkom der i Litteraturen en Fordømmelse af den private Eiendomsret til Jord og et Forlangende om, at denne skulde overføres til Kommunerne[1]. Tanken slog imidlertid ikke an. Den almindelige Stemning forandrede sig ikke synderlig i saa Henseende, selv efterat saa anseede Forfattere som Stuart Mill og Herbert Spencer vare optraadte som Modstandere af den private Grundeiendom[2]. Større Indflydelse paa Stemningen fik Angrebet ved et Værk af Nordamerikaneren Henry George, *Progress and Poverty*, der udkom i 1879. De overordentlige Fremskridt, al Teknik har gjort, den Kjendsgjerning, at der nu overalt i den civiliserede Verden produceres meget Mere med meget mindre Arbeide, skulde jo, sagde han, vække den Formodning, at Arbeidernes Kaar maatte være meget forbedrede. Istedet herfor ere de efter Georges Mening blevne værre, især i den økonomiske Virksomheds Midtpunkter, de store Industriegne, just de, hvor der produceres de største Værdier. Grunden til denne overraskende og beklagelige Kjendsgjerning ligger efter hans Paastand i, at Jorden er bleven Gjenstand for privat Eiendom;

[1] Palgraves *Dictionary*, Artiklerne *Spence, Thomas*, og *Ogilvie*.

[2] Mill, *Principles*, Bog II, Kap. 2, §§ 5 og 6; *Autobiography*, 4de Udg., Side 232; jfr. Palgrave, *Dictionary*, Artikelen *Land Nationalisation*, og Conrads *HWB.*, Artikelen *Bodenbesitzreform*; Herbert Spencer, *Social Statics*, 1851, Kap. IX, Sect. 8.

thi heraf følger, at Eierne oppebære Grundrente som Godtgjørelse for Jordens Benyttelse. Dette er en Indtægt, som maa tages af den Værdi, den produktive Virksomhed kaster af sig. Paa saadan Indtægt have Grundeierne intet retfærdigt Krav; thi de have ikke frembragt Jorden. Denne Indtægt voxer, jo mere Arbeidets Produktivitet forøges, og jo større Grundrenten bliver, desto større bliver ogsaa Grundeiendommens Kapitalværdi. Produktivt Arbeide kan ikke finde Sted uden Benyttelse af Grund, og naar denne er Gjenstand for privat Eiendom, bliver det dens Eiere, som beholde den Forøgelse i Produkternes Afkastningsværdi, som en Forøgelse i Produktionstekniken medfører. Arbeiderne faa følgelig ingen Del i den Vinding, Civilisationens Fremskridt bringer. Den tilvende Grundeierne sig.

Det var altsaa mod den private Eiendomsret til Jord, George rettede sin Polemik. Han fandt vel heller ikke det Forsvar, den klassiske Skole havde ført for Kapitalrenten, fyldestgjørende. Men han angreb ikke den private Eiendomsret til producerede Kapitalgjenstande, og han nægtede ikke Eiernes Ret til at skaffe sig Vinding ved Benyttelsen af disse Gjenstande eller Eiernes Ret til at tage Rente af udlaant Kapital[1]. Heri afveg han fra Socialisterne.

Han kunde altsaa ikke anvise anden Udvei til at rette paa den nuværende Samfundsordens Brøst og at forbedre Arbeidernes Kaar end at ophæve eller begrænse den private Eiendomsret til Jord og anden Grund. Lovgivningen kunde jo uden videre overføre dem fra de nuværende Eiere til det hele Samfund. Lovgivningen kan altsaa «nationalisere» Grundeiendommene. Stuart Mill antog, at dette ikke retfærdigen kunde ske uden mod fuld Erstatning. George var af en anden Mening, men indrømmer, at de burde have Godtgjørelse for de Forbedringer, de maatte have udført. Enhver Bruger af en Jordeiendom har, siger han, retfærdigt Krav paa Erstatning for de Grundforbedringer, han foretager, og maa have Sikkerhed for, at denne hans Ret ikke krænkes. George vilde derfor ikke fratage de nuværende Eiere selve Eiendomsretten, men kun Grundrenten, idet han vilde paa-

[1] Henry George, *Progress and Poverty*, Bog III Kap. III; jfr. Böhm-Bawerk, *Kapital*, anden Udg., Afsnit XIV.

lægge dem at erlægge en Afgift til Staten lig den Indtægtsforøgelse, Eiendommen havde faaet eller fremtidigen maatte faa ved Samfundets økonomiske Fremskridt. Paa denne Indtægtsforøgelse have de intet Krav. Dette Princip vilde blive gjennemført paa simpleste Maade ved at tilveiebringe al Indtægt, Stat og Kommune behøvede, i Form af en Skat paa Grundeiendommene.

Georges Bog er skreven med et sprudlende Liv og med glimrende Dialektik. Den gled let henover alle Vanskeligheder og stillede ringe Fordringer til Læsernes Eftertanke. Den vakte derfor stor Opmærksomhed og blev oversat i de fleste Kultursprog. Men den taaler ingen nærmere Granskning. Efter Georges Plan skal Grundeierne kun svare Skat af sin Grundrente, det vil sige den Indtægt, der skyldes Grundens egen Afkastningsevne. Derimod skal han ikke skatte af den Indtægt, der skyldes den Forbedring eller Bebyggelse, han selv eller hans Formand har bekostet; thi denne Indtægt er Kapitalrente. Allerede i denne Sondring ligger en Svaghed. Som senere nærmere skal forklares, er det i mange Henseender forbundet med store praktiske Vanskeligheder at finde den rette Grænse mellem Grundrenten og Kapitalrenten. Over denne Betænkelighed faar man jo sætte sig ud, saalænge Grundrenten kun benyttes som et enkelt af flere andre Skattefundamenter; thi mangelfulde ere de alle. Men benyttes Grundrenten som eneste Skattefundament, faar Vilkaarligheden for stor Betydning, og den dermed forbundne Uretfærdighed kan da blive for skrigende. Den Forestilling, George nærede om Grundrentens Evne til at bære Skattebyrden, var aabenbart overdreven[1]. Efter hans

[1] Tingen stiller sig ganske klart for Norges Vedkommende. De samlede Skatter til Stat og Kommune udgjorde her i Riget ved Udgangen af det 19de Aarhundrede med et rundt Tal 85 Mill. Kr. om Aaret. Hvis man tænker sig, at disse Skatter bleve ophævede og erstattede med en Skat paa Grundrenten af de faste Eiendomme paa Land og i By, og hvis man endvidere efter et løst Skjøn antager, at Grundrenten af samtlige Landeiendomme udgjør fire Gange saameget som Grundrenten af samtlige Byeiendomme, saa skulde der paa hine falde omtrent 68 Mill. Kroner. Og da samtlige Landejendommes Grundrente ved Matrikuleringen er sat til 500 000 Skyldmark, skulde der paa hver Skyldmark falde en Grundskat af 136 Kroner. En saadan Skattebyrde vilde blive aldeles uudholdelig.

Forudsætning maa Samfundets Fremskridt medføre, at Grundrenten stadigen stiger eller ialfald holder sig oppe. Saa er ikke altid Tilfældet, ikke engang i Stæderne. Og i Lande, hvor Indførselen af Landmandsprodukter er toldfri, kunne disses Priser synke saa stærkt, at Grundrenterne af Jordegods gaa ned og mange Jordeiere blive ødelagte. Bevis herpaa afgiver navnlig Storbritanniens Jordegodshistorie i sidste Fjerdedel af det 19de Aarhundrede. Hidtil er der aldrig i noget Land blevet alvorlig Tale om at iværksætte Georges Plan eller at overføre al Grundeiendom til Staten. Socialisterne stille sig helt fiendtlige mod Georges Lære, fordi den opgiver Fordringen paa Statens Eiendomsret til alle Kapitalgjenstande[1].

§ 19. Storbritannien er ogsaa det Land, hvis Fabrikarbeidere i sin Tid have lidt mest under Fabrikindustriens Udvikling[2]. Man kunde derfor være tilbøielig til at tro, at Socialismen maatte have fundet villigst Indpas der. Men dette har ikke været Tilfældet. De britiske Industriarbeideres Misnøie med deres Kaar gav sig i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede Luft i modvillige Ødelæggelser af de Maskiner, som berøvede dem Arbeidet, senere i den saakaldte Chartisme, en politisk Agitation for at faa indført almindelig Stem-

[1] Jfr. Herkner, *Die Arbeiterfrage*, Kap. 15. I Conrads *HWB*, Artikelen *Bodenbesitz*, giver Diehl en noget udførligere Fremstilling af Georges Lære. Han omhandler her ogsaa de beslægtede Theorier hos Tyskeren Flürscheim og Englænderen A. Wallace, hvis Skrift, *Land Nationalisation* (1882), anbefaler Expropriation af al Grundeiendom mod Erstatning. Det Samme gjør Léon Walras i *Études d'Économie Appliquée*, Side 469—474, hvor han omtaler Meningsforskjellen mellem Stuart Mill og Ch. Gide, af hvilke den første tror, at Grundeiendommene vilde indbringe det Offentlige Mere, end der behøves til Dækkelse af dets Udgifter, medens Gide er af modsat Tanke. Spørgsmaalet er uløseligt. Blandt de nyeste Forfattere, som have angrebet den private Grundeiendom, maa man nævne Italieneren Achille Loria, *La rendita fondiaria e la sua elisione naturale*, 1880, *La Proprietà Fondiaria e la Questione Sociale*, 1897, samt *La Costituzione Economica odierna*, 1899. Cossa, *Introduction*, 510, roser disse Værker meget. Efter de Oversigter over hans Lære, der meddeles af Bonar i *Economic Journal*, IV, 243—247, og af P. Barth i *Philosophie der Geschichte als Sociologie*, Side 440—446, synes den vanskelig at forstaa og neppe at være af stor Værdi.

[2] Gustav Bang, *Kapitalismens Gjennembrud*, navnlig Side 209—266.

meret[1]. Disse Bevægelser kuedes. Men samtidigt begyndte Lovgivningen med sine Forsog paa at afhjælpe de værste Misligheder ved Fabrikarbeidet. Paa denne Vei slog Lovgivningen i Storbritannien ind tidligere end i noget andet Land, og det skede under et stærkt Tryk af den offentlige Mening, der var oprort over de Lidelser, Anvendelsen af Børn og Kvinder i Fabriker medforte for dem[2]. Fabrik- og Bergværksarbeiderne stræbte stedse kraftigere at hævde sine Interesser, fornemmelig gjennem de Fagforeninger, i hvilke hvert særskilt Fags Arbeidere sluttede sig sammen. Disse Foreninger have, især efterat den ældre Lovgivnings Forbud mod deres Oprettelse blev hævet i 1824, udfoldet stor Virksomhed og vundet end mere Betydning efter 1868, da de begyndte gjennem Udsendinger at afholde Kongresser for det hele Land til Overlægninger om fælles Interesser. Fagforeningerne have optraadt overfor sine Arbeidsgivere med Forlangender om høiere Løn, kortere Arbeidstid, bedre Arbeidslokaler og hensynsfuldere Behandling. I mange Tilfælde have de nødt Arbeidsgiverne til at indromme disse Fordringer[3]. Det var imidlertid ikke de simple Arbeidere, der dannede Fagforeningerne. Deres Medlemmer tilhorte de i teknisk Henseende høiere staaende Virksomhedsgrene, i hvilke Arbeidet krævede særlig Uddannelse eller Opøvelse. De havde høiere Løn end de med grovt Legemsarbeide sysselsatte og udgjorde saa at sige Arbeiderstandens Aristokrati. I lang Tid saa de med en vis Mistanke paa Socialismen og holdt sig fjernt fra den[4]. Dette har forandret sig noget, efterat ogsaa de simplere Arbeidere have begyndt at danne Foreninger, og efterat Fastlandets socialistiske Ideer ere blevne bedre kjendte i

[1] Gammage, *History of the Chartist Movement*, 1894; Schulze-Gaevernitz, *Zum socialen Frieden*, I. 55—77; Franz Pio, *Den frie Konkurrences Gennembrud i England*, 1902, Side 225—234.

[2] Palgrave, *Dictionary*, Artikelen *Factory Acts*.

[3] Sidney og Beatrice Webb, *History of the Trade Unionism*, 1894; Conrads *HWB.* indeholder i en Artikel af Brentano, *Gewerkvereine (England)*, en kortfattet Skildring af disse Foreninger, med litteraturhistoriske Notitser. Efterretninger om Fagforeningernes Kongresser for Aarene 1891—1900 ere meddelte i *Economic Journal*, se Index for dette Decennium, Side 47.

[4] Herkner, *Arbeiterfrage*, Side 517—527.

Storbritannien. Paa Fagforeningernes aarlige Kongresser søgte Socialisterne med stor Ihærdighed at faa istand en Resolution, hvori det udtaltes, at Arbeiderne ved Valg af Underhusmedlemmer ikke skulde stemme paa Nogen, som ei forpligtede sig til at understøtte Bestræbelsen for at gjøre alle Produktionsmidler til Fælleseiendom. Efter fire Aars Kamp blev en saadan Resolution i 1893 virkelig vedtagen, og denne Resolution er senere gjentagen; men den har vakt megen Uvillie blandt nogle af de største Fagforeninger, og det sagdes endnu i 1898, at den har faaet liden virkelig Betydning[1]. Af Underhusets 670 Medlemmer var det dengang kun 13, der erklærede sig at være Socialister. Det kan saaledes med en vis Føie siges, at Socialisterne endnu ikke har faaet stor politisk Betydning i Storbritannien[2]. Men man vilde tage meget feil, om man troede, at Socialismen ingen virkelig Indflydelse har. Det lader sig ikke miskjende, at dens Ideer, praktisk taget, have vundet ikke saa liden Indgang, idet den nyere Lovgivning i flere Henseender aabenbart er paavirket af den[3]. Navnlig har dette vist sig i den stærke Udvidelse, Skatten paa Arv efter Forældre fik i 1894. Ogsaa Flertallet i Londons Kommunalstyrelse tilhører Statssocialismen.

Det forholder sig følgelig ingenlunde saa, at Socialismen i Storbritannien er uvirksom eller i Tilbagegang. Men den har ændret Præg. Dens Ledere og sandsynligvis dens fleste Tilhængere have indseet, at de ikke kunne gjennemføre sit Ideal med een Gang, men kun stykkevis.

§ 20. Ikke ringe Del i Ledelsen har siden 1884 en Forening, som ikke bestaar af Arbeidere, men af Litterater, Jurister og Foredragsholdere[4]. Den kalder sig *The Fabian*

[1] *Economic Journal*, II, 728—111, 695, IV, 562, V, 639, VI, 663 og VIII, 598.

[2] G. Adler i Conrads *HWB.*, VI, 801—809; Herkner, *Arbeiterfrage*, side 521—522.

[3] Sidney og Beatrice Webb, *Problems of Modern Industry*, 1898, side 246—249.

[4] Foreningen har udgivet en Række Smaaskrifter, *The Fabian Tracts*, og desuden i 1890 en Række større Afhandlinger, *The Fabian Essays*. Foreningen er ikke meget talrig, idet den i Aaret 1900 kun talte 900 Medlemmer. Wolf: *Zeitschrift für Socialwissenschaft* IV, 470. Jfr. Herkner, *Arbeiterfrage*, side 522—524.

Society, og med dette Navn vil den betone Nødvendigheden af at gaa tilværks langsomt og forsigtigt, ligesom *Fabius Cunctator*, der seirede just ved Intet at foregribe. Foreløbig vil Foreningen lade sig nøie med ethvert for Tiden opnaaeligt Skridt til Fremme af sit Ideal.

Selskabet har i sit Program taget Afstand fra Lassalles og Marx's Theorier. Det slutter sig til Jevons's Værdilære og opgiver dermed Marx's[1]. Det hylder Evolutionismen. Det er, siges der, urigtigt at forestille sig, at det socialistiske Samfund nogensinde skulde blive færdigt eller fuldkomment. Saadanne Utopier ere tomme Hjernespind. Forandringer i Samfundstilstanden have altid fundet Sted; men Nutidens Udvikling skjelner sig fra Fortidens deri, at Samfundet er kommet til større Klarhed baade over Udviklingens Formaal og Midler og har faaet større Herredomme over disse. Socialismen kommer Skridt for Skridt som en Frugt af Samfundets Udvikling. Herhen arbeide alle politiske Partier, bevidst eller ubevidst, undertiden endog mod sin Villie. Denne Udvikling foregaar gjennem en sammenhængende Række Overgangsled, af hvilke intet kan overspringes, men ethvert kræver Tid. Paa anden Maade kan Socialismen ikke gjennemføres. Eiendomsmændene, Kapitalisterne, Politiet og Hæren ere saa stærke, at de med Lethed kunne opretholde den nuværende Samfundsorden mod alle voldsomme Angreb. Man kan ikke fortænke Gutter i, at de ville gjøre revolutionære Heltestykker; men allerede for den voxne Ungdom er det taabeligt at snakke om saadanne, og for Mænd vilde det være en Forbrydelse at forsøge dem[2]. Selv om det lykkedes Socialismen pludseligen at faa fuldt Herredømme over Samfundet, vilde dens Ledere være ude af Stand til strax at omordne dette fra Grunden af. Med de moderne franske Socialister ere Fabierne enige i, at Kommunerne ved Siden af Centralstyrelserne maa spille en betydelig Rolle i den socialistiske Omdannelse af Samfundet. Ligesom Staten allerede nu har Styrelsen af visse vigtige økonomiske Fællesanlig-

[1] *Fabian Essays*, Side 12—18 og 178; Sidney Webb, *Problems of Modern Industry*, Side 210 ff.

[2] *Fabian Essays*, Side 203; Sidney Webb, *Problems*, Side 255—256.

gender, saasom Post- og Telegrafvæsenet, maatte den vistnok strax eller snart overtage flere lignende Virksomhedsgrene. Men mange økonomiske Samfundsvirksomheder lade sig ialfald for Tiden kun styre af lokale Myndigheder, navnlig da af Kommunerne. Disse maatte det ogsaa overlades at afgjøre, i hvilken Udstrækning og paa hvilken Maade de skulle overtage lokale Næringsveie, som hidtil have været drevne for privat Regning[1]. Fabierne ville ikke afskaffe den private Eiendomsret, Arveretten, Pengene, ei engang den private Handel eller Adgangen til at udlaane Kapital mod Rente. Men de ville underminere den nuværende økonomiske Samfundsorden gjennem en stedse udvidet kollektivistisk Virksomhed, og de opgive intet af Socialismens endelige Idealer.

Fabierforeningen har offentliggjort et Program, der siges at være Udtryk for de umiddelbart iværksættelige politiske og økonomiske Fordringer, som de vidtgaaende engelske Socialister ere enige om at gjøre[2]. En fuldstændig Gjengivelse af dette Program vilde her optage for megen Plads og i visse Stykker være uforstaaelig uden nærmere Forklaring af engelske Institutioner. Hvad Programmet forlanger, er i Hovedsagen en vidtgaaende Omdannelse af Beskatningen, sigtende til at befri Arbeiderne for Skattebyrden og lægge denne over paa Grundeiere og Kapitalister for tilsidst at afskaffe disse Samfundsklasser. Til den Ende forlanges: a) Ophævelsen af alle Told- og Produktionsafgifter undtagen paa Rusdrikke, b) stærkere Anvendelse af degressiv Indtægtsskat i Forening med Formuesskat, c) stærkere Benyttelse af Arveafgift, hvis Afkastning det Offentlige skal benytte som produktiv Kapital, ikke som Indtægt, d) Skat paa Grundrenter. Endvidere Begrænsning af den daglige Arbeidstid til 8 Timer i alt offentligt Arbeide, i alle Bergværker og monopoliserede Anlæg saasom Jernbaner, Dokker, Gasværker saavelsom i alle andre Bedrifter, i hvilke Arbeiderne forlange det. Minimalarbeidsløn i alt Arbeide, som udføres for offentlig Regning; Forsikring for Syge og Gamle; industriel Organisation

[1] *Fabian Essays*, Side 152 ff.
[2] Sammesteds, Side 54—56.

for arbeidsdygtige Trængende. Foroget Adgang for Kommunerne til at expropriere Grund, Nedrivelse uden Erstatning af Vaaningshuse, der ere uskikkede til Beboelse, Opførelse for Kommunens Regning af Arbeiderboliger, Udvidelse af Kommunernes Erhvervsvirksomhed.

§ 21. Blandt de nulevende socialistiske Forfattere indtage Sidney Webb og hans Hustru, Beatrice Webb, sikkerlig den mest fremragende Plads[1]. Arbeiderforeningerne ere, siger han, en Form af Demokratiet i den industrielle Virksomhed. Arbeiderne have den største Interesse i dennes Ordning, men ingen Raadighed over den. Dette forbitrer deres Sind og strider mod det demokratiske Sindelag, som i alle Retninger gjennemstrømmer det moderne Samfund, og som ved den almindelige Stemmerets Indførelse allerede har seiret paa Politikens Omraade. Den nuværende Samfundsorden bringer Folkets store Flerhed hverken Frihed, Lighed eller Velstand. Arbeideren har vistnok et Slags Frihed, men kun Frihed til at vælge, hvem han vil tjene, og han maa udføre den Tjeneste, han tager, lige med alle Andre. Jord kan han ikke kjøbe, tilstrækkelig Kapital til at drive Virksomhed for egen Regning kan han ikke skaffe sig. Webb skildrer Fordelingen af Samfundets hele Indtægt saaledes, at Grundeierne og Kapitalisterne tage en Trediedel deraf, medens de, der udføre det høiere, aandelige Arbeide, Opfinderne, Bestyrerne af andres Bedrifter o. s. v. faa den anden

[1] Sidney Webb er Jurist og Docent i Statsøkonomi ved London College. Han har i *Fabian Essays*, Side 30—62, givet en kort Skildring af Socialismens Historie fra evolutionistisk Standpunkt. Den er særdeles velskreven, men indeholder intet nyt. Senere har han i Forening med sin Hustru, Beatrice Potter, forfattet det før nævnte Værk, *History of Trade Unionism*, 2den Udg., 1897, anerkjendt som den bedste Fremstilling af de engelske Fagforeningers Historie; jfr. Edgeworth i *Economic Journal*, IV, 497—500. I 1897 udkom deres Hovedværk, *Industrial Democracy*, 2 Bind, udførligen anmeldt med stor Ros af G. Schmoller i hans *Jahrbuch für Gesetzgebung* o. s. v., 25de Aargang, Side 291—314, og med visse Forbehold af L. L. Price i *Economic Journal*, VIII, 64—73. Senere have de udgivet en Samling Afhandlinger under Titelen *Problems of Modern Industry*, 1898, af hvilke de to sidste indeholde et Forsvar for Socialismen, der vel hører blandt de læseværdigste hidtil fremkomne, om det end er langt fra at være fuldt overbevisende; jfr. Anmeldelsen i *Economic Journal*, VIII, 512—516.

Trediedel. Tilbage staar den tire Gange saa talrige Arbeiderstand, der udfører det legemlige Arbeide. Den faar den sidste Trediedel. Noget Bevis for Rigtigheden af denne Beregning, der er hentet fra Marx, har Webb ikke forsøgt at føre. I hans Skildring er der øiensynlig megen Overdrivelse; men den er Udtryk for en Opfatning, som gjør sig gjældende langt ud over de egentlige Socialisters Kreds.

Faa Tilhængere af den nuværende Samfundsorden nægte nu, siger Webb[1], at privat Eiendomsret til Jord og Kapitalgjenstande nødvendigen medfører en stedsevarende Ulighed i Fordelingen af Samfundets aarlige Produktion. De maa indrømme, at denne Ulighed ikke staar i Forhold til vedkommende Individers Arbeide eller Opofrelser. Men at fratage de her begunstigede Individer nogen Del af, hvad der efter nuværende Samfundsorden tilfalder dem, vilde i Forsvarernes Øine være Konfiskation. Webb erkjender, at der er Meget, som taler for at behandle de nuværende Eiere og endog deres Børn med Hensynsfuldhed. Men han fremkaster en Tanke, som sandsynligvis i Fremtiden vil komme til at finde Gjenklang paa mange Hold, nemlig at de ufødte Ætlinger af de besiddende Slægter endnu ikke have erhvervet nogen Ret, og at det derfor intet Retsbrud er mod Nogen, om Samfundet nu træffer en Ordning for engang i Fremtiden at faa en ligeligere Fordeling af den aarlige Indtægt. «Endog om vore Jordegodsbesidderes Børn ere komne til Verden med Støvler og Sporer, kan det neppe paastaaes, at alle Slægtfølger af deres Efterkommere have en uangribelig Ret til at ride paa Ryggen af hele Slægtfølger af ufødte Arbeidsfolk. Faa Mennesker ville tro, at Jordkloden uden Ophør maa dreie sig rundt Jorden belastet med den uhyre Pantegjæld, som fremkommer ved den private Eiendomsret til Grundrenten i de store Stæder, og det blot fordi man ikke i Løbet af faa Slægter har forstaaet at give Eiendomsforholdet til nogle smaa Arealer en bedre Ordning. Og under enhver Omstændighed have de nuværende Eiere intet Retskrav paa at beholde det nuværende Skattesystem uforandret. Man kan stole paa, at Demokratiet i sin Behandling af Grundeierne vil finde, at

[1] Webb *Problems* Side 239–241.

Civilisationens Hjælpemidler ikke ere udtømte. Webb henviser da atter til Forhøielsen af Arveafgifterne, en progressiv Indtægtsskat og en stærk Beskatning af Grundrenten.

§ 22. Den interessanteste Del af Ægteparret Webbs sidste Skrift er kanske Polemiken mod visse Ideer og Foranstaltninger, som have et Skin af Socialisme, men i Virkeligheden staa i Strid med den og forfeile sin Hensigt[1].

Hertil regnes først Oprettelsen af socialistiske Smaasamfund. De ere næsten altid gaaede tilgrunde.

Dernæst alle Planer, som gaa ud paa at gjøre de i et vist Anlæg, f. Ex. et Bergværk eller en Fabrik, sysselsatte Arbeidere til Eiere deraf. Dette staar i Strid med Socialismens Princip, som er at overføre alle saadanne Anlæg til det hele Samfund, enten til Stat eller Kommune, eftersom det Ene eller Andet under de givne Omstændigheder findes hensigtsmæssigst.

Forfatterne anse Konsumtionsforeningerne som nyttige, men forkaste de kooperative Produktionsforeninger, selv om de oprettes af Arbeidere og for disses Regning. Gaa de godt, saa blive de snart sluttede Selskaber, som ikke optage nye Medlemmer, men leie Arbeidere. De blive altsaa Kapitalistforeninger.

Særlig Opmærksomhed fortjener det, at Forfatterne fordømme alle Planer til at skaffe Arbeiderne smaa Jordbrug, gjøre Husmænd til Selveiere, bygge Boliger, som med tilliggende smaa Jordlodder kunne sælges eller bortleies til Fabrikarbeidere for, hvad de have kostet. De mest skarpsynte Socialister ere enige i, at al Jord bør blive offentlig, ikke privat Eiendom engang for Arbeiderne. For Brugen af de bedste Grundstykker maa der betales høiere Leie end for Brugen af de daarligere. Grundrenten kan altsaa ikke bortfalde, men den maa tilhøre Samfundet. Ligesaalidt kan Arbeidspligten afskaffes. Men Arbeiderne skulle staa i Tjeneste hos Samfundet, ikke hos Enkeltmand. Der gives Socialister, som tale om at afskaffe Arbeidspligt og Arbeidsløn. Dette er efter Webbs Mening en grov Vildfarelse. Hvad Socialismen vil have afskaffet, er Fastsættelsen af Arbeidslønnen ved fri

[1] Webb, *Problems*, Kap. IX.

Konkurrence. Arbeidslønnen skal fastsættes efter Arbeidets Behov og Samfundets Evne til at lønne det. Man ser, siger han, at Lønnen for offentlige Tjenestemænd fastsættes ikke efter Forholdet mellem Efterspørgsel og Tilbud, men efter, hvad det koster dem at leve. Dette Princip ville Socialisterne have udstrakt til al økonomisk Virksomhed. Istedetfor at gjøre ethvert Menneske til uafhængig Producent, der arbeider, naar han vil, og saaledes, som han vil, mene Socialisterne, at enhver arbeidsdygtig Person skal staa umiddelbart i Samfundets Tjeneste med saadanne Pligter og i saadan Stilling, lokal eller national, som passer med hans Evner og «sociale Funktion.» Saalangtfra at ville afskaffe Arbeidslønssystemet ville Socialisterne bringe Alle ind under dets Herredømme, ogsaa dem, der nu undgaa det, Driftsherrerne, Grundeierne og Kapitalisterne. Den, som vil have Frihed til at arbeide eller ikke arbeide, just som han selv lyster, faar udvandre til Robinson Crusoes Ø. Den, som tror, at en civiliseret Stats indviklede økonomiske Virksomhed kan holdes igang uden streng Underordning og Disciplin, uden Lydighed mod Befalinger og uden fastsat Løn til Underholdning, drømmer ikke om Socialisme, men om Anarkisme[1].

§ 23. Ogsaa til Nordamerika har Socialismen forplantet sig. Mange forskjellige Smaasamfund med socialistisk Organisation have været stiftede der dels af Indvandrede, dels af Indfødte. De ere næsten alle opløste[2]. Af og til har der dannet sig almindelige Arbeidersamfund med stort Antal Medlemmer. Det bekjendteste af dem kaldte sig Arbeidets Riddere (*The knights of the labour*). Det havde en Gang en Million Medlemmer, men tabte hurtigen sin Tiltrækningskraft. Nordamerika har ogsaa mange Foreninger af Fagarbeidere. I det Hele taget synes dog Forholdene der ikke at være gunstige for Socialismen. Bortseet fra Henry George

[1] Webb, *Problems*, Side 276—277.

[2] Nordhoff, *The communistic Societies of the United States*, 1875. Mormonerstaten Utah er et meget velhavende Samfund; men det er ikke bygget paa socialistisk Grundlag, idet Jorden der tilhører Brugerne som Selveiendom. Alle større Anlæg og Handelsforetagender ere frivillige Associationer. *Zeitschrift für Socialwissenschaft* II, 190—202, giver en Oversigt over dette Samfunds mærkværdige økonomiske Ordning og Tilstand.

og Bellamy, har Nordamerikanernes Bidrag til den socialistiske Litteratur været af liden Betydning[1].

§ 24. I Tyskland var det i lang Tid den revolutionære Socialisme, som førte Ordet. En af dens fornemste Ledere forudsagde, at den Tid snart vilde komme, da de Onder, over hvilke Socialismen ankede, bleve drevne saaledes paa Spidsen, at de ikke alene bleve synbare for det store Flertal af Befolkningen, men ogsaa følтes som saa uudholdelige, at næsten hele Samfundet maatte blive grebet af et almindeligt, uimodstaaeligt Begjær efter en grundig Omdannelse, og at den raskeste Afhjælpelse maatte forekomme det som den hensigtsmæssigste[2]. Paa de tyske Socialistkongresser begyndte dog de besindigere Deltagere allerede i 1890 under Ledelse af Vollmar at gjøre Modstand mod det yderliggaaende Parti. De erklærede sig beredte til at prøve, hvorvidt de herskende Klasser virkelig vare villige til at imødekomme Arbeidernes Ønsker. Med Fastholdelse af sine sidste og egentlige Formaal vilde de i første Haand samle al sin Kraft paa Gjennemførelsen af de for Arbeiderklassen gunstige offentlige Foranstaltninger, om hvilke Enighed med Regjering og Rigsdag kunde opnaaes. Her tænkte man da hovedsagelig paa, 1) at den til Arbeidernes Beskyttelse mod Farer og Fattigdom sigtende Lovgivning skulde udvikles videre, 2) at virkelig Foreningsfrihed skulde blive indført, 3) at Staten skulde afholde sig fra al Indblanding i Arbeidernes Stridigheder med Arbeidsgiverne om Lønningsspørgs-

[1] Se Palgrave, *Dictionary*, III, Side 435 og 565—573; Sartorius von Waltershausen, *Der moderne Socialismus in Amerika*, 1890. Rambaud, *Histoire*, Side 496, nævner et Værk herom af en nordamerikansk Præst, Kerby. Næst George og Bellamy synes den mest læste Forfatter i Nordamerika at være en did indvandret dansk Mand, L. Grønlund, der i 1892 skrev *The cooperative Commonwealth*. I et nyere Værk, *The new Commonwealth*, siger han sig at være Marxist, men tillige, at *the progress towards collectivism must be gradual and natural*.

[2] Bebel, *Die Frau und der Socialismus*, 18de Udg. 1893, Side 262. Dette Skrift nød længe den største Anseelse blandt de tyske Socialisters Flertal. Wagners *Grundlegung*, I, 460, siger om Bogen, at den helt igjennem er et Exempel paa den mest anmassende autodidaktiske Dilettantismus, der udgiver usikre Hypotheser og vilde Spekulationer for at være fastslaaede Resultater af Videnskaben.

maalene, 4) at Arbeidsgivernes Karteller skulde ordnes ved Lov, 5) at Indførselstold paa Levnetsmidler skulde ophæves. Folk og Regjering maa, sagdes det, lære at forstaa, at det ikke er enkelte Klassers, men det hele Samfunds Vel, der danner den sande Statsinteresse. Jo fredeligere og jevnere Udviklingen foregaar, desto bedre vil det være ogsaa for Arbeiderne[1]. Denne moderatere Socialisme passer bedre for Landalmuen og har fundet stigende Tilslutning ogsaa hos Tysklands yngre socialistiske Forfattere, navnlig hos den bekjendteste af dem, Edvard Bernstein[2]. Han har fremhævet, at Marx og Engels have taget feil i sine Spaadomme om, at den nuværende Retsorden snart vilde styrte sammen. De økonomiske Kriser ere blevne svagere end før. Middelstanden gaar ikke tilgrunde, men hæver sig. Arbeiderstandens økonomiske og politiske Kaar bedre sig. Hvad den har at gjøre, er at organisere sig og kjæmpe for alle Reformer, der føre videre paa denne Vei.

Fra de skandinaviske Lande har Socialismens Theori ikke erholdt noget klækkeligt Bidrag.

[1] Conrads *HWB.*, VI, 795–797; Herkner, *Arbeiterfrage*, Side 569–586; Masaryk, *Grundlagen des Marxismus*, Afsnit XIII.

[2] E. Bernstein, *Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Socialdemokratie*, 1899, og en Samling Afhandlinger: *Zur Geschichte und Theorie des Socialismus*, 1900. I sidste Afsnit af dette Skrift forsvarer han sig mod et Angreb af Kautsky.

Tredie Afsnit.

Befolkningslæren.

Kapitel 13.

Indledning; Befolkningsklasserne.

§ 1. Menneskenes økonomiske Virksomhed drives af dem i Samfund med hverandre. Et Lands Befolkning er Bærer af dets Økonomi og Kultur. Befolkningens Virksomhed og dens økonomiske Velvære betinges i mange Maader af dens Talrighed. Af fremtrædende Betydning er her ikke blot dens absolute Tal, men ogsaa hvor tæt eller hvor spredt den bor, dens Fordeling i Kjøn eller Aldersklasser, samt hvilke Forandringer den i disse Henseender undergaar, og hvor hurtigt dette sker. Fornødne og sikre Oplysninger herom kunne alene tilveiebringes ved den officielle Befolkningsstatistik. Systematisk Indsamling af herhen hørende Opgaver begyndtes først omtrent ved Midten af det 18de Aarhundrede, men udstraktes allerede tidlig i det 19de Aarhundrede i større eller mindre Omfang til alle civiliserede Stater.

Grupperingen af et Lands Befolkning efter andre Inddelingsgrunde kan ogsaa have stor Interesse. Dette var før Tilfældet med Inddelingen i Stænder. Det er fremdeles Tilfældet med Inddelingen efter Næringsveie saavel som efter Racer, saasom i de nordamerikanske Fristater, eller efter Nationaliteter, saasom i Østerrige, Preussen, Canada, Sydafrika. Ogsaa de sidstnævnte Forskjelligheder kunne have stor økonomisk Betydning, men ere Særegenheder for disse Lande, med hvilke den almindelige Socialøkonomik ikke kan befatte sig.

§ 2. De gjennem Statistiken tilveiebragte Opgaver angaaende Befolkningens Talforhold gjøres til Gjenstand for videnskabelig Behandling i Befolkningslæren, hvilken Videnskab ogsaa kaldes Populationistik, eller med et nyere Navn Demographi.

Befolkningslæren er en særskilt Videnskab, som drøfter sit Emne udelukkende i den Hensigt at komme efter Opgavernes Sandhed samt de ved dem beskrevne Kjendsgjerningers Aarsager og Sammenhæng. Men de vigtigste af de i Befolkningslæren udviklede Sætninger danne nødvendigt Grundlag for Samfundsøkonomiken og maa derfor gives Plads i denne[1].

§ 3. Man har været uenig om, hvorledes Befolkningslæren bør indordnes i Samfundsøkonomikens System.

Den talrigste og vigtigste Del af Befolkningen er sysselsat med Arbeide. Arbeidet er Produktionsmiddel. Hvor meget Arbeide der skal blive udrettet, og hvor stor Produktionen skal blive, beror for en væsentlig Del paa Arbeidernes Antal. Mange Forfattere have derfor omhandlet Befolkningsforholdene i Produktionslæren. Saa gjøre fremdeles Marshall, Sidgwick og Nicholson.

[1] Rümelin, *Bevölkerungslehre*, Afhandling No. XIII i Schönbergs *Handbuch*. Wagner, *Grundlegung*, fjerde Bog, første Kap. (§§ 191—260), giver en meget udførlig Udvikling af Befolkningslæren. Særligen at anbefale er: Schmoller, *Grundriss der allgemeinen Volkswirthschaftslehre*, Bog I, Afsnit 3, samt Afhandling No. XI i *Det ekonomiska samhällslifvet*, *Befolkningsläran*, af G. Sundbärg, jfr. for Sveriges Vedkommende sidstnævnte Forfatters *Sveriges land och folk*, 1901, Side 86—125. I Conrads *HWB.*, anden Udg., findes under den fælles Titel «*Bevölkerungswesen*» en Række af interessante Artikler, nemlig: *Bevölkerungsstatistik der neuesten Zeit*, af H. Rauchberg, *Bevölkerung des Mittelalters und der neueren Zeit bis Ende des 18ten Jahrhunderts in Europa*, af von Inama Sternegg, *Bevölkerung des Altertums*, af Eduard Meyer, *Allgemeine Theorie des Bevölkerungswechsels*, af Lexis, *Organisation und Technik der Statistik der Bevölkerungsbewegung*, af Rauchberg, *Bevölkerungslehre und Bevölkerungspolitik*, af Elster. Hertil kommer Artikelen *Geburtenstatistik*, af von Fircks, *Heiratsstatistik*, af Zahn og tvende Artikler af v. Bortkiewicz *Lebensdauer* og *Sterblichkeit*: Marshall, *Principles*, Bog IV, Kap. IV. Oversigter over Befolknings-, Landbrugs- og Omsætningsforholdene i den civiliserede Verdens forskjellige Lande ere fra og med 1898 meddelte i den af det statistiske Centralbureau hvert Aar udgivne *Statistisk Aarbog for Kongeriget Norge*.

Andre omhandle dem i Fordelingslæren. Antallet af de Arbeidere, der søge Sysselsættelse i fremmed Tjeneste, faar stor Indflydelse paa Tilbudet af Arbeide og hermed paa Arbeidslønnen samt Fordelingen af Samfundets Indtægt.

Befolkningsforholdene have imidlertid Betydning ikke blot for Produktionen og Fordelingen, men ogsaa for Konsumtionen. Det synes derfor rigtigst at tage Befolkningslæren som et særskilt, den hele Samfundsøkonomi vedkommende Afsnit[1].

§ 4. Blandt de Kjendsgjerninger, der vedkomme et Lands Befolkningsforhold paa et givet Tidspunkt, spørger man først og fremst efter dets samlede Folkemængde. Fuldstændige Folketællinger foretoges først i det 18de Aarhundrede. De bleve i det 19de Aarhundrede efterhaanden nøiagtigere og righoldigere[2].

Dernæst fortjener Beboelsestætheden at undersøges. Tættest er Befolkningen i Stæderne, mere spredt bor den i Landdistrikterne. Dette er især Tilfældet, hvor Landbefolkningen, saaledes som fra gammel Tid i Norge, bor i Gaarde med langt fra hverandre liggende Vaaningshuse, mindre derimod hvor Landbefolkningen, saaledes som i store Dele af Mellemeuropa, Danmark og Sydsverige, bor i Landsbyer[3]. En Mellemform fremkommer, hvor en gammel stor Gaard er bleven udstykket i mindre, selvstændige Brug, hvis Vaaningshuse ere byggede sammen i Klynger (tysk *Weiler*), eller hvor et

[1] Hermed begyndte Roscher, *Grundlagen*, Bog VI, hvor han meddeler en Mængde historiske og litterære Notitser. Jfr. Rümelin i den nysnævnte Afhandling, §§ 2 og 3; Wagner, § 191; Wicksell, *Föreläsningar i nationalekonomi*, Side 6.

[2] De bedste historiske Efterretninger om de lige fra de ældste Tider hidtil afholdte Folketællinger findes i Conrads *HWB*., Artikelen *Volkszählungen*. For Norges Vedkommende ere saadanne Efterretninger indtil 1885 meddelte i *Officiel Statistik*, Tredie Række, No. 106, Side 7—14. Almindelig Folketælling for Norge afholdtes først i 1769, senere i 1801 og 1815, saa hvert 10de Aar indtil og med 1875. Derpaa, for at opnaa Lighed med Tidspunktet for andre civiliserede Staters Folketællinger, i 1891 og 1900.

[3] Meitzen, *Siedelung und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finnen und Slawen*, Bind I—III, 1895, af hvilket Værk dets Forfatter har givet et Uddrag i Conrads *HWB*., anden Udgave, Artikelen *Ansiedelung*, med udførlig Litteraturanvisning.

vist Strøg i en Bygd, f. Ex. rundt om en Fabrik eller en Jernbanestation, bliver bymæssigt bebygget. Klassificeringen i By- og Landbefolkning er i mange Lande lovbestemt, medens den i andre beror paa et Skjøn. Opgaverne for de forskjellige Lande kunne derfor ikke uden videre sammenlignes[1]. Mellem de egentlige Stæder kan der være stor Forskjel i Befolkningernes Størrelse og Tæthed. I den tyske Statistik deles de i 4 Klasser: Storstæder med over 100 000, Middelstæder med 20—100 000, Smaastæder med 5—20 000 og Landstæder med mindst 2 000 Indvaanere.

Stædernes Opkomst er et historisk Spørgsmaal, hvorom der, som ovenfor (Kap. 4, § 9) sagt, er forskjellige Meninger. Paa disse kunne vi heller ikke her indlade os. Derimod maa det paapeges, at Beboelsesforholdene have en overordentlig Indflydelse paa Befolkningens intellektuelle, moralske, politiske og økonomiske Tilstande. Der har ogsaa været Meningsforskjel om, hvorvidt Bylivets Indflydelse er overveiende gavnlig eller skadelig. Det Spørgsmaal, som paa nærværende Sted ligger nærmest, er, hvorledes Bylivet indvirker paa Beboernes physiske Tilstand. Man har paastaaet, at der i Byerne regelmæssig dør Flere, end der fødes, og at Bybefolkningen ikke kan vedligeholdes paa anden Maade end ved stadig Indflytning. Denne Paastand hævdedes af Wappæus samt G. Hanssen[2]. Den er ogsaa kommen tilorde hos en norsk Forfatter[3]. Som Bevis anføres kun, at Antallet af Dødsfald i Forhold til Folkemængden er større i Byerne end paa Landet; men dette Bevis er aabenbart utilstrækkeligt, aldenstund Byerne fremvise et Overskud af Fødte over Døde. Dette har her i Norge været Tilfældet i lange Tider, endog i Christiania, hvis Dødelighedsforhold er ugunstigere end de øvrige norske Byers. Paa den anden Side danner denne Kjendsgjerning intet afgjørende Bevis mod hin Paastand; thi det er muligt, at Overskuddet har sin Grund i, at den Indflytning, som stadigen finder Sted fra Landdistrikterne, bestaar af livs-

[1] Sundbärg i *Ekonomiska samhällslifvet*, II, 2—3.

[2] I et opsigtvækkende Skrift, *Die drei Bevölkerungsstufen*, 1889, om hvilket se Korczynski, *Der Zug nach der Stadt*, 1894, og Fahlbeck, *Sveriges adel*, 1898, Side 490—493.

[3] Geelmuyden, *Om Byerne og Landet* 1877, Side 18—19.

kraftigere Personer. Sandsynligvis er denne Tanke ikke rigtig; thi Dødelighedsprocenten er i Byerne, ogsaa i Christiania, væsentlig paa Grund af Forbedringer i de sanitære Forhold, sunken ganske betydelig[1]. Visse Sygdomme forekomme hyppigere i Byerne end i Bygderne. Saa forholder det sig med Lungetuberkulosen, den overveiende af alle Dødsaarsager. Derimod synes Kræft at forekomme lidt hyppigere paa Landet. At Spedalskheden har havt sine Arnesteder paa Landet, er sikkert. Hvorvidt Landdistrikterne stille flere til Militærtjenesten dygtige Personer end Byerne, maa vi lade staa derhen. Schmoller træffer formodentlig det Rette, naar han siger paa den ene Side, at Landlivet, hvis det er forbundet med god Ernæring og gode Boliger, paa Grund af Befolkningens Ophold og Arbeide i fri Luft har utvivlsomme Fordele for alle legemlige Egenskaber, men paa den anden Side, at Bygder med slet Ernæring tildels have svagere Befolkning end Fabrikdistrikter med høitstaaende Arbeidere[2]. Bybefolkningen er mere aandelig bevæget, mere modtagelig for nye Lærdomme og Anskuelser. Landbefolkningen hænger mere fast ved det Gamle, ved gode, men ogsaa ved slette Vaner. Byerne, og især de store Stæder, have baaret den intellektuelle og økonomiske Kultur, men ogsaa været Drivhuse for dens Udvæxter.

Byerne have baade i social og økonomisk Henseende saa stor Tiltrækningskraft, at deres Befolkning i lange Tider er voxet meget stærkere end Bygdernes. Det har fornemmelig været Tilfældet efter de store Fremskridt, Kommunikationsvæsenet har gjort omtrent fra Midten af det 19de Aarhundrede. Dette er Tilfældet ogsaa i Norge. Af hele dets Folkemængde udgjorde Bybefolkningen i

	1769	1801	1845	1875	1900
omtrent	10 %	10 %	12.5 %	18.3 %	28.3 %

Forholdet mellem et helt Lands Folkemængde og Fladeindhold giver ingen nøiagtig Forestilling om Befolkningstætheden. Et stort Land kan have betydelige Arealer af ubeboelige eller lidet beboelige Strækninger, medens en stor Del

[1] *Officiel Statistik*, tredie Række No. 304, Side XXIX.
[2] Schmoller, *Grundriss*, Side 276.

af Folkemængden er sammentrængt paa mindre, men tæt beboede Strækninger. Dette er Tilfældet med Norge, hvilket navnlig viser sig i Modsætningen mellem Finmarken paa den ene Side og Egnene rundt om Christianiafjorden paa den anden.

Sin vigtigste økonomiske Betydning har Befolkningstætheden for Næringsveiene. Mange industrielle og kommercielle Erhvervsgrene kunne blot finde Plads eller trives i tæt beboede Strøg eller endog kun i store Stæder.

§ 5. Forholdet mellem de to Hovedbestanddele, hvoraf et Lands Befolkning bestaar, nemlig Mænd og Kvinder, er fra først af naturbestemt, nemlig ved deres Fødsel.

I nogle Ægteskaber fødes blot Gutter, i andre blot Piger. I de fleste er Antallet af Børn fordelt ulige mellem begge Kjøn. Hvad der bestemmer Barnets Kjøn, er en hidtil uopklaret Gaade[1]. Efter en Hypothese, der i Aarene 1828—30 fremsattes af Tyskeren Hofacker og Englænderen Sadler, skulde det væsentlig bero paa Aldersforskjellen mellem Ægtefællerne. Var Manden meget ældre end Hustruen, skulde der fortrinsvis fødes Gutter. Hypothesen støttedes paa en teleologisk Betragtning. Thi blev det sædvanligt, at Ægteskaber sluttedes mellem ældre Mænd og meget yngre Kvinder, maatte der fødes flere Gutter end Piger, forat der kunde blive Ligevægt i deres Antal, naar de opnaaede de for Giftermaal sædvanlige Alderstrin. Hypothesen holder ikke Stik, hvilket er paavist ogsaa i den norske Statistik[2].

[1] A. Rauber, Professor i Anatomi i Dorpat, har i *Überschuss an Knabengeburten*, 1900, opregnet de forskjellige Theorier herom, hvilken Opregning dog ei skal være fuldstændig, *Zeitschrift fur Socialwissenschaft*, 1901, Side 213. Lexis har i Artikelen *Geschlechtsverhältnis der Geborenen* i Conrads *HWB.* forklaret Forsøg, der have været gjorte paa at udrede Spørgsmaalet. Han har desuden udviklet, hvorledes man kan beregne Sandsynligheden af de Afvigelser, som i de individuelle Tilfælde kunne finde Sted, fra erfaringsmæssig fundne Gjennemsnitsforhold mellem Fødsler af Gutter og Piger.

[2] Indgaaende Undersøgelser af Geissler i *Zeitschr. des Konigl. Sächs. Stat. Bureaus*, 1889, Hefte I, vise, at naar Forældrene før have faaet et ulige Antal Gutter eller Piger, voxer Sandsynligheden for, at Uligheden skal formindskes ved næste Fødsel. Har der i Ægteskabet derimod været født udelukkende Gutter eller udelukkende Piger, voxer med hver ny Fødsel Sandsynligheden for, at hvert nyt Barn skal blive af samme Kjøn [illegible] Søskendes.

Men uagtet saaledes Fødslernes Fordeling mellem de tvende Kjøn i de enkelte Ægteskaber er i høi Grad forskjellig, forsvinder denne Uregelmæssighed næsten ganske, naar man tager Gjennemsnittet for et stort Antal Ægteskaber, saasom for samtlige Ægteskaber i et helt Land. I alle Lande, for hvilke der haves statistiske Opgaver, fødes der hvert Aar lidt flere Gutter end Piger. Forholdet er ikke meget forskjelligt i de forskjellige Lande. Ydergrænserne ere Grækenland, hvor der fødes 112, og England, hvor der fødes 104 Gutter for hvert 100 Piger. I de fleste europæiske Lande er Forholdet, som 105—106 Gutter til 100 Piger, i Norge som $105^1/_2$ med en svag Tendents til Stigning[1].

Forskjellen mellem den levende mandlige og kvindelige Befolkning udjevnes efterhaanden, fordi Dødeligheden i alle Lande er størst mellem Mænd. Hos os kommer der en anden Udjevningsfaktor med i Spillet. Der udvandrer flere Mænd end Kvinder. Her i Norge levede der i 1891 af

Mandkjøn	965 911
Kvindekjøn	1 035 006.

§ 6. Af stor Betydning for et Lands Økonomi er det endvidere, hvorledes Befolkningens Aldersforhold stiller sig[2].

Fuldt arbeidsdygtige ere Menneskene hverken i sin Barndom eller i sin Alderdom. Jo større Brøkdel af Landets Befolkning der befinder sig i arbeidsdygtig Alder, desto Mere vil den under forøvrigt lige Omstændigheder kunne producere, og desto færre Arbeidsudygtige vil den have at forsørge.

Forholdene ere i den heromhandlede Henseende ikke lidet forskjellige i de forskjellige Lande. I Statistiken sætter man vanlig Arbeidsdygtighedens Tid til Alderen fra 15 til 60 Aar. Man faar da følgende Tabel for hvert Tusinde af de i 1891 levende Indvaanere:

[1] *Officiel Statistik* No. 106, Side 81—83. Nærmere Udviklinger hos Sundbärg *Ekonomiska samhällslifvet*, Side 12–15.

[2] Rauchberg, Artikelen *Altersgliederung der Bevölkerung* i Conrads *HWB*. Hvorledes Aldersklasserne og Forandringerne i Antallet af de til dem hørende Individer kunne fremstilles planimetrisk, er forklaret af Lexis i samme Haandbog, Artikelen *Bevölkerungswechsel*; jfr. Gannan i *Economic Journal*, V, 509.

	Under 15 Aar.	Mellem 15 og 40 Aar.	Mellem 40 og 60 Aar.	Over 60 Aar.	Tils. i arbeidsdygtig Alder (mellem 15 og 60 Aar).
I Norge	356	358	174	112	532
» Sverige	333	360	192	115	552
» Danmark . . .	348	368	182	102	550
» Tyske Rige . . .	351	387	182	80	569
Storbrit. og Irland	348	403	171	78	574
» Nederlandene . .	352	372	184	92	556
» Belgien	328	389	186	97	575
Frankrige . . .	262	389	224	125	613
» Schweiz	333	380	205	94	585
» Østerrige . . .	342	388	191	79	579
» Ungarn	387	379	178	56	557
» Italien	322	388	201	89	589
Nordamerik. Union	381	410	153	56	563

Den i Noten nævnte svenske Forfatter har inddelt Befolkningen i lidt anderledes afgrænsede Klasser, nemlig i Barndommen (under 15 Aar), Ungdommen (mellem 15 og 30 Aar), Middelalderen (mellem 30 og 60 eller 70 Aar), samt Alderdommen (over 70 Aar). Det Interessante ved denne Inddeling er, at Aldersklassen 15—30 Aar i alle europæiske Lande, hvor forskjellige deres Aldersforhold forøvrigt ere, udgjør samme Brøkdel, nemlig 256 af 1000, eller med et rundt Tal en Fjerdedel af den hele Befolkning[1].

Særlig Opmærksomhed vækker den store Procent gamle Folk i Skandinavien og Frankrige samt det ringe Antal Børn i sidstnævnte Land. Herom mere senerehen.

§ 7. I hvilke Aldersklasser et Lands Befolkning befinder sig, afhænger selvfølgelig i første Haand af Antallet af de Fødsler og Dødsfald, som have fundet Sted i Fortiden, og naar de ere indtrufne. Er begges Antal stort, men Landets Folkemængde dog gaar fremad, eller endog om den blot er stillestaaende, maa Børnene udgjøre en større Procent af

[1] G. Sundbarg, *Bidrag till utvandringsfrågan*, 1885—1886, Side 45—47. I dette Skrift findes en Mængde detaillerede Tabeller til Belysning ikke blot af Aldersfordelingen, men ogsaa vedkommende de øvrige Befolkningsforhold til forskjellige Tider og i forskjellige Lande. Hvilke af hans Tabeller der vedkommer Norge, sees af Indholdsfortegnelsen, Side III; jfr. ogsaa Forfatter i *Ekonomiska samhällstifvet*, II, Side 5—11.

Folkemængden, end om Dødsfaldsprocenten var mindre. Thi for at vedligeholde en lige stor Befolkning kræves et større Antal Fødsler under første Forudsætning end under sidste.

Det engang stedfindende Forhold mellem de forskjellige Aldersklasser kan forrykkes ved Omstændigheder, som hurtigt og stærkt paavirke Antallet enten af Fødsler eller Dødsfald.

En Række gode Aar fremkalder gjerne usædvanlig mange nye Ægteskaber og herved en Forøgelse af Fødslernes Antal. Der kommer saa en Fremtid, i hvilken denne usædvanlig store Mængde Børn blive voxne og giftefærdige. Naar denne Fremtid omsider er kommen, vil der da regelmæssigt atter stiftes flere Ægteskaber og fødes flere Børn.

Omvendt, hvis Krig, Hungersnød eller Farsot medfører usædvanlig mange Dødsfald. Dette virker for det Første ligefrem til en Formindskelse af de Aldersklasser, i hvilke der dør forholdsvis flest. Men det paavirker ogsaa middelbart Fremtidens Aldersklassefordeling; thi det medfører en Formindskelse af Ægteskabernes og Fødslernes Antal. Der kommer da efter Forløbet af en vis Aarrække et Tidsrum, der fremviser en Nedgang i Antallet af dem, som blive voxne, hvilket vil faa Indflydelse paa Antallet af nye Ægteskaber og fremtidige Fødsler. Saadanne Uregelmæssigheder i Folkemængdens Bevægelser ville, medmindre der indtræffer nye Omstændigheder, som ophæve deres Virkninger, forplante sig gjentagne Gange ud i Fremtiden.

Lignende Virkninger kunne fremkomme ved en stærk Udvandring, medens dog denne fornemmelig virker til at udjevne den af andre Aarsager fremkaldte Bølgebevægelse[1].

[1] En saadan Bølgebevægelse i Folkemængden har fundet Sted i Norge. Den havde sit Udgangspunkt i de haarde Hungersaar 1740—1743. Omtrent 30 Aar derefter, i Femaaret 1771—1775, gik Fødslernes Antal paa Grund heraf ned, og i et af disse Aar, nemlig 1772, indtraf der en svær Misvæxt, som forvoldte et usædvanlig stort Antal Dødsfald. Virkningerne af disse Begivenheder viste sig i vexlende Perioder med større og mindre Fødselshyppighed langt ud i det 19de Aarhundrede, se Eilert Sundt, *Giftermaal i Norge*, Side 41—64, *Officiel Statistik* for 1869, C. No. 1 om Folkemængdens Bevægelse, Side XXVI og XXVII, samt *Off. Stat.*, No. 106, Side 46—47 og 63—64, endvidere G. Sundbärg, *Bidrag till utvandringsfrågan* (1885—86), Kap. III, som paaviser, at en lignende Bølgebevægelse har fundet Sted i Sveriges Folkemængde.

Kapitel 14.

Folkemængdens Bevægelse[1].

§ 1. Den hele Jordklodes Folkemængde beror alene paa Forholdet mellem Fødsler og Dødsfald. Hvorvidt den i et vist Tidsrum tiltager eller aftager, beror paa, hvorvidt der fødes Flere, end der dør, eller omvendt. Hvert enkelt Lands Folkemængde kan desuden forøges ved Indvandring eller formindskes ved Udvandring.

Den første Gruppe af Kjendsgjerninger, paa hvilke Befolkningsforholdene bero, er altsaa Fødslernes Antal, deres Forhold til Landets Folkemængde og Bevægelsen heri. Dette Forhold kaldes Nataliteten. Om de herhen hørende Kjendsgjerninger gives der nu i næsten alle Kulturlande i den officielle Statistik nøiagtige Oplysninger.

§ 2. Størst Betydning for Nataliteten har de ægte Fødslers Hyppighed. Den beror paa Ægteskabernes Antal og Frugtbarhed.

Om Ægteskabernes Antal[2] har man statistiske Opgaver

[1] Den første videnskabelige Behandling af Folkemængdens Bevægelse skyldes den preussiske Præst Süssmilch, hvis Værk, *Die göttliche Ordnung in den Veränderungen des menschlichen Geschlechts*, udkom i 1742. Af nyere Forfattere bør nævnes Belgieren A. Quetelet, *Sur l'Homme*, 1835, og *Physiologie Générale*, anden Udg. 1869; Wappæus, *Allgemeine Bevölkerungsstatistik*, 1859—1861; A. von Oettingen, *Moralstatistik*, 1868—1873, tredie omarbeidede Udg. 1882; L. A. Bertillon, *La Démographie de la France*, 1874, og Sønnen Jacques Bertillon, *Éléments de Démographie*, 1896; W. Farr, *Vital Statistics*, et Samlingsværk, som udkom i 1885. Om Norges Befolkningsforhold mærkes især E. Sundt, *Om Dødeligheden i Norge* (1855), *Om Giftermaal i Norge* (1855), *Om Sædeligheden i Norge* (1857). Senere har Direktør A. N. Kiær i den officielle Statistik leveret en Mængde Bidrag til Belysning af Norges Demographi. Af disse mærkes især Indledningen til C No. 1 for 1869 og Indledningen til tredie Række No. 106, der indeholde Oversigter over Folkemængdens Bevægelse indtil og med 1885, særligen Tabel No. 1, Side 126, Folkemængdens aarlige Forandringer fra 1801 til 1885, og Hovedopgaver over Folkemængdens Bevægelse i samme Tidsrum.

[2] Oettingen, første Afsnit, Kap. II, hvor ogsaa Forholdets ethiske Side undersøges og den vigtigste herhen hørende Litteratur angives; Wagner, *Grundlegung*, §§ 221—223; Conrads *HWB*. Artikelen: *Heiratsstatistik*; Rumelin hos Schönberg, § 13; Palgrave, *Dictionary*, Artikelen *Birthrate*; Sundbärg i *Ekonomiska samhällslifvet*, II, [illegible]; Kiær, *Norges officielle Statistik*, No. 106, Side 45—62.

fra alle civiliserede europæiske Lande. Som oftest sammenligner man Ægteskabernes Hyppighed (Matrimonialiteten, Ægteskabeligheden) i de forskjellige Lande eller i samme Land til forskjellige Tider ved at angive, hvor mange Procent Vielsernes aarlige Antal udgjør i Forhold til Folkemængden. Bertillon kalder dette Forhold den universelle Matrimonialitet, Sundbärg Giftermaalstallet. Men en saadan Fremgangsmaade kan give meget vildledende Resultater. Rigtigere er det at anstille Sammenligningen for et vist Tidsrum mellem Antallet af Vielser og Antallet af ugifte Personer, som ere i giftefærdig Alder, den specielle Matrimonialitet[1].

Ægteskabernes Hyppighed, beregnet efter den første Methode, altsaa den universelle Matrimonialitet, synes i senere Tid i det Hele taget ikke at være undergaaet store Forandringer i de europæiske Kulturlande[2]. Men den er meget forskjellig i disse. Den var størst i Serbien, hvor der paa hvert 1 000 Indvaanere faldt 20.3 Ægteskaber. Mindst var den i Sverige med 11.5, næst mindst i Norge med 12.9 Ægteskaber paa 1 000 Indvaanere. Den var

i Rusland	17.0
- Tyske Rige	15.9
- Frankrige	15.0
- Storbritannien og Irland	14.3
- Danmark	13.8[3]

Wagner har en Tabel over Forholdet mellem aarlige Ægteskaber og Antallet af giftefærdige ugifte Personer, altsaa over den saakaldte specielle Matrimonialitet[4]. Han sætter

[1] Denne kan tænkes end mere specialiseret, nemlig hvis man undersøger, hvor mange der ere døde i giftefærdig Alder og hvor mange af disse der have været gifte, se Fahlbeck, *Sveriges adel*, 1898, I, Side 400—404.

[2] Tabel over den findes i Conrads *HWB.*, Artikelen *Heiratsstatistik*, Side 1185—1186. Den er stegen noget i Schweiz og Belgien, sunken i Østerrige, Ungarn og Nederlandene. Denne Tabel angaar Forholdet for Aarrækken 1871—1898. Marshall har Side 270—271 en Tabel, som sammenligner Forholdene i de to Aarrækker 1865—1883 og 1887—1891, og som viser, at Ægteskabernes Hyppighed er sunken i næsten alle Lande. Sammenligner man Nutidens universelle Matrimonialitet med en fjernere Fortids, bliver Nedgangen vistnok ubestridelig.

[3] *Statistisk Aarbog for Kongeriget Norge*, 1901, Side 142—143.

[4] Wagner, *Grundlegung*, § 221. Jfr. Sundbärg, *Bidrag*, Side 102—108.

Grænsen for giftefærdige Personer saa lavt som til 15 Aar for begge Kjøn. Paa hvert 1 000 ugifte Personer over 15 Aar kom i Gjennemsnit for Aarene 1872—1880 i

Ungarn	81.4(?)	ægteviede Par
Tyske Rige	55.7	—
Storbritannien	53.1	—
Frankrige	50.4	—
Danmark	49.4	—
Norge	43.2	—
Sverige	40.3	—

§ 3. En gift Kvindes naturlige Frugtbarhed er et Udtryk for den Evne, hun har til at føde Børn. Den kommer altsaa tilsyne i det Antal Børn, hun kan faa, hvis hun lever i frugtbart Ægteskab, og dette varer i hele den Tid, hvori hun efter Naturens Orden beholder denne Evne.

Nogle Kvinder ere ganske ude af Stand til at faa Børn, andre ude af Stand til at faa Børn i det Ægteskab, hvori de leve. Taler man derimod om Ægteskabernes naturlige Frugtbarhed, bliver Udtrykket altsaa en Betegnelse for det gjennemsnitlige Antal Børn, gifte Kvinder under hin Betingelse kunne faa. Alle de her omhandlede Sider tilhøre nærmest Physiologien.

I Samfundsøkonomien kommer det ikke alene an paa Ægteskabernes naturlige eller physiologiske, men ogsaa paa deres virkelige Gjennemsnitsfrugtbarhed. Den viser sig i det gjennemsnitlige Antal Børn, der i det virkelige Liv falder paa hvert Ægteskab. Dette Antal er forskjelligt hos de forskjellige Folk og hos samme Folk til forskjellige Tider[1].

Den Alder, i hvilken Kvinder kunne faa Børn, afhænger i nogen Grad af Raceeiendommeligheder, men kan i det Hele

[1] Wagner, *Grundlegung*, § 210; Rümelin, § 14; *Norges officielle Statistik* No. 106, Side 65—70, viser, at der forekommer enkelte sjeldne Eksempler paa, at norske Kvinder have født Børn i saa tidlig Alder som 14½ og saa sen Alder som 54½ Aar. Direktør Kiær har i 1902 holdt et Foredrag over dette Emne, hvilket Foredrag vil blive meddelt i *Forhandlinger i Videnskabsselskabet i Christiania*. Han har der paavist, at de gifte Kvinders Frugtbarhed i Alderen fra 15—20 Aar i Norge er mindre end i Danmark og Tyskland, men større end i Sverige, Finland og Frankrige. I Alderen mellem 22 og 27 Aar er Frugtbarheden størst i Tyskland, men fra det 29de Aar er den større i Norge end i de for nævnte Lande.

taget siges at begynde og ende tidligere i de sydlige end i de nordlige Lande. Den begynder i Sydeuropa med det 13de til 15de Aar, i Nordeuropa i Almindelighed først ved det 17de til 18de Aar, og kan vare omtrent til det 50de. Her i Norge falde 72⅓ % af Fødslerne paa Mødre mellem det 25de og 40de Aar, og paa Fædre i samme Alder 64 %. Det er altsaa paa denne Aldersgruppe, Fødslernes Antal i vort Land beror.

Hvor mange Fødsler der i Gjennemsnit kan falde paa hvert Ægteskab (den naturlige Frugtbarhedskvotient), lader sig ikke angive med nogen Sikkerhed. Man taar derfor holde sig til Ægteskabernes virkelige Gjennemsnitsfrugtbarhed.

Denne beregnes i Almindelighed ved at dividere Antallet af de i en længere Aarrække indgaaede Ægteskaber i Antallet af de inden samme Aarrække fødte ægte Børn[1]. Eller man kan beregne den ved en Sammenligning mellem Antallet af de i et vist Aar fødte ægte Børn med Antallet af de i samme Aar levende gifte Kvinder i fødedygtig Alder.

Naar disse fordeles i Aldersklasser, erholder man et Middel til at bedømme, hvorvidt Forældrenes Alder har Indflydelse paa Antallet af de Børn, de faa[2].

Hvis man beregner Frugtbarhedskvotienten paa den Maade, at man sammenholder Antallet af de i Løbet af et vist Aar ægtefødte Børn med Antallet af de i Midten af samme Aar levende gifte Kvinder og angiver Børnenes Antal som Procenter af

---

[1] Conrads *HWB.*, Artikelen *Geburtenstatistik*. No. 5; jfr. den nys citerede norske officielle Statistik, No. 106, Side 65—66. R. Böchk har i *Bulletin de l'Institut International de Statistique*. Bind V, 159—187, trykt en Afhandling: *Die statistische Messung der ehelichen Fruchtbarkeit*, der ledsages af en graphisk Fremstilling af Forholdet. Fahlbeck, *Sveriges adel*, I, 407, vil følge ethvert Ægteskab fra dets Begyndelse til dets Ende og tælle Antallet af dets Børn. Hvis man ved Beregningen af Gjennemsnitsantallet medtager de Ægteskaber, der ere opløste, før Hustruen har naaet Ufrugtbarhedsalderen, faar man et for lavt Tal for Ægteskabernes naturlige Gjennemsnitsfrugtbarhed.

[2] M. Rubin og H. Westergaard, *Ægteskabsstatistik paa Grundlag af den sociale Lagdeling*, 1890, knytter sine Undersøgelser til Fædrenes Alder, fordi Mødrenes gjennemsnitlige Alder, om end lavere, dog følger hines, se Side 82 ff.

disse, saa falder der i Norge i aarligt Gjennemsnit paa hvert 100 Modre, der ere under 20 Aar, 55 levende fødte Børn, og

mellem	20	og	25	Aar	48
—	25	-	30	»	44
—	30	-	35	»	35
—	35	-	40	»	29
—	40	-	45	»	17
—	45	-	50	»	4
—	50	-	55	»	0.16

Ogsaa Fædrenes Alder har nogen, men svagere Indflydelse paa Børnenes Antal, idet Kvinder i samme Aldersklasse i Almindelighed ere mere frugtbare, naar de ere gifte med yngre end med ældre Mænd.

Altsaa: jo tidligere Ægteskaberne indgaaes, desto større bliver Barneflokken[1]. Men her bør tilføies, at Børn, som fødes af Mødre under 20 Aar, antages at have mindre Levedygtighed end senere fødte Børn.

§ 4. Hyppigheden af uægte Fødsler angives bedst ved at sætte deres Antal i Forhold til Antallet af levende ugifte Kvinder i saadan Alder, at de kunne faa Børn, men beregnes oftest ved at tage Forholdet mellem Antallet af samtlige Fødsler og af de uægte. Forholdet har Betydning ikke blot i moralsk, men ogsaa i økonomisk Henseende. Statistikerne tro at have paavist, at de uægtefødte Børn i det Hele taget have kortere Levetid, mindre aandelige og legemlige Kræfter, og afgive en større Procent til Antallet af Fattiglemmer, moralsk Forkomne og Forbrydere end de ægtefødte. Men den Tilvæxt, Folkemængden faar gjennem hine, er ringe i Sam-

[1] Til lignende Resultater kommer Chefen for Ungarns officielle Statistik, Körösy, i en Afhandling i *Revue d'Économie Politique*, 1895: *De la mesure et des lois de la fécondité conjugale*. Jfr. *Journal of Royal Statistical Society*, Bind 57 (1894), Side 692—708, hvor Galton mener at have paavist, at den gjennemsnitlige Fødselshyppighed ifølge Körösys Opgave afhænger af begge Forældres sammenlagte Alder. Men dette gjælder kun om den gjennemsnitlige Fødselshyppighed. Hvor mange og hvor store Afvigelser fra denne Sætning der fremkommer i de enkelte Tilfælde, er ikke undersøgt. Ogsaa Rubin og Westergaard komme til det Resultat, at Antallet af Børn er mindre, jo høiere Forældrenes Vielsesalder er, se ovennævnte Skrift, Side 88.

menligning med Forøgelsen gjennem ægte Fødsler. Dette gjælder endog for de Landes Vedkommende, hvor Antallet af uægte Fødsler er relativt størst, hvilket for Tiden er Tilfældet med Østerrige, hvor det udgjør 15 % af samtlige Fødsler. Bedst er Forholdet i de fleste slaviske Lande og i Irland, hvilket hænger sammen med, at tidlige Ægteskaber der ere hyppige[1].

Norge staar i den her omhandlede Henseende hverken blandt de bedste eller værste Lande. Antallet af uægte Fødsler er siden 1876, saavel absolut som i Forhold til Antallet af samtlige Fødsler, i Nedgang[2]. Sammenligningen mellem de forskjellige Lande er forøvrigt af flere Grunde misvisende. Til de uægte Børn medregnes overalt de, der avles af Forældre, som indtræde i Ægteskab med hinanden, snart efterat Barnet er født. Saadanne Børn voxe i Virkeligheden op som ægte.

§ 5. Da nu baade Ægteskabernes Hyppighed, Ægteskabernes Frugtbarhedskvotient og de uægte Fødslers Hyppighed er forskjellig i de forskjellige Lande, maa ogsaa Fødslernes Hyppighed (Nataliteten) blive det.

Denne kan maales paa forskjellig Maade. Den kan sættes i Forhold til Antallet af de i Landet hjemmehørende Personer, som ere i saadan Alder, at de kunne faa Børn. Men da man blandt Fødslerne maa medtage de uægte, maatte man ogsaa til de mulige Forældres Klasse henregne alle ugifte Personer i saadan Alder, hvilket vilde blive lidet rimeligt, da Antallet af de voxne ugifte Personer ikke har samme Betydning for Nataliteten som Antallet af de gifte. Man kan da ligesaa godt angive Nataliteten efter Forholdet mellem Folkemængden og Fødslerne.

Bestemt paa denne Maade har Fødselshyppigheden pr.

[1] Rümelin i Schönbergs *Handbuch*. Afhandling XIII, § 15; Oettingen, *Moralstatistik*, Afsnit I, Kap. VI, sammenholdt med hans Tabel No. 33; Neumann, Artikel *Uneheliche Geburten* i Conrads *HWB.*, Supplementbind I, 746—760; Sundbärg, *Bidrag*, Side 108—111.

[2] *Norges officielle Statistik* No. 106, Side 86, viser, at Antallet af uægte Fødsler her i Landet i Forhold til samtlige Fødsler var i Stigende indtil Tiaaret 1846—1855, men senere er gaaet ned fra 8.77 til 7.35 %

10 000 Indbyggere været i aarligt Gjennemsnit for følgende tre Aarrækker[1]:

	I. I Aarene 1865—1883.	II. I Aarene 1887—1891.	III. I Aarene 1891—1895.
England . .	350	331	305
Skotland . .	347	311	306
Irland . . .	264	228	228
Norge . . .	307	322	302
Sverige . . .	302	284	273
Danmark . .			304
Nederlandene	359	334	330
Belgien . . .	315	293	291
Frankrige . .	254	230	225
Spanien . .	339	363	352
Italien . . .	368	376	363
Preussen . .	388	372	
Sachsen . .	424	418	
Bayern . . .	395	359	
Schweiz . .	302	277	281
Østerrige . .	384	380	374
Ungarn . . .	430	422	414

Heraf læres tvende Ting, for det Første, at Fødslernes Hyppighed er meget forskjellig i de forskjellige europæiske Lande. Dernæst, at den er formindsket i dem alle. Men dette kan stille sig anderledes, dersom Fødslernes Hyppighed beregnes efter Forholdet mellem deres Antal og Antallet af de Personer, som ere i den Alder, at de kunne faa Børn. Spørgsmaalet om, hvorvidt en virkelig Nedgang har fundet Sted i Fødslernes Hyppighed, og hvad Grundene dertil have været, vilde behandles hensigtsmæssigst, naar man kunde indskrænke sig til at omhandle de ægte Fødsler og Forholdet mellem deres Antal og Antallet af gifte Personer. Thi om Fødslernes Hyppighed, beregnet paa den sædvanlige Maade, er formindsket, kan dette skrive sig enten fra, at en mindre Procent af Folkemængden lever i Ægteskab, eller at en stor

[1] Opgaverækken No. I og II er hentet fra Marshalls *Principles*, side 270. Opgaverækken No. III fra *Statistisk Aarbog for Norge* for 1900. Wolf: *Zeitschrift für Socialwissenschaft*, 1901, Side 278, giver efter Fircks en Tabel, som sammenligner Natalliteten i 1871–75 og 1891—95.

Procent af Folkemængden tilhører Aldersklasser, som ikke ere prokreationsdygtige, altsaa at Procenten af Børn eller Procenten af Oldinger er bleven større. Men Nedgangen kan ogsaa hidrøre fra, at Ægteskabernes naturlige Frugtbarhed er formindsket, altsaa at hvert Par Forældre, tilhørende den yngre Slægt, ikke kan faa saa mange Børn, som Forældre af samme Alder, men tilhørende en tidligere Slægt, kunde faa, eller fra, at de frivilligen indskrænke Antallet af de Børn, de sætte i Verden.

§ 6. Den anden Hovedfaktor i Folkemængdens Bevægelse er Dødsfaldshyppigheden, Dødeligheden, Mortaliteten[1].

Alle Mennesker dø; men de dø tidligere eller senere, i yngre eller ældre Alder. Saalænge man kun har Opgaver over Antallet af dem, som dø hvert Kalenderaar, men ikke over deres Alder, kan man ikke finde anden Maalestok for Dødeligheden end det i et vist Aar forekommende Forhold mellem den hele Folkemængde og Antallet af de døde. Dette Forhold kan beskrives ved at angive, enten hvor mange Levende der gaar paa ethvert Dødsfald[2], eller hvor mange Dødsfald der indtræffer paa hvert 1000 Indvaanere, hvilket Tal kaldes Dødsfaldszifferet eller Mortalitetskoefficienten. Denne Angivelsesmaade er ikke tilstrækkelig nøiagtig[3], men bruges dog endnu ofte.

Den virkelige Dødsfaldshyppighed beror paa den Alder, enhver af de Døde opnaar. For at beregne den maa man altsaa have paalidelige og fuldstændige Opgaver herover. Ved Hjælp af disse udarbeides en Mortalitetstabel. Da denne paa een Gang indeholder Oplysninger om Befolkningens Mor-

[1] Udførligere behandlet af Professor H. Westergaard, *Die Lehre von der Mortalität und Morbilität*, hvoraf anden, helt omarbeidede Udgave udkom i 1901. En Fremstilling af Hovedpunkterne findes i Sundbärg, *Ekonomiska samhällslifvet*, II, 30–41.

[2] F. Ex. naar det i Schweigaards *Statistik*, Side 202, siges, at der i Middeltal for Aarene 1831—1835 indtraf 1 Dødsfald paa 51 Indvaanere. Endnu hos Wappäus beregnes Dødeligheden paa denne Maade.

[3] Sundbärg, *Bidrag*, Side 114—119 jfr. *Ekonomiska samhällslifvet*, II, 30, erkjender, at Methoden ikke er fuldt nøiagtig, men tager den dog til en vis Grad i Forsvar; jfr. Körösy, *Bulletin de l'Institut International de Statistique*, 305, hvor han giver et Uddrag af de forskjellige Forfatteres Anskuelser herom.

talitet og Vitalitet, kalder man den nu ofte en Livs- og Dødstabel. Ved dens Affattelse begynder man med at undersøge, hvor mange levendefødte Mennesker der er døde i det første Aar efter deres Fødsel, hvor mange der er døde i Løbet af det andet, tredie Aar o. s. v., indtil den hele Generation er uddød. Herved faar man en korrigeret Dødelighedskoefficient, der bliver et Udtryk for Sandsynligheden af, at ethvert, en vis Aldersklasse tilhørende Individ skal dø i Løbet af det paafølgende Aar, det vil altsaa sige et Udtryk for hans Dødsrisiko. Derefter tænker man sig et Antal f. Ex. af 100 000 Levendefødte og udregner, hvorledes dette Antal formindskes paa Grund af den fundne Dødsrisiko. Herved faar man istand en anden Rubrik, som viser Antallet af de ved hvert Aldersaars Ende gjenlevende Personer. Paa Grundlag heraf beregnes, hvor lang gjenstaaende Levetid enhver til samme Aarskuld henhørende, endnu levende Person kan paaregne. En Befolknings Middellevetid eller gjennemsnitlige Livsvarighed bliver da det Antal Aar, enhver Person ved sin Fødsel i Gjennemsnit kan paaregne at leve. Ved disse Beregninger kan man forøvrigt følge forskjellige Methoder[1]. Saadanne Tabeller over Dødeligheden i Norge ere udarbeidede for Aarene 1816—1865[2], samt for Aarene 1856—1865 og 1871—1890 af det statistiske Centralbureau[3].

Middellevetiden er forskjellig for Mandkjøn og Kvindekjøn. Den er nu her i Norge for en nyfødt Gut 48.73, for et nyfødt Pigebarn 51.21 Aar. Den er forskjellig for de forskjellige Samfundsklasser, større f. Ex. for Jordarbeidere end for Fiskere, større for Lærere end for Læger[4]. Da Dødelig-

[1] Bortkiewicz, Artiklerne *Lebensdauer, Sterblichkeit und Sterblichkeitstafeln* i Conrads *HWB.*

[2] De findes hos O. J. Broch, *Kongeriget Norge og det norske Folk,* 1876, Side 59—63 og Tabellerne Side 20—25.

[3] Livs- og Dødstabellerne for 1871—1880 findes i *Officiel Statistik* for 1888, Tredie Række No. 68, hvor der tillige gjøres Rede for den ved deres Beregning fulgte Methode. Sammesteds er indtaget Døds- og Livstabel for 1821—1880, beregnet af Centralbureauet. Tabellerne for 1881—90 findes i *Officiel Statistik* for 1898, No. 304.

[4] Westergaard, *Die Lehre von der Mortalität,* Kap. XIII—XIX, Stuxberg, *Ekonomiska samhällstiffvet,* Side 39—40, hvor han har meddelt en Oversigt over Bertillons Klassificering af Næringsveienes Livsfarlighed.

heden er størst i Børnenes tidligste, navnlig i deres første Aar, stiger Middellevetiden indtil deres fjerde Aar, da den er 54.59 Aar for Gutter, 56.43 for Piger. Senere synker den med Alderen, især efter det 50de Aar[1].

Forskjellig fra Middellevetiden er den saakaldte sandsynlige Levetid. Herved forstaar man i Almindelighed det Antal Aar, der forløber, inden Antallet af de til en vis Aldersklasse hørende levende Personer formindskes til det halve, eller med andre Ord det Tidsrum, et Menneske har ligesaa megen Udsigt til at opleve som til ikke at opleve. Den sandsynlige Levetid kan være meget forskjellig fra den midlere. Her i Norge er den sandsynlige Levetid for en nyfødt Gut 58.34, for et nyfødt Pigebarn 62.06 Aar[2]. Begrebet sandsynlig Levealder har saagodtsom ingen Betydning[3].

Livs- og Dødstabellerne kunne give et aldeles nøiagtigt Billede af Livs- og Dødsforholdene, saadanne som disse have været, men kunne ikke uden videre tages som Forudsigelser om, hvordanne disse ville blive. Thi Betingelserne for det menneskelige Livs Varighed kunne forandre sig. Dette maa haves for Øie, naar der er Tale om at benytte dem ved Livsforsikring.

§ 7. Livsvarigheden er blandt de civiliserede Folkefærd, saavidt man efter de foreliggende Oplysninger kan se, i det Hele taget stegen i det 19de Aarhundrede[4]. Særlig kan dette bevises for Norges saavelsom for Sveriges Vedkommende. Hvis man sammenligner Dødelighedsforholdene i Norge i Aarrækken 1821—1850 med Tiaaret 1881—1890, viser det sig, at Middellevetiden for et nyfødt Guttebarn er stegen med næsten 5 Aar og for et nyfødt Pigebarn med 4 Aar. Ved 30 Aars Alderen udgjør Forlængelsen henholdsvis 3.3 og 2.4 Aar. Middellevetiden for et nyfødt Barn var i Sverige[5]

	i 1755—75	i 1816—40	i 1881—90	
for Mænd . .	33.90	39.50	48.55	Aar
» Kvinder . .	36.60	43.56	51,47	»

[1] *Officiel Statistik*, No. 304, Side 3, Rubrikerne 12 og 13.

[2] *Officiel Statistik*, No 304, Side XVIII.

[3] Westergaard, Side 15–16.

[4] Westergaard har i det ovenfor nævnte Værk, Kap. VII, anstillet omhyggelige Undersøgelser herom.

[5] Sundbärg, *Sveriges land och folk*, Side 119.

Grunden til denne gjennemsnitlige Forlængelse af det menneskelige Liv ligger dels i, at Samfundet har gjort store Fremskridt i den offentlige Sundhedspleie, navnlig ved Koppevaccinationen samt ved bedre Indretning af Læge-, Apotheker-, Jordemoder- og Hospitalsvæsen, dels i Fremskridtene i den almindelige Oplysning og Velstand, som have lært Individerne at sørge bedre for sin Helbred og skaffet dem bedre Raad dertil. Af alle statistiske Beviser paa socialt Fremskridt er Middellevetidens Forlængelse det betydningsfuldeste.

§ 8. Middellevetiden var indtil Udgangen af Tiaaret 1871—1880 længere i Norge end i noget andet Land, for hvilken den er beregnet. Senere har Sverige i saa Henseende faaet et lidet Forsprang[1]. Et nyfødt Barns Middellevetid var i Gjennemsnit for begge Kjøn efter de nyeste trykte Opgaver[2] følgende Antal Aar:

	Norge.	Sverige.	Danmark.	Tyskland.	Nederlandene.	England og Wales.
i 1871—80	48.81	46.95	46.50	37.01	35.55	42.98
i 1881—90	49.94	50,02	47.85		43.75	45.42

Grunden til, at Livsvarigheden i de skandinaviske Lande er saa lang, ligger nærmest i, at Dødeligheden blandt Børn der er meget mindre[3]. Af 100 Levendefødte døde i deres første Leveaar i Norge, Sverige og Irland 10, i Skotland 12, i Danmark 14, i England, Schweiz og Finland 15, i Nederlandene og Belgien 16.5, i Frankrige 17, i Tyskland fra 20—28, i Rusland 27, i Ungarn 28. Men ogsaa for de ældre Aldersklasser er Dødelighedsforholdene i Gjennemsnit gunstigere, hvilket i nogen Grad hænger sammen med, at By- og Fabrikbefolkningen er forholdsvis mindre.

§ 9. Da baade Fødslernes og Dødsfaldenes Hyppighed forandrer sig i samme Land og er forskjellig hos de forskjel-

[1] A. N. Kiær. *Dødelighedsforhold i Norge, (Norsk Magazin for Lægevidenskaben*, 1900, Side 373—410). Forfatteren paaviser her, at Lungetuberkulose, i de 3 sydvestlige Amter foraarsager en usædvanlig stor Dødelighed hos Mandkjøn mellem 15 og 20 Aar.

[2] *Norges officielle Statistik* No. 304, Side XV—XVII; Conrads *HWB.*, V. 546, jfr. *Journal of Royal Statistical Society*, 1901, Side 640—641.

[3] Westergaard, Side 383 ff. Om hvorledes denne er formindsket her i Norge, og om Grundene dertil har Professor Axel Johannessen den 21de Marts 1902 i Videnskabsselskabet i Christiania holdt et meget interessant Foredrag.

lige Folk, maa Folkemængdens Tilvæxt forandre sig i samme Land og være forskjellig i forskjellige Lande. Den beskrives ved at angive, hvor stor Procent af Folkemængden den aarlige Forøgelse udgjør, og herefter lader det sig da beregne, hvor lang Tid det vil tage, inden Folkemængden fordobles, hvis Tilvæxtprocenten ikke undergaar Forandring.

Norges Folkemængde tiltog langsomt indtil 1815[1]. Den udgjorde i

1665	omtrent	440 000	Mennesker	
1701	—	540 000	Stigningen havde altsaa været	0.38 % aarl.
1735	—	610 000	— —	0.56 - »
1769	—	727 600	—»—	0.52 - »
1801	—	883 440	—»—	0.62 - »
1814	—	902 698	—»—	0.17 - »

Efter 1814 begynder den at stige stærkt. Den udgjorde i

1835 . .	1 194 827	Stigningen havde altsaa været	1.34 % aarl.
1865 . .	1 701 756	—»—	1.18 - »
1891 . .	2 000 917	—»—	0.65 - »
1900 . .	2 239 880	—»—	1.14 - »

Grunden til, at Tilvæxten er formindsket, ligger i en Udvandring, hovedsagelig til Nordamerika, som begyndte at tage større Omfang i Aarene 1861—1865, og som i 1882 voxte op til omtrent 29 000[2]. Senere er den igjen sunken indtil 1901—1902. Udvandringen har vistnok i flere Henseender forebygget de med den stærke og meget ujevne Tilvæxt af Folkemængden især i slette Tider forbundne Ulemper[3].

Norges Folkemængde fordoblede sig fra 1801 til midt i 1873, da den naaede op til 1 766 000.

§ 10. Det er i mange Henseender af stor Interesse at gjøre sig Rede for den Tilvæxt, de af den europæiske Race befolkede Landes Folkemængde har erholdt i det nys udløbne 19de Aarhundrede. Særlig Interesse har det som Virkelighedens Baggrund for det i næste Kapitel anstillede theoretiske Spørgsmaal om Muligheden af en Overbefolkning. Det er imidlertid umuligt at bringe Forholdet fuldt paa det

[1] *Officiel Statistik*, tredie Række, No. 106, Side 7—10.
[2] *Officiel Statistik*, No. 106, Side 112—123.
[3] Sundbärg, *Bidrag till utvandringsfrågan.*

Rene For de fleste Landes Vedkommende mangler man nemlig nøiagtige Opgaver over deres Folkemængde i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede. En af Nutidens mest anseede Statistikere, Sir Robert Giffen, er i et Foredrag, han nylig har holdt[1], gaaet ud fra, at den kunde ansættes for Aarhundredets Begyndelse til 170 Millioner og ved dets Udgang til omtrent 520 Millioner.

Vi forsøge for Europa og Nordamerikas Fristater at opstille en nærmere Beregning. De for Aaret 1800 anførte Folkemængder ere i det Store taget hentede fra Opgaver af Elster[2], de for 1900 fra Statistisk Aarbog for Norge for 1901. Folkemængderne vare

	1800	1900
i Norge	883 000	2 239 880
- Sverige	2 347 000	5 136 441
- Danmark med Bilande	978 000	2 541 770
- Finland	1 040 000	2 705 600
- Rusland	38 000 000	107 626 000
- Tyskland	24 500 000	56 345 014
- Schweiz	1 750 000	3 327 336
- Nederlandene	2 150 000	5 103 924
- Belgien	3 000 000	6 815 054
- Storbritannien og Irland	16 425 000	41 454 621
- Frankrige	26 900 000	38 405 000
- Portugal	2 920 000	5 471 000
- Spanien	11 500 000	18 250 000
- Italien	18 521 000	32 449 754
- Østerrige	14 300 000	27 807 304
- Ungarn	10 000 000	19 203 531
- Rumænien	2 800 000	5 912 000
- Europæisk Tyrki med Bulgarien	7 300 000	10 000 000
- Serbien	900 000	2 493 770
- Grækenland	1 000 000	2 584 000
- Nordamerikas Fristater	5 308 000	76 061 000
	192 522 000	471 914 596

Forøgelse 145 %.

[1] *Journal of Royal Statistical Society*, for 1901, Side 445.
[2] Conrads *HWB.*, II, 763–764.

§ 11. Mangelen paa nøiagtige historiske Oplysninger om Folkemængden og tilstrækkelig Kjendskab til Lovene for dens Bevægelser har ledet til, at man tidligere og endnu i forrige Aarhundrede nærede de besynderligste Forestillinger om dens Størrelse hos de i den ældre Historie mest fremtrædende Folk. Man tog Opgaverne hos Oldtidens Forfattere for gode, selv hvor phantastiske de ere[1]. Endog en saa skarp Kritiker som Montesquieu antog, at Jordens Folkemængde i hans Tid var sunken til en Tiendedel af, hvad den havde været. Det var først Hume, som i 1752 imødegik den i dette Punkt herskende Vildfarelse[2]. Spor af denne forekomme dog fremdeles.

Kapitel 15.

Overbefolkningsspørgsmaalet.

§ 1. Hvorvidt det er ønskeligt, at et Lands Folkemængde voxer, beror paa Omstændighederne og har fra gammel Tid været Gjenstand for Meningsbrydninger[3].

Baade i Grækenland og Rom ledede Sædefordærvelsen til en Nedgang i Folkemængden, som vakte bitre Klager, og mod hvilken Lovgivningen førte en frugtesløs Kamp. I Korstogenes Tidsalder arbeidede Italien sig igjen op til stor Velstand; men da denne i Slutningen af det 15de Aarhundrede var i Nedgang, sagde en af Italiens mest anseede statsvidenskabelige Forfattere: *incolarum multitudo est periculosa*[4]. Fra Midten af det paafølgende Aarhundrede, da Amerikas Opda-

[1] Som Exempel kan nævnes Beretningerne om Jødefolkets Tal; se Volrath Vogt, *Det hellige Land*, Side 15–23, og om Jerusalems Folkemængde sammesteds, 519–521.

[2] Kritiske Sammenstillinger af de Beretninger, der haves om Oldtidens og Middelalderens Folkemængde, findes i de før (Side 180, Noten) omtalte Afhandlinger i Conrads *HWB.*

[3] Litteraturhistoriske Oplysninger herom lige fra Oldtiden meddeles af Mohl, *Geschichte und Litteratur der Staatswissenschaften* (1858), Bind III, Side 411 ff; Roscher, *Grundlagen*, § 254; senere Nitti, *La popolazione e il sistema sociale*, 1894, (engelsk Oversættelse samme Aar), der dog maa benyttes med Kritik. Endvidere Ludwig Elster i Conrads *HWB.*, anden Udg., Bind II, Side 703–773. Bonar i Palgraves *Dictionary*, Artikelen *Population.*

[4] Patricius, *De institutione reipublicæ*, citeret af Roscher, *Geschichte der National-Oekonomik in Deutschland*, Side 141.

gelse og andre Omstændigheder fremkaldte et overordentligt Opsving i Vesteuropas Næringsveie, vaktes Opmærksomheden for den oinefaldende Kjendsgjerning, at et Lands Styrke og Velstand væsentlig afhænger af dets Folkemængde. Den første betydelige Talsmand for denne Anskuelse var Franskmanden Bodin (1576). Senere hævdedes den af en Række anseede Forfattere[1]. *Vera regni potestas in numero hominum consistit* (Leibnitz). Statsmændene lagde derfor i Almindelighed stor Vægt paa Folkeformerelsen og traf i mange Lande offentlige Foranstaltninger til dens Fremme[2].

Ogsaa i det dansk-norske Monarki gjorde denne Interesse sig gjældende, om end ikke i nogen særdeles fremtrædende Grad[3].

Den Opfatning, at Folkemængdens Forøgelse var en ubetinget Fordel, mødte dog Indvendinger. De berømte tyske Naturretslærere Pufendorf og Chr. Wolf fremkom med saadanne. Süssmilch gjorde opmærksom paa den nødvendige Betingelse, nemlig at det større Antal Indvaanere fandt tilstrækkeligt Udkomme. Ligeledes Montesquieu. I England gjordes den samme Tanke gjældende af en hel Række Forfattere. Adam Smith indtog en Mellemstilling. Han sagde paa den ene Side, at Folkemængdens Forøgelse var det sikreste Tegn paa Landets Velstand, paa den anden Side, at Mangel paa Næringsmidler bevirker stor Dødelighed, og at det er Efterspørgselen efter Arbeidere, som bestemmer, hvor stort deres Antal skal blive[4]. Fra flere Kanter fremkom

[1] Cossa, *Introduction*, Side 166—168; Elster i nysnævnte Artikel, Side 725—731.

[2] Elster har i nysnævnte Artikel, Side 710—713, givet en Udsigt over disse Foranstaltninger.

[3] I de kongelige Instruxer for Amtmændene, Stiftamtmændene og Statholderen i Norge tales der ikke om Folkeformerelsen som Gjenstand for deres Omsorg, ei heller i Forordning af 7de Febr. 1685. Bestemmelserne i dens § 7 og Lovbogens 3—14—26 om dobbelte Skatter og dobbelt Mandskab af Undersaatter vare grundede i fiskale og militære Hensyn. Snarere kunde man nævne Lovbogens 3—15 om Rydning. Forordning af 19de Septbr. 1732 om Bortsættelse af Kongens øde Jord og Præmisserne til de to Forordninger af 18de Decbr. 1764 om Skyldsætning og 14de April 1769 om Aasædesretten udtale sig om Ønskeligheden af at fremme Folkemængdens Tilvæxt.

[4] Adam Smith, *Wealth of Nations*, Bog I, Kap. VIII, Mac Cullochs Udg., Side 32, jfr. 36.

der Antydninger til den Mulighed, at et Land kunde blive overbefolket. Som mange andre nye Tanker brød denne frem i den franske Revolution, og det i den hensynsløseste Form. Adskillige af Konventets Ledere erklærede, at det franske Folk for at blive lykkeligt maatte formindske sit Tal med Millioner[1]. Heri fraveg Revolutionen sin Læremester, Rousseau, som havde sagt, at af alle Slags Mangler var Mangelen paa Folk den værste for et Land.

Frygten for en Overbefolkning gjorde sig dog intetsteds praktisk gjældende. Den engelske Premierminister William Pitt udtalte ved Fremsættelsen af Forslag til ny Fattiglov, at Familier med mange Børn havde baade Æres- og Retskrav paa offentlig Hjælp: «En talrig Børneflok bør være en Velsignelse og ingen Forbandelse. Herved drager man den rette Grænse mellem dem, som ved sit Arbeide kunne sørge for sig selv, og dem, som have beriget sit Land med et Antal af Børn, og som derfor have Krav paa dets Understøttelse[2].» En talrig Arbeidsstok er en Nødvendighed for Industrien, og at Arbeidslønnen er lav, var efter Fortidens Synsmaade en Støtte for den indenlandske Produktion i Konkurrence med den udenlandske. En anseet preussisk Minister, K. A. Struensee, sagde i en Afhandling (1802), at Industri og udenlandsk Handel blot kunde trives i et Land, hvis Arbeidere ei tik mere end nødtørftigt Udkomme[3].

§ 2. Et stort Omslag i Opfatningen af hele dette Spørgsmaal fremkaldte Englænderen Malthus ved sit berømte Værk om Folkeformerelsen[4].

Dette Værk fremkaldtes ved tvende Skrifter, som vare

[1] Taine, *Les origines de la France contemporaine*, III, 393–394, citeret hos Leroy-Beaulieu, *Traité*, IV, 521. At Frankrige led af Overbefolkning, blev af den skarpe Iagttager og kyndige Økonom, Englænderen Arthur Young udtalt i hans Værk *Travels in France*, Udgaven af 1792, Side 408–409.

[2] Hansard, *Parliamentary History*, Bind XXXII, Side 710.

[3] Citeret i Roscher, *Geschichte der National-Oekonomik in Deutschland*, Side 582.

[4] Thomas Robert Malthus, *Essay on the Population*, 1798. En ny og meget omarbeidet Udgave under Titelen: *Essay on the Principle of Population* udkom i 1803. Senere udgav Forfatteren flere, tildels omarbeidede Udgaver, sjette Udgave i 1826. Om Malthus se et Skrift af Bonar, *Malthus and his Work*, 1885.

byggede paa den i Slutningen af det 18de Aarhundrede meget udbredte Ide om Menneskeslægtens uendelige Perfektibilitet, og som derfor vandt meget Bifald. Det ene var af Englænderen Godwin, det andet af den franske Philosoph Condorcet[1]. Godwin var Anarkist. Mennesket var efter hans Lære født som en ubeskreven Tavle. Enten det blev godt eller ondt, beroede paa de ydre Omgivelser, i hvilke det voxede op. Disse Omgivelser vare paa Grund af Samfundsindretningens Feil, der skyldtes Juristerne og Statsmændene, saa slette som muligt. Alle Love skulde afskaffes. Der produceredes nok for alle, hvis alle Produkter fordeltes lige. Aanden vil vinde Herredømme over Legemet. Fornuften er Tilværelsens Herre. Eftersom den udvikles, vil den vinde Bugt med Forplantelsesdriften. Forplantelsen vil blive unødvendig. «De Mennesker, som leve, naar Jorden engang bliver for trang for en større Folkemængde, ville ophøre at forplante sig. De ville ikke længere have noget Motiv dertil hverken i vildfarende Lyst eller i Pligtfølelse. De ville desuden maaske være udødelige. De ville være et Samfund af Mænd, ikke af Børn. Slægt vil ikke efterfølge Slægt og Sandheden ikke behøve at begynde fra nyt af hvert 30te Aar. Der vil hverken være Krig eller Forbrydelse eller Retspleie eller Regjering»[2]. Ogsaa Condorcet nærede den Forestilling, at Menneskene skulde naa op til et Udviklingstrin, da Individets Liv her paa Jorden blev evigtvarende. Thi med Udviklingen stiger dets Længde, og nogen Grænse for denne Forlængelse lader sig ikke trække.

Godwins Theorier trængte dybt ind i mange Samtidiges Sind.

§ 3. Malthus optraadte saavel mod den forfløine Ide om Menneskenes uendelige Perfektibilitet som særligen mod den derpaa byggede Tanke om Samfundets Omdannelse. Han

[1] Godwin, *Enquiry concerning Political Justice*, 1793; Condorcet, *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain*, 1794. Af førstnævnte Værk, der omsider var næsten forglemt, er et Hovedafsnit, om Ejendomsretten, paany udgivet af Sall i 1890. Bonar, Kap. I, giver en kort Oversigt over deres Theorier, forsaavidt de have Betydning for Befolkningslæren.

[2] Sall-Udgave Side 126—127.

satte sig som Hovedopgave at paavise, hvorledes denne Omdannelse maatte støde paa Hindringer i Love, som laa dels i Menneskenes eget Væsen dels i den dem omgivende ydre Natur. Første Udgave af hans Værk var nærmest et Stridsskrift. Anden Udgave forberedte han gjennem en omhyggelig Indsamling af alle de statistiske Oplysninger om Befolkningsforholdene, han kunde overkomme. Hans Lære har derfor her en stærkere videnskabelig Holdning.

Vi skulle nu give en kort, men fri Skitse af Malthus's Lære[1].

Han gik ud fra den Forudsætning, at en Befolkning af en given Størrelse, naar den havde nok at leve af, saaledes at alle giftede sig, strax de bleve voxne, kunde fordoble sit Tal i 25 Aar derefter. Muligheden heraf fandt Malthus bevist ved Erfaringen fra Nordamerika, hvis Folkemængde virkelig havde fordoblet sig i et saadant Tidsrum. Men dette var i Almindelighed vistnok ikke Tilfældet i andre Lande. Hvorfor?

Flere ældre Forfattere havde gjort opmærksom paa, at der ikke kunde leve flere Mennesker end det Antal, for hvilket der fandtes Fødemidler. Det kommer alt an paa, hvor hurtigt disse kunne forøges. At beregne dette er selvfølgelig en Umulighed, og Malthus gjør heller intet Forsøg derpaa. Han paapeger vel, at der endog i Europa og endmere i fremmede Verdensdele henlaa store Strækninger af frugtbar, men uopdyrket Jord, og han er fuldt opmærksom paa, at Forbedringer i Jordbrugets Teknik kunde fremskaffe større Avlinger; men han mener, at det i Længden vil vise sig umuligt at forøge Næringsmidlernes Mængde saa hurtigt, som Folkemængden kunde voxe, hvis den havde Fødemidler nok. Under denne Forudsætning vilde Folkemængden kunne stige i geometrisk Proportion, altsaa som 1 : 2 : 4 : 8 : 16 : 32 o.s.v. for hvert 25de Aar. Selv under gunstigste Forudsætning vilde derimod Næringsmidlerne, sagde Malthus, i samme Tidsrum blot kunne stige i arithmetisk Proportion, altsaa som 1 : 2 : 3 : 4 : 5 : 6 o.s.v.

[1] Malthus har selv i Artikelen *Population* i *Encyclopædia Britannica*, Udgaven 1824, givet et Uddrag af sin Theori, ledsaget af enkelte yderligere Udviklinger.

Da det nu, som sagt, er umuligt, at der lever flere Mennesker, end der kan ernæres ved de Fødemidler, over hvilke de raade, bliver Folkemængdens Forøgelse nødvendigen begrænset ved en utilstrækkelig Forøgelse af Fødemidlerne. Ligevægt mellem disse tvende Led i Forholdet tilveiebringes gjennem Omstændigheder, som virke enten forebyggende (præventivt), eller hvad Malthus kaldte positivt (repressivt, tilintetgjørende).

De præventive Omstændigheder have det tilfælles, at de formindske Fødslernes Hyppighed, navnlig derved, at Personer, der have opnaaet giftefærdig Alder, lade være at indgaa kjønslige Forbindelser eller udsætte sine Ægteskaber, indtil de kunne forsørge sine Børn. Dette kalder Malthus de moralske Midler mod Overbefolkning. Men han omtaler tillige, at der gives Laster, som formindske Fødslernes Antal, og hvis Virksomhed altsaa er præventiv.

De positivt eller repressivt virkende Omstændigheder ere Krig, Hungersnød, Farsotter, den med Fattigdommen følgende Nødvendighed af at tage Ophold i usunde Boliger eller Egne, hvor Sygdomme blive farlige for Liv og Helbred, Laster, der svække denne, med eet Ord alle Omstændigheder, der forøge Dødeligheden.

Hvis den i et Land levende Slægt sætter flere Børn ind i Verden, end Landet kan ernære ved de Fødemidler, det selv frembringer eller faar kjøbt, bliver det overbefolket. Forsaavidt den overflødige Befolkning ikke ved Udvandring finder Afløb til andre Lande, maa den uundgaaeligen udtyndes gjennem nogen af de repressivt virkende Omstændigheder. Kommer der ikke Krig eller dræbende Farsot, maa der blive Nød og Hunger, som fremkalder forøget Dødelighed mellem de fattigste eller svageste Dele af Befolkningen. Erholder ikke de i økonomisk Henseende ugunstigst stillede Klasser af Befolkningen tilstrækkeligt eller tilvant Livsophold, pleier dette at virke hemmende paa Folkemængdens Tilvæxt, umiddelbart ved en Forøgelse af Dødsfaldenes Antal, middelbart og præventivt ved at afskrække Mange fra at indgaa Ægteskab. Det pleier at vise sig, at Ægteskabernes Antal i Forhold til de ugifte Personer i giftefærdig Alder aftager i trange Tider, stiger i gode.

Medens der altsaa gives Naturlove, som bære Ansvar for Nødvendigheden af at begrænse Folkeformerelsen, have ogsaa Menneskene og deres Institutioner sin store Andel i dette Ansvar. Der er faa Dele af Jorden, siger Malthus, som ikke under en bedre Statsstyrelse og med en bedre Folkemoral vilde kunne ernære en flerdobbelt Folkemængde.

§ 4. Malthus's Værk har en særlig Interesse for Nordmænd. Efter at have offentliggjort første Udgave af dette, foretog han Reiser for at gjøre sig bekjendt med andre Landes Befolkningsforhold, og i Sommeren 1799 opholdt han sig i dette Øiemed i Norge. I anden Udgave af sit Værk, Bog II, Kap. I, giver han en Skildring af Norges økonomiske Tilstand, som vistnok lider af enkelte Feiltagelser, men i det Væsentlige er nogenlunde rigtig. Hvad Norges Befolkningsforhold angaar, fandt han Oplysning i den tyske Udgave af Thaarups *Det danske Monarkies Statistik*. For Malthus fremstillede Norges Befolkningsforhold sig næsten som ideale. Især udenfor Fiskeridistrikterne var Befolkningen meget forsigtig i at indgaa Ægteskab. Dette hidrørte dels fra det gamle Forbud mod, at Militære giftede sig uden Tilladelse af deres Chef, dels fra Landets naturlige og sociale Forhold. Disse vare simple og let overskuelige. Ingen giftede sig, før han havde en Levevei, og han havde let for at finde ud, hvorvidt en saadan stod ham aaben. I Forhold til Folkemængden var der faa Ægteskaber og faa Fødsler, men ogsaa faa Dødsfald. Norge var det Land, hvor de præventive moralske Hindringer virkede stærkest og som Følge heraf de repressive Hindringer vare mindst fremtrædende.

§ 5. Af sin Theori uddrog Malthus flere praktiske Følgesætninger.

Ligeoverfor Godwin og Condorcet hævdede han den private Eiendoms Berettigelse. Al Erfaring og al indtrængende Undersøgelse af den økonomiske Virksomheds Bevæggrunde viser, at privat Eiendomsret over Jord er Betingelsen for, at den skal yde størst mulig Afkastning, altsaa ernære flest Mennesker. Endnu mere veier det til Fordel for den private Eiendomsret, at den bringer hvert enkelt Menneske til at føle sit Ansvar og sin Afhængighed af sine egne Anstren-

gelser. Den fremkalder Forsigtighed i Stiftelsen af Ægteskab og Flid i Arbeidet[1].

Hans andet praktiske Resultat var Afskaffelsen af det offentlige Fattigvæsen. Allerede Dronning Elisabeth havde paalagt Kommunerne at understøtte sine Fattige og bemyndiget dem til at udligne Fattigskat. Denne Institution var udviklet paa en overmaade uheldig Maade. De i Kommunerne hjemmehørende Arbeidere erholdt, især hvis de havde stor Børneflok, mangesteds regelmæssig Understøttelse af Fattigvæsenet. Arbeiderne tabte Følelsen af Ansvaret for sin økonomiske Fremtid. De giftede sig tidlig, Arbeidslønnen holdt sig lav, og Arbeiderne turde ikke flytte hen til fremmede Kommuner[2]. Fattigbyrderne voxede, og Arbeiderklassen demoraliseredes i en Grad, som maatte vække store Betænkeligheder. Malthus foreslog at afskaffe den offentlige Fattigunderstøttelse. Han erkjendte, at det ikke lod sig gjøre med een Gang; men man maatte arbeide derhen. Thi Fattigloven bidrog til at forværre de Fattiges Stilling. Den bidrog til at forøge Folkemængden og dermed de Arbeidssøgendes Antal, følgelig ogsaa til at formindske Arbeidslønnen. Den bidrog ikke til at forøge Mængden af Fødemidler, men vel til at forhøie disses Priser.

§ 6. Malthus's Lære vakte overordentlig Opmærksomhed, først og fremst ved sit Indhold, men ogsaa ved sin tilspidsede Form og det dristige Forslag om at afskaffe det offentlige Fattigvæsen. Theorien vandt megen Indgang, men mødte især paa Grund af den praktiske Anvendelse, han vilde give den, ogsaa fra andre Kanter megen Modstand og paadrog ham endog personlig Uvillie. Af alle socialøkonomiske Forfattere er han sikkerlig den upopulæreste, men ogsaa den uretfærdigst bedømte. Heri er han selv ikke uden Skyld, idet han fremstillede de virkelige Livsforhold i et noget for mørkt Lys og undertiden sin egen Synsmaade i Udtryk, som maatte

[1] Jfr. Bonar, *Malthus and his Work*, Side 76.

[2] Thorold Rogers, *Six Centuries of Work and Wages*, Kap. XV. Kort Oversigt over den ældre engelske Fattiglovgivning i Palgrave, *Dictionary*, Artikelen *Poor Law History*; Roscher, *System der Volkswirthschaft*, Bind V, § 32, giver en Skildring af Forholdene, som for vor Tid er næsten ufattelig.

vække Forargelse, idet de kunde forstaaes som en ubetinget Fordømmelse af alle Forsøg paa at afhjælpe den med en Overbefolkning følgende Nød[1]. En saadan Fordømmelse vilde have været baade uchristelig og haardhjertet. Malthus protesterede imidlertid mod denne Opfatning af hans Udtalelser. Han priste varmt den private Godgjørenhed. Han erkjendte dens Berettigelse endog ligeoverfor brødefulde Personer og deres Børn. Men han indskjærpede, at den maatte øves med Skjønsomhed, da den ellers kan gjøre mere Ondt end Godt[2]. Hans Hensigt var at vise den eneste rette Vei, ad hvilken en Overbefolkning kunde forebygges.

Hvorom Alting er, har hans Værk bidraget overordentlig til at vække Omhu for Arbeiderklassens økonomiske Stilling. Det aabnede den dannede Almenheds Øine for, at der her var et stort Samfundsonde, som maatte søges afhjulpet. Og Malthus har væsentlig Ret i den Lære, at dette alene kunde ske, hvis Arbeiderklassen hævedes op til et høiere Standpunkt af Oplysning og Sædelighed. Derfor var Malthus en ivrig Kjæmper for Folkeoplysningen. Til Forstaaelse af Malthus's sande Mening er denne Omstændighed, hvilken hans Modstandere ofte fortie, saa vigtig, at den fortjener at fremhæves. Der er, sagde Malthus, mellem de Fattige i de fleste Lande et Lavmaal af Usselhed, under hvilket de ikke ville gifte sig. Dette Lavmaal er forskjelligt i de forskjellige Lande og beror paa disses naturlige Hjælpekilder, Statsstyrelse, Oplysning, Civilisation o.s.v. Det hæves ved Frihed, Eiendomssikkerhed,

[1] Herved sigtes navnlig til følgende berygtede Udtalelse, der findes i 2den Udg. in 4° af hans *Essay on Population* 1803, Side 531): *A man, who is born into a world already possessed, if he cannot get subsistence from his parents, on whom he has a just demand, and if the society does not want his labour, has no claim of right to the smallest portion of food, and, in fact, has no business to be where he is. At natures mighty feast there is no vacant cover for him. She tells him to be gone, and will quickly execute her own orders.* Allerede i 3die Udg. (1806) blev denne anstødelige Ytring udeladt. Men den gik ikke i Glemmebogen og bidrog til, at den engelske Forfatter, der øvede den største Indflydelse inden de høieste sociale Kredse, Samuel Coleridge, optraadte som ivrig Modstander af Malthus.

[2] Se *Essay on Population*, Bog IV, Kap. 8—10. I sine senere Udgaver af Værket har han i et Appendix taget til Gjenmæle mod de Indvendinger og Beskyldninger, der vare gjorte mod ham.

Udbredelse af Oplysning og Sands for Livets Bekvemmelighed og Hygge. I vore Bestræbelser for at hæve Arbeiderklassens Velvære maa det være vort Øiemed at hæve den saa høit som muligt ved at fostre dens Selvstændighedsaand, Ærefølelse, Sands for Renlighed og Hjemmets Hygge. Det er allerede paavist, at en god Statsstyrelse kan virke til at styrke Fremtidsomhuen og den personlige Selvagtelse blandt de lavere Samfundsklasser; men denne Paavirkning vil altid blive utilstrækkelig uden et godt Folkeskolevæsen[1].»

Den Modstand mod Malthus's Lære, der baade i England og paa Fastlandet har været vanskeligst at overvinde, skriver sig fra den religiose Følelse, som afprægede sig i Luthers Ord: «Gud giver Børn, han vil ogsaa give dem Føde». Man forekastede Malthus, at han satte sig op mod Guds Bud til Menneskene, at de skulde formere sig og fylde Jorden. Herimod tog han Gjenmæle[2]. «Det var vel Skaberens Villie, at Jorden skulde fyldes, men sikkerlig med sunde, dydige og lykkelige Mennesker, ikke med en svagelig, lastefuld og ulykkelig Befolkning.» Nogle af Storbritanniens mest anseede Geistlige erkjendte, at Malthus's Lære ikke kom i Strid med Bibelen[3]. Naar Læren forstaaes rigtigt, er dette vistnok sandt og maa vel siges at være den almindelige Overbevisning inden de protestantiske Kirker. Thi disse pleie at anse sig berettigede til at advare mod Ægteskaber mellem Personer, som ikke kunne vente at forsørge sine Børn[4].

[1] *Essay*, syvende Udg., Side 440—441. I Texten gjengivet efter Bonar, Side 340—342.

[2] *Essay*, Appendix I.

[3] Blandt dem nævner man især Erkebiskoppen af Canterbury, J. B. Summer, *Treatise on the Record of the Creation*, 1816, og den skotske Frikirkes Stifter, Th. Chalmers, *Political Economy in connexion with the Moral State and Moral Prospects of Society*, 1832, navnlig Kap. I.

[4] Biskop Martensen, som hører blandt dem, der have fældt den strengeste Dom over Malthus's Lære, se hans *Specielle Ethik*, II, 179—180, kan neppe have kjendt Malthus's egne Skrifter; thi under sin egen Udvikling af Individets Ret til at sætte Børn i Verden siger Martensen (Side 84): «Naar vi betragte Børn som en Gave, maa vi ikke glemme, at denne Gave uafbrudt forvandler sig til en stor og vanskelig Opgave, og at der med hvert nyt Barn kommer en ny Opgave. Dette fortjener dybere at overveies saavel af dem, der have Børn og Muligheden til at faa flere,

Hvilken Indflydelse Katholicismen har paa Ægteskabernes og Fødslernes Hyppighed, er Gjenstand for Meningsforskjel[1].

§ 7. De fra rent videnskabeligt Standpunkt fremkomne Angreb paa Malthus's Lære ere rettede mod begge dens Led og gaa dels ud paa, at de ere principielt urigtige, dels paa, at de indeholde Overdrivelser.

Berettigelsen af den sidste Anke er tildels anerkjendt af Malthus selv. I de sidste Udgaver af sit Værk ytrede han, at han paa den Tid, han gav det sin første Skikkelse, fandt Buen for stærkt bøiet til den ene Side, og at han da for at rette den maaske havde bøiet den for meget til den anden Side. Det lader sig heller ikke nægte, at hans Lære lider af visse Overdrivelser. Ved at opstille de tvende mathematiske Formler for de størst mulige Forøgelser af Fødsler og Fødemidler har han aabenbart givet sin Lære et vist parodoxt Tilsnit.

Desuagtet fik den stor Tilslutning, først og fremst i England. Dets Folkemængde var paa Grund af Industriens exempelløse Udvikling stegen stærkt, medens dets Kornavling blev mere og mere utilstrækkelig. Fra 1765, og især fra 1790, herskede der i en lang Aarrække frygtelig Nød mellem Arbeiderklassen[2]. Malthus's Drøftelse af dens Aarsager maatte vække Interesse, og det tjente uden Tvivl til Beroligelse for mangen Samvittighed, at han lagde en væsentlig Del af Skylden for denne Nød paa Naturens egne Love.

Samfundsforholdene i England vare paa Malthus's Tid tilvisse eiendommelige. Dets Industri og Handel udviklede sig stærkt. De skaffede mange Driftsherrer store Rigdomme; men Kornpriserne stege og Arbeidernes Livsvilkaar bleve stedse trangere. Denne Modsætning mellem stigende Rigdom og stigende Fattigdom kunde nok baade vække Eftertanke og

men ikke tilstrækkelig betænke, at de ogsaa kunne paadrage sig altfor mange og uoverkommelige Opgaver, som af dem, der klage over, at de i deres Ægteskaber ere børnløse.»

[1] Herom henvises til Nitti, *Population*, Side 118—124.

[2] Cunningham & Mac Arthur, *Outlines of English Industrial History* 1895, §§ 52, 53 og 118; Thorold Rogers, *Six Centuries of Work and Wages*, Side 485; Marshall, *Principles*, Bog IV, Kap. IV, § 6.

Skrupler. Heri have nogle Forfattere søgt den virkelige Grund til, at Malthus's Lære fik saa almindelig Indgang[1]. Dette er ganske uberettiget. I England opretholdt de herskende Samfundsklasser den af Malthus saa haardt angrebne gamle Fattiglovgivning indtil 1834, og ved den i dette Aar givne nye Lov blev den offentlige og tvungne Fattigunderstøttelse ikke afskaffet, men kun indskrænket ved den Forskrift, at Understøttelse i Almindelighed alene skulde ydes ved Optagelse i Fattigarbeidshuse. Det var i Videnskaben, Malthus's Lære vandt Bifald, og det ikke blot i England, men ogsaa i Frankrige, saaledes hos J. B. Say, Rossi, Quetelet, og i Tyskland hos Hegewisch, Luden, Rau og von Mohl[2]. Grunden laa i, at Malthus's Lære i sin Kjerne er rigtig. Dette er blevet klarere ved de Fremskridt, andre Videnskaber have gjort, i Biologien af Darwin, i Agrikulturchemien af Liebig.

§ 8. Malthus havde til Støtte for sin Lære om Folkemængdens Forøgelse indledningsvis paaberaabt sig Analogien fra Plante- og Dyreverdenen. Darwin sluttede sig ved Udviklingen af sin Lære om Kampen for Tilværelsen igjen til Malthus. Darwin forklarede, hvorledes ikke alene Menneskene, men ogsaa Planterne og Dyrene i den Kamp, de føre for Tilværelsen, staa under samme Grundlov. Forplantningsevnen udvikles hos Dyrene meget hurtigere end hos Menneskene og er hos de fleste Dyrearter meget større. Fra de lavere Dyrearter kan ingen bindende Analogi hentes; thi deres Individer ere smaa, kræve derfor lidet Næringsstof, og mange af dem ere lidet bevægelige. Det er altsaa nærmest Lovene for de høiere Dyrearters Formerelse, som kaste Lys over Menneskenes. Formerelsesevnen er vistnok hos enkelte høiere staaende Dyrearter, f. Ex. Elefanterne, snarere mindre end hos Menneskene, men dog saa stor, at der vilde være mange

[1] Ingram *History of Political Economy*, Side 116; Nitti. *Population*, Side 31. Det var dog i det liberale Partis Organ, *Edinburgh Review*, Malthus fornemmelig fandt Støtte. Toryernes Organ, *Quarterly Review*, sluttede sig først til ham i 1817. Coleridge, den toryistiske Samfundsphilosophis Ordfører, var altid en ivrig Modstander af Malthus.

[2] Dogmehistorie hos Elster i Conrads *HWB.*, II, 733—735, og Block. *Progrès*, Bog II, Kap. 21.

flere Elefanter til, end der virkelig gives, hvis ikke deres Antal formindskedes ved ydre Aarsager. End mere viser disses Betydning sig ved andre høiere Dyrearter, hvis Formerelsesevne er meget større end Menneskets, saasom Tilfældet er med Kaniner og Rotter. At disses Antal holdes inden snævre Grænser, skyldes tvende repressivt virkende Omstændigheder, nemlig at disse Dyrearter ikke finde tilstrækkelig Næring og dræbes af andre Dyr eller af Menneskene. Flere og lignende repressivt virkende Hindringer hemme Folkeformerelsen. Men der er dog Forskjel. Dyrene følge Naturdriften blindt, Menneskene kunne beherske den. Dyrene maa lade sig nøie med de Fødemidler, Naturen frembringer af sig selv, Menneskene kunne ved egen Virksomhed forøge dem. Men Udbyttet af denne Virksomhed har sin Begrænsning. Dette er videnskabelig godtgjort af Liebig, hvorom nærmere senerehen.

§ 9. Første Led i Malthus's Lære gaar ud paa, at Folkemængden kan fordoble sig i Løbet af 25 Aar og gjør dette, forsaavidt den ikke hindres deri ved præventivt eller repressivt virkende Aarsager. Han forudsætter her, at Ægteskabernes gjennemsnitlige Frugtbarhed er en konstant Størrelse, uafhængig af Ægtefællernes Livsvilkaar og uforanderlig i al Fremtid.

Herimod indvendes det, at Forudsætningen er feilagtig, og at dette gjør hans Lære principielt urigtig. Allerede Adam Smith antydede det som sandsynligt, at Gjennemsnitsfrugtbarheden var større hos de fattigere end hos de velstaaende Samfundsklasser[1]. Denne Mening har fundet flere Forsvarere, som paa Grundlag heraf ville slutte, at Faren for Overbefolkning aftager, eftersom det almindelige Velvære tiltager. Aarsagen hertil søges da i forskjellige Omstændigheder, dels blot physiske, dels sjælelige, dels af blandet Natur.

En ældre engelsk Forfatter[2] fremkom med den Paastand, at jo rigeligere Dyr eller Mennesker ernæres, desto mere aftager deres physiske Reproduktionsevne. Sætningen er gjendreven af Biologerne, som have paavist, at Dyrenes Forplant-

[1] *Wealth of Nations*, Side 36.

[2] Th. Doubleday, *True Law of Population*, 1841.

ningsevne stiger, naar de fødres tilstrækkelig, men ikke overflødigt[1].

Fra Dyreverdenen kan der imidlertid ikke hentes nogen sikker analogisk Slutning. Thi Menneskene have større aandelige Evner, og Menneskeheden besidder en i Dyreverdenen ukjendt Mulighed til at udvikle sine Aandsevner. Det er jo muligt, at Menneskets aandelige Udvikling faar Indflydelse paa dets Reproduktionsevne. Dette er den berømte engelske Philosoph Herbert Spencers Lære[2]. Han behandler Malthus's Lære fra den biologiske Udviklings Standpunkt. Han er enig med Malthus i, at Befolkningen nu har en stadig Tendents til at voxe stærkere end Fødemidlerne; men Spencer tilføier (Side 498—499), at denne Kjendsgjerning netop er Grunden til Menneskeslægtens Fremskridt. Den egger Menneskene til større Anstrengelser, «fremkalder et aldrig ophørende Krav paa forøget Dygtighed, Tænksomhed og Selvbeherskelse. Den medfører derfor en stadig Anvendelse og stigende Vext af disse Egenskaber.» — — «Overdreven Frugtbarhed er ved de Virkninger, den fremkalder i Menneskenes Omgivelser, selv en Aarsag til Menneskenes videre Udvikling, og heraf følger aabenbart, at den saaledes bevirkede Udvikling nødvendigen ledsages af en Formindskelse af deres Frugtbarhed. Her er det, Eiendommeligheden i Spencers Befolkningslære kommer frem. Den er en Udfoldelse af et alment biologisk Princip, nemlig Modsætningen mellem, hvad Spencer kalder Genesis og Individuation. Ved Genesis forstaar han «alle de Processer, der frembringe færdige nye Individer». Ved Individuation forstaar han derimod «alle de Processer, ved hvilke individuelt Liv fuldstændiggjøres og vedligeholdes.» Han antager derfor, at «den videre Udvikling af Civilisationen, som det stadige Tryk af Folkemængdens Forøgelse maa fremkalde, vil blive ledsaget af en forøget Individuationsomkost

[1] Darwin, *Variation of Animals and Plants under Domestication*, 1868; Herbert Spencer, *Principles of Biology*, 1865 § 366, Noten.

[2] H. Spencer, *Theory of Population* i *Westminster Review*, 1852; udførligt i *Principles of Biology*, §§ 315—377, Udgaven af 1867, Side 391—507. Det ovenfor i Texten givne kortfattede Uddrag af hans Lære følger med visse Tillæg og Ændringer Fremstillingen i Miss Brownells udmærkede Artikel *Significance of a Decreasing Birthrate* i *Annals of American Academy*, Bind V, Side 48—89.

ning», og følgelig medføre en Formindskelse af Forplantningsdriften, Forplantningsevnen og Fødselshyppigheden. Spencer gjør opmærksom paa, at Menneskets Forplantningsevne i Almindelighed er mindre endog end de høieste Dyrs, medens dets Udviklingsevne er meget større. Disse Forhold staa i omvendt Forhold til hinanden, og dette Forhold maa kunne forstærkes, saaledes at Forplantningsevnen bliver mindre, Udviklingsevnen større. Spencer forestiller sig, at den Anspændelse af Menneskenes Aandsevner, Civilisationen kræver, faar Indflydelse paa deres physiske Organisme, navnlig paa Hjernen. Han paaberaaber sig (Side 502), at Menneskehjernen hos de civiliserede Folkeslag er 30% større end hos de vilde og i sin Bygning mere udviklet. Denne Theori er ikke i og for sig, som mange mene, nogen Gjendrivelse af Malthus's Lære. Spencer gjør kun opmærksom paa, hvorledes den præventive Hindring afpasser sig i den fremtidige Anvendelse. Menneskeslægten vil paa et høiere Udviklingstrin, hvor den altsaa er bedre afpasset efter sine Livsbetingelser, have større Overlevelsesevne og derfor faktisk større Reproduktionsevne, men ogsaa større Selvbeherskelse, end den har paa et lavere Udviklingstrin. Spencer stiller et Horoskop for Menneskeslægtens Fremtid og tænker sig, at den paa sit høieste Udviklingstrin vil komme til en Tilstand, i hvilken der skal være den høiest mulige Livskraft, de færrest mulige Fødsler og Dødsfald, at altsaa Fødselshyppigheden, men ogsaa Dødeligheden formindskes, indtil Overskuddet af Fødsler ophører ganske. Den aandelige Udvikling, der omsider skal bringe dette Resultat, foregaar efter Spencers Tanke paa Formerelsesevnens Bekostning; thi den Livskraft, der anvendes i Aandsvirksomheden, unddrages den physiske Forplantningsevne. Spencer fremhæver udtrykkelig, at denne Aandsvirksomhed bestaar ikke blot i intellektuel, men ligesaa meget og kanske mere i moralsk Udvikling. De Resultater, en Slægt i disse Henseender har vundet, gaa i Arv til dens Efterkommere, og dette fortsætter sig saa længe, indtil Menneskeslægtens Formerelsesevne omsider kommer i nogenlunde, om end ikke fuldstændig Ligevægt med dens Evne til at skaffe sig de for dens Kulturstandpunkt fornødne Livsmidler. Spencer nægter ikke, at en Overbefolkning for Tiden er mulig; men han

antager, at Faren for en saadan efterhaanden formindskes, ligesom af sig selv.

Grundtanken i denne Lære er jo den samme som i Godwins og Condorcets, kun holdt i rimeligere Dimensioner og iklædt en mindre phantastisk Skikkelse. Spencers Lære har fundet mere eller mindre betinget Tilslutning mellem de nyere Forfattere, som se med forhaabningsfuldt Blik paa Menneskelivets Vilkaar[1].

§ 10. Der er imidlertid endnu intet tilstrækkeligt Bevis ført for, at Menneskenes naturlige Forplantningsevne formindskes, enten derved, at deres økonomiske Velvære stiger, eller derved, at deres Aandsliv udvikles.

Som erfaringsmæssigt Bevis herfor har man paaberaabt sig, at de adelige Ætter efterhaanden uddø i alle Lande, for hvilke Sagen er undersøgt, og at det Samme er Tilfældet ogsaa med de rige Borgerfamilier[2].

[1] Bagehot, *Physics and Politics* (1873), Side 197—199. Gide, *Principes*, Bog IV, Kap. I, Sect. I, jfr. Bog III, Kap. V, Sect. I, hvor han i Modsætning til Malthus udtaler det ikke som Vished, men som et Haab, at Menneskeslægtens Formerelsesevne vil aftage, efterhaanden som Individernes intellektuelle og moralske Udvikling skrider fremad. Marshalls Stilling til Spørgsmaalet fremgaar af hans Ytringer i *Principles*, Bog IV, Kap. IV, § 5 in f. De vidne om Forfatterens sædvanlige Omsigt og Skjønsomhed. I det Hele synes det at være bevist, for det Første, at Fødselshyppigheden er mindre blandt de velhavende Klasser end blandt dem, som vel leve et arbeidsomt Liv, men gjøre liden Udgift for at sikre sin og sin Families Fremtid, endvidere at Frugtbarheden formindskes ved et luxuriøst Liv. Sandsynligvis formindskes den ogsaa ved strengt aandeligt Arbeide. De, som ere optagne dermed, have dog gjerne mere end almindelig stærke Konstitutioner og Nerver. Men Galton (*Hereditary Genius* o. s. v.) har vist, at de som Klasse ikke ere ufrugtbare. De gifte sig dog i Almindelighed sent. I Noten Side 261 siger Marshall, at de i Miss Brownells ovenfor omtalte Afhandling meddelte Oplysninger synes at bekræfte Spencers Theori.

[2] Spørgsmaalet er nys blevet omhyggelig drøftet for den svenske Adels Vedkommende, se Fahlbeck, *Sveriges adel*, I, 1898. Her omtales, Side 130—132, andre, fremmede Forfatteres Undersøgelser af Forholdet. Fahlbeck gjør tillige opmærksom paa, at store Tænkeres, Digteres, Statsmænds og Krigeres Ætter dø ud. Antallet af samtlige i svensk Adelstand ophøiede Ætter var 3033, hvoraf kun 709 ere ilive. Uddøde ere alt saa 2324 (Fahlbeck, Side 312 og 439). Men Antallet af deres i 1890 levende Medlemmer var lidt over 14000.

Men dette gjælder kun, naar man indskrænker Begrebet Æt til Agnaterne, det vil altsaa sige Stamfædrenes ægte mandlige Efterkommere og deres Døtre, men ikke disses Børn, Kognaterne. Naar Begrebet Æt tages i denne indskrænkede Forstand, bliver dens Uddøen intet Bevis for, at dens mandlige Medlemmer have tabt sin naturlige Forplantningsevne. De kunne have efterladt sig talrigt Afkom enten af ægtefødte Kognater[1] eller gjennem uægte Fødsler. Eller de kunne være døde uden nogensinde at være indtraadte i Ægteskab. Sandsynligheden er vistnok lidt større for, at der i et Ægteskab bliver født flere Sønner end Døtre; men Forskjellen vil være omtrent udjevnet, inden de komme i giftefærdig Alder. Hertil kommer den anden ovenfor nævnte Omstændighed, at endel af Sønnerne forblive ugifte, enten fordi de foretrække Ungkarlelivet, eller fordi de ikke mene at have Raad til at forsørge Hustru og Børn overensstemmende med sine Fordringer til Livet.

Tilbage staar det Spørgsmaal, hvorvidt de høiere Samfundsætters Ægteskaber ere mindre frugtbare end de laveres. Dette synes at have været Tilfældet hos de uddøde svenske Adelsætter[2]. Men heraf kan ikke med nogen Sikkerhed sluttes, at det Samme er Tilfældet med Ægteskabsfrugtbarheden inden de levende Ætter[3].

Hvis det virkelig forholder sig saa, at Ægteskabernes Frugtbarhed aftager i de høiere Samfundsklasser, maa der spørges, hvad Grunden kan være hertil. Brudgommene i disse Klasser søge, siger man, sine Brude fortrinsvis blandt

[1] Der gives Hundreder af Familier, uadelige saavel som adelige, der paa Kvindesiden nedstamme fra Gustav Vasa. Fahlbeck, Side 40, Noten.

[2] Fahlbeck, Side 406—417.

[3] Forholdet er i saa Henseende sandsynligvis forskjelligt i de forskjellige Lande. Levasseur, har i *Compte Rendu de l'Académie des Sciences Morales et Politiques*, 1891, Bind 35, Side 300—301, oplyst, at af de i Gothakalenderen for 1890 optagne Adelsætter faldt der paa hvert Ægteskab

i engelske Adelsætter	4.0	Børn.
- tyske —	3.75	»
- østerrigske	3.71	
- italienske —	3.51	
belgiske	2.7	
- franske —	2.6	»

rige Arvinger[1]. Disse ville ofte være rige, fordi de have faa eller ingen Søskende, altsaa tilhøre lidet frugtbare Familier, og denne Mangel paa Frugtbarhed kan gjøre sig gjældende hos disse Brude i deres Ægteskaber. Eller Grunden kan søges i, at de høiere Samfundsklasser gifte sig i senere Alder end de lavere og derfor faa færre Børn. Men ved Siden heraf bliver der Rum for den almindelig udbredte Forestilling, at de høiere Samfundsklassers Liv i det Hele taget er svækkende for deres legemlige Styrke. De forbruge for Meget af sin Livskraft i stillesiddende Arbeide, i aandelig Overanspændelse, i blodagtige Nydelser og tildels i usundt Velleevnet. Dette formindsker ikke alene deres Muskel- men ogsaa deres Nervekraft og dermed antageligvis tillige deres Evne til at forplante sin Slægt. I en saadan «Degeneration» og det dermed hyppigt forbundne frivillige, eller af økonomiske Hensyn foranledigede, Valg af Ungkarlestanden søge adskillige nyere Forfattere Grunden til, at de høiere Samfundsklassers mandlige Ætter dø ud.

Denne Tanke om en ved Degeneration fremkaldt Nedgang i de høiere Klassers physiske Forplantningsevne afviger fra Spencers Theori om, at baade Forplantningsevnen og Forplantningsdriften skulle formindskes hos hele Menneskeheden ved dens intellektuelle og moralske Fremskridt[2].

Hvilke Samfundsklasser der skal henføres under Fællesbegrebet de høiere, er ikke let at bestemme. Det kommer an paa, hvorvidt man lægger Hovedvægten paa de gunstigere Formuesvilkaar eller paa den høiere Dannelse eller paa begge. Livsvanerne og Livsanskuelserne ere saa indbyrdes afvigende hos de Samfundsklasser, der staa over den almindelige Arbeiderstand, at der neppe kan gives nogen fælles Charakteristik af dem. For at finde de Klasser, hvor den omhandlede

[1] Galton, citeret af Marshall, *Principles*, Side 260—261.

[2] Til saadan Tanke paa en Degeneration er Fahlbeck, i Strid med sin oprindelige Forestilling og med en vis Tvivl, kommen til at bekjende sig, se ovenanførte Skrift Side 438—453 og 507—508. Han nævner flere fremmede Forfattere, der have udtalt lignende Anskuelser, og blandt dem især Paul Leroy-Beaulieu, *Études sur la sélection dans ses rapports avec l'hérédité chez l'homme*, 1881 og Odin, *Genèse des Grands Hommes*, 1895.

Degeneration virkelig foregik, maatte man aabenbart undtage de Samfundslag, som i Almindelighed henføres til Middelklasserne. Hvad disse angaar, tør det vel siges, at deres Liv i flere Retninger er blevet meget sundere. Men det maa ogsaa indrømmes, at det er blevet mere nerveslidende. Hvilken Indflydelse dette har paa den Tilvæxt, de bringe Landets Folkemængde, er et Spørgsmaal, Statistiken endnu ikke har undersøgt tilstrækkelig. Det samme gjælder om det Spørgsmaal, i hvilken Udstrækning en Degeneration virkelig har fundet Sted i de høieste Samfundsklasser, hvor den snarest kan ventes at finde Sted. Disse Klasser tælle imidlertid saa faa Medlemmer, at en Nedgang i deres Tal ikke kan have synderlig Betydning for Folkemængden[1].

§ 11. Mod Malthus indvendes det fremdeles, at det Tidsrum, inden hvilket en Befolkning, som har nok at leve af, kan fordoble sig, maa ansættes til mere end 25 Aar. Rümelin har søgt at vise dette ved forskjellige Beregninger[2]. Forat Fordoblingsperioden skulde blive 25 Aar, maatte det aarlige Overskud af Fødte over Døde være 28 ‰ eller 2.8 %. En

[1] Rubin og Westergaard inddele Kjøbenhavns Befolkning i 5 Grupper:

[1]) Embedsmænd, Akademikere, Fabrikanter og andre større Forretningsmænd, hvilken Gruppe nærmest falder sammen med de ovenfor i Texten nævnte høiere Klasser.

[2]) Detailhandlere, Skippere, Haandværksmestre, mindre Industridrivende og deslige.

[3]) Lærere, Kontorister, Handelsbetjente.

[4]) Bestillingsmænd, Bud, Opvartere o. dsl.

[5]) Haandværkssvende og almindelige Arbeidere.

Paa hvert Ægtepar faldt i Gjennemsnit:

i Gruppe	1	3.44 Børn
—	2	3.22 »
—	3	2.57 »
	4	2.87 »
—	5	3.01 »

Ægteskabernes gjennemsnitlige Frugtbarhed var altsaa størst i Gruppe 1, mindst i Gruppe 3.

[2] Den første Beregnings Resultater findes i Rümelin, *Reden und Aufsätze*, 1875, Side 319, den anden i Schönbergs *Handbuch*, Afhandling XIII, § 19. Den naturlige Fordoblingsperiodes Længde beror selvfølgelig paa Aarstilvæxten, altsaa paa de Levendefødtes Overskud over de

saadan Differents vilde opnaaes, hvis der paa hvert 1 000 Indvaanere faldt enten 40 Fødsler og kun 12 Dødsfald

eller 45 » » 17 »

» 50 » » 22 »

Men saadanne Forhold forekomme paa langt nær ikke i Europas Kulturstater. Det vil ogsaa vanskelig finde Sted i noget saadant Land; thi jo større Barneflokken bliver, desto større bliver gjerne Dødeligheden.

Det Bevis for dette Punkt i Malthus's Lære, som han hentede fra Folkemængdens Vext i de nordamerikanske Fristater, holder ikke Stik. Thi vistnok er denne i de 100 Aar 1790—1890 stegen fra 4 til 62 Millioner. Men dette skyldes for en meget væsentlig Del den stærke Indvandring fra Europa, der i hele dette Tidsrum udgjorde 18½ Million. Flertallet af Indvandrede har bestaaet af arbeidsdygtige Personer i deres kraftigste Alder eller af Børn, som snart bleve voxne. De have derfor bidraget mere til hurtig Forøgelse af Folkemængden end et tilsvarende Antal nyfødte Børn[1].

Men det er nu oplyst, at den franske Befolkning i Canada fra 1765, da Indvandringen af Franskmænd standsede fuldstændigt, indtil 1891 er stegen fra 70 000 til 1 800 000. Heraf fremgaar, at den fordoblede sig hvert 27de Aar, altsaa nærmede sig meget den af Malthus antagne Stigning[2].

Døde. Tænkes denne Tilvæxt jevn og beregnet pro mille af Befolkningen, vil følgende Forhold finde Sted:

Naar Aarstilvæxten er	vil Fordoblingsperioden være	Naar Aarstilvæxten er	vil Fordoblingsperioden være
1 ‰	693 Aar	11 ‰	63.4 Aar
2	347	12	58.1
3 »	231	13 »	53.7 »
4	174	14 »	49.9
5	139	15	46.6
6	116	20 »	35.0 »
7	99 »	25 »	28.1 »
8	87 »	30	23.4
9	77	40 »	17.7 »
10	69.7		

[1] Nærmere udviklet af Leroy-Beaulieu, *Traité*, IV, 550—563. En modsat Oplysning forfægtes af kyndige Nordamerikanere, se Carrol D. Wright, *Outline of Practical Sociology*, 1899, Side 112—114.

[2] Denne Opfatning er hentet fra en meget interessant Afhandling af Prof. John Davidson i *Annals of American Academy* for 1896, Vol. VII, Side 213—235.

Det maa saaledes indrommes, at et Lands Folkemængde ved Overskud af Fødsler over Dødsfald kan fordobles i omtrent 25 Aar. Men det er klart, at dette alene kan finde Sted under meget gunstige naturlige Betingelser, saasom i Canada, hvor der er Overflod paa frugtbar Jord, et sundt Klimat, en kraftig og arbeidsom Befolkning med stor Fødselshyppighed.

Herved er bemærket, at dette ingenlunde rokker Princippet i Malthus's Lære. En Overbefolkning bliver altid mulig, hvad enten Fordoblingsperioden er 25, 50, 100 eller 200 Aar, hvis det dog forholder sig saa, at Folkemængden fordobler sig hurtigere end Fodemidlerne[1]. Men ved en saadan «Udvanding» af Malthus's Lære taber denne i praktisk Betydning. Thi den Indskrænkning i Fødselshyppigheden, som udkræves til at hindre Overbefolkning, er meget mindre, naar Fordoblingsperioden er 100 eller 200 Aar, end naar den kun er 25[2].

§ 12. Mange Forfattere have paastaaet, at ogsaa det andet Led i Malthus's Lære lider af en principiel Feil. Menneskene leve ikke blot af Brød og tiltrænge ikke blot Fødemidler, men ogsaa Boliger, Klæder, Brændsel, Husgeraad o. s. v. Produktionen af disse Slags Gjenstande voxer nu under Naturvidenskabernes, Teknikens, Transport- og Kreditvæsenets Udvikling meget hurtigere, end Folkemængden kan forøge sig. Med denne Produktion sysselsættes en Mængde Mennesker paa saa lønnende Maade, at de erhverve Byttemidler nok til at kjøbe sig de fornødne Fodemidler. Det er ikke tvivlsomt, at de civiliserede Landes Velstand voxer hurtigere end deres Folkemængde. En jevn Tilvæxt af denne og navnlig af Bybefolkningen er nødvendig for Arbeidsdelingen og Industriens Udvikling. Byerne og især de store Stæder ere de bedste Markeder for Jordbrugsprodukterne og andre Raastoffer. Mange Slags industrielle Bedrifter, saasom de finere Haandværk, trives kun i Byer. Eftersom disses Folkemængde tiltager, opkommer der i dem mange Slags Smaanæringer, som ikke kunne drives andetsteds. Jo større og tættere et Lands Befolkning bliver, desto lettere har det

[1] Rümelin, *Reden und Aufsätze*, 1, 325—326; Wagner, *Grundlegung*, 1, § 220.

[2] Wicksell, *Föreläsningar*, 1, 45—46.

for at udvikle sin Samfærdsel og sin Kredit. Dets Produktionsevne voxer stærkere end dets Folkemængde[1].

Alt dette er sandt, men danner ingen gyldig Indvending mod Malthus, som slet ikke var uopmærksom herpaa. Den Del af Jordens Befolkning, som er sysselsat med Produktion af Fødemidler, men ogsaa tiltrænger andres Produkter, maa producere mere af hine, end de selv behøve, og dette Overskud tjener da til Livsophold for de Klasser af Producenter, som kjøbe Overskuddet. Det er jo klart, at der ikke kan leve flere Mennesker, end der kan ernæres ved de forhaandenværende Levnetsmidler. At Produktionen af andre Gjenstande stiger stærkere end Folkemængden, kan ikke bevirke, at der lever flere Mennesker, men at de, som leve, leve bedre.

I Forholdets Natur ligger det desuden, at Faren for Overbefolkning og de dermed følgende Lidelser under visse Omstændigheder kan voxe, jo større Brøkdel af Befolkningen der sysselsættes i andre Næringsveie end dem, som producere Fødemidler. Især gjælder dette, hvis Landet maa indføre saadanne og, for at holde sig istand hertil, maa udføre Industriprodukter. Det bliver da afhængigt af tvende Markeder, nemlig baade de, hvorfra det henter Fødemidlerne, og de, hvorhen det udfører sine Industriprodukter. Begge Slags Markeder kunne indskrænkes, hine derved, at deres Folkemængde voxer og faar større Behov for sin egen Avling, disse derved, at deres Industri udvikles, eller at deres Behov for Industriprodukter tilfredsstilles fra Lande, hvis Industri før ikke har været afsætningsdygtig. Europas Industrilande føle allerede nu Trykket heraf, og dette Tryk vil tydeligvis blive stærkere i Fremtiden. Det er en ganske feilagtig Forestilling, at ethvert Lands Industri er modtagelig for en Udvikling, der skaffer dets mulige Befolkningstilvæxt lønnende Sysselsættelse[2].

[1] Ordførerne for denne Opposition mod Malthus's Lære vare: Tyskeren Fr. List, Nordamerikaneren Carey, Franskmændene Bastiat, Lavasseur, Courcelle Seneuil og Yves Guyot, Cauwès, *Cours*, No. 445—451. Spørgsmaalet er belyst upartisk i Marshall, *Principles*, Bog IV, Kap. XIII, § 3; jfr. Kap. IV, § 6.

[2] Ricardo II, 585—588. Wagner, *Grundlegung*, § 248.

§ 13. Resultatet bliver altsaa, at den hele Jords Folkemængde finder sin Begrænsning i den Mængde Fødemidler, den producerer, det enkelte Lands Folkemængde i Mængden af de Fødemidler, dets Befolkning selv producerer eller kan skaffe sig fra andre Lande ved at sælge dem Industriprodukter eller yde dem Tjenester, for hvilke de have mere Brug end for sin Overproduktion af Fødemidler.

Her støde vi altsaa paa Spørgsmaalet om Menneskenes Evne til at producere Fødemidler. Disse tilveiebringes i et civiliseret Samfund for den allerstørste Del ved Jorddyrkning. Efterhaanden som et Lands Folkemængde voxer, forøges Afkastningen af dets Jord paa tvende Maader. Man tager stedse mere og mere Jord under Dyrkning, og man dyrker den stedse bedre. Men tilsidst kommer der et Punkt i Udviklingen, hvor en Forøgelse af Jordens Afkastning støder paa Hindringer i begge Retninger. Baade den hele Jordvidde og den Del deraf, som er saa frugtbar, at Mennesker kunne leve af at dyrke den, er begrænset. I gamle Kulturlande vil den frugtbare Jord være tagen i Brug. Vidden af Ager og Eng er i England, Frankrige, Tyskland og andre europæiske Lande, hvor man har officiel Statistik derover, i den senere Tid ikke forøget.

Den Tilvæxt i Fødemidler, en voxende Befolkning kræver, og som den ikke importerer, maa altsaa fremskaffes ved bedre Dyrkning. Dette kan ske paa dobbelt Maade. Enten derved, at man lærer at give de i Jordbruget anvendte Produktionsmidler, Jorden, Kapitalen og Arbeidskraften, en hensigtsmæssigere Anvendelse, altsaa gaar over til nye og bedre Produktionsmethoder, eller at man anvender mere Kapital og Arbeidskraft i Jordbruget, men med Bibeholdelse af de gamle Methoder. Den nærmere Udvikling af disse Muligheder hører hjemme i Produktionslæren. Her skal det kun forelobigen bemærkes, at det sidstnævnte Alternativ har sin Grænse.

At have bragt denne Grænse til almen Bevidsthed er Malthus's Fortjeneste. Han udviklede[1] den bekjendte Sætning om Jordbrugets aftagende Afkastning. Ved at anvende forøget

[1] Navnlig i det i 1815 udgivne Skrift, *On the Nature and Progress of Rent.*

Kapital og Arbeidskraft paa en vis Jordvidde kan man vistnok aftvinge den større Afgrøder; men denne Forøgelse af Avlingen bliver i Almindelighed mindre, jo mere den anvendte Kapital og Arbeidskraft forøges.

Malthus's Modstandere mene derimod, at der enten ingen eller ialfald ingen nær forestaaende Fare er for, at Jordkloden skal blive overbefolket[1]. Det er kun i Vesteuropas Kulturstater, Folkemængden er saa stor i Forhold til den dyrkbare og dyrkede Jordvidde, at nogen Frygt for Overbefolkning kan opstaa. I Østeuropa og end mere i fremmede Verdensdele henligger der saa uhyre Strækninger af frugtbar, men udyrket eller lidet dyrket Jord, at Verden heri har Evne til at brødføde en mange Gange større Befolkning end den nulevende. Til Bevis herfor kan man paaberaabe sig Erfaring fra de nordamerikanske Fristater, som i sin Rigdom paa frugtbar udyrket Jord har fundet Middel nok til at forøge sin Kornavling i stærkere Forhold end sin Folkemængde[2]. Og endnu er der i de nordamerikanske Fristater store Vidder uopdyrket, men dyrkbar Mark. At lægge denne under Plov vil vel i Almindelighed medføre noget større Omkostninger end den nu stedfindende Dyrkning. Men efter Sagkyndiges Mening vil Nordamerika kunne levere Verdensmarkedet langt mere Korn end nu, hvis dettes Pris stiger noget, selv om denne ikke naar samme Høide som i Aarene omkring 1870[3].

Yderligere Beroligelse finder man i de store Fremskridt, Jordbrugets Teknik har gjort især siden Midten af det 18de Aarhundrede, og som allerede har sat denne Næringsvei istand til at frembringe stedse stigende Mængder af Føde-

[1] Denne Tanke er bedst udviklet af Leroy Beaulieu, *Traité*, IV, 507—572.

[2] Conrads *HWB.*, anden Udg., IV, 330—331. Nordamerika havde

	1850.	1890.	Forøgelse.
en Folkemængde af	23.2 Mill.	62.6 Mill.	270 %
Avling af Hvede, Havre og Mais,			
Bushels à 35.2 Liter	843	2 443	286 %
Dyrket Areal, Acres à 40.5 Ar	113	358	316 %

[3] Nærmere Oplysninger herom meddeles af den engelske Kommission *On Agricultural Depression. Final Report*, 1898, Side 54—58; jfr. en Afhandling af T. H. Aschehoug i «Morgenbladet» 1901.

midler. Den vil ved Naturvidenskabernes Hjælp sandsynligvis gaa en endnu rigere Udvikling imøde. Det siges med nogen Føie, at Malthus tog for lidet Hensyn hertil.

Begge Betragtninger have en vis Berettigelse. Saavel et Lands naturlige Beskaffenhed som den Maade, hvorpaa dets Evne til at frembringe Fødemidler for Tiden benyttes, faar selvfølgelig Indflydelse, naar der spørges om, hvor let eller vanskeligt det fra økonomisk Standpunkt falder Indvaanerne at stifte Familie og opføde Børn. Leroy-Beaulieu har i en morsom Parabel forklaret dette ganske anskueligt. I et Land, hvis Indvaanere ernære sig udelukkende ved Jagt, behøve de store Strækninger for at leve. Begynder det nu at blive smaat med Vildt, saa opstaar der en Vismand, som forkynder Malthus's Lære og advarer sine Landsmænd mod at sætte for mange Børn i Verden. Hvis de nu i Stedet for at lytte til dette Raad gaa over til Husdyravl, saa bliver der Føde for mange flere Mennesker. Faren for Overbefolkning forsvinder. Men kun for en Tid. Omsider voxer Befolkningen saa meget, at Græsgangene blive for snaue for dens Hjorder. Saa fremstaar der en ny Vismand, der paapeger, at Befolkningen nu er bleven for stor. Hvis den da begynder at drive Agerbrug, saa skaffer den sig igjen Føde nok for sit eget og et meget talrigere Afkoms Behov. Men i Tidens Løb bliver Kornavlingen utilstrækkelig, og da bliver der igjen Plads for en ny Forkynder af Malthusianismen[1].

§ 14. Malthus har vistnok paa den ene Side overvurderet Menneskenes naturlige Forplantningsevne, paa den anden Side undervurderet deres Evne til at forøge sine Fødemidler. Men i Hovedsagen er hans Lære rigtig[2].

[1] Leroy-Beaulieu, *Traité*, IV, 532–537. Formentlig har en lignende Tanke foresvævet Marx, naar han siger, at det kun er Plante- og Dyreverdenen, som har en almengyldig Formerelseslov, medens derimod Menneskenes Formerelseslov er forskjellig for hver Tidsalder og retter sig efter den herskende Form for Produktionsvirksomheden; jfr. Nitti, *Population*, Side 44–46.

[2] Denne Opfatning deles, som Nitti erkjender, af de mest anseede tyske Forfattere, Rau, Roscher, Schäffle, Wagner, Rümelin, Cohn. Det Samme gjælder ogsaa om de fleste af den nyere Tids mest fremragende engelske Forfattere. Blandt dem nævne vi særligen den berømte Naturkyndige Huxley, *Collected Essays*, Bind IX, 205–207.

Den Maade, paa hvilken man sikrest kan overbevise sig herom, er at undersøge, hvor meget Befolkningen i en vid Kreds af civiliserede Lande er tiltagen gjennem en længere Tid, og med Udgangspunkt i denne historiske Kjendsgjerning beregne, hvor meget Folkemængden i disse Lande vilde voxe, hvis Tilvæxten tænkes fortsat efter samme Maalestok. Folkemængden i Vesteuropa, det vil sige hele Europa med Undtagelse af Rusland, Galizien, Ungarn og Balkanhalvøen, var i Aaret 1800 med et rundt Tal 122½ Million[1]. Den var Aaret 1900 henved 250 Millioner eller omtrent det Dobbelte.

Norges Folkemængde var med rundt Tal i Aaret 1800 880 000, i 1900 2 240 000, og er altsaa i det 19de Aarhundrede stegen med 1 360 000 eller 165 %. Tænker man sig Tilvæxten fortsat efter samme Maalestok, skulde Norges Folkemængde i Aaret 2000 være 5 800 000, i Aaret 2100 hele 15 Millioner, i Aaret 2200 endog 39 Millioner.

§ 15. Medens Malthus i sit ovenfor nævnte, mest bekjendte Værk, især i de første Udgaver, gik ud fra, at Nødstilstanden mellem Arbeiderne var den fornemste Hindring mod en Overbefolkning, lagde han senere mere Vægt paa de Kulturfremskridt, ogsaa de gjøre. Denne Ændring i hans Anskuelser kommer allerede tilsyne i hans ovenfor (i § 6) gjengivne Ytringer, og end mere i hans Værk om Statsøkonomiens Principer. Under gunstige Tider for Næringsveiene, naar Arbeiderne faa høi Løn, ville disse, sagde Malthus, faa Smag paa at leve bedre og saaledes lære at stille større Fordringer til Livet. Dette vil gjøre dem forsigtigere i at stifte Familie. Heri ligger det store Middel til at ophjælpe

Nicholson giver i *Principles* (1893), Bog I, Kap. XI, en udførlig Fremstilling af Malthus's Lære, som han tager stærkt i Forsvar. Nitti nævner Sidgwick som en Modstander af Malthus, idet han paaberaaber sig Ytringer i Sidgwicks *Politics*. Men denne Forfatters *Principles of Political Economy* 1887, Bog I, Kap. VI, § 3, viser allerede ved Paragraphens Overskrift paa Indholdslisten, at han i alt Væsentligt slutter sig til Malthus. Ogsaa Marshall omtales af Nitti (Side 65—66) som en Modstander af Malthus. Dette er urigtigt, se Marshall, *Principles*, Bog IV, Kap. IV. Grunden til, at de nyere franske Forfattere indtage en anden Stilling til Malthus, skal senere omhandles.

[1] Schönberg *HWB.*, II, 763.

deres økonomiske Stilling[1]. Dette giver hans Lære et meget mindre pessimistisk Præg.

Adskillige af den klassiske Skoles yngre Ordførere saa paa Forholdet med endnu lysere Blik[2]. Arbeidernes Vilkaar ere overalt bedrede. Dette skyldes dels, at Samfundets økonomiske Virksomhed er bleven mere produktiv, og at Arbeiderne derved ere satte istand til at leve bedre. Dels at Arbeiderne i Ordningen af sine Livsforhold tage Exempel af de heldigere stillede Samfundsklasser. Dette er vel værd at mærke sig.

Inden de velstaaende eller høit dannede Samfundsklasser forekommer der vistnok leilighedsvis Ægteskaber, hvis økonomiske Fremtid er utilstrækkelig betrygget, og i hvilke indtrædende Uheld sænke Ægtefællerne og deres Børn ned i kummerlige Kaar eller endog i Armod. Saadanne Ægteskaber ere dog ikke hyppige i disse Samfundsklasser. Med den stigende Civilisation følger regelmæssigen alsidigere Livsinteresse, større Fordringer til Livet, mere Omtanke for Fremtiden og stærkere Følelse af Forpligtelsen til at sørge for Hustru og Børn. Den overdrevne Pris, vor Tid sætter paa de materielle Goder, saavelsom Frygten for, at Forværrelse af økonomiske Kaar skal bringe Nedgang i social Stilling, afholder ogsaa mange Mennesker, der tilhøre de høiere Samfundsklasser, fra at indgaa Ægteskab. Der kan for disses Vedkommende maaske være Spørgsmaal, om de ikke beherskes af vel megen Frygt for de med et Ægteskab forbundne økonomiske Forlegenheder. Faren for, at disse Klasser ved uforsigtige Ægteskaber skulle forøge sin Talrighed for stærkt, er aabenbart ikke stor. Ogsaa inden dem er der vel en Rift om Brødet, som ofte kan blive pinefuld nok. Men denne Konkurrence fremkommer væsentlig derved, at deres Rækker fyldes ved Tilstrømning nedenfra.

---

[1] Malthus, *Principles of Political Economy*, 1820, Side 247—250, og 291.

[2] Dette gjælder allerede om Mac Culloch, se Ytringerne i Fortalen til hans *Principles of Political Economy* og samme Værks Kapitel *On Population*, endvidere om Senior, *Principles*, Side 30—50, om Thornton, *Overpopulation and its remedy*. Derimod udtaler Stuart Mill, Bog I, Kap. X, Bog II, Kap. XI og Kap. XIII, § 1, jfr. Bog IV, Kap. VI, en mere pessimistisk Opfatning.

Arbeidernes Syn paa Livet paavirkes meget stærkt af de bedre stillede Klasser, især i demokratiske Samfund. Det gaar gjerne saa, at hine, saavidt muligt, følge i deres Fodspor. Fordringerne til Livet stige først blandt de dygtigste og bedst lønnede Arbeidere, dernæst hos den store Mængde. De blive dels af Klogskabshensyn, dels af Pligtfølelse drevne til større Forsigtighed i Indgaaelsen af Ægteskab. Tilbage bliver der dog altid en Del, som ikke kommer til fuld Bevidsthed om sit personlige Ansvar for sin og sit Afkoms økonomiske Fremtid, eller som overhovedet ikke formaar at hæve sig op paa et høiere Kulturtrin.

§ 16. Der er saaledes vistnok Grund til at tro, at den stigende Civilisation vil ledsages af en Formindskelse i Ægteskabshyppigheden. Antallet af dem, som aldrig gifte sig eller udsætte sine Ægteskaber til en senere Alder, vil stige. Hvis de da leve et sædeligt Liv, vil allerede denne Formindskelse af Ægteskabernes Tal medføre en vis Formindskelse af Fødselshyppigheden. Dette var det, Malthus kaldte den moralske Hindring mod overdreven Folkeformerelse. Den danner altsaa et Led i hans Lære. Grunden til, at denne Forsigtighed under den stigende Civilisation bliver større, er selvfølgelig Frygten for de økonomiske Bekymringer eller Nødstilstande, Uforsigtigheden kan paaføre. I alle Samfundslag er der mange Mennesker, som gjerne giftede sig, men som ikke gjøre det, fordi de finde sin økonomiske Fremtid ubetrygget. Blandt dem gives der ikke faa, ved hvis Vandel, saavidt andre Mennesker kunne dømme, ikke klæber nogen sædelig Plet.

Men Malthus var fuldt opmærksom paa, at Fødselshyppigheden formindskes ogsaa gjennem den voxne Slægts Laster, navnlig gjennem de mange forskjellige Former, Usædeligheden kan antage hos den, Fosterfordrivelse og alskens kjønslige Udsvævelser.

Som allerede omtalt i Kap. 14, § 5, er den virkelige Fødselshyppighed, ialfald hvis den maales paa den ufuldkomne Maade efter Fødslernes Antal i Forhold til den hele Folkemængde, aftagen i alle europæiske Lande. Mange nyere Forfattere anføre denne Kjendsgjerning som Bevis paa, at

Malthus's Lære er urigtig[1]. Men dette er en Feilslutning. Malthus omtaler, at slette Sæder af ethvert muligt Slags, der kunde hindre Folkeformerelsen, synes at have været saa almindelige i det romerske Keiserrige, at ingen Lovgivning kunde raade Bod derpaa. Det er sandsynligt, at Malthus ikke særligen har havt for Øie den Aarsag, der i den nyeste Tid antages at have bidraget til Formindskelse af Fødslernes Antal. Men dette er ingen Mangel ved hans Theori, aldenstund denne har en Kategori, under hvilken Aarsagen gaar ind.

Den stedfindende Nedgang i Fødslernes Hyppighed kan, som før paapeget, have forskjellige Aarsager, og disse ville da være enten en Formindskelse af Ægteskabshyppigheden, grundet i den i forrige Paragraph omhandlede Forsigtighed i Stiftelsen af Ægteskaber, eller den Formindskelse af Ægteskabernes naturlige Frugtbarhed, som efter Spencers Lære følger med Civilisationens mere anstrengte Aandsliv. Men den kan ogsaa have en tredie Aarsag, som hverken Malthus eller Spencer særlig har omtalt, og som man med et ganske vildledende Udtryk pleier at kalde Neomalthusianisme[2]. Den bestaar i, at Ægtefællerne frivilligen begrænse Antallet af sine Børn.

§ 17. Neomalthusianismen dukkede op i Litteraturen i England allerede i 1822; men synderlig Opmærksomhed vakte den først senerehen. Den er fremtraadt i mere eller mindre tilhyllet Skikkelse[3] og i Livet længe før end i Litteraturen.

Det siges, at den har vundet megen Tilslutning i Frankrige. Tilvæxten i dette Lands Folkemængde er siden 1815 bleven altid langsommere. I Aarene 1890—1893 er dets indfødte Befolkning endog formindsket, og det er kun ved Ind-

[1] Fornemmelig i Frankrige, se herom Cauwès, *Cours*, §§ 437—466. Malthus's Lære har i dette Land været forsvaret af blandt Andre Maurice Block, *Progrès*, I, 661—668, og nyligen af Rambaud, *Histoire des Doctrines Économiques* (1899), Side 158—172.

[2] At Malthus er ganske uskyldig i den saakaldte Neomalthusianisme, er paavist af Professor Davidson i det af ham udgivne *Ekonomisk tidskrift* 1901, Side 328—330.

[3] Elster i Conrads *HWB.*, II, 760—762; Nitti, *Population*, Side 61—64. Om Neomalthusianismen i Nordamerika, se Brownell, *Annals of American Academy*, V, 55.

vandring af Udlændinger, Frankriges Folkemængde vedligeholdes uformindsket[1]. Grunden til denne Nedgang i Frankriges indfødte Folkemængde hidrører ikke fra stor eller stigende Dødelighed; thi denne har været i Aftagende, og Middellevetiden er høiere i Frankrige end i flere andre Lande, navnlig i Tyskland. Grunden ligger heller ikke i Formindskelse af Ægteskabernes Hyppighed. Denne er vistnok i Frankrige aftagen noget, men er dog større end i Norge, Sverige og Danmark. Nedgangen af den indfødte franske Befolkning beror paa den formindskede Fødselshyppighed, som, efter hvad der forklares, hidrører fra, at franske Ægtefolk sædvanligvis ikke ville have flere end to eller tre Børn og forstaa at indrette sig derefter[2].

§ 18. Neomalthusianismen siges ogsaa at have virket til Nedgang af Fødselshyppigheden i visse andre Lande, saasom Belgien, Schweiz og England. De bekjendte Socialister Charles Bradlaugh og Mrs. Annie Besant udgav i 1878 et ældre Skrift, *Fruits of Philosophy*, som vakte stor og berettiget Forargelse. Udgiverne sattes under Tiltale; men Skriftet blev herved viden bekjendt og siges af en med de engelske Arbeideres Forhold velkjendt Autoritet at have havt megen Indflydelse paa dem[3]. Mrs. Annie Besant blev forskrækket over sin Lære og tilbagekaldte den som skadelig og umoralsk[4].

Ogsaa i Tyskland har Neomalthusianismen fundet Talsmænd. Den antages at være trængt ind blandt Befolkningen i Stæderne, især i Berlin, men mindre paa Landet[5].

I visse Dele af Nordamerika, navnlig de nordøstlige Stater, er Fødselshyppigheden sunken stærkt, og Grunden

[1] Tabel hos Leroy-Beaulieu, *Traité*, IV, 578. Frankriges Folkemængde var i 1886 38 200 000, i 1893 ikke mere end 38 300 000, af hvilke 1 100 000 indvandrede Udlændinger.

[2] Om de psychologiske Grunde til denne Uvillie mod en talrig Barneflok er der hos franske Forfattere fremkommet en Række forskjellige Forklaringer, se Goldstein i Wolfs *Zeitschrift für Socialwissenschaft*, III, 703.

[3] Sidney og Beatrice Webb, *Industrial Democracy* 1897, I, 637—643.

[4] Nitti, *Population*, Side 64.

[5] Printzing, *Die eheliche Fruchtbarkeit in Deutschland*, Wolfs *Zeitschrift für Socialwissenschaft*, IV, især Side 190—192.

hertil angives at være en frivillig Begrænsning af Ægteskabernes Frugtbarhed. En nordamerikansk Forfatter[1] antager, at Grunden hertil ligger i Nervositet og Degeneration hos Kvindekjønnet. Miss Brownell benægter ikke, at Neomalthusianismen bærer sin Andel af Skylden, men tror at have godtgjort, at andre Aarsager ere medvirkende. Hun paaberaaber sig, at Fødselshyppigheden er sunken ogsaa blandt Negrene, som ikke antages i denne Henseende at lægge noget Baand paa sig. Men i saa Fald bliver det vanskeligt at tage Erfaringerne fra Nordamerika til Indtægt for Spencers Theori.

Ved Lov af 6te Juli 1891 erholdt den da gjældende norske Straffelovs Kap. 8, § 3 et Tillæg, beregnet paa at hindre Udbredelse af Neomalthusianismens Lære. Den deri opstillede Bestemmelse er bortfaldt ved Straffeloven af 1902[2].

§ 19. I et stærkt befolket Land, hvor de, der med to tomme Hænder skulle begynde at sørge for sig selv, have vanskeligt for at finde Udkomme, synes allerede ved første Øiekast Nedgang i Fødselshyppigheden at være forbunden med overveiende Fordele. Den tilvoxende Slægt faar i sin Tid mere Albuerum. Riften om Brødet bliver mindre. Allerede Forældrenes økonomiske Vilkaar blive lettere. Med et ringe Antal Børn have de lettere for at sørge for sin egen Alderdom, og hvad der er endnu vigtigere, de ere istand til at sørge bedre for Børnenes Fremtid. Disses Arvelodder blive større. En stærk Begrænsning af Bondebørnenes Antal bliver, som Erfaring fra Frankrige viser, det virksomste Middel til at hindre fortsat Jordudstykning. Den ringe Fødselshyppighed i Frankrige har sin Andel i det ovenfor (Kap. 13, § 6) omtalte, for Frankriges Økonomi overmaade gunstige Forhold, at de arbeidsdygtige Indvaaneres Tal udgjør en større Procent af den hele Befolkning end i noget andet Land.

Disse Omstændigheder have bragt flere Forfattere, deriblandt nogle, der nyde stor Anseelse, til at forsvare eller ialfald at undskylde ikke blot Forsigtigheden i at stifte Ægteskab,

[1] Dr. Edson i *North American Review*, Oktbr. 1873.

[2] Se Motiverne, Side 196, anden Spalte.

men ogsaa Ægtefællernes frivillige Begrænsning af Børneantallet[1].

Det er imidlertid langt fra, at Neomalthusianismen og den dermed følgende Nedgang i Fødselshyppigheden sees med ublandet Tilfredshed, ikke engang der, hvor man kjender den bedst, nemlig i Frankrige. Man er begyndt at blive ængstelig for dens Følger, og der er allerede for flere Aar siden dannet en Forening (*Alliance nationale pour l'accroissement de la population française*) for at modarbeide den. Den bevirker, at Frankriges militære Hjælpekilder forringes i Sammenligning med andre Landes, hvis Folkemængde stiger. Fra 1872, Aaret efterat Frankrige havde maattet afstaa Elsass og Lothringen, er dets Folkemængde kun stegen fra 36.1 til 38.5 Millioner, Tysklands fra 40.9 til 52.8 Millioner. Et Land, hvis Befolkning staar stille, oversvømmes af indvandrende Udlændinger. Dets egne Børn holde sig hjemme, deltage ikke i Kolonisationen af fremmede Verdensdele, og, sammenlignet med andre Lande, taber det i kommerciel Betydning. Dette er, siger Leroy-Beaulieu[2], endda ikke det Værste. Et Folk, hvis Mængde ikke voxer, vil tilsidst svækkes og tabe sin Mandighed. I en Familie, som kun har et Par Børn, blive disse næsten altid forkjælede. Et helt Folk, i hvilket dette gjennemgaaende er Tilfældet, kommer til at bestaa af Hjemfødninger og Vanemennesker. Dets Foretagelsesaand svinder. For at forbedre sin økonomiske Stilling lade de høiere Klasser sig nøie med at spare. Endog de lavere Klasser blive utilbøielige til haardt Arbeide. Hvor fordærveligt det kan blive for et Samfund, at Neomalthusianismen vinder Udbredelse deri, viser den Skildring, Polybius gav af Tilstanden i Grækenland paa den Tid, da det blev erobret af Romerne. «Hele Landet lider,» sagde han, «af Mangel paa Børn og overhovedet paa Mennesker, hvorigjen-

[1] Sismondi, *Nouveaux Principes*, Bog VII, Kap. 5; Stuart Mill, *Principles*, Bog II, Kap. XI, § 6, og især Kap. XIII, § 1, jfr. Bog IV, Kap. VI; Rümelin, *Reden und Aufsätze*, II, 613—617; Schönberg i Conrads *HWB.*, anden Udg., Artikelen *Arbeitslohn* (B. I, Side 878); Levasseur, *Population Française*, III, 218—220; Molinari i en Afhandling i *Journal des Économistes* for December 1886, oversat i *Journal of Statistical Society*, 1887, 183—197; Wicksell, *Föreläsningar i nationalekonomi*, Side 54—55.

[2] *Traité* IV, 628.

nem Stæderne blive tomme og Jorden ingen Frugt mere bærer, uagtet hverken Krig eller Pest har hjemsøgt os. Thi Menneskene have hengivet sig til Hensynsløshed, Pengebegjærlighed og Magelighed. De ville ikke mere gifte sig, og om de gjøre det, saa opføde de ikke mere end eet, høist to Børn for at kunne opfostre dem i Overflod og kunne efterlade dem stor Arv. Paa denne Maade voxer Ondet hurtigt; thi naar der blot findes eet eller to Børn, kan Sygdom eller Krig let bortrykke dem, saa at Husene blive tomme og Slægterne dø ud.».

Fjerde Afsnit.

Den økonomiske Virksomhed betragtet som Helhed.

Kapitel 16.

Behovene.

§ 1. For ethvert Menneske er det en Nødvendighed selv at drive økonomisk Virksomhed, eller at Andre drive en saadan til dets Fordel. Denne Nødvendighed skriver sig fra, at alle Mennesker have Behov, som alene kunne tilfredsstilles ved økonomisk Virksomhed. Denne gaar, som før sagt, ud paa at tilveiebringe de Midler, der kræves for at tilfredsstille timelige Behov. Den vilde være overflødig, hvis disse Midler fandtes færdige og i saadan Mængde, at Menneskene kunde erhverve dem uden Anstrengelse. Virksomheden bliver nødvendigere og ivrigere, jo vanskeligere det falder dem, der drive den, at skaffe sig de attraaede Midler. Muligheden heraf beror i væsentlig Grad paa Rigeligheden af de Hjælpemidler for sin Virksomhed, Menneskene finde i den omgivende ydre Naturs Kræfter og Stoffer. Hvor disse mangle, bliver Virksomheden haabløs.

Begrebet Behov kan fattes fra et dobbelt Standpunkt. Det kan siges, at et Individ eller et Samfund har virkelige Behov, nemlig saadanne, hvis Tilfredsstillelse vilde forøge dets Velvære, men som det ikke kjender eller forstaar. At oplyse dem om disse Behov er Physiologiens eller Philosophiens Sag, ikke Socialøkonomikens. Denne Videnskab tager kun Hensyn til Behov, der fremkalde økonomisk Virksomhed, altsaa menneskelige Handlinger. Den forbigaar følgelig endog

de Behov, som den Person, der har dem, vel er sig bevidst, men ikke forsøger at afhjælpe.

Naar man opstiller den Sætning, at Menneskenes Økonomi har sit Udspring i deres Behov, menes herved Følelsen af, at der er Noget, de savne og vente at kunne skaffe sig. Heri ligger Drivfjedrene til alle de mangfoldige, under den økonomiske Virksomhed indbefattede Handlinger[1]. Forsaavidt Behovet driver den Person, der er bleven sig det bevidst, til økonomisk Handling for at faa det tilfredsstillet, er dets Tilfredsstillelse bleven ham et økonomisk Formaal.

Ordet Behov bruges ogsaa i en anden Betydning, nemlig om den Mængde Tilfredsstillelsesmidler, en Person under givne Omstændigheder tiltrænger for at faa et bestemt Behov fuldstændigt dækket. Man siger f. Ex., at et Menneskes gjennemsnitlige aarlige Behov af Brødkorn er 2.8 Hl. Rug eller tilsvarende Næringsværdi af andre Kornsorter. Dette Begreb bør helst kaldes Behovsmængden. Herved undgaar man at bruge samme Udtryk om de to forskjellige Ting, den Trang, der skal tilfredsstilles, og det Kvantum Tilfredsstillelsesmidler, som udkræves hertil. Det tyske Sprog betegner det første Begreb med Ordet *Bedürfniss*, det sidste med Ordet *Bedarf*.

§ 2. Da den økonomiske Virksomhed har sit Udspring i Menneskenes Behov, maa ogsaa Videnskaben tage sit Udgangspunkt i disse. Dette indsaa man ikke strax. Adam Smith omhandlede Nationalvelstanden, men sagde tillige, at Konsumtionen (Behovstilfredsstillelsen) er det eneste Formaal for al Produktion. Han var altsaa her inde paa den rette Opfatning[2]. Men J. B. Say[3] og mange senere Forfattere toge sit Udgangspunkt i, hvad de kaldte Rigdommene. I Almindelighed tænkte man herved paa de Midler, Menneskene ved fælles Virksomhed kunne skaffe sig for Tilfredsstillelsen af sine Behov. Men disse Midler ere den økonomiske Virk-

[1] Hermann, *Staatswirthschaftliche Untersuchungen*, Side 4—7; C. Menger, *Grundsätze*, Side 32—51; Wagner, *Grundlegung*, §§ 22—26; Bastiat, *Harmonies Économiques*, Afsnit III; Leroy-Beaulieu, *Traité*, I, 103—114; Cauwès, *Cours*, §§ 146—150; Jevons, *Theory*, Side 39—43; Marshall, *Principles*, Bog III; Pantaleoni, *Principles*, Side 39—57.

[2] *Wealth of Nations*, Side 298.

[3] Say, *Traité*, Bog I, Kap. I. I sit senere Værk, *Cours Complet*, begynder han dog med en Undersøgelse af Behovene.

somheds Resultater, ikke dens Udspring. Ved at overse dette kom man ind paa flere Vildfarelser, navnlig paa den, at disse Midler maatte være materielle eller dog have Pengeværdi, og at den økonomiske Videnskab altsaa kun havde med saadanne at bestille. For disse Vildfarelser befriedes Videnskaben derved, at den kom paa det Rene med, at Behovstilfredsstillelsen er Virksomhedens egentlige Øiemed. Menneskene ere ikke til for at drive økonomisk Virksomhed; men denne drives for Menneskenes Skyld overensstemmende med deres Behov og Evner[1].

§ 3. Retter man Blikket paa den hele Kreds af menneskelige Behov for at danne sig et fuldstændigt Billede af dem, springer det strax i Øinene, hvor overmaade forskjelligartede de ere[2]. Ethvert Behovs Art maa, ialfald fra Socialøkonomikens Standpunkt, bestemmes efter Arten af de Midler, Behovet udkræver til sin Tilfredsstillelse. Hungeren kan kun tilfredsstilles ved Mad, Torsten kun ved Drikke. Heri laa Grunden til, at Videnskaben, som nys paapeget, længe tænkte sig Rigdommene, Tilfredsstillelsesmidlerne, som sin egentlige Gjenstand.

Menneskene have for det Første legemlige (physiske) Behov i Lighed med Dyrene, men mange flere saadanne. Menneskene forstaa at skaffe sig og benytte Klæder, Brændsel, Boliger, Redskaber af utalligt Slags, føle Savn af saadanne og have altsaa Behov for dem. De have desuden aandige Behov. Slige ytre sig allerede hos Stammer paa et meget lavt Kulturtrin, saaledes Lysten til at udmærke sig ved de Egenskaber, paa hvilke der i Stammen sættes høi Pris. Endog de raaeste pleie at udsmykke sine Redskaber, sine Klæder, sine Personer. Heri aabenbares den vaagnende Skjønhedssands, om end ofte i groteske Former.

[1] Krause, *Rechtsphilosophie* (1828), Side 38 og 73; Droz, *Économie Politique* (1829), siger: Menneskene ere ikke til for Produkternes Skyld, men Produkterne for Menneskenes. Stahl, *Rechtsphilosophie*, II, Side 202. Denne rigtige Opfatning er nu bleven den herskende. Maurice Block, *Progrès*, Kap. 3; Wagner, *Grundlegung*, § 22; Schmoller, *Grundriss*, Side 22—26.

[2] Udførlig Undersøgelse af de menneskelige Behov og Forsøg paa at inddele dem i visse Klasser efter forskjellige Inddelingsgrunde er anstillet af Hermann, *Untersuchungen*, Side 78—103. Schmoller, *Grundriss*, Side 23, siger med Føie, at der er Lidet at vinde ved saadanne Forsøg.

Dyrenes Behov forandre ligesaalidt som Planternes nogensinde sin Art. De her i Norge levende vilde Dyrs Behov ere ganske de samme, som de altid have været. Dette gjælder egentlig ogsaa om Husdyrenes, kun at disses Behov nu tilfredsstilles bedre end før; men dette sker ved Eiernes Omsorg. Anderledes forholder det sig med Menneskenes Behov. Disse udvikles og mangfoldiggjøres ved Civilisationen. Opfindes der et nyt Slags Gjenstande, som kunne skaffe Menneskene nye Livsglæder eller lette dem Livets Lidelser og Ubehageligheder, skabes dermed nye Behov. Vi have mange flere og ganske andre Behov, end vore Forfædre havde for et tusinde eller endog kun for et hundrede Aar siden. Vore Efterkommeres Behov ville i Fremtiden sikkerlig forandres og forfleres kanske i endnu høiere Grad.

Behovene pege ifølge sin Art mod to forskjellige Poler: Livsopholdet og Livsglæden. Det første kræver Fødemidler, Klæder, Bolig, Brændsel, med eet Ord, hvad man kalder Livsfornødenheder. Det mindste Beløb af disse, der kræves for at vedligeholde Individets Liv, kaldes dets physiske Existensminimum.

Men med dette lade Menneskene sig ikke noie. De stræbe baade efter større materielle Nydelser, og de udvikle hos sig aandige Behov. I samme Grad som dette lykkes for dem, forandres den Maade, hvorpaa de indrette sit Forbrug, hvad man har kaldt deres Levefod. Disse Fordringer til Livet stige. Den Efterlignelseslyst, der følger med Menneskenes Trang til at leve i Samfund, og der er saa stærkt fremtrædende hos de allerfleste, bevirker, at der bliver en vis Lighed i Fordringerne til Livet hos Alle, der have samme Evne til at tilfredsstille dem.

Men disse Bestræbelser mislykkes for Adskillige. Flere eller Færre i de forskjellige Samfund. For de Øvrige lykkes Bestræbelsen i forskjellig Grad. De, for hvem den lykkes i samme Grad, komme til at danne et Samfundslag eller en Klasse med nogenlunde lige Fordringer til Livet. Disse kunne vistnok være af forskjellig Art hos de forskjellige Individer. Nogle anvende mere til Boliger eller Husgeraad eller Tjenerskab, Andre til Kunstnydelser, atter Andre til Selskabelighed eller Reiser o. s. v. Men under Nutidens hurtige Kulturtil-

egnelse er det væsentligste Kjendemærke paa en Samfundsklasses Medlemmer blevet, at de have, som det heder, omtrent lige god Raad. De, som have i betragtelig Grad bedre Raad og derfor stille større Fordringer til Livet, danne en høiere Samfundsklasse. Grænserne mellem de paa saadant økonomisk Grundlag hvilende Samfundsklasser eller Samfundslag ere selvfølgeligen meget flydende; men at der gives saadanne Klasser, og at de nu mere end nogensinde hvile paa Forskjel i økonomiske Vilkaar, er umiskjendeligt.

Det Maal af Livsfordringer, der udgjør Samfundsklassens Kjendetegn, er sædvansmæssig bestemt og har i tidligere Dage havt en ikke ringe Fasthed. Under Nutidens mere bevægelige Forhold forandrer det sig hyppigere og er under gode Tider stigende. Individets Kamp for at hævde sin Plads i den Klasse, det allerede har naaet, eller endog for at vinde op i en høiere Klasse, saavelsom den fælles Kamp, enhver Samfundsklasse fører for at hæve sin Levefod, hører til de Kræfter, som bevæge det økonomiske Samfundsliv stærkest.

§ 4. Den umiddelbare Vigtighed, Behovene have for Økonomien, afhænger mindre af deres Art end af deres Styrke (Intensitet).

Et Individs Behov kunne gjøre sig gjældende hos det med forskjellig Styrke, nemlig eftersom deres Tilfredsstillelse skaffer større eller mindre Nydelse, eller, hvad der kommer ud omtrent paa det Samme, eftersom Mangelen paa Tilfredsstillelse volder Individet større eller mindre Savn[1].

Men et og samme Slags Behov kan hos et og samme Individ gjøre sig gjældende med høist forskjellig Styrke til forskjellige Tider, og det af en dobbelt Grund.

For det Første, fordi Individets aandige eller legemlige Tilstand i Mellemtiden kan være undergaaet Forandring. Dets Behov kunne være svagere eller stærkere i voxen Alder end

[1] Professor Patten har i flere Skrifter, navnlig *Theory of Social Forces* (1896), *Development of English Thought* (1899) og *Theory of Prosperity* (1901), forsøgt at opstille en ny Lære, hvori der skjelnes mellem «Lyst- og Smertesøkonomien», jfr. en Artikel om hans Forfatterskab af Seager i *Annals of American Academy*, Bind 19, Side 75—91, samt P. Barth, *Philosophie der Geschichte als Sociologie*, Side 298—302. Nogen Betydning for Videnskaben tillægge Kritikerne ikke hans Lære.

i Barneaarene, ved god Helbred end under Sygelighed, paa et høiere Dannelsestrin end paa et lavere o. s. v.

For det Andet paa Grund af, hvad man kalder det enkelte Behovs Satiabilitet. Næsten ethvert Behov kan tilfredsstilles gradvis, svagt, nogenlunde eller fuldstændigt. Man kan spise sig halvmæt. Hungeren bliver da svækket. Man kan spise sig fuldkommen mæt eller endog overmæt. Herved bliver Hungeren bragt til at ophøre, men kun midlertidigt. Efter nogen Tids Forløb vaagner den atter og da med fuld Styrke. Aandige Behov ere i Almindelighed mere elastiske, det vil sige, de tilfredsstilles langsommere. Men ogsaa her indtræder Mættelsen omsider, ialfald som Træthed eller øieblikkelig Uimodtagelighed for fortsat Nydelse.

Nogle Behov, f. Ex. Behovet af Beskyttelse mod Kulde og Væde, gjøre sig stadigt gjældende, andre Behov, f. Ex. af Føde og Hvile, med nogenlunde regelmæssige Mellemrum, atter andre, f. Ex. af Lægehjælp og Lægemidler, kun leilighedsvis, til uberegnelige Tidspunkter.

Visse Behov, f. Ex. for Tobak, skabes først gjennem en vanemæssig Brug, der fra først af har kostet Selvovervindelse. Mange Behov, f. Ex. for spirituøse Drikke, kunne vinde i Styrke for hver Gang, de paany tilfredsstilles. De kunne svækkes eller forsvinde, hvis de aldrig tilfredsstilles. Spirerne til aandige Behov, f. Ex. Musiknydelse, kunne være kraftigere eller svagere hos de forskjellige Mennesker. Stor Styrke vinde de i Almindelighed kun gjennem Udvikling.

Den nærmere Undersøgelse af Behovenes Natur hører hjemme i Physiologien og Psychologien. For Økonomiken er det nok at fremhæve den store Forskjel, der er i den Intensitet, med hvilken de gjøre sig gjældende, og at antyde, hvor mangfoldige Aarsagerne hertil kunne være[1].

§ 5. Ethiken anerkjender kun Menneskenes berettigede Behov. I Økonomien gjøre derimod kunstlede, indbildte eller rent ud forkastelige Behov sig ofte stærkt gjældende. Drukkenskab og Spillesyge paaføre de Personer, som ligge

[1] Baade Philosopherne og Økonomerne have allerede forlængst været opmærksomme paa Behovenes Begrænsethed, se f. Ex. Senior, *Political Economy*, Side 11–18. Men det var først Grænseværditheoretikerne, der med Styrke fremhævede dens økonomiske Betydning, se Aschehoug, *Værdi- og Prisforrens Historie*, § 28.

under for disse Laster, økonomiske Lidelser. Statsstyrelserne begynde ikke sjelden uretfærdige Krige. Det er mægtige Kræfter, som herved sættes i Bevægelse i det økonomiske Liv, og Videnskaben er nødt til at omhandle og regne med deres Virkninger. Behovenes ethiske Berettigelse har imidlertid sin store Betydning ogsaa i Økonomien. Baade det enkelte Individ og det hele Samfund have i det Hele taget størst Udsigt til økonomisk Velvære i samme Grad, som de anvende sine Kræfter i sine berettigede Behovs Tjeneste. Særlig Betydning faar den ethiske Side af Behovene, naar der er Spørgsmaal om at træffe offentlige Foranstaltninger til Fremme af økonomiske Formaal.

§ 6. Voxne og fornuftige Mennesker ere opmærksomme paa, at de ikke blot have Behov, som høre Nutiden til, men ogsaa at Fremtiden vil bringe dem saadanne. Mange forberede sig derfor, saavidt muligt, ialfald i nogen Grad paa at kunne tilfredsstille dem, naar de virkelig melde sig med Krav herpaa. Erfaring viser dog, at Menneskene have en svagere Følelse af Fremtidens end af Nutidens Behov. Dette har sin Grund i flere forskjellige Omstændigheder.

For det Første i utilstrækkelig Omtanke. Mangelen herpaa viser sig i høi Grad hos Folkefærd, som staa paa et lavt Kulturtrin. Selv blandt dem, der staa høiere, er denne Omtanke hos mange altfor svag.

Dernæst i den Usikkerhed, som gjerne i nogen Grad klæber ved Fremtidens Forhold. Nutidens Behov fremtræde med større Sikkerhed og Tydelighed end Fremtidens. Disse kunne være betingede af mange uforudseelige Omstændigheder, og hertil maa der tages Hensyn ved enhver fornuftig Bestemmelse af de nutidige og fremtidige Behovs relative Styrke.

For det Tredie maa det indrømmes, at Tilfredsstillelsen af et Nutidsbehov under forøvrigt lige Omstændigheder er af større økonomisk Betydning end Tilfredsstillelsen af samme Behov engang i Fremtiden, selv om der ingen Usikkerhed raader hverken med Hensyn til Behovet eller Tilfredsstillelsen. Hvis en skovløs Gaard behøver 50 Favne Ved, er en Rettighed til at hugge disse i en Nabogaards Skov øiensynlig af større Betydning, naar denne Rettighed kan udøves strax,

end om Veden først kan tages om 10 eller 20 Aar. Og dette gjælder, endog om den fremtidige Rettighed er sikret paa uangribelig Maade. Denne Side af Sagen er dog Gjenstand for Meningsforskjel.

Selv et for Øieblikket fuldt mættet Behov, som forudsees igjen at ville vaagne tillive, kan altsaa vedblive at virke som Drivfjeder til økonomisk Handling. Anderledes, hvis Behovet tillige er, hvad man kalder dækket, det vil sige, hvis den Person, der skal tilfredsstille det, allerede besidder de dertil fornødne Midler. Hvad han isaafald maa drage Omsorg for, er kun at bevare dem.

Det her Sagte skal blive nærmere udviklet i Værdilæren, men har foreløbigen maattet paapeges til Forstaaelse af den Sætning, som skal blive undersøgt i næste Paragraph.

§ 7. Naar flere forskjellige Behov samtidigt melde sig hos en og samme Person med Krav paa øieblikkelig Tilfredsstillelse eller fremtidig Dækkelse, uden at han har tilstrækkelige Midler til at fyldestgjøre dem alle, anstiller han et Valg. Han drager først Omsorg for det Krav, han finder stærkest, og hermed vedbliver han, indtil dette Krav bliver mættet eller dækket saa langt, at et andet Krav trænger sig frem foran den tilbagestaaende Rest af det første Krav. Hos een og samme Person have de forskjellige Behov forskjellig Styrke, Intensitet, og hvert enkelt Behovs Intensitet kan forandres, aftage eller tiltage, mere eller mindre, ikke blot absolut, men ogsaa relativt, det vil sige i Sammenligning med andre Behov. Der kan saaledes tales om ethvert Behovs Intensitetsgrader.

Hvorledes bestemmes nu disse? Det kan kun ske derved, at ethvert Individ i sit eget Sind og for sit eget Vedkommende afgjør, hvor stor Vægt han vil tillægge Behovet og dets Tilfredsstillelse. Hans Mening om, hvilke Behov han vil have mest Glæde af at tilfredsstille, og om, hvilke Midler der er de tjenligste hertil, bliver vistnok ofte paavirket af andre Personer; men i hvilken Grad han virkelig bliver tilfredsstillet, det beror udelukkende paa hans egen Følelse. Det Samme gjælder da ogsaa om de Forventninger, han paa egen Haand danner sig herom. Han tager Hensyn til egne Erfaringer om Styrken af tidligere Savn og tidligere Tilfredsstil-

lelser. Han danner sig ved Hjælp af disse Erfaringer, men med en vis Frihed, Forestillinger om de fremtidige Tilfredsstillelsers Styrke.

Hans Bestemmelse af Behovets Intensitetsgrader er altsaa rent subjektiv og kan følgelig blive feilagtig. Det hænder ikke sjelden, at den, som begynder at tilfredsstille et eller andet af sine Behov, faar enten større eller mindre Glæde deraf, end han havde ventet. Ofte kan Spørgsmaalet stille sig saa uklart eller forholdsvis ligegyldigt for ham, at det bliver omtrent tilfældigt, hvilket Valg han træffer. Mangengang ere de Tilfælde, som paakalde Valget, saa ensartede og hyppige, at han træffer dette rent vanemæssigt. Men undertiden gjør han det til Gjenstand for omhyggelig, endog for pinlig Overveielse. Det kan være med fuldt beraad Hu, han vælger at tilfredsstille eet Behov fremfor alle øvrige eller foretrækker en ufuldstændig Tilfredsstillelse af flere Behov fremfor rigeligere Tilfredsstillelse af et eneste.

§ 8. Her opstaar da et Spørgsmaal, som har været Gjenstand for adskillig Drøftelse, og om hvilket der fremdeles er Meningsforskjel, nemlig om, hvorvidt Behovene ere commensurable Størrelser. Spørgsmaalet spiller en saadan Rolle i Videnskaben, at det her maa drøftes.

Maaling er en Sammenligning, foretagen for at bestemme, i hvilke Kvantitetsforhold de undersøgte Gjenstande i en eller anden Henseende staa til hverandre, altsaa hvorvidt nogen af dem i denne Henseende er større eller mindre end de øvrige. En saadan Sammenligning foregaar lettest og sikrest ved Hjælp af en uforanderlig objektiv fastsat Maalestok, saasom Meteren eller Grammet, hvor det er den eller de undersøgte Gjenstandes Længde eller Vægt, som skal bestemmes. Mange sige, at Maaling i egentlig Forstand kun kan finde Sted, hvor en objektiv Maalestok lader sig anvende. Og da en saadan Maalestok ei er at finde for de økonomiske Behovs Styrke, nægte de, at disse ere commensurable Størrelser. Der er tungtveiende Betænkeligheder ved at regne med intensive Størrelser uden at kunne eftervise, at der, selv naar der handles om ensartede Størrelser, gives noget fast Maal for dem. Endnu unaturligere vilde det være at sætte intensive Størrelser af forskjellig Kvalitet i Forhold til en fælles kvan-

titativ Enhed. Man kan vel sige, at Følelsen af et bestemt Behov under visse Omstændigheder er stærkere end under andre, eller at den er stærkere eller svagere end Følelsen af et andet Behov, eller ogsaa at disse Følelser i Øieblikket ere hinanden lige, saa at det bliver Individet lige ubehageligt, hvilke af disse Behov der lades utilfredsstillet. Men at der er saadanne Gradsforskjelligheder i Behovene, gjør dem dog ikke til kvantitativt bestemmelige Størrelser og berettiger derfor ikke til et regne med dem[1].»

Selv om denne Opfatning var rigtig, vilde den ikke gjøre Mathematiken uanvendelig ved Undersøgelsen af Behovene (se Side 18). Men Mathematiken faar selvfølgelig større Anvendelighed under en modsat Opfatning.

§ 9. Om de Behov, det enkelte Individ samtidigt er sig bevidst og tænker paa at tilfredsstille eller dække, bør det helst siges, at de ere commensurable[2].

[1] Lexis, Artikelen *Grenznutzen* i Conrads *HWB.* første Udg., første Supplementbind, Side 423. Det er især Sidgwick, som i sit Værk, *Methods of Ethics*, Bog II, Kap. II, §§ 4—7, har udviklet Indvendingerne mod den Lære, at Behovene ere commensurable Størrelser, og det er derfor blevet sagt, at han bestrider Læren. Men hans Udvikling gaar egentlig ud paa at vise, hvor vanskeligt det er at maale Behovene, og hvor urigtigt Resultatet af en saadan Maaling kan blive. Han ender med den Erkjendelse, at han trods alle disse Vanskeligheder selv vedbliver at anstille saadanne Sammenligninger. Spørgsmaalet er kun, hvorvidt der findes nogen Methode, ved hvilken Feilene kunne fjernes. Lignende Standpunkt indtager Nicholson. I sine *Principles*, I, Side 55—57, bestrider han vistnok, at de Pengebeløb, som betales for Midler til Behovenes Tilfredsstillelse, afgive nogen Maalestok for disses Intensitetsgrader endog for det Individ, der kjøber disse Midler. Men i sin Polemik mod Edgeworth herom (*Economic Journal*, IV, 343) indrømmer han, at et Slags Maalinger af (Behovets Intensitetsgrader og) Tilfredsstillelsernes Nytte eller Brugsværdi ikke blot ere theoretisk mulige, men ogsaa finde Sted i det praktiske Liv.

[2] Jevons, *Theory*, Side 7—16; Marshall, *Principles*, Bog. I, Kap. V, § 3; Pantaleoni, *Pure Economics*, Part I, Kap. II, § 4. A. Voigt udvikler i Afhandlingen *Zahl und Mass in der Oekonomik* i *Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft*, 1893 (Bind 49, Side 577—609), at de subjektive (intensive) Størrelser alene kunne bestemmes ved deres Ordenstal (Plads i en Række), ikke ved Grundtal. Dette er ikke rigtigt, forsaavidt angaar subjektive Størrelser, som finde et middelbart Udtryk i sine commensurable Virkninger. Gaar man ind paa den Tanke, at Behov og andre immaterielle Størrelser, med hvilke Socialøkonomien regner, kunne finde

Den Person, der føler dem, maa, som nys forklaret, blive enig med sig selv om deres indbyrdes Styrkeforhold, altsaa om deres Intensitetsgrader, og Bestemmelsen af dette Kvantitetsforhold er i Virkeligheden en Maaling, eller ialfald en med Maalinger af extensive Størrelser ligeartet Sammenligning. Sprogbrugen anerkjender dette. Naar man undersøger, hvorvidt et Behov under visse Omstændigheder er stærkere end under andre, eller man sammenligner Styrken af to forskjellige Behov, siges man at veie dem. Og enhver Veining er en Maaling. En objektiv Maalestok er ikke altid nødvendig engang for Maaling af extensive Størrelser. Mangen Bonde forstaar ikke at udmaale sine Agres Areal. Han kan ikke sige, hvormange Ar eller Hektar enhver af dem indeholder, men er dog ikke i Tvivl om, at den ene Ager er større end den anden, eller at begge ere omtrent lige store. Han dømmer efter Øiemaal og har altsaa Maalestokken i sig selv. Noget Lignende gjælder om Styrken af Individets forskjellige Behov. Enhver har Maalestokken for dem i sig selv. Hans egen Følelse af dem er den umiddelbare Maalestok for den Styrke, Behovets Tilfredsstillelse eller Savn har for ham. Denne Maalestok er den eneste mulige og den, som i Virkeheden bestemmer hans Handlemaade. Medens en objektiv Maalestok er nødvendig for Naturvidenskaberne, er en subjektiv ligesaa nødvendig for Socialokonomiken. Menneskenes økonomiske Samvirksomhed beror ganske væsentlig paa, at de have forskjellige Behov, og at ethvert Individ føler disse med forskjellig og vexlende Styrke. Men ikke nok hermed. Hvis Behovene lade sig tilfredsstille ved et og samme Slags legemlige og commensurable Gjenstande, er deres Commensurabilitet indlysende. Den, som i egen Husholdning producerer og forbruger baade Ost og Smør og anvender al sin forhaandenværende Melk udelukkende til Produktion af Smør, viser at han paa den Tid har stærkere Behov for Smør end

commensurable Udtryk, fremkommer den Forestilling, at de have Dimensioner, samt da tillige det Spørgsmaal, hvorledes disse kunne bestemmes, se herom Jevons, Side 61—69 og 232—252, samt Wicksteed i det amerikanske Tidsskrift *Quarterly Journal of Economics* for 1889, Side 297—311, samt I. Palgraves *Dictionary*, Artikelen *Dimensions of Economic Quantities*.

for Ost. Anvender han mere Arbeide paa at gjøre en Baad end paa at gjøre en Slæde, maa han utvivlsomt antage, at han har større Behov for det første Redskab end for det sidste. Det Samme er Tilfældet, hvis han vælger at kjøbe en dyrere Baad fremfor en billigere Slæde. At Behovene i disse Tilfælde have været Gjenstand for en Maaling, viser sig umiddelbart deri, at den har fremkaldt Handlinger med kommensurable Virkninger, nemlig Anvendelser af visse Mængder Raaprodukter, visse Mængder Arbeide eller visse Pengebeløb. Heller ikke Naturens Kræfter kunne maales paa anden Maade end middelbart, nemlig gjennem deres Virkninger, og hvor vanskeligt det kan være at finde en brugbar Maalestok for disse, viser Elektricitetens Historie.

Naar en Person skal bestemme sine Behovs Intensitetsgrader, tager han Hensyn ikke blot til de øieblikkelige eller i den nærmeste Fremtid indtrædende, men ogsaa til de fjernere liggende, alt forsaavidt han er sig dem bevidst og tror strax at burde sørge for deres Dækkelse. Naar Gaardbrugeren efterhaanden forbruger sin sidst indhøstede Kornavling, glemmer han ikke, at han næste Vaar vil have et stærkt Behov for Saakorn.

Det er dog ikke blot saadanne bestemte og sikkert paaregnelige fremtidige Behov, der fremstille sig for en Husfaders Tanker, men ogsaa Sandsynligheden af, at han selv eller hans Efterladte kunne komme til at faa mange Behov, maaske af et Slags, som i Øieblikket er ham ganske ubekjendt, men som det dog er værdt at forberede sig paa, endog med en ganske tung Tilsidesættelse af Nutidens Behov. Andet er det jo ikke, de gjøre, de Mange, som begynde at lægge op Formue. At have gjort dette føle de strax som en Tilfredsstillelse.

Selv de, der nægte, at Behovene ere commensurable Størrelser, anstille saadanne Valg mellem Nutidens og Fremtidens Behov.

Det er derfor ikke ganske rigtigt, naar det siges, at Individets Behov ere incommensurable Størrelser, endog for Individet selv, saafremt det ikke føler dem samtidigt og altsaa ikke kan sammenligne dem[1]. Sætningen er paa en vis Maade

[1] Marshall, *Principles*, Side 76.

sand, hvis der i Mellemtiden er foregaaet en Forandring enten i Personens Evne til at føle det med et utilfredsstillet Behov forbundne Savn eller i hans Evne til at skaffe sig de fornødne Tilfredsstillelsesmidler. Men har ingen saadan Forandring fundet Sted, eller er Forandringen for ringe til at komme i Betragtning, kan der Intet være til Hinder for at sige, at paa hverandre følgende uforudseede Behov ere commensurable. Det kan træffe, at den, som har nægtet sig en Tilfredsstillelse for at spare sine Penge, senere med Føie angrer derpaa.

§ 10. Behov, som gjøre sig gjældende hos forskjellige Individer, ere, strengt taget, incommensurable Størrelser; thi der gives ingen fælles Maalestok, med hvilken deres Styrke kan maales. Den eneste Maalestok, hvorom der her kan blive Spørgsmaal, er det Pengebeløb, de forskjellige Personer anvende for at skaffe sig en vis Mængde af samme Slags Tilfredsstillelsesmidler. Men samme Pengebeløb kan, som senere skal blive udviklet, have meget forskjellig Værdi for forskjellige Personer, nemlig i Regelen større Værdi for den Fattige end for den Rige. Det vilde være en ganske vildfarende Forestilling, at en velstaaende Mand, der kjøber et Maleri for 2 000 Kroner, har et tusinde Gange stærkere Behov for dette, end en Arbeider har for en Kaffekjedel, han betaler med 2 Kroner.

Men Trangen til at maale er dybt begrundet i den menneskelige Fatteevnes Natur. Man prøver sig derfor gjerne frem gjennem Maalinger, ikke alene hvor deres Resultater have en vis approximativ Rigtighed, men overalt hvor de bidrage til at kaste Lys over sin Gjenstand, om det end vides, at dette Lys bliver uklart eller skjævt.

Man anstiller ofte Sammenligninger mellem forskjellige Individers eller Samfunds økonomiske Velvære. Dette beror paa Forholdet mellem Intensiteterne af deres Behov og den Grad, hvori ethvert af dem tilfredsstilles. En saadan Sammenligning er undertiden praktisk nødvendig, f. Ex. naar man skal danne sig et Begreb om de forskjellige Individers Skatteevne og afpasse deres Skat efter denne. Finantsiel og politisk Interesse har Sammenligningen, naar man vil danne sig et Begreb om Skattetrykket og Bæreevnen i forskjellige Stater. Hvorvidt det økonomiske Velvære i Tidens Løb er

steget hos et og samme Folk, er et Spørgsmaal af høi videnskabelig Betydning. Naar man giver sig ifærd hermed, tyr man, saavidt muligt, ogsaa til Beregninger af Nationalindtægten og Nationalformuen. Enhver saadan Beregning kommer dog nødvendigen til at lide af mange Svagheder. En af de værste er Vanskeligheden ved at danne sig nogenlunde brugbare Begreber om Fortidens Behov og den Styrke, hvormed de gjorde sig gjældende hos den dalevende Slægt.

§ 11. Samme Slags Behov kan gjøre sig gjældende ikke blot hos et enkelt Individ eller hos en særskilt Klasse Individer, men hos alle Mennesker, i hvilket Tilfælde Behovet siges at være universelt. Kræver Behovet særskilt Tilfredsstillelse for hvert enkelt Menneskes Vedkommende, er det alligevel efter sin Natur individuelt.

Baade i Videnskaben og det praktiske Liv tales der imidlertid ofte om kollektive Behov, det vil sige saadanne, som gjøre sig gjældende hos et helt Samfund, ikke blot enkeltvis hos de Individer, hvoraf Samfundet bestaar. Herimod lader det sig indvende, at ethvert Behov egentlig maa være individuelt. Et Behov, som ikke føles af noget Individ, er intet Behov. Et Samfund kan som saadant ikke føle noget Behov. Hvad man mener, naar man taler om kollektive Behov, er, siges der, blot saadanne, som ikke kunne tilfredsstilles uden gjennem en Samfundsvirksomhed.

Noget Sandt er der heri. Forend et Samfundsbehov kan blive til og virke som Bevæggrund til menneskelige Handlinger, maa det med Behovet forbundne Savn vistnok være følt af et eller flere blandt Samfundets Medlemmer, saaledes at de sætte sig i Bevægelse for at bringe Savnet til Bevidsthed i den offentlige Mening eller hos Samfundets Styrere. Men naar en saadan Bevægelse er opstaaet, er Samfundsbehovet allerede vakt, om det end ei har vundet tilstrækkelig Styrke til at fremkalde Foranstaltninger til at tilfredsstille Savnet. Det er derfor ingenlunde begrebsmæssigt urigtigt at tale om Samfundsbehov.

§ 12. Som allerede antydet, forflerer Civilisationen Menneskenes Behov. Denne aabner Menneskenes Øine for Muligheden af forhen ukjendte Nydelser. Man har allerede forlængst været opmærksom paa Handelens Betydning i saa

Henseende. Den har for det Første bragt den civiliserede Verdens Industriprodukter til de uciviliserede Folkefærd og vakt deres Begjær for dem. Den har for det Andet hjemført varme Landes vegetabilske Raaprodukter, Kolonialvarerne: Kaffe, The, Sukker, Tobak, og bragt dem i Hænde paa de tempererede Landes Befolkninger, som i dem have fundet nogle af sine fornemste Nydelsesmidler. I vor Tidsalder er en stor Mængde af de opfindsomste og foretagsomste Mennesker beskjæftigede med at udtænke nye Nydelser og nye Nydelsesmidler. Disse finde gjerne først Afsætning hos de mere Velhavende, dernæst hos den større Mængde, hvem Efterlignelseslysten lokker. Adskillige af disse Nydelsesmidler gaa igjen ud af Moden. Andre blive gjennem Sædvanen næsten til Nødvendighedsgjenstande for Forbrugerne.

Men med Individets Dygtighed og Samfundets Civilisation stiger ogsaa deres Evne til at tilfredsstille deres Behov. En stærkere Følelse af tidligere Behov og en vaagnende Følelse af nye lokker Menneskene til større og mangesidigere Anstrengelser. Deres Evner udvikles, deres Synskreds udvides, deres Herredømme over Naturen voxer. Den civiliserede Verdens materielle Rigdom er utvivlsomt forøget. Den producerer og konsumerer Mere i Forhold til sin Folkemængde. I de Lande, for hvilke der har været opgjort Beregninger over deres Nationalformue og Nationalindtægt, faar man tiltrods for, at disse Beregninger ere og maa være usikre, dog det bestemte Indtryk, at baade Formuen og Indtægten er stegen, medens dog Pengenes Værdi i den sidste Menneskealder snarere er stegen end sunken. Hertil kommer den allerede før omtalte vigtige Kjendsgjerning, at Middellevetiden i alle Kulturlande er forlænget. At deres Befolkning er i bedre Stand til at sørge for sine aandige Behov, er en klar Sag.

Socialøkonomerne saa i lang Tid med ublandet Tilfredshed paa dette Vexelvirkningsforhold mellem de stigende Behov og den stigende Evne til at fyldestgjøre dem. Nøden avler Eftertanke, Flid og Sparsommelighed. Menneskenes Utilfredshed med deres økonomiske Kaar er den virksomste Støtte til økonomiske Fremskridt. Saalænge Arbeiderne lade sig nøie med det knappest mulige Livsophold, komme de

aldrig i bedre Stilling. Lassalle sagde til de tyske Arbeidere, at Skylden for deres slette Kaar laa i «deres egen fordømte Behovsløshed.»

Dette har forandret sig. Fordringerne til Livet ere stegne ikke blot hos Arbeiderne, men i alle Samfundslag. Og det erkjendes vel nu af Alle, at denne Bevægelse medfører en Ulempe af alleralvorligste Art, nemlig at Fordringerne ere stegne saa stærkt, at de Færreste formaa at tilfredsstille dem. Der klages nu høilydt, og sikkerlig med Føie, over, at Begjærligheden efter Nydelser og Kampen om Nydelsesmidlerne paa alle Hold er bleven for stærk. Det økonomiske Liv er, siges der, blevet for oprivende og bekymringsfuldt. Vore Fædre levede tarveligere, men tilfredsere. Dette er Tilfældet ogsaa inden de i økonomisk Henseende bedre stillede Samfundsklasser. Alene herved kan det forklares, at Ægteskabernes Hyppighed og Frugtbarhed hos dem er aftagen. At Arbeidernes Fordringer til Livet ere stegne, flyder som nødvendig Følge af den Styrke, Lighedsideen har vundet, og som tydeligst viser sig i den politiske Stemmerets Udvidelser. Den politiske Magt glider over i Arbeidernes Hænder, og der fremkommer da uundgaaelig et Krav paa en vis Udjevning af Ulighederne i Individernes økonomiske Vilkaar. Dette Krav og de derved fremkaldte Kampe skjærpes ved den i alle Samfundslag herskende Tilbøielighed til at overvurdere Rigdommen. «Menneskene søge Nydelsen og gaa glip af Lykken.» Og de, som sætte mindre Pris paa de Nydelser, Velstanden kan bringe, sætte ofte saameget større Pris paa den personlige Uafhængighed, den Frihed for mange Slags Bekymringer og den sociale Anseelse, en gunstig økonomisk Stilling kan skaffe dem. Det behøver ikke at forklares, at en Higen efter Rigdom blot for at hæve sig over sine Medmennesker er baade vulgær og umoralsk. Det er ikke et Menneskes Opgave at blive rigere, mere anseet eller engang dygtigere og bedre end andre, men kun at blive bedre og dygtigere, end det selv har været og er.

§ 13. Der skjelnes undertiden mellem økonomiske og ikke økonomiske Behov. Ved hine mener man da saadanne, som ikke kunne tilfredsstilles, ialfald ikke i ønskelig Grad, uden ved Hjælp af Midler, der ere tilveiebragte gjennem

økonomisk Virksomhed. I denne Forstand ere dog næsten alle menneskelige Behov økonomiske. Kirken, Hedningemissionen, Videnskaben, Kunsten, Forsvarsvæsenet o. s. v. trænge alle til Penge eller Gjenstande, som have Penges Værd og altsaa maa tilveiebringes gjennem økonomisk Virksomhed. Disse Behov ere imidlertid i sit Væsen religiøse, intellektuelle, æsthetiske, militære eller politiske. Intet Behov er væsentlig økonomisk; men næsten alle Behov have en økonomisk Side, og man sætter sig da som økonomisk Formaal at tilveiebringe de for denne paakrævede økonomiske Midler.

Kapitel 17.

De økonomiske Goder.

§ 1. For de Gjenstande, Menneskene tilegne sig eller frembringe ved sin økonomiske Virksomhed, trænger Videnskaben en fælles Benævnelse. I Valget af denne har der været megen Famlen. Taget i det Store, kan det siges, at man tidligere i Almindelighed kaldte dem Rigdomme, men at man i den senere Tid er begyndt som videnskabeligt Fagudtryk for dem at bruge Benævnelsen økonomiske Goder[1].

[1] Den sædvanlige Betegnelse har i den engelske socialøkonomiske Litteratur været *Wealth*, *Riches* eller *Commodities*. Ordet *Goods* var vistnok langtfra ukjendt som Betegnelse for de økonomiske Goder, jfr. Adam Smith, *Wealth of Nations*, Side 191—192 og mange andre Steder, men er først i den senere Tid blevet anvendt som videnskabeligt Fagudtryk, se Marshall, *Principles*, Bog II, Kap. II, § 1. Det franske Sprog har Ordene *Richesses* og *Biens*, hvilket sidste nærmest svarer til vort Sprogs «økonomiske Goder». Men ved *Biens* forudsættes, at de hermed betegnede Gjenstande ere Eiendele, og ihvorvel enkelte Forfattere ere tilbøielige til at foretrække det (Pareto, *Économie Politique*, No 31, jfr. No. 92), er Ordet *Richesses* fremdeles det almindeligst anvendte, se J. B. Say, *Traité*, Bog I, Cap. I, Leroy-Beaulieu, *Traité*, I, 103, Cauwès, *Cours*, No. 160, Gide, *Principes*, Side 50. Maurice Block, *Progrès*, I, Kap. IV, foretrækker Ordet *Biens*. I den tyske Socialøkonomik har Fagudtrykket «økonomiske Goder», eller simpelthen «Goder», allerede i lang Tid været gjængs. Bedre synes Udtrykket «Økonomiske Midler» at være. «Goder» burde man jo egentlig ikke kalde de Gjenstande, som alene eller væsentlig bestemte til at tilfredsstille uberettigede Behov. De ere siger Ruskin, ikke *Goods*, men *Bads*.

Denne Forskjel i Terminologien har faaet en vis Indflydelse paa Bestemmelsen af Begrebet. De, som kalde hint Slags Gjenstande Rigdomme, ledes for det Første let til at tillægge disse overdreven Betydning, anse dem som Videnskabens Grundbegreb og altsaa tage Rigdommene som Udgangspunkt for dennes Udvikling, jfr. Kap. 16, § 2. For det Andet til at gjøre Begrebets Bestemmelse afhængig af den Betydning, Ordet Rigdom har i den almindelige Sprogbrug. De glide da uvilkaarligen ind paa den Forestilling, at Rigdom blot omfatter materielle Gjenstande og af disse kun dem, som have Byttеværdi.

Endog i rent sproglig Henseende er Rigdom et uheldigt Fagudtryk for det her omhandlede videnskabelige Begreb. Thi dette maa omfatte i det Mindste alle materielle Gjenstande, som Mennesker skaffe sig for at tilfredsstille sine Behov, følgelig ogsaa den Fattiges Brødsmuler. Men efter almindelig Sprogbrug betyder Udtrykket Rigdom en Overflod af Tilfredsstillelsesmidler, hvilket ikke bliver helt forandret derved, at man bruger Flertalsformen Rigdomme om Rigdommens Bestanddele.

Tager Videnskaben sit Udgangspunkt i Menneskenes Behov og fortsætter med en Udvikling af den herved fremkaldte Virksomhed, maa det næste Led komme til at blive en Undersøgelse af, hvilke Slags Midler denne Virksomhed tilegner sig eller tilveiebringer for sit Øiemed. Det er disse Slags Midler, for hvilke Videnskaben maa finde en Betegnelse, og vælger man som saadant Udtrykket »økonomiske Goder«, maa man derunder indbefatte alle disse Tilfredsstillelsesmidler, men heller intet andet Slags Gjenstande. Heri er der imidlertid adskillig Slingring, og som Følge deraf finder man hos Forfatterne meget afvigende Forklaringer om, hvilke Slags Gjenstande der indgaar under Begreberne Rigdomme eller økonomiske Goder[1].

[1] Adam Smith udtalte sig vaklende, idet han først sagde (Bog I, Kap. V), at Enhver er rig eller fattig, eftersom han har mere eller mindre Raad til at forbruge Livsnødvendigheder, sædvanemæssige Fornødenheder eller Nydelsesgjenstande. Strax efter siger han, at Rigdom bestaar i at kjøbe Forbrugsgjenstande, jfr. Ricardo, *Principles*, Kap. 20, og, for den nyere Litteraturs Vedkommende, Marshall, *Principles*, Bog II, Kap. II.

Spørgsmaalet er af forsvindende praktisk Betydning, men har spillet saadan Rolle i Litteraturen, at det maa drøftes her, dog i al Korthed.

§ 2. Udenfor dette Begreb falde selvfølgelig alle Gjenstande, som ikke ere eller antages at være tjenlige for menneskelige Behov og altsaa ikke ere Goder. Udenfor Begrebet bør man endvidere holde de saakaldte frie Goder, nemlig saadanne, som vel ere fornødne for Menneskenes Liv eller Velvære, men som enten af den ydre Natur stilles til disses Raadighed i saa stor Mængde og paa saadan Maade, at Tilegnelsen af dem ikke koster nogen nævneværdig Anstrengelse, eller som ifølge sin Beskaffenhed ikke lade sig tilegne af nogen enkelt Person. Luft, Sollys, det aabne Hav ere frie Goder. Urskovenes Træer, Steppernes Græs kunne være det[1].

§ 3. Alle andre materielle Gjenstande, Menneskene tilegne sig som Hjælpemidler for deres økonomiske Virksomhed eller frembringe ved denne, ere økonomiske Goder. At de skulle have Byttеværdi, har været en ikke usædvanlig Forestilling[2]; men den er urigtig. At økonomiske Goder

Om den nyere franske Litteratur, se, foruden det anførte Kapitel af Maurice Block's Værk, Cauwès, *Cours*, No. 150—157. For den tyske Litteratur henvises til Hermann, Side 103—105; Roscher, *Grundlagen*, §§ 1—3; Schäffle, *Gesellsch. System*, I, 66—72; Neumann, *Grundlagen*, Side 34—105, og samme Forfatter i Schönbergs *Handbuch*, Afdeling IV, Afsnit 11; Wieser i Conrads *HWB.*, IV, 226; Wagner, *Grundlegung*, §§ 109—122.

[1] Allerede Physiokraterne udsondrede de frie Goder, Quesnay, *Oeuvres*, ed. Oncken, Side 289, Noten. Enkelte nyere Forfattere, saasom Neumann, *Grundlagen*, Side 16—18, og Lehr, *Grundbegriffe*, Side 150—154, jfr. 177—179, mene, at ogsaa frie Goder kunne være at henføre til de økonomiske.

[2] J. B. Say var tildels inde paa denne Forestilling, ligeledes Stuart Mill, *Principles*, Preliminary Remarks, Side 6, hvor han siger, at de økonomiske Goder (*Wealth*) kunne defineres som alle nyttige og behagelige Ting, der have Byttеværdi. Men han fastholdt ikke denne Forestilling, se Bog III, Kap. I, § 1. Var den rigtig, maatte Socialøkonomiken blive en Lære om Byttеværdien, hvorfor Whately vilde give denne Videnskab Navn af Katallektik (*Introductory Lectures*, 1831), hvilket Forslag Stuart Mill misbilliger. Den Sætning, at Byttеværdi er et nødvendigt Kjendemærke paa økonomiske Goder, opstilles af Mac Culloch, *Principles*, Introduction, Sect. I, og forsvares udførligen af Macleod, *Elements of Economics*, 1881, I, 81—90, hvor han kritiserer Say's og Mill's Begrebs-

sælges, er vistnok det hyppigste Tilfælde, men ingen Nødvendighed; thi de kunne bruges af den, som selv har produceret dem, men muligens ikke af nogen Anden.

Under Begrebet falde altsaa ikke blot de materielle Gjenstande, der ere færdige til umiddelbar Forbrug, som Nydelsesmidler, f. Ex. Brød, Øl, Sukker, Klæder, Huse, men ogsaa de, Menneskene have tilegnet sig eller frembragt for at benytte dem som Hjælpemidler ved Frembringelsen af færdige Nydelsesmidler, idet de tjene enten til Raastoffer for disse, saasom Korn, Uld, Bomuld, Jern, Mursten, eller ved Frembringelsen af disse eller ved deres Forarbeidelse til færdige Nydelsesmidler. Hertil høre alle Slags Redskaber og Maskiner, ligeledes approprierede Grundstykker, hvis naturlige Produktionsevne tages i Agerbrugets, Bergværksdriftens eller Industriens Tjeneste. De færdige Nydelsesmidler kaldes ofte Konsumtionsgjenstande eller Konsumtibilier. De Gjenstande, der benyttes til deres Frembringelse, kaldes materielle Produktionsmidler eller undertiden instrumentelle Goder. De ere alle at regne blandt de økonomiske Goder.

§ 4. Visse Slags materielle Gjenstande blive til ved den ydre Natur egen Virksomhed, i hvilken Mennesker ingen Andel have, og dette kan være Tilfældet ikke blot med Raastoffer, f. Ex. Tømmer og Fisk, men ogsaa med færdige Nydelsesmidler, f. Ex. vilde Bær og Østers. Men forat saadanne Gjenstande skulle blive økonomiske Goder, maa Mennesker tilegne sig dem, hvilket undertiden kan ske uden synderlig Anstrengelse, men ofte kræver meget Arbeide. I det Store taget kan det derfor siges, at den civiliserede Menneskeheds økonomiske Goder kun blive til ved Arbeide.

---

bestemmelser. Herhen høre de mange Forfattere, der definere Socialøkonomiken som Læren om de økonomiske Værdier og tillige identificere Begreberne Brugs- og Byttеværdi. At ethvert økonomisk Gode maa have Værdi, skal senere blive paavist, og det kan forsaavidt gjerne siges, at Socialøkonomiken er en Lære om de økonomiske Værdier. Men det skal tillige blive paavist, at hine Begreber maa holdes ud fra hinanden. Ricardo, *Principles*, Kap. 20, forstod dette. Han sagde, at alle Gjenstande, der tilfredsstillede menneskelige Behov, ere økonomiske Goder, selv om de ei besidde Byttеværdi. Ligesaa Rau, *Lehrbuch*, §§ 63 og 64. Men det maa erkjendes, at Byttеværdien indtager den centrale Plads i Økonomien, jfr. Gide, *Principes*, Bog I. Kap. I. No. 4, og Wieser, *Natürlicher Werth*, Side 52.

Er nu det menneskelige Arbeide at regne som et økonomisk Gode?

Arbeidet er et nødvendigt Produktionsmiddel ligesaavel som de i Produktionen anvendte Raastoffer og Redskaber. Regnes disse som økonomiske Goder, saa synes man jo følgerigtigen at maatte antage det Samme om det produktivt anvendte Arbeide.

Seet fra Arbeiderens Standpunkt, maa dog Spørgsmaalet besvares nægtende. Arbeidet er for ham intet umiddelbart Gode, men en Anstrengelse, en Opofrelse. Ved Arbeidet kan han vistnok skaffe sig økonomiske Goder, nemlig de Gjenstande, han producerer for egen Regning, eller de andre Gjenstande, han faar som Vederlag for Arbeidet, hvis han udfører dette for fremmed Regning. I begge Tilfælde opstaar da det Spørgsmaal, hvorvidt den Arbeidskraft, han besidder og anvender, er at regne som økonomisk Gode. Herom nedenfor i nærværende Kapitels § 8.

Anderledes stiller Sagen sig, hvis den sees fra Arbeidsmodtagerens Standpunkt. Udfører nogen Anden et Arbeide for ham, som tilfredsstiller et af hans Behov, saa modtager han herved en Tjeneste, som maa være et økonomisk Gode for ham. Det Samme gjælder, hvis han for sig selv forretter et Arbeide, som kunde have været udført af nogen Anden. Det er da en Del af hans økonomiske Virksomhed, se Kap. 18, § 4. Enhver saadan Tjeneste, han yder sig selv, maa under det Forbehold, som der skal nævnes, regnes som et økonomisk Gode.

Forholdet forekommer imidlertid i tvende Former. Det Arbeide, der yder Tjenesten, kan være *materielt*, hvorved menes, at Arbeidet afpræger sig i en legemlig Gjenstand, nemlig ved at omforme, opbevare eller flytte denne. Det materielle Arbeide er et Produktionsmiddel, som benyttes af den, der bliver Produktets Eier. Det yder ham en økonomisk Tjeneste, og seet fra denne Side maa det, som nys sagt, vistnok ansees som et økonomisk Gode. Men da Arbeidet har afpræget sig i sit materielle Produkt og aldrig har bestaaet uafhængigt, kan det følgelig ikke siges at være et fra dette uafhængigt økonomisk Gode og har heller ikke, som de forangte immaterielle Produktionsmidler, nogensinde været det.

Man maa derfor nævne enten den ved det materielle Arbeide ydede Tjeneste eller dets Produkt som det økonomiske Gode. Begge kunne ikke nævnes ved Siden af hinanden, jfr. nærværende Kapitels § 7.

§ 5. Et Menneske kan yde et andet Tjenester, som ikke give sig noget saadant Afpræg, og som derfor i Almindelighed kaldes immaterielle Tjenester. Som Exempler nævnes Undervisning, de Raad, Læger eller Sagførere meddele sine Kunder, Skuespil og Koncerter. Det Arbeide, ved hvilke disse og lignende Tjenester ydes, er et Middel til at tilfredsstille Behov. Lykkes det, finder Tilfredsstillelsen strax Sted; men Arbeidet efterlader intet andet umiddelbart Resultat end et mere eller mindre stærkt Indtryk paa de Mennesker, hvem Tjenesten er ydet[1].

Adam Smith erkjendte, at saadanne Tjenester kunne være meget nyttige, men nægtede dog, at de lade sig henføre til, hvad man kalder Rigdom. Herunder gaa efter dagligdags Opfatning materielle Gjenstande, som have Byttеværdi og kunne opbevares til fremtidig Brug. Men dette er, sagde Smith, ikke Tilfældet med de immaterielle Tjenester; thi enhver saadan er forsvunden, idetsamme den er ydet. Vil man forme Begrebet økonomiske Goder herefter, bliver Særkjendet paa disse, at de kunne «accumuleres», det vil sige opsamles til Rigdom, hvilket forudsætter, at de besidde «Materialitet». Denne Forestilling bekjæmpedes af J. B. Say, som medregnede de immaterielle Tjenester til de økonomiske Goder. I lang Tid efterfulgtes han heri af de fleste Forfattere. Men Stuart Mill gjenoptog den ældre Begrebsbestemmelse med visse Endringer, som vi her skulle forbi-

---

[1] Enkelte Forfattere nægte, at saadanne Tjenester kunne kaldes immaterielle. Disse maa nødvendigvis meddeles gjennem materielle Midler, Lyd- eller Lysbølger, se Pantaleoni, *Introduction*, Side 62—64; Clark, *Philosophy of Wealth*, Kap. 1 og 2; Einarsen, *Begrebet Kapital*, Side 20. Gide var engang inde paa samme Opfatning, se Ytringerne i *Principes*, 3die Udg., Noterne Side 44 og 102, hvilke ere udeladte i 5te Udg. Med Føie; thi efter den sædvanlige Opfatning af Ordet «immaterielle Tjenester» tænker man derved kun paa saadanne, som ikke efterlade et materielt, paatageligt Resultat. Til materielle Gjenstande regner man kun *res corporales, res quæ tangi possunt.*

gaa. Til ham have mange yngre Forfattere sluttet sig, om end tildels med forskjellig Begrundelse[1].

Menneskene kunne, siges der, blot leve af Ting, ikke af Tjenester. For at erholde saadanne maa de, der forlange dem af andre Personer, ofte betale disse et Honorar eller et Vederlag derfor, hvilket bliver en Nødvendighed, hvis de, der yde de immaterielle Tjenester, skulle leve deraf. Hvad de, der bruge Lærere, Læger, Sagførere o.s.v., behøve, er derfor i Virkeligheden saa mange materielle økonomiske Goder, at de kunne betale Yderen af de immaterielle Tjenester tilstrækkeligt Vederlag, det vil under den nuværende økonomiske Samfundsordning sige Penge[2].

Denne Bevisførelse indeholder en aabenbar Sophisme. Menneskene kunne ligesaalidt leve blot af Ting som blot af Tjenester. Mange materielle Gjenstande, som frembringes ved økonomisk Virksomhed, ere af liden Betydning for Samfundets Velvære. Derimod ere visse immaterielle Tjenester, f. Ex. de, der ydes Spædbørn, Oldinger og Syge, ligesaa nødvendige

[1] Adam Smith, Side 145—146. Hans Begrebsbestemmelse fandt i England Medhold hos Malthus og James Mill, men Modsigelse hos mange Andre, saasom Lauderdale, Mac Culloch og Senior, se E. Cannan, *History of the Theories of Production and Distribution*, Side 18—31. Af senere engelske Forfattere har Sidgwick, *Principles*, Side 78—79, indskrænket Begrebet til materielle Tilfredsstillelsesmidler. Derimod have Marshall, *Principles*, Bog II, Kap. II, § 1, og Nicholson, *Principles*, I, Side 40, medtaget immaterielle Tjenester. Af Amerikanerne have F. A. Walker, *Political Economy*, No. 10, Newcomb, *Principles*, Side 48—49, Hadley, *Economics*, og mange Flere medtaget de immaterielle Tjenester. Yderligere Litteraturanvisninger meddeles hos Maurice Block, *Progrès*, Kap. IV; Wagner, *Grundlegung*, § 120; Cauwès, *Cours*, § 151; Dietzel, *Theoretische Socialokonomik*, I, Side 172—174. De to sidstnævnte Forfattere høre til dem, som udelukke de immaterielle Tjenester, ligeledes Neumann, Philippovich og Cossa.

[2] Tanken findes allerede hos Rau, *Volkswirthschaftslehre*, § 1. Den er videre udviklet af Say i *Grundlegung der Staatswirthschaft*, Side 139—142, 199—203, 209—224 og 235 og hænger tydeligvis sammen med den gamle romerske Rets Opfatning, at man for aandeligt Arbeide ikke kunde kræve Løn. Medtog man Godtgjørelse for et saadant, var det kun Honorar. Romerrettens Opfatning undergik dog væsentlig Forandring i dette Stykke, se Jhering, *Zweck im Recht*, I, 105—115. En anden Sag er, at for offentlig Tjeneste ansatte Embedsmænds Gager fastsættes efter andre Hensyn end Lønnen for private Arbeidere, sammesteds Side 195—208.

for at opholde Modtagerens Liv som de materielle Livsmidler. Den Syge er ikke hjulpen, fordi han har Penge nok til at betale en Læge, naar han ingen saadan kan finde. Rigest ere ikke de Folkefærd, der sysselsætte sig blot eller hovedsagelig med materielt Arbeide, men derimod de, der fordele sine Kræfter paa den hensigtsmæssigste Maade mellem det materielle og det immaterielle Arbeide i alle deres Forgreninger og Forbindelser. At et Samfund har Evne og Villie til at betale det immaterielle Arbeides Tjenester saa høit, at det erholder dem i tilstrækkelig Mængde og af bedste Slags, er ikke alene et Vidnesbyrd om, men ogsaa en Aarsag til økonomisk Velvære. Egentlig erkjendte baade Adam Smith og Stuart Mill dette. Naar de ikkedestomindre hang fast i den dagligdagse Forestilling, at Erhvervelsen af de Gjenstande, som kunne kaldes Rigdomme, er Økonomiens egentlige Maal, hidrørte det fra Uopmærksomhed paa, at Økonomien væsentlig er en Bevægelse, en Virksomhed, i det Øiemed at tilfredsstille menneskelige Behov. Fra det sidstnævnte Udgangspunkt er det klart, at man til Virksomhedens Resultater, altsaa til de økonomiske Goder, maa henregne alle de Tilfredsstillelsesmidler, den bringer tilveie uden Hensyn til deres Varighed.

Som senere skal vises, er Spørgsmaalet blevet fordunklet derved, at man har blandet det sammen med et andet, nemlig hvorvidt de immaterielle Tjenester kunne kaldes Produkter, og hvorvidt det Arbeide, der frembringer dem, altsaa kan siges at være produktivt.

I een Retning sætter Meningsforskjellen lidet Spor. Immaterielle Tjenester kjøbes og sælges. De ere ligesaavel som Ting og materielle Tjenester Værdigjenstande. De Grunde, der bestemme Tjenesternes Værdi, ere i sit Væsen de samme, hvad enten Tjenesterne ere materielle eller immaterielle. Selv de Forfattere, der nægte de sidste Egenskaber af økonomiske Goder, ere derfor tvungne til at omhandle, hvorledes de værdsættes og betales.

Rigtigheden af den her udviklede Opfatning styrkes, naar man undersøger, hvorledes Grænsen mellem det materielle og det immaterielle Arbeide skal bestemmes.

§ 6. Denne Grænse er nemlig ikke alene vanskelig at

drage, men, hvad der er endnu vigtigere, i mange Tilfælde ganske uvæsentlig. Man kan deltage i materielle Tjenester ved aandeligt Arbeide og omvendt i immaterielle Tjenester ved legemligt Arbeide. En Bogholder i en Fabrik udfører et i sit Væsen aandeligt Arbeide, og dette er et nødvendigt Led i enhver større materiel Produktion. Videnskabsmænd, der skrive den bedste Lærebog i rationel Mekanik eller den bedste Lærebog i Brobygningskunsten, kunne have ligesaa stor eller endog større Fortjeneste af en bestemt Brobygning end den Ingeniør, der har forestaaet dette Foretagende. Af alt det menneskelige Arbeide, hvis Resultater foreligge i Form af Telegraf- og Telefonlinier, og som ere af saa uhyre Betydning for den menneskelige Økonomi, er f. Ex. Ørsteds, Morses, Edisons og andre Videnskabsmænds og Opfinderes det vigtigste.

Materielt Arbeide er nødvendigt ved Frembringelsen af de saakaldte symbolske Goder, hvorved forstaaes Gjenstande, der vel ere iklædte materiel Skikkelse, men ifølge sit Væsen kun ere Redskaber i immateriel Tjeneste, f. Ex. Bøger, Aviser, Breve, Protokoller, Regnskaber, Modeller, Tegninger o.s.v.[1]. Til Istandbringelsen af en Bog kræves materielt Arbeide, nemlig Sætternes, Trykkernes, Bogbindernes. Men det er i Regelen ikke dette Arbeide, der giver Bogen engang dens økonomiske Værdi. En Bogs Øiemed er nemlig at tilfredsstille et rent aandeligt Behov, Læselysten. Det Arbeide, som betinger dens Evne hertil, ydes af Forfatteren. Mange Slags immaterielle Tjenester paakræve materielle Hjælpemidler uden dog at være legemliggjorte i dem. Et Universitet tiltrænger ikke blot Lærere, men ogsaa særskilte Bygninger, videnskabelige Samlinger og mangehaande Inventariesager.

§ 7. Økonomiske Goder ere af høist forskjellig Varighed. Som nys sagt, ere immaterielle Tjenester i Egenskab af økonomiske Goder forsvundne i samme Øieblik, de ere ydede, ihvorvel deres Virkninger kunne være evigtvarende. Mange

[1] Udtrykket «symbolske Goder» skriver sig fra Schäffle, se hans *Gesellschaftliche System*, I, 7—8. Det er ikke meget betegnende og er derfor ikke kommet i almindelig Brug, uagtet man aabenbart trænger et særskilt Navn paa dette Slags Gjenstande. Den af enkelte andre Forfattere brugte Benævnelse «ideelle Goder» er neppe bedre.

materielle Gjenstande, navnlig Fødemidler og industrielle Raastoffer, kunne vel gjemmes, men fortæres helt og holdent ved en eneste Gangs Brug og blive derfor sjelden gjemte i lang Tid. Andre Gjenstande, saasom Klæder, kunne bruges flere Gange, nogle, saasom Redskaber, Maskiner, Møbler, Huse, tillige i lang Tid. Malerier, Billedstøtter, Bøger og flere andre symbolske Goder kunne vare i Aarhundreder. Grundstykker ere uforgjængelige.

Et varigt økonomisk Gode omfatter enhver af alle dets enkelte Benyttelser. Eieren kan udleie en saadan Ting, idet han tillader nogen Anden at benytte Tingen een Gang eller saamange Gange som muligt gjennem et vist Tidsrum. For hver saadan Benyttelse kan han betinge sig et Vederlag. Hver enkelt Benyttelse er altsaa en Omsætnings- og Værdigjenstand.

Herved er man bleven ledet ind paa den Tanke, at enhver særskilt Benyttelse er et særskilt økonomisk Gode[1]. Denne Forestilling lader sig paa en vis Maade forsvare, nemlig saafremt man som Modsætning til den udleiede Benyttelse tænker sig alle de øvrige Benyttelser, til hvilke Eieren beholder Retten, hvilken Rettighed selvfølgelig indskrænkes, jo flere Benyttelser Eieren har afstaaet. Men Forestillingen bliver urigtig, hvis man som Modsætning til den udleiede Benyttelse tænker sig hele den udleiede Gjenstand. Eiendomsretten til et den 31te December 1900 færdigbygget Hus indbefatter Retten til at bebo dette i alle kommende Aar. Er Retten bortleiet til at bebo det i Aaret 1901, saa er Eiendomsretten til Huset indskrænket ved den bortleiede Ret.

Det økonomiske Gode, Huset, er her delt mellem de to Personer, Eieren og Leieren.

Man kan gjerne sige, at alle økonomiske Goder bestaa i Tjenester, som den, der trænger dem, enten modtager af andre Personer eller erholder ved Brugen af egne eller Andres Ting. Egentlig er denne Forklaring den nøiagtigste. Thi økonomisk Betydning faar en materiel Ting kun ved den

[1] Hos hvem og hvorledes denne Tanke opkom, er udviklet af Böhm-Bawerk, *Kapital und Kapitalzins*, I, 264–324, hvor dens Gyldighed er nærmere undersøgt.

Brug, der gjøres af den, altsaa ved den Tjeneste, den yder[1]. Lettere forstaaeligt er dog det sædvanlige Udtryk, der nævner Tingen som et Indbegreb af alle de Tjenester, Besidderen kan gjøre sig af den.

§ 8. De økonomiske Goder ere altsaa Ting eller saadanne immaterielle Tjenester, Menneskene kunne gjøre hverandre. Begge siges at være ydre Goder. Hertil bør Begrebet økonomiske Goder indskrænkes. Mange ville dog udvide det langt ud over denne Begrænsning.

Til de økonomiske Goder henregne Adam Smith[2] og ikke faa yngre Forfattere ogsaa den personlige Dygtighed, Menneskene anvende i sin økonomiske Virksomhed, forsaavidt denne Dygtighed er erhvervet; thi selve Erhvervelsen af saadan Dygtighed er efter deres Mening økonomisk Virksomhed. Dette er, som senere skal vises, ikke rigtigt. Det er desuden vanskeligt eller endog umuligt at skjelne mellem medfødt og erhvervet økonomisk Dygtighed. Flere Forfattere gaa derfor et Skridt videre, idet de regne ogsaa den medfødte Dygtighed til de økonomiske Goder. Herved kommer man til at medtage ikke blot Sundhed, physisk Styrke, manuel Færdighed og intellektuel Dygtighed, men ogsaa de moralske Egenskaber, Paalideligheden, Fliden, Pligtfølelsen, kort sagt alle de personlige Egenskaber, der fremme og lette Menneskenes økonomiske Virksomhed, og som i saa Henseende unægtelig ere af den allerstørste Betydning. Alle disse Evner og Egenskaber har man med et fælles Navn kaldt indre Goder[3].

[1] John Rae, *New Principles of Political Economy*, 1834, Side 92; Böhm-Bawerk, *Kapital und Kapitalzins*, I, 277—279 og II, 362—363, Noten; Irving Fisher, *Senses of Capital*, i *Journal of Economics*, VII, Side 202.

[2] *Wealth of Nations*, Bog II, Kap. I, Side 122, hvor han henfører den personlige erhvervede Dygtighed under Begrebet Kapital.

[3] Hermann, *Untersuchungen*, Side 103 ff., jfr. 107, hvor han siger, at Arbeidskraft er et økonomisk Gode, men ikke en Omsætningsgjenstand. Mange kalde de indre Goder personlig Kapital, hvori ligger, at de ere økonomiske Goder, saaledes Ex. Walras, *Eléments d'Economie Pure*, No. 233; Pareto, *Cours d'Econ. Polit.*, § 91. Marshall, *Principles* Bog II, Kap. II § 3, skjelner mellem to Slags Rigdomme, nemlig for det Første de egentlige økonomiske Goder og dernæst Rigdomme i videre Forstand, nemlig disse med

Mellem de indre og ydre Goder er der en væsentlig Forskjel. Den, som raader over Goder af sidstnævnte Slags, kan overdrage dem til andre. Han kan afhænde sine Ting og har da skilt sig ved dem. Sin Dygtighed, Redelighed og andre Egenskaber kan man vistnok benytte i Andres Tjeneste. Men ved sine indre Goder kan man ikke skille sig for at overdrage dem til Andre. Omsætningsgjenstande ere altsaa ikke de indre Goder, men kun de ved sammes Hjælp ydede Tjenester. Indbefattede de økonomiske Goder ogsaa de indre, maatte efter den almindelige Bestemmelse af Begrebet Indtægt enhver Tilvæxt, som en Persons Dygtighed erholdt i et vist Tidsrum, regnes som Indtægt for ham.

Den Egenskab at kunne overdrages Andre (Transferabiliteten) maa saaledes sættes som et af Kjendemærkerne paa de økonomiske Goder. Herved er det dog ikke Meningen at udelukke Gjenstande, der vel ifølge sin Natur lade sig afhænde, men hvis Afhændelse er forbudt ved Lov, f. Ex. de med et fideikommissorisk Baand belagte Eiendele.

§ 9. Til de økonomiske Goder have Mange villet medregne alle Formuesrettigheder[1]. Herunder indgaa foruden Eiendomsrettigheden samt, om man vil, Brugsrettigheder over fremmed Eiendom ogsaa flere andre Slags Rettigheder, saaledes alle uopfyldte, men retlig gyldige Fordringer. Nogen har paa, at visse materielle, individuelt eller generisk bestemte Gjenstande skulle blive ham overdragne, eller paa Arbeidsydelser af andre Personer, altsaa Fordringer paa, at disse skulle fore-

Tillæg af de saakaldte indre Goder. Et Menneske er et materielt Væsen. Mennesker maa derfor, siges der undertiden, nævnes blandt de økonomiske Goder, en Mening, som forsvares af Irving Fisher i *Journal of Economics*, VII, 201, men med iøinefaldende svage Grunde. Slaver ere vistnok Eiendomsgjenstande og økonomiske Goder, men frie Mennesker ikke, jfr. Roscher, *Grundlagen*, § 3. Som let sees, er man her inde paa ganske ufrugtbar Scholastik.

[1] Spørgsmaalet er drøftet af Böhm-Bawerk i en fortrinlig Monographi, *Rechte und Verhältnisse vom Standpunkte der volkswirthschaftlichen Güterlehre*, 1881. Han besvarer Spørgsmaalet nægtende. Blandt dem, der ville medregne alle Formuesrettigheder til de økonomiske Goder, nævne vi Goldschmidt, *Universalgeschichte des Handelsrechts*, Side 31, Note 51; Wagner, *Grundlegung*, § 119, jfr. dog § 23; Marshall, *Principles*, Bog II, Kap. II, § 2.

tage positive Handlinger eller undlade visse Handlinger af økonomisk Natur, som ellers vilde have været dem tilladte. Det er de fra Retsvidenskaben bekjendte Fordringsrettigheder. Endvidere Eneret til at foretage et vist Slags Handlinger af økonomisk Natur, f. Ex. Forlagsretten til en Bog, Patent paa Forfærdigelse eller Salg af et vist Slags Industrigjenstande. Enhver saadan Eneret medfører Ret til at forbyde Andre at foretage Handlingerne.

Hvis det er tilladt at afhænde de nævnte Slags Rettigheder, ere de Omsætnings- og Værdigjenstande. De ere saaledes ingenlunde Økonomien uvedkommende. Men de have ingen selvstændig Værdi. Fordringsrettighedernes Værdi beror først og fremst paa den Forpligtedes Evne til at opfylde sin Forpligtelse, dernæst paa dennes Forfaldstid og endelig paa Gjenstandens Beskaffenhed og Mængde. Enerettighedernes Værdi beror paa Almenhedens Lyst og Evne til at kjøbe den monopoliserede Gjenstand. De omhandlede Formuesrettigheder ere hverken Midler til at tilfredsstille menneskelige Behov eller Hjælpemidler til at fremstille saadanne. Med en uopfyldt Fordring paa 100 Hektoliter Korn kan man ikke tilfredsstille sin Hunger. Bruge Kornet hertil kan alene Sælgeren, saalænge han ikke har leveret det til Kjøberen. Baade Fordringerne og Enerettighederne danne vel Bestanddele af Rettighedshaverens, men ikke af Samfundets Formue. De ere Byrder for andre Samfundsmedlemmer og vedkomme blot den stedfindende eller fremtidige Formuesfordeling. De bør derfor ikke regnes som økonomiske Goder.

Til Formuesrettighederne høre ogsaa faktiske Afsætningsfortrin, der kunne afhændes. Sælges et anseet Handelsfirma, en Avis med stort Abonnement eller en Skole med god Søgning, blive de ofte betalte meget høiere end Værdien af de i Salget medfølgende materielle Gjenstande og Tilgodehavender. Kjøbesummen sættes høiere, fordi Kunderne antages at ville følge med Forretningen. Som oftest indbefatter imidlertid Salget Eneret til at føre Forretningens Navn, og isnafald gaar Tilfældet ind under det ovenfor Udviklede. Undertiden kan dog Sagen stille sig anderledes, nemlig hvor Sælgeren ikke yder Kjøberen andet end sin Anbefaling, f. Ex. hvor en Læge eller Sagfører sælger sin Praxis. Anbefalingen

er en Tjeneste og skulde følgelig være et økonomisk Gode. Det Samme kan da siges om alle andre lignende Anbefalinger. En subtil Dialektik fører naturligvis tilsidst ogsaa Begrebet økonomiske Goder ud i Taagen.

§ 10. Den før omtalte gamle Inddeling af de økonomiske Goder i Konsumtions- og Produktionsmidler er anvendelig ikke blot paa Ting, men ogsaa paa Tjenester. Til den har den østerrigske Skole nu knyttet en yderligere Inddeling og en ny Terminologi. Den kalder de færdige Konsumtionsgjenstande Goder af første (eller nærmeste) Orden, Produktionsmidlerne derimod Goder af høiere (fjernere) Orden[1].

De sidste kunne staa i forskjelligt Forhold til Goderne af første Orden. Nogle Goder af fjernere Orden omdannes umiddelbart til Goder af første Orden. De kaldes da Goder af anden Orden. Andre bruges til at frembringe Goder af anden Orden. De kaldes da Goder af tredie Orden. Brød er et Gode af første Orden. Melet, Bagerovnen, de Tjenester, Bageren og hans Medarbeidere have ydet i Bagervirksomheden, samt det derunder forbrugte Brændsel ere Goder af anden Orden. Det Korn, hvoraf Melet er malet, Møllen, den Vandkraft, som driver denne, de Tjenester, der ydes ved Arbeidet i Møllen og med Transporten af Melet fra Møllen til Bageren, ere Goder af tredie Orden. Den Ager, paa hvilken Kornet er voxet, Agerbrugsredskaberne, det Hestearbeide, hvorved disse ere bragte i Virksomhed, Sædekornet, de ved Bondens Arbeide i Kornavlen og Kornets Indhøstning ydede Tjenester, ere Goder af fjerde Orden. Rækken kan fortsættes opover, hvor langt det skal være.

§ 11. Visse Goder kunne siges at være selvstændige, nemlig naar de hvert for sig ere fuldt færdige til Forbrug, f. Ex. Brød, færdige Klæder og deslige.

Der er andre økonomiske Goder, som først kunne tilfredsstille et Behov, naar de bringes i indbyrdes Forbindelse. De kaldes da i den moderne Værdilære komplementære eller korrelate Goder[2]. Herhen kunne ogsaa visse Nydelsesmidler henhøre. Til sin Mad maa man have Salt, til sin

[1] Menger, *Grundsätze*, Side 7–10; Böhm-Bawerk, *Rechte und Verhältnisse*, Side 100—107.

[2] Gossen, *Entwickelung der Gesetze des menschlichen Verkehrs*, Side 24—27; Menger, *Grundsätze*, Side 11–26.

Kaffe vil man gjerne have Sukker og Fløde. Til en Kjøretur maa man have ikke alene en Hest, men ogsaa en Vogn og Sæletøi; til at ro maa man have en Baad og et Par Aarer. Fornemmelig faar Begrebet Anvendelse paa Produktionsmidlerne. Alle saadanne ere komplementære Goder. Dette gjælder om Raastofferne, ligeledes om Maskinerne. Enhver saadan dannes ved en Sammenføining af Hjul, Skruer og andre Bestanddele, som, hver for sig, ikke tilfredsstille noget Behov, men af hvilke ordentligvis ingen tør mangle, hvis Maskinen skal kunne bruges. Taget i videste Forstand, er hver Hovedgruppe af Produktionsmidler: Naturens Kræfter og Stoffer, Kapitalgjenstandene og det menneskelige Arbeide komplementære Goder; thi først naar de bringes i hensigtsmæssig Forbindelse med hverandre og i rette Mængdeforhold, blive de menneskelige Behov tilfredsstillede i størst mulig Udstrækning.

§ 12. De økonomiske Goder af første Orden ere i een Henseende de vigtigste. De alene tjene til umiddelbar Tilfredsstillelse af menneskelige Behov, og det er for deres Skyld, Goderne af fjernere Orden frembringes eller tilegnes.

Men Forbrugsgoderne kunne efter sin Art være mere eller mindre nødvendige. De kunne udkræves til Livets Vedligeholdelse og kaldes da Livsfornødenheder, Livsmidler eller physiske Existentsmidler.

Andre Slags Konsumtionsgjenstande kunne undværes, men eftertragtes, fordi de skaffe Nydelse eller formindske Lidelse. De kaldes derfor Nydelsesmidler. Men de ere mere eller mindre undværlige. Nogle Slags materielle Nydelsesmidler, f. Ex. Kaffe, Tobak, visse Slags Klædesplag eller Bohave, saasom Sengklæder, Glasvinduer, ere ved det civiliserede Samfunds Sædvaner blevne næsten ligesaa nødvendige for alle dets Medlemmer som de egentlige Livsfornødenheder, og dette gjælder end mere for de Individer og Samfundsklasser, der ere naaede op til et høiere Udviklingstrin. Saadanne Goder kaldes Kulturfornødenheder. Til dem høre ogsaa Aviser og Bøger. Mange Slags Nydelsesmidler kunne derimod undværes med mindre Savn. Dem kalder man Luxusartikler.

Enhver af disse tre Klasser Forbrugsgoder indbefatter ikke blot Ting, men ogsaa immaterielle Tjenester.

Grænsen mellem dem er vanskelig at drage; men undværes kan Inddelingen ikke[1].

Tilfredsstillelsen af Behovene for Livsfornødenheder medfører i Almindelighed en Nydelse. For Kortheds Skyld indbefatter man derfor ofte ogsaa de dertil fornødne Forbrugsgjenstande under Udtrykket Nydelsesmidler.

Kapitel 18.

Økonomiens Forskjel fra og Sammenhæng med anden menneskelig Virksomhed[2].

§ 1. Socialøkonomien er en Virksomhed, en sammenhængende Række Villiesytringer, der afpræge sig i Handlinger. Men ikke al Virksomhed er Socialøkonomi. Der maa følgelig skjelnes mellem denne og anden menneskelig Virksomhed. At drage en skarp Grænse mellem dem er imidlertid vanskeligt og paa visse Punkter umuligt.

Menneskene have Behov, der tilfredsstilles gjennem biologiske Processer uden nogen derpaa rettet Villiesytring. Man tiltrænger saaledes at faa sit Blod renset, hvilket sker gjennem Aandedrætsorganerne. Enhver saadan Proces falder udenfor den økonomiske Virksomhed. Men kræves der nogen særskilt Foranstaltning til at skaffe frisk Luft, f. Ex. Anbringelsen af et Ventilationsapparat, bliver den en økonomisk Handling.

Begrebet økonomiske Handlinger indbefatter ogsaa Undladelser af økonomisk Betydning, saasom hvis Nogen, der raader over Midler til at tilfredsstille et Behov, opsætter dermed, fordi han venter sig en større fremtidig Tilfredsstillelse, f. Ex. hvis han lader være at hugge i sin Skov. Fremdeles hvis nogen mod Vederlag af en anden Person undlader at foretage en tilladt Handling.

§ 2. Forat en Handling skal være af økonomisk Natur, det vil sige et Led i Økonomien, maa den medføre en Opof-

[1] Denne Inddeling er gammel. Adam Smith skjelnede mellem *necessities, conveniences* og *amusements* i *Wealth of Nations*. Side 13, jfr. 394.

[2] Se fornemmelig Wagner, *Grundlegung*, Bog I. Kap. I. med udførlig Veiledning i den herhen hørende Litteratur.

relse for den Handlende. Opofrelsen kan bestaa i en legemlig eller aandelig Anstrengelse, altsaa være et Arbeide. Eller den kan bestaa i Forbrug eller Afhændelse af et økonomisk Gode, eller en Udsættelse med at forbruge et saadant paa et Tidspunkt, da man føler Trang dertil.

Enhver Handling taber Egenskab af Opofrelse, naar den foretages for sin egen Skyld, f. Ex. naar Nogen synger, spiller eller danser for egen Fornøielse. Handlingen er isaafald ikke af økonomisk Natur.

Men lignende Handlinger kunne være Led i den Handlendes økonomiske Virksomhed, nemlig forsaavidt han ved dem yder andre Mennesker en Tjeneste og faar Betaling herfor. Og en Handling kan være af blandet Natur, saasom hvis Nogen jager baade for sin Fornøielse og for at forsyne sit Hus med Vildt.

Mangt Slags aandeligt Arbeide, Digterens, Kunstnerens, Videnskabsmandens, Statsmandens har ofte saadant dobbelt Øiemed. Den væsentlige Drivfjeder til dygtigt Arbeide af disse Slags vil gjerne være en indre Trang dertil. Selv et Slags Arbeide, som oprindelig har kostet stor og ublandet Selvovervindelse, men til hvilket man omsider er bleven baade vant og dygtig, kan omsider blive saa kjært eller tilvant, at man ikke vil undvære det. Alligevel maa det siges at beholde sin Egenskab af økonomisk Virksomhed, saalænge det tillige bringer økonomiske Goder som Vederlag.

Allerede her viser det sig, hvor flydende Grænsen er mellem de Handlinger, der indgaa i, og dem, der ligge udenfor den økonomiske Virksomhed.

§ 3. Som sikkert Kjendemærke paa, at en Virksomhed er af økonomisk Natur, fremhæves det undertiden, at den drives af et eiendommeligt Princip, Spareprincipet eller «de mindste Midlers Lov»[1]. I Økonomien stræber man at opnaa det størst mulige Resultat, det vil sige den størst mulige Behovstilfredsstillelse med de mindst mulige Opofrelser. Men dette Princip gjælder i al anden menneskelig Virksomhed,

[1] Udtrykket er hentet fra Naturvidenskaben. Kort Udsigt over dets Historie giver Helmholtz i sine *Wissenschaftliche Abhandlungen*, Bind III, [illegible]

som kræver Opofrelser af noget Slags. Hærføreren søger at vinde den fuldstændigste Seir med det mindst mulige Tab af Soldater. Vil man tilegne sig Dygtighed i et vist Fag, stræber man at gjøre det paa letteste og hurtigste Maade, altsaa med mindst Anstrengelse. Princípet er følgelig ikke eiendommeligt for den økonomiske Virksomhed. Tilsidesættes det i en saadan, ophører denne ikke at være Økonomi, men bliver slet Økonomi. Tilsidesættelsen kan dog være fuldt beføiet, nemlig hvor den paakaldes af høiere Hensyn.

§ 4. Socialøkonomi er Samvirksomhed. Forat en Handling skal indgaa som Led i den Virksomhed, der kaldes Socialøkonomi, maa den kunne foretages af Andre end dem, hvis Behov skal tilfredsstilles. Den, som vil opretholde sin Sundhed, maa tage legemlig Bevægelse. Dette kan ingen Anden gjøre for ham. Vil Nogen tilegne sig en Videnskab eller Færdighed, maa han gjøre det selv. Saadanne Anstrengelser ere ikke økonomisk Virksomhed, ei engang om man underkaster sig dem i det Øiemed at beholde sin Arbeidskraft eller at opnaa en lønnet Ansættelse. Økonomisk Virksomhed bliver Anstrengelsen derimod, hvis man tager betalt Undervisning hos Andre eller benytter sine Kundskaber eller Færdigheder som Erhvervsmidler.

Spise, drikke, bære Klæder og tage Husly maa man i egen Person. Indskrænker man Begrebet Socialøkonomi til Handlinger, man kan lade Andre foretage for sig, kunde det synes, som om man maatte give de Forfattere Ret, der mene, at Socialøkonomiken ikke har at befatte sig med det personlige Forbrug, se ovenfor Kap. 2, § 11. Som Forsvar for, at dette medtages, har man undertiden paaberaabt sig, at ogsaa det personlige Forbrug maa være sparsommeligt, altsaa økonomisk. Men efter hvad der i foregaaende Paragraph er udviklet, kan dette Forsvar ikke ansees fyldestgjørende.

Ved nærmere Overveielse bortfalder dog den her fremhævede Betænkelighed. Ligesom Produktionen har to Sider, den økonomiske og den tekniske, af hvilken den første ligger indenfor, den anden udenfor Socialøkonomikens Omraade, saaledes gjælder noget Lignende om Konsumtionen. Alle ere enige om, at den produktive, upersonlige Konsumtion, Forbrugen af Raastoffer og andre Produktionsmidler, hører med

blandt Socialøkonomikens Undersøgelsesgjenstande. Den produktive Konsumtion forbruger økonomiske Værdier. Det Samme er Tilfældet med den personlige Forbrug. Denne er ikke blot personlig Nydelse, men ogsaa Værdiforbrug. Ofrer Nogen for meget i luxuriøst Forbrug, vil han som oftest lægge op for liden Kapital. Den, som sparer for meget i sit Forbrug af Fødemidler, taber Arbeidskraft. Den, som koster for lidet paa sin Uddannelse, skaffer sig ofte for liden Erhvervsevne. De Forfattere, der ville udelukke den uproduktive Konsumtion, pleie alligevel i sine Fremstillinger af Socialøkonomiken at medtage det Misforhold mellem Produktion og personlig eller upersonlig Konsumtion, der kommer tilsyne i de økonomiske Kriser. Den personlige Forbrug har altsaa Sider, som nødvendigen høre ind under Samfundsøkonomien. Men den har andre Sider, som ere uden Interesse for Samfundsøkonomien, idet de blot vedkomme det forbrugende Individs eget Velbefindende, f. Ex. hvorledes det indretter sine Maaltider, hvilke Kunstnydelser det foretrækker o. s. v.

§ 5. Er Handlingen af det Slags, at den kan foretages af nogen Anden end den Person, hvis Behov den skal tilfredsstille, taber den ikke Egenskaben af økonomisk Virksomhed derved, at den i det foreliggende Tilfælde foretages af ham selv, f. Ex. om han ved eget Arbeide avler Korn, Poteter, Grønsager til eget Forbrug, forfærdiger sine egne Redskaber og Klæder, opfører sit eget Hus. Dette gjælder ogsaa de i tarvelige Husholdninger forefaldende Smaatjenester, som Familiens Medlemmer yde hverandre, men som hos Familier i bedre Kaar udføres af deres Tyende eller andre lejede Arbeidere. Tilsammentagne spille dette Slags Tjenester en meget betydelig Rolle i Samfundets Økonomi. De kunne dog tabe Karakteren af økonomisk Virksomhed, hvis de ikke medføre mærkbar Opofrelse for dem, der udføre disse Handlinger. Navnlig gjælder dette, hvor der er Tale om at bestemme en Persons skatbare Indtægt[1].

Her viser det sig atter, hvor vanskeligt det kan være at bestemme Begrebet Økonomi saa skarpt, at dets Begrænsning bliver utvivlsom.

[1] Statsøkonomisk Tidsskrift for 1898, Side 221—222.

§ 6. Denne Vanskelighed hidrører fra, at Socialøkonomien er et Led i hele den menneskelige Virksomhed og staar i levende Sammenhæng med dennes øvrige Led. Dette har stillet sig klarest for den historiske Skole[1] og tiltrænger nu for Tiden ingen nærmere Udvikling.

Dette Forhold mellem Økonomien og anden menneskelig Virksomhed maa haves for Øie, naar der spørges om de Bevæggrunde, der gjøre sig gjældende i dem. En Persons Handlinger have alle sit nærmeste Udspring i en fælles Kilde, nemlig hans egen Villie. Seede fra denne Side danne de en Enhed. De bør altsaa staa i Samklang med hverandre. Dette gjælder ogsaa om de Handlinger, der høre til hans økonomiske Virksomhed. De skulle staa ikke alene i fornuftig Forbindelse med hverandre, men ogsaa i Harmoni med hans øvrige Virksomhed og underordnes hans sande Livsopgave. Dette er den ideale Fordring til Livet. Ingen formaar at fyldestgjøre den helt ud, og Mange krænke den paa det Groveste. Heraf opstaar Forstyrrelser i den Enkeltes og i Samfundets Liv, ogsaa i økonomisk Henseende.

Sin Livsopgave opfatte de forskjellige Mennesker forskjellig. Anderledes kan det ikke være, da de ere saa forskjellige baade med Hensyn til Naturanlæg, Omgivelser og Uddannelse. Deres fælles Menneskenatur medfører dog altid en vis Lighed i deres Bevæggrunde, især hos Personer, der staa paa samme Kulturtrin. I Hovedsagen er det samme Slags Bevæggrunde, som drive dem, ihvorvel med stor Forskjel i den Styrke, hvormed de gjøre sig gjældende hos de forskjellige Individer, i de forskjellige Livsforhold og paa Individets og Samfundets forskjellige Udviklingstrin. Dette bevirker, at Menneskelivet, ogsaa i dets Økonomi, antager sin rige Mangfoldighed af Former, Strid og Forvirring, men ogsaa Udvikling og Fremskridt.

§ 7. Men mellem hvert særskilt Slags Virksomhed og Bevæggrunde, som lede den, maa der dog efter Sagens Natur være en indre Sammenhæng. De Bevæggrunde, der gjøre sig gjældende i Samfundsøkonomien, antage derfor til en vis Grad sit eiendommelige Præg. Den ældre klassiske Skole overdrev

[1] Knies, *Politische Ökonomie*, Side 141—147.

dette. Den gik uden nærmere Forbehold ud fra, at i sin økonomiske Virksomhed søgte Enhver at skaffe sig selv det størst mulige Udbytte af denne og altsaa lod sig drive alene eller væsentlig af Hensyn til egen økonomisk Fordel. Den tænkte sig alle Mennesker skaarne over een Kam og ethvert af dem som en *homo oeconomicus*. Denne Forudsætning laa nær for Alle, der sluttede sig til Adam Smith i hans ovenfor (Kap. 7, § 3) omtalte Anskuelse, at Individet ved at virke til Fremme af egen Interesse i Almindelighed ogsaa handler til Samfundets Gavn.

Som i Kap. 11, § 4 omtalt, paadrog Skolen sig herved Bebreidelser baade for videnskabelig Ensidighed og for Ligegyldighed med Hensyn til Menneskelivets høiere Formaal, «ethisk Indifferentisme», Bebreidelser, der dog ikke ramme Adam Smith selv saameget som hans Efterfølgere, og heller ikke alle disse i den Grad, som det har været paastaaet[1].

Den nyere klassiske Skole tog Hensyn til disse Bebreidelser. Stuart Mill udtalte vistnok i sit første Værk, at Socialøkonomiken betragter Mennesket alene som optaget med at erhverve og forbruge økonomiske Goder[2]. Dette ansaa han som paakrævet af den rette videnskabelige Methode, som nødvendigen medfører, at hver enkelt Undersøgelsesgjenstand «isoleres»[3]. Men i sit økonomiske Hovedværk forandrede han tildels sit Standpunkt. Han gjorde her opmærksom paa, at Adam Smith ikke alene havde udviklet Socialøkonomikens Principer, men ogsaa omhandlet deres praktiske Anvendelser og derunder var kommen ind paa mange Ideer og Undersøgelser, som ligge udenfor Socialøkonomiken, betragtet som abstrakt Videnskab. Stuart Mill erkjendte selv, at Socialøkonomiken i sine praktiske Anvendelser er uadskillelig forbunden med mange andre Grene af Samfundsvidenskaben. «Naar man ser bort fra Detaljer, er der maaske ingen praktisk Opgave, end ikke blandt dem, der komme de rent økonomiske Spørgsmaal nærmest, som lader sig afgjøre efter blotte økonomiske Hensyn. Adam Smith taber aldrig

[1] Marshall, *Principles*, I, Side 85, Note 1 og nærværende Skrift, Kap. 2, § 8; Knies, *Politische Ökonomie*, Side 223—225.

[2] Stuart Mill, *Essays*, Side 138.

[3] Stuart Mill, *System of Logic*, Bog VI, Kap. IX, § 3.

denne Sandhed afsyne. I sine Anvendelser af Socialøkonomikens Sætninger paakalder han ofte andre og høiere Hensyn. Det er denne Omstændighed, der giver hans Værk dets Paalidelighed og store Indflydelse paa Statsmændene og den offentlige Mening[1].»

§ 8. Herved kom Socialøkonomiken i erkjendt Forhold til andre Videnskaber, nemlig Psychologien, Ethiken og Retsphilosophien. Psychologien forklarer, hvorledes Menneskene blive sig sine Bevæggrunde bevidste. Den afgiver herved Grundlaget for den moderne Værdilære. Ethiken vurderer de forskjellige Slags Bevæggrunde, idet den undersøger deres Berettigelse, medens Retsphilosophien stræber at udfinde, hvor langt det lader sig gjøre gjennem ydre Tvang at hævde de berettigede og hemme de uberettigede Bevæggrundes Virkninger i Samfundet.

Alle disse tre Videnskaber vare ældre og videre fremme i sin Udvikling end Socialøkonomiken, da denne begyndte at tilgodegjøre sig deres Resultater. Men ingen af dem var naaet saalangt frem som til Enighed engang om sine egne Principer. Striden om disse har selvfølgelig sin Interesse ogsaa for Socialøkonomiken; men paa nogen indtrængende Drøftelse heraf kan vor Videnskab ikke indlade sig uden at komme langt udover sine Grænser.

Paa dette Sted, hvor der er Tale om Sammenhængen mellem de menneskelige Bevæggrunde, som gjøre sig gjældende i og udenfor Samfundsøkonomien, er det selvfølgelig dennes Forhold til Ethiken, som er af Interesse. Spørgsmaalet erkjendes at have faaet en saa alvorlig Betydning, at det nu bliver omhandlet, tildels meget indgaaende, saavel af Philosopherne som Socialøkonomerne.

§ 9. Om een Ting er man væsentlig enig. Mellem den sande Moral og den sunde Samfundsøkonomi hersker der, som Leroy-Beaulieu siger, god Forstaaelse[2]. Den sidste lærer, at man skal behandle alle Mennesker, med hvem man kommer i økonomisk Samvirksomhed, hæderligen og velvilligen for at faa dem til at yde hengiven og virksom Bistand. En

[1] Stuart Mill, *Principles*, Fortalen til første Udgave.
[2] Leroy-Beaulieu, *Traité*, I. 78—79.

god Familiefader, som sørger for Hustru og Børn, er et bedre Medlem af det økonomiske Samfund end den egoistiske Pebersvend. Han vil arbeide mere, tænke mere, spare mere og dømme sundere. Alle gode økonomiske Egenskaber ere tillige Dyder. Et Samfund paa høit moralsk Standpunkt vil være vel stillet i økonomisk Henseende, producere mere, bedre og stadigere, ikke saa let henfalde til vilde Spekulationer, sky Bedragerier, være rimeligere og billigere i sine Handler, loyalere og paalideligere i hele sin økonomiske Færd. Det kan gjerne tillægges, at et Samfund med stor Velstand, skjønt denne er forbunden med eiendommelige Farer og Fristelser, unægtelig i mange Retninger har større Evne til at optage Kampen mod sine moralske Brøst. Men tør man sige, at et Samfund er mere moralsk, jo mere velstaaende det er? Det vilde være en ganske uberettiget Slutning.

Med saadanne Almensætninger kommer man ikke langt. Spørgsmaalet er, hvad den sande Moral kræver eller tillader i den økonomiske Samvirksomhed.

§ 10. Som Bidrag til Løsningen af dette Spørgsmaal har Wagner givet en grupperet Oversigt over de i Økonomien virksomme, ethisk berettigede eller tilladelige Motiver, deres Natur og Betydning[1]. Efter hans Opfatning er der fire egoistiske Hovedmotiver, nemlig 1) Fremme af egen økonomisk Fordel og Frygt for egen økonomisk Nød, 2) Frygt for Straf og Haab om Anerkjendelse, 3) Æresfølelse, Lyst til at gjøre sig gjældende og Frygt for Skjændsel og Foragt, 4) Trang til Virksomhed og Glæde enten ved selve Virksomheden eller ved dens Resultater saavel som Frygt for Følgerne af Uvirksomhed. Ved Siden heraf nævner han som No. 5 det uegoistiske Motiv, Driften til sædelig Handling, Pligtfølelse og Frygt for Samvittighedens Bebreidelser. Mod denne Systematik kan der vistnok gjøres Indvendinger. Men det turde være anskeligt at finde nogen bedre. Det er ikke let at finde den rette Bestemmelse af Begrebet Egoisme. Dens absolute Modsætning, den fuldstændige Altruisme, er et selv-

[1] Wagner, *Grundlegung*, §§ 33—53. Deres Hovedindhold gjengives af Marshall, *Principles*, Side 85, Note 1. Tiltrods for Forfatterens store Anerkjendelse er hans vidtløftige Drøftelse af Emnet ikke bleven meget paaaktet af andre Forfattere.

modsigende og upraktisk Hjernespind[1]. Alle ere enige om, at der gives en berettiget Hævdelse af egen Personlighed med dens Rettigheder og Interesser. Spørgsmaalet er kun, hvor langt disse have ethisk Gyldighed ligeoverfor andre bestemte Personer eller det hele Samfund, og paa dette Spørgsmaal lader der sig ikke give noget for alle Mennesker indlysende og for alle Tilfælde utvivlsomt Svar. For Socialøkonomien er det mindre Bevæggrundene end selve de derved fremkaldte Handlinger, som ere af Betydning. Og mellem de egoistiske og ikke egoistiske Handlinger er der ingen skarp Modsætning. De gribe over i hverandre, baade hvad angaar Motiver og Virkninger[2]. Det vil sige, en økonomisk Handling kan være fremkaldt ved flere Motiver, nogle af egenkjærlig, andre af næstekjærlig Natur, og en Handling kan have Virkninger af forskjellig Natur saavel for den Handlende som for andre Mennesker.

§ 11. Det er Spørgsmaalet om, hvor Ethiken skal søge sit Grundlag, som er af overveiende Interesse for Socialøkonomiken[3].

Som allerede for omtalt, søgte Middelalderen dette først og fremst i Bibelen, saaledes som denne var udlagt af den katholske Kirke, dernæst i de af Kirken anerkjendte naturlige Grundsætninger for Samfundslivet. Denne Synsmaade fastholdes endnu af den katholske Kirke, tildels ogsaa af protestantiske Theologer og Lægmænd, der lære, at den christne Religion er nødvendig ikke blot for at finde de sande ethiske Normer, men ogsaa, og det endnu mere, for at hævde dem i Livet med størst mulig Kraft[4]. Christendommen kan med fuld Foie sige, at den gjør Mange til brave Mennesker, som uden dens Støtte ikke vilde blive det. Spørgsmaalet har stor praktisk Betydning, først og fremst for Ordningen af det offentlige Skolevæsen.

[1] Høffding, *Ethik*, Side 137—138.

[2] Paulsen, *Ethik*, Bog II, Kap. 6.

[3] Jfr. Schmoller, *Allgemeine Volkswirthschaftslehre*, Afsnit II, navnlig § 33.

[4] H. Martensen, *Den christelige Ethik*, I. *Almindelig Del*, 1871: Roscher, *Grundlagen* § 11. Anmærkningerne til denne Paragraph give en særdeles righoldig Veiledning i Moralprincipernes Litteraturhistorie. Af nyere Værker, som tilhøre denne Retning, er vel Benjamin Kidd's *Social Evolution* det, som har vakt størst Opmærksomhed.

Den gamle kirkelige Overbevisning svækkedes i nogen Grad allerede ved Reformationen og end mere ved det gjenopvaagnende Kjendskab til den klassiske Oldtids Dannelse. Den nyere Philosophi satte sig som Opgave at udvikle en autonom eller human Ethik. En saadan maatte bygges udelukkende paa den menneskelige Natur og maatte følgelig, hvis den svarede til sin Ide, være gyldig for alle Mennesker uden Hensyn til deres religiose Tro. De Veie, ad hvilke man har forsøgt at løse Opgaven, spalte sig i tre forskjellige Hovedretninger: Eudaimonismen (Energismen), Utilitarismen og Intuitionismen.

Eudaimonismen sætter det som Menneskets høieste Opgave at udvikle sine naturlige Evner og Anlæg til den størst mulige Fuldkommenhed, eller, som det nu gjerne heder, at udvikle sin Personlighed sundt og harmonisk. Alene herved kan det opnaa det høieste Gode, hvilket man før gjerne kaldte den størst mulige Lyksalighed. Denne Lære faar let et stærkt individualistisk Præg. Det er Individets eget Lyksalighed, der er dets Formaal. Bebreidelsen bortfalder imidlertid i samme Grad, som Individet erkjender, at dets eget aandelige og legemlige Velvære afhænger af Samfundets. Ved at arbeide paa sin egen Fuldkommenhed som sit høieste Formaal yde Individerne det rigeste Bidrag til Samfundslivet, de overhovedet formaa. Det bedste Menneske er den bedste Borger. Indvendes kan det dog fremdeles, at Læren ikke har tænkt sig selv tilende. Det vilde den først have gjort, hvis den havde givet tilstrækkelig Forklaring, baade af hvad Fuldkommenheden og af hvad Lyksaligheden er[1]. Begge ere meget ubestemte Begreber.

Utilitarismen bygger Dommen om en Handlemaades ethiske Værd paa dennes Virkninger. En Handlemaade er moralsk, naar den regelmæssig fremkalder gode, det vil sige nyttige Virkninger. Umoralsk er derimod Handlingen, hvis den regelmæssig fremkalder skadelige Virkninger. Denne Lære lægger altsaa afgjørende Vægt paa de praktiske Interesser. Men den fremkalder det vanskelige Spørgsmaal, om det er det handlende Individs eller det hele Samfunds Inter-

[1] Se f. Ex. Sidgwick, *Methods of Ethics*, 6te Udgave 1901, Bog III Kap. XIII og XIV, samt side 375 og 395.

esser, der afgive den sande Maalestok for den ethiske Bedømmelse. Den første Lære kaldes den egoistiske eller subjektive Hedonisme, den anden den universalistiske Hedonisme (Sidgwick) eller den sociale Utilitarisme (Jhering).

Spørgsmaalet har Betydning for Ethiken i hele dens Omfang, ikke blot for Moralen i snævrere Forstand, men ogsaa for Retsphilosophien, for denne endog i fremtrædende Grad. Til Værn om de Interesser, Retsordenen tillægger størst Vægt, anvender den nemlig ydre Tvang, altsaa det Middel, der gjør det mest iøinefaldende Indgreb i den personlige Frihed.

I Modsætning til Eudaimonismen og Utilitarismen have gjennem lange Tider en Række anseede Forfattere, især engelske og skotske, hævdet Intuitionismen, nemlig den Anskuelse, at de ethiske Normer have sit Grundlag i Menneskenes medfødte Natur, deres Instinkter og Evner[1]. Dette Grundlag har været beskrevet paa forskjellige Maader. Man har kaldt det den medfødte moralske Sands, Samvittigheden, Retfærdighedsbegrebet. I saadan Skikkelse kan Læren knyttes nær til den theologiske Ethik. Men man har ogsaa sagt, at Moralens Grundlag ligger i den sunde Menneskeforstand. Denne Tanke har vel nærmest Betydning som en Protest mod de Dunkelheder og Spidstindigheder, der lettelig komme til at klæbe ved enhver strengt videnskabelig Gjennemførelse af et enkelt abstrakt Moralprincip, være sig Eudaimonismens eller Utilitarismens. Men naar man hævdede den sunde Menneskeforstand som Moralens Grundlag, tænkte man paa de gjængse, almindelig herskende moralske Fordringer. I denne Forestilling ligger, synes det os, den første Spire til den moderne Evolutionslære, at disse have sin Gyldighed deri, at de ere fremkomne gjennem en i sig selv berettiget historisk Udvikling.

Intuitionismens Grundsynsmaade optoges af Kant. I sine moralphilosophiske Værker udviklede han, at Handlingernes moralske Værdi er ganske uafhængig af deres Virkninger og alene beror paa den handlende Persons Sindelag. Han sagde, at det Eneste, som her i Verden er absolut godt, er den gode Villie, og god er den Handlendes Villie kun, naar den gaar ud paa at opfylde Pligtens Bud. Dette

[1] Litteraturanvisning hos Høffding, *Den nyere Filosofis Historie*, I, 365–375 og 419–422.

taaler ingen Undtagelse, ingen Ulydighed, og Kant kalder det derfor det kategoriske Imperativ. Pligten skal opfyldes for dens egen Skyld uden Hensyn til den Glæde, Opfyldelsen skaffer. Kjendetegnet paa et Pligtbud er, at det under samme Omstændigheder er lige for Alle. Moralloven kræver derfor, at Menneskene skulle handle paa saadan Maade, at den kan blive gjældende Regel for Alle. Hvad Pligten kræver, maa derfor være sikkert og umiddelbart indlysende for Alle. Naar man skal strække Blikket over hele Tilværelsen, er det, siger Kant, altid indhyllet i ugjennemtrængelig Dunkelhed, hvad der bringer sand og varig Fordel. Derimod er det selv for den simpleste Forstand let at skjønne, hvad der er Pligt. Her gjør Kant sig øiensynlig skyldig i en Overdrivelse. Ligeledes naar han fatter Pligtbegrebet saa strengt, at han nægter det Fortjenstlige i Pligtopfyldelsen, saafremt den sker af Lyst. Det Berettigede i denne Synsmaade strækker sig neppe videre end til den gamle praktiske Regel, at Enhver, der er i Tvivl om, hvad der er hans Pligt, ofte handler rettest i at vælge det, hvortil han ikke har Lyst. Men lykkeligvis forholder det sig saa, at et Menneske kan vænne sig saaledes til at gjøre sin Pligt, at det bliver ham en Glæde at opfylde den, ligesom selve Evnen til at finde Sandheden skjærpes ved at søge oprigtigt efter denne. Det er Eudaimonismens Styrke at fremhæve dette.

§ 12. Af disse tre Moralprincipер er det Utilitarismen, som har spillet den største Rolle i Socialøkonomiken, og ved hvilken vi derfor særligen maa fæste Opmærksomheden.

Utilitarismens fornemste Repræsentant er Englænderen Jeremias Bentham. Han var først og fremst Retsphilosoph, den liberale Radikalismes videnskabelige Ordfører[1].

[1] Som Forfatter fremtraadte Bentham først i 1776 med et Skrift, *Fragment on Government*, udgivet paany 1891 med en lærerig Indledning af F. C. Montague. Hans næste Værk var *Defence of Usury*, 1787, hans fuldstændige Forsvar for den frie Rentefod. Hans retsphilosophiske Hovedværk er *Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, 1789, i ny og omarbeidet Udgave 1823, nyeste Oplag 1871. Først efter hans Død i 1832 udkom hans *Manual of Political Economy* i sin Helhed. Et temmelig fuldstændigt Udvalg findes den i *Petite Bibliothèque Universelle*. Om Bentham se Afhandling af Stuart Mill i hans *Dissertations* B. I. Bonar har skrevet om ham Artikelen *Bentham* i Palgraves *Dictionary*. Se end-

Det er ham, som mere end nogen Anden har bidraget til at sætte alle Samfundsproblemer under Debat. Han slog sig aldrig tiltaals med det Bestaaende, men forlangte, at det paa ethvert Punkt skulde gjøre Rede for sig og vise, hvorvidt det hvilede paa tilstrækkelige, fornuftmæssige Grunde. Hertil frembød den engelske Retsforfatning, saadan som Bentham forefandt den, megen Opfordring. Med stort dialektisk Mesterskab paaviste han fra sit eiendommelige, rent rationalistiske Standpunkt alle de Feil, Huller og Overflødigheder, som fandtes baade i de Institutioner, han angreb, og i deres Forsvareres Tankegang. Bentham gjorde det til sin Hovedopgave at fremstille Principerne for en ny og bedre Lovgivning. Men for at kunne gjøre dette maatte han drøfte de menneskelige Handlingers moralske og økonomiske Bevæggrunde. Han ansaa Individets Lykke eller Nytte som den eneste berettigede Bevæggrund og indklædte denne Tanke i en Fremstilling, som er bleven klassisk. Han sagde: «Naturen har stillet Menneskeheden under Styrelse af tvende suveræne Herrer: Lidelsen og Glæden. Det tilkommer alene dem at udpege, hvad vi bør gjøre, og bestemme, hvad vi skulle gjøre. Lænkede til deres Throne er paa den ene Side Maalestokken for Godt og Ondt, paa den anden Side Aarsagernes og Virkningernes Kjæde. De styre os i Alt, hvad vi gjøre, sige og tænke. Enhver Anstrengelse for at ryste deres Herredømme af os vil blot vise og bekræfte dette. Nyttetheorien erkjender dette og tager det som Grundlag for Bestræbelsen efter at opnaa Lykken gjennem Fornuft og Lov.» Nytte er efter Benthams Terminologi den Egenskab ved en Gjenstand eller Handling, at den virker til at frembringe Fordel, Gode, Glæde eller Lykke for den Person eller det Samfund, om hvis Interesser der handles. Bentham har ikke alene indskjærpet Nytteprincipet, men ogsaa paavist, hvad der bestemmer Nyttens Indflydelse som Bevæggrund. Glæderne kunne, siger han, være forskjellige med Hensyn til Styrke, Varighed, Sikkerhed, Nærhed eller Fjernhed i Tid, saavelsom med

videre Høffding, *Nyere Filosofis Historie*, II, 332—336. En fyldig og høist interessant Fremstilling af hans Tidsalder, Liv og Lære giver Leslie Stephen i *The English Utilitarians*, 1900, Bind I.

Hensyn til deres Evne til at affode nye Goder. De kunne være af forskjellig Udstrækning, nemlig eftersom de forplante sig til flere eller færre Personer. Alt dette gjælder ogsaa om Lidelserne. Men Glæder og Lidelser kunne voldes ved samme Handlinger og maa da nødvendigen følges ad. De ere isaafald af blandet Natur, og deres Virksomhed som Bevæggrunde beror da paa, hvorvidt de forudseede Glæder eller Lidelser have Overvægten. Han betragtede dem altsaa som rene Kvantiteter[1]. Det er dette, der gjør hans Lære saa tiltalende for Mathematikerne[2].

Hvorledes Bentham har tænkt sig Forholdet mellem Individets og Samfundets Interesser, er uklart og omtvistet[3]. Det er blot Individer, som kunne ville og handle, og det er blot hos dem, de forskjellige Bevæggrunde gjøre sig gjældende. Efter Benthams Lære tager intet Individ Hensyn til Andet end sin egen Lyst og sin egen Smerte, altsaa til sin egen Nytte. Bentham forestiller sig Bevæggrundene som Kvantiteter. Commensurable ere disse kun, forsaavidt de gjøre sig gjældende hos samme Individ. De forskjellige Individers Bevæggrunde ere egentlig incommensurable Størrelser (Kap. 16, § 11). Alt dette leder nærmest til det Udslag, at Bentham maa have tænkt sig, at Individets Interesser blive de afgjørende, og der forekommer blandt hans Udtalelser nogle, der nærmest maa opfattes som Udtryk for en saadan Forestilling.

[1] Bentham forsøgte at opregne de forskjellige menneskelige Bevæggrunde, *Table of the Springs of Actions*, 1817, og *Principles of Morals and Legislation*, Kap. 10, § 3. Leslie Stephen har i *English Utilitarians* Bog I, Kap. VI, Side 249–263, givet et Uddrag af Benthams Motivlære og en Kritik deraf. Af hvilken paafaldende Ufuldstændighed Benthams Opregning lider, er forklaret i Stuart Mills *Dissertations* I, 359–460.

[2] Se Jevons, *Theory*, Side 25—27 og 37.

[3] Sidgwick, *History of Ethics*, Side 231–234, samt hans *Methods of Ethics*, Side 83–88; Leslie Stephen, *English Utilitarians*, I, 307–315. Som Forfattere, der anse Bentham som en Talsmand for den sociale Utilitarisme, nævne vi Rambaud, *Histoire*, Side 112, Beudant, *Le Droit individuel et l'Etat*, Side 173–185; jfr. Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*. Derimod har Ihering, *Zweck im Recht* II, 136–137 og 170–172, anset Bentham nærmest som Repræsentant for den subjektive Lykkefølelse; jfr. Höffding, *Ethik*, Side 51 og 140 Noterne.

Men paa den anden Side har Bentham, i Lighed ikke alene med Hugo Grotius og flere andre af de gamle Naturretslærere, men ogsaa med mange af det 19de Aarhundredes mest anseede Socialøkonomer, navnlig Rau, Hermann og Roscher[1], antaget, at Menneskene i sin Handlemaade lade sig lede ikke blot af egoistiske, men ogsaa af sympathiske eller sociale Drifter. Han var ikke uopmærksom paa, at disse to Slags Bevæggrunde kunne komme i Strid; men han sagde, at de Motiver, som i det Hele taget falde nærmest sammen med Nytteprincipet, gaa ind under Begrebet Velvillie. Sin ethiske Grundanskuelse udtalte han i den bekjendte Sætning, at det Formaal, Enhver maatte stille sig, var den største Lykke for det største Antal. Og han forkastede paa det Bestemteste den Lære, at Individet kan have Rettigheder, som Staten ikke maa krænke. Paa Grund af dette nævnes Bentham i Almindelighed som Talsmand for den sociale Utilitarisme.

Bentham fik stor Indflydelse paa Udviklingen af den engelske Retsforfatning. Men han manglede i høi Grad historisk Sands, og hans videnskabelige Anseelse svandt dels paa Grund heraf, dels paa Grund af hans øvrige Ensidigheder[2].

§ 13. Utilitarismen fik en ny og veltalende Forsvarer i Stuart Mill[3]. Han sluttede sig til den ældre Theoris psychologiske Grundlag. Hvad Menneskene søge, er altid kun Lykke

[1] Rau ansaa Egenkjærligheden som det ledende Princip i Økonomien, men indrømmede, at andre og høiere Motiver gjorde sig gjældende ved Siden af hin. Nærmere Ethikens Fordringer kom Hermann, Side 44—54, hvor han som psychologiske Momenter, der virke ved Siden af Selvopholdelsesdriften, nævner Slægtskjærligheden, Religiositeten, Forskeraanden og Almenaanden. Roscher, *Grundlagen*, § 11, nævner Selvkjærligheden og Samvittigheden, der tilsammen fremkalde Almenaanden. Knies, *Politische Ökonomie*, Side 227—235, paaviser i en skarp Kritik Theoriens logiske og praktiske Svagheder.

[2] Han er neppe nævnt i Wagners *Grundlegung*. Han omtales med bitter Haan af Marx, med stor Anerkjendelse af Jhering.

[3] Hans Skrift *Utilitarianism* offentliggjordes i *Frasers Magazine*, 1861, og udkom i 1863 som særskilt Bog. Jfr. Hoffding, *Nyere Filosofis Historie*, II, 382—386; Sidgwick, *Methods of Ethics*, fornemmelig Side 93—95 og 387—389, samt Leslie Stephen, *English Utilitarians*, III, 299—316, i hvilke Værker Mills Begrundelse af Utilitarismen kritiseres.

eller Lykkens Midler. Men Mill udtalte tillige klart og bestemt, at det, Individerne, ogsaa hvert for sig, bør søge, er deres fælles, ikke deres individuelle Lykke. Det blev da nødvendigt for ham at bevise, hvorfor Individet havde en saadan Pligt, uagtet det var naturligt og nærmest berettiget, at Enhver sørgede for sig. Stuart Mill søgte Beviset i den paatagelige Sammenhæng, der er tilstede mellem Individets og Samfundets Interesser, og som bliver stedse stærkere, jo bedre Samfundslivet arter sig. Jo mere dette bliver Tilfældet, desto stærkere voxer Solidaritetsfølelsen mellem Samfundets Medlemmer. For den Enkeltes Bevidsthed stiller Hensynet til Andres Velfærd sig vistnok fra Begyndelsen af blot som Middel for Opnaaelsen af egen Lykke; men ved Samfundets opdragende Magt bliver fælles Lykke tilsidst selvstændigt Formaal ogsaa for Individerne. Her finder altsaa en «Motivforskydning» Sted. Dette kunde Mill saameget lettere antage, som han i et væsentligt Punkt fraveg Bentham. Medens denne alene lagde Vægt paa Lystfølelsernes Intensitet (Kvantitet), antog Mill, at der gaves Lystfølelser af høiere Kvalitet, hvilket viser sig i, at en saadan foretrækkes for en stærkere Lyst af en ringere Kvalitet.

§ 14. Ogsaa den før (Kap. 8, § 2) omtalte tyske Jurist Jhering har erklæret sig for det sociale Nytteprincip som Grundlag baade for Retsordenen og Sædeligheden. Al Ret bestaar i en fornuftmæssig Bestræbelse for at virkeliggjøre et nyttigt Formaal. Saaledes forholder det sig ogsaa med Sædelighedens Normer. Enhver Handling maa have et Motiv, og ethvert Motiv maa have et Formaal, være en Interesse. Ingen Handlemaade er sædelig, medmindre den har et nyttigt Formaal. Jhering forkaster Intuitionismens Theori, at de retlige og sædelige Normer have et dobbelt Udspring. Efter denne Theori har, siger Jhering, Naturen hos ethvert Menneske nedlagt i det ene Hjertekammer Selvkjærligheden, i det andet i Hjertekammer den moralske Følelse. Dette kalder Jhering vittigen det psychologiske Tokammersystem. Det er feilagtigt. Den menneskelige Villie er efter hans Mening anlagt som Enhed. Til Formaal har den Opretholdelsen af Jeg'et. Men Egoismen afslibes under den historiske Udvikling af Samfundet. Under denne opdrages Individerne, indtil deres

Egoisme slaar om til sin Modsætning, nemlig det sædelige Sindelag med den selvfornægtende Villie. Sædeligheden er et Produkt af Historien[1]. Jherings Tankegang falder i Virkeligheden sammen med Stuart Mills, hvem han dog ei nævner. Den, mod hvem man har Pligter, kalder Jhering Formaalssubjektet. Det kan ikke være upersonligt. Man kan ikke have Pligter mod Videnskaben eller mod den upersonlige Sandhed, og man kan ikke have Pligter mod sig selv. At tale herom er en *contradictio in adjecto*[2]. Det sædelige Formaalssubjekt kan kun være Samfundet. Det er altsaa en Handlemaades Betydning for Samfundets Opretholdelse og Lykke, der bestemmer dens moralske Charakter. Nyttigt for Samfundet er kun, hvad der fremmer dets Livsbetingelser. Men Samfundet omfatter Individet, som er en Del af det Hele, «og det Hele kan ikke befinde sig vel, naar Delen lider». Er Samfundet Formaalssubjekt, maa de sædelige Normer være saadanne, at deres Befølgelse fremmer Samfundets Vel. Hermed er den fordelagtige Tilbagevirkning paa det handlende Individs Vel bleven ikke blot mulig, men nødvendig. Som Formaalssubjekt for Sædeligheden omfatter Samfundet ogsaa Individet, men ikke omvendt. Alle sædelige Normer ere «sociale Imperativer». Den sociale Utilitarisme falder sammen med den sociale Eudaimonisme[3].

§ 15. Jhering staar paa den moderne Utilitarismes ene Fløi. Paa den anden staar Herbert Spencer. Efter hans Opfatning er det enkelte Individs Lykke det endelige Maal for det menneskelige Samfund. Men Kulturen medfører, at de individuelle og sociale Interesser efterhaanden afpasse sig bedre efter hinanden og tilsidst falde sammen. Dette Maal kan imidlertid efter Spencers Opfatning ikke naaes under den nuværende Samfundsorden, fordi Menneskeheden er spaltet i forskjellige Stater, der beherskes af Militarismen. Saalænge dette er Tilfældet, leder Staternes Selvopholdelsesdrift, Patriotismen, eller, som Spencer kalder den, *the tribal egoism* til, at de i mange Retninger maa tilsidesætte Individets Interesser for Samfundets. Men det maa

[1] Jhering, *Zweck im Recht*, II. 108—120.

[2] Sammesteds, Side 228.

[3] Sammesteds, Side 146—147 og 204—215.

ventes, at der kommer en Tid, da det rette Forhold indtræder (se ovenfor Kap. 10, § 9). Sin paa dette Haab byggede Ethik kalder Spencer den absolute. Den nu gjængse kalder han den relative, fordi den kun passer for de nuværende Samfundstilstande, som skulle overvindes i Tidens Løb. Hovedindvendingen mod Spencers Lære gaar selvfølgelig ud paa, at den er en Utopi[1].

Den dybe Modsætning mellem Jhering og Spencer viser sig i de Anvendelser, de gjøre af sine Principer. Jhering er Statssocialist, Spencer Individualist. Han opretholder den gamle, af Bentham forkastede Lære, at Individet har naturlige Rettigheder, Staten ikke maa krænke, og han vil overhovedet indskrænke Statens Indgreb i den individuelle Handlefrihed til det mindst mulige.

I sin Udvikling af Utilitarismen har Spencer fremhævet en Betragtning, som har fundet adskillig Tilslutning, fordi den indeholder en Imødegaaelse af den Indvending mod Utilitarismen, der hyppigst og med størst Styrke er rettet mod den, nemlig at den er for ubestemt. At en Handlemaade er nyttig, siger intet mere, end at den medfører nyttige Virkninger, men giver ingen Veiledning til Afgjørelsen af det Spørgsmaal, paa hvilket det egentlig kommer an, nemlig hvorvidt Virkningerne i Sandhed ere nyttige; thi det er da kun isaafald, Handlingen kan anerkjendes som moralsk. Et noget mere bestemt Indhold faar Sætningen, naar det siges, at Handlemaaden kun bliver moralsk, naar den bringer en saa sund, stor og varig Lyst som muligt eller forebygger en unødvendig Smerte. Men herimod indvendes for det Første, at Udtrykket Lyst let giver Anledning til den Tanke, at man derved kun tænker paa Tilfredsstillelse af de lavere sandselige Drifter. Dernæst at samme Fornemmelser og Forestillinger fremkalde Følelser af Lyst eller Ulyst, som baade i Art og Grad ere høist forskjellige hos de forskjellige Individer. Det maa da spørges, om der ikke kan paavises almengyldige Aarsager til Lyst og Smerte. Isaafald kunne disse

[1] Indsigelser mod Spencers ethiske System gjøres fra de forskjellige Kanter, saaledes af Fr. Paulsen, *Ethik*, I 372–375 til Forsvar for Militarvæsenet), ja ogsaa fra engelske Utilitarister se Sidgwick, *Methods of Ethics* sine 466–469.

Virkninger begrunde en Dom om Moraliteten af den Handlemaade, som fremkalder dem. Herbert Spencer sagde da, at Lyst i det Store og Hele taget er Tegn paa en sund og naturlig Brug af Kræfterne og paa Alt, hvad der bevarer og fremmer Livet, medens Ulyst er et Tegn paa det Modsatte. Der er altsaa en nøie Sammenhæng mellem Lyst og Liv, mellem Smerte og Død. Denne Lære, der er saa gammel som Aristoteles, har vundet Støtte i den nyere Biologi og navnlig i Darwins Lære om Kampen for Tilværelsen. Et Individ, hos hvem de livsodelæggende Tilfredsstillelser havde afgjort Overhaand, vilde hurtigen gaa til grunde. Dette vilde ogsaa blive Tilfældet med et Samfund i samme Grad, som saadanne Tilbøieligheder hos dets Medlemmer beseirede de gode, livgivende og livbevarende. I Kampen for Tilværelsen vilde et saadant Samfund ligge under for andre Samfund, hvor de belivende Kræfter vorte sig stærkere[1]. Noget Sandt er der aabenbart i denne Bevisførelse; men der gjøres vægtige Indvendinger mod den saavel fra et empirisk som fra et apriorisk Standpunkt[2].

§ 16. Hvis den sociale Utilitarisme var det eneste gyldige Grundlag for Vurderingen af den menneskelige Handlemaades Moralitet, maatte man følgerigtigen slutte, ikke alene at en for Samfundet skadelig Handlemaade var umoralsk, men omvendt ogsaa en for Samfundet nyttig Handlemaade moralsk uden Hensyn til dens Bevæggrunde. Men denne Sætning stemmer ikke med den almindelige Opfatning og kan ei heller i sig selv være rigtig. Den er ligefrem karikeret i Mandevilles berygtede Bevisførelse for, at »private Laster ere offentlige Velgjerninger«. Det egenkjærlige Instinkt, som leder til at opdynge Rigdomme, kan gjøre Verden mere Nytte end det ædelmodige Instinkt, der ytrer sig i Gavmildheden. Men dog er Gjerrigheden en Last, Gavmildheden en Dyd.

Og der gives mange Nydelser saavel af æsthetisk som af

[1] Spencer, *Principles of Psychology*, § 125 og hans *Data of Ethics*, § 33; ligeledes Høffding, *Psykologi*, VI. D. 2 og hans *Ethik*, Side 112—113; Jhering, *Zweck im Recht*, Side 200—209; Pantaleoni, *Pure Economics*, Side 14—15.

[2] Sidgwick, *Methods of Ethics*, Side 190—195, jfr. Side 465—470.

sandselig Natur, paa hvilke der sættes høi Pris, men som ikke erfaringsmæssig kunne paavises at bevare eller fremme Livet, ei heller omvendt at svække dette, og som saaledes maa ansees at være indifferente i biologisk Henseende. Lysten følger ikke Livet, Døden ikke Smerten saa ufravigelig, som Skyggen følger Legemet.

Det er desuden slet ikke sagt, at Læren, om den end var rigtig, leder til at sætte Lysten som det sidste og egentlige Maal for de menneskelige Handlinger eller Undladelser. At disse ledsages af Glæde eller Smerte, Lyst eller Ulyst, er kun en Side af det hele Forhold. Spencer er ingenlunde opmærksom herpaa. Han indvender mod de tidligere Utilitarianere, at de lade den bevidste Indsigt i Nyttevirkningerne gaa forud for Forekomsten af de Handlinger og Motiver, der vurderes. Retfærdighedsfølelsen, den umiddelbare Harme over et Overgreb, kan opstaa uden noget tydeligt Begreb om Grænserne for Individernes Handlefrihed. For at erfare, at Sympathi gavner, maa man først handle sympathisk. Det er Følelsen, der gjør det muligt at opdage Nytten, ikke Opdagelsen af Nytten, der fremkalder Følelsen[1]. Trangen til Føde er den normale Betingelse for Hunger. Man spiser i Regelen for at blive mæt, ikke fordi Maden smager godt. Den lige Vei er den rette, fordi den er lige, ikke fordi det er lettest og behageligst at gaa den. «Erkjendelsesdriften er ikke rettet mod Erkjendelsesglæden, men mod selve Erkjendelsen; det er denne, man vil. Driften til at lindre Andres Nød eller fremme deres Velfærd ledes af Forestillingen om deres forbedrede Tilstand og om den Lyst, disse Andre føle derved; men Forestillingen om den Lyst, vi selv ville komme til at se i denne deres Glæde, behøver aldeles ikke at gjøre sig særlig gjældende.» Selv blandt dem, der fastholde Utilitarismen og Lystfølelsen som dens Grundlag, finder man en Erkjendelse af, at hin dog ikke er det væsentlige Motiv. Blandt dem hører Høffding. Den bevægende Kraft i Handlingen, det egentlige Motiv, er den Følelse, som vækkes ved Forestillingen om Maalet, men ikke (i det Mindste ikke fra først af eller altid) den Følelse, som vækkes ved Forestillingen om,

[1] Hentet fra Høffding, *Nyere Filosofis Historie*, II, 438–439.

at vi ville føle Lyst ved at have naaet Maalet[1]. Sagen faar sin dybe praktiske Betydning, naar der spørges om, hvorvidt en Handling er retfærdig, fordi den er nyttig, eller nyttig, fordi den er retfærdig.

§ 17. Ethvert af de Principer, paa hvilke Ethiken har bygget sine Systemer, kan renses og adles saaledes, at det i sine praktiske Resultater falder væsentlig sammen med de øvrige[2]. Men i Resultaternes Begrundelse bliver der altid en vis Forskjel. Intet af disse Systemer har hidtil kunnet fortrænge de andre. Dette kan alene forklares derved, at ethvert af dem fremhæver en Side af Sandheden, der hører med til dennes fulde Erkjendelse, men ikke gjøres tilstrækkelig gjældende i de øvrige. For Tiden kan intet af disse Systemer undværes, og sandsynligvis vil dette altid blive Tilfældet. Intuitionismen kan ikke undvære Utilitarismen[3]. Hvad enten man søger Grundlaget for de ethiske Normer i den sunde Menneskeforstand eller i det abstrakte Pligtbegreb, bliver det nødvendigt at undersøge, hvorvidt de deraf udledede Sætninger føre til gavnlige eller skadelige Følger for Individet eller for Samfundet. De herved vundne Resultater ville ofte, skjønt vistnok ikke altid, faa afgjørende Indflydelse paa Dommen om Handlemaadens Moralitet. Utilitarismen kan ikke undvære Hjælp af den sunde Menneskeforstands Moral, det vil sige de gjængse Moralbegreber, eller af de abstrakte Begreber om Retfærdighed og Pligt. Thi uden Støtte i disse komme de ethiske Normer til at savne sin Hellighed. Utilitarismen kan heller ikke undvære Eudaimonismen; thi en Handling har Virkninger ikke blot i den ydre Verden eller for andre Mennesker, men for den Handlendes Charakter. Naar Utilitarianerne tage Hensyn til, hvor-

---

[1] Høffding, *Psykologi*, VII, B, 1 a, *Ethik*, Side 119—120; Marshall, *Principles*, Side 77, Note 2; Paulsen, *Ethik*, I, 237—251; jfr. paa den modsatte Side Schmoller, *Allgemeine Volkswirthschaftslehre*, I, 26—27. Ingen af disse Opfatninger synes os at være ganske almengyldig.

[2] Schmoller, *Allgemeine Volkswirthschaftslehre*, Side 73. Jevons, *Theory*, Side 18, mener derfor, at Socialøkonomiken ikke behøver at tage Stilling til Spørgsmaalet om det høieste Moralprincip. Marshall kommer paa sidstanførte Sted til det samme Resultat.

[3] Sidgwick, *Methods of Ethics*, navnlig Bog IV, Kap. III.

vidt Handlingen har gavnlig eller skadelig Indflydelse paa denne, ere de inde paa Eudaimonismens Omraade. Ei heller kan Eudaimonismen undlade at tage Hensyn til den sunde Menneskeforstands moralske Fordringer eller til Pligtbegrebet eller til Handlingens gavnlige eller skadelige Følger for andre end det handlende Individ.

§ 18. Det er derfor let begribeligt, at man for Ethikens høieste Princip har søgt et Udtryk, der kan forene de forskjellige Systemer. Et saadant Princip har man troet at finde i den menneskelige Velfærd *(welfare, Wohlfahrt)*. To af den nyere humanitære Ethiks mest fremragende Fremstillere, Høffding, Professor i Kjøbenhavn, og Paulsen, Professor i Berlin, have valgt dette Udtryk, men taget det i Betydninger, der ialfald tilsyneladende afvige noget fra hinanden.

Høffding siger, at Princippet for de menneskelige Handlingers ethiske Værd og dermed for Ethikens Indhold er deres Indflydelse paa den almindelige Velfærd[1]. Ingen Handling og ingen Institution har ethisk Værdi, uden forsaavidt den er til Fremme for bevidste Væseners Liv og Lykke. Det er dette Begreb, Høffding betegner ved Ordet Velfærd. Herved tænker han paa Alt, hvad der hører til Tilfredsstillelsen af den menneskelige Naturs Trang efter hele dens Omfang. Ethiken skal tage Hensyn til alle Livets Trin. Den kan derfor ikke gaa ud fra en Distinktion mellem ydre og indre, lavere og høiere Velfærd. Det berettigede Formaal er efter Høffdings nærmere Forklaring den størst mulige Velfærd og Fremgang for saamange bevidste Væsener som muligt. Velfærd er, siger han, en varig Tilstand af Lystfølelse. «Den Tilfredsstillelse, som den Handlende føler ved eller opnaar ved sin Villen eller Handlen, er kun at kalde ubetinget god, naar den ikke griber forstyrrende ind i andre Væseners Lystfølelse. Ethvert saadant Indgreb kræver Retfærdiggjørelse ved at paavises som nødvendigt Middel for en saameget des større Velfærd for den Lidende selv eller for Andre.» Høffding er altsaa Utilitarianer, uagtet ogsaa han egentlig benægter Lyst og Ulyst blot som Kjendetegn, der ledsage An-

[1] Høffding, *Ethik*. Side 39—41, Afsnit VII, navnlig Side 112—115 og Afsnit VIII, navnlig Side 140—152.

strengelsen for eller Opnaaelsen af det gode eller slette Formaal. Han foretrækker Ordet Velfærd for Nytte eller Lykke, dels fordi det efter hans Mening tydeligere omfatter den Handlendes indre Udvikling, dels fordi det betegner en varig, blivende Tilstand. Ingen lægger mere Vægt end Høffding paa Personlighedens, Charakterens Udvikling. Det har han tilfælles med Eudaimonismen. Han erkjender, at Ethiken kun arbeider videre paa, hvad der fra Naturens Haand er indledet. Han gjør opmærksom saavel paa, at Velfærd forudsætter Virksomhed, som paa, at der mellem denne og Samvittigheden er et stadigt Vexelvirkningsforhold, samt at denne kan virke som Instinkt og som Tradition. Samvittigheden behøver, siger han, ikke ganske at tabe sin instinkt- eller driftartede Charakter, end ikke om den har udviklet sig til praktisk Forstand. Af Velfærdsprincipet følger, at ethvert Individ saameget som muligt bør leve og virke efter sin Eiendommelighed[1]. Høffding er altsaa først og nærmest Tilhænger af den sociale (universelle) Utilitarisme, men staar ganske nær Eudaimonismen og er ikke uden Berøring med Intuitionismen.

Fr. Paulsen bekjæmper Hedonismen og hylder Eudaimonismen, hvilken han i Lighed med flere andre nyere Philosopher benævner det energistiske Princip. Det høieste Gode, som ogsaa han kalder Velfærd, er den normale Udøvelse af Livets Funktioner, en Udfoldelse af alle Dyder og Evner, især de høieste. Denne Virksomhed ledsages vistnok regelmæssig af Lyst, men øves for sin egen Skyld, ikke for at vinde Lyst eller undgaa Smerte[2]. Moralsk lever den, der fører sit eget Liv med menneskelig Fuldkommenhed som Formaal og tillige virker til, at Andre leve paa samme Maade. Jo mere han kan udrette for dette Formaal, desto værdifuldere er hans Liv. Den sociale Utilitarismes Formaal, den største Lykke for det største Antal, kan passere, men kun under visse Forbehold. Navnlig det, at Pligten til at bidrage til Andres Lykke ikke er lige ligeoverfor hvemsomhelst. Den er stærkere ligeoverfor dem, hvem man staar nærmest.

[1] Sammesteds, Side 68—73.

[2] Paulsen, *Ethik*, 5te Udgave, 1900 I. Side 229—269.

Der er et Pligternes Hierarki[1]. I Modsætning til Jhering hævder Paulsen, at man kan have Pligter mod sig selv. Hvis dette ikke var Tilfældet, siger han, vilde der overhovedet ikke gives Pligter[2].

Forskjellen mellem disse to Forfattere er saaledes den, at Høffding betoner Lyst- eller Nyttehensynet stærkere end Paulsen. Synderlig Indflydelse paa de Anvendelser, de gjøre af sit Moralprincip i de forskjellige Livsforhold, har denne Forskjel i Almindelighed ikke. Mod dem begge kan gjøres den Indvending, at Udtrykket Velfærd som Betegnelse for det høiere ethiske Øiemed leder Tanken nærmest hen paa den materielle Velfærd. Siger man, at Noget er en Velfærdssag for en Mand, saa mener man, at den er af væsentlig Betydning for hans økonomiske Stilling, for hans Velstand.

§ 19. Naar vi efter dette flygtige Blik paa Ethikens nuværende Standpunkt gjør Forholdet mellem Moralens Begreber og Socialøkonomiens Kjendsgjerninger til Gjenstand for Betragtning, maa vi først og fremst fæste Opmærksomheden paa, at begge altid have været og efter sin Natur maa være i en stadig Udvikling, der tillige medfører en Vexelvirkning mellem dem. Dette er nu saa almindelig erkjendt, at det ingen videre Begrundelse tiltrænger.

Fortidens Ethik var tilbøielig til at betragte Moralen som et afsluttet og færdigt Begreb, der, naar man først fik bragt det til fuld, fornuftmæssig Klarhed, maatte være gyldigt til alle Tider og i alle Forhold. Det erkjendes nu af Alle, at en saadan Forestilling er feilagtig.

Allerede forlængst er man bleven opmærksom paa, at de moralske Begreber have været meget forskjellige til forskjellige Tider og ere undergaaede store Forandringer. Men man var tilbøielig til at forestille sig, at dette væsentlig hidrørte fra, at Menneskeslægten ogsaa heri, som i saamange andre Stykker, kun efterhaanden er kommen til bedre Indsigt. Nu forstaar man, at Udviklingen ikke udelukkende har beroet paa, at gamle Vildfarelser ere blevne opklarede, men at Moralen i ethvert Samfund, netop fordi den er Norm for de menne-

[1] Sammesteds, I, 368—369.
[2] Sammesteds, I, 233.

skelige Handlinger, til enhver Tid i høi Grad maa paavirkes af de Omstændigheder, under hvilke dette Samfund har levet, lever og handler, samt at Forandringerne ere Virkninger af en historisk Udvikling, i hvilken Samfundet, dets enkelte Medlemmer og dets Omgivelser vistnok kunne gribe ind til Gavn eller til Skade, eftersom dette sker viseligen eller uviseligen, men over hvilken Samfundet ikke har vilkaarligt Herredømme. Udviklingen beherskes af Kjendsgjerningernes Logik paa tredobbelt Grundlag, dels af den fælles menneskelige Natur med dens eiendommelige Drifter og Evner, dels af de forskjellige ydre Omgivelser, under hvilke de forskjellige Stammer og Folkefærd have levet og leve, dels af de sig ideligt forandrende Livsbetingelser, den allerede tilbagelagte Udvikling har affødt.

§ 20. Ikke nok hermed. De ethiske Normer differentiere sig ikke blot efterhaanden i Tidens Løb, men ogsaa samtidigt efter den eiendommelige Beskaffenhed af de Livsomraader, i hvilke de kræve Anerkjendelse.

Ethvert af de Hensyn, som maa tages i Betragtning ved Udviklingen og Anvendelsen af hvilketsomhelst Moralprincip, kan gjøre sig gjældende med større eller mindre Styrke i de forskjellige Livsforhold.

I visse af dem gjøre Retfærdighedens Fordringer, ialfald under den fremadskridende Udvikling, sig gjældende med uimodstaaelig Styrke. Som Exempel kan nævnes den religiøse Troesfrihed. Ligeoverfor voxne Mennesker kan Indgreb i deres Frihed i saa Henseende ikke forsvares ved nogetsomhelst Hensyn til Samfundets Interesser. Dette Retfærdighedskrav beskytter ogsaa Bekjendere af en Tro, som snarere svækker end hæver deres Personlighed. Et andet Exempel kan hentes fra den Sætning, at Love ikke maa gives tilbagevirkende Kraft, en Sætning, som har overmaade stor økonomisk Betydning. Den hviler aabenbart i overveiende Grad paa Retfærdighedshensyn. Den beskytter de allerede lovlig erhvervede Rettigheder, der ere tillagte Individet for dets egen Skyld. Saadanne Rettigheder kunne ikke fratages Besidderne, medmindre de ere Formuesgoder og da mod Erstatning. Exemplet er meget oplysende; thi der gives andre Rettigheder, saasom offentlig Stemmeret, hvilke ere tillagte

Individerne for Samfundets, ikke for disses egen Skyld. Saadanne Rettigheder kunne naarsomhelst ophæves med Virkning mod ældre Besiddere. Her er Nyttehensynet altsaa det overveiende. Af den internationale Privatrets Sætninger er der nogle, som hvile paa utvivlsomme Retfærdighedsgrunde, andre, som bero paa Nyttehensyn. Det Samme gjælder i de fleste Slags Retsforhold.

Hermed skal det ingenlunde være sagt, at det rene Retfærdighedshensyn altid maa være afgjørende. Man er i mange Forhold nødt til at slaa af paa dem, af Hensyn enten til Billighed, til det almene Bedste, eller simpelthen fordi Samfundet mangler økonomisk Evne til at gjøre stedfunden Uret eller Skade god igjen.

Maa dette indrømmes, er det saameget klarere, at hverken Samfundets Tarv eller Individets Interesse taaler at opstilles som ubetinget og i alle Tilfælde gyldigt øverste Moralprincip. Men der gives Livsforhold, i hvilke Hensynet snart til den ene, snart til den anden af disse Interesser gjør sig gjældende med særegen Berettigelse.

§ 21. Dette er Tilfældet med den økonomiske Samvirksomhed mellem Individerne; thi dens nærmeste Formaal er at tilveiebringe økonomiske Goder: de for Tilfredsstillelsen af menneskelige Behov nødvendige, nyttige eller attraaede Midler. Savnet af disse gjør sig altid stærkt og almindelig følt. De allerfleste herhenhørende Gjenstande forbruges hurtigen. Vedligeholdelsen af de varigere kræver uafladelig Omsorg og Arbeide. Det er de færreste Mennesker, hvis økonomiske Fremtid er tilstrækkelig sikret. Hvis Nogen, der ikke befinder sig i saa gunstig Stilling, standser eller forsømmer sin økonomiske Virksomhed, er Nøden strax for Døren. Endog ved den idelige Anbringelse af allerede erhvervet Formue klæber der altid nogen Usikkerhed. Der er altid nogen Mulighed for, at den kan formindskes enten i Omfang eller Værdi. Selv de, der med størst Tryghed i saa Henseende kunne se Fremtiden imøde, pleie at nære Ønsker, som de ikke kunne opfylde ved Hjælp af den Formue, de allerede besidde, Ønsker, som undertiden kunne være meget berettigede. Næsten Alle, der er komne til Skjels Aar og Alder, ere derfor stærkt optagne af sin Økonomi.

Saa maa det være, ellers vilde baade den Enkelte og Sam-

fundet komme til at lide. At modtage som Gave eller uden tilstrækkeligt Vederlag, hvad man kunde erhverve ved egen Flid, svækker Personligheden. Det er baade Pligt og Ret at sørge for sig selv og sin Familie samt at erhverve saa meget, at man kan baade yde sit Bidrag til Samfundets Fællesudgifter og have Noget at give bort. Først herved gjør man helt Fyldest for sig. Endog de strengeste Kanonister erkjendte dette som berettiget Maal for Erhvervsvirksomheden.

§ 22. Forsaavidt det er overladt hvert enkelt Menneske at drive egen økonomisk Virksomhed for derved at sørge for sig selv og sin Familie, maa de fornemste Drivfjedre i denne Virksomhed være at søge hos Individet selv. Disse ere da Erhvervslysten, Arbeidslysten og Sparelysten. Det er dem, man i Almindelighed mener, naar man taler om de økonomiske Bevæggrunde. Disse Bevæggrunde have sin Historie. De gjøre sig ikke lige stærkt eller ligedan gjældende paa alle Samfundets Kulturtrin[1].

Hos de lavest staaende Naturfolk ere de svage. Hos dem er det vistnok for den Enkelte af allerstørste Betydning at raade over de Vaaben og simple Redskaber, han selv behøver for at kunne skaffe sig Livsophold. Men for noget større Forraad af saadanne Gjenstande har han liden eller ingen Brug. For at skaffe sig nok til Øieblikkets Behov maa han undertiden slide overmaade haardt. Men har han faaet et Overskud over dette, omgaaes han gjerne ødselt dermed og taaler endog, at Andre dele med ham. Paa et saadant Kulturtrin arbeide Menneskene kun for Dagen, leve for Dagen og tænke lidet paa at spare. Saalænge de ikke have begyndt at drive Tuskhandel, har Ingen flere Eiendele end de Vaaben, Redskaber, Klæder, han selv behøver, Mad for Dagen og forøvrigt i det Høieste nogle Pyntegjenstande.

Anderledes bliver det allerede hos Nomaderne og end mere hos Agerbrugerne. De lære sig nye Slags Arbeider, behøve flere Slags Redskaber, de udvinde og bearbeide Metaller. De drive af alle disse Grunde stadigere økonomisk Virksomhed. De have Hjorder af Husdyr, Forraad af Føde-

[1] Fortrinlig Fremstilling hos Schmoller, *Allgemeine Volkswirthschaftslehre*, Indledning, Afsnit II, Kap. VI.

midler for længere Tid, Huse, Indbo, Smykker. De besidde Formue, Enkelte endog Rigdom, og de lære sig til at passe paa, hvad de eie. De hengive sig ofte til det tøilesløseste Erhvervsbegjær, søge ved Magt og List at tilegne sig, hvad Andre have erhvervet. Dette gaar da især ud over Fremmede. Inden hvert Samfund gives der nemlig gjerne en vis Retsorden, som i nogen Grad tjener dets egne Medlemmer til gjensidig Beskyttelse.

Paa høiere Kulturtrin antager Erhvervslysten nye, men ogsaa mildere Former og i disse endnu større Styrke. Man udnytter sine produktive Kræfter bedre, producerer Mere, end man selv behøver, og man sælger, hvad man har tilovers. Retsordenen bliver stærkere, og hermed blive Alle sikrere paa at beholde, hvad de lovligen have erhvervet. Med Indretningen af et godt Pengevæsen voxer Muligheden af at spare. Med Kreditvæsenets Udvikling aabner der sig nye Veie baade til at erhverve og spare. Herved skjærpes baade Erhvervslysten og Sparsomheden.

Med Erhvervslysten følger Arbeidsomheden. I Kultursamfundene arbeides der i det Hele stadigere, ivrigere, med større Eftertanke, og jo bedre Arbeidet lykkes, desto større Glæde medføre baade selve Sysselsættelsen og dens Frugter. Alle sunde Mennesker føle fra tidlig Barndom en vis Trang til Virksomhed. I civiliserede Samfund anvende Mennesker i voxen Alder sine Evner til nyttig Virksomhed og føle Tilfredshed allerede ved selve Virksomheden. Man kan glemme sig selv i sin Livsgjerning, og man kan finde høi og varig Glæde i dens Resultater, forsaavidt disse svare til de Fordringer, man har stillet til dem. Arbeidet opdrager Menneskene baade physisk, økonomisk og moralsk, opøver Kræfterne og foroger derved disse. «Kun ved Arbeide lærer Mennesket at kjende sine Kræfter, og med Kræfterne voxe baade Arbeidsgleden og den menneskelige Lykke. — Kun de Individer, Familier, Samfundsklasser og Folk, som have lært at arbeide, holde sig oppe. De, som vænne sig af med at arbeide, tabe i Arbeidsiver og Dygtighed og gaa nedad[1].»

I de Skikkelser, hvori Erhvervsdriften, Sparsomheden og

[1] Schönberg, l. c., Side 39.

Arbeidsomheden vise sig i de nuværende Kultursamfund, ere disse Bevæggrunde Udviklingsprodukter, næsten uigjenkjendelige i Sammenligning med deres oprindelige Spirer. Men ganske uafhængige af sin Naturgrund hos Individet blive de aldrig. Mennesker, der ere opdragne og udviklede omtrent under samme ydre og indre Paavirkninger, kunne besidde hine Egenskaber i høist forskjellig Grad og Forbindelse.

§ 23. Erhvervslysten, Sparsomheden og Arbeidsomheden vare i stærk Udvikling hos de civiliserede Folk allerede paa den Tid, Adam Smith og hans Efterfølgere fremstillede den klassiske Skoles Socialøkonomik. De saa paa een Gang, at denne Udvikling bar i sig et stort økonomisk Fremskridt, og at den hemmedes af de mangfoldige Indskrænkninger, som hin Tids Samfundsorden paalagde den personlige Handlefrihed, og som ikke vare paakrævede for at forebygge gjensidige Forurettelser. Heri ligger Forklaringsgrunden til, at den klassiske Skole saa stærkt fremhævede Handlefrihedens Betydning for Samfundets Økonomi, angreb hine Indskrænkninger i Friheden og forudsatte, at de i den økonomiske Virksomhed delagtige Personer alene tage Hensyn til sin egen Fordel. Det lykkedes virkelig den klassiske Skole at vinde stor Indgang i den almindelige Mening og hos Statsstyrelserne. Mange af de gamle Indskrænkninger i den økonomiske Handlefrihed bleve fjernede eller mildnede, saaledes at Individernes paa egen Fordel rettede Bestræbelser fik videre Spillerum.

Den friere Udvikling frembyder dog ikke blot Lys-, men ogsaa Skyggesider. De yngre Slægter ere, som allerede sagt, blevne mindre nøisomme end deres Forfædre. De ere blevne rastløsere i sine Bestræbelser efter at erhverve økonomiske Goder og mere fristede til at overanstrenge sig for Opnaaelsen af dette Formaal. Overlegen Dygtighed, Sluhed, større Formue, gunstige Leiligheder blive ofte uden ligefremme Retsbrud misbrugte til Undertrykkelse af de Svagere, navnlig til Ødelæggelse af underlegne Konkurrenter og ubillig Behandling af egne Arbeidere. Friheden har været anvendt ikke blot til Indførelse af tekniske Forbedringer, men ogsaa til at udtænke nye og moralsk uforsvarlige Midler til Formueserhvervelse. Mange stræbe at blive rige i en Fart paa Andres

Bekostning, ved voldsomme Spekulationer, ved Produktion af slette Varer til lave Priser, ved løgnagtig Reklame og en Mangfoldighed af andre Uredeligheder og Kunstgreb.

Tiltrods for alt dette maa dog Udviklingen antages at have bragt mere Lys end Skygge ind i Erhvervslivet. Det er uomtvisteligt. De voldsomme Former for Erhvervslysten ere trængte stærkt tilbage. Tydeligst maa dette stille sig hos os, hvis Forfædre for tusinde Aar siden søgte sin rigeste Vinding og højeste Ære i Vikingtog. Paa den anden Side optræder den umoralske Erhvervslyst nu hos de civiliserede Folk i mangfoldigere og snedigere Former, saavelsom i en Maalestok, der mangen Gang vækker baade Forfærdelse og Forargelse over Samfundstilstanden. Dog tør det ikke paastaaes, at der i det Hele hersker mindre Paalidelighed i den økonomiske Samvirksomhed end før. Idfald maa Tilliden til, at Tro og Love blive overholdte, være stegen i Forretningsverdenen. Paa anden Maade kan man vanskelig forklare sig den overordentlige Udbredelse, Krediten har faaet. Villigheden til at opfylde økonomiske Forpligtelser behøver imidlertid ikke at hvile paa renere Grundlag end den velforstaaede Egeninteresse: «Ærlighed varer længst.»

§ 24. Medens nu Nyttehensynene ere de Bevæggrunde, der gjøre sig stadig og i Almindelighed stærkest følte i den af Individerne frivillig drevne økonomiske Samvirksomhed, gribe tillige mange andre Bevæggrunde ind allerede i denne. Ogsaa de ikke økonomiske Bevæggrunde kunne, bedømte enten efter sit Udspring eller efter sine Virkninger eller i sin Helhed, være berettigede, tilladelige eller uberettigede. De kunne gjøre sig gjældende ikke blot, som nys omhandlet, i den ene Side af den økonomiske Samvirksomhed, nemlig med Hensyn til Erhvervelsen og Bevarelsen af de økonomiske Goder, men ogsaa i Socialøkonomiens anden Side, Anvendelsen af disse Goder. Dette er allerede Tilfældet i den Enkeltes særskilte Økonomi. For ham er der Spørgsmaal om, hvor meget han vil anvende af sin Indtægt, Formue, Tid og Kræfter ikke til egen Lyst og Nydelse, men til andre Menneskers Nytte og Glæde, samt for hvilket særskilt derhen hørende Formaal han vil bringe disse Ofre. End mere komme saadanne Bevæggrunde frem i den offentlige økonomiske Samvirksomhed og

ved Istandbringelsen af Love, gjennem hvilke Staten ordner Individernes Økonomi. Disse Bevæggrunde gaa ud paa Tilfredsstillelsen af religiøse, moralske, intellektuelle, æsthetiske eller politiske Behov, jfr. Kap. 16 § 13.

Om disse Bevæggrunde kan det med Sikkerhed siges, at de hverken med Hensyn til Omfang eller Styrke ere blevne mindre virksomme under Kulturudviklingen.

For at overbevise sig herom behøver man blot at tænke paa den overordentlige Interesse, der i vor Tid vises for Folkeoplysningen, for Reformer i Fængselsvæsenet, for Redning af vanskjøttede og fordærvede Børn og andre moralsk forkomne Personer, kort sagt paa alle de mange nye menneskekjærlige Foranstaltninger, der nu tage saamange Kræfter i Beslag. Den stærkeste Drivkraft i Almenhedens Kamp mod Fattigdommen ligger aabenbart i Følelsen af den store moralske Elendighed, Fattigdommen medfører. Selv i vor Tidsalder er den materialistiske Samfundsphilosophi, Marx forsvarede, eensidig og uberettiget. Man forstaar fuldt vel, at Økonomien kun er Samfundets Husholderske, ikke dets Herskerinde.

§ 25. Forlanger man, at Socialøkonomiken skal skildre Socialøkonomien i alle dens Forgreninger og forklare alle dens Drivfjedre, saa maa det indrømmes, at den klassiske Skoles Lære var ikke alene psychologisk ufuldstændig, men ogsaa ethisk vildledende.

Ikkedestomindre er man ogsaa senere vedbleven i den rene, theoretiske Socialøkonomik (se ovenfor Kap. 1 § 3) at udvikle et System af Læresætninger, bygget paa den Forudsætning, at Individerne, i sin Virksomhed for at erhverve og bevare økonomiske Goder, udelukkende eller dog hovedsagelig ledes af økonomiske Bevæggrunde (§ 21), altsaa af Hensyn til egen Fordel. Denne Begrænsning bliver ikke vildledende, naar den ledsages med tilbørlige Forbehold, nemlig med Erkjendelse for det Første af, at Resultaterne af en saadan Virksomhed ikke altid blive moralsk forsvarlige eller gavnlige for det hele Samfund, for det Andet af, at ogsaa andre Bevæggrunde gjøre sig gjældende ved Siden af de rent økonomiske. Under disse Forbehold forsvares Begrænsningen paa dobbelt Maade.

Som allerede sagt, ansaa Stuart Mill den nødvendig af en rent methodisk Grund. Hvor en vis Virkning er et Udslag af

flere Aarsager, er det nødvendigt at skjelne mellem dem, udskille (isolere) hver enkelt, og navnlig den vigtigste af dem, for at undersøge, hvilken Andel denne Aarsag kan have i den fælles Virkning. Denne Fremgangsmaade har navnlig i Naturvidenskaberne vist sig at være særdeles hensigtsmæssig, ja endog ligefrem nødvendig. I Socialøkonomiken er den vanskeligere at anvende, fordi det her i Almindelighed kun er i Tanken, ikke i Virkeligheden, man kan isolere hver enkelt Aarsag. Mill har heller ikke selv paa langt nær gjennemført denne methodiske Regel. Men den er fastholdt og udviklet videre af Andre[1].

Fra andet Hold har det været sagt, at der virkelig gives en Samfundskreds, nemlig Forretningsverdenen, i hvilken den Grundsætning, at man i sin økonomiske Virksomhed udelukkende lader sig lede af egne økonomiske Interesser, gjør sig gjældende hos Alle og med fuld Styrke[2]. Forretningsmænd stræbe at erholde det størst mulige Vederlag for sine Ydelser. De søge at producere og kjøbe saa billig samt sælge saa dyrt som muligt. Efter Sagens Natur kan det ikke være anderledes. Forretningsmændene staa i økonomiske Forbindelser ikke blot med Personer, de kjende, og til hvem de ere bundne ved mange andre Baand end de rent forretningsmæssige. De sælge til hvemsomhelst og kjøbe af hvemsomhelst. Det er paa Grund heraf, at der i hvert Marked danner sig en fast Pris, som er lige for Alle, der betale kontant og kjøbe lige store Kvantiteter. Dette Præg er typisk for al økonomisk Samvirksomhed. Det svækkes eller falder bort i mange Forhold, nemlig mellem Personer, som forøvrigt staa hverandre nær, eller hvis velvillige Følelser vækkes. Men jo større den Kreds er, hvis Medlemmer komme i økonomisk Sam-

[1] Saaledes af Cairnes, Jevons og Keynes, se ovenfor Side 4, Note 1, nylig[en] ogsaa af H. Dietzel, se *Theoretische Socialökonomik*, I, Side 78–85 samt hans to Afhandlinger i Conrads *HWB.*, *Individualismus* og *Selbstinteresse*, hvilken sidste tillige (Bind VI Side 696) meddeler Veiledning i den vidtloftige, ved Spørgsmaalet fremkaldte Litteratur. Wagner, *Grundlegung*, I, Side 136 og især § 67, tager Isoleringsmethoden i Forsvar.

[2] Tanken er især udviklet af Bagehot, *Economic Studies* (1880), i de to Afhandlinger *Postulates of Political Economy* og *Preliminaries of Political Economy*, der ere blevne Forløbere for et Ulal af senere Forfatteres Afhandlinger om Socialøkonomikens Forudsætninger.

virksomhed med hverandre, desto mere antager denne det for Forretningslivet eiendommelige Præg.

Disse to Betragtninger hænge, som man let ser, nøie sammen. Naar Videnskaben isolerer den Samvirksomhed, der beherskes af de delagtige Personers individuelle Interesser, er det selvfølgelig, fordi Hensynet til disse i Virkeligheden er den typiske, det vil sige den stadigt virkende og mest iøinefaldende Bevæggrund i denne Side af det menneskelige Samliv.

At gaa nærmere ind paa Meningsforskjellen om, hvorvidt den herpaa grundede Begrænsning af Socialøkonomikens Theori er fuldt berettiget, tør være overflødigt. En saadan Begrænsning gjør sig nemlig selv. Skal Socialøkonomiken opfylde sin dobbelte Opgave (Kap. 1 § 4), nemlig at beskrive og forklare det økonomiske Samlivs vigtigste Kjendsgjerninger, og tillige veilede til dets heldigste Udvikling, kan den ikke undgaa at gjøre, hvad man har lagt den tillast. Den maa undersøge, hvorledes Handlefriheden i de forskjellige Grene af det økonomiske Liv saavelsom de kjendte eller tænkte Indskrænkninger i denne Frihed have virket eller maatte komme til at virke, endvidere hvorvidt og for hvem de fundne Virkninger ere gavnlige eller skadelige, endelig hvorvidt deres Egenskaber i saa Henseende have beroet paa deres Forhold til de handlende Personers eller Andres individuelle Interesser.

At stille sig dette Spørgsmaal er uundgaaeligt.

Ved Socialøkonomikens Anvendelse i det praktiske Liv fremkommer nemlig altid det Spørgsmaal, hvorvidt det er retfærdigt eller gavnligt at indskrænke den individuelle Handlefrihed i det omhandlede Forhold. For at dømme herom maa man have bragt, saavidt muligt, paa det Rene, hvilken Virkning det vil have, om Forholdets Ordning er overladt de handlende Individers Forgodtbefindende. Er Forholdet af den Natur, at det vanligvis bliver ordnet med tilbørligt Hensyn til, hvad Retfærdighed og Samfundets Interesser kræve, saa er enhver Indskrænkning i den individuelle Handlefrihed ufornøden og som oftest skadelig. Vides eller antages det derimod, at Handlefriheden vil blive misbrugt til Skade enten for nogen af de i Forholdet delagtige Personer eller for det hele Samfund, saa gjælder det at udfinde, hvorvidt og hvorledes saadanne Misbrug lade sig hemme. Dette er nærmest

en Opgave for den praktiske Socialøkonomik. Under enhver Forudsætning maa Handlefrihedens Virkninger undersøges, førend de kunne vurderes. Hvad der ved Undersøgelsen skal tages i Betragtning, bliver altid det Samme. Vurderingen kan derimod falde forskjellig ud, eftersom den lægger afgjørende Vægt paa Individets eller Samfundets Interesser. Frihandelens og Toldbeskyttelsens Tilhængere anstille samme Undersøgelser, de beskrive og sammenligne Frihedens Virkninger med Toldtvangens; men de vurdere dem forskjellig. Begge Partier ere enige om, at baade Producenter og Konsumenter kun tage Hensyn til sine individuelle Interesser. Uenigheden mellem dem dreier sig derimod om, hvilke Virkninger hvert af disse Systemer have, og hvorvidt disse Virkninger ere gavnlige eller skadelige for Nationalvelstanden.

§ 26. Her staa vi da ligeoverfor det vigtigste og vanskeligste Spørgsmaal i det for Ethiken og Socialøkonomiken fælles Omraade, nemlig om det rette Forhold mellem det enkelte Individs og det hele Samfunds Interesser.

Tager man Sagen for sig i dens mest abstrakte Skikkelse, maa det siges, at hvilketsomhelst Menneske er selvstændigt Formaal og derfor aldrig maa behandles blot som Middel for Andre. Men dette gjælder om alle Mennesker. Ethvert enkelt Individ skylder Andre sin Tilværelse og kan ikke bevare sit Liv og udvikle sin Personlighed uden i Samfund med dem. Samfundet er et nødvendigt Middel for Individet, men derfor ogsaa Formaal for dette. De Fordringer, Samfundet stiller til Individet, skulle tillige være Midler og Formaal for dettes egen Udvikling[1].

Denne Grundbetragtning af Forholdet er ganske vist den rette, og at have en klar Opfatning heraf er af yderste Vigtighed. Men den standser ved en Almensætning, som er langt fra at yde tilstrækkelig Veiledning, naar den bringes i Anvendelse paa de mange forskjellige Livsforhold, for hvis Ordning den skal tjene til Norm. Af hvad ovenfor er forklaret, følger, at den kan antage forskjelligt Indhold efter disses eiendommelige Beskaffenhed. I visse Livsforhold maa Hensynet til det hele Samfunds Tarv tillægges afgjørende Vægt.

[1] [illegible] *Ethik* [illegible] Kap. VIII.

i andre Livsforhold kan snart den ene, snart den anden Parts særlige Interesse være overvægtig.

Hvilken af disse Synsmaader der i de forskjellige Tilfælde fortjener Bifald, er et Spørgsmaal, hvis Besvarelse maa bero paa et alsidigt Overblik over de forhaandenværende Omstændigheder, der ere af særlig Betydning enten for Samfund eller Individ, samt en rigtig Afveining af disse Omstændigheder.

De kunne imidlertid forandre sig og herved tabe eller vinde i sand Betydning. Civilisationen skjærper Blikket, renser Følelserne og bringer rigere Erfaring om de praktiske Følger, de for Tiden herskende moralske og økonomiske Begreber føre med sig.

Alt dette vil sige, at disse Begreber ere Gjenstande for en aldrig standsende historisk Udvikling.

Denne Udvikling udpræger sig tilsidst i Sæderne[1].

§ 27. De fleste Mennesker følge i mange Stykker den Skik og Brug, der er bleven gjængs i det Samfund, de tilhøre. Saadan Skik og Brug hviler gjerne paa en Sum af Erfaringer, der ere gjorte i dette Samfund og have fæstet sig i dets Medlemmers Minde. For den Enkelte er det sjelden klogt uden videre at sætte den ud af Betragtning. Ved at følge Skik og Brug udsætter man sig ikke lettelig for Dadel. Har man selv vænnet sig til den brugelige Fremgangsmaade, bliver denne en anden Natur.

Sædvanens Magt viser sig endog i Handlinger, som kun have teknisk, ikke moralsk Betydning. De fleste Jordbrugere

[1] Jfr. Paulsen, *Ethik*, I, Side 323—329; Jhering, *Zweck im Recht*, Bind II, Kap. XI; Schmoller, *Allgemeine Volkswirthschaftslehre*, Indledning, Kap. 7 og 8. Ved Benyttelsen af dette og andre tyske Værker maa vel haves for Øie, at det tyske Ord *Sitte* ofte tages i anden Betydning end Ordet Sæder hos os jfr. Hoffding, *Ethik*, Side 465—466 samt fremfor alt, at Ordet *Sittlichkeit* har en anden og meget videre Betydning, end vort Ord Sædelighed vanligen har havt. Det tyske Ord betegner nemlig et Sindelag og et Liv, som stemmer med Moralens Fordringer i alle Retninger, medens Sædelighed hos os ialfald nærmest betegner Kjønsmoralen. Enkelte norske og danske Forfattere have forsøgt at udvide dette Ords Betydning, saaledes at det kom til at falde sammen med det sidstnævnte tyske Ord. Loven om forsømte Børn af 6te Juni 1896, §§ 1 og 3, slutter sig helt til denne nye Sprogbrug. Straffeloven af 22de Mai 1902 holder i Kap. 19 fast ved den ældre, men bruger i Kap. 38 Ordet i en lidt videre Betydning.

drive sin Næringsvei paa sine Sambygdingers Vis. At forandre sin Drift er jo Enhver tilladt eller burde ialfald være det; thi Forandringen er gjerne ligegyldig for Andre. Paa primitive Kulturtrin hænge dog de fleste Jordbrugere fast i de herskende Driftsmaader. Det er indtil videre som oftest klogest at holde fast ved dem; men en saadan Fasthængen kan blive en stor Hindring for Fremskridt i Jordbruget. Ere Betingelserne for saadanne komne, gjælder det at overvinde de Sædvaner, som stille sig i Veien for Fremskridtene. Saadanne Sædvaner ere da blevne slette.

Men der er Forskjel paa Sædvaner og Sæder.

Der gives Livsforhold, i hvilke den Enkeltes Handlemaade er af stor Betydning for andre Personer og tilsidst for det hele Samfund. Handlefriheden bliver isaafald undertiden indskrænket ved Lov, navnlig ved Straffe- og Politilovgivningen. Den kan ogsaa være retlig uindskrænket, men paavirket og i stærkere eller svagere Grad bunden ved Individets egen eller den i Samfundet herskende Overbevisning om, hvad der bør iagttages af gode Mennesker. Handlingerne staa da under moralsk Tvang. De herskende Overbevisninger om, hvad der er moralsk tilladeligt eller utilladeligt, afpræge sig i Sæderne, det vil sige Skik og Brug i saadanne Handlinger, som ere af Betydning for Andre end den Handlende, idet de i betragtelig Grad gribe ind i deres bevidste Interesser. Deslige Overbevisninger ere blevne moralske Normer, mere eller mindre tvingende, eftersom Sæderne ere blevne mere eller mindre faste. Sæderne opretholdes ved moralske Midler. Personer, der fyldestgjøre de Fordringer, de herskende Sæder stille til dem, vinde godt Navn og Rygte; de, som sætte sig ud over disse Fordringer, komme i Vanrygte. Saavel Agtelsen som Ringeagten medføre Følger i alt Samkvem baade det økonomiske og det ikke økonomiske. En Arbeidsgiver, der nyder godt Rygte som saadan, har lettere for at faa brave Arbeidere. Den ærlige Producent eller Handelsmand faar flere og bedre Kunder den uredelige taber sine. Disse Følger kunne være overmaade kjendelige.

Da Sæderne kun ere ydre Afpræg af de herskende Motivbegreber, forandre de sig med disse, om ikke strax, saa dog efterhaanden. Ved denne Udvikling bliver den virkelige

eller tilsyneladende Strid, som i noget Stykke maatte opstaa mellem Samfundets Tarv og Individets Interesser, afgjort, skjønt ikke for evige Tider. Den bliver afgjort efter den herskende eller nydannede Opfatning af de stridende Interessers sande Berettigelse. Herved komme alle væsentlige Hensyn, saavidt de forstaaes, i Betragtning, ikke alene Retfærdighedens og Menneskeværdighedens Fordringer, men ogsaa Samfundets Tarv og Individets Nytte. Den høieste Myndighed til at fastsætte, hvad der skal være Lov, kan anbetroes en Monark, en Nationalrepræsentation eller en Folkeforsamling; men den høieste Dommer over, hvad der skal gjælde som moralsk Ret i Samfundet, kan aldrig blive nogen Anden end dette selv; thi alene Samfundet har Evne til at skabe sine Sæder. Ved Samfundet tænkes her ikke paa dets politisk myndige Herrer eller paa Flertallet af dets Medlemmer, men paa Lederne og Bærerne af det aandelige Liv, paa dem, der have saamegen Indflydelse i Samfundet, at dette tilegner sig deres Overbevisninger og indretter sit Liv hovedsagelig i Samklang med disse. Det ligger da i Sagens Natur, at Samfundet aldrig vil taale, at dets Tarv, eller hvad det anser som saadant, bliver tilsidesat uden gyldige Grunde. Og de Individer, som lede og bære dets Overbevisninger, ville ligesaalidt taale, at Individets sande Interesser krænkes; thi i Hævdelsen af disse ville de finde tilstrækkeligt Medhold i videre Kredse. Men den moralske Dom, Samfundet har afgivet og fæstnet gjennem sine Sæder, kan være vildfarende og er aldrig endelig afgjørende. Thi saavel de Livsforhold, den normerer, som det moralske Ideal, der foresvæver den levende Slægt, kunne i Tidens Løb forandre sig. Enhver, som finder, at de herskende Moralbegreber i nogen Henseende ere vildfarende eller forældede og de derpaa byggede Sæder vrange, har baade Ret og Pligt til at anke derover. Men Anken kan ikke indbringes for nogen anden end Samfundets Domstol. Enhver Forandring maa her udgaa fra Individerne. Det er altid et mindre Antal, som begynder med at rense sine moralske Begreber og udbedre Sæderne i sin Kreds. Først efterhaanden danner der sig en ny almindelig Overbevisning og en ny Skik. Her kan begyndes paa forskjellig Maade og i forskjellig Retning og tillige fra forskjellige Kanter. Mellem Moral og

Sæder er der en Vexelvirkning. Under Paavirkning af heldige ydre Omstændigheder kan der i et eller andet Slags Livsforhold ubevidst danne sig en bedre Sædvane, som omsider virker tilbage paa de fra tidligere Tider stammende moralske Begreber. Men en Nedgang kan under uheldige Omstændigheder begynde i Sæderne, og Usæden efterhaanden gribe saaledes om sig, at selve de moralske Begreber blive forkvaklede. *Principiis obsta!*

Kapitel 19.

Individ og Samfund i økonomisk Virksomhed.

§ 1. Midlerne til at fyldestgjøre de Behov, for hvilke en Person selv vil sørge, kan han skaffe sig paa tvende Maader.

Han kan stræbe ved egen Virksomhed at tilvirke de Gjenstande, han forbruger eller benytter: Fødemidler, Klæder, Redskaber, Huse o. s. v., og han kan yde sig selv de Tjenester, han behøver, men som ogsaa kunde ydes ham af Andre. I saa Fald siges hans økonomiske Virksomhed at være isoleret eller autonom Økonomi. Vi ville kalde den Selvforbrugsøkonomi. Herunder gaar ogsaa den Økonomi, som drives af en Familiefader udelukkende til hans eget og hans Families Behov. Saadan Økonomi kan drives af et større Samfund, f. Ex. et Trappistkloster eller en anden kommunistisk Privatassociation.

Eller han kan arbeide for Andres Forbrug, producere Ting eller yde Tjenester, som de tiltrænge. Men han gjør dette mod et Vederlag, de yde ham, og hvilket han kan anvende enten umiddelbart til eget Forbrug eller til Anskaffelse af Gjenstande, han behøver, men ikke selv kan eller vil producere, eller til Fyldestgjørelse af ham allerede paahvilende økonomiske Forpligtelser. Ogsaa han driver økonomisk Virksomhed for egen Regning; men i denne Form er Virksomheden Byttøkonomi.

Medens det under Nutidens Samfundsforhold knap er muligt at en Person driver fuldstændig Selvforbrugsøko-

nomi, altsaa hverken kjøber eller sælger Nogetsomhelst, er der en Mængde Mennesker, som frembringe en større eller mindre Del af, hvad de selv behøve og forbruge. Dette er især Tilfældet med Bønderne. De fleste Mennesker yde sig selv mange af det Slags Tjenester, de kunde lade Andre udføre for sig. Men Byttøkonomien har nu mere end nogensinde Overvægten. Thi vistnok kan et Menneske i sin kraftigste Alder og under meget gunstige Naturforhold føre et Eneboerliv, som en Robinson paa sin Ø. Men saadanne Tilfælde ere Særsyn uden praktisk Betydning, og som almindelig Regel gjælder det, at ethvert Menneske for at leve og trives tiltrænger Hjælp af Andre og maa staa i stadig Samvirksomhed med dem. Menneskene maa altsaa leve i Samfund med hverandre. Kjendsgjerningen er saa almengyldig og iøinefaldende, at Videnskaben allerede fra første Færd var opmærksom paa den.

§ 2. Ordet Samfund tages i forskjellige Bemærkelser, og herpaa maa man have Rede[1].

Et Samfund er en Flerhed af Individer. Men den blotte Tilstedeværelse paa samme Sted og Tid er ikke nok til at gjøre dem til et Samfund. De maa være forenede ved et Baand, en *communio*, et Fællesskab. Hvor dette findes, kunne Samfundets Medlemmer gjerne være spredte over den hele Verden. Men om Beskaffenheden af dette Baand har der været forskjellige Forestillinger. Den klassiske Oldtid gik ud fra, at Samfundene maatte være knyttede sammen ved retlige Baand, og tænkte derfor først og fremst paa Staterne, dernæst paa de offentlige Korporationer og private Interessentskaber. Endnu gives der dem, som kræve, at Baandet skal bestaa i en ydre Regel, Samfundets Medlemmer ere underkastede[2]. Dette Begreb er ufuldstændigt. Den christne Kirke holdtes fra først af ikke sammen ved noget retligt Baand, men var dog det inderligst forbundne af alle daværende Samfund. Begrebet

[1] Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, Side 74—90; Gotheim i Conrads *HWB.*, Artikelen *Gesellschaft*; Jhering, *Zweck im Recht*, I, 87—88; Gumplowicz, *Grundriss der Sociologie*, Afsnit III, Kap. 6.

[2] Stammler, *Wirthschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung*, 1896, Side 83—125; jfr. Jellinek i anførte Værk, Side 88—89, Noten.

er derfor senere udvidet saaledes, at det omfatter enhver Flerhed af Mennesker, der holdes sammen af en fælles Interesse og paa Grund af denne staa i Vexelvirkningsforhold til hverandre. Omtrent fra Midten af det 15de Aarhundrede begyndte man at tænke sig en Modsætning mellem Staten og dens Underafdelinger paa den ene Side og paa den anden Side alskens andre menneskelige Samfund eller Indbegrebet af disse. Dette Indbegreb kaldte man Samfundet. Man skjelnede altsaa mellem Staten og Samfundet. Denne Udtryksmaade er uden tvivl fremkaldt ved den Forskjel, at Staten er et tvungent Samfund, andre Samfund derimod ordentligvis frivillige.

Efter dette Blik paa Ordets Historie skulle vi nu vende os til dets nuværende Bemærkelser.

Ved Ordet Samfund tænker man nu mest paa Forbindelsen af hvilketsomhelst Slags, hvori Mennesker virkelig staa til hverandre, uden Hensyn til Forbindelsens Art, Oprindelse og Form. I denne Forstand tales der om et Sprogsamfund, nemlig mellem Mennesker, der tale samme Sprog. Hele Christenheden er i videste Forstand et Samfund. Begrebet strækkes undertiden saa langt, at der tales om hele Menneskeheden som et Samfund.

Snart tænker man ved dette Udtryk paa Forhold mellem Mennesker, der ere sammenbundne ved en fælles Villie, altsaa de Forhold, som man nu kalder organiserede Samfund. Typen for dette Slags er Statssamfundet. Men der gives ogsaa mange andre organiserede Samfund, offentlige saavelsom private.

Under Begrebet henfører man tillige Forhold mellem Mennesker, som, uden at være sammenbundne ved nogen Organisation, staa i en mere eller mindre stadig Forbindelse med hverandre til Fremme af en fælles Interesse. Dette Slags Samfund maa da kaldes uorganiserede.

Endelig tænker man ved Udtrykket «Samfundet» fremdeles paa den nys omtalte Modsætning mellem dette og Staten. Denne Sprogbrug er feilagtig. Staten er et Samfund, men et Samfund af en eiendommelig Art.

Ordet Samfund betegner paa een Gang det særegne Forhold, i hvilket dets Medlemmer staa til hverandre, og disse Medlemmer.

§ 3. Samfundets Grundlag søgte allerede Aristoteles i Familien, saadan som denne ved Samfundsvidenskabens Morgengry forekom hos de mest civiliserede Folk. Familien var dengang patriarkalsk, et lidet Samfund, bestaaende af en Mand med een eller flere Hustruer i fælles Husholdning samt deres Børn, som enten levede hjemme hos Familiefaderen eller endnu stode under hans Herredømme. Til Familien hørte ogsaa dens Slaver, men som Eiendele, ikke som Slægtsmedlemmer.

At Familien i denne Skikkelse eller i dens senere Omdannelse danner Grundlaget for det vigtigste menneskelige Samfund, nemlig Staten, er en Tanke, Videnskaben uden nærmere Undersøgelse fastholdt i lange Tider. Nutidens Videnskab har imidlertid optaget Spørgsmaalet om det menneskelige Samlivs oprindelige Former til indgaaende Drøftelse, og ved denne er man kommen længere tilbage, nemlig til et «præfamiliært» Samfund. Det med selve Naturen givne og derfor oprindelige Grundlag for det menneskelige Samfund maa tydeligvis være Forholdet mellem Mand og Kvinde. Men dette Forhold kan have og har havt mange Skikkelser. Til at danne sig en Forestilling om, hvorledes det har artet sig i Menneskeslægtens Barndom, har man to Hjælpemidler. For det Første det stedfindende Livsforhold mellem Mænd, Kvinder og Børn hos Nutidens lavest staaende Naturfolk. Dernæst Livsforholdet mellem Hanner og Hunner hos de høiere, Mennesket nærmest staaende Dyrearter. Men intet af disse Hjælpemidler er tilstrækkeligt. Familieforholdene hos Naturfolkene kunne i Tidens Løb have undergaaet Forandring og ere i Virkeligheden nu meget afvigende fra hverandre. Forholdet hos enhver Dyreart er vistnok ordentligvis konstant, men noget forskjelligt hos de forskjellige Dyrearter. Til sikre Resultater om det oprindelige Forhold hos Menneskeslægten er man derfor ikke kommen[1].

[1] De herom fremsatte Theorier ere vistnok af høi Interesse for Menneskeslægtens Historie, men ikke af saa megen Betydning for Nutidens Socialøkonomi, at vi kunne gaa nærmere ind paa dem. Schmoller giver i sin *Allgemeine Volkswirthschaftslehre*, Bog II. Kap. I. en Skildring af de Resultater, disse Undersøgelser efter hans Opfatning have bragt, Gothein i Conrads *HWB.*, Artikelen *Familie*, en anden, mere kortfattet. Begge

Den Theori, som i sidste Trediedel af det 19de Aarhundrede nød størst Tilslutning, gik i Hovedtrækkene ud paa, at de ved fælles Herkomst forbundne Mennesker, saalænge deres Antal ikke blev saa stort, at de maatte spredes, levede sammen i en Horde, mellem hvis Mænd og Kvinder Kjønssamkvemmet ligesom inden visse Dyrearter var ganske regelløst. Mellem Hordens Medlemmer var Alt fælles. Der gaves ingen særskilt Eiendom eller særskilt Familie. En saadan dannedes først i en Form, man har kaldt det mødrene Selskab, der kunde antage Formen af et Moderherredømme (Matriarkatet)[1]. Saalænge der intet Ægteskab gaves, det vil sige, saalænge ingen varig Kjønsforbindelse mellem bestemte Personer fandt Sted, var det uvist, hvem der var et Barns Fader, medens det var en sikker Sag, hvem der var dets Moder. Hun alene havde særskilt Omsorg for sine Børn. Udviklingen førte da naturligen til, at een og samme Kvindes Børn kom til at danne en Slægtskabsgruppe med hende som Hoved. Hendes Børn tog Navn efter hende selv eller hendes Stammoder. Dette var den første raa Form af Familien. Børnenes Morbrødre hørte til Bedstemoderens Familie. De vare sine Søstres og Søsterbørns nærmeste mandlige Beskyttere. Paa denne Maade dannede der sig en større, fra en fælles Stammoder udspringende Slægt, og Horden eller Stammen kom altsaa til at bestaa af flere saadanne Slægter. Først efterat varige Kjønsforbindelser mellem en enkelt Mand og een eller flere Kvinder vare opkomne, kunde der danne sig en patriarkalsk Familie, bestaaende af hans Hustru eller Medhustruer og deres med ham avlede Børn, undergivne ham som Familiefader. De fra en fælles Stamfader nedstammende

omtalende tilhøre Familiens Stilling i og Betydning for det moderne Samfund. Litteraturanvisninger findes hos begge. En fyldigere og noget forskjellig Skildring findes hos Zenker, *Die Gesellschaft*, I (1899). Han antager, at Horden allerede tidlig havde sondret sig i tre Grupper, hver omfattende baade Mænd og Kvinder. En af disse tre Grupper dannedes af de Voxne, som endnu stode i sin kraftigste Alder, udførte Arbeidet og øvede Vaaben, den anden Gruppe bestod af de Gamle, som ikke vare istand dertil, den tredie Gruppe bestod af de Yngre.

[1] At det matriarkalske Selskab eller Moderretten ikke maa sammenblandes med Mutterrecht og påvist af Zenker, Side 100—101.

Personer udgjorde en patriarkalsk Slægt, og Horden eller Stammen kom til at bestaa af en Flerhed af saadanne patriarkalske Slægter. Efter denne Theori opstod Patriarkatet i Tider, da voldsomme Kampe fandt Sted mellem Nabostammer. Krigene førtes af disses Mænd. Seierherrerne gjorde de Overvundnes Eiendele og Kvinder til Bytte og delte dem mellem sig. Kvinder røvedes eller kjøbtes fra Naboerne. Med Patriarkatet opstod baade Ægteskabet og Særeiendommen[1].

Der findes vistnok endnu den Dag idag udenfor Europa her og der lavtstaaende Horder eller Levninger af saadanne, hvor Kjønsforbindelsen er saa regelløs, at den kan kaldes «Promiscuitet», og hos adskillige mere civiliserede Folk frembyder deres Kulturhistorie Skikke og Sæder, der synes at vidne om, et en saadan Promiscuitet oprindelig har hersket hos dem. Mødrenefamilien forekommer hos enkelte Stammer udenfor Europa tydelig udpræget. Men at Promiscuiteten eller Mødrenefamilien i en graa Oldtid har været almindelig hos alle Folk, er en ubeviselig Paastand.

Meget muligt har Horden været den første Form for det menneskelige Samfund; men Forholdet mellem dens Medlemmer og dette Forholds Udvikling maa have været forskjellig efter Indflydelsen af de Livsbetingelser, under hvilke Horden levede.

[1] Denne Theori fremsattes først af Bachofen, *Das Mutterrecht*, 1861, og fandt især Støtte hos Lewis Morgan, *Ancient Society*, 1877. Socialisterne sluttede sig til den, idet de benyttede den som Hjælpemiddel i deres Angreb paa Ægteskabet og Privateiendommen: Fr. Engels, *Der Ursprung der Familie, des Privateigenthums und des Staats* 1884, hvorom Wagners skarpe Dom i *Grundlegung*, II, Side 15—16. Mange senere Forfattere have angrebet den. Særligen fremhæves Finlænderen Westermarck, *The History of Human Marriage*, 1891, og Ziegler, *Die Naturwissenschaft und die socialdemokratische Theorie*, 1894. Megen Anseelse nyder Grosse, *Die Formen der Familie und die Formen der Wirthschaft*, 1896. Allerede Darwin (*Descent of Man*, Kap. 20) erklærede det efter Analogien fra den høiere Dyreverden sandsynligst, at Menneskene oprindelig levede i smaa Samfund, hver Mand med en Kone eller, hvis han havde Magt dertil, med flere, som han med Skinsyge forbeholdt sig selv. Ogsaa Max Müller og Sir Henry Maine have draget Patriarkatet stærkere frem; jfr. Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, Side 93—94, Noterne.

§ 4. Hvor disse have været gunstige, have dens Medlemmer, med Bevarelse af det fælles Baand, dannet Familier i forskjellige Former, hver Familie enten under en fælles Moders eller tilsidst under en fælles Faders Omsorg og Ledelse. De nærmest beslægtede Familier kom da til at danne en fælles Gruppe, en Fædreneæt (latinsk *gens*, tysk *Sippe*, skotsk *Klan*). Gjennem denne Organisation var Horden bleven en Stamme. Ved frivillig eller tvungen Sammenslutning af flere Stammer dannedes et Folk, som, naar det tog fast Bolig i et Land, blev en Stat[1].

Den fuldkommeste Form af Familien var øiensynlig den patriarkalske, især efterat Ægteskabet var blevet monogamisk og Børnene altsaa Helsøskende. Det Herredømme, Familiefaderen havde over Familiens Medlemmer, satte ham istand til at benytte deres Kræfter og ordne deres Virksomhed paa den hensigtsmæssigste Maade. Den patriarkalske Familie var saaledes i Forhold til sine Medlemmers Antal det stærkeste af alle Samfund. Dens Medlemmer vare forenede til fælles Arbeide, og hvert af dem kunde sættes til den Del deraf, han gjorde bedst. Fællesskabet i Interesser og det stadige hjemlige Samvær maatte udvikle den gjensidige Hengivenhed, særligen den mellem Fædre og Børn. Det patriarkalske Hjem blev Arnestedet for de ædlere Følelser, og de der udviklede Sæder og Tilstande udgjøre Forudsætninger for mange af Menneskehedens vigtigste Institutioner[2].

Baandet mellem samme Ets Medlemmer var oprindelig overmaade stærkt. Det hvilede paa fælles Herkomst. En Ætt havde fælles Præsteskab og religios Kultus. Meget ofte var den Jord, paa hvilken og af hvilken den levede, Ættens fælles Eie. I Krig optraadte den som militær Enhed under sin særskilte Høvding. Ættens Medlemmer vare forbundne til Fællesskab af værne om sine Rettigheder og at hævne Rets-

[1] Schmoller, *Allgemeine Volkswirthschaftslehre*, 231—232, forklarer dette Begreb, hvis tillægger disse Ord.

[2] Schmoller i det sidstnævnte Værk § 90. Fremragende Fortjenester af den patriarkalske Families og Ættens Retshistorie har Sir Henry Maine: *Ancient Law* samt *Lectures of the Early History of Institutions*. Særlig for den romerske Ret Jhering, *Geist des Römischen Rechts* II, 3, 4).

krænkelser, som forøvedes mod nogen af dem. I sin Ætt havde Individet sit bedste Forsvar. Ætten var saaledes et væsentligt Led i Samfundet, i lang Tid saa charakteristisk, at man i Videnskaben ofte kalder enhver Retsforfatning, med hvem dette var Tilfældet, en Gentilforfatning.

§ 5. Horden, Familien, Ætten, Stammen, Folket maa saaledes antages at have været de ældste Former for det menneskelige Samfund. Samtidigt med, at et Folk tog fast Bopæl i et Land og havde dannet en Stat, eller snart derefter, opkom en ny Form, Kommunen eller Municipiet, som var et Samfund af en vis Landsdels Indvaanere eller Eiendomsmænd. Kommunen har sandsynligvis havt sin Rod i Ætten, nemlig hvor denne eiede og beboede en sammenhængende Landstrækning; men Kommunerne bleve efterhaanden revne løs fra sit Grundlag, Medlemmernes fælles Herkomst. Den Landsdel, som dannede Kommunen, kunde være enten en Bygd, saasom her i Norge Herredet, eller en Landsby eller By, hvilket fornemmelig var Tilfældet i Sydeuropa, for en stor Del ogsaa i Mellemeuropa.

§ 6. I Familien var Husfaderen eneraadig. I Ætten og Kommunen styrede Fællesvillien. Disse Samfund vare ikke frivillig dannede. Hvem der skulde tilhøre en Ætt eller Kommune, beroede paa faste, ved Sædvane bestemte Normer. Paa samme Maade var det bestemt, hvem der skulde have Stemme i de dem vedkommende Anliggender. De, som havde saadan Myndighed, maatte blive vante til at raadslaa med hverandre, overveie Ættens eller Kommunens Pligter, Interesser og Hjælpemidler. Ætten og Kommunen bleve Skoler for en planmæssig Samvirksomhed mellem hvilkesomhelst Mennesker og til Fremme af hvilketsomhelst Øiemed.

For en frivillig Samvirksomhed mellem større eller mindre Kredse af gjensidigt uafhængige Individer blev der under en fremadskridende Kulturudvikling stærkere Behov og videre Rum. Med Kulturudviklingen har nemlig paa den ene Side Individerne faaet større retlig Raadighed over sine Interesser og større Evne til at fremme disse, ikke blot gjennem selvstændig Virksomhed, men ogsaa gjennem frivilligt Samarbeide med Fremmede. Paa den anden Side har Staten vundet større Magt og Evne til at fremme det almene Bedste.

Denne Udvikling har ledet for det Første til, at Kommunerne tabte sin oprindelige Selvstændighed. De bleve helt underordnede under Staten uden anden Myndighed end den, Staten tillagde dem, medens de paa samme Tid bleve overmaade vigtige Medhjælpere for Staten til Fremme af de Almeninteresser, denne havde optaget blandt sine Formaal.

For det Andet medførte Udviklingen, at Ætten tabte næsten al retlig og social Betydning, idet Staten ydede Individet saa omfattende og kraftig Beskyttelse, at det ikke længere behovede at ty til sin Æt. Slægtskab har fremdeles sin Betydning, navnlig som Indskrænkning i Adgangen til at indgaa Ægteskab, i Arveretten, hos os tillige i Odelsretten. Ætten er imidlertid ikke længere nogen legal Enhed. Men udelukkende Ret til sit Ættenavn have dens Medlemmer, og i enkelte Stater har den et Slags Organ i det saakalte Familieraad, der dog nærmere repræsenterer Familien end den hele Æt.

En tredie Følge af den heromhandlede Udvikling er, at selve Familien har tabt sit strengt patriarkalske Præg, og at dens Betydning er svækket saavel i retlig som i økonomisk Henseende. Svækket, men langt fra forsvunden.

Fædrenemagten er bleven stærkt indskrænket og dens Udøvelse sat under virksommere Opsyn af offentlige Myndigheder, saa at Faderen er bleven mere Værge for end Herre over sine Børn. Kvindernes, baade de giftes og de ugiftes, retlige Stilling er i overordentlig Grad bedret. Men Ægtefællers, Forældres og Børns gjensidige Forsørgelsespligt er opretholdt.

§ 7. Nedgangen i Familiens økonomiske Betydning viser sig først og fremst i Produktionsvirksomhedens Ordning. I Jordbruget var den i Fortiden helt og holdent knyttet til Aasædet, den Gaard, hvor Familien boede. Dette er endnu Tilfældet for den allervæsentligste Del, skjønt ikke ganske i samme Udstrækning som før, da man malte sit Korn, bagte sit Brød, bryggede sit Øl, kjærnede og ystede hjemme. Saalænge Stofforædlingsindustrien foregik i liden Maalestok, havde den sit Sæde i Haandværkerens Hjem. Sønnerne hjalp Faderen i hans Bedrift, lærte denne og fortsatte derfor gjerne

i samme Næringsvei. Døtrene hjalp Moderen i Husets Sysler. Heri er der, som Alle vide, indtraadt store Forandringer. Sammenhængen mellem Familien, Hjemmet og Næringsveiene blev først brudt ved Fabrikindustriens Opkomst, ved Teknikens øvrige Fremskridt og ved Kulturlivets Udvikling i andre Retninger. Vistnok er der fremdeles endnu mange Børn, som vælge Forældrenes Næringsvei og Livsstilling; men den stigende Almendannelse og den Mangfoldighed af nye Næringsveie, som har aabnet sig for dem, giver dem friere Valg, og dette benyttes hyppigen. Individet er altsaa i sin produktive Virksomhed blevet uafhængigere af sin Familie. Den ældre Opfatning af Familien som økonomisk Enhed lever dog endnu igjen i den Regel, at Forældre i bunden Næringsvei ofte har større Frihed til at benytte Børn end Fremmede som Medhjælpere.

Familien har beholdt større Betydning for Konsumtionen end for Produktionen. Mand, Hustru, de yngre Børn, ofte ogsaa de voxne, som ei have fæstet eget Bo, leve sædvanligvis i et fælles Hjem og i en fælles Husholdning, som føres for Forældrenes Regning. Hvorledes denne Husholdning indrettes, er af største Vigtighed for Familiens Velstand. At lede Husholdningen er særligen Konens Sag.

Men Familiens fornemste Opgave er at give Børnene den bedst mulige Opdragelse. Dertil yder Kirken og det offentlige Skolevæsen stedse virksommere Bistand. Herved lettes Opgaven for Hjemmet, men berøvet den kan det aldrig blive; thi istand til at løse Opgaven paa bedste Maade ere kun Forældrene, navnlig Moderen. Det er ogsaa paa Forældrenes Kjærlighed til sine Børn og forstandige Omsorg for deres Vel, det hele Samfunds moralske og økonomiske Fremskridt beror.

I saa Henseende har Familien bevaret hele sin Betydning.

§ 8. Den Udvidelse af Individets retlige Handlefrihed og Mangfoldigheden af de Anvendelser for denne Frihed, Kulturudviklingen har medført, afføder en uendelig Række af nye frivillige Samfundsdannelser i de allerforskjelligste Øiemed. Nogle af disse nye Slags Samfund ere stiftede ved udtrykkelige Overenskomster. Andre ere blevne til ligesom af sig selv, derved at en Kreds af Individer, som have havt en fælles Interesse og ere blevne sig denne bevidst, have begyndt

i Fællesskab at arbeide for dens Fremme. Men Samfund, som i sin Opkomst have været frivillige, kunne gjennem Sædvane eller Lov blive tvungne. Dette var Tilfældet med de gamle Haandværkslaug. Oprindelig frie Foreninger, blev det snart Regel, at Enhver, som drev Haandværket, maatte være Medlem af Lauget. Af hvem og hvorledes dette skulde styres, var bestemt ved Laugsartikler, som først vare Vedtægter, senere Lovforskrifter.

Af særlig Interesse for Socialøkonomien ere selvfølgelig disse nye Samfund, naar de have et Formaal af rent økonomisk Natur, ere Erhvervsselskaber for at drive Handel, Industri, Transport- eller Bankvirksomhed, Foreninger for Fællesindkjøb af visse Slags Forbrugsartikler, gjensidige Forsikringsanstalter, og deslige. Andre frivillige Samfund have sat sig som Formaal at fremme religiøse, moralske, politiske, videnskabelige, kunstneriske eller rent selskabelige Interesser, medens dog deres Virksomhed, som før sagt, tillige kan have en økonomisk Side.

Men ogsaa Staten kan gjennem Lov skabe nye Samfund i saadanne Øiemed, hvilket hos os skede, f. Ex. da den almindelige Brandforsikringsindretning for Bygninger oprettedes i 1767.

Det Øiemed, som leder til Dannelsen af saadanne nye Samfund, behøver ikke at være en universel, det vil sige en for Alle fælles Interesse. Men den maa være kollektiv, det vil sige fælles for Flere. Disses Kreds kan være ganske liden, endog indskrænket til to Individer, hvilket er Tilfældet med mange personlig ansvarlige Erhvervsselskaber. Og Interessen maa være af den Beskaffenhed, at den ventes at blive bedre fremmet gjennem en Samvirksomhed, end om den overlades til hvert enkelt Individs Omsorg. Hvorvidt dette kan antages, maa bero paa Omstændigheder, som vexle med Tiderne, men som paa de høiere Kulturtrin i det Hele taget stille sig gunstigere for Samfundsdannelsen.

§ 9. Skulle de som ordnet Samfund optrædende Individer kunne øve en fælles Virksomhed, maa der haves Bestemmelse om, hvorpaa den skal gaa ud, og hvem der skal kunne fatte Beslutninger paa Samfundets Vegne, saaledes at disse blive bindende for Medlemmerne og gyldige ligeoverfor

Andre, med hvem Samfundet kommer i Forbindelse. De, der besidde en saadan Myndighed, siges at være Samfundets Organer. Et saaledes ordnet Samfund siges at være organiseret. Fortsættes den i disse Betegnelser liggende Tanke, ligger det nær at sige, at Samfundet er en Organisme. Dette har ogsaa været og er tildels en almindelig Forestilling (se ovenfor Kap. 10, § 8), og da denne Tanke først kom op, betragtedes den som et videnskabeligt Fremskridt. Det var den ogsaa.

Tidligere blev det vigtigste af alle Samfund, nemlig Staten, gjerne sammenlignet med en Maskine. Der taltes hyppigen om Statsmaskineriet. Man forstod, at Staten var en Helhed, hvis samtlige Dele maatte afpasses efter dens Øiemed, saaledes at de saa godt som muligt virkede sammen til Opnaaelsen af Øiemedet. Man tænkte sig Staten som en Maskine, hvis Hjul grebe ind i hverandre paa rette Maade og frembragte det bedste Resultat med mindst Slid og mindst Kraftopofrelse. Lignelsen var i visse Henseender oplysende, idet den fremhævede, at Samfundsvirksomheden foregik gjennem Led, som maatte staa i hensigtsmæssig Forbindelse med hverandre. Men Lignelsen haltede og var misvisende i et høist væsentligt Punkt. En Maskine sættes i Bevægelse ved en mekanisk Drivkraft, som kommer til den udenfra, virker paa en eneste Maade og med tvingende Nødvendighed. Den Drivkraft, som sætter Staten eller hvilketsomhelst andet Samfund istand til at virke, kommer derimod indenfra og er altsaa af en anden Natur. For at beskrive denne gik man fra Mekaniken til Biologien. Ethvert af de levende Væsener, med hvis Beskrivelse denne sysselsætter sig, har sit eget Livsprincip, som danner dets Drivkraft. Dette gjælder ogsaa om de menneskelige Samfund, navnlig om Staten. Den har sit Livsprincip i sit Øiemed, der bestemmer Charakteren og Retningen af dens Virksomhed. Denne foregaar gjennem dens Organer, som kun ere dens Midler og maa afpasses derefter. Ogsaa enhver anden Forening mellem Mennesker, som skal kunne kaldes et Samfund, maa have et Formaal, være i Virksomhed for dette og, siges der, have hertil skikkede Organer.

Samfundet ligner aabenbart mere en Organisme end en Maskine. Den saakaldte organiske Statstheori var derfor et

Fremskridt og nod stor Tilslutning, selv mellem dem, der begrebe, at den kun var en billedlig, ingen nøiagtig Beskrivelse af Samfundet[1].

Forat denne Theori skulde faa fast Grundlag som en nøiagtig Beskrivelse, maatte man have en sikker Bestemmelse af Begrebet Organisme. Men alle Forsøg paa at finde en saadan Bestemmelse ere mislykkede. I Naturvidenskaben bruges Ordet Organisme almindelig om ethvert levende Individ (Enkeltvæsen), hvis forskjellige Dele ere Redskaber for dets Livsvirksomhed, hvilke Redskaber eller Organer samvirke og bevare hverandre. Organismen bestaar alene ved dem; men Organerne have ingen selvstændig Tilværelse. Denne Forklaring passer imidlertid ikke paa et Samfund af Mennesker; thi de ere selvstændige Væsener, hvert af dem med egen Bevidsthed, egen Villie og eget Formaal. Hvert af dem kan udøve selvstændig Indflydelse paa Samfundets Skjæbne. Den organiske Samfundstheori er derfor i den senere Tid bleven mødt med stedse skarpere Kritik[2]. For at afvæbne Indvendingen har man forsøgt at omdanne

[1] Blandt dens Repræsentanter maa man først og fremst nævne Auguste Comte, se ovenfor Kap. 10, § 8. I Tyskland Ahrens, *Die organische Staatslehre*, Mohl, *Encyclopädie der Staatswissenschaften* Side 27 ff; Bluntschli, *Allgemeine Staatslehre* og *Lehre vom modernen Staat*, 1875–1876. I England Herbert Spencer, se ovenfor Kap. 10, § 9. Udførlig Oplysning om den herhenhørende Litteratur giver Krieken, *Über die sogenannte organische Staatstheorie*, 1873, Side 101 ff. Begrebet hyldes endnu af Høffding, *Ethik*, Side 152, og Paulsen, *Ethik*, II, 325, uden Prøvelse af Indvendingerne derimod. Tyske Forfattere, der tænke sig det enkelte Folk eller den enkelte Stat som Bærer af den økonomiske Virksomhed og derfor kalde den *Nationalökonomie* eller *Volkswirthschaft*, ville endog indtvinge denne Virksomhed under Begrebet Organisme, se Wagner, *Grundlegung*, § 299, og Schmollers Kritik af denne Tanke i Conrads *HWB.*, VII, 547–548. Alt Spørgsmaal herom bortfalder, naar man med os tænker sig hele den civiliserede Verden som den økonomiske Virksomheds Bærer.

[2] Jellinek i sidstnævnte Værk, Side 132–140; Laurent, *Psychologie Sociale*, Side 121–136, hvor det siges, at det er en Lære, som ligger i sit sidste Aandedræt. Ingen Organisme kan være Del af en anden Organisme. En Mand kan være Tysker (af Nationalitet), Østerriger (som Statsborger) og Katholik (af Religion), Men hverken den tyske Nationalitet eller det østerrigske Monarki eller den katholske Kirke ere Organismer. Jfr. Schäffle, Artikelen *Gesellschaft* i Conrads *HWB.*

Naturvidenskabens Bestemmelse af Begrebet Organisme[1]. Men neppe med Held.

Naar det siges, at Staten eller et andet menneskeligt Samfund, f. Ex. en af de christne Kirker, er en Organisme, saa er dette kun billedlig Tale. Men i dette Billede er der et meget oplysende Træk. Ethvert ordnet Samfund, som skal virke for bestemt Øiemed, maa styres af en bestemt Villie. Denne kan vistnok skabes paa saadan Maade, at den først kommer istand, saafremt alle Medlemmer blive enige; men dette vil i Almindelighed være upraktisk. Forat varige Samfund skulle kunne bestaa og virke, maa det være bestemt, at visse Personer i visse Øiemed og ialfald under visse Betingelser skulle have Myndighed til at handle paa Samfundets Vegne og at afgive Villieserklæringer, der blive bindende for det selv og dets Medlemmer. Disse Personers Stilling til Samfundet beskrives paa den forstaaeligste Maade ved at kalde dem Samfundets Organer. Det ligger da nær at sige, at et saaledes ordnet Samfund er organiseret, og at Ordningen er en Organisation[2]. Men for ikke at fremkalde Vildfarelser bør man undgaa at kalde Samfundet en Organisme.

§ 10. Som allerede antydet, kan Begrebet dog ikke indskrænkes til de organiserede Samfund.

I samme Udstrækning som Nogen driver Byttеøkonomi, sælger og kjøber, arbeider for Andre eller leier Arbeide af dem, faar hans økonomiske Virksomhed Betydning for en snævrere eller videre Kreds af fremmede Personer. Alle, der omsætte Produkterne af sin økonomiske Virksomhed eller bortleie sin Arbeidskraft, arbeide for at tilfredsstille hverandres

[1] Huxley, *Essays*, Vol I, Side 274: «De Atomer af Kulstof, Vandstof, Surstof og Kvælstof, som danne et Atomsamfund i et Molekyl, have en selvstændig Individualitet, hvoraf de have opgivet noget, forat Molekylet kan komme istand.» Fouillée, *La Science Sociale*, Side 147—160, siger, at et Dyr er et Aggregat af andre belivede Væsener, som have en større eller mindre selvstændig Individualitet; jfr. de hos Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, Side 135 Noterne, citerede Værker.

[2] Dette er Jellineks Terminologi — se *Allgemeine Staatslehre*, Side 446—452 og 494—498. Side 139, Note 3, forsvarer han sig mod herved at have bifaldt den organiske Statslære. Den i Texten udviklede Terminologi tør nu være den almindelige, jfr. Schmoller, *Allgemeine Volkswirthschaftslehre*, § 31.

Behov. Enhver producerer, hvad han evner bedst, og hvad Andre ville betale. Af hele det Arbeide, der udfordres til at tilfredsstille Samtliges Behov, udfører hver Enkelt inden sin Rækkeevne den Del, han under de givne Omstændigheder anser lettest og fordelagtigst for sig. Alle, der ere delagtige i dette store Samfundsarbeide, dele det altsaa mellem sig. Men de kunne ogsaa forene sig herom. Flere eller Færre af dem ville ved frivillige, for Tilfældet trufne Overenskomster slutte sig sammen om Udførelsen af hvert enkelt under dette Arbeide indgaaende Foretagende. Udførelsen af dette foregaar ofte for en enkelt Persons Regning, saaledes at han bliver Eier af Produktet. I saa Fald skaffer han det fornødne Arbeidsmateriale, leier de fornødne Arbeidere og anviser enhver af dem sin bestemte Gjerning. Alle, der have en eller anden Del i dette paa Tilfredsstillelsen af hverandres Behov rettede Samarbeide, danne virkelig et Samfund, ialfald i økonomisk Forstand.

Men dette Samfund er af en helt anden Art end de i forrige Paragraf omhandlede organiserede Samfund. En Stat, en Kommune, saavelsom ethvert privat Interessentskab med økonomisk Formaal og enhver privat Forening, som er stiftet til Fremme af noget andet Formaal, har en Bestyrelse, som er Organ for dens Fællesvillie og leder dens Virksomhed efter en ved Fællesvillien bestemt Plan. Dette er ikke Tilfældet med den nu omhandlede frie Samvirksomhed. Forsaavidt Lovgivningen tillader det, indretter enhver af Deltagerne sig efter eget Tykke, producerer for egen Regning eller bortleier sin Arbeidskraft. Han producerer, hvad han kan og vil, sælger til og kjøber af, hvem han finder for godt, flere eller færre. I ethvert Land danner der sig saaledes gjennem en frivillig Samvirksomhed i flydende, idelig skiftende Former en Mængde uorganiserede, større eller mindre Grupper af Personer, som hver for sig driver Økonomi for egen Regning, men beregnet paa Salg til Andre. Han kjøber af og sælger til de Øvrige. De kjøbe af og sælge til ham. Hver Haandværker, Fabrikant eller Handelsmand har sin mere eller mindre faste Kreds af Kunder. Hver By har sit Opland. Dettes Beboere producere Korn, Poteter, Melk, Fedevarer o. s. v. ikke blot til eget Forbrug, men ogsaa for Bybefolkningen. Byens Nærings-

drivende have sine Kunder ikke blot blandt dennes Beboere, men ogsaa blandt Landbefolkningen. De producere eller indforskrive de Varer, deres Kunder tiltrænge, og de opkjøbe Overskuddet af disses Produkter. Nogle kjøbe af Mange og sælge til Faa, Andre omvendt. Enhver saadan Gruppe siges at danne et Marked for de Gjenstande, som dens Medlemmer omsætte til hverandre. Hver Gruppe opstaar, udvides, indskrænkes eller opløses efter Deltagernes skiftende Behov og Evne til at tilfredsstille disse. Grupperne flyde saaledes idelig over i hverandre. Snart forandres Kredsen af de Personer, hvoraf den enkelte Gruppe har bestaaet, snart undergaar den Virksomhed, med hvilken de beskjæftige sig, Endring i en eller anden Henseende. Nogle af disse Grupper udvide sin Virksomhed til fremmede Lande, kjøbe af, sælge til, seile for disses Indvaanere. De fremmede Folk, med hvilke de komme i Forbindelse, staa i lignende eller beslægtede Forhold til andre Folkefærd. Paa denne Maade udvider den økonomiske Samvirksomheds Omraade sig til den hele, under Fællescivilisationens Paavirkning inddragne Menneskehed. Der opstaar et Verdensmarked.

Dette uorganiserede Samfund staar inden i, rundt om og over Staterne, Kommunerne og de private Associationer. Det er Feltet for den private Foretagsomhed. Det hjælper og bærer, men indskrænker og binder den tillige.

Det holdes imidlertid ikke blot sammen af de økonomiske Interesser, men det omfatter alle menneskelige Formaal. Det er ikke blot Ting og Tjenester, men ogsaa Tanker og Stemninger, det frembringer og sætter i Omløb, Noget, der over overordentlig Indflydelse ogsaa paa Økonomien. Det er dette Samfund, der tænkes paa, naar det siges, at det er Samfundet, som skaber Sæderne og bærer Moralens Udvikling[1].

Den uorganiserede Samfundsvirksomhed er frivillig, men ikke ubunden. Den beherskes til en vis Grad, men ofte ufuldkomment, af Sæderne og end yderligere af den gjældende Ret i det Samfund, hvor Virksomheden finder Sted. Herved komme vi ind paa Forholdet mellem Ret og Økonomi.

[1] Jhering, *Zweck im Recht*, I, 86–92 og II, 192–193. Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, Side 92, stemmer hermed, jfr. dog Side 84.

Kapitel 20.

Ret og Økonomi[1].

§ 1. Allerede i Oldtiden og gjennem Middelalderen gaves der Enkelte, som nægtede Nødvendigheden af en Retsorden og altsaa vare Forløbere for Nutidens Anarkister (Kap. 12. § 3).

Tanken kommer øiensynlig i Strid med Historiens Erfaringer. Saalangt disse gaa tilbage, har der i ethvert Samfund været en vis Orden, efter hvilken dets Medlemmer, ialfald i nogen Grad, have været tvungne til at føie sig, men som ogsaa til Gjengjæld har ydet dem nogen Beskyttelse. Hvor en Flerhed af Mennesker stadig har levet sammen, er det utænkeligt, at der ikke skulde have dannet sig nogen Norm for deres Samliv med Afgjørelse af, hvem der skal lede dette, og hvor vidt Lædernes eller Lederens Myndighed strækker sig. Driver et saadant Samfund økonomisk Virksomhed for fælles Regning, er Nødvendigheden af en fælles Styrelse indlysende. Er Samfundet delt i en Flerhed af Husholdninger, maa hver af disse have sit Særeie. Skal der kunne drives økonomisk Virksomhed gjennem et paa frivillige Overenskomster ordnet Samarbeide, maa der være en fælles Forestilling om, hvorvidt slige Overenskomster medføre nogen Forpligtelse. Mange Anarkister indrømme vel, at saadanne Overenskomster ere eller kunne være moralsk bindende, og at Ingen bør fratage Andre, hvad de ved sit Arbeide have frembragt. Men at anvende retlig Tvang til Opfyldelsen af saadanne Overenskomster eller Straf for Tilegnelsen af fremmed Eiendom er efter deres Mening urigtigt og unødvendigt.

Roscher her, som ovenfor i Kap. 8, § 3, omtalt, stærkt fremhævet Selvstændigheden mellem Ret og Økonomi. Wagner har i sin *Grundlegung*, Bind II, anstillet en indgaaende og meget udførlig Undersøgelse af dette Emne. I det indledende Afsnit (§§ 1—13) giver han en Oversigt over vor herhenhørende Litteraturhistorie. Blandt nyere Værker omtales ofte: Stammler, *Wirthschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung*, 1896. Udtrag af dette meget tunglæste Skrift har Forfatteren givet i tvende Artikler i Conrads *HWB*., betitlede *Materialistische Geschichtsauffassung* og *Recht und Wirthschaft*; jfr. Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, S. 198—200. Et nyt udkommet Skrift af Stammler, *Die Lehre von dem richtigen Rechte* 1902, have vi endnu ikke seet.

Retsind og sund Fornuft ville i saa Henseende være tilstrækkelig virksomme Garantier.

Dette er sikkerlig kun from Indbildning. Erfaring viser, at der endog i et Samfund med Retsorden og tvungen Retshaandhævelse gives altfor mange Mennesker, som ere uvillige til at opfylde sine Forpligtelser, endog hvor disse ere utvivlsomme. Det er ikke sandsynligt, at Retsbrud vilde blive sjeldnere, fordi Staten ophørte at modarbeide dem ved Straf og anden Tvang. Staten er først og fremst de Svages Beskytter mod de Stærke. Og selv om alt dette var anderledes, vilde en Retsorden være nødvendig til Afgjørelse af de i det praktiske Liv forekommende mangfoldige Spørgsmaal, i hvilke der kan være Uvished og Uenighed endog mellem de retfærdigste Mennesker, enten om hvorvidt en Forpligtelse overhovedet er tilstede, eller om hvor langt den strækker sig. Og der kan tiltrænges retlige Foranstaltninger til Forebyggelse af Samfundsonder, som ikke i og for sig ere Retsbrud, f. Ex Alkoholismen.

§ 2. Her maa gjenkaldes i Erindringen, at baade Retsordenen og Samfundsøkonomien i sine nuværende Skikkelser ere Produkter af en lang og mosommelig historisk Udvikling (Kapitlerne 8 og 10). I et Kultursamfund se begge disse Sider af Samfundslivet nu ganske anderledes ud, end de gjorde i den ældste Tid, fra hvilken Efterretninger derom ere os bevarede. I Mellemtiden ere baade de retlige Institutioner og den økonomiske Samvirksomhed undergaaet idelige Forandringer. Begge have sin Historie, bestaaende i en Række Kjendsgjerninger, der ere fremkaldte ved en Mangfoldighed af indbyrdes sammenhængende Aarsager og tilsammentagne danne en Udvikling. Denne afføder jevnlig nye Formaal og Betingelser for Samfundets Virksomhed, nye Midler til at fremme den, men ogsaa nye Misligheder, som trænge til at hemmes. Udviklingen bliver i det Hele taget mere bevidst, bedre forstaaet og mere behersket ikke alene gjennem Samlivets frivillige Ordninger, men ogsaa gjennem Lovgivningens og Statens Indgreb i eller Understøttelse af disse. Hvor der er en naturlig Udviklingsspire tilstede, grundet enten i et Retfærdighedskrav eller i et Hensigtsmæssighedshensyn, vil den voxe frem enten ad den ene eller den

anden Vei, saasnart de nødvendige Betingelser derfor i Tidens Løb ere komne. Før lader det sig ikke gjøre. Der kan gribes feil i Valget enten af Maal eller Midler; men Feilgrebet viser sig før eller senere i sine Følger[1]. Det søges da rettet, men dette kan gaa langsomt.

§ 3. Gjennem Retsreglerne ordnes alle Sider af det menneskelige Samliv, forsaavidt de egne sig dertil. Dette gjælder ogsaa om den økonomiske Virksomhed, der, som oftere sagt, kun er et Led i hint.

Hvilkensomhelst økonomisk Virksomhed, hvori flere Personer tage Del, eller som faar Indflydelse paa deres økonomiske Velvære, forudsætter, at det retlige Forhold, som herved opkommer mellem dem, er eller bliver nogenlunde tilstrækkelig bestemt. Enhver Deltager maa have Begreb om, hvorvidt Frugterne af en saadan Virksomhed skulle tilfalde ham, eller hvorledes de skulle deles med Andre. Han indretter sine herhen hørende Handlinger saavel efter deres retlige som efter deres økonomiske Virkninger.

Forholdet mellem Retsordenen og den økonomiske Virksomhed er fra een Side betragtet, at hin inden visse Grænser behersker denne. Retsordenen paalægger Individets økonomiske Handlemaade visse Indskrænkninger. Bevislig Overtrædelse af en Retsregel maa, ialfald efter den derved Fornærmedes Forlangende, kunne paadrage den Skyldige Straf, Erstatningspligt eller andre retlige Onder.

Staten er Retsordenens Bærer. Den anvender retlig

[1] For vor Litteraturs Historie er det af Interesse, at A. S. Ørsted udtalte dette allerede i 1802 (*Œconomia*, I, 56): «For Staten er der aldrig Hvile. Den er en aldrig standsende Bevægelse, en evig organisk Udvikling af nye Øiemed og nye Midler. Enhver ny Organisation føder igjen nye Organisationer af sig i en stedsevarende Fremgang til et bedre og fuldkomnere Liv.» Særskilt Opmærksomhed fortjener af den nyere Litteratur C. Menger, *Untersuchungen über die Methode der Socialwissenschaften* 1883, Anhang VIII *Über den organischen Ursprung des Rechtes*; Merkel *Über den Begriff der Entwicklung in seiner Anwendung auf Recht und Gesellschaft*, i Gruenhuts *Zeitschrift für das Privat- und öffentliche Recht der Gegenwart*, Bind III, 1876, og aftrykt med flere herhen hørende Afhandlinger i Merkel, *Hinterlassene Fragmente und Abhandlungen*, I, 1898. Endvidere E. Neukamp, *Einleitung in eine Entwicklungsgeschichte des Rechts* 1895, der indeholder mange velvalgte Uddrag af andre Forfatteres Skrifter.

Tvang for at forebygge Krænkelser af Samfundets egne Interesser eller individuelle Interesser, den finder at burde beskytte. Men Staten har ogsaa Midler ikke blot til at beskytte, men ogsaa til at fremme saadanne Interesser, nemlig at træffe saadanne Foranstaltninger, der ophjælpe disse, bringe dem til at trives bedre, end de uden saadanne Foranstaltninger vilde gjøre.

§ 4. Retsordenen behersker Økonomien, men er stærkt paavirket af denne. Den indskrænker Individernes Handlefrihed, men ofte kun for at sikre dem Frugterne af deres økonomiske Virksomhed. Mange Retsregler blive til væsentlig for Økonomiens Skyld, altsaa for at sætte Mennesker istand til at drive økonomisk Virksomhed paa en for alle Parter tjenlig Maade. Saadanne Retsregler maa afpasses efter Økonomiens Tarv, forsaavidt gjennemførligt og foreneligt med andre gyldige Hensyn. Eftersom den økonomiske Tilstand forandrer sig, kunne visse den vedkommende Retsregler blive saa forældede, at de maa ophæves eller bortfalde af sig selv. Luxuslovene og Aagerlovgivningen frembyde Exempler herpaa. Andre Retsregler maa omdannes, fordi de Livsforhold, de skulle ordne, eller de moralske Begreber, paa hvilke de hvile, have undergaaet Forandringer. Disse Forandringer kunne være saadanne, at de paakalde helt nye Retsregler. Som Exempler kunne nævnes Lovene om litterær og kunstnerisk Eiendomsret og om Arbeiderforsikringen.

Mellem Retsordenen og Økonomien er der saaledes et Vexelvirkningsforhold[1]. Mod denne Tanke har man gjort den Indvending, at ingen økonomisk Virksomhed er mulig uden en retlig Orden, og at saadan følgelig maa gaa forud for Virksomheden[2]. Men denne Indvending kan kun fremkomme ved at adskille, hvad der i Virkeligheden nødvendigen hører sammen. Den økonomiske Virksomhed og Retsordenen maa i sin Udvikling følges ad under gjensidig Paavirkning. I Videnskaben kan vistnok en saadan Adskillelse finde Sted,

[1] Wagner, *Grundlegung*, II, § 14.

[2] Stammler i de ovenanførte Skrifter, navnlig *Wirthschaft und Recht*, Side 229—235.

og det kommer da an paa, hvilken Side af Sagen man vil undersøge. Enhver, som blot vil fremstille den til en vis Tid og i et vist Samfund stedfindende økonomiske Virksomhed, maa tage den da og der herskende Retsorden som en given Forudsætning. Saa have de fleste ældre socialøkonomiske Forfattere gjort. Omvendt maa den, som blot vil prøve den gjældende Retsordens Hensigtsmæssighed, undersøge dens Indflydelse paa den stedfindende økonomiske Virksomhed. Hermed kan man visseligen ikke lade sig nøie. Hvis en enkelt Retsregel eller en hel retlig Institution viser sig at medføre skadelige Følger eller at lede til Uretfærdighed, staar man overfor Valget mellem at ophæve eller udbedre den. Enten det Ene eller det Andet kan være nødvendigt eller tilraadeligt, saalænge der kun er Spørgsmaal om visse Dele af den hele Retsforfatning. Erfaring viser, at overordentlig vigtige Institutioner, Enevældet, Slaveriet, Livegenskabet, Hoveriet, Lensvæsenet, Byernes Privilegier, Laugsvæsenet m. fl. have ladet sig ophæve med overveiende Nytte for Samfundet. Men Erfaring viser tillige, at indgribende Forandringer i en vigtig Institution, om end i Hovedsagen gavnlig, dog ofte ledsages af Sidevirkninger, man helst vilde have undgaaet, men som man enten ikke har forudseet eller været nødt til at tage med paa Kjøbet. Jo større og mere indgribende i Samfundets Tilstande en Forandring i Retsordenen er, desto mere voxer Faren for, at Sidevirkninger skulle indtræde uformodet eller medføre større Skade, end man paa Forhaand havde tænkt sig. At omdanne den hele Retsforfatning fra Grunden af og med eet Slag er en Opgave, som overstiger menneskelig Evne. Ingen kan danne sig noget Begreb om, hvilke Følger en saadan Omdannelse vilde faa. Ved at forsøge derpaa vilde man komme i Strid med den for Menneskelivet gjældende Lov, at Udvikling maa foregaa stykkevis og efterhaanden.

§ 5. Grundlaget for Samfundets nuværende retlige Ordning, navnlig af dets Økonomi, er:

For det Første: Selvopholdelsesprincipet. Enhver har Ret til at bevare sin Tilværelse og Personlighed.

For det Andet: Individets personlige Frihed, som har to Sider, nemlig dets Uafhængighed af Andre og dets

egen Handlefrihed. Nærmest vedkommer os her Handlefriheden paa økonomisk Omraade: Individets frie Adgang til at drive Erhvervsvirksomhed til eget Bedste. Frihed til at stifte Foreninger i økonomiske Øiemed, saasom for Erhverv, Indkjøb, Forbrug, gjensidig Forsikring o. s. v. Men ogsaa Handlefriheden paa andre Omraader kan være af stor økonomisk Betydning, saasom Friheden til at indgaa Ægteskab, til at tage Bopæl hvorsomhelst i eget Land, Friheden til at udvandre, Fremmedes Adgang til at indvandre.

For det Tredie: Grundsætningen om Kontrakters forbindende Kraft.

For det Fjerde: Den private Eiendomsret og den dermed nøie sammenhængende Arveret.

Mellem disse Principer er der en stærk og iøinefaldende indre Sammenhæng. Efter den nu i alle Samfund gjældende Retsorden har ethvert Menneske saa langt som muligt at sørge for sig selv. At gjøre dette ved egen Virksomhed er Pligt for Enhver, som har Kræfter dertil: «I dit Ansigts Sved skal du æde dit Brød.» Han kan kun gjøre det i Samfund med Andre, og Staten letter ham paa mange Maader Omsorgen derved; men først og fremst er den hans egen Sag. Han maa følgelig have Frihed til at bruge sine Kræfter i dette Øiemed paa den Maade, han finder bedst for sig. Men samme Frihed tilkommer alle Andre. Ingen maa derfor bruge sin Frihed saaledes, at han derved gjør Indgreb i Andres lige Frihed. Det er Kants Fortjeneste at have givet Princippet dette skarpe Udtryk, men hans Feil at tro, at denne Begrænsning, der er rent formel, yder tilstrækkelig Veiledning til at bestemme Handlefrihedens positive Indhold, det vil sige at udfinde, hvad det ene Individ virkelig kan og bør gjøre. Af Selvopholdelsens og Handlefrihedens Principer følger Eiendomsretten. Forat den Handlendes økonomiske Virksomhed skal naa sit Maal, maa dens Frugter blive hans Eiendom. Men forat Menneskenes økonomiske Virksomhed skal blive tilstrækkelig frugtbringende, maa de hjælpe hverandre og træde i mange Slags Forbindelser gjennem frivillige Overenskomster. I Tillid til dem maa enhver af Parterne kunne handle. Disse Overenskomster om Samvirksomheden og om Fordelingen af den vundne Afkastning maa ordentligvis være

retlig forpligtende. Staten maa derfor i fornødent Fald fremtvinge deres Opfyldelse.

§ 6. Disse Grundsætningers indre Berettigelse har altid været Gjenstand for Drøftelse blandt Retsphilosopherne. Men deres Undersøgelser vakte længe kun liden Interesse hos den store Almenhed. Ved Socialisternes Angreb paa den bestaaende retlige Ordning af Samfundets Økonomi er omsider Spørgsmaalet sat i Brand.

De omhandlede Grundsætninger sigte alle til det fælles Maal at sikre hvert enkelt Menneskes Frihed og Velfærd. De have derved faaet et fremtrædende Præg af Individualisme. Heri ligger ialfald tilsyneladende en Ensidighed, som indbyder til Angreb. Socialisterne paastaa, og Kathedersocialisterne indrømme, at en paa disse Grundsætninger opbygget Retsorden nødvendigvis maa give den individuelle Handlefrihed og dermed den blotte Vilkaarlighed saa stort Spillerum, at det kommer i Strid med Samfundets Interesser.

Bebreidelsen vilde være ganske fortjent, hvis disse Grundsætninger vare fastholdte i den økonomiske Retsorden som ufravigelige Normer. Men dette har aldrig været Tilfældet. De ere kun Spirer i Retsordenens historiske Udvikling. Fra Begyndelsen af foretindes, saavidt man kan se, kun svage Spor af dem. Det er kun efterhaanden og meget langsomt, de have vundet Anerkjendelse. De have aldrig været gjorte gjældende som Andet end som almindelige Principer, altsaa som Udgangspunkter, der vel regelmæssig maa haves for Øie ved Løsningen af de mange forskjellige retlige Opgaver, som frembyde sig under Samfundets økonomiske Udvikling, men som under Gjennemførelsen i det praktiske Liv maa taale mange Endringer og Begrænsninger, jfr. Kap. 2, § 9. I alle Staters Retsforfatninger har der ved Siden af Individualismens Grundsætninger stadigen været taget andre Hensyn. Politiske, religiøse, moralske, humanitære Interesser have gjort sig gjældende og paavirket endog de rent økonomiske Institutioner. Retsordenen søger desuden i mange Tilfælde at hævde Samfundets varige økonomiske Tarv i Modsætning til de enkelte Individers særlige og mere forbigaaende Interesser. Hvad der handles om, kan aldrig være Andet end at forsone de individuelle og de sociale Hensyn eller, hvor de komme i

uløselig Strid, at udfinde, hvilke der efter Omstændighederne maa have Overvægten.

Her gjælder det da først at undersøge de Principer, der gaa ud paa at hævde Individets økonomiske Interesse, og at prøve deres indre Berettigelse.

§ 7. Der findes formodentlig Nogle, der anse en saadan Prøvelse som temmelig overflødig. Som i Kap. 12, §§ 17—24 forklaret, ere de besindigste blandt Socialisternes Ledere komne til den Erkjendelse, at den bestaaende Retsorden ikke kan omstyrtes med eet Slag. De forlange kun, at Omdannelsen skal ske stykkevis. Men de fastholde dog Tanken om, at en saadan Omdannelse efterhaanden skal kunne gjennemføres endog i meget vid Udstrækning. De opgive ikke Socialismens Ideal.

Nogen Hindring af formel retlig Natur kan der ikke egentlig paavises. I mange Lande opstille vistnok Grundlovene Bestemmelser, der navnlig ved at værne om den private Eiendomsret sætte Skranker for Statsmagternes Adgang til at rokke den nuværende Retsorden. Dette gjælder om den norske Grundlov, som ved sit Forbud mod at ophæve Odels- og Aasædesretten giver den private Eiendomsret til Jord paa Landet en stærkere Beskyttelse, end den har i noget andet Lands skrevne Statsforfatning. Alle erkjende dog nu, at enhver Stat tilsidst har fuldt Herredømme over hele sin Ret med alle dens Institutioner og over sine Undersaatter med alle deres Rettigheder. Hvis det norske Folk virkelig vil, maa det i lovlige Former kunne ophæve Grundlovens § 112 og derved bane sig fri Adgang til at ophæve eller forandre hvilkensomhelst af dens andre Paragrafer eller endog give sig en helt ny Grundlov. Ethvert Samfund kan forandre sin Retsforfatning i hvilketsomhelst Stykke; men det kan ikke gjøre det ansvarslost. Er Forandringen ufornuftig, kommer Samfundet uundgaaelig til at lide derfor. Det Eneste, som her i Verden er fuldt souverænt, er Tingenes egen Fornuft, Kjendsgjerningernes Logik.

§ 8. Blandt Principerne for Samfundets retlige Orden maa man først og fremst tænke paa Individets Selvopholdelse. Retten til at hævde denne er det vigtigste af disse Principer. Den retlige Evne hertil tilkommer ethvert Rets-

subjekt. Heri har Individualismen sit urokkelige Fodfæste.

Selvopholdelsesretten kommer i sin tydeligste Skikkelse tilsyne i Nødværgeretten. I alle Samfund har ethvert Retssubjekt Frihed til at møde Vold med Vold, altsaa at skaffe sig selv den Beskyttelse mod uretmæssige Angreb, Staten i det givne Tilfælde ikke strax kan yde ham. Ret til at værge sig mod saadanne Angreb har man til Beskyttelse ikke blot for sin Person, men ogsaa for sine økonomiske Goder. Endvidere erkjendes det, at man til Afvendelse af Fare, opstaaet af anden Aarsag, betingelsesvis er berettiget til at gjøre Indgreb i uvedkommende Personers Retsomraade.

Men Selvopholdelsesretten gjælder kun som Princip. Den har sin Begrænsning i Statens Straffe- og Tvangsmyndighed og er saaledes ikke til Hinder for en tvungen Værnepligt, der kan kræve Opofrelse af Helbred og Liv. At Nødværge og Nødretten kun ere Principer, viser sig i, at de i Anvendelsen fremkalde en Række vanskelige Spørgsmaal med Hensyn til Betingelser og Begrænsninger, hvilke Lovgivningen og Retspleien maa forsøge at løse, saa godt de formaa. Disse Principer strække sig forøvrigt længere end til Opretholdelse af egen Ret. De kunne nemlig berettige til Afvendelse af Fare for Andres Person og Gods[1].

§ 9. Paa lignende Maade forholder det sig med den individuelle Frihed. Alle Nutidens Kulturfolk have i lange Tider havt Trældom som anerkjendt retlig Institution. Det Maal af Handlefrihed og Myndighed, Kvinderne nød, var høist indskrænket baade ved Sæder og Lov. Men for de frie Mænds Vedkommende har Handlefriheden altid været anerkjendt som Princip. At Ingen skulde have retlig Adgang til at foretage Andet, end hvad Lov og Sædvane tillader, er saa fornuftstridigt, at det er umuligt at opbygge nogen Retsorden paa et saadant Princip. Endog for Straffanger gjælder det, at de kunne gjøre Alt, hvad Lov eller Reglement ikke forbyder dem. Det er ikke Handlefriheden, men Indskrænk-

[1] Disse Spørgsmaal ere hos os nyligen blevne drøftede paany, se [illegible] af 22de Mai 1902, §§ 47 og 48, samt Motiverne i Kommissionsbetænkningen af 1896, Side 76—89.

ningerne deri, som trænge til Hjemmel i den positive Ret eller den almindelige Retsbevidsthed. Allerede de romerske Jurister forstode dette[1]. Grundsætningen hævdedes paa den eftertrykkeligste Maade i den berømte Erklæring om Menneskerettighederne, som Frankriges konstituerende Forsamling vedtog i 1789, og som danner Indledningen til den franske Grundlov af 1791. Den siger i Art. 1, at alle Mennesker fødes frie og lige for Loven, i Art 2, at ethvert Statssamfunds Formaal er at hævde Menneskets naturlige og ufortabelige Rettigheder. Disse Rettigheder ere Friheden, Eiendommen, Sikkerheden og Retten til at gjøre Modstand mod Undertrykkelse. Her har Erklæringen helliget Selvopholdelsesdriften og Nødværgeretten, men af historiske Grunde kun nævnt Nødværgeretten ligeoverfor en despotisk Regjering. I Art. 4 siger Erklæringen, at Friheden bestaar i at kunne gjøre Alt det, som ikke skader Andre. Udøvelsen af ethvert Menneskes naturlige Rettigheder har saaledes ikke andre Grænser end dem, der tilsikre andre Medlemmer af Samfundet samme Rettigheder. Disse Grænser kunne alene bestemmes ved Lov, Art. 5. Loven har ikke Ret til at forbyde andre Handlinger end dem, som ere skadelige for Samfundet. Alt det, som ikke er forbudt ved Lov, kan ikke hindres, og Ingen kan nødes til at gjøre det, som Loven ei befaler.

Men herved er man ikke kommen langt. Ligesom den individuelle Handlefrihed begrænses af de i Samfundet herskende sædelige Begreber, opretholdte ved moralsk Tvang, saalangt denne er tilstrækkelig virksom, saaledes kan Handlefriheden ogsaa begrænses gjennem positiv Lovgivning ikke blot til Forebyggelse af Forbrydelser, men ogsaa i andre Øiemed. Her kommer man til det egentlige Spørgsmaal, nemlig hvor langt Lovgivningen i saa Henseende kan og bør gaa. Til Afgjørelsen af dette Spørgsmaal yder det abstrakte Princip liden Veiledning. Utvivlsomt er det, at Indskrænkningen ikke maa finde Sted uden tilstrækkelig Grund. I og for sig er Friheden altid et Gode, Tvangen et Onde. Indskrænk-

[1] Fr. 4. Dig. V—1, indtaget i Justinians Inst. I—3: *Libertas est, ex qua etiam liberi vocantur, naturalis facultas ejus, quod cuique facere libet, nisi si quid aut vi aut jure prohibetur.*

ningen maa ikke finde Sted, medmindre den alt i alt medfører overveiende Fordel, altsaa ikke ledsages af Bivirkninger, som enten strax eller i Fremtiden opveie det umiddelbare og øieblikkelige Gavn. Lægemidlet maa ikke være værre end Sygdommen. Ei heller maa Indskrænkningen finde Sted, medmindre den lader sig opretholde uden altfor hensynsløse Midler. Alle tre Betingelser ere som Almensætninger selvforstaaelige nok. Ingen bestrider dem. Men i Anvendelsen kunne de ofte stille sig høist tvivlsomme. Handlefrihedens Princip kan derfor blive erkjendt af Statsstyrelser, der gaa meget vidt i at indskrænke den private Handlefrihed[1].

§ 10. Kontraktsfriheden hænger paa det Nøieste sammen med den individuelle Handlefrihed; thi denne indbefatter øiensynlig Frihed til at slutte Aftaler med Andre om Foretagelse af hvilkesomhelst Slags tilladte Handlinger. Ere disse allerede foretagne, blive de da selvfølgelig retsgyldige i Forhold til begge Parter. Sælges og leveres en Gjenstand mod kontant Betaling, er det klart, at Sælgeren derved bliver Eier af de betalte Penge, Kjøberen Eier af den solgte Ting. Men heraf følger ikke uden videre, at en Overenskomst, der endnu ikke er opfyldt fra den ene eller begge Parters Side, skal være retlig bindende for dem, det vil sige, at enhver af Parterne skal kunne forlange retlig Magt mod den anden for at fremtvinge Opfyldelsen. Hvorledes Berettigelsen hertil skal godtgjøres, er et Spørgsmaal, som har voldt den abstrakte Retsphilosophi store, men ufornødne Vanskeligheder. Utilitaris-

[1] Preussens almindelige Lovbog (*Landrecht*) af 1794 erkjender i sin Indledning § 83, at Mennesket har almindelige Rettigheder, og siger om dem, at de grunde sig i dets naturlige Frihed til at søge og befordre sit eget Vel uden Krænkelse af Andres Ret. Indledningens § 87 siger, at Handlinger, som ikke ere forbudte hverken ved naturlige eller positive Love, ere retlig tilladte. I Del II, Titel 13, der er overskreven: «Statens Rettigheder og Forpligtelser,» siges det i § 2, at Statens fornemste Pligt er at sørge for den indre og ydre Ro og Sikkerhed og at beskytte Enhver i Besiddelsen af sine Rettigheder mod Vold og Forstyrrelser. Men i § 3 [illegible] at det tilkommer Staten at sørge for Anstalter, ved hvilke Indvaanerne kunne skaffes Midler og Leilighed til at uddanne sine Evner og Kræfter for at anvende dem til Befordring af sin Velstand. Denne Lovbog sætter saaledes ingen bestemt Grænse for Statens Virksomhed, og den [illegible] til [illegible] Mængde almennyttige Institutioner.

men overvinder dem med Lethed[1]. Menneskets Liv varer ud over Øieblikket. Det maa sørge for sin Fremtid og ordne sin økonomiske Virksomhed for længere Tid. I en stor og ubestemmelig Mængde Tilfælde kan dette ikke ske, uden at andre Mennesker medvirke dertil paa høist forskjellige Maader til bestemt Tid eller i varige Forhold. Enhver maa derfor kunne sikre sig saadan Medvirkning, hvilket alene lader sig opnaa, hvis de herom frivillig afsluttede Overenskomster blive gyldige og forpligtende for begge Parter. Evnen til at afslutte saadanne Overenskomster er Myndighed. Mennesker, hvem denne Evne altid var nægtet, vilde være umyndige gjennem hele sit Liv. Det Princip, at Individet skal have Myndighed til at raade over sine retlige Forhold til Andre, maa staa som et Maal for Retsordenens Udvikling. Men Princippet har kun gjort sig gjældende lidt efter lidt. Individets Forhold har paa Samfundets ældre Udviklingstrin hovedsagelig været bestemt ved dets medfødte Stilling *(status)*, og det var først lidt efter lidt, det fik gyldig Adgang til at ordne sine Retsforhold ved Kontrakt[2]. Oprindelig har det ofte været gjort til Betingelse for Overenskomstens Aftvingelighed, at den var opfyldt fra den ene Side, eller at den var afsluttet i Former, som ikke levnede Tvivl om, at Parterne havde villet binde sig. Den videre Udvikling gaar da gjerne i den Retning, at ogsaa formløse Overenskomster om Formuesforpligtelser blive gyldige. At holde et virkelig givet Løfte bliver let anseet som religios Pligt[3], ofte tillige som en Æressag eller i Forretningsverdenen som en Klogskabsregel. Den forbindende Kraft af Overenskomster om Formuesgjenstande bliver derfor tilsidst almindelig Grundsætning i Retsordenen.

Almindelig Grundsætning, men heller ikke mere.

Grundsætningen kan ikke gjælde som undtagelsesfri Regel. Den bortfalder overalt, hvor Overenskomsten gaar ud paa noget Usædeligt. Typisk for denne Undtagelse er en

[1] Jhering, *Zweck im Recht*, I. 71—73 og 264—275. Oversigt over de forskjellige Theorier giver Boistel, *Cours de Philosophie du Droit*, §§ 256—259.

[2] Sir Henry Maine, *Ancient Law*, Kap. IX.

[3] Fremhævet af Sir Henry Maine, i hans andet Hovedværk, *Lectures of the History of Early Institutions*, Side 56 og 104—105.

Overenskomst, ved hvilken Nogen sælger sig selv som Træl. Ugyldigheden af en saadan er forlængst anerkjendt, og med Udgangspunkt heri ogsaa Ugyldigheden af andre Slags Overenskomster, hvorved nogen af Parterne indskrænker sin personlige Frihed for usædvanlig lang Tid. Den Betingelse for Gyldigheden af en Overenskomst, at den ikke strider mod Sædeligheden i videste Forstand (Ærbarhed), ligger i enhver Retsordens Væsen og maa opretholdes, hvad enten den er udtrykkelig udtalt, saaledes som i Christian V.s Lovbøger 5—1—2, eller er forbigaaet i Taushed, saasom i Sveriges Lovbog. Det er klart, at ingen Retsorden kan laane sig til at hjemle usædelige Overenskomster eller opretholde svigagtige Opfyldelser af dem.

Desuden kan Lovgivningen indskrænke Kontraktsfriheden ligesaavel som den individuelle Handlefrihed, selv med Hensyn til Kontrakter, som ikke i og for sig ere usædelige, men vilde komme i Strid med Samfundets økonomiske Interesser. Men ogsaa her reiser der sig ofte Tvivl, nemlig om dette virkelig er Tilfældet, og hvorvidt Indskrænkningen er praktisk gjennemførlig.

Kapitel 21.

Eiendomsretten.

§ 1. I Undersøgelsen om det nuværende Samfunds retlige Grundlag er Spørgsmaalet om Eiendommens Berettigelse det mest omtvistede[1].

Spørgsmaalet er blevet forkvaklet derved, at Retsvidenskaben engang holdt paa at opstille et Eiendomsbegreb, som var baade theoretisk forfeilet og praktisk ubrugbart. Den

[1] Stuart Mill, *Principles*, Bog II, Kap. II; Thiers, *La Propriété*; Gide, *Principes*, P. II, Kap. II; Cauwès, *Cours* No. 160—172 og No. 957—1000; Leroy-Beaulieu, *Traité*, P. III, Kap. II; Boistel, *Cours de Philosophie du Droit* (1899), I, No. 156—213; Knies, *Politische Oekonomie vom geschichtlichen Standpunkte*, Side 199—223; Roscher, *Grundlagen*, § 77; Wagner, *Grundlegung*, II, §§ 102—131; Scheel, Artikelen ***Eigenthum*** i Conrads *HWB*; Schmoller, *Allgemeine Volkswirthschaftslehre*, I, § 132.

sagde, at Eiendom er det udelukkende eller fuldkomne Herredomme over Tingen, indbefattende baade Retten til selv at raade over og benytte den paa hvilkensomhelst Maade[1] og at udelukke andre derfra. Men at tillægge Eieren en saadan uindskrænket og af Lovgivningen uafhængig Ret vilde være ganske fornuftstridigt[2]. Som i forrige Kapitel forklaret, kan Lovgivningen indskrænke Individets personlige Handlefrihed ved at forbyde det at foretage Handlinger, der ansees som skadelige for Samfundet. Lovgivningen maa aabenbart have lignende Adgang til at forbyde Eierne at benytte sine Eiendomsgjenstande paa en Maade, som findes stridende mod Samfundets Tarv. Eiendomsretten er intet Andet end Eierens Frihed til at raade over de ham tilhørende legemlige Gjenstande paa enhver Maade, Loven ikke forbyder[3]. Hvad Retfærdighed tilsiger, er kun, at Staten, hvis den fratager Nogen en ham tilhørende Eiendomsgjenstand, skal erstatte ham Skaden[4].

Det er alene i den her forklarede Skikkelse, Eiendomsretten forekommer i det virkelige Liv, og om hvis Retfærdiggjørelse der er Spørgsmaal.

Eiendomsret forudsætter en Eier. Eieren maa være et Retssubjekt og kan altsaa være en physisk Person, en privat Association eller en Stat, en Kommune eller anden offentlig Indretning eller en Stiftelse. Hvad der ikke tilhører noget Retssubjekt, er herrelost Gods. I Almindelighed er det kun den private Eiendomsret, som er Gjenstand for Drøftelsen. Men denne bliver da ufuldstændig. Den maa omfatte al

[1] Man har ganske uberettiget paaberaabt sig fr. 25. § 11. Dig. 5—3, og heraf villet udlede en *jus abutendi* som Ret ikke blot til at forbruge, men ogsaa at misbruge Eiendomsgjenstanden. Det Sande er, at ikke enhver Misbrug af denne, som skader nogen Anden, affører Erstatningskrav. Leroy-Beaulieu, *Traité*, I, 535. Spørgsmaalet er omhyggelig drøftet hos Knies, Side 200—207.

[2] Ørsted, *Eunomia*, I, Side 1—38.

[3] *Code Napoléon*, Art. 544; jfr. den i det tyske Riges borgerlige Lovbog § 903 forekommende Definition af Begrebet Eier. Wächter, *Pandekten*, § 118, og Roscher, *Grundlagen*, § 77, udtrykke den samme Tanke, naar de sige, at Eiendomsretten er det retlige Herredomme over en Ting.

[4] T. H. Aschehoug, *Norges nuværende Statsforfatning*, Kap. 59.

Eiendomsret, ogsaa den offentlige. Thi ogsaa denne udelukker andre Retssubjekter end Eieren.

§ 2. Angrebene paa denne Ret bunde i Misnøien med den store Ulighed i de økonomiske Kaar, der er en nødvendig Følge af Eiendomsretten. Erhvervsevnen, Arbeidsomheden og Sparsomheden ere ikke tilstede i samme Grad hos alle Mennesker. Hvis de erkjendes som eiendomsberettigede til de Gjenstande, de have erhvervet og sparet, bliver der nødvendigvis en Ulighed i deres Kaar. En Del af dem bliver mere eller mindre formuende, Enkelte endog rige. De Øvrige blive fattige. Denne Ulighed vilde maaske vække mindre Bitterhed, hvis den udelukkende skyldtes Forskjellen i Dygtighed og Selvovervindelse. Men den skyldes ogsaa det større eller mindre Held, som ledsager de forskjellige Mennesker i deres økonomiske Foretagender. Den større Formue er desuden ofte erhvervet ved Erhververnes hensynsløse og egennyttige Færd ligeoverfor Andre. Heri ligger Misnøiens sande Grund og skarpeste Braad.

§ 3. Eiendomsretten begrundes paa flere forskjellige Maader.

Den ældste og nærmest liggende er Okkupationstheorien. Den tilhører fortrinsvis Juristerne[1]. Alle ydre Naturgjenstande ere, siges der, herreløse. I Kraft af sin Handlefrihed maa derfor Enhver have Ret til at tilegne sig hvilkensomhelst af saadanne Ting, forsaavidt ingen Anden før har bemægtiget sig den. Heri ligger virkelig ogsaa tilstrækkelig Begrundelse af Menneskenes Ret til at tage, opbevare og forbruge de Produkter, Naturen har frembragt af sig selv, og som endnu Ingen har tilegnet sig. Sagen er aldeles klar, hvis disse Naturprodukter ere tilstede i saa rigelig Mængde, at der bliver nok for Alle. Først under modsat Forudsætning kan der opstaa Tvivl herom. Mod at erkjende Okkupationsretten til Gjenstande, der kun ere tilstede i utilstrækkelig Mængde, har man indvendt, at saadanne Naturprodukter

[1] Den opretholdes endnu af Mange, saaledes af Boistel i en meget klar Fremstilling, som han selv se ovennævnte Værk. I, Side 306) synes at have hentet fra en anseet italiensk Retsphilosoph Rosmini (*Filosofia del Diritto* 1844). Sir Henry Maine underkaster den skarp Kritik i *Ancient Law*, Kap. VIII.

tilhøre Alle og derfor ikke maa tilegnes af nogen Enkelt uden med de Øvriges Samtykke. Hvor urimelig denne Forestilling er, bliver dog iøinefaldende, hvis man undersøger Tilstanden hos Naturfolk. Hos dem kan der umulig have været nogen Tvivl om, at Enhver er berettiget til at tilegne sig de vilde Frugter og Rødder, han finder, den Fisk, han kan fange, eller det Vildt, han kan nedlægge, selv om de kun ere tilstede i utilstrækkelig Mængde. At gjøre hans Adgang hertil afhængig af et fælles Samtykke fra Alle, hvem han kunde komme til at foregribe, vilde være urimeligt; thi et saadant Samtykke vilde han ikke kunne skaffe sig. Det ligger altsaa simpelthen i Sagens Natur, at Enhver under saadanne Omstændigheder maa kunne tage og bruge, hvad han finder og behøver. Fornuftig Grund til at nægte dette vilde der kun være, hvis det paastodes, at Adgangen til at okkupere herreløst Gods og den derved erhvervede Eiendomsret var uafhængig af Lovgivningen og altsaa ikke kunde ordnes og indskrænkes af denne[1]. Men Sætningen bliver ganske ubetænkelig, naar det indrømmes, at baade Erhvervelsesmaaden og den erhvervede Ret staa under Herredømme af Lovgivningen, saa at denne ikke alene kan foreskrive, inden hvilke Grænser og paa hvilken Maade Okkupationen kan foregaa, men ogsaa forbyde al Bemægtigelse af visse Slags herreløse Gjenstande, det ansees magtpaaliggende at frede. Sætningen bliver ikke herved betydningsløs. Den, som henter Stenkul eller Apatit fra Spitsbergen, bliver utvivlsomt Eier af de tagne Gjenstande. Den eneste Hjemmel, hans Eiendomsret har, ligger i den naturlige Frihed. Enhver har til at tilegne sig herreløst Gods, hvis han ikke derved krænker nogen positiv Lov.

Men Theorien passer egentlig kun paa de rene Naturprodukter.

§ 4. Den Begrundelse af Eiendomsretten, der fortrinsvis har været hyldet af Socialøkonomerne, er den saakaldte

[1] Under denne Forudsætning er det, Theorien er bleven kritiseret af dens Modstandere, f. Ex. Oersted, *Œconomia*, I, Side 13—20; jfr. Wagner, *Grundlegung*, II, §§ 112 og 113, som erkjender, at Okkupationstheorien indeholder et Element af Sandhed.

Arbeidstheori[1]. Retfærdighed tilsiger, at de Gjenstande, et Menneske frembringer ved sit Arbeide for dermed at tilfredsstille sine Behov, blive dets Eiendom. Ogsaa denne Sætnings Berettigelse falder tydelig i Øinene paa primitive Samfundstrin. Der kan aldrig have været fornuftig Tvivl om, at Vaaben, Redskaber og Klæder tilhørte den Person, som forfærdigede dem til eget Brug, og at det følgelig var en Krænkelse af hans Ret, om Nogen fratog eller fralistede ham dem. Han maatte følgelig være berettiget til at afværge saadanne Retsbrud.

Mod denne Theori gjøres der dog flere Indvendinger.

Det siges for det Første[2], at ingen Eiendomsgjenstand er Produkt blot af de i Produktionsprocessen delagtige Individers Arbeide. Den egentlige produktive Kraft er, mener man, det sociale Arbeide, der udøves under den af Samfundet beskyttede Retsorden. At denne i Almindelighed danner en nødvendig Betingelse for en produktiv Arbeidsvirksomhed, er sandt nok; men heri ligger ikke Mere, end at Staten er berettiget til at beskatte denne eller den derved vundne Indtægt og Formue.

Den anden Indvending er, at Arbeidstheorien ikke staar paa egne Ben. Den kan ikke træde helt i Stedet for Okkupationstheorien. I Anvendelse paa rørlige Gjenstande flyde disse Theorier over i hinanden; thi i Regelen vil Okkupationen af saadanne Gjenstande koste Arbeide, som ofte kan være meget anstrengende. Det menneskelige Arbeide kan ikke frembringe det mindste Grand Stof, kun omdanne det allerede forhaandenværende. Dette maa i mange Tilfælde tages saaledes, som det foreligger færdigt fra Naturens Haand uden Medvirkning af menneskeligt Arbeide. Dette er Okkupation. For at koge Tran maa man have Fedt af Sodyr, Hvaler, Sæl, Fisk o. s. v. At fange disse er Okkupation af herreløse Gjenstande. Arbeidstheorien forudsætter altsaa Berettigelsen af den i saadanne Tilfælde forudgaaende Okku-

[1] Som dens fornemste Talsmænd nævnes gjerne den engelske Philosoph John Locke: *Essay on Civil Government*, II. 1690. §§ 25 til 51, samt Proudhon: *La Propriété*. 1849. Den findes forresten allerede hos [illegible].

[2] Wagner: *Grundlegung*, § 115. No. I.

pation. Indvendingen er indtil en vis Grad befoiet, men bliver det mindre og mindre, jo mere Tekniken udvikles. De fleste Raastoffer hentes nu fra Grundeiendomme, som ere okkuperede siden umindelig Tid, og mange Raastoffer, f. Ex. Korn og Ho, produceres ved et menneskeligt Arbeide, som kommer Naturens Kræfter til Hjælp i deres produktive Virksomhed. I mange Tilfælde er Bearbeidelsen saa indgribende, at Stoffet bliver af rent forsvindende Betydning ved Siden af den nye Form, den har faaet. Under enhver Omstændighed fører Indvendingen kun til at forene Okkupationen og Arbeidstheorien, ikke til at forkaste den sidste. Det er klart, at Eierens Ret faar stærkere Krav paa Anerkjendelse, naar han ikke alene har bemægtiget sig Tingen, men ogsaa ved sit Arbeide gjort den nyttigere.

Den tredie Indvending er hentet fra den Kjendsgjerning, at Nutidens Eiendomsgjenstande i Regelen ikke tilhøre de Personer, der vel have frembragt dem ved sit Arbeide, men kun i Egenskab af Eiernes Medhjælpere[1]. Indvendingen vilde være afgjørende, saafremt Eiendomsrettens Begrundelse kun skulde hentes fra dens eget Væsen. Men Begrundelsen maa søges i hele den økonomiske Virksomheds Natur, og den kræver, som allerede paavist, at Kontrakter, der ikke stride mod Lov eller Sædelighed, erkjendes retlig gyldige. Som Følge heraf maa en Driftsherre kunne komme overens med sine Arbeidere om, at de skulle sælge ham sit Arbeide, og at de intet andet Vederlag skulle have end Arbeidslønnen. Dette er en ligefrem Nødvendighed, hvor Arbeidet er immaterielt. Selv om Arbeidet frembringer et materielt Produkt, maa en lignende Aftale være gyldig. Herved er det altsaa Forudsætningen, at hele Arbeidsproduktet bliver Driftsherrens Eiendom. Dette gjælder ikke blot, hvor Driftsherren selv har havt Andel i Produktionsarbeidet, men ogsaa hvor han har staaet udenfor samme. Tages Hensyn hertil, indgaar Arbeidstheorien som berettiget Led i Eiendomsrettens Begrundelse. Næsten alle forhaandenværende Eiendomsgjenstande ere blevne til ved en Samvirksomhed af flere Mennesker, ligefra de første, som have fremskaffet Raastoffer til de ved Produktionen

[1] Gide, *Principes*, Bog III, P. II, Kap. II, No. II.

anvendte Redskaber, og indtil de sidste, som have lagt endelig Haand paa Værket. De kunne ikke have Krav paa lige store Anparter i Eiendomsretten til Produktet. Hvor stor Godtgjørelse Enhver skal have for sin middelbare eller umiddelbare Andel i Virksomheden, maa nødvendigvis fastsættes ved en Række til meget forskjellige Tider afsluttede Overenskomster, nemlig om Arbeidsløn, om Indkjøb af Raaprodukter, Redskaber o. s. v. Det er sandt, at de herved under fri Konkurrence fastsatte Priser kunne være ubillige; men heraf følger ikke Mere, end at Lovgivningen, Samfundets Moral og den offentlige Mening faa forsøge, saavidt muligt, at rette herpaa.

§ 5. Bemægtigelsen af en vis Gjenstand og dens paafølgende Bearbeidelse ere blotte Kjendsgjerninger og indeholde i og for sig intet Bevis for dens Berettigelse. At et Menneske har bemægtiget sig en Tømmerstok eller endog forarbeidet den til nyttige Gjenstande, medfører, siges der, ikke i og for sig den retlige Følge, at alle Andre skulle lade ham beholde Tingen til fri Raadighed. Forat denne retlige Følge skal indtræde, maa der forud for Kjendsgjerningen gaa en retlig Institution, nemlig selve Eiendomsretten. Okkupation og Specifikation ere blotte Maader, paa hvilke Eiendom kan erhverves. Det er den samme Tankegang, der allerede er omtalt i Kap. 20, § 4.

Nogle Philosopher (Krause, Fichte, Hegel, Ahrens) have derfor søgt at give denne Institution en af Okkupation og Bearbeidelse uafhængig Begrundelse. Privateiendommen er, siges der, en nødvendig Følge af den menneskelige Personlighed. Menneskene kunne umulig leve, endsige føre et menneskeværdigt Liv, uden ved Hjælp af Naturens Produkter og produktive Kræfter. De maa derfor have Ret til at tilegne sig dem, saalangt de formaa, omdanne og benytte dem paa bedste Maade. Dette kan man gjøre ikke blot i den Hensigt at tilfredsstille sine physiske Fornødenheder, men ogsaa for at erholde materielle Hjælpemidler for sit Aandsliv. Fuldstændig Personlighed vinder man blot ved Hjælp af dem.

Denne Begrundelse af Eiendomsretten passer bedst ind i Individualismens System. Først gjennem Eiendommen bliver et sammenhængende, sandt menneskeligt Liv muligt.

Eiendommen befrier for Øieblikksbehovets Tyranni og skaffer derved Plads for høiere Behov og Bestræbelser. Alt det, vi kalde aandeligt Liv, forudsætter en relativ Frihed for dette Tyranni. Hos Dyrene danne Selvopholdelses- og Forplantningsdrifterne næsten hele Livsindholdet. Det menneskelige Livs Indhold bliver rigere og friere i samme Grad, som man ved systematisk Omsorg for Fremtiden bliver uafhængig af Noden[1]. I den Form, Philosopherne i Almindelighed have givet Theorien, bliver den dog utilstrækkelig som Bevis for den private Eiendoms Berettigelse. Den godtgjør vistnok, at Menneskeslægten har ikke blot faktisk Adgang, men ogsaa moralsk Beføielse til at gjøre sig til Herre over den ydre Natur. Men den beviser ikke, at det enkelte Menneske har Ret til at gjøre dette for sin egen Regning med Udelukkelse af alle andre. Tvertimod er det netop paa denne Philosophiens Begrundelse af Eiendomsretten, Proudhon bygger sin Sætning, at Eiendom er Tyveri. Hvis det kræves, at den Enkelte skal kunne udvikle sig overensstemmende med den menneskelige Personligheds Ideal, og hvis dette alene kan ske ved Hjælp af et tilstrækkeligt Forraad af materielle Livsgoder, saa maa, sagde Proudhon, en Eiendomsordning, der medfører, at det største Antal Mennesker kun erholder et aldeles utilstrækkeligt Forraad deraf, uimodsigeligen være uretfærdig.

De, som have fremsat den her omhandlede Theori, have imidlertid ikke næret den taabelige Tanke, at Menneskeslægten ved Hjælp af Eiendomsretten strax og i fuld Udstrækning skulde opnaa det ideale Maal, de have holdt den for Øie. De have kun ment, at Eiendomsretten er et Led i den Retsorden, som bedst sikrer Menneskeslægtens Fremskridt mod dette Maal. Eiendomsretten er det kraftigste Middel til at udvikle Menneskenes Evne til at producere økonomiske Goder. Institutionens Forsvarere nægte ikke, at den nødvendigen leder til Ulighed i disse Goders Fordeling, ei heller nægte de, at denne Ulighed kan blive meget for stor. Men den private Eiendomsret udgives ikke for Retsordenens eneste Grundlag.

[1] Paulsen. *Ethik*. II, 315–316.

§ 6. Intet enkelt af de nu omhandlede Principer kan, naar det rives los fra Forudsætningen om et ordnet Statssamfund og altsaa tages i og for sig, tjene til klar og overbevisende Begrundelse af Eiendomsretten i den udviklede Skikkelse og i de mangfoldige Anvendelser, hvori Institutionen nu forekommer. Erkjendelsen heraf har ledet Mange ind paa den Tanke, at Eiendomsretten ikke har andet Grundlag end Samfundsvillien, saadan som denne aabenbarer sig i positiv Lov eller sædvansmæssigt gjældende Ret: «Uden Lov, ingen Ret.» Læren er kjendt under Navn af Legaltheorien. Blandt sine Tilsmænd tæller den nogle af Verdens skarpeste Tænkere[1].

Efter denne Theori er Eiendomsretten til legemlige Gjenstande ikke af anden Natur end den saakaldte litterære og kunstneriske Eiendomsret eller det Monopol, Staten gjennem Patent giver den, der gjør nogen ny Opfindelse. Saadanne Rettigheder ere for saa vidt af rent positiv Natur, som de efter den almindelige Mening slet ikke affode retlig Klage uden Hjemmel i positiv Lov.

Legaltheorien anbefaler sig ved at forebygge enhver Tvivl om, at Staten gjennem sin Lovgivning kan træffe alle af de forhaandenværende Samfundstilstande paakrævede Bestemmelser angaaende Eiendomsretten, altsaa om dens Gjenstand, Indhold, Erhvervelse og Fortabelse. Legaltheorien giver Staten ubestridt Adgang til at indføre Hævd som gyldig Erhvervelsesmaade af Eiendom, en Institution, som er aabenbart nødvendig til Beskyttelse af de bestaaende Eiendomstilstande. Thi de kunne have varet saa lang Tid, at de ialfald under visse Betingelser maa tillægges retlig Gyldighed.

Men for at finde et fornuftmæssigt Grundlag for Lovgivningens Herredomme over Eiendomsretten og navnlig for Hævdsinstitutionen behover man, naar Tingen tages paa den

[1] Saaledes Hobbes, Montesquieu, Bentham, Benjamin Constant. Udførligt over Theoriens Litteraturhistorie findes hos Wagner, *Grundlegung*, § 102. Adskillige af de Naturretslærere, som antoge, at Samfundet og dets Retsordner hvilede paa Kontrakt (Kap. 6, § 2), kunne paa visse Maader regnes blandt Theoriens Tilhængere. Wagner paa anførte Sted, Side 215, jfr. Ortloff, *Economia*, 1, 25—30; men dette gjælder langtfra om dem alle. Nogle ansaa Retten til at besidde Eiendom som en [illegible] Menneskeret.

ovenfor i § 1 forklarede Maade, ikke at ty til den strenge Legaltheori, der standser ved Samfundsvillien som Eiendomsrettens og andre retlige Institutioners sidste Grund. Legaltheoriens Forsvarere dele ingenlunde visse Socialisters Mening, at Eiendomsretten er fornuftstridig og uretfærdig og derfor bør afskaffes. Blandt Legaltheoriens Forsvarere mene de fleste, at Eiendomsretten, holdt inden hensigtsmæssig Begrænsning, har virkelig Befoielse, og at det just er derfor, Retsordenen hævder den. Men de tillægge ikke denne Befoielse Charakteren af en uforanderlig Nødvendighed, og adskillige af dem (Laveleye, Schäffle og Wagner) ere ikke utilbøielige til at tro, at Samfundets Tilstande i Fremtiden kunne forandre sig saaledes, at Privateiendommen kommer til at blive af langt mindre Betydning, end den nu er.

Legaltheorien gaar ud fra, at der ingen Eiendom gives, medmindre den er anerkjendt af Loven og beskyttet af Staten. Sætningen er i en vis Forstand rigtig. Uden saadan Anerkjendelse og Beskyttelse kan Eiendomsretten siges ikke at være til i retlig Forstand. Men det Samme kan siges om hvilkensomhelst anden Ret[1], ogsaa om den vigtigste af dem alle, den personlige Ukrænkelighed og Frihed. At denne har en af Staten uafhængig indre Berettigelse, kan ikke nægtes. Det er en haltende Forestilling, at den personlige Frihed og Eiendommen have sin eneste Hjemmel i Staten og dens Lovgivning. Det forholder sig omvendt. Stat og Lov ere til for at hævde Friheden og Eiendomsretten. Disse Retsgoder have en naturlig Hjemmel, der strækker sig ud over den enkelte Stats Omraade. Paa Spitsbergen gjælder dog det syvende Bud ligesaavel som det femte.

§ 7. Umuligheden af at finde et enkelt Princip, der kan tjene som tilstrækkelig Begrundelse for Eiendomsretten, godtgjør ikke, at denne mangler indre Berettigelse, men er kun et Bevis for den Sandhed, der bliver mere og mere indlysende, jo omhyggeligere man undersoger Retsordenen, nemlig at »ingen fundamental Institution lader sig forklare udfra et eneste

[1] Den positivistiske Retstheori, som nægter, at der gives anden Ret end den af Staten satte eller anerkjendte, er meget udførligen udviklet og forsvaret af Bergbohm i det for nævnte Værk, *Jurisprudenz und Rechtsphilosophie* 1892.

Synspunkt[1]). Ogsaa Eiendomsretten er i sin nuværende Skikkelse et Produkt af en historisk Udvikling, der er foregaaet under meget forskjellige Naturomgivelser og Samfundsforhold. Retten fremtræder i Anvendelse paa høist forskjellige Slags Gjenstande under forskjellige Former og som Følge heraf med en Berettigelse, der hviler paa forskjellige Hensyn og kan være stærkere eller svagere.

Eiendomsgjenstandene, det vil sige de materielle Ting, et Menneske tilegner sig til udelukkende Raadighed, og der erkjendes som ham tilhørende, saaledes at han kan søge dem tilbage fra Andre, i hvis Besiddelse de maatte være komne, kunne henføres under tre store Grupper:

a) Forbrugsgjenstandene, de Midler, gjennem hvilke man tilfredsstiller sine umiddelbare Behov: Fødemidler, Klæder, Bohave o. s. v.;

b) Kapitalgjenstandene, de, Menneskene frembringe for at tjene som Hjælpemidler til fremtidig Produktion;

c) Grundeiendommene; herved menes enhver Del af Jordoverfladen, Nogen har taget i anerkjendt, udelukkende Besiddelse.

Hvad den første Gruppe angaar, skulle vi ei opholde os mere ved den. Selv Socialisterne erkjende i Almindelighed nu, at saadant Løsøre maa være Gjenstand for privat Eiendomsret.

At Kapitalgjenstande ikke bør være privat Eiendom, men tilhøre det Offentlige, Staten eller Kommunen, er, som allerede i Kap. 12, § 5 omtalt, det væsentligste Stykke i Socialismens Program. Fordringen paa at alle til det Slags hørende Gjenstande skulle overføres fra deres nuværende private Eiere til det Offentlige, er imidlertid et skjævt Udtryk for Socialismens virkelige Tanke. Hvad Socialisterne egentlig ville, er at overføre al produktiv Virksomhed, ialfald hvis den producerer til Salgs eller ved lønede Medhjælpere, fra de private Driftsherrer til det Offentlige. Men hertil udfordres, at Lovgivningen forbyder disse at drive saadan Virksomhed, altsaa at give Stat eller Kommune Eneret hertil. Et saadant Forbud vilde vistnok medføre, at de Kapitalgjenstande, private Driftsherrer havde anskaffet for

[1]) Dernburg gj. *Preussisches Privatrecht*, II. 864. Note 8.

sin Bedrift, i mange Tilfælde vilde tabe sin Værdi eller dog en større eller mindre Del deraf. Eierne vilde da som oftest være nødte til at sælge dem til det Offentlige for den Pris, dette vilde give for dem. Men denne Omstændighed er ikke til Hinder for, at Lovgivningen opstiller deslige Forbud. Efter den almindelige, ogsaa hos os[1] gjældende Retsopfatning kan Forbudet vel give de skadelidende Eiere et billigt, men intet retligt Krav paa Erstatning. Rigtig stillet er derfor det Spørgsmaal, der kræver Droftelse, ikke, om Kapitalgjenstandene bør være privat eller offentlig Eiendom, men om hvorvidt produktiv Virksomhed skal forbeholdes det Offentlige eller tillades Private. Men til at omhandle dette Spørgsmaal er her ikke det rette Sted.

Anderledes forholder det sig med Grundeiendommene.

§ 8. Mod Eiendomsretten til Grundstykker har der været rettet særskilt Angreb[2], ikke blot fra Socialisternes, men ogsaa fra Andres Side, se Kap. 12, § 18. Angriberne paastaa, baade at Grundeiendommen mangler indre Berettigelse, og at den medfører skadelige Virkninger for Samfundets Velstand.

Menneskene have ikke frembragt Grundstykkerne. Disse ere aldeles nødvendige for Menneskenes Behov, men stillede til deres Raadighed i en Udstrækning, som er bestemt begrænset og altsaa ikke kan udvides. Jordklodens Overflade kan ikke blive større, end den er. Grundstykkerne ere økonomiske Goder, hvis Mængde kan blive endog i høi Grad utilstrækkelig. Alle have lige god naturlig Ret til dem. Om nogen Enkelt tilegner sig et Grundstykke, for hvilket Andre have eller kunne faa ligesaa stærkt eller endog stærkere Behov end han, er det en Anmasselse af ham og en Forurettelse mod dem. At han i noget Tilfælde skulde have erholdt en varig Eiendomsret, som han i levende Live kunde

[1] T. H. Aschehoug, *Norges nuværende Statsforfatning*, Kap. 59, § 25.

[2] Litteratur hos Roscher, *Grundlagen*, §§ 87 og 88, samt Wagner, *Grundlegung*, §§ 155—156. Udførlig Prøvelse af Spørgsmaalet sammesteds, §§ 157-226, samt hans Artikel *Grundbesitz (Bodenrechtsordnung)* i Conrads *HWB*. Endvidere Buchenberger, *Agrarwesen und Agrarpolitik*, I, §§ 39-43. Stuart Mill har udviklet sin Anskuelse om Jordens Nationalisation i *Papers on Land Tenure*, trykte i hans *Dissertations and Discussions*, Bind IV.

overtore til Andre eller efterlade sine Børn, paastaaes at være en Retsordning, der mangler alt retfærdigt Grundlag. Jo mere et Lands Folkemængde voxer, desto stærkere bliver dets Behov for Jord og anden Grund, og desto større kan da den Indtægt blive, Grunden kaster af sig uden Paakostning af mere Arbeide og Kapital. Privat Grundeiendom skaber saaledes en Klasse af Samfundsmedlemmer, hvis Indtægter stige uden deres egen Fortjeneste, og af hvilke mange leve i fuldkommen Lediggang eller ialfald bedre, end de vilde kunne, om de ikke eiede Grund. Helt eller delvis fødes de af Andre.

Denne Tankegang er imidlertid urigtig lige fra sit første Udgangspunkt. Forholdt det sig virkelig saa, at Jordens Overflade med dens Stoffer og naturlige Kræfter var fælles Eiendom for alle Mennesker, vilde ligesaalidt noget enkelt Folk som nogen enkelt Person have Ret til at tilegne sig en vis Del deraf som sit Land og forbeholde sig udelukkende Ret til at besidde og dyrke det. Negre og Eskimoer vilde da, siger Leroy-Beaulieu[1], have samme Ret til Frankriges Jord som Franskmændene. Her i Norge vilde Lapperne have Ret til at beite med sine Ren paa hvilkensomhelst Gaards Marker. I saadan Anvendelse viser Princippet om alle Menneskers fælles Eiendomsret til Jorden sig saa urimeligt, at Ingen kan vedkjende sig dets Følgesætning. Socialisterne paastaa kun, at et Lands Overflade maa nationaliseres, blive Fælleseiendom for hele dets Folk, eller ialfald kommunaliseres, blive fordelt mellem Kommunerne som Fælleseiendom for hver Kommunes Indvaanere. Men i saadan Skikkelse er Læren theoretisk holdningsløs. Hvorfor et helt Samfund, et Folk, en Ætt, en Kommune, men ingen enkelt Person, ved at bemægtige sig et Stykke herrefost Land, skulde kunne udelukke Andre fra at benytte det, staar ikke til at indse. Skal en saadan Ordning af Grundbesiddelsen finde Sted, maa dens Hjemmel søges ikke i Retfærdighedens Krav, men i Hensigtsmæssighedshensyn. At faa overført al Grundeiendom fra Private til det Offentlige vilde kun stille sig som rimelig Opgave for Staten, saafremt det kunde anses at Grundene derved vilde blive bedre benyttede, altsaa

[1] *Le Collectivisme* Kap. V.

bringe større og jevnere Tilfredsstillelse af menneskelige Behov. Dette Spørgsmaal stiller sig aabenbart forskjelligt, dels efter Grundeiendommenes naturlige Beskaffenhed, dels efter den tekniske Anvendelse, man gjør af dem. Det kan derfor ikke besvares ved nogen almindelig Sætning, men maa opløses i sine forskjellige Bestanddele[1].

Baade for Theori og Praxis er det vigtigst at undersøge Spørgsmaalets Stilling med Hensyn til de egentlige Jordbrug og med Hensyn til Bygrunde.

§ 9. Den største og værdifuldeste Del af Grundeiendommene er den, der anvendes i det egentlige Jordbrug. Erfaring viser ubestrideligen, at det drives bedst, naar Jorden er i privat Eie.

I sin oprindelige Tilstand er Jordens Evne til at frembringe Fødemidler for Mennesker og Dyr kun ringe. At den nu er saameget større, skyldes det Arbeide, den hele Række af Besiddere, Mand efter Mand, gjennem Tidernes Løb har anvendt paa at gjøre Jorden mere dyrkbar og mere frugtbar. De have brudt den op, ryddet den for Stene og Rødder, jevnet dens Overflade, afgrøftet og indhegnet den, forsynet den med de for en hensigtsmæssig Drift nødvendige Bygninger. Selve Jordsmonnet er blevet forbedret, undertiden ved hensigtsmæssige Jordblandinger og fremfor Alt ved stedse omhyggeligere Opsamling og Anvendelse af den paa Eiendommen faldende Gjødsel. Af disse Forbedringer komme mange sig først efterhaanden, ved de gjennem en længere Aarrække forøgede Avlinger. De kræve ofte meget Arbeide og megen Eftertanke og blive derfor i Almindelighed ikke foretagne uden af Brugere, som selv eie Jorden, eller af Eiere og Forpagtere i Forening og efter nærmere Overenskomst om, hvad der skal gjøres, og hvem der skal bære Udgifterne.

[1] Wagner sondrer Grundeiendommene i sex Kategorier: 1) Bebyggelsesgrund, 2) Bergværksgrund, 3) Naturlig Beitesmark og udyrket Skovgrund, 4) Dyrket Mark, derunder forstmæssigt dreven Skov, 5) Veigrund, derunder indbefattet den af Jernbanerne optagne, 6) Den under Vand staaende Del af Jordoverfladen, altsaa Havgrund, Søgrund, Elveleier, Fossefald. Næsten enhver af disse Kategorier indbefatter imidlertid saa forskjellige Slags Grundstykker, at der ikke kan opstilles nogen fælles Sætning for dem.

I mange Lande vare Jordbrugene i Agerbrugets første Tider væsentlig Fælleseie. Saadant var Forholdet, især hvor Befolkningen var bosat i Landsbyer. Hver Familiefader havde vistnok sit Hus, som med tilliggende Tomt og Have var hans og hans Børns Særeie. Men Agerjorden, Engjandet, Udmarken og Skovene vare Landsbyens Fælleseiendom. Hver Familiefader fik sig aarligen anvist sin Lod af Agerjorden, som han bearbeidede, tilsaaede og høstede for egen Regning. Men Delingen fornyedes hvert Aar. Engjandet blev undertiden slaaet for fælles Regning, men undertiden aarlig fordelt mellem Sameierne. Udmark og Skov vare undergivne Fællesbenyttelse. Men der var ogsaa Lande, hvor Bebyggelsen var spredt og hver Gaard havde sin Agerjord og Eng[1].

Spor af saadan Fælleseiendom findes i mange Lande og i forskjellige Verdensdele[2]. Navnlig har man fæstet Opmærksomheden paa, at Jorden er fælles Eie i de fleste russiske Kommuner. Heraf har man villet slutte, at Fælleseiendom af Jord er den naturlige Ordning, som det havde været ønskeligt at opretholde[3]. Udviklingen har imidlertid tilfulde vist, at den individuelle Eiendomsret fortrænger den kollektive. Dette skyldes vistnok for nogen Del, at Stormændene have tiltruet eller tillistet sig privat Eiendomsret til Jord, der egentlig var Fælleseiendom for hver Landsbys Bønder[4]. Men den væsentlige Grund ligger i, hvad der allerede er forklaret, nemlig at Jorden, naar den kommer i Enkeltmands

[1] Dette var Tilfældet i Norge, — Brandt, *Norsk Retshistorie*, § 35. Meitzen giver i sit store Værk *Siedelung und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finnen und Slawen*, 1895, Oplysninger om disse Folks Beboelsesforhold, samt i Conrads *HWB.*, Artikelen *Ansiedelung*, et Uddrag af dette Værk.

[2] Roscher, *System*, II, §§ 71 og 72.

[3] Laveleye, *De la propriété et de ses formes primitives*, 1874. Forfatteren var Kathedersocialist, ikke Socialist. Bogen er glimrende skrevet, men ikke altid paalidelig i Enkelthederne. At hans Opfatning af de russiske Landboforholds Historie er ganske feilagtig, paavises af mange nyere Undersøgere, se Simkhowitsch's Artikel *Mir* i Conrads *HWB.*

[4] Jfr. Lamprecht, *Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter*, 1886, og Inama-Sternegg Artikler *Bauer og Bauerngut und Bauernstand* i Conrads *HWB.*, hvor man tillige gjør opmærksom paa den Støtte, den individuelle Eiendomsret havde mod sandt hos den katholske Kirke.

Eie, især naar den bruges af ham selv, bliver meget bedre dyrket, end naar den er Fælleseiendom. I Lande, hvor Agerland eies af en Kommune, saasom af den russiske *Mir*, er dette iøinefaldende. Det er allerede et Fremskridt, om Fordelingen sker for en længere Tid end eet Aar; men saafremt Besidderen ved, at den Jord, han bruger, efter en vis Tids Forløb kan blive tagen fra ham og tillagt nogen Anden, saa foretager han ingen varig Grundforbedring, som ikke lønner sig hurtigt. Systemet medfører desuden andre Ulemper. Alle maa bruge sin Jord paa den i Fællesskab vedtagne Maade. At indføre nye og bedre Brugsmaader støder paa næsten uovervindelige Vanskeligheder. Rusland har uhyre Strækninger af allerbedste Slags Jord. Desuagtet ere Avlingerne meget smaa i Forhold til Agervidden[1], og i daarlige Aar blive store Dele af dette frugtbare Land hjemsøgte af Hungersnød. Fordeles Jorden til bestemte Tider mellem alle Kommunens Familier, enten i lige Lodder eller i Forhold til Familielemmernes Antal, fremkaldes derved en Overbefolkning af Landdistrikterne i Forhold til Jordens Afkastning, saa at Jordlodderne under den slette Dyrkning blive utilstrækkelige til at føde Brugerne. Fælleseiendommen i Jord bliver under dette System et Middel til at skabe Fattigdom blandt Landbefolkningen.

Men Fælleseiendommen medfører ikke nødvendigen et saadant Brugssystem. Jord, som tilhører Stat eller Kommune, kan bortforpagtes[2]. For en Stat eller Kommune lønner dette sig dog næsten aldrig. De fleste Stater have derfor solgt det Jordegods, der var kommet i deres Eie. Staten har derved i Almindelighed erholdt større Renter af den i Jordegodset stikkende Formue. Derved have Finantserne vundet. Kjøberne have dyrket Jorden bedre og erholdt større Avlinger af

[1] Gjennemsnitsavlingerne for Aarene 1883—1887 ere i Conrads *HWB.*, første Udgave, III, 896, opgivne for Hvede til 6,7, for Rug til 9,9, for Byg til 9,4, for Havre til 13,2 Hektoliter pr. Hektar. Jfr. Schulze-Gaevernitz, *Volkswirtschaftliche Studien aus Russland*, Kap. V. Fælleseiendommen finder dog fremdeles Forsvarere i Rusland, dels fordi de betragte den som en national Institution, dels fordi den letter Opkrævningen af de Jorden paalagte Skatter.

[2] Om Grundene for og imod Afhændelse af Domæner se Wagner, *Finanzwissenschaft*, I, §§ 159—162.

den. Dette er en Fordel for Samfundet. Og selv om der gives Lande, hvor man finder det tilraadeligst, at det Offentlige beholder og bortforpagter den ikke meget store Del af Landeiendommene, som endnu tilhører det, antager Spørgsmaalet øiensynlig en ganske anden Skikkelse, naar der bliver Tale om at udstrække Systemet til al Jord. Herved vilde den selveiende Bondestand blive tilintetgjort, og ikke alene Forpagtningsafgifterne, men hermed ogsaa Priserne paa Jordbrugets Produkter komme i en betænkelig Afhængighed af de offentlige Autoriteters Godtykke.

Medens Spørgsmaalet om at overføre Eiendomsretten til Jordbrug fra Private til det Offentlige har vakt megen Kvalm i Theorien, er det for Tiden uden praktisk Interesse.

§ 10. Stærkere Indvendinger kan der gjøres mod, at Tomter i Stæderne ere Privatmænds Eiendomme[1]. Leieværdien af de bedst beliggende Butiker og Forretningslokaler stiger, eftersom Stadens Folkemængde og Velstand voxer; thi paa Grund af deres bekvemme Beliggenhed søge flere Kunder til dem fremfor til lignende Lokaler i Stadens Udkanter. Som Følge heraf stiger ogsaa Salgsværdien af Bygninger, hvori Forretningslokaler findes, saavelsom af Tomter, hvorpaa saadanne Bygninger kunne opføres. Paa samme Maade gaar det med Huse og Strøg, hvor formuende Folk helst ville bo. Denne Værdistigning af de bedste Tomter og de paa dem opførte Bygninger skyldes ikke Arbeide, Eierne eller deres Forgjængere have anvendt paa Eiendommene, men hidrører fra deraf ganske uafhængige Aarsager, nemlig at Stadens Folkemængde og Velstand er stegen, eller at det Offentlige har truffet For-

[1] Emnet er behandlet af Wagner i *Grundlegung*, §§ 204—217, jfr. [illegible] Artikel *Grundbesitz* (*Bodenrechtsordnung*) i Conrads *HWB.*, IV, 801—[illegible] [illegible] i en Artikel af Fuchs, *Wohnungsfrage*, i samme Haandbogs Bind VII, som meddeler udførlig Litteraturanvisning samt Side [illegible] [illegible] en Oversigt over de Fordringer den tyske Forening for Grundbesiddelsesreformen har opstillet. De gaa hovedsagelig ud paa at tilbygge Bykommunerne en vidtgaaende Adgang til at expropriere Grundeiendomme, [illegible] dem kun at bortleie disse paa Arvefæste, saaledes at Grundeiendommenes Værdiforøgelse kommer Kommunen tilgode, at udligne Skatten paa Bygninger og Grunde efter disses virkelige Værdi i [illegible] [illegible] at [illegible] særskilt Skat paa ubebyggede Grunde og at [illegible] [illegible] Skat paa Gevinster ved Salg af faste Eiendomme.

anstaltninger, f. Ex. Anlæg af Gader, Fortog, Vandværk, Belysningsværk og deslige, der have gjort de private Eiendomme fordelagtigere eller behageligere for Eierne og Beboerne. Det siges derfor, at Eierne intet retfærdigt Krav have paa den herved fremkomne Forøgelse af Eiendommenes Værdi. Forøgelsen burde tilfalde det Offentlige. En retlig Orden, hvorefter Værdiforøgelsen forbliver hos Eierne, fremkalder desuden uheldige Sidevirkninger. I Haab om, at Grundeiendommene skulle stige, holde Eierne undertiden disse i saa høie Priser, at Nybygning bliver for kostbar, eller at der bygges for lidet. Leiepriserne stige da til en trykkende Høide, og der bliver Mangel paa Boliger. Til andre Tider bygges der for meget, saa at der bliver Overflod paa Boliger og Udsalgssteder. Leiepriserne falde, mange Bygherrer og Haandværkere, som have arbeidet for dem, lide ødelæggende Tab. Hænder det, at Eiendomme, som ere kjøbte til vanlige Priser, begynde at sælges til høiere, saa vækkes Lysten til at spekulere i bebyggede eller ubebyggede Eiendomme, og dette ender ofte med en ruinerende Svindel. Alt dette er vel bekjendte Ting, som her kun behøve at nævnes.

Mislighederne ere aabenbare, og det er derfor naturligt, at man har vakt Spørgsmaal, om de ikke vilde bortfalde eller formindskes, saafremt al Grund i Stæderne blev Statens eller ialfald Kommunens Eiendom.

En saadan Omordning vilde dog stode paa mange Vanskeligheder.

For det Første med Hensyn til selve Overførelsen af Grundeiendommene fra de Private til Kommunen. At fratage dem disse uden Erstatning, medens man lod Bønderne beholde sine Gaarde, vilde være en skrigende Uretfærdighed. Skulde Kommunen kjøbe eller tage de faste Eiendomme i Byerne efter Taxt, vilde Udgifterne blive overvældende, og Resikoen for, at Foretagendet skulde bringe Tab istedetfor Gevinst, vilde blive høist betænkelig.

Efter Erhvervelsen vilde der opstaa nye Vanskeligheder, nemlig med Hensyn til Anvendelsen og Bestyrelsen af de erhvervede Grundeiendomme, forsaavidt Kommunen ikke havde umiddelbar Brug for dem. Den vilde faa Valget mellem to forskjellige Systemer, enten det, Eierne af de store

Grunde i de engelske Byer pleie at følge, eller det, som Socialisterne nærmest tænke paa.

Den største Del af Grundene i mange engelske Byer eies af et ganske lidet Antal private Personer. Sine Grundeiendomme bortfæste de paa længere Tid mod aarlig Afgift *(rent)*, i London saaledes i Almindelighed paa 99 Aar, efter hvis Udløb Grunden med paastaaende Bygninger uden Godtgjørelse for disse falder tilbage til Eieren. Han bortfæster den da igjen, og hvis Værdien i Mellemtiden er stegen, eller Bygningerne fremdeles ere brugbare, erholder han mangen Gang en meget høiere Afgift. Dette System medfører dog forskjellige Ulemper. Stiger Grund- eller Husleien, bliver det Leietageren, som høster Fordelen deraf, saalænge Leiemaalet varer. Eierne bortfæste gjerne Grundene i større Stykker, saa store, at der paa dem kan opføres hele Kvartaler eller flere saadanne. Ogsaa under dette System bliver der følgelig Plads for alskens Spekulationer i Grunde og Huse. Bebyggelsen er mangen Gang lidet solid, og i den sidste Del af Leietiden blive Husene ofte slet vedligeholdte. Der klages bitterlig over, at Arbeidere og andre Smaafolk under dette System ikke kunne skaffe sig egne Hjem med fuld Eiendomsret; Systemet har derfor været Gjenstand for skarpe Angreb[1].

Valgtes dette System, vilde Tomterne være Kommunens, Husene derimod Leietagerens Eiendom, saalænge Leiemaalet varede.

For at erholde den fulde Fordel af Stigningen i Eiendomsværdierne og for at kunne ordne Bebyggelsen og Benyttelsen af Grundene og de paa dem opførte Huse maatte Kommunen have et ganske andet Herredømme over dem end det nys skildrede. Den maatte have Eneret til at beslutte, naar, hvorledes og hvor meget der skulde bygges og rives ned. Baade Nybygningerne og Reparationerne maatte ske

[1] Under Trykket af disse nedsatte Underhuset i 1888 en speciel Komite til Drøftelse af Spørgsmaalet. Dens Betænkning, dateret 12te Juli 1889 og trykt som *Parliamentary Paper* No. 251 under Titelen *Report on Town Holdings*, indeholder en særdeles interessant Fremstilling af Grundbesiddelsen og Lejeforholdene i de engelske og irske Stæder. Saavidt vides, [illegible] Undersøgelsen ingen Forandring i Lovgivningen.

for Kommunens Regning. Den maatte bortleie sine Oplagstomter, Vaaningshuse, Værksteder, Fabriker og Udsalgssteder paa saa kort Tid, at den kunde skaffe sig høiere Leie af dem, saasnart deres Leieværdi steg. Den maatte vælge Leiere, føre Tilsyn med deres Benyttelse af Leilighederne og opkræve Leieafgifterne.

Efter dette System vilde baade Tomterne og Bygningerne være Kommunens Eiendom.

En Betænkelighed maa strax vække Opmærksomhed. Kommunebestyrelserne vilde især i de større Stæder faa en vidtstrakt Række af yderst vanskelige Opgaver og maatte have en hel Hær af Medhjælpere for at magte disse.

Systemet lader sig ikke gjennemføre for Fabrikbygninger og adskillige andre, paa industriel eller kommerciel Virksomhed beregnede Lokaler. Forretningsmænd, der skulle benytte saadanne, ville i Almindelighed kun leie paa længere Tid.

Det kunde aabenbart ikke gaa an at overlade de offentlige Myndigheder fri Adgang til efter Forgodtbefindende at fastsætte saavel Leietiden som Leieafgiften for hver enkelt Vaaning, Værksted, Butik o. s. v., og, hvis flere samtidig meldte sig til samme Leilighed, da at afgjøre, hvem af dem der skulde have Fortrinet. For at undgaa Feilgreb og Uretfærdighed maatte Kommunen ty til den fri Konkurrence og bortleie sine Leiligheder til Høistbydende. Allerede herved kom man til at aabne Døren for Spekulationer. Det er desuden langtfra givet, at de kommunale Myndigheder vilde forstaa at ordne Byggevirksomheden bedre end de private Byggherrer. Fornuftigvis maa den ordnes saaledes, at den effektive Efterspørgsel efter Bygninger af ethvert Slags i den nærmeste Fremtid bliver tilfredsstillet. Men denne Efterspørgsel beror paa en Mængde Omstændigheder, over hvilke de kommunale Myndigheder ikke have Herredomme, og som de mangen Gang vanskelig kunne forudse. Hvorvidt der er Plads i Staden for nye Industrigrene eller for flere Anlæg til Drift af en gammel Næringsvei, hvilken Indflydelse Forholdene i andre Landsdele eller i fremmede Lande faa paa Afsætningen af de Varer, der produceres i Staden, eller med hvilke den driver Handel. — Alt dette og meget Andet, som maa komme i Betragtning, naar man skal opgjøre sig en Mening om Udvik-

lingen af Stadens Næringsliv, om Forøgelsen af dens Folkemængde, dennes Trang til nye Bygninger og Evne til at leie dem, er Spørgsmaal, dygtige Forretningsmænd ere langt mere skikkede til at løse, end kommunale Myndigheder kunne blive. Til at drive Byggevirksomhed i en By have disse aabenbart mindre Evne end private Aktieselskaber. I mange af Udlandets større Stæder, saasom Paris, London, Rom, Melbourne, Buenos Ayres o. s. v., har der været dannet Aktieselskaber for at kjøbe og spekulere med Byggetomter; men det synes i Almindelighed at være gaaet dem uheldigt[1]. Paa den anden Side maa det dog bemærkes, at der gives adskillige større tyske Stæder, som eie meget betydelige Dele af sit Grundareal[2].

I Erkjendelse af de mange Vanskeligheder, som klæbe ved Iværksættelsen af den Tanke at overføre al Grundeiendom i Stæderne til Kommunen, standse Mange, ialfald subsidiært, ved Henry Georges og Stuart Mills Plan gjennem Skattepaalæg paa Tomterne at overføre til Kommunen den Indtægtsforøgelse, Tomteeierne erholde ved Stadens Tilvæxt i Folkemængde og Velstand[3]. Men ogsaa denne Plan støder i Gjennemførelsen paa mange praktiske Vanskeligheder[4]. Aarsagen til, at Tomteeiernes Indtægter stige, ligger ikke blot i, at Tomternes Værdi, den egentlige Grundrente, stiger, men ogsaa i, at Tomterne blive bedre bebyggede. Den sidste Værdiforøgelse kan ikke retfærdigen beskattes lige med den første; men at skjelne mellem dem er vanskeligt, undertiden ugjørligt. Grundskatten stiger ikke jevnt, men snart stærkere, snart svagere. I daarlige Tider kan den endog synke. Det gaar derfor ikke an at paalægge en Grundskat med en forud bestemt stigende Procent. Grundskattetaxten maa være uegentlunde fast, ihvorvel Gjenstand for periodisk Revision. Men de faste Eiendomme i Stæderne sælges ofte og blive ved hvert Salg betalte med deres Værdi. Hvis Skattetaxten er

[1] Loros-Beaulieu, *Traité*, I, 692—693, Note 2.

[2] Saaledes efter Frankfurt am Main 49,1 pCt., Aachen 42,6, Hannover [illegible] Wiesbaden 36,[illegible], Strassburg 34,5 af Stadsterritoriet, se Conrads *HWB.* VII, 867.

[3] [illegible], *Finanzwissenschaft*, §§ 473—481; G. Cassel i *Nationaltidsskrift*, 1901, Side 12—42.

[4] [illegible] Tidsskrift, 1898, Side 247—250.

for lav, bliver Salgssummen saameget høiere. Det bliver da uretfærdigt senere at skattelægge Kjøberen paa Grund af, at Skattetaxten har været for lav. Skatten burde paalægges Sælgeren. Den nærmere Drøftelse af de her opkomne Spørgsmaal høre hjemme i Finantsvidenskaben og forbigaaes her[1].

§ 11. Hvorvidt offentlig eller privat Eiendom er at anbefale med Hensyn til andre Slags Grunde, og hvorledes overhovedet Benyttelsen af disse hensigtsmæssigst bør ordnes, paakræver mange særskilte Undersøgelser. Herunder gaa saaledes de Eiendomsforhold, Bergværkslovgivningen ordner. Den er i de forskjellige Lande bygget paa ganske afvigende Principer[2]. Efter engelsk og nordamerikansk Lovgivning tilhøre de Metaller, Ertser og andre Mineralier, som forefindes i en Grund, dennes Eier. Tillader han nogen Anden at udtage saadanne Bestanddele af Grunden, betinger han sig en Afgift *(royalty)* derfor. Herved fordyres Driften, hvilket gaar ud enten over de i den sysselsatte Arbeidere eller over Produktets Kjøbere. Systemet er derfor Gjenstand for heftige Angreb. Efter nogle Landes Lovgivninger, saaledes efter den norske og svenske, kan hvemsomhelst erholde Muthing paa visse Ertsforekomster.

[1] Spørgsmaalene have været undergivne en omhyggelig Drøftelse af en engelsk *Royal Commission on Local Taxation*. Denne Kommission forelagde de theoretiske Spørgsmaal om Skattevæsenets Indretning og særligen om Beskatningen af Bygrunde for 17 Mænd, der vare anseede Autoriteter. Disses Betænkninger ere offentliggjorte i 1899 under Titelen *Memoranda chiefly relating to the Classification and Incidence of Imperial and Local Taxes*. Spørgsmaalene ere drøftede i en *Report* af Lord Balfour of Burleigh: *On the Taxation of Site Values*, samt i en Række Afhandlinger af Edgeworth i *Economic Journal*, Bind IV og X; ligeledes af Nicholson, *Principles*, Bog V, Kap. XI, §§ 4 og 5; endvidere af Pabst i *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, 1899, Hefte IV, og 1900, Hefte I, samt af den italienske Professor Enaudi, *Studi sugli Effetti delle Imposte*, 1902, hvilket Værk har faaet Ros, men er os ukjendt.

[2] Helland, *Norsk Bergret*, navnlig Side 1 ff. Schweigaards Udtalelser i *Storthings Efterretninger*, 1842. Side 62 i Conrads *HWB.* staar en Artikel af Arndt, *Bergbau*, I, der indeholder for det Første en Oversigt over Bergværkslovgivningens Historie efter de nyeste Undersøgelser, der i flere Henseender afvige fra de ældre, og desuden en kort Drøftelse af Spørgsmaalet, om Staten bør forbeholde sig Eneretten til Bergværksdrift, hvilket han kun tilraader for Kalisaltdriften. Om vor Lovgivnings Adgang til at gribe ind i disse Forhold, se T. H. Aschehoug, *Norges nuværende Statsforfatning*, Kap. 59, § 23.

det vil sige Hjemmelsbrev paa Ret til at udvinde Ertser, som findes paa Andenmands Grund. Dette System benævnes gjerne Bergværksfrihed og bidrager mest til at fremme Drift af nye Gruber. Atter i andre Lande gjælder den Grundsætning, at Staten er Eier af alle Metalforekomster. Men selv hvor dette er Tilfældet, pleier Staten mod Vederlag indrømme Private Adgang til at anlægge nye Bergværker. I det Hele taget er nemlig Bergværksdriften meget vovsom, og hvis den ikke skulde kunne overlades til privat Foretagsomhed, vilde denne Næringsvei lammes til stor Skade for Samfundet.

Under dette Afsnit hører ligeledes Spørgsmaalet om Hensigtsmæssigheden af, at Staten eller Kommunen erholder Eiendomsret til naturlige Beitesmarker, til Torvmyrer, til Skovgrund, til Fossefald, som kunne benyttes i Industriens Tjeneste. Disse Slags Grundeiendomme henligge som oftest i deres naturlige Tilstand. Deres nuværende Eiere kunne i saa Fald ikke paaberaabe sig, at de selv eller deres Formænd ved Opofrelse af Arbeide eller Kapital have forøget disse Grundes Produktivitet, og man hører derfor blandt Socialisterne ofte særlig Anke over, at Eieren af en stor Skov ud af den skal hente betydelig Indtægt Aar efter Aar. De paastaa derfor, at denne retfærdigen burde tilfalde de med Driften sysselsatte Arbeidere eller ialfald Kommunen. Her er det, Legaltheorien faar sin Betydning. Naar Lovgivning en Gang har erkjendt, at Skov, Fossefald, Beitesmarker, Torvmyrer, Iskjern, Mineralforekomster og deslige ere Gjenstande for privat Eiendomsret, er Eiendomsretten til dem ligesaa stærk som til andre Gjenstande, hvis Værdi væsentlig skyldes Eierens eller hans Formænds Arbeide. Det vilde være ligesaa uretfærdigt uden Erstatning at fratage en Mand den Skoveiendom, han har kjøbt, som at fratage ham et Stykke Land, han eller hans Formænd have indvundet ved Inddæmning fra Havet. Thi den Kjøbesum, han har betalt for Skoven, var hans fulde Eiendom.

Den nærmere Drøftelse af de mange og vanskelige Spørgsmaal vedkommende den private Eiendomsret i Anvendelse paa de i denne Paragraph omhandlede Grundstykker hører hjemme i den praktiske Socialøkonomik og kan ikke med Nytte føres her.

§ 12. Derimod skulle vi kortelig dvæle ved de Retsdannelser, gjennem hvilke Eiendomsprincipet er bragt til Anvendelse paa andre Gjenstande end de materielle. Ved Eiendomsret i egentlig Forstand forstaaes, som før sagt, kun den retlige Raadighed over de sidste. Men retlig Raadighed kan en Person have ogsaa over immaterielle Gjenstande, og saafremt en Rettighed af saadan Art har Bytteværdi og kan afhændes, faar den saa stor Lighed med Eiendomsretten, at den undertiden slaaes sammen med denne. Dette er Tilfældet med alle formueretlige Fordringer, saavelsom med Forlagsretten til Bøger og kunstneriske Produkter og lignende Enerettigheder. Den, som har tilgode Penge hos en Anden, siges at være Eier af Fordringen. Der tales om litterær eller kunstnerisk Eiendomsret, om Eiendomsret til Patenter o. s. v.[1]

Disse Rettigheder ere af stor økonomisk Betydning, jfr. Kap. 17, § 9.

En Fordringsret medfører ingen umiddelbar Raadighed over en bestemt Ting, men er et retlig beskyttet Krav, der tilkommer Nogen og gaar ud paa, at en Anden skal foretage en vis Handling, hvilken kan være enten at udføre et vist Arbeide eller ogsaa at levere materielle Gjenstande, f. Ex. en Hest, en Sum Penge. For Fordringshaveren har faaet dem, ere de ikke hans Eiendom. Fordringens økonomiske Betydning voxer, naar det er tilladt Fordringshaveren at tage Renter af Tilgodehavendet. Ligeledes naar det er ham tilladt at sælge Fordringen til nogen Anden. Nu for Tiden tænker man ikke meget paa den sidste Berettigelse. Man forudsætter det som selvforstaaeligt, at en Kreditor kan overdrage sit Tilgodehavende til Andre, og dette sker saa hyppigt, at man er lidet opmærksom paa Sagens overordentlige Betydning for Samfundets Økonomi. Men historisk seet, viser Fordringers Transportabilitet sig ingenlunde som en selvsagt Sag. Hverken romersk, engelsk, germanisk eller svensk Ret tillod oprindelig

[1] Om saadanne Rettigheders Indordning under eller Sidestillen med den egentlige Eiendomsret, se Knies, *Politische Oekonomie*, Side 216—220 og Wagner, *Grundlegung*, § 129.

Kreditor paa egen Haand at transportere sit Tilgodehavende[1]. Nu er den frie Adgang hertil bleven Princip, og det allerede længe før Penge- og Kreditvæsenet modtog den Udvikling, der har skaffet Friheden dens fulde praktiske Betydning. Fordringsrettigheder ere altsaa ligesaavel som materielle Ting blevne Gjenstand for Kjøb og Salg. Enhver kan nu, saalangt hans Evner til at erhverve og spare strække sig, samle Formue, bestaaende ikke af materielle Gjenstande, men af alle Slags Fordringer. Herved bliver baade Muligheden af at erhverve Formue større og Grænserne for Formuens Størrelse videre. Thi at styre og bevare Formue, bestaaende i materielle Gjenstande, Jordegods, Bergværker, Fabriker, Skibe o.s.v., kræver i Almindelighed mere Arbeide og medfører større Risiko, end om Formuen bestaar i gode Værdipapirer. Den Ulighed i Formuesfordelingen, som allerede følger med den egentlige Eiendomsret, forøges i høi Grad ved Muligheden af at anbringe Formue i rentebærende Fordringer.

§ 13. Langt yngre er den Udvidelse, Eiendomsbegrebet har faaet ved Anerkjendelsen af Forfatterens Eneret til at trykke og udgive sine Skrifter[2]. Der er en iøinefaldende Forskjel mellem den Handling at tilegne sig hans Manuskript eller noget Exemplar af de ham tilhørende, efter dette Manuskript trykte Bøger og den Handling at eftertrykke disse. Det var derfor længe omtvistet, hvorvidt Eftertrykket var noget Indgreb i Forfatterens Ret. I de fleste Lande nægtedes dette,

[1] Se for engelsk Rets Vedkommende Palgrave, *Dictionary*, Artikelen *Debtor and Creditor*, for tysk Ret Stobbe, *Handbuch des Deutschen Privatrechts*, § 177, og Brunner, *Grundzüge der deutschen Rechtsgeschichte*, 1901, Side 182. For svensk Ret Amira, *Nordgermanisches Obligationenrecht*, I § 9. I Danmark var Cessionsfriheden tidlig anerkjendt, se Matzen, *Dansk Retshistorie*, II *Privatret*, Side 182. Det Samme har maaske været Tilfældet for Norges Vedkommende, skjønt Amira i det nævnte Værk II, § 9 synes at hælde til den modsatte Mening.

[2] Ørsted, *Juridisk Tidsskrift*, Bind VII, andet Hefte; O. A. Bachke *Norsk Retstidende* for 1871, Side 185 ff.; Artikelen *Urheberrecht* i Conrads *HWB.* Stobbe, *Handbuch*, Bog III, giver Oversigter baade over denne Ret, Udviklingshistorie i Tyskland og over de forskjellige Opfatninger af dens Plads i den juridiske Systematik. Jfr. Palgrave, *Dictionary*, Artikelen *Copyright*. Kent, *Commentaries of American Law*, Lecture XXXVI, No. 3.

og som Følge heraf ansaaes Eftertryk tilladelige, saalænge ikke Eneret til Udgivelsen ved særskilt Privilegium var tillagt en Forfatter, eller Lovgivningen havde opstillet almindeligt Forbud mod Eftertryk. Forsøgene paa at bevæge Lovgivningen hertil mødte længe stærk Modstand. Mange paaberaabte sig, at Eftertryksfriheden skaffede billigere Bøger og derfor var til Fordel for Samfundet. Men den Overbevisning har dog vundet stadigt stigende Udbredelse, at Forfatternes Retfærdighedskrav paa Beskyttelse mod Eftertryk er saa stærkt, at det opveier alle Nytteshensyn. Arbeidstheorien (§ 3) afgiver en endnu uangribeligere Hjemmel for den litterære end for den materielle Eiendomsret. Fuld international Beskyttelse har hin dog endnu ikke vundet. Lignende legal Anerkjendelse er bleven den kunstneriske Produktion til Del.

Derhos er Eiendomsbegrebet af Lovgivningen udstrakt til Forretningsfirmaer og Varemærker. Eneret til tekniske Opfindelser kan man dog kun faa ved at søge Patent paa dem. Saadanne Patenter meddeles kun for et kortvarigt Tidsrum. Retfærdighed kræver ikke og Hensigtsmæssighedshensyn tillade ikke, at evigtvarende Eneret tilstaaes Patentsøgeren paa nogen saadan Opfindelse; thi samme Opfindelse kunde muligens blive gjort af Andre. Den litterære og kunstneriske Produktion har et langt stærkere individuelt Præg end tekniske Opfindelser.

Endelig fortjener det at nævnes, at Lovgivningerne ere begyndte med at tillægge enhver Kraft, der er fremstillet eller opbevaret til Frembringelse af Lys, Varme eller Bevægelse, samme Retsbeskyttelse som Løsøregjenstande[1].

Efter Alt det, som nu er udviklet, feiler man ikke ved at sige, at Eiendomsretten endnu er en i sit Princip fuldkommen livskraftig Institution.

[1] Dette er skeet ved den nye norske Straffelov af 22de Mai 1902, § 6, jfr. Storthings Forhandlinger 1901—1902, Bind VI b, O No. I, Side 29.

Kapitel 22.

Arveretten[1].

§ 1. Den Ulighed i Formuesfordelingen, som allerede er en Følge af Eiendomsretten, øges ved den Arveret, som tillægges Private, og i Kraft af hvilken en Persons Formuesrettigheder ved hans Død overgaa til en eller flere andre private Retssubjekter.

Den Kjendsgjerning, paa hvilken Privatmands Arveret grundes, kan enten være Arveladerens Villie, tilkjendegiven paa den i Loven bestemte Maade (Testament). Eller den kan være af et andet Slags, i Almindelighed et Familieforhold, Slægtskab eller Ægteskab. Herpaa grundes Inddelingen i Testat- eller Intestatarveret.

De ere egentlig Modsætninger. Saafremt ethvert Menneske havde en uangribelig Ret til at bestemme, hvorledes der efter hans Død skulde forholdes med hans Efterladenskaber, vilde Intestatarveretten alene have Hjemmel som en subsidiær Regel, der skulde komme til Anvendelse, naar han ikke havde gjort Testament. Hvis det omvendt antoges, at hans Slægtninger havde en naturlig og uangribelig Ret til hans Efterladenskaber, kunde Lovgivningen ei tillade ham ved Testament at bortgive dem til Andre. Testationsfriheden er i sin Kjerne en Ret for Arveladeren, Intestatarveretten en Ret for hans Slægtninger eller Andre, hvem Lovgivningen tillægger hans Efterladenskaber. Enhver af disse Institutioner maa derfor begrundes paa forskjellig Maade.

§ 2. Intestatarven er den ældste og danner saaledes, historisk seet, Arverettens Grundlag. Under Forhold, hvor den patriarkalske Familie er det fremtrædende Led i Sam-

[1] B. Morgenstierne, Afhandling i *Tidsskrift for Retsvidenskab*, 1890, Side 445—479, med Litteraturanvisninger; Stuart Mill, *Principles*, Bog II, Kap. II, §§ 3 og 4, samt Bog V, Kap. IX, §§ 1 og 2; Leroy-Beaulieu, *Traité*, P. III, Kap. IV; Gide, *Principes*, Side 512—517; Cauwès, *Traité*, No. 993—997; Boistel, *Cours de Philosophie du Droit*, No. 367—377; Roscher, *Grundlagen*, §§ 85 og 86, med mange Litteraturoplysninger; to Afhandlinger, *Erbrecht*, I og II, i Conrads *HWB.*, af H. Schnee og Bernhoft, af hvilke den sidste er meget lærerig; Schönberg, *Allgemeine Volkswirthschaftslehre*, I, § 131.

fundet, forstaar det sig næsten selv, at de til Familien hørende Sønner eller Børn ved Familiefaderens Død indtræde i hans Formuerettigheder, og det saa meget mere, som de hjemmeværende voxne Sønner i Almindelighed ville have taget sin Del i det Arbeide, ved hvilket Formuen er tilveiebragt og bevaret. Under saadanne Omstændigheder betragtes ofte Formuen som Familiens Fælleseiendom. Men selv hvor denne Forestilling ikke er gjældende, kan Slægtskabsbaandet være det eneste Grundlag for Arveretten. Dette var Tilfældet efter den gamle norske Ret. Gaves der Slægtninger, arvede de alle den Afdødes Efterladenskaber. Formue, tilhørende Nogen, som ikke efterlod sig Slægtninger, tilfaldt Kongen. Testamenter kjendtes ikke. Det samme Princip gjaldt i den tyske Arveret[1].

Tvende af Verdens mest fremragende Folk, Romerne og Englænderne, have bygget sin Arveret paa det modsatte Princip[2]. De have tillagt Eierne en ubegrænset eller kun snævert begrænset Testationsfrihed. Intestatarverettens Regler komme kun til Anvendelse, forsaavidt den Afdøde ikke har efterladt sig nogen gyldig sidste Villieserklæring. Hos Romerne var Testationsfriheden efter de tolv Tavlers Lov uindskrænket. Senere indskrænkedes den derved, at Lovgivningen tillagde visse af den Afdødes nærmeste Slægtninger og hans uformuende Enke uangribelig Ret til en vis Brøkdel af hans Formue. I den engelske Ret vandt det Princip, at Enhver har fri Adgang til ved Testament at raade over hele sin Formue, efterhaanden, men temmelig langsomt, Indgang. Regelen er gaaet over i de fleste nordamerikanske Lovgivninger[3]. Ikke engang noget Barn har Krav paa Pligtdel. Englænderne sige, at denne Regel hos dem ikke betragtes med Misnøie. Forældre gjøre næsten altid Testament og sørge efter bedste Evne og Skjøn for sine Børn. De yngre

[1] Schröder, *Deutsche Rechtsgeschichte*, § 35, Anm. 40.

[2] Maine, *Ancient Law*, Kap. VI og VII.

[3] Stephens, *Commentaries*, II, 151 ff; Kent, *Commentaries*, IV, Lecture XLVIII. Regelen er fastholdt i Udkastet til *Civil Code* for New-York, § 545. En klar og kortfattet Fremstilling af den engelske Arverets Historie gives i Palgrave, *Dictionary*, Artikelen *Will, Bequest by*, af Schuster.

faa som oftest mindre Lodder end ældste Søn, men opdrages til at sørge for sig selv. Det er en almindelig Mening, at dette udvikler den individuelle Foretagsomhed, som har udmærket den angelsachsiske Race.

Under stærk Paavirkning af den katholske Kirke, der skylder Testamenterne en stor Del af sin Formue, ere de europæiske Fastlandsstaters nuværende Arvelove byggede paa den yngre Romerrets System, dog saaledes, at gjenlevende Ægtefælle altid har Plads blandt Intestatarvingerne, og at den Pligtdel, som tilkommer de nærmeste Slægtninger, tildels er meget større end efter Romerretten. Hos os, hvor Arvelader, som har Livsarving, ikke kan testamentere over mere end en Fjerdedel af sin Formue, maa det jo siges, at Intestatarveretten er af større Betydning for Samfundets Økonomi end Testamentsretten[1].

§ 3. Man var tidligere paa Vei til i Theorien at opfatte de Bestemmelser, Eieren lovligen har truffet om, hvorledes der skal forholdes med hans Efterladenskaber, som ligesaa forbindende for al Fremtid og altsaa ligesaa ukrænkelige som de Forføininger, han havde truffet og iværksat, allerede medens han levede. Denne Forestilling hang sammen med den i Kap. 21, § 1 omtalte Lære, at Eiendomsretten er absolut.

Forestillingen vandt aldrig Indgang i det praktiske Liv og er forlængst opgiven i Theorien.

Efter en til den modsatte Yderlighed gaaende Forestilling er Arveretten en rent positiv Institution, som hviler blot paa Lov, ikke paa nogen i Sagen selv liggende Nødvendighed. Det er klart, at de, der frakjende selve Eiendomsretten alt stærkere Grundlag, saa meget mere maa nægte Arveretten et saadant. Men endog blandt dem, som holde stærkt paa Eiendomsretten, gives der Nogle, som finde, at Arveretten mangler tilstrækkelig naturlig Hjemmel, og det hvad enten man vil søge denne i Arveladerens Villie eller i Arvingernes Slægtskab med ham. Thi Arveladeren er ved sin Død ophørt at være Retssubjekt, kan ikke længere have Rettigheder,

[1] Hagerup *Om Ægtefællers Arveret* i Norsk Retstidende, 1887, Side 2[illegible]. Platou *Norsk Arveret* §§ 8 og 12.

og hans Villie kan saaledes intet Krav have paa retlig Gyldighed. Ogsaa Slægtskabsbaandet mellem ham og Andre er bristet ved hans Død og kan saaledes ikke mere have nogen retlig Betydning.

Intet Led i denne Bevisførelse taaler nærmere Prøvelse.

§ 4. Virkningerne af et Menneskes Handlinger kunne strække sig langt ud over dets Liv. Dette er iøinefaldende med Hensyn til de Virkninger, dets aandelige Arbeide udøver paa Andres Tænkning og Sindelag, saavelsom med Hensyn til de økonomiske Virkninger af dets Handlinger. Det vilde være en kortsynet, usammenhængende og i mange Henseender aldeles urimelig Opfatning af det menneskelige Samliv, at de retlige Virkninger af et Menneskes økonomiske Handlinger aldrig skulle have lignende Varighed. Det er en ganske urigtig Tanke, at et Menneskes retlige Personlighed forsvinder helt ved dets Død. Dets Formuesforpligtelser ligeoverfor dets Kreditorer bestaa og maa dækkes af dets Efterladenskaber. Dette kunde ikke ske, saafremt dets Formuesrettigheder bortfaldt. «Kreditorerne ere de første Arvinger.» En Eier maa have Adgang til at afhænde sin Eiendom eller sine Formuesrettigheder med den Virkning, at Modtageren beholder dem ikke blot saa længe, indtil Afhænderen dør, men ogsaa udover dette Tidspunkt. Et Menneske skal sørge ikke blot for sig selv, men ogsaa for Andre. Det lever ikke blot for sig selv, men for en videre Kreds af Mennesker, til hvem det er bundet ved fælles Virksomhed, ved Modtagelsen af Pleie og Hjælp eller overhovedet ved noget af de mange Sympathiens Baand, der knytte Mennesker nær til hverandre. Det arbeider følgelig for Øiemed, der ere høiere end dets egen Interesse og strække sig udover dets egen Livstid. Alt dette skal et Menneske gjøre, saalangt det formaar, men just derfor ogsaa med Frihed i Anvendelsen af sine Kræfter og Midler og med Tryghed for, at dets derpaa beregnede Handlinger og derom trufne Bestemmelser skulle beholde sine Retsvirkninger. Thi det er denne Frihed og denne Tryghed, der betinger Udfoldelsen af Menneskets hele Energi.

Det er klart, at en Formue, over hvilken Eieren ikke kan raade ved sidste Villieserklæring, har mindre Værd for ham, end om dette var ham tilladt. Han vilde betale for at faa en

saadan Tilladelse, medmindre Formuen efter den gjældende Lovgivning gik i Arv til hans Børn eller Andre, hvem han undte den bedst. Heri viser det sig klart, at Retten til at raade ved sidste Villie i sig selv er en Bestanddel af den fulde Eiendomsret.

§ 5. Disse Betragtninger lede til at sætte Testationsfriheden som Arverettens egentlige Princip. Men dette er ikke uforeneligt med at tillægge visse Personer et af Arveladerens Forgodtbetindende uafhængigt Krav paa hans Efterladenskaber[1]. Efterlader han Børn i saadan Alder, at de ikke kunne underholde sig selv, have de et naturligt Retskrav paa at erholde Arv. De fleste Landes Love gaa imidlertid meget videre, idet de tillægge ethvert af Arveladerens Børn en vis Del af hans beholdne Formue som Pligtdel, uanseet om Barnet er selvhjulpet, formuende eller endog rigt. Hos germaniske Folk eller i de af germanisk Retsbevidsthed paavirkede Lande er dette vistnok, historisk taget, en Levning af den gamle Forestilling, at Børnene egentlig ere Medeiere i Forældrenes Formue. Men selv bortseet herfra, har Børnenes Pligtdel saa megen Støtte i Familieforholdene, saaledes som de endnu i vor Tid arte sig, at den bliver baade forklarlig og forsvarlig. Fra rent biologisk Standpunkt gjøres der med Føie opmærksom paa, at Forældrenes Liv fortsætter sig i Børnenes. Ethvert Barns Liv begynder i Forældrene og kan i Regelen kun opretholdes ved dem. Børnene arve almindeligvis til en vis Grad deres Forfædres og navnlig deres Forældres aandelige og legemlige Egenskaber. De maa ofte bære de mislige Følger af Forældrenes Svagheder og Feil. Det synes derfor ganske naturligt, at de maa nyde Fordelene af Forældrenes Dygtighed og Fortjenester. Seet fra rent økonomisk Standpunkt, maa det haves for Øie, at om end Forældrenes Formue efter den nugjældende Ret er disses individuelle Eiendom, kommer Formuen og dens Afkastning gjerne allerede i Forældrenes levende Live Børnene tilgode paa mange Maader. Formuende Forældre sørge ofte

[1] Udviklinger af Slægtskabsarvens Grundlag i Menneskets Natur give af Baron i *Jahrbücher für Nationalökonomie*, Bind 26, Side 286 ff., Cohn i Schmollers *Jahrbuch für Gesetzgebung* etc., 1881, Side 189–206, Mischkowsky, *Erbrecht und Grundeigenthumsvertheilung*, I. 252 ff.

for at sætte sine voxne Sønner i Vei; de give sine Døtre Udstyr. Fører et Barn selvstændig Husholdning, bidrage Forældrene ofte til dens Udgifter. Ingen er i Tvivl om, at der i disse Henseender kan paahvile dem moralske Pligter, som strække sig ud over deres eget Liv. Formuende Forældre gjøre for sit eget personlige Vedkommende i Almindelighed større Fordringer til Livet. De hjemmeværende Børn vænne sig til den herved givne Maalestok. Endelig maa det her komme i Betragtning, at Børn ere retlig forpligtede til at forsørge sine Forældre, hvis disse ikke kunne underholde sig selv. Det er derfor ganske naturligt, at Børns Ret til en Pligtdel af Forældrenes efterladte Formue opretholdes i alle Lande, hvis Love fra gammel Tid have forbeholdt dem en saadan. Grundsætningen vil vistnok i Anvendelse paa særlige Tilfælde kunne lede til Urimeligheder. Men hvis Forældrene i levende Live have Ret til at træffe endelige Forføininger over sin Formue, som ikke kunne angribes af Børnene, svækkes dog Betænkelighederne.

Men Intestatarveretten strækker sig nu efter alle Landes Love meget længere end til de Pligtdelsberettigede, altsaa som subsidiær Regel. Den udstrækkes meget forskjellig, saaledes hos os til 7de, efter den franske Lov til 12te Led. Den tyske Regjering foreslog, at Intestatarveretten ved den nye borgerlige Lovbog skulde indskrænkes til Arveladerens Oldeforældre og deres Efterkommere; men Rigsdagen opretholdt den gamle tyske Grundsætning, at alle Slægtninger skulle medregnes blandt de Arveberettigede, dog saa, at de nærmere udelukkede de fjernere. Ikke blot Socialisterne, men ogsaa mange Andre finde det rigtigst at begrænse Intestatarveretten til saa nære Slægtninger, at de kunne antages at høre til Arveladerens Venner og Bekjendte. Spørgsmaalet er uden synderlig Betydning for Samfundsøkonomien, saalænge der ikke tillægges de fjernere Arvinger Pligtdel og Testationsfriheden forøvrigt opretholdes saaledes, at Arveladeren kan lade dem beholde eller tillægge dem Arv.

§ 6. Baade Testationsfriheden og Familiemedlemmernes indbyrdes Arveret have saaledes en indre Berettigelse, der har været stærk nok til hidtil at holde Liv i dem. Hertil kommer et rent praktisk Hensyn af største Betydning. Hvis

al privat Arveret blev ophævet og enhver Afdøds Efterladenskaber tillagdes det Offentlige, løb Samfundet stor Fare for at komme til at lide Mangel paa den for dets økonomiske Virksomhed nødvendige eller ønskelige Kapital. Den allermeste Kapital dannes ved privat Virksomhed og opspares af private Personer. Vide de, at hvad de erhverve og oplægge, ved deres Død ikke kommer deres Familie tilgode, men tilfalder Staten, uden at de engang kunne bestemme, til hvilke Øiemed det skal anvendes, maa dette nødvendigt have en svækkende Indflydelse baade paa Erhvervslysten og paa Sparsomheden. Erhvervslysten og Arbeidsomheden vil jo altid forblive virksom hos dem, som endnu ikke have oplagt nok for sit eget fremtidige Behov. Men naar de ere naaede saa langt, ville de, hvis Arveretten afskaffes, have liden Grund til at fortsætte sin Virksomhed. De ville være stærkt fristede til efterhaanden at opbruge, hvad de eie, eller i levende Live skjænke det til sine Børn.

Arverettens Modstandere hævde, at dens Ophævelse ikke vilde komme til at medføre nogen betænkelig Svækkelse af Samfundets Kapitaldannelse, hvis Statsstyrelsen gjorde sig det til fast Grundsætning, at alle ved Arveafgiften indkommende Beløb skulde anvendes som Kapital, altsaa til Indkjøb af Skove, Vandfald, Anlæg af Jernbaner og Fabriker o. s. v. Men en saadan Grundsætning vilde neppe blive tilstrækkelig overholdt, og selv om dette blev Tilfældet, er det overveiende sandsynligt, at de for offentlig Regning iværksatte Foretagender bleve mindre lønnende og mindre kapitaldannende, end om de dertil anvendte Arvemidler vare forblevne privat Eiendom.

Tanken om en fuldstændig Ophævelse af Arveretten er derfor saa lidet praktisk, at det neppe lønner Umagen at drøfte den udførligere.

§ 7. Alligevel frembyder Arveretten et af de saarbareste Punkter i Samfundets økonomiske Retsorden. Arveretten kan udhules gjennem høi Arveskat.

Staten har dobbelt Adgang til at gribe ind i Formuernes Overgang fra Levende til Døde, dels gjennem Lovgivningen, dels gjennem Beskatningen. Den kan ved Lov tillægge sig Arveret fremfor Arveladerens før arveberettigede Slægtninger.

En Indskrænkning af disses og en Udvidelse af Statens Arveret vilde imidlertid neppe skaffe Staten nogen betydelig Forøgelse af sine Indtægter, saafremt det fremdeles blev tilladt Arveladerne ved Testament at indsætte, hvem de ville, til Arvinger.

Men Staten kan desuden lægge Skat paa al eller visse Slags Arv[1]. Man anbefaler Arv som Skatteobjekt, særskilt under Paaberaabelse af, at Arvingen ved den altid modtager en Forøgelse af sin Formue uden at yde noget Vederlag. Det siges, at hans økonomiske Stilling altid bedres[2]. Herved er imidlertid Adskilligt at mærke. Det er muligt og ikke sjelden Tilfældet, at Arvingen allerede har ydet Arveladeren Tjenester, som danne fuldt Vederlag for Arven, f. Ex. hvor en Søn i længere Tid har styret den afdøde Faders Gaard, Handel eller anden Forretning, eller hvor en Fremmed har ydet Testator Pas og Pleie, kanske i mange Aar. De Legater, som tillægges gamle Tjenere, ere som oftest vel fortjente. Det forholder sig heller ingenlunde altid saa, at Arvingens økonomiske Stilling bliver gunstigere derved, at Arveladeren dør og efterlader ham Arven. Er Arveladeren Arvingens Forsørger og har en personlig Indtægt, som bortfalder ved Dødsfaldet, kan dette medføre en Forværrelse i Arvingens økonomiske Vilkaar, der ikke opveies ved den Arv, han faar[3]. Mod Skatter paa Arv indvendte nogle af de mest anseede Socialøkonomer i forrige Aarhundredes Begyndelse, at de toges af Samfundets Kapital og altsaa formindskede dets Produktionsevne[4]. Sidstnævnte Betænkelighed er, som allerede forklaret, af stor Vægt, hvor der er Tale om en fuldstændig Ophævelse af Arveretten. Den svækkes selvfølgelig, naar der blot handles om at tage Afgift af Arv, og hvor Samfundets Evne til at danne ny Kapital er meget stor. I de rige Kulturlande har denne Evne udviklet sig saa over-

[1] Conrads *HWB.*, Artikelen *Erbschaftssteuer* af G. Schanz; Roscher, *Finanzwissenschaft*, § 76, begge med rige Litteraturanvisninger.

[2] Blandt dem Schweigaard i *Storthingstidende*, 1866, Side 297—301.

[3] Jfr. Adam Smith, *Wealth of Nations*, Bog V, Kap 2 (Side 385).

[4] Ricardo, *Principles*, Kap. 8, (Side 88—89); Sismondi, *Nouveaux Principes*, VI, Kap. II.

ordentlig, at Betænkeligheden har tabt ialfald en væsentlig Del af sin Vægt[1]. I alle Lande gjør man stigende Brug af Arveskatten, dog saaledes, at Arv, som tilfalder Livsarvinger, Ascendenter og Ægtefæller, i Regelen beskattes skaansomt, Arv, som tilfalder nærmeste Sidelinie, noget stærkere, men Arv til fjernere Beslægtede eller Fremmede meget høiere. Smaa Arvelodder, som tilfalde Livsarvinger, ere gjerne skattefri, medens Skatteprocenten er sat høiere, jo større Arvelodden er.

Holdes Arveskatten inden rimelige Grænser, øver den ikke mere end andre Paalæg nogen betænkelig Indflydelse paa Samfundets Velstand, og den fortjener da sin Plads blandt Statens Indtægtskilder. Ved Afgjørelsen af Spørgsmaalene om, hvorledes den bør indrettes, og hvor stærkt den kan anvendes, maa der tages Hensyn til Landets Kapitalstyrke og Næringsveie, samt til, hvilke andre Skatter det har at bære. Disse Spørgsmaal høre hjemme i Finantsvidenskaben og forbigaaes derfor her[2].

§ 8. Dette gjælder dog kun, hvis Arveskatten anvendes som Middel til at dække Statskassens Behov.

Men Arveskatten kan ogsaa benyttes som Middel til i nogen Grad at rette paa de Uligheder i Formuesfordelingen, som ere en Følge af Samfundets nuværende Retsorden. Dette kan selvfølgelig ske ogsaa med andre Skatter; men Arveafgiften fremstilles af Mange som særligen skikket hertil, fordi den ikke, som andre Skatter, paaforer den Beskattede nogen Udgift.

Tanken er kommen frem i forskjellige Skikkelser og med forskjellig Begrundelse.

Bentham vilde kun tillægge de Slægtninger Arv, der stode Arveladeren saa nær, at Ægteskab mellem dem var forbudt. Ingen skulde kunne testere over mere end Halvdelen af sin Formue.

Stuart Mill var en Tilhænger af Testationsfriheden. Hvis en Afdød ikke efterlod sig Testament, skulde hele hans Formue tilfalde Staten, dog saaledes, at denne var forpligtet til

[1] Stuart Mill, *Principles*, Bog V, Kap. II, § 7.

[2] Jfr. Statsøkonomisk Tidsskrift for 1901, Side 252—263, hvor nærværende Forfatter har udtalt sine Betænkeligheder ved, at der [illegible] Norge lægges Skat paa Descendentarv.

at yde den Afdødes uforsørgede Børn saadan Forsørgelse, som den Afdøde under behørigt Hensyn til deres Evner, Opdragelse og andre Omstændigheder burde have sikret dem. Ved Testament skulde man vel kunne efterlade en Arving Mere, men dog ikke større Sum, end han behøvede til en uafhængig og maadeholden økonomisk Tilværelse. Naar Mill vilde indføre saadan Begrænsning af Arveretten, var det, fordi han nærede en stærk Overbevisning om, at det, saalangt fra at være nogen Lykke, ofte er en stor Ulykke at arve Rigdom, idet den frister til et Liv i Lediggang og Last. Denne Mening deles af stedse Flere[1]. Rigdom medfører Forpligtelser til at ofre sin Tid, sine Interesser og sine Kræfter til Fremme af Samfundets og Menneskehedens Øiemed. Det siges derfor undertiden, at en Formue, hvis Renter ere tilstrækkelige for Besidderen til at leve af, er et Embede. Den rige Lediggjænger forsommer sine Pligter mod Samfundet og gjør det ovenikjøbet som oftest Skade ved slet Exempel, ødselt og usædeligt Liv[2]. Dette kan være sandt nok, men kan dog umulig opstilles som almindelig Regel og indeholder derfor ingen tilstrækkelig Grund til at fratage dem, hvis Personlighed afgiver fuld Føie til at tro, at de ville bruge sin arvede Formue godt, nogen Del af denne. Den Samfundsklasse, der lever af sine arvede Midler eller ved Hjælp af disse er kommen frem i Verden, har i sin Midte talt mange Medlemmer, som have indlagt sig overordentlige Fortjenester af Menneskehedens Fremskridt. Dens Betydning i saa Henseende er vistnok formindsket ved den Deltagelse i dette Fremskridt, der udgaar fra de uformuende Samfundsklasser. Men den er sikkerlig endnu meget stor[3].

[1] «Den stærkeste Forkjærlighed for høie Arveafgifter har sin Rod i den Tanke, at de ere Midler til at formindske de store Formuer og saaledes bevirke en bedre Fordeling af Velstanden», Bastable, *Public Finance*, (1895), Side 551, Anm. 2.

[2] Den norskfødte Professor i Statsøkonomi ved Chicago Universitet, Thorstein Veblen, har skrevet en Bog, *The Theory of the Leisure Class, an Economic Study on the Evolution of Institutions*, 1899, hvori han skildrer den af arvelig Formue levende Samfundsklasses Eiendommeligheder i et meget mørkt Lys.

[3] Jfr. Leroy-Beaulieu, *Traité*, I, 612—623. Sidgwick, *Principles of Political Economy*, Side 523—525; Davenport, *Outlines of Economic Theory* (1896), §§ 250 og 251.

At finde en saadan Form for Mills Ide, at den hverken medfører Uretfærdighed eller Skade for Samfundet, vil neppe blive let. Derfor behover dog Ideen ikke at falde død til Jorden. I forskjellige Lande har man allerede seet opsigtsvækkende Beviser paa, at Rigmænd begynde at tilegne sig den, idet de ikke mindst af Hensyn til deres Børns Lykke begrænse disses Arvelod saa meget, at de blive nødte til at arbeide[1]. Det er ønskeligt og muligt, at disse Exempler blive fulgte i større Udstrækning. Det vil sandsynligvis være klogere at stole paa saadant Fremskridt i Sæderne fremfor at forsøge paa at fjerne Misligheden gjennem en Lovforskrift. Indtil Ideen er omhyggeligere bearbeidet og bragt i en praktisk brugbar Skikkelse, vil den neppe vinde saa meget Bifald, at nogen Lovgivning tænker paa at gjennemføre den.

§ 9. Det Samme gjælder om de Forslag til en Omordning af Arveretten, der gjordes af Bluntschli, en i forrige Aarhundrede ganske anseet schweizisk Statsretslærer[2]. I de Arveberettigedes Række vilde han opføre baade Kommune og Stat. Den første skulde tage Arv for at blive sat istand til at bringe fattige Familier paafode og oprette velgjørende Indretninger for dem. Staten skulde tage Arv for at kunne yde rigelige Belønninger til Samfundets høit fortjente Mænd.

Bluntschlis Doktrin har ikke vist sig at være praktisk. Den har imidlertid en vis Betydning for Arveafgiftens Theori. Han gjorde nemlig den Synsmaade gjældende, at Arveafgiften ikke er nogen egentlig Skat, men en Andel i den Afdødes Formue, hvorpaa Staten har Krav, fordi den ved sine Love, Retspleie og almennyttige Indretninger har hjulpet ham til at erhverve og bevare den. Tanken er optagen og forsvaret af andre Forfattere[3]. Ligeledes af den engelske Finantsminister, Sir William Harcourt i den Tale, ved

[1] Jfr. Nicholson, *Principles*, III, 638.

[2] Bluntschli, *Das Erbrecht und die Reform des Erbrechts*, senest trykt i hans *Gesammelte kleine Schriften* 1879.

[3] Navnlig af H. v. Scheel, *Erbschaftssteuern und Erbrechtsreform*, første Udgave 1875, anden Udgave 1877, samt af Wagner, *Finanzwissenschaft*, første Udgave II, §§ 482 og 483, anden Udgave II, §§ 233 og 241.

hvilken han fremlagde Forslaget til den nye engelske Arveskattelov af 1894[1]. Han sagde: «Det ledende Princip maa være, at ved al Overgang af Formue fra Døde til Levende maa Staten tage sin Del forud for enhver Arving — —. Statens Ret i en Afdøds Formue gaar forud for enhver anden; thi Naturen har ikke givet Mennesket nogen Magt over jordiske Goder udover dets eget Liv. En Afdøds Ret til at forføie over sine Efterladenskaber beror kun paa Loven, og Staten har Berettigelse til at fastsætte de Betingelser og Forbehold, under hvilke denne Ret skal udøves. Testationsretten er altsaa en Skabning af den skrevne Lov. I Mangel af Testament beror det paa Staten, hvilken Anvendelse der skal gives Formuen. Denne Arveafgift falder derfor Ingen tillast. Staten tager kun sin Del, først da kunne andre Personer udøve sin Ret. Princípet er simpelt og retfærdigt, kun i Anvendelsen frembyder det Vanskeligheder.»

Begrundelsen hviler paa den Synsmaade, at en Afdøds Efterladenskaber ere herreløst Gods, hvad enten han har truffet Forføininger derover eller ikke. Denne Begrundelse er for det Første ganske uhistorisk. Den Synsmaade, hvorpaa de civiliserede Landes Lovgivninger have bygget, er, at Efterladenskaberne blive Arvingernes Eiendom, i samme Øieblik Arveladeren dør, og altsaa aldrig have været herreløst Gods. Harcourts Princip leder ligefrem til det Resultat, at Staten uden Uretfærdighed kan tillægge sig den hele Arv. Dette er de videstgaaende Socialisters Lære. Som af det ovenfor Udviklede fremgaar, var Begrundelsen ogsaa i sig selv urigtig. Den blev derfor skarpt angreben ogsaa af dem, som bifaldt Harcourts Lovforslag[2].

Heller ikke de tyske Statssocialister have villet slutte sig til denne Begrundelse. Nogle af dem ere vel enige i, at Staten ikke blot har Ret og Føie til at skatlægge Arv, men ogsaa efter Sagens Natur er Medarving. Statens Arveret begrunde de imidlertid, som før sagt, paa, at Staten efter deres Opfatning er Deltager i den Produktion, ved hvilken Arveladeren har er-

[1] Wagner, *Finanzwissenschaft, Ergänzungsheft zum dritten Theil*, Side 28; Harcourts hele Tale er oversat i Schanz, *Finanzarchiv*, XII, Bind II, Side 149 ff.

[2] Bastable, *Public Finance*, Side 552, Anm. 1.

hvervet sin Formue. I Kraft af samme Tankegang komme de da til det Resultat, at ogsaa Kommunen bør have Arveret efter sine Medlemmer eller efter Enhver, som har drevet Erhvervsvirksomhed inden dens Grænser. Den Hjælp og Beskyttelse, Individet tiltrænger i sin Virksomhed for at erhverve og bevare Formuen, søger det nu langt mindre end før hos Slægt og Venner, derimod langt mere hos Staten og Kommunen. Disse yde Individet ikke blot meget større Retssikkerhed end før, men tillige den allerværdifuldeste Bistand i dets økonomiske Virksomhed ved Veie, Jernbaner, Postvæsen og alle andre Slags almennyttige Anstalter. Det er herpaa, man grunder Læren om Statens Arveret. Forestillingen gaar jo egentlig ud paa, at det Offentlige har et Slags Medeiendomsret i den efterladte, ved dets Bistand vundne Formue, men som først gjør sig gjældende ved Besidderens Død.

Denne Tankegang leder til, at Staten tager en vis Andel af Arveladerens hele Formue. Følgerigtigen skulde den blive en lige stor Brøkdel af ethvert Bo og altsaa ikke kunne fastsættes progressivt. Thi er Staten eller Kommunen Medeier i et Bo, maa den være det for en bestemt Brøkdel. Den kan ikke være Medeier for en større Brøkdel i et stort end i et lidet Bo. Denne Følgesætning er dog ikke fuldt ud erkjendt i den engelske Ret; thi den fastsætter den Afgift, som beregnes af det hele Bo, progressivt.

Tankegangen leder endvidere følgerigtigen til, at Statens eller Kommunens Andel i Boet maa sættes lige stor, hvad enten Resten tilfalder Børn, fjernere Slægtninger eller Ægtefælle. Thi Statens og Kommunens Medvirkning til Formuens Erhvervelse bliver af samme Betydning i hvilketsomhelst af disse Tilfælde.

Andre, som forsvare Tanken om Statens Medeiendomsret i den Afdødes Bo, antage, at Arveafgiften dog ogsaa har Charakter af en Arveskat, og at den bør graderes forskjellig, dels efter den enkelte Arvelods Størrelse, dels efter Arvingens nærmere eller fjernere Familieforhold til Arveladeren[1].

Den Tanke, at Staten og Kommunen kunne kræve Lodder

[1] Hv. Schanz. Artikelen *Erbschaftssteuer* i Conrads *HWB.*, No. 2—5, især Side 706 Bogstav *d*.

i den Afdødes Bo i Egenskab af Medarvinger, har imidlertid ikke vundet almindeligt Bifald[1] og fortjener det sikkerlig heller ikke. Private Personers Arveret og den Arveret, som ved Lov tillægges det Offentlige til Fortrængsel for hine, ere begrebsmæssige Modsætninger. Forskjellen bliver iøinefaldende, naar man tænker paa det Tilfælde, at en privat Arvelader indsætter Staten selv eller en af dens Stiftelser, f. Ex. dets Universitet, til Arving eller Legatar. Det er blot Begrebsforvirring at sammenblande saadan Arv med den, Staten tager i Kraft af Loven. Det er en ganske urigtig Begrundelse, naar man siger, at den danner Vederlag for Statens Understøttelse af den Virksomhed, ved hvilken den Afdøde har erhvervet sin Formue; thi denne Understøttelse bliver væsentlig ingen anden, hvis han opsparer sin Indtægt, end hvis han forbruger den i levende Live. Til Udgifterne ved de offentlige Foranstaltninger, af hvilke Erhvervsvirksomheden høster Nytte, bidrager under begge disse Forudsætninger den Person, som driver saadan Virksomhed, gjennem de Skatter, han i levende Live erlægger. I mange Tilfælde vil den Fordel, den Afdøde har havt af Staten, Kommunen og deres Indretninger, ikke staa i noget Forhold til den Formue, han har efterladt sig. Dette gjælder først og fremst om den Formue, han har faaet fra Udlandet som Arv eller ved Gifte, eller som han har erhvervet ved en i Udlandet dreven Virksomhed, f. Ex. ved international Fragtfart, ved Deltagelse i udenlandske Aktieselskaber o. s. v., eller endog ved en indenlandsk Virksomhed, der er uforholdsmæssig betynget med Skatter.

§ 10. Arveafgift er Skat og intet Andet. Alle de ved Paalæg af andre Skatter almindelig berettigede Hensyn maa derfor ogsaa tages ved denne. Det altoverveiende Hensyn er, at dette Skattefundament ligesom andre maa benyttes med Maadehold. Arveafgiften maa indpasses som forholdsmæssigt Led i det hele Skattesystem. Benyttes den for stærkt eller i for stor Udstrækning, bliver den uretfærdig. Den kan benyttes stærkere i et Land, hvor der er lav Indtægtsskat, end hvor

[1] Schäffle, *Die Steuern. Besonderer Teil* (1897), Side 419—420; Schall i Schönbergs *Handbuch*, tredie Udgave, III, Side 519—520.

denne er høi. En særskilt Betænkelighed mod høi Arveafgift vækkes der, hvis Formuen, saaledes som Tilfældet er hos os, men ikke i England, skatlægges allerede i Eierens levende Live; thi isaafald bliver Arveafgiften en dobbelt Beskatning af samme Gjenstand. Jo høiere Arveafgiften bliver, desto mere fristes formuende Folk til at indrette sig saa, at deres Arvinger blive fri for den, f. Ex. ved at give dem Ihændehaverobligationer, men beholde Rentecouponerne. Arveafgiften forfalder kun een Gang, nemlig ved Arveladerens Død. De paa hverandre følgende Slægtleds Levealder er uregelmæssig og høist forskjellig i de forskjellige Ætter. I nogle indtræffe de til Afgift forpligtende Dødsfald med lange, i andre med korte Mellemrum. I sidste Fald kan den største Del af den arvede Slægtsformue opsluges meget hurtigt, hvis Arveafgiften er høi. Indtræffe Dødsfaldene med 10 Aars Mellemrum, og er Afgiften 20 pCt., vil en arvet Formue, der oprindelig var 100 000 Kroner, i Løbet af 50 Aar formindskes til 26 214 Kroner. I England tilbyde Assuranceselskaberne at forsikre mod Arveafgift. Men derfor tage de følgelig en Præmie, der bliver høi nok til at skaffe dem Nettoindtægt af Forretningen.

Saalænge som Livsarvingerne ere frie eller Arveafgiften paa dem sat lavt, ere Betænkelighederne ved denne Skat af mindre Betydning; men den giver da heller ikke Statskassen synderlig Indtægt. Statskassernes voxende Behov og den offentlige Menings Retning giver dog Anledning til Frygt for, at dette Skattefundament kan blive brugt for stærkt.

Kapitel 23.

Individ og Stat.

§ 1. Den Side af Retslivet, hvis Principer ovenfor have været undersøgte, er det enkelte Individs retlige Stilling, seet i Forhold til dets egne Interesser og særligen i Forhold til dets formueretlige Vilkaar, jfr. Kap. 20, § 6. Det er Privatrettens og særligen Formuerettens Principer, vi have drøftet. Men Retsordenen har en anden Side, den offentlige Ret, der er af ligesaa stor Betydning for Samfundets Økonomi. Her tænkes paa de Institutioner og Sætninger, gjennem hvilke

Staten griber ordnende, begrænsende, standsende ind i den individuelle Handlefrihed, jfr. Kap. 20, § 7, hvor det er paavist, at Staten har uindskrænket formelt Herredømme over sine Undersaatter og deres Interesser.

§ 2. Staten griber altsaa i Kraft af sin Souverænitet selvstændigen og uindskrænket ind i den individuelle Økonomi gjennem Lovgivningen, Retspleien, Beskatningen og Forvaltningen. Det Samme gjør Kommunen i Kraft af den Myndighed, Staten har overdraget den, saalangt denne Myndighed rækker.

Lovgivningen samt den ved Lov hjemlede Retspleie og Administration søge først og fremst at fastsætte den Enkeltes eller de frivillige Samfunds Rettigheder ligeoverfor Andre og at beskytte disse Rettigheder mod Krænkelser. Allerede herved griber den ind i Individets Retssphære, men væsentlig ordnende og hævdende. Desuden forbyder den mange Slags Handlinger, som ikke indeholde Krænkelser af noget enkelt Individs Ret, men som stride mod det hele Samfunds Tarv, jfr. Kap. 20, § 10 og Kap. 21, § 1. Der gives Virksomheder, f. Ex. Lotterier, som kunne skaffe den, der sætter dem i Gang, stor økonomisk Fordel, og i hvilke Ingen er tvungen til at tage Del, og som følgelig ikke fornærme Nogen, men som kunne være meget skadelige for Samfundet. Derfor forbyder Lovgivningen saadan Virksomhed. Eller Loven tillader den kun under Betingelser, som forebygge eller formindske de dermed forbundne Betænkeligheder.

Statens Berettigelse ligger ikke i den Maade, hvorpaa den er bleven til, men i Statens Nødvendighed. Hvis man kunde tænke sig, at Mennesker, som ikke vare opdragne under et ordnet Samfunds moralske og retlige Tugt og altsaa vare ganske ubekjendte med denne, kom til at leve sammen, maatte Forholdet mellem dem blive utaaleligt, en *bellum omnium contra omnes*. Kampen for Tilværelsen maatte blive endnu haardere mellem dem end mellem Dyrene. Hos disse er det enkelte Individs Behov undergivne nogenlunde faste naturlige Grænser, medens det menneskelige Individs Behov i det Hele taget ere mere elastiske og deres Kreds uendelig stor. Derfor vil ethvert Samfund af Mennesker danne sig et Slags Ret og Styrelse. Enhver i Historien fremtraadt Stat og dens Retsforfatning hviler paa en vis

indre Nødvendighed, men er dog altid tillige et Produkt af menneskelig Villie og Virksomhed, tilblevet gjennem lange og haarde Kampe, ofte ledsagede af de groveste Undertrykkelser. Ikke destomindre er enhver Stat med dens Forfatning og Retsorden, naar den en Gang har fæstnet sig, bindende for alle dens Undersaatter, og det af den Grund, at en retlig Orden overhovedet er nødvendig for, at Mennesker skulle kunne leve, virke sammen og gjennem fortsat Udvikling opnaa stedse bedre Tilstande. Hvorledes Staten med dens Retsorden samt det Herredømme og den Tvangsmyndighed, den tillægger sig over sine Undersaatter, skal retfærdiggjøres, har været og er fremdeles omtvistet mellem Retsphilosopherne. Her at omhandle dette Spørgsmaal udførligere tør være overflødigt; thi derom, at et Statssamfund er en Nødvendighed, ere Alle, med Undtagelse af Anarkisterne, enige[1]. Retsordenen maa derfor, saalænge den svarer til sit væsentlige Øiemed, være forpligtende ved sin blotte Tilværelse, uden Hensyn til den Maade hvorpaa den er bleven til. Skjønt enhver civiliseret Stat saagodtsom uden Undtagelse er tilbleven ved Tvang, ved Erobring og Undertrykkelse, bliver dens Retsorden under en sund Udvikling efterhaanden fuld-

[1] Engels (*Ursprung der Familie*, Side 140—143) sagde vel, at Staten efter Marx's Lære skulde afløses af «Samfundet» og lægges paa Hylden som andet gammelt Skrammel. Dette «Samfund», om hvilket de ældre Socialister tale, og som de ville sætte i Stedet for Staten, viser sig dog ved nærmere Undersøgelse kun at være et andet Navn paa Staten, men i en ny Skikkelse, nemlig som en Tvangsanstalt, der vilde levne Individet meget mindre Frihed end Staten med dens nuværende Retsorden. De nyere Socialister forstaa meget godt, at der i Samfundet maa herske Lydighed og Tugt, se ovenfor Kap. 12, § 22. Oversigter over Retsphilosophernes Forsøg paa at begrunde Staten findes hos Boistel, *Cours de Philosophie du Droit*, No. 418—438, Rehm, *Allgemeine Staatslehre* (1899), §§ 49—65. Særlig at anbefale ere Oversigterne hos Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, Kap. VII, og hos Loening, Artikelen *Staat, I*, i Conrads *HWB.*, VI, Side 909—917. I Lighed med mange Andre tænker Jellinek sig Staten som en Personlighed; Loening tænker sig den derimod som «et realt Retsforhold mellem de Herskende og de Beherskede». Meningsforskjellen er ogsaa kommen tilsyne i den franske Litteratur: se paa den [illegible] Boistel, No. 449—452, paa den anden Side Nézard, *Théorie Corrélative de la Fonction Publique* (1900), Side 400—403. Meningsforskjellen [illegible] Betydning for Socialøkonomiken. Jfr. R. Schmidt, *Allgemeine Staatslehre* (1901), § 25.

komnere, det vil sige retfærdigere og gavnligere. Ethvert dygtigt Folk bliver sig dette stedse mere bevidst. Den frivillige Lovlydighed og Kjærligheden til Fædrelandet gaar det da i Blodet og bliver de stærkest iøinefaldende og virksomste Kræfter i det retlige Samliv. Men bag dem staar altid Statens Villie og Evne til at tvinge de Gjenstridige. Svigte de førstnævnte Kræfter, kommer Nedgangens Tid. Svigte ogsaa de sidstnævnte, gaar Samfundet istykker. Bevægelsen i det enkelte Folks Liv er ikke altid en Udvikling til det Bedre, men kan ogsaa bringe Forfald og Undergang.

§ 3. De Foranstaltninger, Stat eller Kommune træffer, volde i Almindelighed Udgifter. For at dække disse tiltrænger den Indtægter. Staten og Kommunen føre altsaa selvstændig Husholdning og ere særegne økonomiske Retssubjekter. Men den Husholdning, Stat eller Kommune fører, er i væsentlig Henseende forskjellig fra den, som føres af private Retssubjekter, altsaa de private Individer, Foreninger eller Stiftelser. Disse kunne alene skaffe sig Indtægter ad Frivillighedens Vei. Sine Indtægter tilveiebringe de enten ved egen Erhvervsvirksomhed eller ved at paakalde Andres Godgjørenhed. Ganske anderledes er Staten stillet. Den kan rigtignok ogsaa som Led i sin Husholdning have Erhverv af privatretlig Natur, eie Jordegods, Skove, Bergværker, Jernbaner eller Fabriker, som give den Indtægter. Men paa mere fremadskredne Udviklingstrin har Staten erfaringsmæssig været dreven til at søge Dækkelse for den væsentligste Del af sine Udgifter gjennem Anvendelse af Herredømmet over sine Undersaatter, altsaa ad offentligretlig Vei. Den paalægger Skatter, som, hvis de ikke erlægges i rette Tid, inddrives ved Tvang. Disse Skatter maa de Skattepligtige tage af sine Indtægter eller sin Formue. Eller Staten kan kræve Gebyhrer for Udførelsen af visse Slags offentlige Forretninger, f. Ex. Tinglysning af Dokumenter. Eller den kan forbeholde sig Eneret til at drive et eller andet Slags Næring, f. Ex. den regelmæssige Befordring af Breve. Saadanne Eneberettigelser maa opretholdes ved Straffelove, altsaa ved Tvang. Paa lignende Maade skaffer Kommunen sig med Lovgivningens Bemyndigelse sin væsentligste Indtægt.

De nærmere Forklaringer om, hvorledes Staten og Kom-

munen hensigtsmæssig ordne sine Indtægtserhvervelser, høre hjemme i Finantsvidenskaben. Her skal kun gjøres opmærksom paa, at Staten, naar den yder Borgerne sine Tjenester enten frit eller uden tilstrækkeligt Vederlag fra Modtagernes Side, f. Ex. naar den holder Undervisningsanstalter, som kræve Tilskud af Statskassen, tager ialfald for den væsentligste Del de dertil fornødne Midler ud af Skatteydernes Lommer, hvad enten dette sker med eller mod deres Villie, for Øiemed, de bifalde eller fordømme.

Det er af denne Grund, man er begyndt at kalde den offentlige Husholdning, Statens eller Kommunens, en Tvangshusholdning[1].

§ 4. Naar det ovenfor er udviklet, at Statens Hjemmel til at fastsætte og hævde Retsregler og øve Tvang hviler paa, at Staten er nødvendig og hensigtsmæssig, er det dermed forudsat, at Staten har visse Formaal. Blandt dem, der forestille sig, at Staten er en Organisme ligesom et Dyr eller en Plante, have Nogle vistnok paastaaet, at Staten ligesom disse egentlig intet Øiemed har. Den fører sin Tilværelse ligesom de, fordi den maa det. Forestillingen er i denne Form ioinefaldende urimelig. Al fornuftig menneskelig Virksomhed maa have et fornuftigt Øiemed. Statens Berettigelse ligger i dens Evne til at virke for det menneskelige Samfunds Øiemed. Dette er følgelig for saa vidt bestemmende for Statens Formaal, som Kredsen af disse ikke kan gaa videre end hint, medens det derimod slet ikke er sagt, at den kan strækkes saa langt som til at omfatte Samfundets sidste og høieste Øiemed. Statens Formaal kan nemlig ikke gaa videre, end dens Virkemidler tillade. Paa det gamle Stridsspørgsmaal om Statens høieste Øiemed, om det, som den katholske Kirke og enkelte protestantiske Theologer (Stahl og Martensen) ville, skal sættes i Guds Riges Tilkommelse, eller, som Hegel vil, i den sædelige Idés Realisation, eller i Menneskehedens Lykke, Velfærd eller Fuldkommengjørelse, behøve vi her ikke at indlade os. Thi Staten virker kun ved Tvang eller, om man saa heller vil, ved Ydelsen af retlig Garanti, og Opfyldelsen af hine Øiemed kan hverken tvinges frem eller garanteres. Men Spørgsmaalet om, hvor langt Kredsen strækker sig af de Formaal,

[1] Wagner, *Grundlegung*, §§ 345—351.

for hvilke Staten kan virke, har været og er fremdeles Gjenstand for en Tvist, som er af den allerstørste praktiske Betydning ogsaa for Samfundsøkonomien[1].

Udgangspunkterne for Behandlingen af denne Tvist ere allerede før omtalte. Vi gjenkalde i Erindringen, at Fyrsterne, efterat Statens Souverænitet var bleven anerkjendt og Enevældet indført i alle Fastlandsstater, begyndte at tage sig af næsten alle Samfundsinteresser, saavidt de fandt det tjenligt for Udvidelsen og Befæstelsen af sin Magt eller for at befordre sit Lands Velstand og Civilisation. De gik ud fra, at Statens Formaal vare altomfattende, kun begrænset ved dens Mangel paa Evne til at fremme eller virke for dem. Dette viste sig paa den mest iøinefaldende Maade i det Forhold, hvori Staten stillede sig til de religiøse Interesser. I de protestantiske Lande tiltog Staten sig fuldt Herredømme over de kirkelige Anliggender. Endvidere førte den skarpt Tilsyn med Videnskaben, med Pressen samt gjennem Luxuslovgivningen endog med Selskabslivet. Den greb paa mange Maader ind i den private Produktionsvirksomhed i den Tanke at kunne veilede eller tvinge Producenterne til at drive sine Næringsveie paa den fuldkomneste Maade. Disse Bestræbelser ledede endog de dygtigste Regjeringer ikke alene til at opretholde mange fra Fortiden arvede Indskrænkninger i den personlige Frihed, under hvilke navnlig Bondestanden led haardt, men ogsaa til at træffe nye Tvangsforanstaltninger, som medførte overmaade trykkende Baand paa den individuelle Handlefrihed. Herved fremkaldtes en Bevægelse, sig-

[1] Oplysninger om den overordentlig rige, herhenhørende Litteratur findes hos Mohl, *Encyklopädie der Staatswissenschaften*, §§ 12 og 13. Schönberg, *Handbuch*, Afhandling No I, §§ 28—31. Maurice Block, *Progrès*, I, 512—533. Af nyere Fremstillinger er Henri Michel, *L'Idée de l'État*, 3die Udgave 1898, at nævne som særdeles interessant; endvidere fra mere praktisk Standpunkt Leroy-Beaulieu, *L'Etat Moderne et ses Fonctions*, 1890, og samme Forfatters *Traité de l'Économie Politique*, P. VIII, Kap. I, Cauwès, *Cours d'Economie Politique*, Bind IV, Appendix I, §§ 13—15, samt Boistel, *Cours de Philosophie du Droit*, No. 383—389. Blandt de nyere tyske Forfatteres Skrifter ere foruden Wagners og Schäffles at mærke de ovenfor, Side 372 Note 1, nævnte af Löning, Rehm, Schmidt og især Jellineks *Allgemeine Staatslehre*, Kap. VIII. Høffding, *Ethik*, No. XXXVIII, giver i §§ 4—7 en kortfattet, men fortrinlig Udvikling af Individualismens Berettigelse, saalangt denne strækker sig.

tende til at fjerne eller løsne disse Baand, en Bevægelse, som lededes først af Physiokraterne, senere af Adam Smith og hans Skole, og som fandt Tilslutning først mellem skarpsynede Handelsmænd og større Industridrivende, saa omsider og i nogen Grad hos Statsmændene.

Denne Bevægelse havde fra først af sat sig økonomisk Frihed som sit egentlige Formaal, men fik i Slutningen af det 18de Aarhundrede større Omfang og indre Sammenhæng. Under sit fælles Formaal inddrog den alle Individets Interesser, ikke blot dets økonomiske Velvære, men ogsaa dets Krav paa Retfærdighed samt paa aandelig og politisk Frihed. Individet gjordes til Midtpunkt i Drøftelsen af alle Samfundets Problemer. Herunder dannede eller befæstede sig en helt ny Anskuelse af det menneskelige Samliv. Den gaar i sin Grund ud paa, at det er Individets Vel, om hvilket dette Samliv maa dreie sig, jfr. Kap. 20, § 6. Det er denne Livsanskuelse, der nu af Stuart Mill er døbt med Navnet Individualisme[1]. Den modsatte Anskuelse, nemlig at Samfundets Vel er det sande og bevægende Princip i Statslivet og Retsordenen, skulde da nærmest kaldes Socialisme; men da dette Ord har faaet en egen og snævrere Betydning, er det blevet utjenligt som Navn for det her omhandlede videre Begreb. For at forebygge Misforstaaelse er det bedst, i Mangel af noget bedre Udtryk, at kalde Individualismens Modsætning Solidarisme.

Det er allerede (Side 274) antydet, at Modsætningen mellem Individualismen og Solidarismen har sin Betydning ikke blot for Moralen, men ogsaa for Retsordenen, nemlig fordi denne anvender Tvang, ialfald som sit sidste Middel. Det er denne Side af Individualismen, som i det Følgende skal blive særligen omhandlet.

§ 5. Af stor Betydning for Individualismen var det, at Kant gav den et strengt videnskabeligt Grundlag, ikke blot for Moralens, men ogsaa for Retslærens Vedkommende. Han udvikler i sin praktiske Philosophi Frihedens Begreb og paaviser, hvorledes det er Individets Opgave at hævde denne

[1] Se i Conrads *HWB.* Dietzels Artikel *Individualismus*; Palgrave, *Dictionary*, Artikelen *Individualism*; E. Pio, *Den frie Konkurrences Gjennemførelse*, Kap. VII.

i dets eget Indre, altsaa ligeoverfor dets egne Drifter og Begjæringer. Statens Opgave er det gjennem Retsordenen at hævde det enkelte Individs Frihed ligeoverfor alle andre. Paa Grund af sit moralske Værd maa Individet altid behandles som selvstændigt Øiemed, aldrig som blot Middel. Individets ydre, retlige Frihed bestaar i dets Ret til at handle efter eget Skjøn, forsaavidt det ikke herved krænker Andres Ret til at handle med lige Frihed. Hvad der hævdes ved dette Princip, er altsaa ikke blot Friheden, men ogsaa Individernes Lighed for Loven. Kants politiske Standpunkt er imidlertid uklart. Han vilde nok have Statsmagten delt; men han udtalte sig mod Parliamentarismen, og han forkastede ikke Monarkiet. Ei heller udtalte han sig mod Politistatens Indretninger. Han erkjendte, at Staten maatte have et Politi, som sørgede for den offentlige Sikkerhed, Bekvemmelighed og Sømmelighed, samt at den maatte have Kirker og offentligt Fattigvæsen. Men hans Princip ledede til at lægge Vægten paa et kraftigt individuelt Liv og derfor til et Ønske om at løsne de Baand, Staten lagde paa dette. Tænkt helt til Ende, maatte Princippet føre til, at Staten kun skulde sætte sig som Formaal at opretholde sin Uafhængighed af fremmede Magter, fastsætte Retsordenen mellem sine Medlemmer og sikre denne. Kants Skole gjennemførte denne Anvendelse af Princippet og forlangte derfor, at Staten skulde opgive det Formaal at fremme sine Undersaatters Velfærd. Dette skulde være deres egen Sag. Staten skulde omdannes fra en Velfærdsstat til en Retsstat[1].

§ 6. Det talentfuldeste Forsvar for den individuelle Fri-

[1] I denne Betydning brugtes Ordet «Retsstat» af Kants Efterfølgere, se Schönbergs *Handbuch*, § 33. Senere har man (Stahl, *Recht und Staat*, tredie Udg., Afdeling III, Side 137; O. Bähr, *Rechtsstaat*, 1864; R. Gneist, *Der Rechtsstaat*, 1872; Gierke, *Das deutsche Genossenschaftsrecht*, I, Side 830–832) brugt dette Ord i en anden Betydning, nemlig om en Stat, hvor alle Tvistigheder om Individets lovlige Rettigheder og Forpligtelser afgjøres af Domstolene, ikke af Administrationen. (jfr. Rehm, *Allgemeine Staatslehre*, Side 201 og 249) selv hvor der tvistes om Retsforhold mellem Stat og Individ, hvoraf følger, at Staten skal være bunden af sine egne Love; se Schmidt, *Allgemeine Staatslehre*, Side 180–182, samt Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, Side 331—337 og Merkel, *Juristische Encyklopädie*, § 140.

hed i Økonomien er vel det, W. von Humboldt[1] førte i et af sine Ungdomsskrifter. Han sagde, at Staten, ved at udstrække sin Virksomhed ud over det Allernødvendigste, Samfundets ydre og indre Sikkerhed, glemte Maalet over Midlerne. Maalet er Mennesket selv, den høieste og mest harmoniske Uddannelse af alle dets Kræfter tilsammentagne. Denne indre Kraft er det, for hvis Skyld det alene er værdt at leve. Den er ikke blot Princip og Maal for al Virksomhed, men i Virkeligheden den eneste sande Nydelse, og for den selv maa derfor dens Resultater staa tilside. I Almindelighed ser man næsten kun paa disse, og unægtelig maa man for at bevare selve Kraften lægge Vægt paa de Resultater, der ere Midler dertil. I Statslivets Praxis blive de derfor let opfattede som Statens sidste Formaal. Men herimod maa Videnskaben nedlægge Protest. Naar Statskunsten for det Meste indskrænker sit Maal til at gjøre sit Land folkerigt, velhavende eller, som man med eet Ord siger, blomstrende, saa maa det tilraabes den, at disse Ting vistnok ere meget skjønne og ønskelige, men at de komme frem af sig selv, hvor man lader Menneskets Kraft og Fremfærd udvikle sig gjennem Friheden. Det er sandt, at et Land i mange Tilfælde kan blive hurtigere befolket, mere velhavende, ja til en vis Grad mere oplyst, naar Regjeringen tager sig af Alt og paatvinger Borgerne det, den anser for godt og gavnligt, end naar man lader dem gaa den langsommere, men sikrere Vei gjennem egen fri Udvikling. Følgen af hin hurtige og kunstige Fremdrivning kan dog blive, at man gaar glip netop af det, som er Udviklingens egentlige Maal. Humboldt blev preussisk Statsminister; men hans Ideer stod i saa skarp Modsætning til Preussens Regjeringssystem, at han ikke kunde gjennemføre dem. Han fik Afsked allerede 1819.

Under Paavirkning af Kant og Humboldt blev det vistnok den herskende Tanke blandt de tyske Retsphilosopher, at Staten burde indskrænke sig til at opretholde sin Selv-

[1] W. von Humboldt: Forsøg paa at bestemme Grænserne for Statens Virksomhed, en Række Afhandlinger, skrevne 1792, men i sin Helhed først udgivne 1851, efter Forfatterens Død. Han var Steins Medhjælper i dære Reform af Preussens økonomiske Lovgivning.

stændighed og sin indre Retsorden[1]. Ogsaa blandt Tysklands Socialøkonomer dannede der sig en «Frihandelsskole»; men det var først efter 1860, at den fik nogen stærk Tilslutning i den almindelige Mening[2]. Tanken stødte i lang Tid paa altfor store Hindringer.

§ 7. Kampen for Individets Frigjørelse fra Statens økonomiske Formynderskab tog i alle Lande lang Tid. Grundene hertil vare flere. Frihedens Forsvarere kom i Strid med mægtige Samfundsklassers Interesser. De store Jordegodseiere satte sig mod Bøndernes Frigjørelse fra Stavnsbaand, Hoveripligt og andre feudale Byrder. De holdt paa sine Skatteprivilegier. Haandsværksmestrene holdt paa Laugsvæsenet. Andre Næringsdrivende, som fandt sig beskyttede enten ved den bestaaende økonomiske Lovgivning eller ved det merkantilistiske Toldsystem, stillede sig fiendtlig til de friere Grundsætninger.

Den økonomiske Frigjørelse maatte derfor forberedes ved den politiske. Fra først af optraadte begge Bestræbelser uafhængigt af hinanden. Montesquieu havde vistnok i *Esprit des lois* (1748), ti Aar før Quesnays Hovedværk udkom, reist Kravet paa politisk Frihed; men han tænkte lidet paa den økonomiske Frihed og var snarest Merkantilist. En Reform af Statsforfatningen laa ganske udenfor Physiokraternes Tanke. De vare Tilhængere af Enevældet og haabede ved «sine kloge Raad» at bevæge Kongerne til at indføre økonomisk Frihed[3]. Men hertil vare disse i det Hele taget uvillige. Heller ikke Adam Smith var politisk Reformator. Senere Tiders Historie viste, at hans Ideer ikke fandt tilstrækkelig kraftig Tilslutning engang i Storbritannien, før Underhuset blev omdannet i 1832. Han var ikke Principrytter og vilde, som før forklaret, ingenlunde indskrænke Statens Opgave til at værne om dens ydre og indre Sikkerhed. Det var fornemmelig Løsningen af de paa den internationale Samfærdsel

[1] R. von Mohl, *Die Polizeiwissenschaft nach den Grundsätzen des Rechtsstaates*, 2den Udg., I, Side 10; jfr. Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, Side 222, og Rehm, *Allgemeine Staatslehre*, Side 248.

[2] Om den individualistiske Skole i den tyske Socialøkonomi se Roscher, *Geschichte der National-Oekonomik*, § 205, samt Leser i Conrads *HWB.*, III, 1255 ff.

[3] Dette var endog Tilfældet med Turgot, se Michel, *L'Idée de l'Etat*, Side 4—30.

hvilende Baand, der interesserede ham. Men selv herom gjorde han sig ikke overdrevne Forhaabninger. Den Tanke, at Frihandelen nogensinde skulde blive indført i Storbritannien, var, sagde han, en Utopi[1].

§ 8. Først gjennem en fri Statsforfatning kunne alle Individets Interesser blive tilbørlig beskyttede. Politisk Frihed skabes kun gjennem en repræsentativ Forfatning, der giver en folkevalgt Nationalforsamling væsentlig Andel i den lovgivende Magt og virksom Kontrol med Statsforvaltningen. Den politiske Frihed tjener da til Sikkerhed for alle Interesser, der gjøre sig tilstrækkelig gjældende hos de repræsenterede Samfundsklasser. Den franske Grundlov af 1791 gav de fleste, Grundloven af 1793 endog alle myndige Mænd Stemmeret. Det maa derfor siges, at Individualismen vandt sin første store Seier paa Europas Fastland ved den franske Revolution.

Denne var et Udslag af meget forskjellige Kræfter. Fra først af var det Montesquieus politiske Lære, som havde størst Indflydelse, senere blev det Rousseaus Theori om Folkesouveræniteten. Ved Siden af dem hyldede Revolutionen til en vis Grad Physiokraternes og Adam Smiths Opfatning af Næringsfriheden. Laugene bleve afskaffede i 1791. Fabrikdriften blev given ganske fri. Rentefoden blev vel ikke frigiven, men det tilladte Rentemaximum forhøiet. Toldgrænserne mellem Frankriges forskjellige Provindser, hvis Samfærdsel derved var overordentlig besværet, bleve ophævede og den indre Vareførsel given fri ved en Lov af 5te Novbr. 1790. Man gjorde endog et Tilløb til at indskrænke Toldbeskyttelsen mod udenlandsk Konkurrence. I 1791 istandbragte Nationalrepræsentationen en Toldtarif, som var den liberaleste, Frankrige har havt før 1860[2].

De franske revolutionære Nationalrepræsentationer vare dog langt fra at hylde den individuelle Handlefriheds Princip i den Forstand, at de vilde indskrænke Statens Formaal til Opretholdelsen af Samfundets ydre Uafhængighed og indre Retssikkerhed[3]. De tænkte sig egentlig ikke Individets Fri-

[1] *Wealth of Nations*, Bog IV, Kap. II (Side 207).

[2] Wagner, *Finanzwissenschaft*, III, 793—796.

[3] Dette er nøiagtigen udviklet af Henri Michel, *L'Idée de l'Etat*, 389—404.

hed, men dets Lykke som Statens Øiemed. Staten er Individernes Tjener, ikke deres Herre. Tanken var hentet fra Rousseau. Han havde tilegnet sig Naturretsphilosophernes Forestilling (omtalt ovenfor, Side 77), at Staten maatte være stiftet ved en frivillig Overenskomst mellem dens Medlemmer, hvilken Forestilling han havde udviklet i det mærkværdige Skrift *Contrat Social* (1762). Den var saa individualistisk som muligt; men Rousseau tænkte sig, at den Magt, som ved Samfundskontrakten overdroges Staten, maatte være uindskrænket. «Det er Statens Styrke, som gjør Medlemmerne frie.» «Folket kunde tage feil, men aldrig ville noget Urigtigt.» Med Rousseau var Revolutionen villig nok til at betro Staten al den Magt, den behøvede for at fremme Individets Lykke. Endog Grundloven af 1791, som, efter hvad der allerede ovenfor er omtalt, stærkt fremhævede Individets Handlefrihed, gik ud fra, at Staten havde at sørge for det almene Bedste (*utilité publique*). Den foreskrev, at der skulde haves offentlige Indretninger til at understøtte arbeidsudygtige Fattige og til at skaffe arbeidsdygtige Fattige Arbeide, naar de ikke selv kunde finde saadant. Endvidere at der skulde indrettes offentlige Folkeskoler, ja endog at der ved offentlig Foranstaltning skulde holdes Fester paa nationale Høitidsdage. Det var Tidens Tanke, at det oplyste Demokrati skulde træde i det oplyste Enevældes Sted. Man antog ikke, at Individets Frihed skulde behøve anden Beskyttelse, end at Styrelsen var udgaaet fra Folket og var bunden til at agte de ved Grundloven helligede medfødte og ukrænkelige Menneskerettigheder.

§ 9. De paa Europas Fastland raadende Opfatninger af de her omhandlede Spørgsmaal undergik i første Halvdel af det 19de Aarhundrede Forandringer, som i høi Grad paavirkedes af den Stilling, Videnskaben og Politiken i Storbritannien indtog til disse Spørgsmaal. Noget, som naturlig fulgte af, at dette Rige var den politiske Friheds Hjem og gik i Spidsen for Verdens økonomiske Udvikling.

Staten havde vistnok ogsaa i Storbritannien fra gammel Tid gjort mange Indskrænkninger i Borgernes Handlefrihed; men den havde dog i saa Henseende holdt sig mere tilbage end Fastlandsstaterne. Den havde navnlig overladt meget

Mere til den private Foretagsomhed. Storbritanniens Toldsystem og Handelspolitik var vistnok merkantilistisk. Men Staten drev ikke Bergværker, Fabriker eller anden Erhvervsvirksomhed for egen Regning. Storbritanniens mange og vigtige Kanaler vare private Foretagender. Det havde vel et offentligt Fattigvæsen, men intet offentligt Undervisningsvæsen. Briterne vare sig denne Begrænsning af Statsvirksomheden og Hævdelse af den individuelle Frihed vel bevidste og stolte over den.

Individualismen fandt en kraftig Talsmand i Bentham. Dette var saameget mærkeligere, som hans philosophiske Standpunkt egentlig burde have ført ham i modsat Retning. Han brød Staven over Naturretten og Samfundskontrakten og fordømte Revolutionen. Som i Kap. 18, § 12 omtalt, nægtede han, at Individet havde naturlige Rettigheder, hvilke Lovgivningen ikke maatte krænke. Alle Rettigheder have, sagde han, sin Hjemmel i Staten. Som øverste Moralprincip satte han den størst mulige Lykke for det størst mulige Antal. Var han, som det almindelig antages, Repræsentant for den sociale Utilitarisme, maatte han jo følgerigtigen være kommen til det Resultat, at Staten har Ret til at give alle Love og træffe alle Foranstaltninger, som ere nødvendige eller tjenlige til Fremme af Flertallets Vel, selv om de derved krænke et enkelt Individs eller et Mindretals Interesser. Bentham drog dog ikke denne Følgesætning af sit Princip. Han vilde begrænse Statens Virksomhed saameget som muligt. Al Statsvirksomhed medfører, sagde han, en Indskrænkning i den individuelle Frihed og er forsaavidt et Onde; men Indskrænkningen kan være det mindste af to Onder. Han var, som alle radikale Politikere, ivrig for Folkeoplysningens Fremme. Men han ivrede ogsaa for Aagerlovgivningens Ophævelse[1]. Hvorledes han opfattedes af sin

[1] Bentham, *Principles of Morals and Legislation*, Kap. XIII og XVIII, samt i sin *Manual of Political Economy* har han udviklet sin Opfatning paa den ene Side af hvad Staten bør overtage (*agenda*), paa den anden Side af hvad Staten ikke bør befatte sig med (*non agenda*) og følgelig overlade til Privates Virksomhed (*spontæ actus*). Hans ældste Værk, *Fragments of Government* (1776), blev i 1891 udgivet paany af Professor F. C. Montague (med en fortrinlig Indledning). Jfr. Michel, *L'Idée de l'Etat*, Side 135—142.

Samtid og sine Meningsfæller, fremgaar af, hvad Udgiveren af hans samlede Værker, Sir John Bowring, udtaler i Fortalen til disse, nemlig at Alt, hvad Samfundsøkonomien forlanger af Staten, er Sikkerhed for den frembragte Formue, Sikkerhed for Opfindsomhed og Flid i at skabe denne og Sikkerhed for Opfyldelsen af Kontrakter.

Bentham var anerkjendt Hoved for den politiske Radikalisme i Storbritannien og har ubestridelig bidraget til at styrke Individualismen i dets Samfundsliv. Der gaves vistnok een vigtig Klasse i det britiske Samfund, hos hvem den Tanke aldrig vandt Bifald, at Staten skulde afholde sig fra Indblanding i privat økonomisk Virksomhed. Det var Fagarbeiderne. Under Trykket af de mange Ulemper og Lidelser, den store Industris Fremvæxt havde paaført dem, havde de i det 18de Aarhundrede hyppigen vendt sig til Parliamentet med Andragender om nye Love, der kunde lette deres Stilling. Men i 1799 fik de istedet en ny Lov, som skjærpede de gamle Straffebestemmelser mod Oprettelsen af Fagarbeiderforeninger *(Trades Unions)*. Og Parliamentet viste sig mere og mere utilbøieligt til at paalægge Driftsherrerne Baand til Beskyttelse for Arbeiderne. En Underhuskomite udtalte i 1811, at Lovgivningen, ved at gribe ind i Næringsveiene eller i ethvert Individs fulde Frihed til at anvende sin Tid og sine Kræfter paa den Maade og paa de Vilkaar, det fandt fordelagtigst for sig, vilde krænke almindelige Principer af den største Vigtighed for Samfundets Velstand og Lykke og slaa ind paa en Vei, som efter kort Tids Forløb vilde forøge den almindelige Nødstilstand og hindre, at denne nogensinde blev afhjulpen[1]. Dette var *laissez faire* Princip et i hele sin Nøgenhed. Men Almenhedens praktiske Sands ledede den til først og fremst at rette sine Bestræbelser for Principets Gjennemførelse paa Fjernelsen af de to Indgreb i den økonomiske Frihed, som tyngede Samfundet haardest, nemlig Beskyttelsestolden paa Korn, som fordyrede Brødet og saaledes især var til Skade for Arbeiderklassen, samt Beskyttelsestolden paa udenlandske Industriprodukter, der ledede den indenlandske Foretagsomhed og Kapital ind paa feilagtige Baner. Mod disse to Fri-

[1] Sidney og Beatrice Webb, *Industrial Democracy*, ny Udg. 1902, Side 248—249.

hedsindskrænkninger reiste der sig en stærk Bevægelse, som aabnedes ved en Adresse fra Londons Handelsstand til Parliamentet i 1820[1] og optoges af den bekjendte *Anti Corn Law League*, der dannede Kjernen i den for (Side 90) omtalte Manchesterskole[2]. Storbritannien har under dens Ledelse paa eet Omraade, nemlig i den internationale Handel og Skibsfart, virkelig gjennemført den økonomiske Friheds Princip saa fuldstændigt som muligt. Men Almenhedens Sky for al Dogmatisme har i Storbritannien været en uovervindelig Hindring for en hensynsløs Gjennemførelse af dette Princip i hvilkensomhelst anden Retning. Endog i den første Halvdel af det 19de Aarhundrede, da det nød størst Anseelse, fandt det ingen ubetinget Tilslutning engang i Videnskaben[3]. Og endnu mindre formaaede det at gjøre sig eensidigt gjældende i det engelske Statsliv. Uforkastelige Vidnesbyrd herom ligge i mange Kjendsgjerninger, fremfor Alt i, at Storbritannien, for noget andet Land, begyndte gjennem sin Fabriklovgivning at kjæmpe mod de Samfundsonder, som fulgte med Udviklingen af den store Industri, og navnlig mod Børns og Kvinders Anvendelse i Fabrikerne. I 1824 ophævedes Loven af 1799 om Straf for Oprettelsen af Fagarbeiderforeninger, og Alle forstode, at man herved gav Arbeiderne Adgang til at søge Statens Indblanding i den private Økonomi. I 1844 indskrænkedes en overmaade vigtig Gren af Bankvirksomheden, nemlig Friheden til at udstede Pengesedler. I 1842 gjenindførtes den gamle, i 1816 ophævede Indtægtsskat med Forpligtelse for Enhver til at oplyse, hvor stor Indtægt han har. Heri finde Englænderne sig. I Frankrige er derimod denne Selvangivelsespligt anseet som et saa stort Indgreb i den individuelle Frihed, at Lovgivningen hidtil ikke har villet paabyde den.

[1] Forfattet af Th. Tooke og meddelt som Anhang til hans og Newmarchs *History of Prices*.

[2] Palgrave, *Dictionary*. Artikelen *Manchester School*; Conrads *HWB*, III 1248—1254, hvis Dom om Manchesterskolen er meget upartisk.

[3] Bogar *Philosophy and Political Economy*, siger Side 258, at ingen engelsk Socialøkonom, hvis Værker berettige ham til Plads i første Række, har begynnet sit Ideal paa denne Maade. Snarest turde dette vel kunne [illegible] om Senior se hans *Principles*, Side 87 og 176.

§ 10. Napoleon den Første ordnede Frankriges Statsstyrelse efter et System, som vistnok brød med Revolutionen, men dog tilegnede sig mange af dens Principer. Skjønt han anordnede en lovgivende Forsamling, samlede han al virkelig Magt paa sin egen Haand. Og han gav den hele Statsforvaltning en Organisation, der vel var stærkt centraliseret og lidet gunstig for kommunal Selvstyrelse, men saa vel gjennemtænkt og saa godt svarende til de i Landet herskende Begreber, at den endnu bestaar væsentlig uforandret. Men Feudalvæsenet var feiet væk. Den franske Bondestand var og forblev fri. De gamle Baand paa Industrien, Laugsvæsenet og Fabrikreglementerne vare forsvundne. Som Udslag af den hele Bevægelse kan fastholdes, at Individet fik baade større økonomisk Handlefrihed, større Retssikkerhed og større Lighed for Loven end før Revolutionen.

Saa kom Restaurationen. Stemningen i Frankrige paavirkedes dog under dens Herredømme af de samme Tanker, som rørte sig i de andre store Kulturlande. Baade Kant og Bentham øvede Indflydelse paa Aandsbevægelsen i Frankrige. Denne gik trods Reaktionen i lang Tid til Gunst for Individualismen[1], navnlig paa det politiske Omraade, hvor Savnet af Friheden gjorde sig mest følt og Faren for Reaktion var størst. Benjamin Constant stod i Spidsen for det konstitutionelle Systems Forsvarere. Efterat dette havde seiret i 1830, kom Tocqueville frem med sin berømte Udvikling af det moderne Demokratis Væsen. Begge disse udmærkede Forfattere saa med Ugunst paa Statens Indgreb i den individuelle Frihed. Tocqueville udviklede for det Første, hvorledes og hvorfor det moderne Demokrati gjør sig gjældende med uimodstaaelig Magt, dernæst hvilke Farer det medfører, og endelig med hvilke Midler disse efter hans Mening kunne hemmes. Civilisationen formindsker efterhaanden Ulighederne mellem Samfundets Medlemmer i Oplysning, i Rettigheder og tildels endog i ydre Vilkaar. Følgen heraf bliver, at hvert enkelt Individ taber i Betydning, medens Samfundet voxer. Det bliver en almindelig Mening, at Samfundet besidder meget større Indsigt og Forstand end noget af dets

[1] Henri Michel, *L'Idée de l'État*. Bog III.

Medlemmer. Den moderne Industri samler Befolkningen i store Masser, og disse Masser trænge mere Tilsyn, mere Ordning og strammere Tøiler end andre Samfundsklasser. Tocqueville antager, at Demokratiet i samme Grad, som det nærmer sig Ligheden, løber Fare for at tabe Friheden. Det gjælder derfor ved Samfundets Organisation at hævde Individets Rettigheder. Det bedste Middel ligger i at decentralisere den offentlige Styrelse og overlade saa Meget som muligt til Kommunerne og den private Association[1]. Tocqueville saa længere ind i Fremtiden end hans Samtidige, men nærede maaske noget for stærk Frygt for Demokratiets Farer.

Saavidt om Individualismen i den politiske Litteratur. I Socialøkonomiken spillede den en endnu større Rolle.

Hvad angaar Statens Stilling til den private Økonomi, indtog J. B. Say omtrent samme maadeholdne Standpunkt som Adam Smith. Men Storbritanniens Velstand havde aabenbart gjort store Fremskridt under Frihandelssystemet, og denne ubestridelige Kjendsgjerning fik sin Indflydelse paa den franske Theori. Den blev tilbøielig til at opstille Individets Frihed i Samfundsøkonomien som et Princip, der vanskelig taalte nogen Undtagelse. De fornemste Ordførere for denne yderliggaaende Individualisme vare Ch. Dunoyer (*Liberté de Travail*, 1835) og, fremfor alle, Fr. Bastiat, hvis Hovedværk, *Harmonies Économiques*, allerede før er omtalt, samt Joseph Garnier (*Traité d'Économie Politique*, 1860). Disse Forfattere og deres Tilhængere svare nærmest til det Billede af Manchesterskolen, der findes skildret og kritiseret hos mange af de tyske Kathedersocialister. Hvad der forledede hine franske Forfattere til at tilspidse sit Krav paa økonomisk Frihed, var fornemmelig deres Uvillie mod og Frygt for Socialismen, som vilde lægge al økonomisk Produktion ind under Statsstyrelsen[2].

[1] Tocqueville, *La Démocratie en Amérique*, 1835. Om hans Værk se Stuart Mill, *Dissertations*, II 1—83. Kort Uddrag hos Henri Michel, *L'Idée de l'Etat* Side 318—326. At Tocqueville har seet noget for rankt paa det amerikanske Demokrati, og at hans Forudsigelser ikke altid ere blevne Opfyldelse, er paavist af Bryce, *American Commonwealth*, Indledningen Side 3 og Kapitlerne 105—107.

[2] Thr. Cannan, *An Introduction to the Study of Political Economy*. Side [illegible]

Synderlig Indflydelse paa Frankriges økonomiske Politik fik ikke Individualismen, undtagen forsaavidt den ledede til, at det i et ikke meget langt Tidsrum lempede noget paa sit Toldbeskyttelsessystem.

§ 11. Samfundstilstanden i de fleste europæiske Lande paakaldte indtil lidt over Midten af det 19de Aarhundrede i høi Grad Frigjørelse for mange af de den økonomiske Virksomhed paahvilende Baand. Dels havde disse tabt den Berettigelse, de kanske før havde havt. Dels stode de i Veien for Anvendelsen af de overordentlige Fremskridt, Teknikken uafladeligen gjorde, og som alene kunde udnyttes gjennem en kraftig individuel Foretagsomhed. Den langvarige Fredsperiode fra 1815 til 1848 gav denne et meget friere internationalt Spillerum, idet den tillod, at Kapital overførtes fra de rigere til de fattigere Lande i en Udstrækning, som havde været umulig under Revolutionskrigene. Europas økonomiske Samfundstilstand undergik i hint Tidsrum, især efter Revolutionen i 1848, en Række Forandringer, som gjorde den næsten uigjenkjendelig. Forandringerne i den økonomiske Samfundsorden gik i det Store taget i Retning af større Frihed. For at skildre denne Bevægelse maatte vi beskrive alle de mangfoldige Indskrænkninger, hvorunder den økonomiske Virksomhed led i de forskjellige Lande, og hvor langt man er gaaet i at hæve dem. Dette vilde blive for vidtløftigt. Det faar her være nok at fremhæve, at første Halvdel af forrige Aarhundrede var Individualismens Blomstringstid.

§ 12. Udenfor Samfundsøkonomiens Omraade har Individualismen bevaret og endog forøget sin Magt over Menneskenes Sind. I de fleste Lande er politisk Stemmeret som Regel tillagt alle voxne Mænd, og det ser ud, som om ogsaa Kvinderne ere paa Vei til at erholde samme Ret. Gjældsfængsel er afskaffet. Den almindelige Mening vender sig mere og mere mod Dødsstraffen. I adskillige Lande er den helt afskaffet; overalt er dens Anvendelse indskrænket. Staten skaaner endog den mest fordærvede og farlige Forbryders Liv. Stærkere Bevis kan der ikke gives paa, hvor høit Individet i Retsordenen agtes blot som saadant.

Derimod har sidste Halvdel af det 19de Aarhundrede været Vidne til Reaktioner i den økonomiske Retsorden, ret-

rede mod Individualismen og bundende dels i politiske, dels i humanitære Hensyn.

Efterat Storbritannien havde gjennemført Frihandelssystemet og frigjort fremmede Skibes Fart paa dets Havne, begyndte vistnok de øvrige Stater i nogen Grad at følge Exemplet, især efterat Frankrige havde sluttet en Række Handels- og Sofartstraktater, først i 1860 med Storbritannien, siden med mange andre Stater, iblandt dem ogsaa med Norge og Sverige (1865). Men dette var kun et kortvarigt og ufuldstændigt Tilløb til at ordne Handelssamkvemmet mellem de forskjellige Stater efter Frihandelens Grundsætninger. Frankrige og de fleste andre Fastlandsstater vendte snart tilbage til Protektionismen. Herom mere senerehen.

Den i andre økonomiske Interesser eller i rent humanitære Hensyn grundede Reaktion mod Individualismen begyndte tidligere. Mange af dennes Talsmænd gik aabenbart for vidt, vilde f. Ex. tillade private Personer at udstede Pengesedler, enkelte vilde endog tillade private Personer at mynte Penge. For Menneskelighedens Fordringer vare de undertiden helt blinde, navnlig paadroge de sig megen Uvillie ved sin Ligegyldighed ligeoverfor Arbeidernes mislige Kaar. At Staten skulde indskrænke sig til at sørge for ydre og indre Sikkerhed, altsaa til kun at gjøre, hvad Lassalle spotvis kaldte Nattevægtertjeneste, maatte dog ved nærmere Eftertanke vise sig at være en ganske overfladisk Tanke. Huxley døbte den administrativ Nihilisme.

Endog i de mest fremskredne Kulturlande er der i saa Henseende indtraadt et umiskjendeligt Omslag i Stemningen, et Omslag, der, naar Sagen sees i Stort, kan dateres fra Midten af det 19de Aarhundrede. Man er bleven mere tilbøielig til at gjøre Undtagelser fra Frihedens Princip og at tillade Staten at gjøre Indgreb i den individuelle Handlefrihed eller paa offentlig Bekostning træffe almennyttige Foranstaltninger, selv om disse ikke vinde Bifald hos alle dem, som bære sin Del af Udgifterne. Der er, siger en af Samtidens bekjendte Forfattere[1], nu Kræfter i Virksomhed, som bidrage

[1] Bryce, *American Commonwealth*, Kap. 91. Forfatteren var Medlem [illegible] Ministerium.

til ikke alene at forlænge Statens Arm, men ogsaa til at gjøre dens Greb hurtigere og fastere. Idet den moderne Civilisation er bleven mere udviklet og forfinet, er den ogsaa bleven mere fordringsfuld. Den faar Øie for nye Fordele, som den organiserede Stat kan yde Samfundet, og den bliver ivrigere efter at faa dem fat. Menneskene leve hurtigere og ere utaalmodige over den Langsomhed, med hvilken de naturlige Samfundslove virke. Naturvidenskabernes Triumpher have udvidet Menneskenes Krav paa Nydelser og lært dem, hvorledes Meget kan blive udrettet ved den fælles Dygtighed og den store Kapitalmasse, hvorover det enkelte Individ sjelden kan skaffe sig Raadighed. Endnu større Indflydelse øves af den voxende moralske Bevidsthed og Menneskekjærlighed. Synet af Onder, som lade sig forebygge, volder større Smerte. Samfundsonderne føles som Bebreidelser mod Samfundets Styrelse. Den, der prædiker Taalmodighed og Tillid til det naturlige Fremskridt, ansees som ufølsom. Uvillien mod nedværdigende og forraaende Laster er i Stigende. Der findes en dybere Erkjendelse af hvert Menneskes Ansvar for sin Næste og mere Alvor i Bestræbelserne for de moralske Reformer. Nogle af de Theorier, som før havde fundet almindelig Indgang hos den oplyste Almenhed, fordi de tilfredsstillede Videnskabsmændene, ere nu, om end ikke modbeviste ved Erfaring, dog blevne langt mindre populære. Man anser dem som mindre almengyldige og ikke saa helt gavnlige, som man før havde troet. Der findes Goder, som ikke fremskaffes ved Loven om Efterspørgsel og Tilbud. Uindskrænket Kappestrid synes at øve tungt Tryk paa de Svage. Aktieselskaber og Foreninger af et lidet Antal Rigmænd til fælles Virksomhed have udviklet sig med uventet Styrke i uventede Retninger og øvet et Tryk baade paa Individer, paa Kommuner og paa Staten, som viser, at selve Foreningsfriheden under Beskyttelse af den almindelige retlige Frihed kan fremkalde et Tyranni i en ny Form. Og Overførelsen af politisk Magt fra de Faa til de Mange har i flere Lande, saasom i England, formindsket Folkets Frygt for Statsmyndigheden. Statsstyrelsen er nu Folkets Skabning og Redskab. Hvorfor skulde Folket frygte for at bruge dette? Den Magt, Folket har givet Styrelsen idag, kan det fratage den imorgen. Det kan være sikker

paa, at denne Magt ikke bruges anderledes, end Flertallet vil, og det antager villigen, at Flertallet træffer det Rette.

§ 13. Bevægelsen har, om end under Modsigelser[1], forplantet sig ogsaa til Storbritanniens Videnskab og Statsliv. Dets Fabriklovgivning har i den senere Tid undergaaet en stærk Udvikling for at skaffe Arbeiderne større og virksommere Beskyttelse. Der er givet en Mængde nye Forskrifter til Beskyttelse af den offentlige Sundhed. For at forebygge Forlis er der udkommet forskjellige Love om Skibsfarten, af hvilke navnlig den saakaldte Plimsolls Lov om Lastelinien lægger ganske alvorlige Baand paa Redere og Skippere. De om Irlands Jordbrugsforhold givne Love have gjort meget betydelige Indskrænkninger i Jorddrotternes Raadighed over deres Eiendomme og endog grebet ind i de allerede bestaaende Jordleieforhold paa en Maade, som vilde være uforenelig med Forbudet i vor Grundlovs § 97 mod at give Love tilbagevirkende Kraft[2]. I 1870 anordnedes Oprettelsen af offentlige Folkeskoler med Pligt for Forældre til at sende sine Børn paa dem. Staten har opkjøbt alle Telegrapher og forbeholdt sig Eneret til at anlægge saadanne til offentligt Brug[3].

Den offentlige Mening har i Storbritannien paa den ene Side fasthold den nationale Forkjærlighed for individuel Frihed og Foretagsomhed. Den er stærkt fremhævet af Stuart Mill. Han erkjender vel, at Staten kan have Føie til at gribe ind i den private Virksomhed, og det endog saa langt som til at stadfæste Arbeideres Overenskomster om Indskrænkning af Arbeidstiden. Men han siger tillige: «Selv om den offentlige Styrelse i hver af sine Grene kunde tilegne sig al fremragende intellektuel Dygtighed og alt praktisk Talent hos Nationen, vilde det ikke blive mindre ønskeligt, at Ledel-

[1] Herbert Spencer, *The Man versus the State*, og hans *Ethics*, 1892—1893, navnlig det Afsnit i andet Bind, som bærer Titelen *Justice*. Hans Lære er kritiseret af D. Ritchie i *Principles of State Interference*. 1891.

[2] Palgraves *Dictionary*, Artikelen *Land Legislation, Irish*, jfr. Statsøkonomisk Tidsskrift, 1902, Side 73.

[3] Palgraves *Dictionary*, Artikelen *Laissez faire in England*, opregnes en hel Mængde Love, som have indskrænket Individets økonomiske Handlefrihed.

sen af en stor Del af Samfundets Anliggender skulde levnes dem, som have umiddelbar Interesse i disse. Livsgjerningerne ere en væsentlig Del af Folkets praktiske Opdragelse, uden hvilken Bog- og Skoledannelsen, skjønt høist nødvendig og frugtbringende, er utilstrækkelig til at gjøre det dueligt til sin Gjerning og til at afpasse sit Maal efter sine Midler.»[1] Dette staar i Samklang med Humboldts Ide. Sidgwick stiller sig noget forhaabningsfuldere med Hensyn til Fremtiden, idet han tror, at de Ulemper, der ledsage den offentlige Styrelse, dog for en stor Del ere af saadan Beskaffenhed, at de kunne ventes at blive mindre, eftersom Udviklingen skrider fremad i moralsk og politisk Henseende, saa at vi endog i Anliggender, i hvilke vi nu ikke anse Statens Indblanding ønskelig, kunne vente, at den vil blive det, og maaske bane Vei for den. Saa langt som Sidgwick gaar dog neppe endnu den almindelige Mening i Storbritannien. Som Udtryk for denne kan man vel snarest betragte Jevons's Udtalelser: «Der er ingen Kongevei for Lovgivningen i disse Sager. Vi maa være enige om at gaa forsigtigt fremad, Skridt for Skridt, prøvende os frem, uden forudfattede Meninger, uden blindt hen at følge nogen enkelt Videnskab. Vi maa hverken tillægge Regjeringen med dens halvt militært organiserede Embedsværk den størst mulige Kreds af Funktioner eller indskrænke disse mest muligt efter de bedste Philosophers Theorier. Vi maa lære at afgjøre ethvert Spørgsmaal efter dets Eiendommeligheder og tage det omhyggeligste Hensyn til alle de Erfaringer, der vedkomme Sagen.»

Jevons skjelner skarpt mellem de to forskjellige Spørgsmaal, hvorvidt Staten bør ordne og føre Tilsyn med private Bedrifter, og hvorvidt den bør drive Erhvervsvirksomhed for egen Regning.

I første Henseende gjør han opmærksom paa, at Friheden i den økonomiske Virksomhed i og for sig er et Gode og enhver Indskrænkning følgelig i og for sig et Onde, som kun kan retfærdiggjøres ved særegne Grunde. Men Erfaring viser, at den uindskrænkede Frihed i mange Tilfælde kan medføre større Onder end Indskrænkningen. Paa dette Punkt

[1] Stuart Mill, *Principles*, Bog V, Kap. 11, § 6.

samstemmer han med Stuart Mill og de fleste andre engelske Økonomer uden at have ydet nyt Bidrag til Spørgsmaalets Løsning. Noget, han efter den Stilling, han som nys anført indtager til dette, heller ikke kunde.

Større Betydning har hans Udvikling af Betingelserne for, at Staten skal indlade sig paa at drive et vist Slags Erhvervsvirksomhed for egen Regning. Disse Betingelser ere efter Jevons's Mening, 1) at der handles om talrige, eensartede og vidt spredte Forretninger, som alene kunne blive udførte efter fælles Plan og ved fælles Virksomhed, saasom Brevpostforsendelser; 2) at disse Forretninger kunne drives rutinemæssigt, efter en tilvant, eensformig Maade; 3) at de udføres for Almenhedens Øie eller for Individer, som strax ville opdage og paatale Feil og Skjødesløsheder; 4) at Forretningerne kræve lidet fast Kapitaludlæg, saaledes at hvert Aars Indtægt og Udgift give tilstrækkeligt Begreb om Forretningens Lønsomhed.

§ 14. Nordamerika har ved sin Toldpolitik altid ydet de indenlandske Producenter en vis, snart mere, snart mindre virksom Beskyttelse mod udenlandsk Konkurrence. Bortseet fra Negerslaveriet, blev derimod Styrelsen af de indre Samfundsanliggender oprindelig bygget paa den individuelle Handlefriheds Princip. Baade Unionens og enkelte Staters Lovgivninger indskrænkede Statens Indgreb i denne Frihed næsten til det mindst Mulige. Al Erhvervsvirksomhed overlodes til privat Omsorg. Endnu gjælder dette som almindeligt Princip. Men i Tidens Løb er det gjennemhullet ved mange og vigtige Undtagelser. I visse Retninger have enkelte Staters Lovgivninger gjort Indskrænkninger i den personlige Handlefrihed, som ere ukjendte i ethvert europæisk Land. Som Exempler herpaa er det nok at nævne, at flere nordamerikanske Stater have forbudt alt Salg af spirituøse Drikke. Nogle have ogsaa forbudt alle Slags Differentsforretninger. Flere af de forenede Stater ere gjennem sine saakaldte *Homestead* Love gaaede længere end noget europæisk Land i at indskrænke Fordringshaveres Ret til at gjøre Exekution hos Skyldnerne. I alle nordamerikanske Unionsstater er der nu Grænse for den tilladte Udlaansrente. Tiltrods for den nedarvede Individualisme ere Nordamerikas lovgivende For-

samlinger i den senere Tid tydeligen blevne mere tilbøielige til at gjøre Indgreb i den personlige Handlefrihed, hvor denne bliver misbrugt paa en Maade, som vækker almindelig Uvillie[1]. Hvorvidt denne nye Retning fortjener Bifald, er Gjenstand for Tvist mellem de nordamerikanske Forfattere[2]. Tilbøieligheden er stegen derved, at Kontraktsfriheden aabner Kapitalisterne Adgang til at danne Foreninger (*Trusts*), der ved sin overvældende Styrke ikke alene knuse al Konkurrence fra Udenforstaaende, men endog ere ifærd med at tage Magten fra selve Statsstyrelsen.

§ 15. Det Land, hvis Videnskabsmænd holde fastest ved Individualismen og den økonomiske Friheds Princip, er Frankrige. Enkelte af dets mest fremragende Forfattere, saasom Molinari og Yves Guyot, stille sig afgjort fiendtlig ligeoverfor Statens Indblanding i den økonomiske Virksomhed, hvor en saadan Indblanding ikke paakræves uden for at forebygge Krænkelser af Andres Frihed[3]. De fleste betydeligere nyere franske Forfattere indtage vel en mere maadeholden Stilling til Spørgsmaalet, men se dog i det Hele taget med ugunstige Øine paa en saadan Indblanding. Blandt dem høre ikke blot Socialøkonomer, saasom Leroy-Beaulieu, Maurice Block, Colson, men ogsaa Retsphilosopher, saasom Beudant, Boistel og Henri Michel, hvilket for de Sidstes Vedkommende finder sin Forklaringsgrund i, at de ikke alene sætte

[1] Bryce, *American Commonwealth*, Kap. 91, giver en meget interessant Oversigt over de Frihedsindskrænkninger, Lovgivningerne i 6 af de fornemste Enkeltstater have opstillet.

[2] Palgrave, *Dictionary*, Artikelen *Laissez faire in America*. De mest ansete Forfattere, navnlig F. A. Walker og S. Newcomb have stillet sig omtrent paa samme Standpunkt som de nyere engelske Socialøkonomer. Dette er ogsaa Tilfældet med de amerikanske Forfattere, som i den allersidste Tid have drøftet Spørgsmaalet, navnlig Hadley, *Economics* (1896), §§ 13-21, og Davenport, *Outlines of Political Theory* (1896), §§ 223—226.

[3] Palgrave, *Dictionary*, Artikelen *French School in Political Economy* Period IV; jfr. Rambaud, *Histoire des Doctrines Economiques*, Side 352—353, samt et nyt Værk: A. Bechaux, *L'Ecole Economique Française au XXe Siècle*, 1902, oversat paa Tysk og ledsaget med læseværdige Anmærkninger af G. Wampach, 1903. Italieneren Pareto har i sit paa Fransk skrevne Værk, *Cours d'Économie Politique* (1896—97), navnlig i §§ 654—692 taget Individualismen i Forsvar.

Retfærdigheden som Hovedformaalet for den indre Statsstyrelse, men ogsaa nærmest betragte den som et Krav, Individet har til Samfundet, uden at de lægge tilstrækkelig Vægt paa, at ogsaa dette har et Retfærdighedskrav mod Individet. Blandt de franske Jurister stille mange sig dog paa det samme Standpunkt som Jevons[1].

Men ligesom en Del nyere Forfattere, som allerede Side 160 omtalt, have taget større Afstand fra den klassiske Skoles Individualisme, har Frankrige i sin økonomiske Politik i stor Udstrækning hævdet Samfundets Interesser paa den individuelle Friheds Bekostning. Efter 1876 har det gjenindført et stærkt protektionistisk Toldsystem, fastsat svære Præmier til Fordel for indenlandsk Skibsrederi og Roesukkerproduktion og truffet mange Bestemmelser til Indskrænkning af Kvinders og Børns Arbeide i Fabrikerne, saavelsom til Forebyggelse af Farer for den offentlige Sundhed og andre humanitære Interesser[2].

§ 16. I hvilken Grad Staten gjennem administrative Love og Foranstaltninger er trængt ind paa Omraader, der tidligere kun have staaet under almindelig borgerlig Lov, kommer tilsyne i den overordentlig stærke Tilvæxt, som den senere Tid har at opvise baade i Antallet af Statens civile Tjenestemænd og dens Udgifter til disses Aflønning. Naar Staten giver administrative Love om Næringsveie og andre økonomiske eller sociale Anliggender og herigjennem tager privat Virksomhed under særligt Tilsyn, skaber den nye Samfundsfunktioner. Til at udføre disse behøver den i mange Tilfælde nye Tjenestemænd, og jo større Fordringer den stiller til disses Dygtighed og Iver, desto bedre maa den aflønne dem. Dette er en Anvendelse af den almindelige Sætning, at jo rigere Livet udvikler sig i nogen Retning, desto

[1] Saaledes Glasson, *Elements du Droit Français*, II, § 14. I Princippet maa Staten overlade det mest Mulige til den private Foretagsomhed, men selve Princip taaler flere eller færre Undtagelser efter ethvert Folks Charakter.

[2] Conrads *HWB.*, Artiklerne *Arbeitergesetzgebung (Frankreich)* og *Arbeiterversicherung (Frankreich)*. Gambetta brugte sin store Indflydelse til Fremme af denne Retning — se Leroy Beaulieu, *L'Etat Moderne*, S. 14.

flere og kraftigere Organer kræver det. I Storbritannien har Staten fra gammel Tid henlagt Udførelsen af offentlige Forretninger under Æresembeder, ulønnede Poster, som besættes hovedsagelig med Personer, der leve af sin private Formue og overtage Embedets Byrder paa Grund af den Indflydelse og Anseelse, det giver. Men dette System passer alene for et Land som Storbritannien, der besidder en talrig Klasse af saadanne Personer. Æresembedssystemet har imidlertid sine svage Sider og er endog i sit Hjemland i Tilbagegang. Den anden Udvei til at undgaa den Bebyrdelse af Statskassen, som følger med en Udvidelse af de offentlige Funktioner, er at paalægge private Borgere at udføre dem som ulønnede Ombud, der da i Regelen besættes ved Folkevalg. Dette System er kun anvendeligt, hvor de med det enkelte Ombud forbundne Forretninger kunne udføres af Ombudsmanden ved Siden af hans private Arbeide. Kan og vil Staten ikke vælge nogen af disse Udveie, er den tvungen til at ansætte lønnede Tjenestemænd til Udførelsen af sine Forretninger. Dette sker i Fastlandets fornemste Kulturstater i en Udstrækning, som har vakt stor Opmærksomhed og store Betænkeligheder[1].

[1] Oplysninger herom meddeles for flere Landes Vedkommende af Henry Nézard i et 1901 udkommet Værk, *Théorie Juridique de la Fonction Publique*, Side 42–49. Det er fornemmelig i Frankrige, Klagerne over, hvad man der kalder Funktionarismen Tjenestemandsvæsenet, ere høilydte. Der var i dette Land af egentlige civile Statstjenestemænd efter et lavt Overslag:

	Antal Tjenestemænd.	Samlet Lønningsbeløb
1845	188 000	245 Mill. Fr.
1873	285 000	400 — » —
1896	400 000	616 — » —

Medregnes det virkelige Antal statslønnede samt de høiere og lavere Kommuners lønnede Tjenestemænd, faar man i Frankrige omtrent 800 000 lønnede Tjenestemænd med en samlet Lønningssum af 1 300 Millioner Fr. Her maa det erindres paa den ene Side, at Folkemængden i Frankrige kun voxer meget langsomt, paa den anden Side, at baade Nationalformuen og Nationalindtægten i Frankrige ere stegne stærkt. Nézard vil bevise, at Funktionarismen voxer endnu stærkere i Tyskland. Hans Udvikling heraf lade vi staa ved sit Værd.

For Norges Vedkommende indeholdes Oplysninger om de offentlige lønnede Tjenestemænds (det vil sige Embedsmændenes og Bestillings-

§ 17. Af hvad allerede er udviklet, fremgaar, at der er en Sammenhæng mellem Forestillingen om Individualismens Berettigelse og Forestillingen om Statens Formaal eller Opgaver.

Naar Videnskaben skal systematisere den i Livet herskende Opfatning, saa siges det gjerne, at Staten har tre Hovedformaal. Den skal sørge for sin egen Tilværelse, altsaa for sin Magt. Den har at fastsætte, hvad der skal gjælde som Ret i Samfundet, og hævde denne. Dette er det første

mændenes). Antal i 1876, 1891 og 1901 i *Officiel Statistik*, Tredie Række, No. 284, Side 74, samt *Meddelelser fra det Statistiske Centralbureau* for 1902, Side 53. Vi gjengive dem uden nærmere Drøftelse. Antallet udgjorde i

1876 . .	2 274	Embedsmænd og	9 206	Bestillingsmænd, tilsammen	11 480
1891 . .	2 461	—„—	13 606	—„—	— 16 067
Forøgelse	8,2 %	—„—	47,8 %	— -	— 40 %

Heri er medregnet de militære og kirkelige Embeds- og Bestillingsmænd, men ikke de ved Jernbanerne, Havnevæsenet, Post- og Telegraphvæsenet ansatte Bestillingsmænd. Medregnes disse, saa er det samlede Antal Bestillingsmænd steget fra 10 888 i 1876 til 18 051 i 1891, herunder indbefattet Kvinder. Det samlede Antal i offentlige Tjenester ansatte Personer var altsaa steget fra 13 162 til 20 512 eller med 55,3 %. Antallet var i Aaret 1901

Embedsmænd.	I Bestillinger ansatte		Tilsammen.
	Mænd.	Kvinder.	
2 708	18 432	6 071	27 211
	24 503		
Forøgelse i Tiaaret 10,5 %		35,7 %	32,7

Vanskeligere er det at komme til Kundskab om, hvormeget det samlede Beløb af Lønninger er steget. Formanden i Storthingets Budgetkomite, Hr. Arctander, har med udmærket Velvillie skaffet mig en herhenhørende Opgave, nemlig over Lønningerne for Statens civile og geistlige Embeds- og Bestillingsmænd i Aarene 1890 og 1900, forsaavidt angaar de Tjenestemændsklasser, der ere optagne i begge de paafølgende Aars Statskalendere. Opgaverne omfatte altsaa ikke militære Tjenestemænd, ikke heller kommunale Bestillingsmænd, ei heller de laveste, i Statskalenderen ikke optagne, i Statens Tjeneste staaende Bestillingsmænd. Opgaverne ere altsaa ikke fuldstændige. De medregnede Statstjenestemænds

	Antal	Samlede Lønningsbeløb
var i 1890	4 077	9 598 338 Kroner
— 1900	4 862	11 553 246 —
Stigning	785 = 19 %	1 954 908 = 20 %

Stigningen i det samlede Lønningsbeløb vilde antageligen vise sig at være endnu større hvis samtlige Statens og Kommunernes Tjenestemænd medtoges.

af alle Kulturformaal. Den skal endelig gjøre, hvad den formaar, til Fremme af Samfundets Kultur i andre Retninger.

Staten har, siges der, et Magts-, et Rets- og et Kulturformaal[1]. Jo bedre den sørger for sin egen Retsorden og for andre Kulturformaal, desto mere bidrager den til hele Menneskehedens Velvære.

Men de nævnte Formaal ere ikke lige vigtige. Dette sees tydelig af Statens historiske Udvikling, der i alle fremadskridende Lande frembyder nogenlunde de samme Hovedtræk. Den moderne Stat begynder altid med at sørge for sin Magt, saalangt det behøves, og saalangt den formaar, udad: ligeoverfor fremmede Magter, indad: ligeoverfor sine egne Undersaatter. Hertil kræves en god og fremfor Alt en stærk Retsorden, der sætter Staten istand til at samle sine Kræfter til Gjennemførelsen af sine Forehavender.

Med Udviklingen af en sandere og bedre Ret følger Friheden, baade den politiske og den økonomiske. For andre Kulturformaal sørger Staten oprindelig nærmest i sin egen Magts Interesse, senere for Undersaatternes Skyld. Kulturformaalene trænge sig stedse mere frem i Statsformaalenes Række, først fordi deres store Betydning for Samfundets Velvære, som i § 12 udviklet, træder klarere frem for den almindelige Bevidsthed, dernæst fordi Statens Evne til at fremme den voxer.

§ 18. Det siges undertiden, at Selvopholdelsen er Statens første og altoverveiende Formaal, og at Hensynet til Individets Interesser altid maa vige for dette Formaal. Vistnok gives der Tilfælde, i hvilke det kan være baade moralsk og juridisk Pligt for et Menneske at ofre endog sit Liv for sit Fædreland. Men Pligten maa være betinget af en vis Forholdsmæssighed mellem Opofrelsen og den Fare, som ved den skal afvendes. Selv for det hele Samfund kan ikke Opretholdelsen af den Stat, det udgjør, stille sig som det høieste

[1] Schönbergs *Handbuch*, Afhandling I, §§ 33—40. Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, Side 224—238, der væsentlig stemmer med Holtzendorff, *Die Principien der Politik*, Bog III, navnlig Side 223; jfr. Kritiken over hans System hos Burgess i *Political Science and Comparative Constitutional Law*. Boistel, *Philosophie du Droit*, §§ 383—400 falder i det Væsentlige sammen med Tyskernes System. Dette stemmer jo ganske med Grundtanken i den preussiske Landret, se ovenfor, Side 328, Note 1.

Øiemed. Historien frembyder Exempler paa, at et selvstændigt Statssamfund, især under Paavirkning af fælles Nationalitetsfølelse, frivilligen har forenet sig med andre til en Helstat eller en Forbundsstat, og at dette har været til fælles Fordel. Isaafald har Sammenslutningen været fuldt berettiget. Saadanne Kjendsgjerninger bevise, at enhver historisk given Stat har andre og høiere Formaal end Selvopholdelsen. Foran for de øvrige gaar denne kun, saalænge den er et nødvendigt Vilkaar for Samfundets Lykke. De som have hævdet, at Individet kun er til for Statens Skyld, kunne i Virkeligheden ikke mene Andet, end at en Statsorden overhovedet er en nødvendig Betingelse for menneskelig Lykke. Finder et Samfund sig bedre tjent med at opgive end med at bevare sin Stilling som selvstændig Stat, saa maa den have Frihed hertil. Statens Formaal er Statssamfundets Velvære, og dette Samfund er Indbegrebet af alle dets Medlemmer, ikke blot de nuværende, men ogsaa de kommende. Naar man skal dømme om, hvorvidt en historisk given Stat opfylder sin Bestemmelse, maa Dommen afhænge af, hvorvidt Staten gjennem sine Love og Indretninger virkelig bidrager, hvad den efter de forhaandenværende Omstændigheder kan, til at beskytte Individernes Rettigheder og fremme deres Interesser. Til at benytte denne Maalestok nødes endog de, der hævde, at Individerne kun ere til for Statens Skyld. Bryde de Staven over nogen Stat eller dens Retsorden, fordi den ikke yder sine Borgere de mulige og tilborlige Fordele, saa blive de utro mod sit Princip.

Socialismens Maal er at tilveiebringe den ligeligst mulige Fordeling af Samfundets Indtægt mellem dets Medlemmer. Da Samfundet med dets nuværende Stats- og Retsorden, efter Socialisternes Mening, ikke gjør dette, fordømme de denne. Paa Grund heraf siges det ofte, at Socialismen egentlig er en Form af Individualismen[1]. Men da Socialismen for dette Formaals Skyld nægter Individet den mindst mulige økonomiske Handlefrihed, kan det med ligesaa stor eller endog større Ret siges, at Socialismen er en Modsætning til Individualismen.

[1] Diezel siger i Artikelen *Individualismus* i Conrads *HWB.*, at [illegible] Naturretslærer er Individualismens ældste, Socialismen dens [illegible] Barn. Spørgsmaalet er drøftet hos Henri Michel, *L'Idée de l'État*, Paris 1896, Kap. III, jfr. Side 519.

§ 19. De, der ville indskrænke Statens Formaal til Opretholdelsen af dens Selvstændighed ligeoverfor andre Magter samt dens indre Retsorden, bruge det sidste Udtryk i en snæver Forstand, nemlig om Indbegrebet af de Retsnormer, som ordne de indbyrdes Retsforhold mellem Individerne, forbyde og straffe Handlinger, der maatte krænke de i Henhold til disse Normer stiftede Rettigheder, og anordne Institutioner, gjennem hvilke de hævdes. Saadanne Normer og Institutioner ere nødvendige for at betrygge Samfundets indre Fred. Man har derfor sagt, at Statens Formaal er at sikre Samfundets ydre og indre Fred.

Hermed kunne Statens Formaal umulig ansees udtømte. Hvor Staten ved at gribe ind gjennem Lov eller anden Foranstaltning kan gjøre det med overveiende Gavn for en berettiget menneskelig Interesse, vilde det være urimeligt at nægte den Adgangen dertil. Dette gjælder uden Hensyn til Interessens Art. Den kan være væsentlig moralsk. Intet fornuftigt Menneske vilde frigive Produktionen eller Salget af Rusdrikke eller tillade offentlige Spillehuse eller Lotterier. Alle erkjende Nytten af et godt indrettet høiere og lavere Undervisningsvæsen. Storbritannien angrer nu bittert paa, at det har forsømt sit tekniske Skolevæsen. Staten kan i mange Tilfælde tage sig af rent økonomiske Interesser med utvivlsom Fordel for Samfundet, f. Ex. hvor den ordner Maal og Vægt, Penge- og Bankvæsen, anlægger offentlige Veie, Havne- og Fyrindretninger, forbyder Rovdrift af visse, for en saadan udsatte Næringsveie.

Sætningen er i sit Princip saa indlysende rigtig og nu saa almindelig anerkjendt, at den ikke længere tiltrænger yderligere Forsvar, jfr. Kap. 20, § 9.

Den her særlig omhandlede Statsvirksomhed maa for en stor Del ordnes ved Love, nemlig hvor den indskrænker private Individers Handlefrihed. Ogsaa mange Bestemmelser, der ikke gjøre dette, men organisere offentlige Institutioner, idet de foreskrive Statens Tjenestemænd, hvad de i saadan Egenskab skulle foretage, blive givne som Love. Disse saakaldte økonomiske eller administrative Love ere Bestanddele af Samfundets Retsorden. Grænsen mellem Næringslovgivningens, Forvaltningsrettens og Privatrettens Forskrifter er i

mange Henseender meget flydende. De gribe ofte over i hverandre, f. Ex. i Lovgivningen om Udskiftning af Jordfællesskab, om Vasdragene, om Sofarten o. s. v. Den Sætning, at Staten kun har at sørge for sin Selvstændighed og sin Retsorden, afgiver saaledes ingen tilstrækkelig Veiledning til Afgjørelsen af Spørgsmaalet om, hvad der indgaar under dens sande Formaal. Blandt dem, som henregne Kulturinteresserne til disse, gives der virkelig ogsaa Nogle (f. Ex. von Mohl), som ikke sige mere, end at Staten har at sørge for sin Magt og sin Retsorden.

§ 20. Staten kan altsaa tage sig fore at fremme hvilketsomhelst menneskeligt Formaal enten gjennem Lov eller anden offentlig Foranstaltning. Men der er Betingelser for, at dette skal være tilladeligt og tilraadeligt.

Den første af disse Betingelser er, at den Interesse, Staten gjør til sit Formaal, maa være virkelig, det vil sige gaa ud paa i en eller anden Retning at fremme sand menneskelig Lykke eller Velvære, uden overveiende Hindringer for Fremgang i andre væsentligere Retninger. Denne Betingelse er af den allerstørste Vægt; thi forsaavidt den fyldestgjøres, bliver Modsætningen mellem Individets og Samfundets Interesser udjevnet eller ialfald mildnet. Egentlig skulde der jo ingen uforsonlig Modsætning være mellem Samfundets og Individets sande Interesser; thi Forholdet mellem dem beherskes af Vexelvirkninger, hvis Samspil tilsidst, ialfald i nogen Grad, fjerner Disharmonierne. Dette er en Tanke, som, en end i forskjellige Former, kommer frem i Systemerne, men som aldrig kan trænge fuldt igjennem i det virkelige Liv. Mellem Samfundets Fordringer til Individet og dettes Fordringer til Samfundet, saavelsom mellem de forskjellige Samfundsklassers Opfatninger af, hvad deres eiendommelige Interesser kræve, er der til enhver Tid nogen Strid. Denne beror undertiden paa Misforstaaelse fra een eller begge Sider. Den kan da efterhaanden opklares. Men Striden kan ogsaa fremkomme eller holdes i Live ved trodsig Hævdelse af bevidst uretmæssige Fordringer. Selv hvor dette er Tilfældet, vil Striden om hvert enkelt Interesseforhold tilsidst enten bilægges eller dog antage forandrede og mildere Former. Gjør Samfundet sig skyldig i en Forurettelse mod et Individ eller en Samfunds

klasse eller i en Forsommelse af nogen for den væsentlig Interesse, hævner dette sig gjerne tilsidst paa det hele Samfund, ialfald ved at forvanske dets Retsbegreber eller svække dets Retsfølelse. Tilsidst opdager man dette, og da forsøger man at rette paa Feilen, saagodt man kan. Heri have Optimisterne Ret. Men det Gode seirer kun stykkevis. Seiren kræver megen Kamp og lang Tid. Den bliver næsten aldrig ganske fuldstændig. Der bliver altid Noget tilbage, som bør ændres. Eller man skyder over Maalet. Forsaavidt have Pessimisterne Ret.

Som Betingelse for, at Staten skal gjøre Opofrelser til Beskyttelse eller Fremme af en Interesse, har den Sætning ofte været opstillet, at Interessen skal vedkomme det hele Samfund, ikke blot et enkelt Individ. Men herved skiller man ad, hvad der i Virkeligheden hænger sammen. Intet Individ er ganske ligegyldigt for Samfundet, dette aldrig for Individet. Enhver Stat yder, saalangt den formaar, ogsaa en enkelt af sine Borgere Beskyttelse, ialfald mod visse Slags Forurettelser, en fremmed Magt maatte gjøre sig skyldig i mod ham. Storbritannien har i saadant Øiemed ført kostbare Krige, f. Ex. med Abyssinien i 1867—68. Den norske Stat har sendt en Expedition til Spitsbergen for at redde et der indefrosset Skibsmandskab. Naar det Offentlige understøtter Personer, som ved egen Skyld ere blevne trængende hertil, er det væsentlig et individuelt Behov, der afhjælpes. Samfundet erholder ikke andet Vederlag for Opofrelsen end Bevidstheden om at have opfyldt en Barmhjertighedspligt. Men Forpligtelsen strækker sig ikke længere, end Evnen rækker.

Hin Sætning er altsaa skjæv. Mellem det hele Samfunds, en enkelt Samfundsklasses og det enkelte Individs Interesser er der altid en vis stærkere eller svagere, fjernere eller nærmere Sammenhæng. Der er en kvantitativ Forskjel, nemlig eftersom de strække sig til et større eller mindre Antal Personer. Heri ligger vistnok et vægtigt Hensyn. De Fleres Interesser maa under forøvrigt lige Omstændigheder, f. Ex. hvor det gjælder at redde deres Liv, gaa foran de Færres eller den Enkeltes. Men Hensynet er ikke altid afgjørende, saaledes ikke, hvor Tilsidesættelsen af Mindretallets Interesser vilde tilføie det for stor Skade i Forhold til en ringe

Vinding for Flertallet, eller hvis Tilsidesættelsen overhovedet vilde være uretfærdig.

§ 21. Det er ikke nok, at det Formaal, Staten sætter sig, er en sand menneskelig Interesse. Den Retsregel eller Foranstaltning, Staten giver eller træffer, maa være skikket som Middel til at fremme Formaalet. Denne Almensætning er uomtvistelig; men ved dens Anvendelse paa hvert enkelt Livsforhold maa der tages Hensyn til de mangfoldige Omstændigheder, der allerede ere tilstede og bestemme Forholdets Eiendommelighed, samt desuden til deres Foranderlighed. De herved fremkaldte Spørgsmaal maa drøftes hvert for sig og altsaa gjøres til Gjenstand for Undersøgelser, som ikke kunne anstilles i en almindelig Oversigt af Socialøkonomiken.

§ 22. Indblandingen fra Statens eller Kommunens Side maa være paakaldt. Den er overflødig og da som oftest skadelig, saafremt Formaalet fremmes paa tilfredsstillende Maade af private Personer eller Associationer.

I saadan Form vækker heller ikke denne Almensætning megen Tvivl. Dette bliver først Tilfældet, hvor saavel Handlefriheden som Indblandingen hver for sig medfører eiendommelige Ulemper og Fordele. Som almindeligt Princip maa det ogsaa her fastholdes, at Friheden har sine store Fortrin. Enhver Retsregel, der indskrænker Individets Frihed til at handle paa en Maade, som ikke indeholder en Krænkelse af Andre, er i sig selv et Onde. Tvang vækker gjerne Utilfredshed hos den, mod hvem den anvendes. Friheden er baade Formaal og Middel. At bruge sine Kræfter frit i det Godes Tjeneste er i og for sig en Glæde. Den Dygtighed, som Mennesker erhverve herved, er kjærere for Besidderne, smidigere og i Almindelighed mere værd baade for dem selv og for Samfundet. Den udvikler Individernes Selvstændighedsfølelse og Foretagelsesaand, medens Statsformynderskabet væmmer dem til at forlange, at Staten skal ordne Alt, styre Alt og afhjælpe alle Samfundssonder. Som et Bevis paa Overlegenheden hos det gamle angelsachsiske Princip at indskrænke Statens Indblanding til det Nødvendigste og overlade det mest Mulige til den private Foretagsomhed pleie Englænderne henvise til sit Kolonialsystem. England har

rundt om i forskjellige Verdensdele anlagt Kolonier, som, hvor Klimatet har tilladt Indvandring fra Europa, ere blevne Hjem for en talrig Befolkning af europæisk Herkomst og have voxet overordentlig i Velstand og Kultur. Et ganske andet Billede frembyder de franske og spanske Koloniers Historie. Det frie Spillerum, det engelske Kolonialsystem har levnet Individet, er vistnok en af de vigtigste Betingelser for for denne Fremvæxt[1].

§ 23. Men saa maa det heller ikke glemmes, at Samfundsvirksomheden, for at bringe fuld Nytte, maa være planmæssig. Heri ligger tillige, at den, for ikke at medføre Skade, maa taale mange Slags Indskrænkninger. Samfundet kan ikke undvære Tugt og Disciplin. En saadan underkaste retsindige og forstandige Mennesker sig frivillig, ialfald i visse Retninger, navnlig i de store Fabrikdrifter. Jernbanetjenesten disciplinerer undertiden næsten ligesaa stærkt som Militærtjenesten. Men den nødvendige Underkastelse sker ikke altid frivillig, og der kan da blive Spørgsmaal om at fremtvinge den. Frivillig eller tvungen føles den i Regelen som en Opofrelse. Dette er ikke det eneste Slags Opofrelse, Statsvirksomheden paaforer Individerne. Enhver offentlig Foranstaltning, som medfører et Overskud af Udgifter, paadrager Skatteyderen Omkostninger. Statens Virksomhed kan bringe Goder, men vil tillige ordentligvis paalægge dens Undersaatter visse Opofrelser enten af Frihed eller Penge. Disse Opofrelser maa ikke være for tunge i Forhold til det Gode, de bringe, og herved maa tages Hensyn til alle Goder, som vindes eller tabes, saavel til de moralske som til de økonomiske, endvidere til de middelbare saavelsom til de umiddelbare Fordele eller Opofrelser. Naar en saadan Afveining af Vinding og Opofrelse finder Sted paa Statens Vegne, er den en kollektiv Vurdering, jfr. Kap. 16, §§ 7–11. Ordentligvis lider en saadan af en større Ubestemthed end den individuelle. Det enkelte Individ veier blot sine egne Behov, sine egne Kræfter og Midler. Den kollektive Vurdering er en af mange enkelte

[1] Cauwès, *Cours d'Economie Politique*, II. No. 493—503, har en Skizze af Kolonisationsspørgsmaalet, hvori han (Side 94) erkjender, at den franske Styrelse har været feilagtig, uden at han dog fremhæver den her omhandlede Grundfeil.

Menneskers Interesser afhængig Dom, følgelig en endnu meget mere sammensat Storrelse. At udmaale det rette Forhold mellem Behov og Opofrelser er Samfundets og Statsstyrelsens Sag. Udmaalingen er af flere, let forstaaelige Grunde en vanskelig Opgave. Det kan være usikkert, hvor Mange det er, som føle Behovet eller rammes af Opofrelserne eller nyde den ved Virksomheden tilsigtede Tilfredsstillelse. Behovets, Opofrelsens og Tilfredsstillelsens Intensitet vil i Almindelighed være forskjellig for de deri delagtige Personer. Det er slet ikke sagt, at de Personer, hvem den offentlige Myndighed i Stat eller Kommune betroes, ere indsigtsfulde eller upartiske nok til at udøve den paa ret Maade. Deres Beslutninger kunne derfor let blive feilagtige.

§ 24. Da nu ethvert Samfunds og enhver Samfundsklasses økonomiske Bæreevne er begrænset, maa Staten ved Valget af de Formaal, for hvilke den skal arbeide, følge den i al økonomisk Virksomhed gjældende Regel først at tilfredsstille de nødvendigste Fordringer, der gjøres til den, og derefter tage sig af sine øvrige Formaal i den Orden, der bestemmes ved deres mere eller mindre paatrængende Beskaffenhed og de Opofrelser, de paakalde. Bliver et svagere Behov tilfredsstillet for et stærkere, som laa inden Statens Rækkeevne, er dette et Feilgreb. Denne almindelige Grundsætning skal blive nærmere udviklet i Værdilæren.

Ved dens Anvendelse maa imidlertid Hensyn tages ikke blot til Retsregelens eller Foranstaltningens større eller mindre Nytte, men ogsaa til dens Retfærdighed.

§ 25. Retsregelen eller Foranstaltningen maa være retfærdig.

Dette er en Almensætning, de Fleste skjænke sit Bifald. Men førat den skulde yde tilstrækkelig Veiledning, maatte det bringes paa det Rene, hvad Retfærdighed taaler eller fordrer. Herved have Philosopherne og Juristerne fra gammel Tid, senere ogsaa Socialøkonomerne, sysselsat sig paa det lyrigste[1]; men de ere ikke komne videre end til at vise,

[1] Hertzing har i dansk *Nationaløkonomisk Tidsskrift* Bind II. 1873, S. 381—439, gjennemført en Afhandling om Retfærdighedsforestillingen i dens historiske Hovedformer, hvorefter given en Fremstilling af Aristoteles's for den senere Udvikling grundlæggende Theori, jfr. Hertzings *Ethik*, Kap. III. Af

at Retfærdigheden, ligesom de øvrige, Ethiken grundlæggende Begreber, saasom Fuldkommenheden og Lyksaligheden, er et saare ubestemt Begreb. Det kunde derfor være fristende her at forudsætte det som givet og forbigaa det. Men dette vilde efterlade et ganske væsentligt Hul i Fremstillingen; thi Retfærdighedshensynet paakaldes ingensteds hyppigere og stærkere end i Socialøkonomien. Bliver den bestaaende økonomiske Retsorden angrebet i noget Stykke, og enten Angribere eller Forsvarere tro at kunne paaberaabe sig Retfærdigheden, gjøre de det gjerne med særeget Eftertryk og ofte med Virkning; thi Anvendelsen af retlig Tvang til Opretholdelse eller Fremme af nogen Uretfærdighed er en Selvmodsigelse og vækker let stærk Uvillie. Det er derfor med fuld Føie, de nyere Socialøkonomer forlange den nøiagtigst mulige Undersøgelse af Begrebet Retfærdighed[1].

Dette Begreb hører hjemme ikke blot i Socialøkonomien, men i alle Sider af det menneskelige Samliv. Ogsaa den videnskabelige og æsthetiske Kritik skal være retfærdig. Særligen hører Begrebet hjemme i alle Dele af Retsordenen, i Familieretten som i Strafferetten og Retspleien saavelsom i Handel og Vandel. Begrebet antager en i nogen Grad eiendommelig Skikkelse efter hvert Slags Forhold, paa hvilke det bringes i Anvendelse. Men det har overhovedet en for dem alle fælles Kjerne, nemlig det Princip, at der skal være en vis Forholdsmæssighed mellem Rettigheder og Forplig-

den senere Litteratur mærkes Binding, *Reden und Aufsätze*, Bind I, 62 – 88, og II, 176—205; Jhering, *Zweck im Recht*, I første Udg., Side 131 139 og især 364—377, jfr. II (anden Udg.), Side 135—230; Schmoller, *Die Gerechtigkeit in der Volkswirthschaft* i *Jahrbücher für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirthschaft* for 1880, jfr. hans *Allgemeine Volkswirthschaftslehre*, I, Side 73—75; Wagner, *Finanzrecht*, Bog III, Afsnit V, §§ 395 – 429; Bentham, *Principles of Moral and Legislation*, Kap X, § 4; Stuart Mill, *Utility* og især *On Liberty*, Kap. IV; Spencer, *Principles of Ethics*, Bind II, Part. IV (*On Justice*); Sidgwick, *Elements of Politics* og *Method of Ethics*, paa en Række Steder. Af den nyere franske Litteratur nævnes især A. Fouillée, *L'Idée Moderne du Droit* og *La Psychologie des Idées-Forces*. I norsk Statsøkonomisk Tidsskrift for 1902 staar en Afhandling om Værdi- og Prislærens Historie, i hvilken Afhandlings §§ 128 —134 visse Sider af Emnet ere omhandlede.

[1] G. Cassel i *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft* for 1901, Side 95.

telser, mellem Risiko og Gevinst, mellem Fortjeneste og Løn, mellem Krænkelse og Opreisning, mellem Skyld og Straf. Retfærdigheden vil tildele Enhver, hvad der tilkommer ham. Enhver skal faa Sit *(suum cuique)*. De herom fastsatte Normer maa være lige for alle væsentlig eensartede Tilfælde og Loven altsaa være lige for Alle. Det Lige skal behandles ligt. Dette er Retfærdighedsbegrebets ene Side.

Skjønt lettest forstaaelig, har allerede denne Side sin Ufuldkommenhed. Under enhver for en Flerhed af Tilfælde opstillet fælles Retsregel indbefattes alle de Tilfælde, der ansees som væsentlig eensartede i den omspurgte Retning, om de end i andre eller uvæsentligere Henseender ere forskjellige. Men denne Sondring mellem væsentlige og uvæsentlige, eensartede og ueensartede Egenskaber vil næsten aldrig blive ganske træffende og kan undertiden falde meget feilagtigt ud. Regelen kommer da til at blive anvendt paa flere eller færre Tilfælde, for hvilke den ifølge Sagens Natur er lidet passende. Herpaa kan man vistnok rette ved at udskille disse og give nye særegne Forskrifter om dem. Saa sker stadigen. Under sin Udvikling «differentierer» Retsordenen sig efterhaanden mere og mere. Istedetfor et System af faa og mere omfattende, men undertiden lidet passende Regler faar man flere og mere specialiserede. Hvor langt man skal gaa i saadan Specialisering, er ofte et tvivlsomt Spørgsmaal; thi den medfører Fare for, at Retsordenen skal blive indviklet og uklar. Denne kan overhovedet aldrig komme til at bestaa af Andet end abstrakte Forskrifter, og enhver saadan bliver gjerne til en vis Grad ufuldkommen.

Kræver Retfærdighedsprincipet paa den ene Side, at det Lige skal behandles ligt, saa kræver det paa den anden Side, at det Uligе skal behandles uligt, og herved fremkomme kanske endnu større Vanskeligheder. Denne Opfatning af Retfærdighedsbegrebet er fra begge Sider blot formel og afgiver derfor ingen Veiledning til at afpasse de forskjellige retlige Normer efter Uligheder mellem de forskjellige Tilfælde, for hvilke de skulle gjælde. Forat Begrebet skal yde nogen Veiledning i saa Henseende, maa det have et reelt Indhold. Og hvad man herom kan sige, bliver da, at enhver af de mange, for uligе Livsforhold givne særegne Regler maa

afpasses efter det Eiendommelige i de Livsforhold, den skal ordne, samt efter Regelens herved bestemte nærmeste Formaal, dog saaledes, at alle disse Regler maa søges bragte i logisk Sammenhæng med hverandre og i Samklang med Retsordenens høieste Øiemed, den størst mulige Velvære og Fremgang saavel for Individ som for Samfund. Retfærdighedens høieste Maal er Menneskelivets Harmoni.

Til Forstaaelse af disse Almensætninger er det tjenligt at belyse dem med et Exempel, hentet fra et Forhold, med hvilket Alle nu for Tiden ere nogenlunde vel kjendte. Retfærdighed kræver, derom er man enig, at en Indkomstskat skal afpasses efter Ydernes Skatteevne, saaledes at Personer med lige Skatteevne skulle betale lige stor Skat. Her opstaar da Spørgsmaal om, hvorledes Skatteevnen skal beregnes.

Det første Led i Skatteevnens Grundlag er at søge i Skatteydernes Bruttoindtægt. Allerede om dette Begreb er der Meningsforskjel. Nogle ville medregne alle Formuesforøgelser, Andre kun de regelmæssige, ikke de tilfældige. Men Grænsen mellem de regelmæssige og tilfældige Formuesforøgelser er alt andet end klar. Brug af eget Hus regnes som Bruttoindtægt, Brug af eget Bohave derimod ikke.

Skatteevnen beror imidlertid ikke paa Brutto-, men paa Nettoindtægten. Hvad der maa bringes til Afdrag i hin, for at denne skal fremkomme, er i visse Henseender omtvistet. I Storbritannien beskattes Arbeidsindtægt lige med Renteindtægt. Hos os og i mange andre Lande beskattes den sidste høiere, hvilket vistnok stemmer bedst med Retfærdighedsbegrebet; men dette siger os Intet om, hvormeget høiere Skat der skal tages af funderet end af ufunderet Indtægt. En særegen Vanskelighed er det at finde ud, hvor stort Beløb enhver Skattepligtigs Nettoindtægt udgjør. Skal den fastsættes ved Udligning, eller skal den Skattepligtige opgive den? I sidste Fald kommer Skatten til at falde tungest paa de Samvittighedsfulde.

Ikke enhver Nettoindtægt kan skattelægges. De, som ei have større Indtægt, end de behove for at friste Livet, maa være fritagne for Indtægtsskat; men at give nærmere Regler om, hvorledes den skattefrie Indtægt skal fastsættes, saaledes at de komme til at passe i alle Tilfælde, er umuligt. End-

videre er der forskjellige Meninger om, hvorvidt skattepligtige Indtægter skulle beskattes proportionelt eller progressivt. Den almindelige Mening gaar mere og mere i den Retning, at de skulle beskattes progressivt. Indrommes Retfærdigheden heraf, saa dukker det Spørgsmaal op, hvor stærk Progressionen skal sættes, og dette Spørgsmaal kan neppe løses uden efter et løst og vilkaarligt Skjøn.

Indkomstskatten skulde efter sin Tanke være et af de fornemste Midler til at gjennemføre Retfærdigheden i Statslivet. Det maa erkjendes, at den baade er bygget paa en retfærdig Tanke, og at den under vor nuværende Samfundsordning er nødvendig. Men det kan heller ikke nægtes, at den i Gjennemførelsen er beheftet med megen Uretfærdighed. Af samme Arbeidsindtægt maa en Mand betale samme Skat, hvad enten han staar i sin kraftigste Alder eller snart maa nedlægge sit Arbeide. Det hænder undertiden, at Næringsdrivende, som i Virkeligheden have været uvederhæftige, i en Række af Aar have været ilignede meget svære Skatter uden at turde klage derover. Egentlig skyldte de jo ikke disse. Det var deres Kreditorer, som bare Skatterne. Skatteydernes Konkursboer burde følgerigtigen kunne søge den for meget erlagte Skat tilbage fra det Offentlige. Men herom kan der af mange Grunde ikke blive Tale.

§ 26. Skulde Samfundets Retsorden blive ganske retfærdig, maatte den yde Sikkerhed for en harmonisk Tilfredsstillelse af Individernes fornuftmæssige Fordringer til Livet, saalangt Midlerne strak. Men Muligheden af at finde det rette Forhold mellem Fordringerne og at afpasse Anvendelsen af de til enhver Tid forhaandenværende Kræfter beror paa en uoverskuelig Række Enkeltheder. Retfærdigheden bliver derfor et høist indviklet Begreb. Intet enkelt Menneske formaar at danne sig noget helt og sammenhængende Billede af en Samfundsorden, som skulde svare til Retfærdighedens Ide. Noget sandere og fyldigere bliver vistnok det Billede, Samfundets ædleste Aander danne sig deraf under gjensidig Paavirkning. Men Idealet afspeiler sig aldrig ganske rent engang i de Bedstes Tanker, og det er slet ikke sagt, at den almindelige Mening strax følger deres. Billedet kan under ingen Omstændighed blive Andet end et Ideal for Tanken og

for Livet. Menneskene søge til enhver Tid at forestille sig det saa fuldkomment som muligt; men Idealet forandrer sig i Tidernes Løb med Udviklingen. Og Bestræbelserne efter at virkeliggjøre det hemmes altid af Vanskeligheder, som ligge dels i Menneskenes egen Ufuldkommenhed, dels i Utilstrækkeligheden og Uberegneligheden af de ydre Hjælpemidler, Naturen stiller til deres Raadighed. Men Retfærdigheden er dog intet tomt Hjernespind. Ethvert saadant er en Vildfarelse og strider mod Sagens Natur. Hvilketsomhelst Forsøg paa at virkeliggjøre det viser sig mere og mere mislykket, jo længere det fortsættes. Anderledes med Retfærdigheden. Om de med denne Ides Realisation forbundne Vanskeligheder aldrig paa langt nær kunne overvindes helt, lade de sig dog overvinde tilnærmelsesvis og efterhaanden. Menneskeheden giver ingensinde Slip paa dette Haab. Den stræber at nærme sig Idealet, saalangt den forstaar og formaar. Heri ligger Idealets Magt. Hvor Retsordenen ikke kan fyldestgjøre Retfærdighedsideens Fordringer, søger Staten, saavidt muligt, at bøde derpaa ved at afpasse sine Institutioner og sin Virksomhed efter Barmhjertighedshensyn. *Justice must be tempered with mercy.*

Er Retfærdigheden et Ideal, saa gjælder det Samme ogsaa paa en vis Maade om det Nyttige. Heller ikke om, hvad der i alle Henseender vilde være gavnligt, kan Nogen danne sig en hel Forestilling, ligesaalidt som en saadan nogensinde kunde realiseres. Klar Forstaaelse heraf er, om vi ei feile, nødvendig for at faa et rigtigt Begreb om Retfærdigheden.

At Idealet aldrig kan naaes fuldkomment, er heller ingen Ulykke for Menneskene, saadanne som de ere; thi om det skede, vilde noget af det Ædleste og Bedste, de nu have at haabe paa og at kjæmpe for, forsvinde for dem.

Trækkene i det ideale Billede, Menneskene søge at danne sig af en fuldkommen Retsorden, have ikke alle lige Bestemthed. Nogle af dem træde kun frem fjernt og dunkelt, mere som Anelser end som Tanker. Andre træde tydeligere frem. Tilsammentagne forene de sig til Led i en Retsbevidsthed med en bestemtere Kjerne og et meget flydende Omrids.

Den Styrke, med hvilken Retsbevidstheden gjør sig gjældende i Menneskenes Sind, er deres Retsfølelse.

Anlæg til at danne sig en Retsbevidsthed, et Retsideal samt en Retsfølelse findes i den for alle Mennesker fælles Natur. Men i den Skikkelse, hvori de til enhver Tid forekomme i et givet Samfund, ere de historiske Udviklingsprodukter.

§ 27. Da Retfærdighed kræver, at Enhver erholder, hvad der tilkommer ham, antager Begrebet, siger Schmoller, et individualistisk Præg. Dette gjælder neppe i Retsordenen, saaledes som den virkelig har artet sig i de forskjellige Statssamfund. Snarere kan det siges om de individualistiske Retsphilosopher og Socialøkonomer. De have undertiden tænkt vel meget paa, hvorvidt Individet har faaet Sit ligeoverfor det hele Samfund. Dette er en Ensidighed. Ethvert Retssubjekt eller enhver Klasse af forskjellige Retssubjekter har Krav paa Retfærdighed ligeoverfor ethvert andet Retssubjekt af samme eller anden Art. Nægtes eller krænkes et saadant Krav, bliver det en Uretfærdighed.

Det ene Statssamfund kan gjøre sig skyldig i Uretfærdighed ligeoverfor et andet. I det heromhandlede Forhold fremtræder Retfærdigheden begrebsmæssig i sin reneste Skikkelse. I Folkeretten er det egentlig Retfærdigheden, ikke Nytteshensynene, som skulde gjælde. I Gjerningen er det endnu ofte den overlegne Magt, som faar sin Villie frem. Menneskeheden ommer sig dog herved, og Exemplerne fortfleres paa, at de svagere Magter undertiden komme til sin Ret.

Men kan det gjøres uden Krænkelse af Folkeretten, hævder enhver Stat med den mest utilhyllede Egenkjærlighed sit eget Samfunds Interesse ligeoverfor andre Samfund. Handelspolitiken er rig paa Vidnesbyrd herom.

Inden samme Statssamfund hænder det ikke sjelden, at den nulevende Slægt gjør sig skyldig i Uretfærdighed mod de efterfølgende, saasom ved at paavælte dem Gjældsbyrder, for hvilke disse ikke modtage fuldt Vederlag, eller som overstige deres Kræfter, eller ved at begaa Retsbrud, som varigen svække Samfundets Retsbevidsthed. Jo mere Slægtsfølelsen slappes, desto mere voxer Faren for saadanne Uretfærdigheder. Den bestaaende indre Retsorden kan lide af Uretfærdigheder, som gjøre sig gjældende i Nutiden. Den kan være

uretfærdig mod enkelte Individer, mod en enkelt Samfundsklasse; men den kan omvendt ogsaa være uretfærdig mod det hele Samfund, navnlig ved at begunstige enkelte Individer eller Samfundsklasser paa de øvriges Bekostning. Hvorvidt saadan Uretfærdighed skal komme til at finde Sted, kan bero paa Misforstaaelse, paa Træghed, men fornemmelig paa, hvilke Personer eller Samfundsklasser der er i Besiddelse af Statsmyndigheden. Faren formindskes under en sund Samfundsudvikling, hvor al blot paa Herkomst hvilende Standsforskjel svinder, medens Forældrekjærligheden bevares. Thi hvor Forældrene ere sig bevidste, at deres Børn let kunne komme i anden Samfundsstilling end de selv, høiere eller lavere, bliver Solidariteten mellem Samfundets Medlemmer og mellem de paa hinanden følgende Slægter baade i sig selv stærkere og stærkere følt. Endnu er den meget for svag.

§ 28. Hvori aabenbarer det sig nu, om Statsstyrelsen og Retsordenen i sin Helhed, følgelig ogsaa i ethvert af sine Led, er retfærdig eller uretfærdig? Utilitarismen svarer (Kap. 18, §§ 11—20), at det beror paa Retsordenens Virkninger. Ere disse gavnlige, saa er Retsordenen retfærdig. Ere Virkningerne af en Retsregel eller en Foranstaltning skadelige, saa er den uretfærdig. Eudaimonismen og Intuitionismen kræve derimod, at ogsaa høiere Hensyn skulle tages med ved Spørgsmaalets Afgjørelse[1]. Utilitarismen tager i Almindelighed væsentligst Hensyn til Retsreglernes eller de offentlige Foranstaltningers ydre Virkninger. Medtages ogsaa deres Virkninger paa Menneskenes Sind, deres Indflydelse paa Retsbevidstheden og Retsfølelsen, paa Charaktererne, saa kommer Utilitarismens eiendommelige Præg til at svækkes eller forsvinde. Opfattes Begreberne Retfærdighed og Nytte idealt, saa bortfalder Modsætningen mellem dem. Den ideale Retsorden skal være baade fuldt retfærdig og fuldt gavnlig. Modsætningen fremkommer derved, at det menneskelige Livs Vilkaar ikke tillade at fastholde Idealets Fordringer, men bringe Samfundene til at nøies med ufuldkommere Ordninger. Hvilke Hensyn der ved disses Istandbringelse faar Overvægten, beror

[1] Oversigt over de forskjellige Theorier herom giver Merkel, *Juristische Encyclopädie*, § 41, jfr. Fouillée, *L'Idée moderne du Droit*, Side 279—292; Goos, Forelæsninger over den almindelige Retslære, I. 81—83.

paa deres forholdsvise Styrke og dermed paa en Mangfoldighed af Omstændigheder[1].

Der gives en stor Mængde Livsforhold, om hvilke man siger, at de kunne ordnes efter blotte Nytteshensyn, eller hvad man pleier at kalde det praktiske Livs Tarv, nemlig hvor den retlige Institutions Hensigt er given og denne Hensigts Retfærdighed klar eller uomtvistet, og hvor der altsaa kun er Spørgsmaal om at vælge de til Hensigtens Opnaaelse tjenligste Midler. Man tænke her paa mange vigtige Institutioner, som sigte til at formidle Samfærdselen paa den for alle Vedkommende fordelagtigste Maade. Det bedste Exempel herpaa er Maal- og Vægtlovgivningen. Om et Land skal opgive sin gamle nationale Ordning og gaa over til Metersystemet, er et rent Hensigtsmæssighedsspørgsmaal. Det Samme gjælder væsentlig om Ordningen af Post-, Telegraph- og Veivæsen, Penge- og Bankvæsen o. s. v. De fleste og vigtigste Spørgsmaal, Staten skal løse gjennem sine Love herom, angaa deres Hensigtsmæssighed. I Formueretten vrimler det af Forhold, som ordnes udelukkende eller hovedsagelig efter dette Synspunkt. Alle ere enige om, at Jorden bør være fordelt i Eiendomme paa den for Samfundets Velfærd tjenligste Maade. Hvorvidt den engelske Regel, at ældste Søn arver Jorden forlods, eller den norske, at han faar Jorden efter billig Taxt, eller den franske, at Jorden deles lige mellem alle Børn, er den for Øiemedet tjenligste, er Gjenstand for Meningsforskjel. At nogen af dem skulde være uretfærdig, kan ei paastaaes,

[1] Blandt dem har man ogsaa villet regne Nationalcharakteren. Fouillée søger i sit ovenfor anførte Værk at paavise, at Tyskerne tillægge Hensynet til Magten, Englænderne Hensynet til Nytten, Franskmændene Hensynet til Retfærdigheden den største Vægt. Beudant, der ellers staar paa et meget afvigende Standpunkt, nærer (*Droit individuel*, Side 288) samme Tanke, der overhovedet synes at være ganske almindelig i den franske Litteratur, og for hvilken Støtte kan søges hos anseede tyske og engelske Forfattere, jfr. Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, Side 228–229; Herbert Spencer siger (*Principles of Ethics*, § 314) at det var Hensigtsmæssigheds-, ikke Retfærdighedshensynet, som skaffede den individuelle Frihed Seiren i England. Nu kan man vistnok ikke nægte Nationalcharakteren sin Indflydelse i den heromhandlede Retning; men at bringe denne Indflydelse til Klarhed er en vanskelig Sag, og Dommene derom fortjene derfor liden Tillid.

saafremt man vil lægge tilbørlig Vægt paa Historiens Vidnesbyrd. Alle ere enige om, at det er ønskeligt at faa Jordeiendomme fredede; men om dette skal ske ved at paalægge Besidderne Gjærdepligt eller Eierne af Bofæ at vogte dette, er et blot og bart Hensigtsmæssighedsspørgsmaal. Det Ene kan være ligesaa retfærdigt som det Andet.

Til de Forhold, hvor Nytteshensynet, praktisk taget, ansees overveiende, hører Udlændingers Indvandring. Folkeretten anerkjender, at enhver Stat har Ret til at nægte at modtage dem saavelsom til at udvise enhver indflyttet Udlænding, der ikke har vundet Statsborgerskab i Landet. I Almindelighed tillader enhver civiliseret Stat Udlændinger at indvandre. Men enkelte Stater, navnlig de nordamerikanske Fristater, ere begyndte at indskrænke Indvandringsfriheden endog for Europæere, og baade i Unionen, i Canada og Australien forbyder den nyere Lovgivning Indvandring af Chinesere og andre Østasiater, og det uagtet Storbritannien og Nordamerika have tvunget China og Japan til at aabne sine Havne for Europæerne. De have paaberaabt sig paa den ene Side, at ingen Stat har Ret til at udestænge sig fra alt Samkvem med andre menneskelige Samfund. Paa den anden Side hævde Nordamerika og de engelske Kolonier, at enhver Stat maa have Ret til at hindre en Masseindvandring, som truer dets Nationalitet eller Civilisation med Fare. Dette gjælder om en Indvandring af Chinesere. De ere arbeidsomme og sparsommelige. De lade sig nøie med en Arbeidsløn, hvoraf ingen Nordamerikaner kan leve. De slutte sig aldrig sammen med Nordamerikanerne og antage ikke den amerikanske Civilisation[1]. Den Konkurrence, som man har at vente sig fra China, hvis dette nogensinde bliver stærkt organiseret, kan vistnok blive farlig. Den er «det gule Spøgelse».

Omvendt gives der Forhold, i hvilke Retfærdigheden ubestridelig har den afgjørende Stemme uden fremtrædende Hensyn til de paaregnelige ydre Virkninger. Dette er allerede foreløbig fremhævet i Kap. 18, § 20. Men det tiltrænger en fyldigere Udvikling, som forudsætter den nu anstillede Drøftelse af Forholdet mellem Stat og Individ.

[1] R. Majo Smith har i sit Skrift *Emigration and Immigration*, jfr. hans Artikel *Immigration* i Palgraves *Dictionary*, ført et Forsvar for den nordamerikanske Lovgivning.

Vi skulle her henvise til to Spørgsmaal, der ere meget oplysende for de her anstillede Undersøgelser og tillige af stor økonomisk Betydning. Udjevningen af de økonomiske Vilkaar i de forskjellige Lande beror for en væsentlig Del paa Friheden til at udvandre og indvandre. Fordum ansaa enhver Stat sig fuldt berettiget til at forbyde Udvandring (Kap. 4, § 10, Kap. 5, § 3) eller at bebyrde Adgangen dertil med svære Afgifter. Dette er aabenbart uretfærdigt. Et Menneske har, saalænge det bor i et Land, at holde sig dets Love efterrettelig. Men at Nogen skal være forpligtet til at bo der og underkastet denne Tvang gjennem hele sit Liv, er saa haard en Krænkelse af Individets Ret, at Udvandringsretten nu er bleven anerkjendt som Princip overalt i den civiliserede Verden[1].

Af endnu større økonomisk Betydning er Undersaatternes Frihed til at bosætte sig hvorsomhelst i deres eget Fødeland. Det er denne Frihed, som aabner Muligheden af den store Indstrømning af Arbeiderne fra Land til By, som nu finder Sted. Det kan ikke nægtes, at den medfører store Ulemper. Men om at hemme den gjennem ligefremme Forbud kan der ikke være fornuftig Tale[2]. De vilde klarligen fremme Udvandringslysten.

Lignende Exempler kunne hentes fra alle Dele af Retsordenen, saaledes fra Familieretten. Forbud mod, at fattige Personer indtræde i Ægteskab med hinanden, ere aabenbart uretfærdige. Vor Lovgivning har aldrig villet forbyde Tuberkulose eller engang Spedalske at gifte sig, og den har kun betingelsesvis tilladt de offentlige Myndigheder at fjerne en Spedalsk fra sin Ægtefælle. Ogsaa i den Lovgivning, som ordner økonomiske Anliggender, gjør Retfærdigheden sig selvfølgelig i mange Tilfælde stærkt gjældende. Den, som driver tilladt Næring, har retfærdigt Krav paa at blive Eier af Produktet. Dette Hovedprincip er, som allerede i Kap. 21, § 13 omtalt, ogsaa anvendeligt ved immateriel Produktion.

[1] Jfr. Wagner, *Grundlegung*, II, §§ 79–86.

[2] Adam Smith, *Wealth of Nations*, Side 65. Wagner, *Grundlegung*, §§ 65–78, tænker sig nok en umiddelbar Indskrænkning i Omflytningsfriheden mulig, men giver dog nærmest Anslag paa middelbar Forebyggelse gjennem visse Foranstaltninger, ved hvilke vi ikke skulle dvæle.

Da vor Arvelov af 31te Juli 1854 gav Døtre lige Arveret med Sønner, skede det til Fyldestgjørelse af et erkjendt Retfærdighedskrav. Man antog dengang, skjønt under stærk Modsigelse, at den Aasædesberettigedes Tarv her maatte vige. Men allerede i 1863 var man bleven betænkelig ved de praktiske Følger heraf. For at bøde paa disse, udgav man en Lov, som begunstigede den Aasædesberettigede paa alle hans Medarvingers Bekostning, yngre Brødres saavelsom Søstres.

Den sidst omhandlede Side af Samfundets Økonomi er ganske oplysende for Forholdet mellem Retfærdigheden og Nytten som ordnende Kræfter. Ifølge hvad nys er forklaret, falde de i det praktiske Liv ikke ganske sammen. De ere begge berettigede Hensyn. Der gives vistnok, som før oftere omtalt, nogle Forhold, i hvilke det ene spiller Hovedrollen, samt andre Forhold, i hvilke denne tilfalder det andet Hensyn. Men ethvert af disse Hensyn er altid i nogen Grad tilstede i hvilketsomhelst Forhold og sætter den rette Grænse for de Fordringer, det andet Hensyn gjør. De gribe saaledes altid over i hinanden. Selv i Ordningen af de Institutioner, hvis Formaal er Opnaaelsen af den størst mulige økonomiske Nytte, som f. Ex. Myntvæsenet, dukker Retfærdighedshensynet af og til frem paa en meget iøinefaldende Maade. Enten man skal vælge Guld- eller Sølvmyntfod, hvorvidt man skal slutte sig sammen med andre Lande om et fælles Myntsystem, hvor stor Mynteenhed man skal have, kort en Mængde af de vigtigste af Myntvæsenets Spørgsmaal løses udelukkende efter Hensynet til det i økonomisk Henseende Nyttigste. Grovcourantmyntstykker, som have tabt en vis Del af sin Metalværdi, skulle ophøre at være tvungne Betalingsmidler; thi saafremt en betragtelig Del af den cirkulerende Grovcourant kommer til at bestaa af slidt Mynt, synker dens Kursværdi. Men det er tillige et Retfærdighedshensyn; thi det er uretfærdigt mod en Fordringshaver at paatvinge ham Betaling i Mynt, der, efterat Fordringen stiftedes, har tabt i Godhed. Den, som i god Tro er kommen i Besiddelse af Grovcourant, der saaledes har ophørt at være tvungent Betalingsmiddel, har retfærdigt Krav paa at erholde den indløst af Staten. Det er nemlig det hele Samfund, ikke ham, som bør bære Tabet. Omvendt maa Lovgivningen i Forhold, som i

sine store Træk ordnes efter Retfærdighedens Krav, jevnlig i Enkelthederne tage Hensyn til det praktiske Livs Fordringer, snart med det Udfald, at man fastholder hint ligeoverfor disse[1], snart med det modsatte, at man i nogen Grad bøier sig for dem og lader sig noie med Bestemmelser, som ikke fuldt ud tilfredsstiller noget Hensyn. Er der Spørgsmaal om kontraktsmæssige Forhold, har Lovgivningen jo ofte den Udvei at noie sig med at opstille deklaratoriske Forskrifter, det vil sige saadanne, som kun gjælde, saafremt Parterne ikke have truffet anden Aftale. Disse faa da Frihed til at ordne hvert enkelt Forhold sig imellem, eftersom de finde det tjenligst for sig. Men ogsaa en deklaratorisk Bestemmelse kan blive uretfærdig, nemlig hvis den ene af Parterne ved sin Afhængighed af den anden eller ved sin Underlegenhed forøvrigt er hindret fra at betinge sig andre og for ham retfærdigere Vilkaar end de i Loven opstillede. Isaafald kan Retfærdighed tilsige, at Forholdet ordnes ved præceptorisk, det vil sige ubetinget bindende Lov. Men sætter denne for strenge Vilkaar for den overlegne Part, kan det hænde, at den gjør ham ganske uvillig til at træffe nogen Overenskomst med den underlegne Part, og at den sidste bliver i høi Grad skadelidende herved. Her gjør Nytteshensynet sig paa sin Side gjældende med stor Styrke. Love, som forbyde at tage høiere Rente end fastsat, afgive det klassiske Exempel herpaa.

§ 29. I alt dette viser den historisk tilblevne og især den positive, ved Lov tilblevne Ret en Eiendommelighed, som man pleier at kalde Rettens Kompromisnatur.

Ethvert Samfund maa have en Retsorden; men denne kan aldrig blive helt tilfredsstillende for alle dets Medlemmer eller engang for alle i og for sig berettigede Interesser. Den

[1] Se som Exempler Loven af 29de Juni 1888 om Formuesforholdet mellem Ægtefæller samt Forhandlingerne paa 1ste og 2det nordiske Juristmøde, som vise, hvor store praktiske Betænkeligheder man havde baade ved den Adgang, Loven aabnede til at stifte Særeie, og ved Lovens § 31 om Hustruens Eneret til at raade over Gjenstande, hun erhverver ved eget Arbeide. Et andet Exempel er Lov af 27de Marts 1887 om Retsforholdet mellem Naboeiendomme, se dens Forarbeider og Retstidende 1902, Side 924. Der gives knapt nogen Lov, der opstiller et helt System af Regler om et formueretligt Forhold, uden at den kan anføres som Exempel paa denne Samvirken af Retfærdigheds- og Nytteshensynene.

vil altid lide af Brøst. At opdage disse er meget lettere end at udfinde, hvorledes Samfundet skulde indrettes for at blive ganske fri for enhver Ufuldkommenhed. Rette paa de forhaandenværende Brøst kan man kun stykkevis og efterhaanden. Men selv dette er mangen Gang særdeles vanskeligt. En Institution (f. Ex. Tvangen til at aflægge Vidnes- eller Løftesed) kan ved Siden af visse paatagelige Ulemper undertiden have sin eiendommelige Nytte, og det kan være tvivlsomt, hvorvidt hine opveie denne. Ofte staar Sagen saa, at der er enkelte Samfundsklasser eller Landsdele, som lide under Institutionens Mangler, medens andre høste de Fordele, den bringer, eller at der hersker forskjellige, indbyrdes stridende Anskuelser om, hvad der er gavnligt eller skadeligt, retfærdigt eller uretfærdigt. Striden ender da gjerne med, at de modsatte Interesser eller Anskuelser komme til et Forlig, ved hvilket ingen af dem bliver fuldt tilfredsstillet, men heller ingen helt tilsidesat. Ved et saadant Kompromis formidles Modsætningerne ialfald midlertidigt. Evnen til at finde rimelige Forlig voxer med Samfundets Intelligents. Villigheden til at søge saadanne stiger med dets Medlemmers Følelse af Solidariteten mellem dem. Ethvert saadant Forlig tjener til at berolige Stemningen og aabner Muligheden af at gjøre nye Erfaringer. Kompromisserne i Samfundsordningen kunne lignes med Experimenterne i Naturvidenskaben. Men Lignelsen halter.

Kapitel 24.

Den frie Konkurrence.

§ 1. Handle- og Kontraktsfriheden afføder i al menneskelig Virksomhed, i hvilken Flere deltage for at opnaa samme Øiemed, en mere eller mindre skarp Kappestrid. Den gjør sig særlig bemærket paa Økonomiens Omraade og bliver her sædvanligen betegnet ved Udtrykket den frie Konkurrence[1]. I sine Hovedtræk er den vel kjendt for Alle; men

[1] Hermann, *Staatswissenschaftliche Untersuchungen*, Side 56—60; Roscher, *Grundlagen*, § 91, med en Fylde af litteraturhistoriske Notitser; Wagner, *Grundlegung*, I, §§ 264—266 og 308—323, med en mere systematisk

det lønner sig dog at tage et Overblik over Konkurrencens mange forskjellige Sider. Den er, som det skal vises, en meget indviklet Foreteelse.

Konkurrencen er grundet i en for alle fælles Drift til at tilfredsstille sine Behov paa den bedste og billigste Maade. Den finder Sted, hvor Flere, hver for sig, søge at tilegne sig den største Andel af Naturfrembringelser, som ikke ere tilstede i tilstrækkelig Mængde for dem alle, f. Ex. ved visse Slags Jagt og Fiskeri, ved Nomadernes Kamp om de bedste Græsgange o. s. v. I denne Form af gjensidig Fortrængsel er Konkurrencen en ældgammel Kjendsgjerning. Fornemmelig kommer den dog frem i Byttеøkonomien, altsaa hvor en Flerhed af Personer tiltrænger Hjælp af nogen anden for at opnaa Tilfredsstillelsen og byder ham Vederlag for Hjælpen. Lettest forstaaelig bliver Sætningen, hvis man forestiller sig denne Flerhed enten som Sælgere eller som Kjøbere. Hvor flere Sælgere kappes om at tilfredsstille et bestemt Behov, som gjør sig gjældende hos een eller flere andre Personer, er der en Konkurrence mellem disse Sælgere. De søge alle at faa sine Salgsgjenstande afsatte til en saa høi Pris og saa hurtigt som muligt. Hvis nogen af dem skuffes i sine Forsøg herpaa, kan han finde det fordelagtigst for sig at frembyde sine Varer til billigere Pris, end andre Sælgere forlange. Konkurrencen mellem Sælgerne kan altsaa lede til, at de underbyde hverandre. En modsvarende Konkurrence finder Sted mellem Kjøberne, hvor en Flerhed af saadanne

Litteraturoversigt: Schäffle, *Gesellschaftliches System*, §§ 202—204. Af de nyeste tyske Forfattere: Philippovich, *Grundriss*, §§ 74—76; Kleinwächter, *Lehrbuch der Nationalökonomie*, Kap. I, Afsnit IX; Werner Sombart, *Der moderne Kapitalismus*, II, 423—432. Af engelsk Litteratur: Stuart Mill, *Principles*, Bog II, Kap. IV; Sidgwick, *Political Economy*, Bog III, Kap. II; Nicholson, *Principles*, Bog V, Kap. I—III; Marshall, *Principles*, Bog I, Kap. I, § 4; hans Foredrag i *Report of the British Association for the Advancement of Science*, 1890, Side 890—915, angaar kun enkelte Sider af Emnet; Palgrave, *Dictionary*, Artikler af Prothero og Edgeworth, betitlede *Competition and Custom* og *Competition and Regulation*. Af den franske Litteratur fremfor Alle, Bastiat, *Harmonies Économiques*, Kap. X; Leroy-Beaulieu, *Traité*, Parti III, Kap. IV, Side 624—674; Cauwès, *Cours*, No. 65 og 93—95; Gide, *Principes*, Bog II, Parti II, No. III og IV. Til de læseværdigste Bidrag hører G. Steffen, *Studier öfver lonsystemets historia i England* (1899), II, 297—356.

staar ligeoverfor en Flerhed af Sælgere eller endog kun een eneste Sælger, hvis han og ingen anden har Gjenstande af det attraaede Slags tilsalgs og altsaa har Monopol paa dem. Kjøberne søge at erhverve, hvad de attraa, og det til den billigste Pris. Skuffes nogen i sine Forventninger herom, kan han finde det nødvendigt eller fordelagtigt for sig at byde en høiere Pris, end andre ville give. Konkurrencen mellem Kjøberne kan altsaa lede til, at de *overbyde hverandre*.

Hvor derimod een eneste Sælger staar ligeover for een eneste Kjøber, saa at ingen af dem kan faa solgt til eller kjøbt af nogen Anden, er der ingen umiddelbar Konkurrence mellem dem, men vel en Interessekamp. Hvorvidt nogen Omsætning her kommer istand og paa hvilke Vilkaar, beror paa hver af Parternes Trang, Lyst og Evne til at afslutte Overenskomsten. Staar en Flerhed af Sælgere ligeoverfor en Flerhed af Kjøbere, er der heller intet umiddelbart Konkurrenceforhold mellem begge Grupper; thi Sælgernes og Kjøbernes Interesser gaa i modsat Retning. Hine ville sælge dyrt, disse kjøbe billig. Udfaldet af de to Gruppers Interessekamp beror ligeledes paa Forholdet mellem begge Parters Trang, Lyst og Evne til at komme hinanden imøde. Men Kampen lettes for enhver af Grupperne derved, at den anden Gruppes Medlemmer konkurrere med hverandre.

§ 2. Konkurrencen er stedlig begrænset til et videre eller snævrere Omraade, nemlig til det, paa hvilket de der forekommende eller producerede Omsætningsgjenstande kunne finde Afsætning, altsaa til deres Marked. Dette kan for visse Slags Gjenstandes Vedkommende være meget lidet, enten fordi de bedærves let og hurtigt, eller fordi de ikke taale høie Transportomkostninger, eller fordi de ikke kunne flyttes, hvilket gjælder om det vigtigste af alle Slags materielle Omsætningsgjenstande, de faste Eiendomme. Menneskene kunne reise hele Jorden rundt. Søfolkene gjøre det; men endog i et Land som Norge, hvorfra Udvandringen er saa stor, nære dog de fleste Arbeidere overveiende Betænkeligheder ved at søge midlertidig Beskjæftigelse eller nyt Hjem i fremmede Lande. Tilstrømningen fra Bygderne til indenlandske Byer er vistnok, især i visse Aar, meget betydelig. Tilbagestrømningen fra disse til hine derimod altid meget svag, i det Hele taget

maa det siges, at Arbeidskraften hører til de mindst bevægelige Omsætningsgjenstande. Arbeidsmarkedet er snævert og Arbeidernes indbyrdes Konkurrence saaledes indskrænket til et stærkt begrænset Omraade, skjønt nu langtfra i samme Grad som før.

§ 3. Konkurrencen kan dreie sig om Gjenstande af hvilkensomhelst Art: faste Eiendomme, Formuesrettigheder og Fordringer, Forbrugsgjenstande og rørlige materielle Produktionsmidler saavelsom om ethvert Slags Arbeidsydelser. Men Konkurrencen maa i første Haand dreie sig enten om en bestemt Gjenstand eller om et Slags Gjenstande, der fuldstændigt tilfredsstiller samme Slags Behov, saa som Tilfældet er med hvert enkelt Exemplar af samme Bog. Eller den maa iallfald dreie sig om Gjenstande, som tilnærmelsesvis tilfredsstille samme Slags Behov, saaledes at de i nogen Grad kunne træde i Stedet for hverandre. Som Exempel paa deslige, saakaldte Substitutionsgoder kunne nævnes de forskjellige Kornsorter. Rug eller Havre kan bruges i Stedet for Hvede. Ligeledes halvuldne Varer i Stedet for heluldne. For visse Behov er det ene Slags af saadanne Varer omtrent ligesaa godt som det andet. Afsætningen af det ene Slags paavirker Afsætningen af det andet Slags. Om begge disse, hinanden erstattende Slags Varer er der indbyrdes Konkurrence saavel mellem Sælgerne som mellem Kjøberne.

Producenterne af uldne eller halvuldne Varer konkurrere ogsaa med Producenterne af Bomuldsvarer, disse med dem, som producere linnede Varer. Men Textilfabrikernes Driftsherrer konkurrere ikke som Sælgere i første Haand med dem, som producere Metalvarer, Fødemidler, Brændsel og deslige. Paa lignende Maade forholder det sig med Arbeiderne. Simple Arbeidere, som befinde sig paa samme Sted, konkurrere med hverandre, men ikke med de for et særskilt Fag oplærte Arbeidere. Disse konkurrere med hverandre inden sit eget Fag, men ikke i de for dem fremmede Fag. Skomagere konkurrere ikke med Bagere, Fabrikarbeidere ikke med Matroser, Musikere ikke med Malere o. s. v. Standser man tagttagelsen af de økonomiske Livsforhold paa dette Punkt, fremtræder det produktive Samfund som opløst i en Mængde Grupper, der i deres Erhvervsvirksomhed ikke kon-

kurrere med hverandre, medens der mellem hver enkelt Gruppes Medlemmer finder en indbyrdes Konkurrence Sted[1].

§ 4. Ser man nærmere til, viser det sig dog, at de alle konkurrere med hverandre paa forskjellige Maader. Driftsherrerne behøve allesammen Kapital, og de fleste trænge mere Kapital, end de selv eie. Endog om de i forskjellige Bedrifter anbragte specialiserede Kapitalgjenstande er der Konkurrence, nemlig forsaavidt de kunne overføres fra en Bedrift til en anden. Herom mere senerehen. Om den forhaandenværende Udlaanskapital konkurrere ikke blot laantrængende Driftsherrer, men ogsaa Alle, som tiltrænge Konsumtionskredit. Omvendt konkurrere Eierne af Udlaanskapitaler om at faa anbragt disse hos hvemsomhelst paa den sikreste og mest lønnende Maade, uanseet om de drive nogen Erhvervsvirksomhed og isaafald hvilken. Af alle Slags Gjenstande er det derfor den i Form af Penge, Pengerepræsentativer eller Pengesurrogater tilstedeværende Kapital, hvorom der er almindeligst og mest udbredt Konkurrence. Ikke saa at forstaa, at der blot er eet eneste Pengemarked; men der er et Verdensmarked for Penge, af hvilket de utallige lokale Markeder ere mere eller mindre afhængige. Paa lignende Maade forholder det sig med Verdensmarkedet og de lokale Markeder for Korn, for Kaffe, for Sukker, for de forskjellige Slags Metaller og andre Gjenstande, der bringes tilsalgs hele Verden over. Inden ethvert af disse Markeder finder der en Konkurrence Sted, som i anden Haand paavirkes af Konkurrencen i de øvrige Markeder, paa hvilke samme Slags Gjenstande omsættes.

§ 5. Men Konkurrencen breder sig ogsaa forøvrigt i vide Kredse. Den gjør sin Indflydelse gjældende ikke blot, som ovenfor paavist, umiddelbart, men ogsaa middelbart, gjennem Sidevirkninger, som nu skulle forklares.

De forskjellige Næringsveie have fælles Kundekredse. Intet Menneske noies med, hvad en enkelt Næringsvei producerer. Endog den Klasse af Arbeidere, som lever under

[1] Det er Cairnes, som i sine *Principles*, P. I. Kap. III, § 5 særlig har fæstet Opmærksomheden herpaa og udviklet Kjendsgjerningens Betydning for Prislæren. Jfr. Leroy-Beaulieu, *Traité*, II, 345–348, hvor han i det Væsentlige slutter sig til Cairnes's Tanke. Spiren til denne er ældre, se Stuart Mill, *Principles*, Bog II, Kap. XIV, § 2.

de tarveligste Livskaar, benytter Huse, Bohave, Klæder, Fodemidler og Nydelsesmidler af mange Slags, hvilke i et Samfund, hvor det produktive Arbeide er delt, frembringes i mange forskjellige Slags Næringsveie. End mere gjælder dette om de velstaaende Klassers Forbrugsgjenstande. Men hverken nogen enkelt Samfundsklasses eller det hele Samfunds Kjøbelyst og Kjøbeevne ere ubegrænsede eller uforanderlige Størrelser. Vi skulle ikke opholde os ved Forandringerne i Kjøbelysten. For dens Vedkommende er det nok i Forbigaaende at nævne, at den afhænger blandt Andet af Aarstiderne og Moderne. Hvad vi her særligen have at gjøre opmærksom paa, er, at det enkelte Individs, den enkelte Samfundklasses og det hele Samfunds Kjøbeevne er stærkt begrænset, nemlig ved Mangel paa Evne til at give Sælgerne Vederlag. De allerfleste Mennesker maa lade sig nøie med at kjøbe meget mindre, end de ønske. Hvad de kjøbe, beror for det Første paa Størrelsen af deres Indtægt, dernæst paa deres Behov og hvilke Slags Gjenstande de tiltrænge for at kunne tilfredsstille disse, samt endelig paa disse Gjenstandes Priser. De menneskelige Behov ere altid i nogen Grad elastiske, og Forbrugerne have derfor altid nogen og ofte meget stor Frihed i Valget af sine Tilfredsstillelsesmidler. Under forøvrigt lige Omstændigheder kjøbe de nødigst de dyreste, helst de billigste Omsætningsgjenstande. Men de kunne være nødte til at kjøbe de dyrere. Isaafald kan eller vil deres Evne til at kjøbe de billigere formindskes. Sætningen er klar for hvert enkelt Individs Vedkommende. Selv hvor Individets Indtægt er uvis, er den altid begrænset. Det anvender den først og fremst til Dækkelse af sine mest paatrængende Behov. Overskuddet, men heller ikke Mere, kan Individet anvende efter Forgodtbefindende. Det indretter sin Husholdning saaledes, at det efter sit Skjøn faar mest for Pengene, snart ved Indkjøb af Eet, snart af et Andet. Det Samme gjør den Gruppe, til hvilken Individet hører, og tilsidst det hele Samfund.

Herved er sagt, at de forskjellige Slags Gjenstandes Producenter konkurrere med hverandre om, hvor stor Andel de skulle erholde af deres fælles Kunders samlede Indtægt. Kunne Fiskerne skaffe megen og billig Fisk, voxer Forbru-

get af dette Fødemiddel, og herved formindskes lettelig Efterspørgselen efter det andet animalske Fødemiddel, Kjødet. Omfatter Producenternes Kundekreds det hele Samfund, saa kappes de med Producenterne af alle andre Slags Forbrugsgjenstande om at faa de størst mulige Andele i den hele Samfundsindtægt. Det hyppigst omtalte Tilfælde af dette Slags frembyder Kornmarkedet. Stiger Kornet, medtager Udgiften til Brødføden en stigende Del af Forbrugernes Indtægt. Selv om de i nogen Grad indskrænke sit Forbrug af Mel og Brød, maa de gjerne i endnu stærkere Grad indskrænke sine Indkjøb af Overflødighedsartikler, medens de for at erstatte sit Behov af Korn udvide sit Forbrug af Poteter. Her opstaar altsaa en vidtforgrenet indirekte Konkurrence mellem Producenterne af de forskjellige Forbrugsartikler.

Alt dette skal blive nærmere udviklet i Kapitlet om Grænseværdilæren.

At en saadan middelbar Konkurrence kan finde Sted og være af Betydning for Samfundets Økonomi, er ubestrideligt. Men Forudsætningen maa være, at den Forandring i de økonomiske Forhold, som fremkalder den middelbare Konkurrence, har en vis Styrke og Udbredelse. Ellers ville dens Sidevirkninger hurtigen tabe sig. Udenfor en snæver Kreds ville de let støde paa modsatte Kræfter, som standse dem[1]. Kastes en Sten i et stillestaaende Vand, sættes dets Overflade i bølgeformige Bevægelser rundt om det Punkt, hvor Stenen faldt ned; men disse Bølger formindskes efterhaanden, jo mere Afstanden fra dens Midtpunkt forøges, og blive tilsidst umærkelige. Dette viser sig især, hvis det blæser. Billedet er forslidt, men høist oplysende for Bevægelserne i det økonomiske Samliv.

[1] Webb, *Industrial Democracy*, Side 740—749, tillægger den middelbare Konkurrence Betydning ogsaa for den internationale Handel. Jo mere en indenlandsk Næringsvei forøger Exporten af sine Produkter, desto mindre Afsætning ville andre indenlandske Exportvarer efter Webbs Mening faa i Udlandet. Thi dettes Kjøbeevne er en begrænset Størrelse (Side 743—744). Paa Norges Udførsel er denne Tanke vistnok lidet anvendelig. Om Norges udenlandske Fragtfart udvides, vil dette neppe have nogen trykkende Indflydelse paa Afsætningen af dets Trælast, Fisk og Is. En anden Sag er det, at Afsætningen kan trykkes af, at Fragterne stige.

§ 6. Den umiddelbare Konkurrence, som finder Sted i et bestemt Marked og til given Tid, bevirker, at Prisen paa samme Slags Omsætningsgjenstande der og da maa blive den samme, naar de sælges i samme Mængde og paa samme Vilkaar. Ingen Kjøber vil give en Sælger mere for en Gjenstand, naar han ved, at han uden større Ulejlighed kan faa kjøbt den billigere hos nogen anden. Thi i Regelen er det ham ligegyldigt, af hvem han kjøber, naar kun Omsætningsgjenstanden er at faa ligesaa god hos den ene som hos den anden Sælger. Denne Sætning kaldes derfor i den engelske Litteratur *The law of indifference*. Det er denne Konkurrence, man har kaldt den kommercielle eller merkantile.

§ 7. Men Konkurrencens Gjenstande, Vilkaar og Former forandre sig idelig.

Produktionstekniken udvikler sig. Herved sættes man istand til at frembringe nye, bedre eller billigere Tilfredsstillelsesmidler, i mange Tilfælde ogsaa til at paaskynde Produktionsprocessen, altsaa at faa Produkterne færdige inden kortere Tid. Kreditvæsenets Udvikling bringer i det Store taget den forhaandenværende Kapital over paa de virksomste Hænder. Samfærdselsmidlerne udvikles og føre Mennesker, Varer, Penge, Efterretninger og Ideer frem hurtigere og i videre Kredse. Almendannelsen stiger og udbredes, ligesaa Fagdygtigheden. Folkemængden stiger, med den tillige Forbruget. Ligeledes stige Fordringerne til Livet. Ved disse Bevægelser forandres Konkurrencens Gjenstande, Betingelser og Former. Men Bevægelserne foregaa for en stor Del gjennem en Konkurrence mellem de i dem Interesserede. Konkurrencen skaber sig forsaavidt sine egne Formaal og Vilkaar.

Driftsherrerne, de, der blive Eiere af Produkterne og altsaa producere for egen Regning, tilegne sig og anvende de nye Forbedringer i Produktionsvirksomheden. De planlægge og istandbringe de nye Anlæg. De gjøre dette i Haab om derved at erhverve foroget Indtægt. Men de gjøre det i Konkurrence med hverandre og med de gamle Anlæg. Hvis Driftsherrerne i en vis Produktionsgren i Forhold til deres gjennemsnitlige Dygtighed og Kapital tjene bedre end i andre Næringsveie, ville mange af dem udvide sin Bedrift, og nye

Driftsherrer ville komme til at optage Konkurrencen med dem. Denne Næringsvei suger da til sig mere Kapital og mere Arbeidskraft. Der vil i den blive produceret og frembudt tilsalgs en større Mængde Gjenstande end før, og Priserne paa dem ville da lettelig komme til at falde. Følgen heraf bliver, at Driftsherregevinsten i denne Næringsvei efterhaanden vil synke til Jevnhøide med Driftsherregevinsten i andre Næringsveie, eller endog derunder. Hvis derimod omvendt en vis Næringsvei har holdt sig lavt, vil denne blive skyet af Enhver, som er istand til at vælge sig en bedre Næringsvei, medens de i hin allerede sysselsatte Driftsherrer ville være fristede til, saavidt muligt, at indskrænke sin Virksomhed. Og dette vil vare, indtil Produktionen bliver utilstrækkelig for Behovet, saaledes at Produkternes Pris igjen stiger og bringer Driftsherrerne normal Gevinst.

En lignende Udjevning vil finde Sted i Arbeidskraftens Fordeling mellem de forskjellige Slags Bedrifter og mellem Lønningerne i de forskjellige Slags Arbeider.

Naar den opvoxende Ungdom skal vælge sin Livsgjerning og uddanne sig for denne, tager Enhver vistnok stærkt Hensyn til sin Lyst og sine Evner. Mange vælge under Foranledning af alskens ydre Omstændigheder sine Forældres Levevei. Men Nutidens Forhold bringe det med sig, at Enhver mere og mere spørger efter, hvilken af de for ham mulige Veie der lønner sig bedst. Er Arbeidslønnen i et vist Fag høi, ville flere unge Mænd og Kvinder uddanne sig for og søge Sysselsættelse i det, saafremt de have Adgang og Lyst dertil. Omvendt vil et Fag, hvori Arbeidslønnen er lav, blive skyet. De, som ere sysselsatte deri, ville, om muligt, søge Plads i andre Slags Bedrifter. Men for dem er en saadan Overgang ofte yderst vanskelig.

Næsten alle de nu omhandlede Forandringer i Konkurrenceforholdene tage sin Tid, der stundom kan være meget lang.

Bevægelserne i Pengemarkedet kunne vistnok foregaa i en Fart. Nye Varemarkeder kunne undertiden aabne sig temmelig snart, f. Ex. ved Tilendebringelsen af en stor Krig. Som oftest ere de allerede anlagte industrielle Anlæg istand til at producere en større Varemængde i Markedet saa hurtigt,

som Raastoffet kan tilveiebringes. Det hænder ikke sjelden, at henved Halvdelen af Storbritanniens Masovne ere ude af Drift. Træforædlingsanlæggene i Fredrikstad og Omegn kunne levere meget større Mængder Produkter, end de gjøre. Men Tilfældet kan ogsaa være, at der maa nye Anlæg til, forat Konkurrencen skal stige. Er der Mangel paa Arbeidere, maa saadanne enten indføres fra Udlandet, hvilket er forbundet med store Vanskeligheder, eller de maa opfødes inden Landet, oplæres og opøves, hvilket i ethvert Fald kræver Aar.

Udjevningen af Driftsherregevinsterne i de forskjellige Slags Bedrifter og Udjevningen af Lønningerne for de forskjellige Slags Arbeidsydelser bliver desuden, som en mere indgaaende Undersøgelse vil vise, aldrig ganske fuldstændig. Men det lader sig ikke miskjende, at der er Bestræbelser tilstede, hvis Maal er en regelmæssigere Fordeling af de produktive Virksomheders samlede Udbytte mellem de i disse Virksomheder delagtige Personer i Forhold til deres effektive Andel deri. Disse Bestræbelser gjøre sig i et frit økonomisk Samliv gjældende gjennem en Konkurrence, som man er begyndt at kalde den industrielle.

Medens altsaa den kommercielle Konkurrence finder Sted mellem Sælgerne af samme Produkt og bevirker en Udjevning af dettes Priser, finder den industrielle Konkurrence Sted mellem Producenter af forskjellige Slags Produkter og tilveiebringer et regelmæssigt Forhold mellem Produktionsopofrelserne og deres Godtgjørelser[1].

§ 8. I økonomisk Henseende er det fordelagtigst at være fri for umiddelbar Konkurrence med Andre eller ialfald at staa under saa lidet Tryk af denne som muligt.

Størst Betryggelse i saa Henseende kan Lovgivningen give. Den kan tillægge en enkelt Person eller en vis Klasse Personer Eneret til at producere eller sælge visse Slags Gjenstande, f. Ex. Apothekervarer, eller til at udføre visse Slags Tjenester eller Forretninger, f. Ex. at være Sagfører eller at udstede Pengesedler. Eller den kan give Nogen et Privilegium

[1] Sidgwick, *Principles of Political Economy*, Introduction, Kap. I, § 1. Palgrave's *Dictionary*, Artikelen *Competition and Custom*, samt Pantaleoni, *Pure Economics*, Side 197, Anm. 2.

paa at faa kjøbt visse Slags Gjenstande til gjængse Priser, saasom det Privilegium, vore Bergværker indtil 1816 havde paa at forlange visse Slags inden en vis Circumferents faldende Skovprodukter leverede til en vis Pris. Herhen høre ogsaa de legale Forkjøbsrettigheder samt Aasædesretten.

Men der gives desuden Tilfælde, i hvilke en lignende Betryggelse mod Konkurrence fra Andres Side kan finde Sted paa Grund af Tingenes egen Magt. Man kalder det gjerne et naturligt Monopol. Som Gjenstand for et saadant kunne nævnes visse Slags naturlige Mineralvande, f. Ex. Carlsbader, der blot kunne faaes fra en bestemt Kilde eller flere saadanne, som tilhøre samme Eier. Han har et faktisk Monopol paa saadant Vand. Hertil høre visse fine Vine, som blot kunne faaes af Druer fra en bestemt Eiendom. Endvidere enhver fast Eiendom af saa enestaaende Art, at ingen anden kan træde i dens Sted. Faktisk Monopol nyder Enhver, som paa Grund af Produktionshemmeligheder eller personlige Egenskaber er istand til at frembringe Ting eller yde Tjenester af saa eiendommelig Art, at ingen Anden kan gjøre ham det efter. Ligeledes naar han har erhvervet sig et saadant Navn hos Forbrugerne, at en Del af disse kun vil have hans Produkter af et vist Slags eller ialfald betale dem med høiere Priser. Faktisk Monopol skaffer endvidere Enhver sig, som er istand til at producere et vist Slags Gjenstande med saa lave Produktionsomkostninger, at han kan undersælge alle Andre, og som virkelig benytter sig af sin økonomiske Overlegenhed til at drive sine Konkurrenter ud af Markedet, saa at han bliver eneraadig paa dette.

Hvor Flere staa i umiddelbart Konkurrenceforhold til hverandre, kan Kappestriden blive saare ufordelagtig for dem, idet Priserne paa deres Produkter derved trykkes ned til et Lavmaal, der levner dem liden eller ingen Fortjeneste. Herpaa søge de ofte at bøde ved at slutte sig sammen i Foreninger, som enten hemme den overdrevne Konkurrence eller endog helt ophæve denne. De enes undertiden om, at Ingen af dem skal sælge under en vis Pris, som giver rimelig Fortjeneste. Eller de indskrænke sin samlede Produktion, idet de slutte en Overenskomst, ved hvilken ethvert Medlem af Foreningen forpligter sig til i Aarets Løb ikke

at producere mere end en vis Mængde. Eller de slaa sine Bedrifter sammen for at drive Produktionen efter fælles Plan og for fælles Regning.

Friheden til at danne saadanne Foreninger kan altsaa lede til at indskrænke eller ophæve den frie Konkurrence. Man ser da Exempel paa, at en saadan Forening for at vinde Eneherredomme i Markedet undersælger sine svagere Medkonkurrenter, indtil disse maa standse sin Bedrift eller indtræde i Foreningen. Isaafald ophæver den frie Konkurrence sig selv, idet den skaber et faktisk Monopol.

§ 9. Alle disse Indskrænkninger i den frie Konkurrence spille en meget betydelig Rolle i det økonomiske Samliv. Der gives endog dem, som mene, at deres Betydning overveier den frie Konkurrences. Webb[1] paaberaaber sig her for det Første den Mængde af monopoliserede Virksomheder, der ere opkomne og alene kunne opkomme derved, at Driftsherrerne have faaet offentlig Bemyndigelse til at expropriere den Grund, paa hvilken de drives, eller at benytte offentlig Grund i saadant Øiemed. Til dem høre først og fremst Jernbanerne. De fleste Jernbaner staa uden Konkurrence med hverandre. Nye Jernbaner mellem Steder, som allerede ere forbundne med hverandre, blive ikke anlagte. De gamle Jernbaner have saaledes et faktisk Monopol. Det Samme kan siges om Sporveiene i en Stad, om offentlige Telegrapher, Vandværk og Gasværk. Webb anslaar den i saadanne Anlæg i Storbritannien og Irland anbragte Kapital til omtrent en Fjerdedel af hele Nationalkapitalen.

Dernæst paaberaaber han sig Patentlovgivningen. Der gives, siger han, neppe nogen betydelig Fabrikant, uden at han har et Patent, som i en eller anden Henseende beskytter ham mod Konkurrence. Vel varer Patentretten efter den engelske Lovgivning kun 14 Aar. Men ofte udfinder Patenthaveren en ny Forbedring i Patentet inden Udgangen af hine Aar. Han tager da nyt Patent paa denne Opfindelse og faar herved ny Beskyttelse i lignende Tidsrum.

Endvidere Firma- og Fabrikmærkelovgivningen. Den tillægger en Producent udelukkende Ret til at benytte sit Firmanavn

[1] Webb, *Industrial Democracy*, Side 678—689.

og forbyder Andre at anbringe hans Fabrikmærke paa deres Produkter. Denne Lovgivning tjener altsaa dem, hvis Produkter have vundet Anseelse blandt Forbrugerne, til Beskyttelse mod Konkurrence og danner derfor nødvendig Forudsætning for den stærke Reklame, der nu drives til Anbefaling af de med Producentens Navn eller Mærke specificerede Artikler. Denne Beskyttelse forstærkes gjennem et vist Slags Salgskontrakter *(ironclad contracts)*, der siges at være komne i udstrakt Brug, men hidtil ere omtrent ukjendte hos os. Fabrikanter af meget efterspurgte nye Artikler sælge kun til Grossister, som under Tvang af fastsat Bod forpligte sig til ikke at sælge dem under den bestemte Grossistpris, og som kun maa sælge til Butikhandlere, der paa samme Maade forpligte sig til at holde den i Kontrakten fastsatte Detailpris.

Endelig omtaler Webb, dels at Enkeltmænd drive sin Bedrift i uhyre Maalestok, saasom de store Varemagaziner, dels at Aktieselskaber og andre Foreninger stræbe at skaffe sig faktiske Monopoler.

At betragte Forholdet mellem Producenter og Konsumenter, mellem Kapitalister, Aandsarbeidere og Kropsarbeidere som bygget paa en Omsætning mellem frit konkurrerende Individer er derfor, siger Webb, praktisk taget, en ganske forældet Anskuelse. Vil man danne sig en rigtig Opfatning af det nuværende Samfund, maa det tages som en Verden af mere eller mindre gjennemførte Monopoler: legale Monopoler, faktiske Monopoler, hidrørende fra Udnyttelser af Forbrugernes Fordomme, endelig og ikke mindst Monopoler, bevidst fremkaldte ved stiltiende eller udtrykkelig Sammenslutning af alle konkurrerende Interesser.

Denne Skildring er nu langt fra at passe paa vort Land, og vi mistænke, at den selv for Storbritanniens Vedkommende er overdreven. Ialfald kan det ikke være tvivlsomt, at de legale, naturlige og kunstige Monopolers Betydning er mindre og Konkurrencen i det Hele nu er friere end nogensinde før[1].

[1] Dette er Nicholsons Opfatning, se hans *Principles*. III. Side 206—207.

§ 10. Den personlige Handlefrihed, som er den frie Konkurrences første Betingelse, aabner Enhver fri Adgang til at vælge den Livsgjerning, der efter hans Opfatning, Tilbøielighed, Evner og ydre Forhold passer sig bedst for ham, og i hvilken han altsaa venter at kunne naa saa langt som muligt frem mod det Maal, han sætter sig, hvilket Maal kan være et ganske andet end at erhverve Velstand. Han kan gribe feil baade i Valget af Maal og Midler. Men sikkert er det, at Valget i begge Retninger dog i Almindelighed helst bør overlades ham selv, hvis han er kommen til Skjels Aar og Alder. Til hvilket Slags Virksomhed han har mest Lyst, det ved han alene selv. Intet er da rimeligere, end at han faar Lov til at forsøge, om han duer til den; thi saalænge han ikke har prøvet sig, ere Andre mindst lige saa udsatte for at dømme urigtigt derom. Valgfriheden bør alene indskrænkes for Virksomheder, hvis Udøvelse af Ukyndige kan skade Andre. Udenfor disse Tilfælde blive Indskrænkninger i Valgfriheden uretfærdige.

De blive i Almindelighed ogsaa økonomisk skadelige.

Den, der sætter sig Velstand som Maal, vælger den Erhvervsvirksomhed, af hvilken han lover sig den største Indtægt. Under fri Konkurrence kan han anvende sine Aandsevner, sin physiske Arbeidskraft og sine Eiendele i den Næringsvei, han finder mest lønnende for sig. Friheden medfører den største Opfordring for ham til at benytte sine produktive Kræfter saa godt og saa hensigtsmæssigt som muligt. Dette leder til, at Produktionen voxer og med den Producenternes Evne til at danne ny Kapital, hvilket igjen betinger en yderligere Forøgelse af Produktionen. Med Kapitalen voxer under den frie Konkurrence ogsaa Krediten.

Produktionen er i Løbet af det 19de Aarhundrede, og fornemmelig i dets sidste Halvdel, stegen overordentlig baade i Mængde og Mangfoldighed, ikke blot absolut, men ogsaa i Forhold til Folkemængden. Dette er jo en vitterlig Sag; men saadanne Almensandheder trænge til at indprentes, og det vil derfor være værdt at nævne enkelte Kjendsgjerninger, som vise, i hvilken Grad dette har været Tilfældet med visse Slags Gjenstande af høi Betydning for Samfundets Velvære. Som Eksempel nævne vi først de Metaller, der ere de vigtigste Midler

for Produktionen, Jern og Staal. I den civiliserede Verden udvandtes der i Aaret 1800 af Jernmalm kun 2 Mill., i 1900 derimod 90 Mill. Tons. Af Rujern blev der i 1800 produceret 825 000 Tons, i 1900 derimod 41 Millioner. Efterat Bessemer havde begyndt at omdanne Staalproduktionen, steg denne fra 420 000 Tons i 1865 til 27 Millioner i 1900[1]. Forbruget af raa Bomuld regnes i de sidste to Trediedele af det 19de Aarhundrede at være steget til det Tidobbelte[2]. Verden producerede i 1880 omtrent 854 Mill. Kg. Uld, i 1900 derimod 1100, altsaa henimod 30 % mere[3]. Sukkerproduktionen steg fra 200 000 Tons i 1850 til 6 Millioner Tons i 1900[4].

Som Bevis paa Frihedens store Vigtighed for Produktionen fremhæves ofte, hvor stærkt den anspore Opfindsomheden. Lykkes det Nogen at gjøre en teknisk Opfindelse, som er af virkelig Betydning for Næringslivet, og han forstaar sin egen Interesse, høster han i Almindelighed tilsvarende Fordel deraf enten ved at bruge Opfindelsen i egen Bedrift, eller, som oftest sker, ved at sælge den. Enkelte Opfindere have herigjennem skabt sig uhyre Formuer, f. Ex. Singer ved sin Symaskine, Bessemer ved Stobestaalsmethoden, Nobel ved Dynamiten. Dette lokker til Efterligning, især efterat man har faaet Adgang til at tage Patent paa Opfindelsen[5].

§ 11. Som allerede paavist, bevirker den industrielle Konkurrence, at den økonomiske Virksomhed rettes paa Frembringelsen af de Slags Gjenstande, som antages at lønne sig bedst. Heri ligger en stor Betryggelse for Samfundets Forsyning. Vides det, at der paa et vist Marked er lønnende Afsætning at faa for et vist Slags Produkter, saa sorge Producenter og Handelsmænd, saavidt det staar i menneskelig Magt, for, at tilstrækkelig Forsyning fremkommer i betimelig Tid.

Hvilken Betydning denne Regelmæssighed i Produktionen

[1] Efter Sundbärg, *Statistiska öfversiktstabeller*, 1901, Side 274—278.

[2] Conrads *HWB*, II, Side 508.

[3] Sammesteds VII, Side 880.

[4] Sammesteds VII, Side 1001.

[5] I ethvert af de store Kulturlande udtages der hvert Aar 20 à 30 000 nye Patenter, Conrads *HWB*, Artikelen *Patentrecht*.

og Omsætningen har, viser sig paa en særdeles indlysende Maade i de store Stæders Forsyning. London med sine 6½ Million Indvaanere forlanger hver Dag uhyre Mængder af alle Slags Varer lige fra de uundværligste Livsmidler til de mest udsøgte Luxusartikler. Kom ikke de attraaede Mængder i rette Tid, vilde der opstaa Forvirring, upaaregnet Udgift, Utilfredshed og Nød. Ingen offentlig Autoritet drager Omsorg for, at den regelmæssige Forsyning skal finde Sted. Den er helt og holdent overladt den private Foretagsomhed, og under Konkurrencens Ledelse og Tryk fremskaffer denne private Virksomhed med stor Regelmæssighed Alt, hvad Forbrugerne begjære og kunne betale.

§ 12. Midlerne til at tilfredsstille menneskelige Behov bringes under den frie Konkurrence frem ikke alene i større Mængder og med større Regelmæssighed, men ogsaa for billigere Priser.

Under Teknikens Udvikling og en stedse hensigtsmæssigere Ordning af Produktionen frembringes samme Mængde Produkter med mindre Opofrelser end før, og forsaavidt ikke Naturen lægger stigende Hindringer i Veien, ville Produktmængderne som oftest kunne forøges i stærkere Forhold end Produktionsopofrelserne. Man vil ved Anvendelsen af dobbelt saa store Produktionsomkostninger kunne producere mere end dobbelt saa stor Mængde Produkter, ofte endog det Mangedobbelte. Vindingen herved tilfalder fra først af den eller de enkelte Driftsherrer, som ved hurtig og heldig Tilegnelse af de nye Methoder gaa i Spidsen for Fremskridtet. Men under fri Konkurrence ville stedse Flere følge i deres Fodspor. Mængden af de frembragte Gjenstande vil stige og deres Priser som Følge heraf falde.

At den frie Konkurrence skaffer Forbrugerne, hvad de behøve, for billigere Priser, end de maatte give, hvis Konkurrencen var udelukket eller indskrænket, er til Fordel for alle, især for de fattige Klasser af Forbrugere. Det er denne Virkning, som snarest og stærkest tiltrækker sig Opmærksomheden, og som især har skaffet den frie Konkurrence Tilhængere. Men denne Virkning har sine betænkelige Sider. Den Konkurrence tvinger Driftsherrerne til at sælge billigst muligt, driver den dem ogsaa til at indskrænke sine

Produktionsomkostninger, kjøbe de fornødne Raastoffe billig, spare Renter og Arbeidsløn, indrette sin Drift paa hensigtsmæssigst Vis, udfinde eller tilegne sig nye og bedre tekniske Fremgangsmaader. De aabne sig nye Markeder for sine Produkter, hvilket sætter dem istand til at producere i større Maalestok og billigere. Kappestriden mellem de i samme Næringsvei sysselsatte Driftsherrer leder til stadige Fremskridt i alle disse Retninger.

At den økonomiske Frihed og Konkurrencen skaffer Samfundet dets Forbrugsartikler for billigere Priser, end det maatte give, om Konkurrencen var udelukket eller indskrænket, er i og for sig en Fordel, især for de fattigere Forbrugere. Det er denne Virkning af Konkurrencen, som snarest og stærkest har tiltrukket sig Opmærksomhed og skaffet den Tilhængere.

Men dette er kun den ene Side af Forholdet. Kappestriden mellem de i samme Fag sysselsatte Arbeidere driver dem til at gjøre sig den mest mulige Flid for at opnaa den størst mulige Løn eller til at underbyde hverandre. Her kommer man ind paa den frie Konkurrences saareste Punkt.

§ 13. Dersom alle Baand paa Handle- og Kontraktsfriheden vare overflødige, vilde Anarkismen have Ret. Hvis ingen andre Indskrænkninger tiltrængtes end de, der ere nødvendige for at hævde Alles lige retlige Frihed, vilde Individualismen have Ret. Inden de ved disse Indskrænkninger afstukne Grænser vilde da Enhver have fuld Ret til at handle og slutte retlig bindende Kontrakter. Men Erfaring viser, at den Samfundstilstand, som udvikler sig under en saadan Frihed, er langt fra at være ideal. Den har sine dybe Skyggesider.

Fuldt ud tilfredsstiller den hverken de politiske Interesser, det praktiske Hensigtsmæssighedshensyn eller Ethikens Fordringer.

Striden med de politiske Interesser fremkaldes derved, at den civiliserede Verden er delt i forskjellige Stater, af hvilke enhver, saalænge den overhovedet holder paa sin politiske Selvstændighed, søger at hævde ikke blot denne, men ogsaa sin økonomiske Uafhængighed og Styrke. Under fri international Konkurrence udsætter det i saa Henseende sva-

gere Land sig for at se sine Næringsdrivende ligge under ligeoverfor de Næringsdrivende i andre Lande, hvis naturlige Hjælpemidler ere større, eller som befinde sig paa et høiere økonomisk Udviklingstrin. Heraf opstaar Striden mellem Frihandelen og Beskyttelsessystemet. Spørgsmaalet frembyder særegne Sider og droftes bedst i anden Forbindelse. Hvad vi paa dette Sted skulle omhandle, er saaledes kun de øvrige, ved den frie økonomiske Samvirksomhed klæbende Brøst.

§ 14. For vi gaa over hertil, skulle vi nærmere forklare det allerede forelobigt berørte Forhold mellem Konkurrencen og Interessekampen.

De Fordele, der følge med den økonomiske Frihed, komme umiddelbart Individet tilgode. For Samfundet bliver Friheden frugtbringende væsentlig ved Konkurrencen. Uden denne vilde Produktionen hverken blive større eller regelmæssigere, ei heller Priserne billigere. De Samfundsonder, der ledsage Friheden, blive ofte lagte den frie Konkurrence tillast[1]. Denne Opfatning er rigtig, forsaavidt angaar den i forrige Paragraph omtalte politiske Side af Forholdet, men ikke forsaavidt angaar de ethiske og blot økonomiske Sider. Der maa skjelnes mellem Konkurrencen og den Kamp mellem de forskjellige Individers modsatte Interesser, der finder Sted paa det af Retsordenen ubundne Omraade. Denne Interessekamp kan, som allerede paapeget, forekomme, ogsaa hvor der slet ingen Konkurrence er paa nogen af Siderne.

Det er Spliden mellem de modsatte økonomiske Interesser, der i Virkeligheden affoder de Samfundsonder, man uden videre bebreider Konkurrencen. For enhver af de Grupper, der drives af ensartede Interesser, bliver Kampen vistnok lettere, hvis der mellem dens egne Medlemmer finder en Konkurrence Sted, som bringer dem til at indgaa paa ufordelagtigere Vilkaar, end de ellers behøvede. Men Kampen lettes for denne Gruppe, hvis der ogsaa mellem den anden Gruppes Medlemmer er en indbyrdes Konkurrence, der fornuftsliger dem til at nedsætte sine Fordringer. Kjøbernes Evne til at hævde sin Interesse svækkes derved, at de kon-

[1] Saaledes at Roscher og Wagner (*Grundlegung*, § 309).

kurrere med hverandre. Men det Samme gjælder om Sælgerne. Arbeidernes Evne til at skaffe sig høiere Løn og bedre Vilkaar svækkes ved Konkurrencen mellem dem, men voxer ved Konkurrencen mellem Arbeidsgiverne. Farligst kan Interessekampen mellem dem blive, hvor der ingen Konkurrence er paa nogen af Siderne, navnlig hvor en Fagforening, som omfatter alle Arbeidere, kjæmper med en Forening, som omfatter alle Arbeidsgivere. Netop den allernyeste Tids Begivenheder vise, hvor nødvendigt det er at forstaa dette.

§ 15. At Friheden medfører ikke blot Fordele, men Ulemper, hidrører fra, at de Individer og Samfundsklasser, som deltage i den frie økonomiske Virksomhed, have hver sine særskilte Interesser, som ikke altid kunne bringes til at falde sammen, og som de under Friheden have Ret til at hævde, saagodt de formaa, selv om det kommer i Strid med Andres Tarv. Friheden leder altsaa til en Kamp mellem dem, og denne Kamp ender, som enhver anden, ofte med en Seier for den ene af Parterne og et følelig Nederlag for den anden. I den økonomiske Samvirksomhed komme Kjøbere og Sælgere, Eiere og Leiere, Laangivere og Laantagere, Arbeidsgivere og Arbeidere til at staa ligeoverfor hverandre og prøve sine økonomiske Kræfter under Hævdelsen af sine Interesser. Som Vederlag for sin Andel i Virksomheden søger Enhver at faa saa stor Andel som muligt at dennes Afkastning.

Men herved bliver, ialfald for ethvert givet Tidspunkt, de Øvriges Andel saameget mindre. Hvis de Stærkere ere sig sin Overlegenhed bevidste og ville gjøre den gjældende, tilfalder Seiren dem. De faa en større Andel, end der, naar alle berettigede Hensyn tages i Betragtning, vilde tilkomme dem. De Svagere ligge under og maa lade sig nøie med en ringere Lod, end de burde have. De kunne herved komme under et haardt Tryk. Reddes herfra kunne de blot, hvis de støttes af Lovgivningen, Sædvanen, den offentlige Mening, Billighedsfølelsen eller Medlidenheden hos de Stærkere eller disses Tanke paa, at Magtmisbrugen kan faa fjernere Virkninger, som i Fremtiden ville vende sig mod dem selv.

Den økonomiske Frihed sætter altsaa de Stærke istand til at undertrykke de Svage.

§ 16. Her er følgelig kun Tale om den rent økonomiske

Styrke. Denne beror nærmest paa Besidderens Evne til at yde Andre de Gjenstande, være sig Ting eller Tjenester, som de attraa, og som de kunne betale. Hans Styrke kan imidlertid svækkes, hvis han er nødt til at tage Vederlag af hvilkensomhelst Storrelse, der bydes ham. Han maa kunne vente, indtil han faar dem tilstrækkelig betalte, og for at kunne det maa han have Evne til at sørge for sine midlertidige Behov. Han maa endelig forstaa sin egen Stilling og Tilstanden i det Marked, hvor han søger Afsætning[1]. Den økonomiske Styrke er altsaa et meget sammensat Begreb, dannet ved et Samspil af mange, dels med dels mod hinanden arbeidende Kræfter. Som fælles Maalestok for de Ting og Tjenester, der indgaa under Begrebet, har man deres Pengeværdi. Denne Maalestok lider af den Svaghed, at samme Pengebeløb har forskjellig Værdi for de forskjellige Mennesker. Men nogen anden mere brugbar Maalestok kan neppe paavises.

De forskjellige Individers og Samfundsklassers økonomiske Styrke forandres, eftersom deres Delagtighed i den økonomiske Samvirksomhed bliver mere eller mindre paakrævet, eller deres Evne til at yde saadan Tjeneste forstærkes eller svækkes. Den økonomiske Styrke maa derfor henføres til et bestemt Tidspunkt og Sted. Af de Interesser, som brydes med hverandre i Kampen, er det snart den ene, snart den anden, som har Overtaget. I Omsætningen af hvert enkelt Vareslags, f. Ex. Korn, er det snart Sælgerne snart Kjøberne, i Fragtmarkedet snart Rederne snart Befragterne, i Pengemarkedet snart Udlaanerne snart Laantagerne, i Arbeidsmarkedet snart Arbeiderne snart Arbeidsgiverne, som i Øieblikket ere den anden Part økonomisk overlegne. Et iøinefaldende Exempel herpaa frembyder Husmandsforholdet i vort Land. I Midten af det 19de Aarhundrede var man enig om, at Husmændene ofte forurettedes af Gaardbrugerne og tiltrængte Beskyttelse mod disses Egennytte. Husmændene betragtedes dengang, i Lighed med hvad der altid havde

[1] Patten har i *Journal of Economics*, 1898, Side 183–205, forsøgt at adskille Begrebet økonomisk Styrke fra et andet Synspunkt, nemlig som Evnen til at tilfredsstille sine egne Behov.

været Tilfældet, som den underlegne Part. Nu er Efterspørgselen efter Husmandspladse saa liden, at Gaardbrugerne ikke kunne faa et tilstrækkeligt Antal Husmænd. Gaardbrugernes Overlegenhed i dette Kontraktsforhold er forsvunden.

Men Omskifteligheden er ikke saa stor, at Udjevningen altid foregaar hurtigt og let. Erfaring viser, at en hel Samfundsklasse gjennem lange Tider kan ligge under i Kampen og maa lade sig nøie med et Lavmaal af Behovstilfredsstillelser, medens andre faa sine Behov langt rundeligere dækkede.

§ 17. Efter den gjængse Lære er det Kapitalstyrken, det vil sige egen Formue og Kredit, som forlener sin Besidder med den økonomiske Overlegenhed. Kapitalisten staar friere, kan ofte vente med at kjøbe eller sælge, med at leie eller laane. Han kan betale kontant og derved faa bedre Kjøb, sælge paa Kredit og derved faa høiere Salgspris eller større Afsætning. Han kan drive sin Næring i stor Maalestok og derved paa en mere lønnende Maade. Kapitalisternes Overlegenhed har givet de sidste Par Aarhundreders økonomiske Tilstand et saa stærkt fremtrædende Præg, at man har givet den et eget Navn: Kapitalismen[1].

Efter Marx's Lære faar Kapitalen sin økonomiske Betydning egentlig først i Form af Pengekapital[2]. En beslægtet, men dog temmelig forskjellig Lære er nylig udviklet af Sidney Webb[3]. Han mener, at Kjøberen, overhovedet enhver Part, som tilbyder sin Medkontrahent Penge, i Almindelighed indtager den overlegne Stilling i Interessekampen. Detailhandlerne ere afhængige af sine Kunder. Disse tage fornemmelig Hensyn til Prisbilligheden. Under Trykket af den indbyrdes Konkurrence maa derfor Detailhandlerne lokke Kunderne til sig ved at sælge saa billig som muligt. De

[1] Grundlæggende for Studiet af Emnet er Schäffle, *Kapitalismus und Socialismus mit besonderer Rücksicht auf Geschäfts- und Vermögensformen*, 1870, jfr. Werner Sombart, *Der moderne Kapitalismus*, 1902.

[2] Marx, *Kapital*, Bog I, Kap. IV. Hans Bevisførelse er fremstillet paa en lettere fattelig Maade af Kautsky, *Karl Marx's ökonomische Lehren*, Afsnit I, Kap. 3. Marx mener, at Kapital alene kan skabes derved, at Driftsherrerne betale Arbeiderne lavere Løn, end deres Arbeide er værd.

[3] Sidney and Beatrice Webb, *Industrial Democracy*, Side 664—676.

ere følgelig ogsaa tvungne til at søge at faa kjøbt billig og øve i saa Henseende et Tryk paa Grossisterne, for hvilket disse ofte ligge under. Dette Tryk forplanter sig tilbage paa Fabrikanterne og andre Producenter, hos hvem Grossisterne gjøre sine Indkjøb. Vil de have tilstrækkelig Afsætning paa sine Varer, maa de sælge billig. Tilsidst gaar dette ud over Arbeiderne. Fabrikanterne og andre Driftsherrer, tvinges ved den indbyrdes Konkurrence til, saavidt muligt, at formindske sine Produktionsomkostninger, følgelig ogsaa Lønningerne for sine Arbeidere.

Efter Webbs eget Sigende er han her gaaet ud fra den Forudsætning, at Mængden af de frembudte og Mængden af de efterspurgte Gjenstande falder sammen, saaledes at Markedet befinder sig i Ligevægtstilstand. Hvis det under denne Forudsætning virkelig var Tilfældet, at Kjøberne indtoge en overlegen Stilling ligeoverfor Sælgerne, saa vilde dette vistnok kunne anføres som Bevis for, at det var Raadigheden over Penge, som gav dem Overmagten. Paa den af Webb skildrede Maade stille Forholdene sig i Virkeligheden vistnok meget ofte med Hensyn til mange Slags Omsætningsgjenstande, saasom Fabrikvarer, men i saa Fald fordi Markedet ikke befinder sig i Ligevægt, det vil sige, fordi der stadig produceres mere end før. De af Webb skildrede Forhold ere begrundede i, at hans Forudsætning ikke er tilstede. Medmindre der allerede har fundet en Overproduktion Sted, hvis Produkter ikke endnu ere afsatte, pleie Fabrikanterne regelmæssig føroge sin Produktion i Haab om stigende Forbrug. De voxende Mængder blive da bragte paa Markedet, først af Fabrikanterne, dernæst af Grossisterne, tilsidst af Detailhandlerne. Men Forbruget stiger sjelden saa hurtigt som Produktionen, saalænge Priserne holdes uforandrede. Dette er Grunden til, at Sælgerne for at finde Afsætning nødes til at nedsætte sine Priser, saalænge de kunne gjøre det uden at give Slip paa en rimelig Fortjeneste.

Men det maa desuden bemærkes, at der gives mange Slags Gjenstande, ved hvis Salg Kjøberne ingenlunde have noget stadigt Overtag. Webb omtaler selv, hvor vanskeligt det ofte er at faa Tyende. Priserne paa faste Eiendomme ere ofte i Stigende. Det Samme er Tilfældet med de Forbrugs-

artikler, Stæderne maa hente fra sin nærmeste Omegn, Melk, ferskt Kjød, Ved og deslige.

Selv de Fabrikanter, der allerede besidde faste Kapitalgjenstande, som sætte dem istand til under en gunstig Konjunktur strax at forøge sin Produktion, ere bedre stillede end de, der vel have Penge til at udvide sine Anlæg, men ikke kunne faa gjort dette hurtigt nok.

§ 18. Kapitalen giver i den ene eller anden Form økonomisk Styrke. Men Kapitalen er ikke det eneste Grundlag for denne Dette hænger sammen med den økonomiske Virksomheds historiske Udvikling.

I denne Virksomhed er der kommet langt mere Fart end før. Det er ikke længere Kapitalens Eiere, som i saadan Egenskab her spille den fornemste Rolle, men de, der forestaa de Bedrifter, hvori denne Virksomhed forgrener sig, og for hvis Regning den drives. Dette er en Følge af, at den produktive Kredit er bleven stærkt udviklet. En forholdsvis større Del af den i økonomisk Virksomhed anbragte Kapital tilhører nu for Tiden ikke selve de Driftsherrer, som bruge den, men er laant af Andre. Mellem de i samme Slags Virksomhed sysselsatte Driftsherrer er der en stedse skarpere Kappestrid, der tvinger hver enkelt af dem til at holde sin Bedrift i kraftig Gang. En Driftsherre maa i betimelig Tid skaffe sig nye Maskiner istedetfor de gamle forældede. Han maa forsyne sig med Raastoffe i rette Tid. Tilstrækkeligt Antal Arbeidere maa han have, selv om Arbeidslønnen stiger. Selvfølgelig ere de kapitalstærkere Driftsherrer under forøvrigt lige Omstændigheder gunstigere stillede under Konkurrencen end de kapitalsvagere. Men det er øiensynligt, at alle Driftsherrer under den rivende Fart, Næringslivet har taget, ere blevne mere end før nødte til at følge hurtigt med, hvis de overhovedet ville fortsætte sin Bedrift. Forsommer nogen dette, saa fortrænges han af sine Konkurrenter og vil senere have vanskeligt ved at gjenvinde sin Plads. I Kappestriden mellem dem, der sysselsætte sig med samme Slags økonomisk Virksomhed har den Dygtigere nu mere end nogensinde overveiende Udsigt til at gaa af med Seiren. Den dygtigste Kapitalist anbringer sine Penge paa den fordelagtigste Maade. De dygtigere Driftsherrer have størst Mulighed for

at slaa sine Konkurrenter af Marken eller tjene mere end de. Er en Driftsherres Dygtighed bevist og erkjendt, har han under almindelige Tider ingen Vanskelighed ved at erholde laant tilstrækkelig Kapital til at udvide sin Bedrift inden rimelige Grænser. Er han under trykkede Konjunkturer kommen i Forlegenhed, vil han have lettere for at faa Hjælp. De dygtigste Arbeidere faar hurtigst Ansættelse og høiest Løn. En Del af dem vinder op til selvstændig økonomisk Stilling. I næsten alle Næringsveie ser man Exempler paa, at Personer, der ere begyndte som simple Arbeidere eller med to tomme Hænder, ved sin Dygtighed og Anstrengelse have erhvervet sig selvstændig Stilling og stor Velstand, saavelsom omvendt paa, at gamle solide Forretninger gaa stærkt tilbage, naar det skorter dem paa dygtige Ledere. En Forretning, som fortsættes i det gamle magelige Trit, sakker tilsidst helt agterud.

§ 19. Den økonomiske Frihed løsner imidlertid, saalangt den rækker, ikke blot de gode, men ogsaa de onde Kræfter i Samfundet.

Den overlegne Dygtighed, hvorom der her sporges, nemlig den økonomiske, kan findes ved Siden af store moralske Brøst og misbruges i Egennyttens Tjeneste. Samvittighedsløsheden er vistnok ikke tilstrækkelig. Aagerkarlene gaa gjerne hurtigt tilgrunde, hvis de ikke forstaa at vrage sine Kunder. Til at skaffe sig ubillig Fordel paa Andres Bekostning behøves imidlertid i mange Tilfælde kun skarp Evne til at iagttage og bedømme de økonomiske Forhold, under hvilke man bevæger sig, samt Snarraadighed, Sindighed og Hensynsløshed. Dette gjælder især, hvor der sporges om at benytte sig af Enkeltmands eller den store Hobs Lettroenhed, Uvidenhed, Uforstand eller Nød. Det mest udviklede moderne Forretningsliv især paa Børserne og overhovedet i Spekulationsverdenen afgiver altfor mange Exempler paa store Formuer, erhvervede ved meget forkastelige Midler, en Erfaring, som fandt sit Udtryk i det berygtede Udsagn, at Veien til Millionerne gaar langs Tugthusets Væg. Næsten ligesaa stor Forargelse som Børsernes listige Knæb kan det vække, at en kapitalstærk Enkeltmand eller en mægtig Forening for at ødelægge sine Konkurrenter, som drive sine Forretninger

paa bifaldsværdig Maade, systematisk undersælge dem. I mange Tilfælde øver den frie Konkurrence en svækkende Indflydelse paa de ethiske Fordringer til det økonomiske Samfundsliv. Driftsherrer, som af Retsind eller Billighedshensyn undlade at tage lovlig Fordel, hvor saadan bydes, eller som ikke spare, hvor Besparinger ere mulige, løbe ofte Fare for at ligge under i Kappestriden med andre, mindre samvittighedsfulde Konkurrenter. Særlig Betydning for Samfundsvelstanden har dette i Forholdet mellem Arbeidsgivere og Arbeidere. Driftsherrer, der lønne sine Arbeidere lavt eller kræve for meget Arbeide af dem, have, siges der, mindre Produktionsomkostninger end de, der lønne og behandle sine Arbeidere bedre. Denne Sætning har unægtelig under visse Forhold sin Gyldighed, skjønt den langtfra altid holder Stik. Medhjælpere og Arbeidere, som lønnes slet, yde ofte saa daarligt Arbeide, at Driftsherrerne vilde staa sig paa at behandle dem menneskeligere. Men Uretfærdigheden og dens skadelige Følger for Samfundets Velstand blive ikke mindre i de Tilfælde, hvor den skyldes Arbeidsgivernes Misforstaaelse af egen Fordel.

Den frie Kamp mellem de individuelle økonomiske Interesser og i den derved fremkaldte Konkurrence medfører store Uretfærdigheder. Men det maa paa den anden Side vel bemærkes, at lignende Brøst klæbe ved al menneskelig Samfundsorden. De, som se med taalmodige Øine paa de med Formues- og Indtægtsskatten uundgaaelig forbundne Uretfærdigheder, kunne ikke bryde Staven over den frie Konkurrence, fordi den har visse Mangler i Følge med sig. Det vilde i begge Henseender være urigtigt at nægte eller skjule Uretfærdighederne. Man faar søge at bøde paa dem, saalangt man kan, men forøvrigt finde sig i begge.

§ 20. At den økonomiske Frihed kan misbruges til at øve Uretfærdighed, er den første og vigtigste, men ikke den eneste Anke mod den.

Den frie Konkurrence frister Producenter og Handelsmænd til at levere stedse billigere, men ogsaa stedse slettere Varer. Markedet oversvømmes med saadanne, hvilket ofte er til Skade for Forbrugerne, idet disse i Regelen ere bedre tjente med at kjøbe gode, om end dyrere Varer.

I denne Anke er der nogen Sandhed, men ogsaa megen Overdrivelse.

Berettiget er den selvfølgelig overalt, hvor Gjenstande af ringe Værdi paalures Kunderne, som om de vare gode. Mange fremmede Lande have gjennem særegne Love søgt at hemme den illoyale Konkurrence. Af disse Love fortjener den tyske af 27de Mai 1896 særlig Opmærksomhed. Den sætter Straf ikke alene for de Overtrædelser af Firma-, Fabrikmærke- og Patentlovgivningen, som ere til Skade for Konkurrenter, men ogsaa for Bagvaskelse af disse, for falske eller vildledende Opgaver til Skade for dem, for Reklamesvindel, for urigtige Kvantitetsangivelser, for Aabenbarelse af Principalers Forretningshemmeligheder[1].

Vor nye Straffelov har enkelte herhen hørende Bestemmelser, navnlig i § 370, men har ikke villet indlade sig paa nogen udtømmende Behandling af Emnet, se Motiverne Side 279.

Man maa imidlertid vogte sig for at tro, at Produktionen af simple, men billige Gjenstande i sig selv er noget Onde. En saadan Tanke vilde være ganske urimelig. De fleste Forbrugere kunne være eller ialfald tro sig at være mere tjente med saadanne end med bedre, men dyrere Ting. Spørgsmaalet er kun, hvorvidt og hvorledes det kan forebygges, at Kjøberne blive bedragne. Forstaa de, at den billige Vare, de faa, er simplere, men de desuagtet foretrække den, saa maa de have Lov hertil, og i ethvert Fald kan det da ikke lægges Fabrikanterne eller Handelsmændene tillast, at de producere og sælge den. Om Forbrugerne end hyppigen tillægge Prisbilligheden overdreven Vægt, lære de dog i Almindelighed snart at tage sig i Agt. En stor Mængde af de Vareslags, som gaa i Handelen, er, hvad man kalder Imitationer, Efterligninger af bedre Slags. Der kan i Almindelighed ikke være fornuftig Tale om at forbyde eller hindre Forarbeidelse eller Salg af saadanne Gjenstande, f. Ex. Forgyldning eller Forsølvning af uædle Metaller, eller Legeringer, der efterligne dé ædle. For at forebygge Bedrag have Lovgivningerne gjerne

[1] En Artikel, *Wettbetrieb, unlauterer*, af Rosenthal i Conrads *HWB.*, anden Udg., giver en ganske fyldig Fremstilling af Lovens Indhold.

paabudt, at alle ægte Gjenstande af ædelt Metal skulle stemples; men dette System er hos os forladt, se Lov af 6te Juni 1897, som vel tillader, men ikke paabyder Stempling. Ved mange Slags Gjenstande, f. Ex. ved efterlignede Ædelstene, er Stempling umulig. Mange Slags Efterligninger ere af stor Nytte og økonomisk Betydning. Man gjør Papir af Halm eller Træmasse istedetfor som før af Klude. I Midten af det 19de Aarhundrede fandt man paa at opkradse udslidt Uldtøi og bruge de herved udvundne Uldtrevler (*Shoddy*) ved Produktionen af nye hel- eller halvuldne Varer. Dette var et økonomisk Fremskridt; thi det har bidraget til at skaffe Folk i ringe Kaar billige og pene Klæder. Men naar nye Imitationer fremkomme, føre ofte Producenterne af de gamle ægte Varer forbitrede Klager derover. Dette var saaledes Tilfældet, da Kunstsmørret, Margarinen, begyndte at blive farlig Konkurrent for Natursmørret, se f. Ex. de norske Love af 22de Juni 1886 og 8de Marts 1902. De, som klagede, vare ikke Smørkjøberne, men Bønderne.

§ 21. Endvidere klages der over, at den frie Konkurrence aabner Adgang for en Mængde overflødige Mellemmænd til at skyde sig ind i Forretningslivet til Skade baade for Producenter og Konsumenter. De kjøbe af hine og sælge til disse. For at kunne leve maa de enten kjøbe billig eller sælge dyrt. Som oftest tage de sin Fortjeneste paa begge Kanter. Man ser derfor ofte paa dem med Uvillie. Det i Litteraturen hyppigst omtalte Exempel paa, at overflødige Mellemmænd trænge sig ind, er hentet fra Bagernæringen i Paris. Den var indtil 1863 bunden til Bevilling, og de saaledes priviligerede Bageres Antal maatte ikke være større end 907. I 1863 frigaves Næringen, og man ventede sig da, at Prisen paa Brød skulde falde. Men det blev ikke Tilfældet, uagtet Kornprisen sank. Virkningen blev derimod, at Bagermestrenes Antal steg stærkt i Forhold til Folkemængden[1]. Man foretrak at gaa til nærmeste Bager fremfor at gaa til fjernere boende, som solgte billigere Brød.

Afsætningen fra Producenter til Konsumenter maa i Almindelighed foregaa gjennem Handelsmænd. Grossisterne ere undertiden ganske nødvendige Mellemmænd mellem Fa-

[1] Leroy-Beaulieu, *Traité*, IV, 12–18.

brikanten paa den ene Side og Detailhandleren paa den anden. Forsøge hine at springe over dette Mellemled, gaar det dem ofte meget uheldigt, især hvis de søge sin Afsætning i Udlandet. Større Skoveiere her i Landet, der have ønsket at faa den Indtægt, som tilfalder de exporterende Trælasthandlere, have undertiden dannet Foreninger for at drive samme Slags Forretninger som disse. De have altsaa selv forædlet og udført sit Tømmer. Disse Foreninger ere hidtildags, saavidt vides, allesammen gaaede tilgrunde. De have manglet fornoden Handelsdygtighed, Kjendskab til de udenlandske Markeder saavelsom fornoden Kapital til at kunne vente med sine Salg, indtil Priserne bleve gunstige. Et andet økonomisk Forhold, i hvilket Mellemmænd ere uundværlige, er det mellem Eierne af Udlaanskapitaler og Laansøgere. Bankorerne og Bankerne formidle denne Kapitalbevægelse og gjøre herved stor Nytte. De Fleste, som ville sælge faste Eiendomme, staa sig paa at gaa til Mellemmænd, som forstaa dette Slags Handel.

Som ogsaa mange ivrige Frihandelsmænd indrømme, gives der dog økonomiske Forhold, i hvilke Mellemmænd mellem Producenter og Forbrugere med Fordel kunne skydes tilside. Men dette sker bedst gjennem Kooperationen. Dette skal blive nærmere forklaret senerehen.

§ 22. En meget væsentligere Anke mod den økonomiske Handlefrihed er det, at den medfører Usikkerhed i al Produktionsvirksomhed, nemlig ved at gjøre den mere eller mindre afhængig af, hvad man kalder Konjunkturerne, skiftende og uforudseelige Omstændigheder, som indtræffe uafhængigt af Producenternes Villie, og som faa Indflydelse paa Udfaldet af dens Virksomhed enten i teknisk eller økonomisk Henseende. Til de vigtigste af dette Slags Omstændigheder hører Overgangen fra Fred til Krig eller omvendt, gode eller slette Aaringer, Opdagelse og Udbredelse af nye Produktionsmethoder, Forbedringer i Transportvæsenet, Forandringer i Befolkningsforholdene, i Formuesforholdene eller Kredittilstanden, i Retsordenen, Sædvanerne og Moderne[1].

[1] Wagner, *Grundlegung*, I. §§ 165—169. Marshall, *Principles*, [illegible] 281, bruger Ordet Konjunktur i en ganske anden Betydning.

Disse Forandringer kunne faa Indflydelse paa Producenternes Stilling, ikke blot naar de indtræffe i disses eget Land, men i mange Tilfælde ogsaa naar de indtræffe i fremmede Lande.

Heraf flyder der i Produktionsvirksomheden en Usikkerhed, som er skildret med levende Farver af Lassalle[1]. Forskjellen mellem det retlige og det økonomiske Omraade er, siger han, at Enhver paa det første kun er ansvarlig for, hvad han har gjort, medens Enhver paa Økonomiens Omraade er ansvarlig for, hvad han ikke har gjort. Indtræffer en usædvanlig gunstig Kornhøst i Nordamerika, Donaulandene og Rusland, saa tabe Handelsmænd, der have store Lagere af Korn, opkjøbte til tidligere Priser, kanske Halvdelen af sin Formue. Hvis omvendt Kornhøsten i hine Lande falder daarlig ud, saa gaar det ud over Arbeiderne, som da maa betale sit Brød saameget dyrere. Hvis Bomuldshøsten er utilstrækkelig, indskrænkes Bomuldsforædlingen, og Masser af Arbeidere i Spinderierne, Væverierne og Kattuntrykkerierne tabe sine Pladse og sit Brod. Hvis der opdages nye Guld- og Sølvminer, og Produktionen af disse Metaller paa Grund heraf stiger, saa synker disse Metallers Værdi. Herved forrykkes alle ældre Gjældsforhold. Kreditorerne blive fattigere. Debitorerne rigere. Grunden hertil ligger i den nødvendige indre Sammenhæng mellem alle økonomiske Forhold. Den nuværende Retsorden miskjender den heraf flydende Solidaritet, idet den af Hensyn til Individets formentlige Frihed kun vil gjøre dette ansvarligt for dets egne Handlinger. Men denne Fornægtelse af Solidariteten hævner sig. Solidariteten kommer tilsyne i Skikkelse af det upaaregnede Tilfælde. Dette spiller Bold med de Enkeltes indbildte Frihed, hæver nogle Faa op paa Rigdommens Høider, men trykker hundrede Andre ned i Fattigdom og Nød. Denne nødvendige Sammenhæng i alle økonomiske Forhold, denne Række af existerende uberegnelige Omstændigheder, som i Virkeligheden ere forbundne med hverandre, er det, man i Forretningslivet kalder Konjunkturerne. Navnet vidner nøksom om, at

[1] Lassalle, *Kapital und Arbeit*, Kap. I, navnlig Side 27 ff. Hans Udvikling gjengives i Texten i forkortet og noget fri Form. Udførlig imødegaaet af Leroy-Beaulieu, *Collectivisme*, Bog II, Kap. I.

man har havt en Forestilling om, at de danne Led i en stor Sammenhæng *(conjunctio rerum omnium)*. Forsøg paa at gjætte sig til Virkningen af de ubekjendte Omstændigheder er det, man kalder Spekulation. Konjunkturerne og Spekulationen, siger Lassalle, beherske hele vor økonomiske Tilværelse.

Denne Udvikling fremkom i et Stridsskrift og bærer Præg deraf. Den er eensidig og overdreven. Det er ikke blot de af Producenterne uafhængige og uforudseelige Begivenheder, som paavirke Produktionens tekniske og økonomiske Udfald, men ogsaa Producenternes egne bevidste Handlinger. Men at Konjunkturerne kunne medføre en stor Usikkerhed, er klart. Spørgsmaalet er kun, hvorvidt den kan forebygges eller dog formindskes, og herom er der forskjellige Meninger.

§ 23. Det er i Grunden den i forrige Paragraph omhandlede Tanke, der kommer frem i en tilspidset Skikkelse, naar det bebreides den økonomiske Handlefrihed, at den er planløs eller, som Marx sagde, anarkisk, og at den derved fremkalder økonomiske Kriser, se ovenfor Kap. 12, § 11.

Har Enhver Adgang til at producere hvilketsomhelst Slags Gjenstande, han finder forgodt, og i hvilkesomhelst Mængder, han formaar, uden at den ene Producent ved, hvad de øvrige gjøre, er det uundgaaeligt, at flere eller færre af dem gribe feil enten i den ene eller anden Retning. Nogle af dem ville vælge Virksomheder, for hvilke de ikke ere skikkede, eller som de ikke have Midler til at drive paa lønnende Maade, eller som allerede ere overfyldte eller snart blive det. Eller de producere for Meget eller for Lidet af de Slags Gjenstande, med hvis Produktion de sysselsætte sig. Det kan hænde, at de producere for Meget af Luxusartikler for Rigmænds Forbrug, for Lidet af Fornødenhedsartikler, saa at de Fattige ikke blive tilstrækkelig forsynede.

Alt dette vil sige, at Samfundets produktive Kræfter ikke blive anvendte saa godt, som de kunde have været, hvis Produktionen var ledet efter en fælles, hensigtsmæssig Plan. Den samlede Værdi af, hvad der produceres, og Samfundets Behovstilfredsstillelse bliver ikke saa stor, som den kunde og burde være. Det træffer hyppigt, at der snart af det ene, snart af det andet Slags Gjenstande produceres Mere, end

der behøves og kan sælges til lønnende Priser. Saadan Overproduktion bliver til Tab baade for Producenterne og for de Handelsmænd, der sidde med usolgte Beholdninger af dette Slags Varer. Som Følge heraf formindskes deres Evne til at kjøbe Andres Produkter og Tjenester. Tabet forplanter sig saaledes til andre Samfundsklasser, og dette gaar navnlig ud over dem, der taale det mindst, nemlig Arbeiderne, for det Første derved, at en Del af dem bliver ledig, for det Andet ved det Tryk, den ved Overproduktionen fremkaldte Krise lettelig øver paa den almindelige Arbeidsløn. Under en planløs Produktionsvirksomhed kommer dennes Gang nødvendigen til at lide af en vis Ujevnhed. Under gunstige Tider finde alle Slags Varer villig og fordelagtig Afsætning. Alle Produktionsmidler, Naturens Kræfter, Kapitalerne og Arbeiderne finde fuld Sysselsættelse. De sidste blive ofte fristede til Overanstrengelse. Men saa kommer der Tider, i hvilke Afsætningen gaar trægt og bringer Tab. Produktionen lammes, Kapitalen skrumper ind, Arbeidere afskediges. Sker dette samtidigen i flere vigtige Næringsveie, medfører det store Lidelser for Samfundet.

Det er den med Friheden følgende Uretfærdighed i Byttøkonomien, Usikkerheden og Kriserne, som have fremkaldt den moderne Socialisme.

Kapitel 25.

Grundtrækkene i en helt socialistisk Samfundsorden.

§ 1. Vil man gjøre sig en Mening om, hvorvidt den Samfundstilstand, Socialismen sætter sig som sit Maal, virkelig lader sig gjennemføre, og hvorvidt den vilde blive bedre end den nuværende, maa man have en Forestilling ialfald om Grundtrækkene i den paatænkte socialistiske Samfundsorden. Men at danne sig en saadan Forestilling er ikke let. Marx og hans Tilhængere udtalte sig aldrig med tilstrækkelig Bestemthed herom. Ikke engang det tyske Socialdemokratis nyeste Program, nemlig det paa Kongressen i Erfurt 1891 vedtagne, gav synderlig Oplysning herom. Ved Siden af sine Anker mod den bestaaende Samfundsorden frem-

hævede det som Socialismens Princip, at alle materielle Produktionsmidler skulde være Samfundets Eiendom, og at al Produktion skulde foregaa for dets Regning. Men gjennem hvilke Institutioner dette skulde ske, siger Programmet ikke. Socialismens Modstandere ankede herover; men enhver Opfordring til at bøde paa denne Mangel afvistes med den Erklæring, at det socialistiske Fremtidssamfunds Indretning alene kunde fremkomme gjennem en historisk Udvikling, hvis Enkeltheder ikke paa Forhaand lade sig bestemme. Saalænge Socialisterne satte sig som Maal ved en Revolution strax og fuldstændigen at omdanne Samfundet, er dette Forsvar for deres Taushed utilstrækkeligt; thi ville de forsøge herpaa, maa de have sit Program helt færdigt. Anderledes forholder det sig med de moderne Socialister, som kun ville gaa skridtvis frem, nemlig saalangt Omstændighederne tillade, og med Støtte af de Erfaringer, de derunder indhente. De sige med Foie, at Ingen kan forlange af dem, at de skulle forudse alle den fremtidige Udviklings Betingelser, dens Hindringer og dens Mulighed. Alt, hvad de fordre, er, at Udviklingen skal foregaa i den rigtige Retning samt saa hurtigt, som Betingelserne ere forhaanden.

Men de opgive ingenlunde Socialismens Idealer. Det bliver fremdeles lige nødvendigt at undersøge disses Berettigelse og Gjennemførelse. For at kunne det maa man først, saagodt man kan, søge at udfinde, hvorledes Samfundet skulde tænkes indrettet, forat Socialismens Princip kunde blive gjennemført saa langt som overhovedet muligt[1]. Om Enkelthederne i denne Gjennemførelse kan der og maa der selvfølgelig være Meningsforskjel mellem Socialismens Tilhængere. Til denne Meningsforskjel er der i det Følgende kun taget Hensyn i enkelte Punkter af sær Vigtighed.

[1] Det hidtil lykkede Forsøg herpaa er vel det, Schäffle har gjort i sit Skrift *Quintessenz des Socialismus*, hvis første Udgave udkom i 1875, trettende Udgave i 1891, og som er oversat paa mange forskjellige Sprog. Bebel har i sit før omtalte Skrift, *Die Frau und der Socialismus*, et helt Afsnit (17de Udg., Side 263—341) derom; men hans Fremstilling er saa løs, at den kun giver liden Veiledning. Beviser herfor ville blive meddelte i det Følgende. Malon, *Socialisme Intégral*, I, 300—307, opregner ni forskjellige Former af Kollektivisme.

Ved at gjennemtænke den her stillede Opgave bliver man snart var, hvilke store praktiske Vanskeligheder en fuldstændig Gjennemførelse af Socialismens Princip uundgaaeligen støder paa.

§ 2. Kjernepunkterne i den moderne Socialisme ligge i to Grundsætninger, nemlig at al Produktions- og Erhvervsvirksomhed skal foregaa for offentlig, ikke for privat Regning, og at alle materielle Produktionsmidler skulle tilhøre det Offentlige, ikke Private. Disse to Grundsætninger staa i en indre Sammenhæng, udfra hvilken de begge maa forklares.

Som allerede før (ovenfor Side 340—341) antydet, er den første Grundsætning aabenbart Udtrykket for Socialismens inderste Tanke. Med Produktions- og Erhvervsvirksomhed følger nemlig Eiendomsretten til Afkastningen, og det er denne Ret, som sætter Grundeierne, Kapitalisterne og Driftsherrerne istand til at tilegne sig saa store Andele i Afkastningen, at Arbeiderne kunne blive forurettede herved. Anderledes kan det ikke blive, førend det hele Samfund faar Eneret til at drive Virksomheden, følgelig bliver Eier af den hele Afkastning og Herre over dennes Fordeling. Er Samfundet eneberettiget til al Produktions- og Erhvervsvirksomhed, saa bliver det en for Øiemedet ligegyldig Sag, om Staten forbyder Private at eie Ting, der kunne bruges som Hjælpemidler for nogen saadan Virksomhed.

Hvor langt Socialismen vil strække Begrebet Produktion, er et Spørgsmaal, den i Almindelighed ikke drøfter. Men den kunde aabenbarlig ikke forbyde private Personer al Virksomhed, Videnskaben henregner under Begrebet. En nødvendig Forudsætning for det socialistiske Samfund er, at enhver arbeidsfør Person, der vil have Andel i Udbyttet, maa tage en vis, efter hans Evner og Samfundets Behov afpasset Del i Virksomheden. Men naar han har udført det ham saaledes tilfaldende Arbeide for Samfundet, maa det fornuftigvis staa ham frit for at anvende sin Tid og sine Kræfter til Arbeider, der tjene til at gjøre Livet lettere og behageligere for ham selv eller hans Familie, ligemeget hvad enten Arbeidet blot bestaar i personlige Tjenester eller frembringer materielle Gjenstande, som bruges i hans eget Hus, saasom Klæder, Møbler, Husgeraad og deslige. Som Gjenstand for Samfundets

Eneret nævner det tyske Socialdemokratis Program blot Produktionen af Varer. Hermed forstaaes Gjenstande, som produceres tilsalgs, ikke Gjenstande, som produceres til eget Forbrug[1]. For stor Vægt paa denne Begrebsbestemmelse maa der dog ikke lægges. Det gik ikke an at forbyde Producenten at sælge eller bortbytte sine Produkter, neppe engang om de vare frembragte for at afhændes. Et saadant Forbud vilde ikke kunne opretholdes. Derimod maatte det socialistiske Samfund nødvendigen forbyde Produktion ved Hjælp af leiede Arbeidere. Det vilde ikke være nok at erklære Arbeidskontrakter med private Arbeidsgivere retlig ugyldige. En saadan Regel vilde heller ikke lade sig opstille uden at afskaffe Tyendeforholdet, hvilket ialfald ikke er alle Socialisters Hensigt. Den, der har Raad til at holde Tyende, maa, siges der, have Lov dertil, hvis han kan finde Nogen, som vil træde i Tjeneste hos ham.

Grænsen mellem forbudt og fri Produktionsvirksomhed vilde altsaa blive temmelig svag. Især maatte dette blive Tilfældet, hvis Enhver, som vilde opgive sit Krav paa Løn af Samfundet, havde Ret til at afslaa det Arbeide, det tilbød ham, og altsaa Frihed til at anvende sin Tid til det Slags Arbeide, han kunde drive uden fremmed Hjælp. Hvorvidt dette kunde tillades, er et af de mange Spørgsmaal, Socialismen vilde have at løse. Saa meget maa imidlertid indrømmes den, at Forbudet mod at drive Produktion for egen Regning ved Hjælp af leiede Arbeidere kun vilde tillade Private at drive industriel Virksomhed i ganske liden Maalestok. Den store Industri maatte nødvendigen overføres til Samfundet. Spørgsmaalet bliver kun, hvorvidt dette vilde være istand til at drive deslige Slags Bedrifter paa lønnende Maade. Herom er der Tvist. Derimod gives der endog Produktionsvirksomheder, hvis Drift det er praktisk umuligt for Samfundet at overtage. Til dem hører først og fremst Jordbruget, Skibsrederiet, Fiskerierne m. fl. Herom mere senerehen.

§ 3. Den næste Hovedsætning i Socialismens System gaar ud paa, at Samfundet skal være Eier af alle materielle Produktionsmidler, det vil sige Ting af alle de Slags, som

[1] Marx, *Kapital*, I. Kap. I. sammenholdt med Aveling, *The Students Marx*, Side 1. og Kautsky, *Karl Marx's ökonomische Lehren*, Side 1.

behøves for Driften af de Produktionsgrene, til hvilke Samfundet har forbeholdt sig Eneret, Fabrikbygninger, Maskiner, Redskaber, Arbeidsdyr og Raastoffer. Mellem Socialisterne er der Meningsforskjel om, hvorvidt Staten eller — for at tale i deres Sprog — Samfundet strax og uden videre skulde tilegne sig alle disse Gjenstande, eller om det skulde betale de nuværende Eiere Erstatning, eller om Samfundet skulde lade dem beholde deres Eiendomsret og kun tillægge sig Arveret til Produktionsmidler. Staten vilde ogsaa have andre Udveie, nemlig at forbyde Eierne at anvende disse Gjenstande som Produktionsmidler, jfr. Kap. 21, § 7, eller at belægge de private Produktionsvirksomheder med saa høi Skat, at de ikke længere lønnede sig.

Derimod er det blandt de moderne Socialister ingenlunde den almindelige Mening at afskaffe al privat Eiendomsret[1]. De ville tillade Enhver at eie Gjenstande, som blot tjene til ham og hans Families personlige Brug, selv om disse Gjenstande ifølge sin Beskaffenhed ogsaa kunne anvendes som Produktionsmidler, saasom Tilfældet er med Heste, Vogne, Baade, Knive, Saxe, Naale og mange andre Slags Ting. Forsaavidt det socialistiske Samfund, som i forrige Paragraph omhandlet, tillader Privatmænd at drive produktiv Virksomhed, naar dette kun sker uden fremmed Hjælp, maa det følgerigtigen ogsaa tillade dem at eie de dertil fornødne Redskaber og Raastoffer. Ligeledes maatte Producenten blive Eier af de Gjenstande, han frembragte ved nogen tilladt Virksomhed eller tilbyttede sig for dem. Men da Stiftelsen af erhvervsdrivende Aktieselskaber skulde være forbudt, ligeledes efter de Flestes Mening Udlaan mod Rente — se dog ovenfor Side 172, — vilde Adgangen til at anbringe sin Formue i Aktier og rentebærende Obligationer være bortfalden. Privatformuerne kunde da ikke blive store, og om end Arveretten opretholdtes, vilde der blive Lidet at arve.

§ 4. Al Jord og anden Grund maatte dog være Samfundets Eiendom. Dette Stykke af sit Program kunne Socialisterne ikke opgive. Thi den private Eiendomsret til Jord

[1] Schäffle, *Quintessenz*, Side 55—58. Bebel udtaler sig dog, som om Socialismen vilde fjerne al Privateiendom (se *Frau*, Side 264 og 317).

er den fornemste Kilde til den stedfindende Formuesulighed og medfører nødvendigen det Slags Indtægt, Grundrenten, som danner den mest afgjorte Modsætning til Arbeidsindtægten.

Der gives blandt Socialisterne Nogle, som ville, at offentlige Samfund, være sig Stat eller Kommune, skulle drive sin Jord for egen Regning ved Fuldmægtige. Statens eller Kommunens Gaarde skulde være store, ligesom de nordamerikanske *Bonanza Farms*. Hvert Amtsthing *(County Council)* skulde have en Komite for Jordbrugsanliggender, der skulde ordne Driften og til Bestyrere vælge høit uddannede praktiske Agronomer. Paa disse Amtsjordbrug skulde man anbringe ledige Arbeidere, navnlig Jordbrugsarbeidere, som vare indvandrede til Byerne uden at finde Sysselsættelse der. Disse Gaarde skulde drives paa den fuldkomneste Maade med Benyttelse af de bedste Maskiner og nyeste Methoder. Til Dyrkning skulde man vælge de for Jordsmonnet og Beliggenheden mest passende Vækster, Korn, Havevækster, Frugt, og Brugsmaaden afpasses efter Vækterne med det udelukkende Formaal at erholde den største Grøde med det mindste Arbeide. Paa en Gaard med saadan stor Udstrækning vilde der blive Plads baade for Agerbrug og Havedyrkning. Anvendelsen af den store Mængde Arbeidere vilde blive økonomisk heldig; thi Bestyreren kunde til enhver Tid samle eller sprede dem paa forskjellige Dele af Gaarden, eftersom Omstændighederne maatte kræve det[1].

Anvendt paa norske Forhold er denne Tanke saa upraktisk som muligt. Selve Naturen har i de allerfleste Dele af vort Land splittet vor dyrkbare Jord op i Smaastykker, som formuftigvis ikke kunne samles til meget store Brug. I de

[1] Hentet omtrent ordlydende fra *Fabian Essays*, Side 154, jfr. 157. Afhandlingen er skrevet af en Dame, Mrs. Annie Besant, men maa dog ifølge Fortalen antages i et saa vigtigt Punkt at have gjennemgaaet et Slags Censur af Udgiverkomiteen. Bebel siger ikke udtrykkelig, at Jorden skal bruges for Samfundets Regning, men synes at tænke sig det; thi han udtaler, at Jordbruget ikke kan naa sin høieste Udvikling i Privatbesiddelse. Han skildrer Smaabrugernes Stilling som elendig: «Den, som elsker Bagstrævet, fordi han finder sin Regning derved, kan føle Tilfredsstillelse ved dette Samfundslags Opretholdelse; men det menneskelige Fremskridt kræver, at det forsvinder» — *Frau*, Side 315, Anmærkn.

Egne, hvor dette lod sig gjøre, vilde saadanne Brug ikke lønne sig, naar de skulde drives for offentlig Regning. Som bekjendt, lønner Driften af Jordbrug sig ei engang for en privat Kapitalist, som ikke bebor Eiendommen og saaledes ikke kan føre personligt Tilsyn med Driften, men overlader denne til en Forvalter. Hvis det her i Norge havde forholdt sig saa, at private Kapitalister med Fordel kunde have opkjøbt Jord og drevet sine Gaarde for egen Regning ved Fuldmægtige, vilde den selveiende Bondestand forlængst være forsvunden. Til nogen Omdannelse af vore Landboforhold i saadan Retning er der intetsomhelst Tegn. Jorden kommer mere og mere i Hænderne paa Selveiere, fordi Jordbruget da lønner sig bedst. Skulde Norges Jord nogensinde blive offentlig Eiendom, maatte det være Herredskommunerne, som bleve Eiere. Der gives neppe en Bonde i Norges Land, som tror, at Herredskommunen vilde kunne drive Jorden for egen Regning. Den vilde ikke have anden Udvei end at udstykke den dyrkbare Jord i Brug af passende Storrelse og bortforpagte disse, jfr. Kap. 21, § 9. Det maatte da være Forpagteren tilladt at anskaffe sig formøden Besætning og Redskaber som sin Eiendom. Gaardens Produkter maatte blive hans Eiendom. Det kunde vel foreskrives, at Alt, hvad Forpagteren ikke selv forbrugte, skulde afleveres til det Offentlige efter Taxt; men sandsynligvis vilde det findes hensigtsmæssigere at lade ham beholde sine Produkter til fri Raadighed, naar han kun erlagde sin Forpagtningsafgift. Jordbruget vilde ogsaa i det socialistiske Samfund skabe en Mængde private Eiendomsgjenstande. Skulde Jordbruget drives godt, maatte det være Forpagterne tilladt at leie faste og løse Arbeidsfolk.

I Hovedsagen kunde, saavidt skjønnes, Landboforholdene i et socialistisk Samfund neppe ordnes anderledes her i Norge. Dets Jord vilde hovedsagelig blive drevet af Smaaforpagtere. Efter Bebels Forestilling vilde en saadan Samfundsklasses Stilling blive ynkelig. Andre se paa den med lysere Blik, idet de stole paa, at Smaaforpagtere vilde forbedre sine Kaar gjennem frivillige Foreninger, Andelsmeierier, Andelsslagterier, Foreninger til Anskaffelse af fælles Redskaber o. s. v.[1]

[1] Ferdinand Linderberg, se hans Skrift *Professor Werner Sombart og den socialistiske Arbeiderbevægelse* (1897), Side 76—78.

De søge altsaa Hjælp ikke hos Socialismen, men hos Kooperationen. Men denne er et med Socialismen konkurrerende Organisationsprincip, som kan komme Smaabønderne tilgode, ogsaa om de ere Selveiere, følgelig under Bibeholdelse af den nuværende Retsorden.

I andre Lande, hvor den meste dyrkbare Jord danner store sammenhængende Strækninger, vilde Samfundet, om det eiede Jorden, jo uden at støde paa uovervindelige Naturhindringer kunne udstykke den i Brug af den Størrelse, det fandt hensigtsmæssigst. At det heller ikke der vilde lønne sig for Samfundet at drive smaa Brug for egen Regning, siger sig selv. Spørgsmaalet er kun, om det vilde lønne sig med Hensyn til store Brug. Svaret synes ogsaa i andre Lande at falde nægtende ud. Endog de fleste Socialister lade til at erkjende, at Samfundet i Almindelighed maa bortforpagte sin Jord. Kun ville de, at det helst skal ske til Foreninger af Jordarbeidere[1]. Samfundet maatte da understøtte dem til Anskaffelsen af Driftsmidler.

§ 5. Særlige Vanskeligheder vilde fremkaldes ved Ordningen af den saakaldte immaterielle Produktion, Ydelsen af personlige Tjenester, for hvilke der kan erholdes Vederlag af Modtageren. Til Ydelsen af saadanne Tjenester kræves der ofte materielle Hjælpemidler: Lokaler, Bøger, Noder, Instrumenter o. s. v. Disse gaa i saa Fald ind under Begrebet Produktionsmidler. Strengt taget, skulde altsaa Samfundet være eneberettiget til at eie og bruge saadanne i Erhvervsøiemed. Men herpaa kan der ikke lægges afgjørende Vægt, ialfald ikke i Tilfælde, hvor de materielle Hjælpemidlers Betydning er ringe i Sammenligning med den Aandsvirksomhed, der frembringer den ydede Tjeneste. Erhverv ved Ydelsen af deslige Tjenester maatte stilles ved Siden af rent aandelig Virksomhed, saasom den videnskabelige eller digteriske. En saadan kan ligesaalidt i det socialistiske som i det nuværende

[1] B. Malon, *Socialisme Intégral*, I. 298 og 306; Stegmann og Hugo, *Handbuch des Socialismus* (1897), Side 86–87, der meddeler det [illegible]ske Landboreformselskabs Program; det paa de sydtyske Socialistmøder [illegible] Kongres i 1895 fremsatte Forslag er anført paa det nys citerede Sted af Lindenberg s Skrift; det danske Socialistprogram, se Linderup, *Kvindekonkurrencen og Socialismen* (1895), Side 184–186, jfr. 196.

Samfund forbydes eller knyttes til indskrænkende Betingelser. Individets Frihed kan her først begrænses, naar det vil meddele sig til Andre ved Lyd, Ord, Tegn eller Skrift. Den rent aandelige Virksomhed kan være Arbeide, ofte endog meget strengt, men ogsaa meget lonnende Arbeide. Det er for Tanken en Mulighed, at det socialistiske Samfund forbeholdt sig Eneretten til at lade udføre saadant Arbeide og altsaa forbød Andre end dem, som Samfundet satte dertil, at holde videnskabelige Foredrag, give Undervisning, holde Skoler, give Skuespil og Koncerter, drive Læge- eller Sagførervirksomhed o. s. v. Eller Samfundet kunde tillade hvemsomhelst at yde saadanne Tjenester i sin Fritid, naar han havde udført det ham af Samfundet paalagte Arbeide, altsaa naar han havde forrettet sin reglementerede offentlige Tjeneste i det fastsatte Antal Timer[1]. Han maatte da have Ret til at tage sig betalt for sit private Arbeide.

§ 6. Herhen hører Ordningen af Trykkefriheden. Spørgsmaalet om Tilladeligheden af at trykke og udgive Bøger og Blade maatte udentvivl volde det socialistiske Samfund særlige Vanskeligheder. Virksomheden vedkommer baade den aandelige Frihed og det økonomiske Erhverv. Forfattere og end mere Forlæggere kunne under vor nuværende Retsorden tjene udmærket. Den ene af disse Erhvervsgrene kan ikke drives uden i Forbindelse med den anden. Samfundet kunde jo forbeholde sig Eneret til at trykke og udgive Bøger og Aviser. At forpligte Samfundet til paa sin Bekostning at trykke og udgive, hvadsomhelst en Forfatter forlangte, gik selvfølgelig ikke an. Der maatte beskikkes offentlige Tjenestemænd, som havde at bestemme, hvad der skulde trykkes. Men herved vilde Trykkefriheden blive ophævet og Censur indført. En saadan Hensigt fralægge Socialisterne sig paa det Bestemteste. Dette gjør ogsaa Bebel. Men han vil alligevel, at Bedømmelsen af, hvorvidt Noget skal trykkes og udgives for offentlig Regning, skal overlades upartiske Sagkyndige, som Forfatteren er med om at vælge, og hvis Kjendelse han kan indanke for det hele Samfund. Herved vilde Litteraturen efter hans Mening komme til at undergaa

[1] Jfr. Schäffle, *Quintessenz*, Side 27—28.

en høist formoden Renselse og Friheden dog bevares[1]. I Virkeligheden bliver imidlertid dette en Censur. Tanken lider desuden af saa let iøinefaldende Urimeligheder, at vi ei skulle opholde os videre ved den. Socialisterne have derfor tænkt paa en anden Udvei, nemlig at aabne Enhver, som i sine Fristunder har skrevet Noget, Samfundet ikke vil trykke for sin Regning, Adgang til at lade det trykke paa egen Bekostning[2]. Forat dette skulde faa økonomisk Betydning, maatte de trykte Exemplarer blive hans Eiendom og af ham kunne sælges for egen Regning. Men da aabnedes der ham jo en særlig Indtægtskilde, som i Strid med det socialistiske Samfunds Grundtanke kunde komme til at flyde ganske rigelig[3]. Dette vilde ikke staa til at undgaa, hvis han lod sin Bog eller sin Avis trykke i Udlandet.

§ 7. Ovenfor er det kun sagt, at den økonomiske Virksomhed, som forbydes private Personer, skal forbeholdes Samfundet. Men hvilket Samfund?

Saavel Louis Blanc som Ferdinand Lassalle tænkte sig som Driftsherrer nærmest Foreninger af Arbeidere, der frivillig sluttede sig sammen til fælles Drift af et eller flere Værksteder. Men forat saadanne Foreninger skulde komme i Virksomhed, maatte de nødvendigvis udrustes med tilstrækkelig Kapital. Hertil maatte Staten være forpligtet. Det tyske Socialdemokrati holdt endnu i det Program, det opstillede i Gotha 1875, fast ved denne Lassalles Tanke. Men den bekjæmpedes ivrigen af Marx. Det Led, i hvilket den fandt sit Udtryk, udelodes af det i Erfurt 1891 opstillede Program. Saadanne Foreninger blive jo private Indretninger og maatte komme til at konkurrere med hverandre. Selv de moderne, forsigtigere engelske Socialister have derfor heller ikke meget tilovers for saadanne frivillige Produktionsforeninger.

De fleste Socialister forlange, at al Erhvervsvirksomhed, fra hvilken private Individer ere udelukkede, skal drives for

[1] Bebel, *Frau*, Side 333—335.

[2] *Fabian Essays*, Side 159. Bellamy haaber, at han vilde faa Hjælp heraf af sine Venner.

[3] Graham Wallas mener, at dette ikke vilde blive Tilfældet, og at Samfundet burde og kunde kjøbe Forlagsretten af ham for billigt Vederlag. — *Fabian Essays*, Side 145—146.

offentlig Regning, enten af Stat eller Kommune, alt eftersom Omstændighederne gjøre det Ene eller det Andet hensigtsmæssigst. Der er mange Samfundsopgaver, som maa være fælles Anliggender, f. Ex. det høiere Undervisningsvæsen, Postvæsenet, Telegraphvæsenet. Der er andre, som maa være lokale, f. Ex. Folkeskolevæsenet. Men Kommunerne maa altid staa under virksom, for det hele Samfunds Interesser betryggende Kontrol af dets Fællesstyrelse. I denne Tankegang er der jo Intet for den nuværende Statsorden fremmed. Men baade Spørgsmaalet om, hvilke Virksomheder der skulde henlægges under Kommunerne, og i hvilket Forhold disse skulde stilles til Samfundets Fællesstyrelse, vilde faa ikke alene et andet Omfang, men ogsaa en anden Betydning og fremkalde nye Vanskeligheder i samme Grad, som Næringsveie, der nu ere overladte Private, bleve gjorte til offentlige Anliggender. Socialismen maatte kræve, at alle de deri ansatte Arbeideres Arbeidspligt, Lønninger og Livsvilkaar bleve ordnede omtrent lige gunstigt i de forskjellige Landsdele. Ellers vilde Alle ty did, hvor de fik det bedst, medmindre Samfundet indskrænkede Flytningsfriheden og forpligtede dem til at tage Ophold og Arbeide paa det Sted, som blev dem anvist.

§ 8. Mange Socialister mene, at det Arbeide, der udføres i det nuværende Samfund med dets splittede og anarkiske Produktionsvirksomhed, vilde kunne udføres i meget kortere Tid, hvis Virksomheden ordnedes socialistisk og lededes efter en fælles vel overtænkt Plan. Alt, hvad der nu produceres, vilde efter Bebels Paastand under den rationelleste Ordning af Produktionen kunne frembringes, naar alle voxne Mandspersoner, nemlig de, der ere i Alderen fra 16 til 50 Aar, arbeidede $2^1/_5$ Time daglig[1]. Dersom der anvendtes f. Ex.

[1] Bebel, *Frau*, Side 275—276, paaberaaber sig Th. Hertzka, *Die Gesetze der socialen Entwicklung*, 1886. Hertzka er en skarpsindig og velstuderet Socialøkonom, hvis Sandhedskjærlighed ei kan betvivles. Hans Beregning gaar ud paa at udfinde, hvormeget Arbeide der vilde udfordres til Produktionen af alle de Gjenstande, som nu forbruges af Osterriges Befolkning, og han kommer virkelig til det Resultat, at 20% af alle mandlige Østerrigeres Arbeidskraft vilde være tilstrækkelig hertil. Men han har bygget sin Beregning paa den udtrykkelig fremhævede Forudsætning, at de ere udrustede med de bedste moderne Produktionsmidler,

8 Timers dagligt, godt planlagt Arbeide, maatte der, sige Socialisterne, kunne frembringes en Overflod af Livsgoder, en Rigdom, der overgaar alle vore nuværende Forestillinger[1]. Dette er det store Lokkemiddel, som skaffer Socialismen Indgang hos mange idealt anlagte Mennesker.

Der anvendes, sige Socialisterne, under den nuværende Erhvervsvirksomhed meget Arbeide, der er unyttigt eller endog skadeligt, og som altsaa kunde spares, hvis Virksomheden ordnedes bedre. De sige endvidere, at alt Arbeide i det socialistiske Samfund vilde blive udført med større Iver og Dygtighed. Dets Medlemmer vilde allesammen blive rigeligere ernærede, faa sundere Boliger, bedre Opdragelse og større Dannelse, altsaa blive meget mere arbeidsdygtige. Enhver vilde blive sat til det Arbeide, for hvilket han var

saaledes f. Ex. at alt Jordbrug blev drevet paa samme Maade som de store amerikanske Hvedefarmer, hvor der pløies, saaes og høstes med Dampmaskiner, saa at man for hver Hektar kun behøver 5 Dages Arbeide af 1 Mand. Det er herved, Hertzka kan komme til det forbausende Resultat, at 220000 Mand vilde være nok til at avle tilstrækkelig Mængde Jordbrugsprodukter for Østerriges 22 Millioner Indvaanere. Hertzka indtager forøvrigt en Særstilling blandt Socialisterne, se en Afhandling af Morgenstierne i Statsøkonomisk Tidsskrift, 1892, Side 1—18. Der dannedes en Forening, som forsøgte at skabe et socialistisk Samfund, organiseret efter hans Plan. Det mislykkedes fuldstændigt.

[1] Endog *The Fabian Society* gjør sig de mest glimrende Forhaabninger herom, se *Fabian Essays*, Side 168—169. Den veltalende Forfatterinde, Mrs. Besant, siger her: Naar ethvert Menneske omsider engang har faaet ubetinget sikret Livsophold, naar altsaa al Ængstelse for, at det skal komme til at savne materielle Livsgoder, er bortfaldt, saa vil Begjærligheden efter Rigdom forsvinde. Naar det daglige Brød er sikret, vil Pengegriskhedens Tyranni være brudt, og man vil begynde at bruge Livet for at leve, ikke for at tilkjæmpe sig Muligheden af at leve. Da ville de rykke frem til Fronten alle disse mangfoldige Drivfjedre, som findes i den saa høist sammensatte menneskelige Natur, og som allerede nu ere i Virksomhed, og som ville hævde sin sande Betydning, naar Grundlaget for det physiske Liv er sikret. Driften til at udmærke sig, Glæden i skabende Virksomhed, Længselen efter at udvikle sig, Trangen til at vinde Medmenneskers Bifald, Menneskekjærligheden, alle disse Bevæggrunde ville udfolde sig til fuldt Liv og virke paa een Gang som Spore til Arbeide og som Belønning for Fortjeneste. — — — Det er paa disse Bevæggrundes Udvikling, Socialismen tilsidst maa stole i sit Haab om det sociale Fremskridt — — Under sundere og lykkeligere Livsvilkaar vil Menneskeslægten hæves til Høider, vi nu ikke drømme om.

mest skikket, og til hvilket han havde mest Lyst. Arbeidslokalerne vilde blive sundere og hyggeligere, Maskinerne og Redskaberne fuldkomnere. Alle Slags Arbeide vilde følgelig blive lettere og behageligere. Alle vilde vide, at deres Velstand beroede paa, at Enhver gjorde sin yderste Flid. Alle vilde paase, at dette skede. Dovenskab og Skjødesløshed vilde ikke blive taalt.

§ 9. Et af Leddene i denne Tankegang maa optages til Prøvelse allerede paa dette Sted.

At Enhver skal opdrages til og erholde netop det Slags Arbeide, han selv begjærer og er skikket for, foresvæver vistnok de fleste Socialister som en selvforstaaelig Sag[1]. Dette vilde være en nødvendig Betingelse for, at Enhver skulde føle den store Glæde i Arbeidet, Socialismen tænker sig som et af de stærkeste Præg i det nye Samfundsliv. Men Fordringen paa en saadan ubetinget Frihed vilde det socialistiske Samfund ikke kunne tilfredsstille.

Umuligheden af at skaffe Enhver fri Adgang til at vælge Livskald viser sig allerede paa Valgets første Trin. Efter Socialismens Tanke skulde Samfundet have Skoler for høiere Uddannelse, theoretiske saavelsom praktiske. Men hvor stærkt udrustet det end blev med saadanne Skoler, maatte det dog, naar Undervisningen var fri, kunne hænde, at der til et eller andet Slags af dem meldte sig flere, end der kunde optages. Der maatte gives en offentlig Autoritet, som havde Myndighed til at bestemme, hvem der skulde optages, og afvise Resten.

Men Samfundet vilde heller ikke altid kunne anvise de for en vis Gjerning allerede fuldt uddannede Personer Sysselsættelse med denne. Forat dette skulde blive muligt, maatte den samlede Mængde af det Arbeide, dette Fags Arbeidere begjærede, falde sammen med den Mængde af dette Slags Arbeide, Samfundet for Tiden tiltrængte. Men dette vilde ikke kunne paaregnes og vilde i Regelen ikke være

[1] Fordringen er i meget skarp Form opstillet i et Skrift af Oswald Köhler, *Der socialdemokratische Staat*, 1891, Side 91. Skriftet synes at have vakt liden Opmærksomhed, men har sandsynligvis den Betydning, at det giver Udtryk for adskillige Tanker, som, om end lidet sammenhængende, hyldes af Socialisternes store Masse.

Tilfældet. Det kunde hænde at der blev flere Sættere, end der var Manuskripter at sætte, flere Bogbindere, end der var Bøger at indbinde, flere Meierister, end der var Melk at yste og kjerne, flere Matroser, end der var Skibe at bemande o. s. v. Det overskydende Antal maatte finde sig i at tage andet Arbeide. Dersom Lønnen var lige for alt Slags Arbeide, vilde Tilstrømningen blive for stor til de lettere, for liden til de tungere Slags Arbeider.

Besindigere Socialister have erkjendt dette, og nogle af dem have derfor tænkt sig, at Forskjellen mellem Besværet i de forskjellige Arbeidsfag skulde udjevnes paa den Maade, at den daglige Arbeidstid sattes kortere for de tungere eller ubehageligere Gjerningers Vedkommende[1]. De sige, at mangen kraftig Mand vilde foretrække færre Timers Arbeide med at bryde Ærts eller Stenkul eller endog at tømme Gjødselbinger fremfor et længere Antal Timers Arbeide ved en Skrivepult. Viste der sig for svag Tilstrømning til et Slags Arbeide, for stærk til et andet, maatte Styrelsen forkorte Arbeidstiden i det første, forlænge den i det andet Fag. Herimod er der en vægtig Indvending at gjøre. Arbeidstiden maatte jo være den samme for Alle, som udførte samme Slags Arbeide, naar de gjorde det lige godt. Hvis der nu i et vist Fag tiltrængtes flere Arbeidere, og Styrelsen, for at fremlokke et større Antal, nedsatte Arbeidstiden, maatte dette ske ogsaa for de allerede ansattes Vedkommende. Samfundet skulde altsaa faa mindre Arbeide af enhver blandt dem netop paa en Tid, da det trængte mere Arbeide af dette Slags. Hvis omvendt Tilstrømningen til et vist Fag blev for stærk, maatte Arbeidstiden forlænges ikke blot for de nye Arbeidssøgere, men ogsaa for de tidligere ansatte, som kanske havde været sysselsatte dermed i en lang Aarrække. Der vilde blive Konkurrence mellem de Arbeidere, som vare istand til at udføre flere forskjellige Slags Arbeider, ikke som nu en Konkurrence om at faa den høieste Løn, men en Konkurrence om at faa Arbeide i det Fag, hvor man slap med kortest Arbeidstid. De Slags Arbeider, der kræve størst legemlig Anstren-

[1] *Fabian Essays*, Side 159–160. Tanken tilhører nok oprindelig H. H. Harris.

gelse, forefalde især i Raastofproduktionen, i Jordbruget, Skovdriften, Bergværksdriften, i Fiskeriet, ligeledes i Transportvæsenet, i Skibsfarten, i Jernbanedriften, altsaa i Virksomheder, af hvilke flere gaa ud paa at frembringe de allervigtigste Livsfornødenheder. Skulde Arbeidstiden bestemmes udelukkende efter den Møie, Arbeidet medførte, maatte den sættes kortest i disse Arbeidsgrene, og man løb da Fare enten for, at der blev udrettet mindre af dette Slags Arbeide, end Samfundet tiltrængte, eller for, at et uforholdsmæssigt stort Antal af dets Medlemmer blev optaget dermed.

Tanken er sikkert ugjennemførlig.

Skulde ethvert Medlem af et socialistisk Samfund kunne faa netop det Slags Arbeide, han ønskede, blev det udentvivl nødvendigt at udjevne Tilstrømningen til de forskjellige Arbeidsgrene ved at sætte Lønnen for dem til forskjellig Høide, høiere for de Stillinger, som vare vanskeligst at faa besatte med tilstrækkelig dygtige Folk, lavere for de Stillinger, til hvilke der var Ansøgere nok. Samfundet maatte da ved Lønningernes Ansættelse tage de samme Hensyn, som nu ere bestemmende ved Statens og Kommunernes Reguleringer af Lønningerne for sine Tjenestemænd og Arbeidere[1].

Ogsaa blandt Socialismens Modstandere gives der dem som mene, at den personlige Frihed til at vælge sin Levevei herved vilde være fyldestgjort nogenlunde i samme Udstrækning som under den nuværende Samfundsorden[2].

Herved er det dog forbiseet, at Individets Stilling til Samfundet under dettes nuværende Retsorden og under Socialismen er gjennemgribende forskjellig. Bortseet fra Militærtjenesten og de tvungne borgerlige Ombud, staar det nu Enhver frit for, hvorvidt han overhovedet vil indtræde i offentlig Tjeneste eller søge Sysselsættelse hos private Driftsherrer. Dette vilde ikke blive Tilfældet i det socialistiske Samfund. Alle Socialister fastholde som Princip, at ethvert Individ maatte være pligtigt til efter Evne og i Lighed med alle andre at arbeide for Samfundet, ligesom det nu er forpligtet til

[1] Dette er Webbs Tanke, se det ovenfor, Side 175—176, indtagne Citat.

[2] Fr. Paulsen, *Ethik*, II, 432.

at betale Skat. Denne Grundsætning leder med den mest tvingende Nødvendighed til det Resultat, at Samfundet, hvis det ikke kan skaffe en Person det Arbeide, han ønsker, er berettiget til at sætte ham til det Arbeide, det behøver. Han vilde, ligesom nu alle militære Personer, være forpligtet til at at udføre det Arbeide, til hvilket Samfundet sætter ham, paa det Sted, hvorhen han beordres, og for den Løn, det tillægger ham[1].

§ 10. Den foregaaende Del af nærværende Kapitel viser, hvor vanskeligt det er at faa noget klart Begreb om, hvorledes Socialisterne tænke sig Produktionen ordnet. Selv med bedste Villie til at udfinde deres Meninger herom og bringe Sammenhæng og Rimelighed i disse maa man frygte for at have taget feil og gjort dem Uret. Mindst ligesaa vanskeligt er det at danne sig en Forestilling om, hvorledes de økonomiske Goder skulde fordeles mellem Samfundets Medlemmer; thi heller ikke herom ere Socialisterne paa langt nær enige[2].

Naar Socialismen begynder at finde Indgang hos den store Hob, forestiller denne sig gjerne, at der er Tale om at dele al i Samfundet tilværende Formue lige mellem Alle, og at hele Sagen skulde være op- og afgjort hermed. Tanken er helt igjennem urimelig. En saadan Fordeling vilde ikke skabe almindelig Velstand. Norges Nationalformue antages i Aaret 1890 at have været mellem 2 200 og 2 500 Millioner Kroner. Ved Fordelingen vilde hver Indvaaners Lod altsaa være bleven omtrent 11 à 1 200 Kroner. Og hvis den gamle

[1] Bebel, *Frau*, Side 291, siger, at hvis Samfundet ikke kunde finde frivillige Kræfter til et vist Slags Arbeide, maatte Enhver efter sin Tur være forpligtet til at udføre det.

[2] Schäffle, *Quintessenz*, Kap. VIII; Fr. Mehring, *Die deutsche Sozialdemokratie* (1879), Side 214. jfr. Conrads *HWB*, B. VI, Side 811; Otto von Zwiedeneck-Südenhorst har i sit Skrift, *Lohnpolitik und Lohntheorie* 1900), Side 142—164, en meget interessant Fremstilling af Emnets Historie; se endvidere Maurice Block, *Progrès*, I, 242—244; Leroy-Beaulieu, *Traité*, IV, 716—720; Gide, *Principes*, Bog III, P. II Kap. I. Cauwès, *Cours*, No. 1001—1012, med mange litteraturhistoriske Oplysninger; Richard Ely, *Socialism*, 1894, P. III, Kap. VII. Sidstnævnte Værk giver i P. I, Kap. X, en ypperlig Udsigt over den socialistiske Litteraturhistorie og i Appendix IX en udførlig Fortegnelse over de til denne Litteratur hørende Skrifter.

Samfundsorden forøvrigt skulde være bibeholdt, vilde Nogle strax have begyndt at formindske, Andre at forøge sin Formue, og Ligheden i de økonomiske Kaar saaledes efterhaanden igjen være forsvunden. Socialismen gaar jo heller ikke ud paa nogen saadan Deling af Formuen, men paa, at denne skal overføres til Samfundet. Hvad der skal deles mellem Medlemmerne, er Samfundets Indtægt. At dele denne lige mellem Alle vilde være et Brud paa Lighedsprincipet. Det kan her ikke sættes ud af Betragtning paa den ene Side, at de forskjellige Individer yde meget forskjelligt Bidrag til Samfundets Indtægt, paa den anden Side, at ogsaa deres Behov er meget forskjelligt efter Alder, Kjøn, Helbredstilstand o. s. v.

St. Simonisterne opstillede som Princip for Fordelingen af Samfundets Indtægt, at Enhver skulde faa Andel i Forhold til sin Evne, og hver Evne i Forhold til sit Arbeide (*À chacun selon sa capacité, à chaque capacité selon ses oeuvres*), eller i en forstaaeligere Form, at Enhver skulde faa sin Virksomhed anvist efter sin Evne og sin Indtægt tildelt efter sit Arbeide, se ovenfor Side 143. Fra den nuværende Samfundsordens Princip skiller St. Simonismen sig kun derved, at den vilde have Enhvers Tilkommende bestemt ikke ved Konkurrencen, men af de offentlige Myndigheder, samt at Arveretten skulde være afskaffet. St. Simonismen vilde forøvrigt ikke rokke den Ulighed i økonomiske Vilkaar, som hidrører fra Individernes ulige naturlige Begavelse og Flid.

Louis Blanc opstillede et ganske modsat Princip. Enhver skulde producere (bidrage) efter sine Evner og konsumere (faa tildelt) efter sit Behov[1].

Den internationale Arbeiderkongres i Brüssel 1868 erklærede, at det hele Arbeidsprodukt tilhørte Samfundet, og at alle Afdrag i dette, altsaa Grundrenten, Kapitalrenten og Driftsherregevinsten skulde afskaffes[2].

De tyske Socialdemokraters første, i Eisenach 1869 ved-

[1] At faa fuld Rede paa hans Tanke er ikke let, se Cossa, *Introduction*, Side 534—535.

[2] Jfr. Anton Menger, *Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag* (1886), som med Føie hævder, at denne Fordring udspringer af den rene Egoisme, medens Fordringen paa, at Enhver skal faa, hvad han behøver til sin Existents, har sin Rod i Næstekjærligheden.

tagne Program forlangte, at det herskende Lønningssystem skulde afskaffes, og at enhver Arbeider skulde erholde det fulde Vederlag for sit Arbeidsprodukt. Deres andet, i Gotha 1875 vedtagne Program forlangte derimod, at Enhver skal erholde sig tildelt, hvad han fornuftmæssigen behøver. Det nyeste Program, det i Erfurt 1891 vedtagne, udelader begge Forlangender og forbigaar Spørgsmaalet om Fordelingsprincipet i fuldkommen Taushed.

Dette lader Socialisternes Modstandere dem ideligen høre. «Socialismen mangler Kompas»[1].

Hermed kan man ikke slaa sig tiltaals. Det maa undersøges, om ikke Socialismens Grundtanke fornuftigvis fører til visse Principer for Fordelingen af Samfundets fælles Indtægter. Og her have vi først at tage for os Indtægten af den for Samfundets Regning drevne Produktionsvirksomhed.

§ 11. Alle Produkter af det fælles Arbeide skulde selvfølgelig blive Samfundets Indtægt og Eiendom. De skulde modtages og opbevares i Samfundets Magaziner. Hvert af disse Produkter skulde ved Modtagelsen værdsættes efter den Arbeidsmængde, dets Frembringelse antoges normalt at have krævet, eller, som Marx sagde, efter den socialt nødvendige Arbeidstid, se ovenfor Kap. 12, § 9.

Enhver i Produktionsarbeidet delagtig Person skulde erholde Vederlag, men, efter den af de fleste ældre socialistiske Forfattere hyldede Lære, ikke erholde sit Vederlag i Penge. Han skulde derimod i Samfundets Regnskabsbog faa sig godskrevet Værdien af det Arbeide, han havde udført i Produktionens Tjeneste. Af Samfundets Magazin skulde han da kunne forlange sig udleveret hvilkesomhelst Slags Varer, han maatte attraa, og hvis Værdi han kunde dække med den ham godskrevne Arbeidsfortjeneste. Han kunde f. Ex. lade sig nøie med færre eller simplere Fødemidler og forlange bedre Klæder eller omvendt. Han kunde vælge, om han vilde have Hvedebrød, Rugbrød eller Havregrød, Ost eller Smør, Kaffe eller The, og hvormeget af hvert Slags. Gjennem dette Princip ville Socialisterne opretholde Individets Frihed i Valg

[1] Leroy Beaulieu, *Traité*, IV, 716—718; Eugen Richter i de side 165, Anmærkningen, citerede Skrifter.

af Forbrugsgjenstande. Men Ingen skulde kunne forlange Varer til større Værdi, end han havde optjent[1]. Regelen vilde tvinge Arbeiderne til Flid og Forsigtighed i sin Husholdning. Om den vilde kunne gjennemføres, er et andet Spørgsmaal. Adskillige socialistiske Forfattere antyde, at der efter Omstændighederne maatte kunne gives Arbeidere, som havde opbrugt sit Tilgodehavende, Forskudskredit. Dette vilde sikkerlig blive praktisk uundgaaeligt og Adgangen til at tage saadan Kredit formodentlig stærkt benyttet, dersom Modtagerne ikke skulde betale Renter af de dem krediterede Værdier.

§ 12. Tanken med dette System er, at Penge og al egentlig Handel skulde afskaffes i det socialistiske Samfund[2]. Grunden til den hos mange Socialister raadende Uvillie mod Penge og Pengerepræsentativer ligger i, at de begge i fortrinlig Grad egne sig som Midler til Opsparing af Rigdom, og fordi Penge eller Pengerepræsentativer give Besidderen en overlegen Stilling i Handel og Vandel. De ældre Socialister satte sig derfor som bevidst Maal at faa afskaffet saavel Metalpengene som Banksedlerne[3]. De nyeste tale mindre herom eller erkjende endog, at Ideen er urimelig.

En Smule Eftertanke viser nemlig, at heller ikke et socialistisk Samfund vilde kunne undvære Penge. Ethvert saadant vilde være nødt til at indkjøbe mange Slags Ting fra Udlandet, fordi det tiltrængte, men ikke selv kunde producere dem. Blev Norge omdannet til et socialistisk Samfund, maatte det som hidtil kjøbe Korn, Metaller, Stenkul, Uld, Bomuld, Kolonialvarer o. s. v. og betale dem med Penge. For at skaffe sig disse maatte det udføre Trælast, Fiskevarer, Industriprodukter, drive Fragtfart o. s. v. Det maatte kræve Betaling i Penge eller Fordringer paa Penge. Da Værdien af Exporten til og Importen fra ethvert af de fremmede Lande, med hvilke Norge handler, ikke falder sammen, maatte denne Handel, ligesom nu, nødvendigen formidles ved Penge. Optog Norge Laan i Udlandet, maatte det skaffe sig Penge til Forrentningen og

[1] Bebel, *Frau*, Side 288.

[2] Sammesteds, Side 285—287.

[3] Schäffle, *Quintessenz*, Side 42—48; Gonner, *The Socialist State, its Nature, Aims and Conditions* (1895), Side 189—204.

Afbetalingen. Nordmænd, som havde erhvervet Formue ved at drive Forretninger i Udlandet, ved Arv eller Giftermaal eller ved Opsparing, maatte kunne anbringe sine Midler i fremmede Lande. De vilde i saa Fald faa Renter af disse Kapitaler i Form af Penge. Udlændinger, som reiste her i Norge, vilde betale sine Reiseudgifter med Penge. Man kan dog vanskelig tænke sig, at Samfundet, være sig Stat eller Kommune, skulde forbyde Private at drive Hotelvirksomhed og forbeholde sig Eneret dertil.

Det socialistiske Samfund vilde derfor sandsynligvis komme til at bruge Penge som Omsætningsmiddel. Herved undgik det de mange vanskelige Spørgsmaal, der vilde fremkomme, hvis Arbeiderne skulde betales med Bogkredit eller Kvitteringer for Arbeidsfortjenesten. Saadanne Kvitteringer vilde jo kun blive Papirpenge, og det af et meget slet Slags.

§ 13. Om Arbeiderne modtoge Betaling i Penge eller i Arbeidskvitteringer, for hvilke de kunde forlange Varer af Samfundets Magaziner, vilde for selve Arbeiderne væsentlig være et Formspørgsmaal, især hvis det tillodes dem at sælge eller bortbytte disse Arbeidskvitteringer. Hovedsagen for Arbeideren vilde være, hvor stor Løn han fik, og den virkelige Løn kunde jo være lige stor, hvad enten den bestemtes i det ene eller andet Slags Betalingsmidler. Maalestokken for Værdsættelsen af Arbeidsproduktet skulde jo under begge Forudsætninger være den samme, nemlig den normale eller «socialt nødvendige» Arbeidstid, som maatte udkræves til at frembringe det leverede Produkt.

Baade Begrebet og Udtrykket «socialt nødvendig Arbeidstid» er opfundet af Marx. Han er opmærksom paa, at ikke alt Arbeide er lige. Men den almindelige Maalestok er efter hans Tanke den nødvendige Tid, det simple Gjennemsnitsarbeide tager. Andet Arbeide, hvilket Marx kalder det komplicerede[1], gjælder «som potenseret eller rettere som multipliceret simpelt Arbeide, saaledes at en mindre Mængde af hint har lige Værdi med en større Mængde af dette.» Denne Lære har i Almindelighed været forstaaet derhen, at det enhver Arbeider

[1] Marx, *Kapital*, I, Side 19; jfr. Aschehoug, *Værdi- og Prislærens Historie*, § 18.

godskrevne Værdibeløb skulde bero paa den af ham ydede Arbeidsmængde, saa at den Mand, der i samme Tid havde hugget dobbelt saameget Ved som en anden, fik dobbelt saa stort Tilgodehavende[1]. Endvidere at den, der havde udført et vanskeligere Arbeide, fik forholdsvis større Godtgjørelse end den, som havde udført et lettere. Plovkarlen skulde for samme Arbeidstid faa godskrevet mere end Vedhuggeren, Lokomotivføreren mere end Kullemperen, Bogholderen mere end Renskriveren, Driftsbestyreren mere end Bogholderen. De forskjellige Arbeideres Indtægter kunde saaledes blive meget forskjellige.

Om dette er en rigtig Opfatning af Marxs Lære, er imidlertid omtvistet[2]. Den staar sikkerlig i Strid med de hos Socialisternes store Mængde herskende Forestillinger. Disse gaa vistnok ud paa, at der ikke skulde være stor Forskjel i Lønnen for det simple Arbeide og for det høiere[3]. Mange hylde Kommunismens Grundsætning: »Er Nogen at Naturen saa svagt udrustet, at han ikke kan udrette, hvad Andre formaa, saa kan Samfundet ikke straffe ham for Naturens Feil. Hvis omvendt Naturen har udrustet Nogen med Evner, som hæve ham over Andre, saa er Samfundet ikke forpligtet til at belønne ham for, hvad der ikke er hans personlige Fortjeneste[4].»

Man kan erkjende, at dette er den guddommelige Ret-

[1] Schäffle, *Quintessenz*, Side 44—48; Nacquet, *Le Collectivisme et le Socialisme de l'École Libérale*, Side 57—58.

[2] Se Knies, *Politische Ockonomie*, Side 302—304; jfr. Anmærkningen hos Schäffle, Side 48.

[3] Köhler, *Der socialdemokratische Staat*, Side 55. Som den 5te af Socialiststatens Retsgrundsætninger opstilles det her, at Enhver er pligtig til, saavidt hans physiske Kræfter tillade det, at tage sin Del i det for hans Underholdning nødvendige legemlige, trættende Arbeide, og at kun den, som har gjort dette, har fuldt berettiget Krav paa Delagtighed i Produkterne og de materielle Fordele af Arbeidet, samt at hans Krav staar i Forhold til hans Deltagelse i Arbeidsresultatet. Heraf drager Köhler (Side 85) den Slutning, at Tidslønnen ikke kan blive meget forskjellig for de forskjellige Slags menneskelige Virksomheder, hvad enten de gaa ud paa kunstneriske eller videnskabelige Frembringelser eller paa organisatorisk (økonomisk Bestyrer-) Arbeide eller paa administrativt (Regjerings-) Arbeide.

[4] Bebel, *Frau* Side 289.

færdigheds Maalestok[1]. Men det menneskelige Samliv kan ikke ordnes uden Hensyn til det Krav, den naturlige Begavelse har paa høiere Vederlag for de større Tjenester, dens Besidder yder Samfundet. Ellers risikerede dette at gaa glip af disse Tjenester. Endog de tyske Socialdemokrater have maattet bøie sig for Nødvendigheden heraf. En af deres mest anseede Ledere, Liebknecht, var Hovedredaktør for deres Centralorgan, Bladet *Vorwärts*, og som saadan lønnedes han af Foreningen med 7 000 Rm. (6 400 Kroner) foruden Biindtægter. I denne Anledning blev han skarpt angreben paa Socialistkongressen i 1892. Han svarede, at han maatte have nogenlunde samme Betaling som Redaktører af andre Blade[2].

Fabierne forstaa meget godt Nødvendigheden af at fastsætte Lønningerne for de forskjellige Arbeidsydelser forskjellig og derunder at tage omtrent de samme Hensyn, som Staten nu tager ved Lønningsregulativerne for sine Tjenestemænd[3]. Deres Maal synes at være en Mindstefløn for ethvert Slags Arbeide, paa hvilken enhver tilstrækkelig dygtig Arbeider har Krav, men med stigende Løn for de dygtigere[4]. Men der er Tegn nok paa, at Socialismen ligesaa vel som den politiske Radikalisme i England og Nordamerika er ugunstigt stemt mod høie Lønninger for Stillinger, som kræve fremragende Dygtighed[5].

Det hele Spørgsmaal taber imidlertid sin væsentligste Betydning, hvis det antages, at Socialisternes Samfundsorden kun kan indføres efterhaanden, og at der altsaa i længere Tid vil blive drevet privat Erhvervsvirksomhed ved Siden af de Bedrifter, Samfundet overtager eller anlægger for sin Regning. Samfundet maa da lønne sine Arbeidsformænd, Betjente og Driftsbestyrere omtrent ligesaa høit som de Private.

[1] Gide, *Principes*, Side 486, jfr. Side 492.

[2] Dette er kun en Avisberetning. Adgang til at verificere den savne vi.

Webb, *Industrial Democracy*, Side 837 og 842–844, og *Problems of Modern Industry*, Side 276–277, citeret ovenfor, Side 176.

[3] Webb, *Industrial Democracy*, Side 716—718. Dette Princip, som han vil have anvendt under den nuværende Samfundsorden, maatte efter hans Begrundelse ogsaa være gyldigt for det socialistiske Samfund.

[5] Ely, *Socialism*, Side 237—239.

Ellers risikerede det at ligge under i Konkurrencen med disse, faa mindre dygtige Medhjælpere og daarligere Resultater af sin Drift.

§ 14. Mange af de ældre Socialister tænkte sig, at al Skat skulde bortfalde i et fuldstændigt socialistisk ordnet Samfund. I saa Fald vilde Samfundet ingen anden Indtægt have end Summen af de for dets Regning producerede Gjenstande. Under denne Forudsætning kunde den hele Værdi af det leverede Arbeidsprodukt aldrig godskrives eller betales de dermed sysselsatte Arbeidere. Af den nuværende Samfundsordens Fiender have adskillige, navnlig Proudhon, fordret, at Arbeidernes Løn skulde sætte dem istand til at kjøbe igjen deres egne Produkter. En saadan Fordring kunde dog heller intet socialistisk Samfund opfylde. Dette vilde blot blive muligt, saafremt Samfundet ingen anden Udgift havde end Lønningerne til dem. Men ogsaa et socialistisk Samfund vilde faa mange andre Udgifter, som maatte afholdes af Indtægten og altsaa komme til Afdrag, førend Resten, Nettoindtægten, fordeltes mellem dem. Herpaa ere mange Socialister, f. Ex. Kautsky, fuldt opmærksomme.

For det Første vilde Samfundet foruden disse Lønninger have andre Udgifter vedkommende selve Produktionen. Ofte maatte det, som nys omtalt, fra Udlandet indkjøbe Fødemidler, Raastoffer eller Hjælpestoffer for Industrien, f. Ex. Bomuld og Stenkul. Endvidere maatte det vedligeholde sine i Produktionen anvendte faste Kapitalgjenstande, Fabrikbygninger, Værksteder, Skibe, Maskiner, Redskaber, Arbeidsdyr. Ellers vilde Samfundet blive nødt til at standse sin Virksomhed, naar disse Gjenstande vare udslidte. Samfundet maatte endvidere afsætte et tilstrækkeligt Beløb til Anskaffelse af nye Kapitalgjenstande, der udkrævedes til Udvidelse eller teknisk Udvikling af dets Produktion. Ellers vilde denne blive stillestaaende, medens jo Socialismen forlanger og forudsætter, at Produktionsvirksomheden i et saadant Samfund skal blive snarere mere end mindre fremadskridende end i det nuværende.

Samfundet vilde desuden faa store Udgifter, som ikke umiddelbart vedkom Produktionen.

Herhen høre for det Første Lønningerne for de Tjene-

stemænd, der vare ansatte ikke i Produktionsvirksomheden, men i den offentlige Administration.

Dernæst Udgifterne til Underholdning af de Samfundsmedlemmer, som vare helt arbeidsudygtige eller ikke ved sit Arbeide kunde erhverve nok til passende Livsophold. Socialismen hævder fremfor Alt, at Enhver har Ret til menneskeværdig Existents og kan gjøre denne Ret gjældende mod Samfundet. Og med sit ideale Syn paa Livet sætter Socialismen Fordringerne i saa Henseende ikke lavt. Bellamy siger, at de Syge, Vanføre og Blinde, alle de Stympere, der i det nuværende Samfund leve af de Smuler, der falde fra de Riges Bord, i Virkeligheden ere ligeberettigede Lodtagere i hele den rige Arv, Fortiden har efterladt den nulevende Slægt. Broderfølelsen kræver, at de skulle tage sin Lod fremfor Andre.

Dernæst Børneopdragelsen.

Der gives Socialister, som tænke sig, at alle Børn skulde optages og opfødes i fælles Hjem paa Samfundets Bekostning[1]. Hertil vilde kræves en stor Mængde Opfostringshuse. Antallet af Børn under 15 Aar var jo her i Norge i Aaret 1900 med et rundt Tal 750 000. Det kan trygt siges, at en saadan Forsorgelsesmethode vilde blive ikke alene dyr og daarlig, men være ligefrem umulig at gjennemføre. Man kan være sikker paa, at det socialistiske Samfund vilde lade Forældrene beholde sine Børn hjemme.

Men alle Socialister ere enige om, at Skolerne maatte indrettes bedst muligt og udrustes med alle fornødne Hjælpemidler. Børnene skulde allerede fra Skolen af blive fortrolige med et civiliseret Liv og lære at stille sine Fordringer derefter[2]. Enig med dem i Ønskeligheden heraf kan jo Ingen være. Spørgsmaalet er kun om Evnen til at gjennemføre Tanken. Naar man husker paa, hvilke Summer der medgaar til vort nuværende, i mange Henseender tarvelige Skolevæsen, faar man en Forestilling om, hvad det vilde koste at hæve det nogenlunde nær til det Ideal, som foresvæver mange Socialister.

[1] Bebel, *Frau*, Side 322—328.

[2] *Fabian Essays*, Side 147, gaar i saa Henseende ligesaa vidt som Bebel og Kohler, *Der socialdemokratische Staat*, Side 143—147.

Endelig Udgifter til alle andre Slags offentlige Anlæg og Foranstaltninger, som ikke ere umiddelbart produktive. Herhen høre Landeveie, Havne og Fyrvæsen, Opmaalingsvæsenet, offentlige Bibliotheker, Museer, Parker o. s. v.

§ 15 Paa den anden Side mene Socialisterne, at visse Udgifter, som nu bæres af det Offentlige, vilde forsvinde eller formindskes.

Hertil høre for det Første de, der nu anvendes til kirkelige Anliggender. Efter den hos Socialisterne herskende Anskuelse ere disse rent private og saaledes Samfundet uvedkommende.

Dernæst tænke de sig ialfald en stærk Formindskelse af Udgifterne til Forsvarsvæsenet. Herom kunde der imidlertid først blive Spørgsmaal, naar andre Stater havde omdannet sig til Socialistsamfund, saa at Krig ikke længere var at frygte.

Endvidere gaa, som nys omtalt, mange, kanske de fleste Socialister ud fra, at Lønnen for aandeligt Arbeide og overhovedet for alle Stillinger, der kræve fremragende Dygtighed, kunde nedsættes. Men dette kunde jo faa den Virkning, at de, der sattes til saadant Arbeide, udførte det mindre tilfredsstillende. Denne Mulighed kan ikke paa Forhaand sættes ud af Betragtning.

Hvad angaar Udgifterne til Politi og Retspleie, antage Socialisterne, at de kunde formindskes. Fristelsen til Retskrænkelser vilde under en socialistisk Samfundsorden, om ikke helt bortfalde, saa dog, efter Socialisternes Mening, svækkes i væsentlig Grad. De økonomiske Tilstande vilde blive meget gunstigere. Formuesulighederne vilde blive nogenlunde udjevnede. Enhver vilde være sikret et tilstrækkeligt Udkomme. Forbudene mod at drive Handel, udsætte Penge paa Rente og overhovedet mod at drive større Erhvervsvirksomhed for egen Regning vilde forenkle Retsforholdene og bortskjære de fleste nu forekommende Anledninger til Tvistigheder om dem. Og Samfundets Medlemmer vilde være gjennemtrængte af en høiere Livsopfatning, som gjorde offentlige Tvangsforanstaltninger mindre nødvendige.

Herved glemmes det, at en fuldstændig Omdannelse af Samfundet i socialistisk Retning vilde medføre visse nye og

særdeles trykkende Indskrænkninger i den individuelle Handlefrihed. Baade Forbudet mod at drive privat Erhvervsvirksomhed og Paalægget om, at Enhver skulde tage det Arbeide, Samfundet tildelte ham, og udføre det paa bestemt Sted og Maade, vilde upaatvivlelig føles som meget haarde. Mange vilde forsøge at unddrage sig disse Indskrænkninger. Til at hemme Forsøgene herpaa vilde der udkræves baade Politi og Straf. Samfundet maatte værge sig ikke blot mod de Forbrydelser, som udspringe af andre Bevæggrunde end Fattigdom, men ogsaa mod Indgreb i dets egen Eiendomsret. Det maa erindres, at Samfundet skulde være Eneeier af alle faste Eiendomme, Fabriker og Værksteder med Inventarier, Bergværker, Jernbaner o. s. v. Det maatte i sine Magaziner have uhyre Forraad af alskens Fødemidler, industrielle Raastoffer og færdige Forbrugsgjenstande. Det er utænkeligt, at disse ikke vilde blive udsatte for Indgreb. Samfundet maatte værge dem mod Tyvehaand, Falskneriер og Bedragerier. Og da Privateiendom ikke skulde afskaffes, maatte Samfundet ogsaa værge denne, ligesom nu.

Det skjønnes saaledes ikke Andet, end at det socialistiske Samfund snarere maatte faa Brug for en større end for en mindre Politistyrke, end det nuværende Samfund holder.

§ 16. Hvis Samfundets samlede Produktionsindtægt ikke var tilstrækkelig til at udrede de fastsatte Lønninger og de øvrige nu omhandlede Udgifter, kunde der blive Spørgsmaal om at dække Underskuddet ved Skattepaalæg. Dette kunde ikke gjøres, medmindre der i Samfundet gaves Personer, som havde Evne til at betale Skat, altsaa privat Formue eller Indtægt. Saalænge det var tilladt at besidde saadan, vilde Skatteevnen vistnok ikke være ganske forsvunden; men den vilde under hvilkensomhelst socialistisk Ordning, der forbeholdt Samfundet de vigtigste Erhvervsvirksomheder, være stærkt formindsket. Socialisterne ville have al indirekte Beskatning ophævet. Adskillige af dem have foreslaaet, at al Slægtsarv skulde ophæves, undtagen Arv til Børn, og at denne saavel som al Testamentsarv skulde belægges med svær Afgift, f. Ex. af 25 %. I saa Fald vilde den store finantsielle Indtægtskilde, Samfundet nu har i sin Beskatningsmyndighed, hurtigen udtømmes, jfr. Kap. 22, § 10.

§ 17. Saameget nødvendigere bliver det at drøfte, efter hvilket Princip Samfundets Indtægt skulde fordeles mellem dets forskjellige Udgifter. Naar Socialisterne have undladt dette, ligger Grunden udentvivl i de glimrende Forhaabninger, de gjøre sig om den Afkastning, Erhvervsvirksomheden vil tilveiebringe, naar den bliver dreven for Samfundets Regning. Der vil da blive produceret nok for alle Øiemed, nok til at yde alle arbeidsdygtige Medlemmer menneskeværdig Underholdning, nok til at betale Arbeiderne rigelig Løn, og ved Siden heraf nok baade til at forøge Samfundets Kapital og til at drage Omsorg for alle dets Kulturformaal. Om Samfundet anvendte forholdsvis lidt for meget til det ene Slags Udgifter, lidt for lidet til et andet Slags, vilde dette ikke faa saa stor Betydning, naar Bevilgningerne til ethvert af dem dog vare rundelige.

Men det er jo muligt, at disse Forhaabninger vilde blive skuffede, og man kan derfor ikke uden videre forbigaa det Spørgsmaal, hvorledes Samfundet skulde bære sig ad, hvis Afkastningen blev utilstrækkelig, uden at Underskuddet kunde dækkes ved Skattepaalæg. Om selve det almindelige Princip kan der fornuftigvis ikke reises Tvist. Samfundet maatte først og fremst dække de for Bevarelsen af dets Velstand nødvendigste Udgifter. Det maatte lønne sine Arbeidere saaledes, at de vedligeholdt sin Arbeidskraft og ansporedes til efter bedste Evne at yde det Arbeide, Samfundet tiltrængte. Det maatte i fornødent Fald, om end ugjerne, lægge paa Lønningerne for sine Driftsbestyrere og disses vigtigste Medhjælpere.

Ligesaa nødvendigt blev det at sørge for Vedligeholdelsen og Forøgelsen af Samfundets materielle Produktionsmidler. Landets Jord maatte opdyrkes bedre for at skaffe Fødemidler for dets voxende Folkemængde. Nye Kapitalgjenstande maatte anskaffes, eftersom de tiltrængtes.

Begge Slags Udgifter, de til Vedligeholdelsen og Udviklingen saavel af Samfundets Arbeidskraft som af dets materielle Hjælpemidler, maatte afholdes, selv om man derved blev nødt til at knappe af paa den ønskeligste Underholdning for de Arbeidsudygtige[1] og paa Udgifterne til Fremme

[1] Malon, *Socialisme Intégral*, I. Side 306, hvor der tillægges de Arbeidsudygtige en Ret til Underholdning «*dans la mesure des ressources sociales.*»

af Kulturformaalene. Blandt disse indtage dog Retssikkerheden og Undervisningsvæsenet en saa fremragende Plads, at de ikke maatte forsommes.

Først naar alle disse Udgifter vare dækkede, kunde der blive berettiget Tale om at forbedre Lønningerne for den store Mængde af almindelige Arbeidere udover det til Vedligeholdelsen af deres fulde Arbeidskraft Nødvendige. Mellem disse og de øvrige Samfundsbehov, navnlig Behovet af forøget Driftskapital, vilde der blive en stadig Interessekamp. Samfundets Styrelse vilde forlange større Bevilgninger til nye materielle Driftsmidler. De almindelige Arbeidere vilde forlange høiere Løn.

§ 18. Anvendelsen af de i forrige Paragraph nævnte, i sig selv utvivlsomme, men ikke meget veiledende Almensætninger vilde i den socialistiske Samfundsorden tilfalde Samfundets Styrelse. Der maatte selvfølgelig være en Regjering, en Fællesstyrelse for det hele Land med underordnede Medhjælpere, dels ansatte ved Centralstyrelsen, dels for enkelte Landsdele. Under Ledelse og Kontrol af Regjeringen maatte, som før sagt, Kommunalstyrelserne stilles.

Fællesstyrelsen vilde med sine Organer have at drage Omsorg for alle de verdslige Anliggender, som høre under de nuværende Staters Regjeringer. Men den vilde faa en meget videre Opgave, nemlig at planlægge og ordne hele den økonomiske Erhvervsvirksomhed, der var Samfundet forbeholdt. Den vilde altsaa have at bestemme, hvilke Erhvervsvirksomheder der skulde drives for Samfundets Regning, hvilke faste Eiendomme der skulde sættes umiddelbart under dettes Bestyrelse, hvilke Fabriker og andre industrielle eller kommercielle Foretagender det skulde sætte igang, hvorledes disse skulde organiseres og drives. Samfundsstyrelsen maatte bestemme, hvem der skulde forestaa dem, hvormange Medhjælpere og Arbeidere de skulde have, og hvorledes de alle skulde lønnes. Blev al vigtigere Erhvervsvirksomhed forbeholdt Samfundet, maatte det overtage al Handel. Samfundsstyrelsen vilde altsaa faa at bestemme, hvilke Varer og Varemængder der skulde indkjøbes fra fremmede Lande, og hvilke af Landets Produkter der skulde udføres did. Den maatte både værdsætte alle de for offentlig Regning producerede

Gjenstande saavel som de, der vel vare producerede for privat Regning, men skulde afleveres til de offentlige Magaziner. Enhver Gjenstand, som produceredes for Samfundets Regning indenlands eller indførtes fra Udlandet og igjen solgtes, maatte bogføres i de offentlige Regnskaber. Med disse skulde der føres hurtig og virksom Kontrol. Samfundsstyrelsen vilde følgelig faa et Arbeide af uhyre Omfang. Til at udføre dette maatte den have en Mængde overordnede og underordnede Tjenestemænd. Paa den anden Side blev Samfundet ved at overtage økonomiske Virksomhedsgrene, som før vare drevne for privat Regning, kvit alle de dermed beskjæftigede Driftsherrer med deres Bogholdere, Kontorister og andre Betjente. Socialisterne mene, at Antallet af dem vilde være meget større end Antallet af de offentlige Tjenestemænd, Samfundet holdt i sin Erhvervsvirksomhed. Herom er det tilladt at tvivle. Naar Samfundet overtager en Bedrift, der før har været dreven for privat Regning, er det hidtil gjerne blevet Tilfældet, at Samfundet har maattet ansætte flere Folk i Bedriften. Thi at holde Medhjælpernes Antal inden rette Grænser er en Sag af meget større Vigtighed for den private Driftsherre end for den offentlige Driftsbestyrer. Og for sin Forretningsførsel staar den Første ikke til Ansvar for Nogen, den Sidste derimod for sine Overordnede. De i Samfundets Tjeneste ansatte Driftsbestyrere maa altid berede sig herpaa. Enhver, som tror sig krænket i sine Interesser ved deres Forretningsførsel, maatte have en vis Adgang til at anke derover til høiere Myndighed. Forat Centralstyrelsen skulde kunne lede al den Erhvervsvirksomhed, Samfundet havde overtaget, maatte den erholde hyppige og fuldstændige statistiske Indberetninger over denne Virksomheds Gang og Resultater i alle dens Grene.

Der vilde i den offentlige Erhvervsvirksomhed blive meget mere Skriveri end i den private.

De Opgaver, Samfundets Styrelse fik ved Overtagelsen af offentlig Erhvervsvirksomhed, vilde blive stedse vanskeligere at magte, jo flere Erhvervsgrene den inddrog under sig og unddrog den private Virksomhed. Samfundsstyrelsen vilde faa stedse mindre Adgang til at hente Belæring i teknisk Henseende fra den private Virksomhed. Og ved sine Værd-

sættelser af Arbeidets Produkter samt Arbeidernes Løn vilde Styrelsen savne den Veiledning, Konkurrencen i den frie Virksomhed nu yder den i rigt Maal.

§ 19. At styre et socialistisk Samfund vilde blive en meget vanskelig Opgave. Men hvorledes skulde Samfundet skaffe sig en Styrelse, som blev et saadant Hverv voxen? Til Besvarelse af dette Spørgsmaal yde Socialisternes Skrifter liden Veiledning.

St. Simonisterne tænkte sig, at Styrelsen skulde være et Hierarki, men sagde ikke, hvorledes dettes Overhoved skulde findes, se ovenfor Kap. 12, § 2. Ideen har aldrig vundet Indgang i Nutiden; thi denne kan ikke godt tænke sig Andet, end at det socialistiske Samfund skulde styre sig selv. Hvis Samfundet var stort, skulde det altsaa vælge sine Styrere. Forbilledet for den nye Samfundsform maatte da være at søge i Nutidens politiske Parliamentarisme. Men en parliamentarisk Styrelse bliver uundgaaelig en Partiregjering. Enhver saadan lider imidlertid af visse store Brøst. Parliamentarismen holder derfor paa at tabe ialfald Noget af den Anseelse, den før nod. Man begynder at frygte for, at Parliamentarismen og overhovedet Partiregjeringen i hvilkensomhelst Form vilde lide fuldstændigt Skibbrud, om den foruden sine politiske Opgaver fik sig anbetroet det Hverv at ordne og styre Samfundets Erhvervsvirksomhed. Thi denne kræver en fast og planmæssig Ledelse og taaler ikke den bratte Svingning mellem modsatte Opfatninger, der saa hyppigen forekommer i den parliamentariske Politik. I de parliamentariske Forsamlinger faar Sagkyndigheden og Forretningsdygtigheden ofte for liden Plads. De fortrænges af Folketalerne. Disse Betragtninger ere komne stærkt tilorde hos Nordamerikas mest læste socialistiske Forfatter. Han erklærer en af Partikampene fremgaaet Regjering ganske uskikket til at styre et socialistisk Samfund[1]. Han vil have Nord-

[1] Gronlund, *Cooperative Commonwealth*, Kap. VII—IX. Sit Exempel paa, hvorledes han tænker sig Organisationen iværksat, henter han fra Postvæsenet. Alle Postbud skulle vælge Postmesteren i Distriktet, alle Distriktets Postmestre skulle vælge Chefen for Postdistriktet, alle Distriktschefer skulle vælge Generalpostdirektøren. Ogsaa Bebel (*Frau*, Side 271) vil, at alle Underordnede inden hvert Fag skulle vælge sine Overordnede, ja forøger sig endog Muligheden af, at Styrelsen kan gaa rundt til Alle efter Tur.

amerikas nuværende Statsforfatning helt afskaffet. Samfundet behøver hverken nogen Kongres eller nogen Præsident, men kun en intelligent og samvittighedsfuld Administration. I hver Administrationsgren skulde de Underordnede vælge sine nærmeste Foresatte, disse igjen sine Overordnede, som igjen havde at vælge den øverste Chef for Administrationsgrenen. Alle Administrationschefer skulde tilligemed Dommerstandens Formand danne et Kollegium, der førte Tilsyn med den hele Samfundsstyrelse og udarbeidede de nye Love, som maatte tiltrænges. Men disse skulde forelægges hele Folket og kun blive gjældende, hvis de bifaldtes af Flertallet. Alle offentlige Tjenestemænd skulde vælges paa ubestemt Tid og beholde sine Stillinger, saalænge de udførte sine Forretninger paa tilfredsstillende Maade. De skulde imidlertid staa under Ansvar ligeoverfor sine Overordnede, som kunde afsætte enhver af dem. Afsættes skulde de kunne blot for Mangel paa Duelighed. Omvendt skulde enhver Overordnet svare for sine Underordnede. Men for hvem skulde den øverste Chef for Administrationsgrenen svare? Forfatteren tænker sig, at han maatte staa til Ansvar for alle sine Underordnede, saaledes at disse ved fælles Beslutning kunde afsætte ham[1].

Fabierne anse det upraktisk at bemyndige de Underordnede til at vælge sine nærmeste Overordnede; thi dette vilde være uforeneligt med Opretholdelsen af den Disciplin, der udkræves i enhver større økonomisk Virksomhed[2]. Selve den øverste Styrelse maatte vistnok vælges af Samfundets: Statens eller Kommunens, Stemmeberettigede; men denne Styrelse maatte have Myndigheden til at ansætte og afsætte sine Underordnede. Dog skulde Adgangen til at ansættes i de høiere Stillinger være betinget af at have bestaaet en Dygtighedsprøve[3]. Webb har ikke særligen omhandlet Spørgsmaalet, men dog mangesteds antydet sine Tanker derom. Han er ingen Beundrer af det i Schweiz herskende System, ifølge hvilket de

[1] Grønlund, Side 174–177.

[2] *Fabian Essays*, Side 158; jfr. Sidney and Beatrice Webb, *Problems of Modern Industry*, Side 271.

[3] *Fabian Essays*, Side 182.

vigtigste Samfundsanliggender gjennem det saakaldte Referendum forelægges Folket til umiddelbar Afgjørelse. Han holder paa det repræsentative System, der lægger den øverste Myndighed i Hænderne paa et folkevalgt Parliament. Den udøvende Magt skal anbetroes et faatalligt Kollegium, en Regjering, hvis Medlemmer vel skulle ansættes af Parliamentet, men ikke behøve at gaa af, fordi deres Anskuelser ikke finde Bifald hos dettes Flertal. Regjeringen skulde have en Stab af Medhjælpere, tagne blandt de dygtigste og sagkyndigste Personer. De vilde derfor faa stor Indflydelse. Han lægger ikke Skjul paa, at en saadan Administration maatte faa et stærkt bureaukratisk Præg[1].

For Alle, der, ligesom Webb, tænke sig, at Samfundets Omdannelse i socialistisk Retning skal foregaa efterhaanden, skyder Spørgsmaalet om Samfundets nye Styrelsesform sig ud i en fjern Fremtid. Samfundets Omdannelse er allerede begyndt under dets nuværende Styrelsesform og vil fortsættes under en saadan. Omdannet vil vel denne blive i Tidens Løb, men hvorledes, det vide vi ei.

Kapitel 26.

Kritik af Socialismen[2].

§ 1. Socialismen har mødt Kritik fra forskjellige Hold og med meget forskjellige Resultater, undertiden med afgjort Fordommelse, undertiden med Erkjendelse af, at den har sin

[1] Webb *Industrial Democracy*, P. I og P. III, Kap. IV. Charakteristiske ere især Udtalelserne Side 68—69. Note 2, og 834—847.

[2] Det litteraturhistoriske Grundlag for denne Kritik er at søge i de to for nævnte Skrifter af Schäffle, *Quintessenz des Socialismus* og *Aussichtslosigkeit des Socialismus*. Af den nyere tyske Litteratur skal her nævnes J. Wolf, *Socialismus und kapitalistische Gesellschaftsordnung, kritische Würdigung beider* (1892), hvilket Skrift er blevet stærkt angrebet af Socialdemokrater (jfr. Conrads *HWB.* en Artikel *Einkommen* af R. Meyer. Særlig læseværdige ere Fr. Paulsen, *Ethik*, II, Side 374—511, hvor der findes en indgaaende Prøvelse af Socialismen, og R. Ely, *Socialism, its Nature, Strength and Weakness*, 1894. Pareto har i 1902 udgivet et Værk, *Les Systèmes Socialistes*; men dette have vi endnu ei naaet at læse.

Berettigelse, ialfald som Gjæringselement, eller at dens Princip taaler og kræver Gjennemførelse i enkelte Sider af det økonomiske Samfundsliv.

I nærværende Kapitel skulle vi fremhæve de ikke før omtalte Hovedpunkter i den Kritik, som er rettet mod den fuldstændige Omstøbning af Samfundet, de ægte Socialister sætte sig som Maal. Herunder forbigaa vi de Bebreidelser, der ofte gjøres Socialismen, at den indtager en fiendtlig Stilling til Christendommen og Familien. Disse Bebreidelser ramme kun Socialismen i en enkelt af dens historiske Aabenbarelsesformer, nemlig den Socialisme, som har sin Rod i en helt eller væsentlig materialistisk Philosophi. Men det er ingen Nødvendighed for Socialismen at tage et saadant Udgangspunkt. Der gives ogsaa en christelig Socialisme. Hvor stor Sympathi man end kan have med dens Ideal, maa dens økonomiske Berettigelse og praktiske Gjennemførlighed drøftes.

§ 2. Socialismens endelige Program, det, hvis Gjennemførelse den ikke vil opgive, er angribeligt i selve sin Kjerne. Det lader sig ikke gjennemføre paa saadan Maade, at Socialismens økonomiske Hovedøiemed derved virkelig opnaaes. Hvilket er dette?

Socialismen har sin Rod i Misnøien med den store Ulighed, som nu finder Sted i Fordelingen af de økonomiske Goder, samt i Overbevisningen om, at denne Ulighed er baade uretfærdig og skadelig i moralsk Henseende. Man skulde derfor helst vente, at Socialismen som sit Hovedformaal opstillede en anden Fordeling af Samfundets Indtægter. En Udjevning af Uligheden vilde imidlertid være tænkelig uden nogen gjennemgribende Omdannelse af den stedfindende Produktionsordning, nemlig blot ved en Forandring af det nuværende Skattesystem, saaledes at Skattebyrden overførtes fra de uformuende til de bedre stillede Samfundsklasser. Dette kunde ske ved at ophæve Beskatningen paa de Gjenstande, som forbruges af Alle, navnlig af Arbeidsklassen, og samtidigt at anvende Skat paa Arv, Indtægt og Formue saameget stærkere. Socialisterne forlange vel en saadan Omdannelse af Skatteværesenet, men kun som foreløbig Hjælp. De lade sig ikke nøie dermed. Hvorfor ikke?

Det er øiensynligt, at et saadant Beskatningssystem ikke

vilde indbringe nok til at dække alle de Udgifter, Samfundet under sin nuværende Retsorden ikke kan og ikke vil unddrage sig. Men dette er ikke afgjørende for Socialisterne; thi de ville i væsentligt Mon beklippe disse Udgifter. Socialisterne stille imidlertid andre og meget videregaaende Fordringer til Samfundet, saa vidtgaaende, at dettes samlede Indtægt vilde blive ganske utilstrækkelig til at fyldestgjøre dem. Ved en Skattereform vilde man ikke kunne naa længere end til at beskatte den Rige saa stærkt, at han ikke fik mere tilbage til eget Forbrug end den Uformuende, altsaa til at gjøre Alles Konsumtionsevne lige. Et saadant Skattesystem vilde nu for det Første upaatvivlelig lamme den private Foretagsomhed og herved formindske Nationalindtægten. Men lad os se bort herfra og kun undersøge, hvorvidt en lige Fordeling af den nuværende Nationalindtægt vilde bringe Resultater, som tilfredsstillede Socialisterne. Herom kan man danne sig en Forestilling ved at gaa ud fra de Beregninger, Statistikerne have opstillet over Nationalindtægten i forskjellige Lande, deriblandt ogsaa i Norge[1]. Disse Beregninger kunne, som senere skal paavises, efter sin Natur ikke være meget paalidelige, men yde dog nogen Veiledning til at udfinde, hvor stor Sum der vilde falde paa hver Indvaaner i et Land, hvis dets aarlige Nationalindtægt fordeltes lige mellem Alle. Efter de Beregninger, der haves af denne, skulde der paa hver Indvaaner falde

i England . . .	i Aar 1886	Kroner	621,00
i Frankrige . . .	i » 1892	—	468,00
i Sachsen . . .	i » 1890	—	384,00
i Preussen . . .	i » 1890	—	308,00
i Norge	i » 1890	—	275,00

For en Familie paa 5 Personer, Mand, Hustru og tre Børn, vilde dette i Norge blive 1 375 Kroner om Aaret, hvilket jo ei vilde være saa ganske lidet. Men en saadan Fordeling vilde være umulig; thi ved den vilde en ugift og arbeidsfør Mand

[1] Conrads *HWB.* III, 365 (for Storbritannien og Irland); Juraschek, *Uebersichten*, Forsiden, Side XIX—XXII; Kiær, *Indtægts- og Formuesforhold i Norge*, Side 17.

ikke faa mere end 75 Øre om Dagen, og heraf kunde han ikke leve. Lønnen maatte sættes større for ham, følgelig mindre for Kvinder, Børn og Oldinger[1]. Men saafremt Nationalindtægten ikke forøgedes, er det klart, at man ikke ved nogensomhelst Fordeling kunde bringe det derhen, at den store Mængde af Arbeidere fik nok til at tilfredsstille de Livsfordringer, Socialisterne anse dem berettigede til at gjøre. Uagtet Socialisterne begyndte med at angribe den nuværende Indtægtsfordeling, dreves de uundgaaeligen til Forsøg paa at udfinde en anden Ordning af Produktionsvirksomheden, der satte denne istand til at frembringe meget større Rigdom af Produkter, end den nu gjør[2].

Dette er efter Socialismens Opfatning Betingelsen for, at Befolkningens store Flertal skal slippe at gaa op i Slid for et tarveligt og usikkert dagligt Udkomme, blive istand til at føre et sundt og sædeligt husligt Liv og faa Fritid nok til at pleie sine aandelige Interesser.

§ 3. Hvis dette lykkedes, vilde Socialismen kunne afvise de væsentligste Betænkeligheder, der pleie at anføres mod den. Samfundet vilde da kunne yde sine Aandsarbeidere, sine Driftsbestyrere og deres fornemste Medhjælpere Lønninger, der vare tilstrækkelige til at sikre det en saa intelligent og kraftig Ledelse, som Samfundsvirksomheden efter sin Natur, sit store Omfang og Folkets Kulturstandpunkt kunde faa. Under samme Betingelse vilde Samfundet kunne skaffe sig tilstrækkelige materielle Hjælpemidler til fortsat og udvidet Produktionsvirksomhed. Men lykkedes det ikke at hæve Samfundets Kaar saa høit, hvis det altsaa kom til at kjæmpe med økonomiske Vanskeligheder, saa vilde der være Fare for, at det kom til enten at spare for lidet eller lønne for knapt, eller at det blev tvunget til at knibe i begge Retninger.

Flere af Socialismens Modstandere og endog nogle af dens Venner, f. Ex. Stuart Mill, have udtalt Frygt for, at

[1] Jfr. Cassel, Afhandling i *Ekonomisk tidskrift* 1901: *Kapitalbildningen oeh den socialistiska delningstanken*, samt hans Skrift *Socialpolitik*, Side 138.

[2] Allerede Lassalle forstod dette. Derimod synes det at være overseet i Anton Mengers *Neue Staatslehre*, 1903, hvilket Værk først er kommet os ihænde i det Øieblik, da nærværende Ark skal rentrykkes.

den store tilsigtede Forbedring i Flertallets økonomiske Kaar, om den virkelig opnaaedes, vilde fremkalde en Overbefolkning med alle dens Ulemper[1]. Denne Frygt turde vise sig velgrundet, saafremt Forbedringen kunde tænkes gjennemdreven i en Fart, inden Flertallet var modnet derfor. Men de besindigere Socialister indse, at dette hverken er muligt eller ønskeligt. Finder den ventede Forbedring i Flertallets økonomiske Kaar kun Sted efterhaanden og gjennem en Række af veloverveiede Foranstaltninger, kan det haabes, at den vil blive ledsaget af Fremskridt i Oplysning, Selvbeherskelse og Sædelighed, som ville forebygge den her omhandlede Fare. I modsat Fald vilde Overbefolkningsfaren være tilstede.

§ 4. Alt hænger følgelig paa det Spørgsmaal, om Socialismen er istand til at fremskaffe en saadan Rigdom paa økonomiske Goder, som den forestiller sig. Dette er det egentlige Tvistepunkt mellem Socialismens Tilhængere og Modstandere. Ogsaa mellem disse findes der Mange, som ere høist utilfredse med Samfundets nuværende Tilstand og nære ligesaa varme Ønsker som Socialisterne om at faa afhjulpet dets Brøst, men som anse det for et Feilgreb at forsøge paa at naa Maalet ved en saa gjennemgribende Omdannelse af Samfundets Retsorden som den, Socialisterne forlange.

Forsaavidt Produktionens Udfald er afhængigt af menneskelige Kræfter, beror det paa tvende Betingelser, der vel i Virkeligheden ere paa det nøieste forbundne, men dog maa gjøres til Gjenstand for særskilt Betragtning. Udfaldet beror for det Første paa Virksomhedens Planlæggelse og Ledelse, for det Andet paa Arbeidets Udførelse. Ethvert Fremskridt i den ene Retning maa medføre en forøget Produktion, saafremt det ikke opveies ved en Tilbagegang i den anden Retning. I Almindelighed ville dog Bevægelserne i begge Retninger følges ad. Bedre Planlæggelse vil som oftest medføre bedre Arbeide, daarligere Planlæggelse ialfald i Længden svække Arbeidet.

[1] Se Schönberg, *Die Stellung der Sozialisten zur Malthus'schen Bevölkerungslehre*, 1886; jfr. Stuart Mill, *Principles*, Bog I, Kap. 13, § 2, Bog II, Kap. 11, § 3, og især Kap. 12, § 2; Wagner, *Grundlegung*, I, §§ 196 og 270.

Tænker man sig, at Fliden og Dygtigheden hos Arbeidsstokken var uforandret, er det klart, at Produktionen maatte blive forøget, saafremt det lykkedes at faa alle dens forskjellige Grene ordnede i fuld Sammenhæng og paa hensigtsmæssigste Maade. Udrustet med de bedste tilgjængelige materielle Hjælpemidler, vilde den have Evne til at frembringe større Mængder. Ordnet efter en fælles Plan, vilde den lettere kunne undgaa de nu saa sædvanlige Feilgreb, at der af et vist Slags Gjenstande bliver produceret enten mere eller mindre, end hvad Samfundet virkelig tiltrænger.

En saadan Organisation maatte omfatte alle Slags Produktions- og Erhvervsvirksomhedsgrene, som dreves i det hele Land, ialfald alle Virksomhedsgrene af væsentlig Betydning. Ellers vilde Samvirksomheden blive ufuldstændig og Planen et Stykværk. Dernæst maatte Samfundet have en Styrelse, der var kyndig nok til at udkaste en saadan Plan og kraftig nok til at gjennemføre den. Hvor dygtig Styrelse et socialistisk Samfund end skaffede sig, vilde dog dets Velstand altid være udsat for uheldige Paavirkninger af de mange Kræfter, over hvilke Styrelsen intet Herredømme har, saasom skadelige Naturbegivenheder, Forandringer i Smag og Mode, politiske og økonomiske Begivenheder i fremmede Lande o. s. v. Et socialistisk Samfund vilde ikke kunne unddrage sig Konjunkturernes Indflydelse. Denne vilde dog ikke blive større, men kunde under en socialistisk Samfundsorden blive mindre, end den nu er. Dette vilde bero paa Styrelsens Dygtighed. En vis Risiko, større eller mindre, vilde dog Samfundet løbe i saa Henseende. Var det uheldigt i Ordningen af sin Styrelse eller Valget af dennes Medlemmer, saa vilde det have at bære Følgerne af deres Misgreb.

Ligeledes er det klart, at Produktionen, hvis Ledelsen blev ligesaa god som nu, maatte blive større, saafremt Arbeidet blev udført med større Iver og Dygtighed.

§ 5. Hvorvidt begge disse Betingelser for en Forøgelse af Produktionen kunne paaregnes fyldestgjorte under en socialistisk Samfundsorden, er omtvistet mellem dennes Tilhængere og Modstandere.

Hine gaa ud fra eller hænge fast i den fordum gjængse

Forestilling, at Menneskene i sig selv ere gode nok, og at det alene er Feil i Samfundets Ordning, som fremkalde det Onde hos dem, navnlig deres Egennytte. Under en Samfundsorden, som betryggede deres økonomiske Kaar og satte Egennytten ud af Spillet, vilde den afløses af de ædlere Bevæggrunde, Arbeidsglæden, Æresfølelsen, Pligtfølelsen og Menneskekjærligheden. Det gjælder derfor kun at omdanne Samfundet i Tillid til det Gode hos Menneskene og i Haab om dettes Seir.

Socialismens Modstandere anse dette som en Misforstaaelse[1]. De nægte ikke, at de gode Sider i Menneskenaturen kunne komme mere til sin Ret baade hos Individ og Samfund, end de nu gjøre. Men de hævde, at ethvert væsentligt Fremskridt i saadan Retning alene kan komme som Frugt af en Udvikling, der kræver lang Tid og megen Møie, og som desuden er undergiven en stærk, om end ubestemt og foielig Begrænsning. Dette gjælder ogsaa paa Økonomiens Omraade. De moralske Hindringer for Samfundets heldige økonomiske Udvikling ligge ikke blot i Menneskenes Egennytte, men ogsaa i deres Træghed. I samme Grad som den første Egenskab sættes ud af Virksomhed, løber man Fare for, at den sidste skal faa Overhaand. Hvis Samfundet gav alle Arbeidere lige Daglon for samme Slags Arbeide, vilde den ene neppe gjøre mere end den anden. I Almindelighed kræver Erhverv Anstrengelse, medens Opsparing kræver Tilsidesættelse af Nutidens ligeoverfor Fremtidens Krav, begge altsaa Selvovervindelse. Hverken Erhvervsvirksomheden eller Sparsomheden kan undvære den stærke Spore, som Individets Omsorg for dets eget økonomiske Velvære afgiver. Arbeidsglæden, Æres- og Pligtfølelsen, Menneskekjærligheden styrker vistnok denne Omsorg, men kan under Livets almindelige Gang ikke gjøre den overflødig eller engang trænge den i Baggrunden. Det er et Selvbedrag, naar Socialisterne tro at kunne bygge Samfundets økonomiske Orden paa en modsat Forudsætning.

Spørgsmaalet er for det Meste holdt inden Psychologiens Enemærker, og saalænge saa sker, vil det formodentlig ved-

[1] Se navnlig Wagner, *Grundlegung*. I, §§ 49—53.

blive at være omtvistet. Det synes at stille sig klarere, hvis man tager det fra et mere praktisk Standpunkt. Samfundets Erhvervsvirksomhed er meget uensartet. Den bestaar af en Mængde høist forskjellige Næringsveie. Tager man hver enkelt af disse for sig, falder det aabenbart lettere at danne sig en Mening om, hvorvidt den under de forhaandenværende Omstændigheder for at blive lønnende nødvendigen maa drives for privat Regning, eller om det lader sig gjøre at drive den for Statens eller Kommunens Regning samt da endog med større Fordel. Herved maa det haves for Øie, at den Gevinst, Bedriften kaster af sig, og som nu tilfalder den private Driftsherre, efter den socialistiske Samfundsorden vilde tilfalde det Offentlige. For mangen Bedrifts Vedkommende vil et saadant Spørgsmaal kunne besvares med fuld Sikkerhed af Enhver, som er nogenlunde fortrolig med Bedriftens tekniske og økonomiske Tilstand. Vi skulle forsøge at tage Spørgsmaalet saaledes med særlig Anvendelse paa nogle af Norges vigtigste Næringsveie.

§ 6. Hvad angaar Jordbruget, maa Sagen ansees klar. Det er vistnok retlig muligt, at al Jord i Tidens Løb blev gjort til Statens eller Kommunens Eiendom; men det er utænkeligt, at egentligt Jordbrug skulde blive drevet for offentlig Regning. Jorden maatte, hvis den skulde forblive offentlig Eiendom, bortforpagtes, i Regelen til Enkeltmand, og at Jordbruget da skulde komme til at give større Afkastning, end det gjør under vor nuværende Samfundsorden, er en saa aldeles urimelig Tanke, at man ikke behøver at opholde sig ved den. Jordbruget er vort Lands allervigtigste Næringsvei, og saalænge Norges Jord vedbliver at tilhøre og drives af en selveiende Bondestand, kan der ikke være Tale om at gjennemføre Socialismen som almindeligt Princip for Samfundets Retsorden.

Men der gives desuden flere andre Næringsveie, der ere af høi Vigtighed for vort Land, og som umulig kunne drives paa lønnende Maade for offentlig Regning. Her maa først og fremst nævnes de store Havfiskerier. At Eneretten til at drive Skrei- eller Sildefiske, Makrel-, Sæl- eller Hvalfangst skulde være forbeholdt Stat eller Kommune, drives for deres Regning, styres af et Regjeringskollegium eller af Formand-

skaberne, vil vistnok fremstille sig for Alle som et ganske upraktisk Paafund. Det Samme gjælder om den for Norge saa særdeles vigtige Næringsvei Skibsrederiet. Hvad man kalder den regelmæssige Dampskibsfart, nemlig den, hvis Skibe gaa i faste Ruter mellem bestemte Steder, kan vistnok lønne sig, selv om den drives endog i meget stor Maalestok af private Aktieselskaber[1]. Men den vil vanskelig lønne sig, hvis den drives for offentlig Regning. Den norske Stat har gjennem længere Tid havt Erfaring derom. Den begyndte allerede i 1827 at drive Dampskibsfart paa faste Ruter, hovedsagelig for Befordring af Post og Passagerer, men ved Siden deraf ogsaa for Godsfragt. I 1860 havde Staten 11 Dampskibe i saadan Fart. I een Henseende gik den udmærket. Uagtet den foregik paa veirhaarde og farlige Farvande, rammedes disse Dampskibe, saavidt erindres, aldrig af noget alvorligt Uheld. Men det viste sig mere og mere, at de ikke vare istand til at tilfredsstille Almenhedens Tarv og Fordringer saa godt som den private Dampskibsfart, der efterhaanden voxte op ved deres Side. Staten trak sig derfor efterhaanden og i 1871 helt ud af denne Bedrift[2]. Det var navnlig i Varebefordringen, den private Dampskibsfarts Overlegenhed viste sig. Dens Redere, Expeditører og Dampskibsførere ville i Almindelighed være mere beredte til at rette sig efter Kundernes vexlende Behov og Ønsker. Aldeles afgjørende er dette med Hensyn til Rederi af *Tramps*, det vil sige Dampskibe, som gaa i uregelmæssig Fragtfart, her og der, eftersom Leiligheden byder sig bedst.

[1] Hele Verdens Dampskibsflaade er for Aaret 1901 opgiven til et Antal af 12 702 med en Drægtighed af 23 379 000 Brutto Registertons, se Krüger *Die wirthschaftliche und technische Entwicklung der Seeschiffahrt*, Side 62. Heraf skulle ikke mindre end 4056 Skibe med en Drægtighed af 11 075 681 Tons tilhøre store private Rederier, af hvilke ethvert eier mindst 30 000 Tons. Se *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*, III Folge, B. 24, Side 548. Jfr. en Afhandling af K. V. Hammer i Bladet *Farmand* for 1903, Side 364—370, ogsaa udg. i Særtryk).

[2] Den ikke ubetydelige Dampskibsfart, Nordre Bergenhus Amtskommune driver paa sine egne Fjorde, er, saavidt man kan se af Amtmandens Femaarsberetninger, lidet lønnende, se *Norges officielle Statistik*, Bind 40 Beretningen for Nordre Bergenhus Amt, Side 20. De ældre Femaarsberetninger give endnu magrere Oplysninger.

Overhovedet kan det ganske ubetænkeligen siges, at Stat og Kommune ere ganske uskikkede til at drive Handel, ialfald medmindre den har en meget sikker Kundekreds. Som allerede før forklaret, maatte Norge, ogsaa om det fik en fuldstændig socialistisk Samfundsorden, vedblive at drive baade Export- og Importhandel. Paa fordelagtig Maade kan dette Slags Forretninger aabenbart kun drives af private Personer eller Associationer, hvis Bestyrere ere i tilstrækkelig Grad interesserede i, at Forretningen giver Overskud. Det er Umagen værdt at stille sig denne Sætning for Øie i Anvendelse paa en særlig, for vort Land ikke uvigtig Bedrift, nemlig Isexporten. Norge har baade ved sit Klimat og sin Beliggenhed nær Varens Hovedmarked usædvanlig heldige Betingelser for denne Forretning. Hvad angaar naturlig Is, har Norge lidet at frygte af udenlandsk Konkurrence. At lave Isdamme og Ishuse, skjære Is og oplægge den i disse er en i teknisk Henseende forholdsvis simpel Bedrift; men at faa Isen solgt og sendt i betimelig Tid og til de bedste Kjøbere kræver saa stor Handelsdygtighed og saa megen Paapasselighed, at den kun kan ventes hos Personer, der drive Forretningen paa egen Gevinst og Forlis. Paa lignende Maade forholder det sig i det Store taget med anden Handel saavel som med den Industri, der forarbeider de Gjenstande, den omsætter. Norge exporterede i 1900 Træmasse, Cellulose, Pap og Papir til en Værdi af omtrent 32 Millioner Kroner. Denne Virksomhed har været og er i stærk teknisk Udvikling. Dens Produkter søge Afsætning i mange forskjellige Lande og under skarp Konkurrence med fremmede Fabriker. Denne store Virksomhed vilde utvivlsomt ligge under i Konkurrencen, hvis den skulde styres af et Regjeringsdepartement eller nogen Regjeringen underordnet Autoritet.

Var Samfundet eneberettiget til at drive Industri og Bergværk, vilde det løbe en dobbelt Fare, nemlig enten at blive belemret med mange ulønnende Foretagender, eller paa den anden Side at Landets naturlige Næringskilder ikke bleve saa godt udnyttede som under fri privat Produktionsvirksomhed.

Vi have her kun omhandlet Spørgsmaalet for Norges Vedkommende, idet vi antage, at det maa være klart for alle norske Læsere, som have noget Begreb om Landets Nærings-

liv, hvor umuligt det er at gjennemføre Socialismens Princip i dets vigtigste Næringsveie. Hvis disse bleve overførte til Samfundet, være sig Stat eller Kommune, vilde de, saalangt fra at producere større Mængder eller større Værdier, efter al Sandsynlighed producere mindre, end de nu gjøre.

For fremmede Landes Vedkommende kunne vi selvfølgelig ikke udtale os med samme Sikkerhed. Sandsynligst forekommer det os dog, at Sagen ikke stiller sig meget anderledes der. Navnlig for Jordbrugets Vedkommende. Den almindelige Mening synes at være, at denne Næringsvei ifølge sin Natur maa være privat Bedrift. Socialisterne indrømme selv, at de finde stærk Modstand hos Bønderne og liden Indgang endog hos Landarbeiderne. Disses Ønsker gaa fortrinsvis ud paa at faa smaa Jordbrug til Eiendom, og i samme Grad som de faa disse Ønsker opfyldte, blive de Tilhængere af Privateiendommen og Fiender af Socialismen. Selv saa afgjørte Tilhængere af Statssocialismen som Wagner og Schäffle indrømme, at det i Almindelighed er utilraadeligt for en Stat at drive Fabrikvirksomhed og Handel[1].

§ 7. Naar fremmede Landes Socialister nære større Forhaabninger om at kunne bemægtige sig andre Erhvervsgrene, er det, fordi disse ere begyndte i stor Udstrækning at overføres til Aktieselskaber. Socialisterne mene nemlig, at enhver Næringsvei, der kan drives med Fordel af et stort Aktieselskab eller af flere saadanne i Forening *(Trust)*, ligesaa godt eller endog bedre maa kunne drives af Stat eller Kommune. Denne Tankegang strækker ikke til som Forsvar for en fuldstændig Omdannelse af Samfundet i socialistisk Retning. Et privat Selskab driver kun en enkelt Produktionsgren eller en Gruppe af indbyrdes nærbeslægtede Erhverv. Samfundet skulde efter Socialisternes Tanke overtage alle væsentlige Produktionsgrene. Samfundsstyrelsen kunde derfor aldrig komme til at øfre denne udvidede Erhvervsvirksomhed ligesaa stor Omhu, som Aktieselskabets Bestyrelse kan anvende paa sin langt mere begrænsede Op-

[1] Wagner, *Finanzwissenschaft*, I. §§ 221 og 223; ligeledes Schäffle, *Gesellschaftliches System*, § 229, og *Kapitalismus und Socialismus*, Side 473-477, hvor han tillige omhandler Statens Stilling til Bankvirksomheden. Dette Spørgsmaal forbigaa vi her.

gave. Selv i Anvendelse paa en enkelt Bedrift gjælder hin Slutning ikke ubetinget. Det socialistiske Samfund vilde være tilbøieligt til at knibe paa Lønningerne til sine fornemste Medhjælpere. En godt bestyret privat Forening lærer snart, at den maa lønne disse godt. De store private Aktieselskaber og Trusts, som bestaa og lønne sig, stiftes gjerne af Forretningsmænd, som have erhvervet sig Dygtighed og Navn under den skarpeste Konkurrence. Saalænge de leve og lede, gaar det godt; men det er altid usikkert, hvorvidt Styrelsen vedbliver at være lige heldig under deres Efterfølgere. Navnlig gjælder dette om de store nordamerikanske Trusts. De ældste af dem stiftedes i 1880. Hvorledes det vil gaa dem i Fremtiden, vides endnu ikke.

Og hvis en privat Association er uheldig i sine Foretagender, rammer det direkte Tab Aktionærerne. Statens eller Kommunens Uheld og Misgreb gaa ud over Skatteborgerne eller den almindelige Velstand.

§ 8. Nogle Socialister synes at have en Fornemmelse af disse Vanskeligheder. De antyde nemlig en Ændring i Socialismens Program, som formodentlig maa være fremkaldt just herved. De fastholde vel, at alle Produktionsmidler skulle være Samfundets Eiendom, samt at al selvstændig Berettigelse til at drive Produktionsvirksomhed tilkommer dette. Men de ville indgaa paa, at Samfundet skal kunne overdrage private Personer eller Associationer midlertidig Berettigelse til at drive en vis Bedrift, altsaa bortforpagte denne for et vist Antal Aar for en vis aarlig Afgift og forøvrigt under de Forpligtelser, Samfundet ved Kontraktens Afslutning paalagde Forpagteren [1]. Som Exempel kan nævnes, at en Bykommune, der eier en Sporveislinie, ikke behøver selv at drive denne, men skal kunne bortforpagte den for et vist Antal Aar. Et

[1] Den Forfatter, som her haves for Øie, er Malon; se hans *Socialisme Intégral* (1894), I, Side 306—307. Han tænker sig imidlertid aabenbart, at mange Slags Virksomheder skulde drives for Statens eller Kommunens Regning, se Bind II, Side 196, No. 4, Side 344—345, 407, 416 ff. samt nærværende Skrift Kap. 12, § 17. Malon henviser til sit Værks tredie Bind, som aldrig udkom. Som Ideens fornemste Talsmand nævner han G. Degreef, *Le Rachat des Charbonnages*. Hvorvidt den er yderligere udviklet i den nyeste Litteratur, have vi ei kunnet undersøge.

saadant Bortforpagtningssystem lader sig anvende paa hvilkensomhelst anden Erhvervsvirksomhed. Retten til at drive Jordbrug, Handel, Bankvirksomhed, Skibsrederi, holde Hotel, Theater o. s. v., kunde jo af Samfundet bortforfagtes for et efter Omstændighederne afpasset Antal Aar. Systemet vilde blive symmetrisk, det selvsamme for Industri, Handel med videre, som det nødvendigvis maa være for Jordbruget.

Systemet vilde kunne gives en videre Anvendelse, end den rene Socialisme kunde faa. Thi Retten til at drive en vis Virksomhed kunde være betinget af offentlig Bortforpagtning, ikke blot naar Virksomheden skulde drives i stor Maalestok, men ogsaa for de Smaabedrifters Vedkommende, hvilke Samfundet umulig kunde overtage for egen Regning.

I sit Væsen vilde Systemet blive meget forskjelligt fra den rene Socialisme, som kræver, at al Produktionsvirksomhed skal foregaa for Samfundets Regning. De forskjellige private Driftsherrer, som dreve de af dem forpagtede Erhvervsvirksomheder for egen Regning, vilde konkurrere med hverandre baade om at erholde fornøden Driftskapital og Arbeidshjælp samt om at faa sine Produkter afsatte. Systemet vilde altsaa aabne Plads for mange af de Samfundstilstande, Socialismen vil bekjæmpe.

Hvis de private Driftsherrer fik den samme Frihed, de nu have, til at drive Næringen, vilde Systemet faa megen Lighed med den nu gjældende Samfundsorden, og der kunde da sporges, om det ikke vilde være fordelagtigst for Samfundet at lade private Personer beholde Eiendomsretten til Produktionsmidlerne og Friheden til at drive de forskjellige Erhvervsvirksomheder, men at tage Skat istedetfor Forpagtningsafgift af dem. Skatten paa Jordbruget maatte blive, hvad vi i Norge kalde en Skat paa Matrikulen, i andre Lande paa den i Katasterne fastsatte Skatteskyld. Skatten paa andet Erhverv maatte blive en Næringsskat, f. Ex. i Lighed med den franske Patentafgift. Tanken hos de Socialister, som anbefale Forpagtningssystemet, er dog udentvivl, at Samfundet i Forpagtningskontrakterne skulde træffe alskens, efter Bedriftens Natur afpassede, til Betryggelse for Arbeiderne tjenlige Bestemmelser, f. Ex. om en Mindstelon for dem, om en Grænse for Arbeidstidens Længde, om hensigtsmæssig

Indretning af Arbeidslokalerne. Forbud mod at bortsætte nogen Del af Virksomheden til Underkontraktører m. v. Saadanne Bestemmelser kunne imidlertid ogsaa gives ved Love. Den sidste Fremgangsmaade indgaar i Webbs Program[1].

Kapitel 27.

Anvendelser af Socialismens Princip paa enkelte Virksomhedsgrene.

§ 1. Om det nu end maa erkjendes, at de fleste og vigtigste Erhvervsvirksomheder bør vedblive at være private Bedrifter, følger heraf ikke, at dette gjælder med Hensyn til alle.

Der gives Foretagender, som yde varig Afkastning og saa stort Overskud over de med deres Drift forbundne Udgifter, at de kunne betragtes som Erhvervsvirksomheder og altsaa vilde blive drevne af Private, hvis saadant var dem tilladt, men som utvivlsomt med størst Gavn for Samfundet forbeholdes det Offentlige. Klarest er dette med Hensyn til Prægning af Mynt. Denne Virksomhed kan ordnes paa saadan Maade, at den giver Overskud, og Adgangen til at drive den har i gamle Dage staaet aaben for Private. Men at Retten hertil bør være forbeholdt Staten, er forlængst anerkjendt i alle civiliserede Stater og i sig selv saa indlysende, at det er overflødigt at tale videre derom uden som et høist oplysende Exempel. Det Samme gjælder om Statspostens Ret til regelmæssig Befordring af Breve. Det vilde være en meget uheldig Anordning, om Staten overlod denne Virksomhed til Private og slet ikke befattede sig dermed.

Men gjælder det Samme om regelmæssig Befordring af Aviser og Pakker eller af Personer paa Ruter, hvor det Offentlige holder Diligencer igang? Foreløbig skulle vi blot sige, at Løsningen af disse og lignende Spørgsmaal beror paa, hvorvidt de heromhandlede Tjenester ydes paa tilfredsstillende Maade ved privat Virksomhed, samt paa, hvorvidt det lønner sig for det Offentlige at drive deslige Forretninger.

[1] Webb, *Industrial Democracy*, P. I. Kap. IV og P. II. Kap. III, Bogstav *h* (Side 796—806).

§ 2. Vi have ovenfor brugt Ordet Erhvervsvirksomheder til Betegnelse af de Foretagender, vor Undersøgelse angaar, og have herved for Øie de Virksomheder, der kunne drives af Private som Indtægtskilder. Det er alene det Offentliges Overtagelse af saadanne Virksomheder, der paa nogen Maade kan siges at være Anvendelser af Socialismens Princip.

Men Ordet Erhverv er ikke frit for Tvetydighed, hvorom Mere senerehen. Her skulle vi kun gjøre opmærksom paa, at en Virksomhed, som giver Pengeindtægt, hvis den drives for privat Regning, ikke behøver at gjøre det, saafremt den drives for offentlig Regning. Hvis det Offentlige helt tilegner sig nogen saadan Virksomhed, berøver det de Private en Erhvervsvirksomhed; men hvis det selv ingen Indtægt erholder deraf, bliver Bedriften dog ingen Erhvervsvirksomhed for det Offentlige. Grunden til, at det Offentlige ingen Indtægt faar, kan ligge i, at det driver Virksomheden slet eller uheldigt. Men Grunden kan ogsaa være, at det ingen Afgift forlanger af dem, hvem Virksomheden kommer tilgode. I sit Væsen er Virksomheden dog den samme.

Træffer det Offentlige, være sig Stat eller Kommune, en Foranstaltning, som frembringer afhændelige materielle Gjenstande, saa er dette en produktiv Virksomhed. Mange udvide dette Begreb til Virksomheder, der yde bestemte Personer immaterielle Tjenester, for hvilke de ere villige til at betale Vederlag. Hvis en privat Person driver saadan Virksomhed, tager han gjerne en Betaling derfor, der er beregnet ikke blot paa at dække Produktionsudgifterne, men ogsaa paa at give et Overskud, en Nettoindtægt, en Driftsherregevinst. Den bliver da en Erhvervsvirksomhed i den oven angivne Forstand. Dette gjælder ogsaa, hvis Virksomheden drives af det Offentlige i samme Øiemed. Men Stat eller Kommune kan ogsaa drive Virksomheden i andet Øiemed, nemlig for umiddelbart at tilfredsstille noget Behov hos Personer, som staa under dens Omsorg. Yder Stat eller Kommune dem sin Tjeneste uden Vederlag, gaar Virksomheden ikke ind under Begrebet Erhvervsvirksomhed i den Forstand, hvori Ordet her er brugt. Stat eller Kommune tager undertiden Vederlag, men et utilstrækkeligt, eller den tager et Vederlag, som vel er tilstrækkeligt til at dække alle Udgifter,

men ikke giver noget Overskud. I begge Tilfælde er Hovedøiemedet at tilfredsstille Kundernes Behov, Indtægtserhvervelsen derimod Bisag. Men undertiden tager Staten eller Kommunen et Vederlag, der ikke alene dækker Udgifterne, men ogsaa giver en Nettoindtægt. Virksomheden er da af blandet Art, hvilket især bliver iøinefaldende, hvor den, saaledes som Tilfældet er med en Stads Gasværk, yder Alle et frit Gode, Gadebelysningen, og bestemte Personer, Huseierne, et betalt Gode, nemlig Gasblus i deres Huse. Hvorvidt det ene eller andet Øiemed, Indtægten for det Offentlige eller Behovstilfredsstillelsen for Almenheden og for de betalende Kunder, er Hovedøiemedet, maa da bero paa Omstændighederne, navnlig paa, hvor stor Indtægten er, hvormeget det Offentlige trænger til den, samt hvor stærke og udbredte de tilfredsstillede Behov ere.

§ 3. Til saadanne indtægtgivende Foretagender kan det Offentlige i retlig Henseende stille sig paa forskjellig Maade. Det kan lade private Personer eller Associationer beholde fri Adgang til at drive Erhvervsvirksomheden for egen Regning, men selv begynde Virksomhed af samme Art, altsaa i Konkurrence med dem. Staten kan f. Ex. tillade private Anlæg at fabrikere Skydevaaben og Krudt, tillade regelmæssig Befordring af Pakker, men ved Siden deraf fabrikere Skydevaaben og Krudt paa egne Værksteder eller befordre Pakker med sine Brevposter. Marx og Engels have (se ovenfor Kap. 12, § 10) paastaaet, at Samfundet paa Grund af sin større økonomiske Styrke altid, følgelig ogsaa i saadanne Forretninger, maatte kunne fortrænge sine private Konkurrenter. Erfaringen gaar i modsat Retning. I Regelen vil Staten eller Kommunen, hvor den driver fri Erhvervsvirksomhed, ligge under for sine private Konkurrenter. Hvis den vil undgaa dette, er den næsten altid nødt til at forbeholde sig Eneret til at drive Virksomheden. Dette har den gjort ikke blot med Hensyn til at slaa Mynt, hvor Nødvendigheden falder omtrent af sig selv, men ogsaa med Hensyn til Befordring af Breve, ligeledes med Hensyn til Anlæg af Telegrapher og Telephoner, som stilles til offentlig Brug. Det Offentlige antages ikke at kunne taale Konkurrence af Private med Hensyn til Anlæg og Drift af sidstnævnte Ind-

retninger. Naar Staten har Eneret til saadanne, vil den ved Hjælp af det Indtægtsoverskud, den henter fra de bedste Landsdele, kunne udstrække sine Linier til de fjernere og fattigere Egne. Men hint Indtægtsoverskud vilde blive mindre, hvis den kom under Konkurrence med private Selskaber; thi disse vilde kun anlægge Linier, som gave Overskud[1]. Det Samme gjælder til Forsvar for Statens Postregale. At ordne Forholdet paa denne Maade kan i andre Retninger være unødvendigt eller uhensigtsmæssigt. Private kunne holde høiere Almenskoler ved Siden af de offentlige. Lovgivningen forbyder ikke dette; thi Erfaring viser, at Konkurrencen med de private Skoler er gavnlig for de offentlige og letter Staten eller Kommunen for en Del af Udgifterne til Skolevæsenet.

§ 4. Hvorvidt Eneretten skal forbeholdes Staten eller ogsaa kan tillægges Kommunen, maa afgjøres ved Lov. Valget mellem disse to Alternativer beror nærmest paa, hvorvidt Foranstaltningen er til Gavn for det hele Land eller blot for den enkelte Kommune. I Betragtning maa det dog ogsaa komme, hvorvidt Ledelsen og Kontrollen kan ventes ført paa hensigtsmæssigst Maade af Central- eller Lokalstyrelsen. En Kommunes Ret til at træffe et vist Slags Foranstaltninger maa undertiden kunne udstrækkes til Nabokommunernes Omraader, f. Ex. ved Anlæg af Vandledninger eller Kloaker. Alt dette er væsentlig Hensigtsmæssighedsspørgsmaal.

Efter engelsk Ret[2] kan en Kommune ikke drive nogen Erhvervsvirksomhed *(trade)* uden med Hjemmel af særskilt Lov, ei heller kan den uden Lovhjemmel expropriere nogen Eiendom. I Tilfælde, hvor ingen almindelig Lovbestemmelse hjemler Kommunen saadan Ret, maa den Kommune, der vil have Bemyndigelse til at drive nogen Erhvervsvirksomhed eller tage Eiendomme efter Taxt, henvende sig til Parlamentet for at faa istandbragt en særlig Lov *(Private Act)* derom. Vor Lovgivning indeholder ingen Indskrænkning i

[1] Storthings Forhandlinger, 1881, III, O. No. 13, fremhæver Telegraph og Telephonlinierne til de store Fiskerier. De benyttes kun til visse Aarstider og bringe derfor Underskud, men ere af overordentlig Vigtighed for Landets Økonomi.

[2] *Municipal Corporation Act* af 1835, Sect. 92 jfr. den nedenfor i § 8 omtalte *Committee Report*, Side 55, No. 767.

Kommunernes Erhvervsvirksomhed. En norsk Kommune kan drive hvilkensomhelst Virksomhed af denne Art, hvis den staar aaben for private Personer. En Kommune kan saaledes drive Skibsrederi eller Fabrikvirksomhed eller anden materiel Produktion. Kommunen har da den samme Frihed til at sælge sine Produkter som andre Producenter. Vor Lovgivning aabner ogsaa Kommunerne samme Adgang til Expropriation, som den i mange Øiemed tilstaar Andre, f. Ex. til at tage Grund til Vandledninger.

§ 5. Det er ikke i mange Retninger, en Nutidsstat pleier at forbeholde sig Eneret til at drive Erhvervsvirksomheder. Tilfældene ere af to Slags.

I det ene Slags Tilfælde ligger Grunden i, at Bedriften ikke blot skaffer Statskassen Indtægt, men tillige og ofte væsentligst i, at Virksomheden drives paa den for Samfundet gavnligste Maade, naar den er lagt umiddelbart i Statens Haand. Dette gjælder om Mynt-, Post-, Telegraph- og Telephonregalierne.

I det andet Slags ligger Grunden blot i Trangen til at skaffe Statskassen Indtægt. I dette Øiemed forbeholder Staten sig Eneret til Virksomheder, der ligesaa godt kunde drives af private Personer, men hvis Nettoafkastning anvendes til at dække Statskassens Behov. For at blive af Betydning i saa Henseende maa Virksomhedens Produkter være Gjenstand for udbredt og stærk Efterspørgsel og deres Priser kunne sættes meget høiere end Produktionsomkostningerne. Som vigtige Exempler paa Produkter, der i forskjellige Lande ere Gjenstand for statsfinantsielt Monopol, nævnes Salt, Tobak, Brændevin og Fyrstikker. Uagtet saadanne Monopoler tillægges Staten, ere de dog kun en egen Form for Paalæg af Forbrugsskatter. Tanken med dem er, at Statsdriften hverken skal frembringe større Produktmængder eller bidrage til bedre Fordeling af de producerede Værdier. Den har altsaa i Virkeligheden intet at skaffe med Socialismen, og det uanseet at denne jo maatte siges at være gjennemført, saafremt Produktion og Salg af alle Slags Ting og Tjenester vare gjorte til Gjenstand for Statsmonopoler.

§ 6. Spørgsmaalet om, hvorvidt Staten skal overtage en vis Erhvervsvirksomhed enten med Udelukkelse eller ved

Siden af Private, kan undertiden være af overordentlig Betydning for Samfundet, men tillige omtvisteligt. Vi skulle dvæle ved de vigtigste herhen hørende Tilfælde.

Først og fremst maa man her tænke paa Jernbanerne.

Praktisk Betydning har ikke dette Spørgsmaal for Norges Vedkommende. Vor første Jernbane, den saakaldte Hovedbane, blev vistnok anlagt og bygget af et Aktieselskab, hvis Aktier for en Halvdel vare tagne af engelske Kapitalister; men for at faa denne Bane bygget maatte den norske Stat dog tage over en Fjerdedel af Aktierne. Alle senere norske Jernbaner have frembudt saa ugunstige økonomiske Udsigter, at de ikke kunde komme istand uden derved, at Staten har bygget dem, om end med Tilskud af Kommuner og Private.

I andre Lande have Udsigterne for mange Baner været saa lovende, at de ere byggede af private Aktieselskaber og drives for disses Regning. Dette System har sit Hjem i Storbritannien og er fulgt i de forenede nordamerikanske Fristater samt i Canada. I Schweiz og flere tyske Stater ere mange Jernbaner blevne anlagte for privat Regning. Ligeledes i Frankrige, hvor Staten dog har ydet de private Baner rigelig Understøttelse og betinget sig, at de ved Midten af indeværende Aarhundrede uden Erstatning skulle overgaa til Statseiendom. Herved ville Frankriges Finantser antageligen engang komme i en meget gunstig Stilling; thi disse private Baner have en Værdi af nær 12 000 Millioner Kroner.

Belgien valgte allerede fra først af det modsatte System. De anlagde alle sine Hovedbaner for Statens Regning. Og efterhaanden er man i flere Fastlandsstater kommen til den Overbevisning, at Staten bør eie alle saadanne. Staten har saaledes baade i Preussen og Schweiz opkjøbt eller besluttet at opkjøbe Landets vigtigste Baner. I Danmark udgjorde de Staten tilhørende Baner allerede i 1890 80 % af den samlede Banelængde. I Sverige har Staten efter den i 1853 fattede Plan bygget alle Hovedbaner. Men ved Siden af disse har Sverige private Jernbaner af omtrent dobbelt saa stor Længde. I Nederlandene og Italien tilhøre de fleste Jernbaner Staten; men deres Drift er bortforpagtet til private Selskaber, hvilket System dog siges at være forbundet med betydelige Vanskeligheder.

Til Fordel for Statsbanesystemet paaberaabe dets Tilhængere sig Sagens Natur. Større Jernbaner kunne ikke komme istand uden ved Expropriation af den fornødne Grund, altsaa ved Statens Bistand, og denne bør ikke ydes, medmindre Staten finder Anlægget berettiget og tjenligt for Samfundets Tarv. En Jernbane faar i Almindelighed et faktisk Monopol paa Transport af Personer og Varer i de Egne, gjennem hvilke den gaar, og imellem de Stæder, den forbinder. Selv om der anlægges flere Baner, som konkurrere med hverandre, driver Forholdets Magt dem snart til at slutte indbyrdes Overenskomster, der ophæve Konkurrencen. De blive da istand til at fremme sine egne Interesser med Tilsidesættelse af Samfundets Tarv, holde færre Tog, daarligere rullende Materiel og høiere Fragtsatser, end de burde. Hertil svares fra den anden Side, at Staten kan forebygge dette ved at forbeholde sig Ret til at give Forskrifter om Driften og Fragterne, hvilket udentvivl er en Nødvendighed. Men hvorvidt dette er tilstrækkelig betryggende for Almenhedens Interesser, er tvivlsomt nok. Der er i Nordamerika gjort mange Forsøg derpaa. Men det siges, at disse have vist sig temmelig uvirksomme. Praktisk taget bygger et amerikansk Aktieselskab en Jernbane, naar, hvor og hvorledes det vil, ordner sine Tog, som det finder forgodt, ligeledes sine Fragtsatser, kun med det Forbehold, at de maa behandle alle sine Kunder lige[1]. Det er da let forstaaeligt, at Mange holde paa Statsbanesystemet, og at de Radikale, det saakaldte Populistparti, have optaget det paa sit Partiprogram. Privatbanesystemets Forsvarere pege paa den ubestridelige Kjendsgjerning, at de store Opfindelser i Jernbanevæsenet som i anden Teknik have været gjorte i privat Virksomhed. De bedst styrede private Jernbaner gaa i Spidsen for alle Fremskridt og ere de mest udviklingsdygtige. Efter de af Jevons opstillede, før (Side 392) omtalte Principer maatte Staten ansees uskikket til at have Jernbanedrift. Selv i de Stater, hvis Tjenestemænd, saasom Preussens, udmærke sig ved størst Dygtighed, er Jernbanestyrelsen for sen til at tilegne sig nye Methoder og Opfindelser. En af de mest anseede Forfattere

[1] Acworth i Palgraves *Dictionary*, III. 253.

om Jernbanevæsenet, Nordamerikaneren Hadley, siger, at tyske Jernbaners Taxter ere tilfredsstillende og faste, men at Togenes Antal i Forhold til Folkemængden og Kjørehastigheden baade for Person- og Godstog er ynkelig utilstrækkelig efter engelsk og amerikansk Maalestok. Ogsaa tyske Forfattere, der i det Hele taget holde paa Statsbanesystemet, føre Klager, som gaa i samme Retning. De beskylde den preussiske Jernbanestyrelse for Træghed og overdreven Formalisme. Særligen klages der over, at Jernbanernes Driftsoverskud ikke anvendes til Udvikling af Jernbanevæsenet eller af andre Samfærdselsmidler, men til Dækkelse af Statens øvrige Udgifter[1].

Der er et Punkt i denne Strid, som ikke kan lades uomtalt. I Lande, hvor Jernbanerne ere private Foretagender, har Bygningen af saadanne været underkastet stærke Svingninger. I gode Tider har man begyndt Bygningen af for mange og kostbare Baner. I slette Tider har man igjen maattet indskrænke disse Foretagender. En saadan overdreven Jernbanebygning fandt Sted i England i Aarene 1844—1849 og flere Gange senere i Nordamerika. Dette har fremkaldt yderst fordærvelige økonomiske Kriser. Det paastaaes, at Jernbaneanlæggene vilde foregaa planmæssigere og jevnere, hvis de foretoges af Staten. Norges Jernbanehistorie viser imidlertid, at dette ikke holder Stik. Det norske Storthings Bevilgninger til nye Jernbaneanlæg have været udsatte for meget stærke Svingninger. Dette er en nødvendig Følge af Systemet. Storthingsrepræsentanter for Landsdele, som ønske Jernbaner, men ikke hver for sig ere stærke nok til at skaffe sig dem, komme overens om at stemme for hverandres Jernbaner. Det er, hvad man i Nordamerika kalder *logrolling* (Tømmervæltning).

Ved Valget mellem de to modsatte Systemer komme ikke blot økonomiske, men ogsaa militære og politiske Hensyn i Betragtning. En afgjørende Hindring mod Statsbanesystemet

[1] Hadley, *Economics*, §§ 444—449; R. van der Borght, *Das Verkehrswesen*, Afsnit IV, Kap. 4 § 2; Haarmann, *Das Eisenbahngleis*, hvilket Værk roses i Wolfs *Zeitschrift für Socialwissenschaft*, 1903, Side 68—69.

finde Nordamerikanerne i, at det vilde bringe Jernbanerne ind under Partiregimentet.

Hvert af de to Systemer har sine eiendommelige Mangler og Fortrin. Hvilket af dem der er at foretrække, maa sikkerlig bero paa Omstændighederne[1].

Staten kan muligens blive tvungen til at overtage private Baner, nemlig hvis disses Tjenestemænd ved langvarig Streik standse Jernbanerne saa længe, at Tilstanden bliver utaalelig for Samfundet. Have de private Tjenestemænd paa lovlig Maade opsagt sin Tjeneste, kunne de ikke straffes. Men er Jernbanedriften Statssag, vilde vel Lovgivningen have mindre Betænkelighed ved at sætte Straf for Deltagere i Streiker, som paaførte Samfundet stor Skade og vare beregnede paa at tvinge Statsmagterne til at indgaa paa Fordringer, de fandt uberettigede. En lignende Mulighed kan fremkomme i andre private, for Samfundet uundværlige Virksomheder. Som oftest vil dog en Streik, som foretages i saadan Hensigt, mislykkes, fordi den vækker for stor Uvillie hos Almenheden.

§ 7. Der er i vor Lovgivning intet til Hinder for, at den norske Stat, hvis den saa fandt for godt, tog Muthing paa en Ertsforekomst og paabegyndte regelmæssig Bergværksdrift af denne. Det har den aldrig gjort, og om Socialisterne foreslog den i noget Tilfælde at gjøre dette, vilde Forslaget neppe vække andet end Forundring. Selv i Lande, hvor Staten har forbeholdt sig Eiendomsret til alle Metalforekomster, se Kap. 21, § 11, pleier den ikke indlade sig paa at drive dem, men tillader mod Vederlag Private at gjøre dette. Der gives imidlertid enkelte fremmede Lande, i hvilke Staten virkelig har Bergværksdrift, der lønner sig saa vidt, at den holdes igang. Dette har, som bekjendt, ogsaa været Tilfældet her i Norge,

[1] Denne Synsmaade forsvares af E. Sax i hans bekjendte Værk, *Die Verkehrsmittel in Volks- und Staatswirthschaft*, 1878—1879, samt hans Afhandling No. X i Schönbergs *Handbuch*; jfr. Roscher, *System*, III, §§ 85 og 86. Det Samme er vel i Grunden Hadleys Mening. Til Statsbanesystemets ivrigste Forsvarere hører G. Cohn, *Nationalökonomie des Handels und des Verkehrswesens* (1898), Bog IV, Kap. 4 og hans *Geschichte und Politik des Verkehrswesens*, 1900; ligeledes Wagner, se hans *Finanzwissenschaft*, I, §§ 243—252. Jfr. Artiklerne *Railways* i Palgraves *Dictionary* og *Eisenbahnpolitik* i Conrads *HWB*.

det Kongsberg Sølvværk i en lang Aarrække gav Overskud, undertiden endog et saa betydeligt, at Sølvværket har kunnet opsamle et Driftsfond paa 4 Millioner Kroner. Ved Hjælp af dette har Værket kunnet holdes i Gang, efterat Sølvproduktionen ophørte at lønne sig. Grunden hertil laa ikke i aftagende Produktion og, som det synes, ei heller i Feil ved Driften, men i at Sølvpriserne sank[1].

Som Regel har Bergværksdrift for Statens Regning i alle Lande vist sig saa ufordelagtig, at den er bleven opgivet[2]. Om end Staten i ældre Tider, da Samfærdselsmidlerne vare slettere og Konkurrencen svagere, undertiden har kunnet drive Bergværker med Fordel, er dette under Nutidens Forhold blevet meget vanskeligere. »Statsdriftens uundgaaelige Tungvindthed, Ledelsen ved Embedsmænd, af hvilke de dygtigste under Nutidens fremadskridende Teknik ofte ligge under for den Fristelse, Bergværksdriften i særlig Grad frembyder til dristige Experimenter, og den store Vigtighed, Handelsdygtigheden har for Forretningens Trivsel, tale i det Hele taget for, at Staten sælger sine Bergværker.«

Ogsaa ved store Streiker af Arbeidere i Stenkulsgruber vækkes der Spørgsmaal, om ikke Staten kan tvinges til at overtage disse. Herom opstod der Tale under den store Streik, Arbeiderne i Nordamerikas Anthracitgruber gjorde i 1902, og som voldte det pinligste Savn af Brændsel i store Dele af Landet. Fabrikerne lukkedes, og Folk frøs. Streiken standsedes dog omsider ved Mægling.

§ 8. Hvorvidt Skovgrund bør være Gjenstand for privat eller offentlig Eiendom, er et vigtigt og omtvistet Spørgsmaal[3].

Skovbrug er en Bedrift, der baade i teknisk og økonomisk Henseende skiller sig meget fra Jordbrug. Skoven staar i Almindelighed paa Lænde, som er saa ufrugtbart eller tungbrugt, at det ikke kan ryddes til Ager og Eng. Grøde give

[1] Vogt i Statsøkonomisk Tidsskrift, 1900, Side 9—10.

[2] Endog Wagner erkjender, at dette som Regel er tilraadeligst: *Finanzwissenschaft*, I, §§ 210—218. Undtagelser kunne lettest gjøres for [illegible] og Saltværker.

[3] Fra socialøkonomisk Standpunkt er Skovvæsenet omhandlet paa [illegible] *Handbuch*, Afhandling No. XVII, af [illegible] *HWB.* af M. Endres i tre Afhandlinger under Fællestitelen *Forsten*.

de sidste Slags Jordbrug hvert Aar, medens Skovgrundens Grøde, Træerne, behøver Aarrækker for at modnes. Her i Norge regner man, at et Træ under de gunstigste Forhold behøver 80 Aar for at give Sagtømmer, medens Tidsrummet under de ugunstigste Forhold naar op til 200 Aar. I Kongsberg Sølvværks Skove har Omløbstiden været sat til 130 Aar. Eieren kan efter den her i Norge brugelige Driftsmaade vistnok i Omløbstiden ved Tyndingshugster tage Skovvirke af mindre Dimensioner, Gjærdestør, Spærrer, Pitprops, Slibetømmer til Træsliberierne; men Tyndingshugsterne maa ordentligvis ske saaledes, at det Antal Træer, der i Fremtiden kan opnaa fuld Modenhed, spares. Træer, som have naaet den Modenhed, at de ikke længere voxe synderlig mere, maa hugges. Ellers optage de Pladsen for mere vækterlige Træer og ere udsatte for at raadne. En Skov maa følgelig for at give den størst mulige eller den værdifuldeste Afkastning drives efter en vel overveiet og gjennem lang Tid fastholdt Plan. Dette sker sjelden med private Smaaskove. De til Gaardene liggende blive ofte i høi Grad mishandlede. Hvis Eieren af en saadan kommer i økonomisk Forlegenhed, griber han, for at redde sig, gjerne til den Udvei at hugge og sælge det mest mulige af sin Skov, selv om dens fremtidige Afkastning derved forringes for lange Tider. Dette bliver især Tilfældet, naar Gaarden paa Skifte er tillagt en af Arvingerne, som da skal udløse de øvrige[1]. For at forebygge Skovenes Ødelæggelse har Lovgivningen i mange Lande sat dem under Tilsyn af et offentligt Forstvæsen, som foreskriver Eieren, hvorledes han skal drive sin Skov, samt paaser, at der ikke bliver hugget for meget, og at Eieren sørger for tilstrækkelig Gjenvæxt. Under Merkantilismens og Kameralismens Herredømme fandt dette System Indgang i de fleste europæiske Fastlandsstater, men blev i Slutningen af det 18de og Begyndelsen af det 19de Aarhundrede igjen forladt i mange af dem. Det er dog fremdeles bibeholdt i enkelte Lande. I Danmark indførtes det i 1805[2]. I Sverige, hvor det var ind-

[1] Th. Mejdell, Statsøkonomisk Tidsskrift, 1887, Side 1—31, den første Afhandling i dette Tidsskrift.

[2] *Nordisk Retsencyklopædi*, V, § 67; Faber Hansen og W. Scharling, *Danmarks Statistik*, II, Side 3—74 og Supplementbind, Side 161—178; G. Sundbärg, *Sveriges land och folk*, Side 558—571.

ført allerede længe før, fik private Eiere ved en Forordning af 1789 Frihed til at hugge efter eget Skjøn. I den senere Tid har den svenske Lovgivning begyndt først for nogle af de nordlige Landsdeles Vedkommende og omsider, i 1903, for det hele Land at indskrænke denne Frihed. Efter anstillede Beregninger antoges det nemlig, at der aarligen hugges mere i de svenske Skove, end der voxer igjen. Desuden har der i længere Tid været bevilget store Summer til Indkjøb af Skov for Statens Regning, og Statens Nettoindtægt af dens Skove er stegen meget betydelig[1].

§ 9. Her i Norge mislykkedes de i Tidsrummet 1740—1771 gjørte Forsøg paa at bringe Driften af private Skove under Tilsyn af et offentligt Forstvæsen. Der har da stadigt været ført Klager over, at Skovene ere blevne udhugne, og en i 1874 nedsat kongelig Kommission søgte ved Beregninger at vise, at Tilvæxten i Skovene ikke dækkede mere end omtrent tre Fjerdedele af Forbruget. Kommissionen udtalte den Formodning, at Landets samlede Skovareal formindskedes med 1 a 2 norske Kvadratmile om Aaret[2]. For i nogen Grad at standse Landets Afskovning istandbragtes en Lov af 20de Juli 1893 om Værnskove, hvorved forstaaes Skove, hvis Be-

[1] I 1898 ansloges Sveriges uindgjærdede Areal indenfor Naaletrægrænsen at udgjøre:

I. Tilhørende Staten	6,90 Mill. H.[2]	
— Kommunerne	0,64 » »	
— Private	21,90 »	
		29,44
II. Beliggende ovenfor Naaletrægrænsen, alt tilhørende Staten		6,68
	Tilsammen	36,12 Mill. H.[2]

Værdien af den svenske Stats Skove anslaaes til over 72 Mill. Kroner. Deres Nettoindtægt er stegen fra omtrent 2¼ Mill. Kr. i 1880 til 5¼ Mill. Kr. i 1898.

[2] Jfr. Storthings-Forhandlinger 1893, O. No. 4, Side 6—13, hvor der findes et Uddrag af Kommissionens Betænkning. Der fremkom en Beregning, efter hvilken Landet skulde blive aldeles skovbart i Løbet af 70—80 Aar, hvis Misforholdet mellem Tilvæxt og Forbrug ikke rettedes. I *Haandbog i norsk Flodningsvæsen*, II (1894), har Professor Helland anslaaet den gjennemsnitlige aarlige Hugst i de 5 sydlige Stifter til 152 M.³ pr. Kvm.² Skovareal og Tilvæxten kun til 145 M.³.

varelse paa Grund af Naturforholdene er særlig magtpaaliggende. Regler for deres Behandling skulle fastsættes ved kommunale Vedtægter. Saadanne kunne ifølge Lovens § 8 ogsaa gives til Forebyggelse af, at andre Skove ødelægges; men denne Bestemmelse er hidtil kun bleven bragt til Anvendelse i ganske faa Herreder[1]. Senere har man ad anden Vei søgt at standse Skovødelæggelsen, idet Resolution af 11te Mai 1895 har tilladt Hypothekbanken at give Laan paa Skove, hvis Hugst stilles under behørig Kontrol af det Offentlige[2]. Tanken er selvfølgelig, at Skoveierne skulle hjælpe sig ved at laane istedetfor at hugge til Upligt. Det synes, som om man heller ikke i denne Foranstaltning har fundet nogen meget virksom Hjælp. Udførselen af Skovprodukter er siden 1895 i det Hele snarere stegen end sunken. Under disse Omstændigheder er der stor Opfordring til at søge Skovene bragte i det Offentliges Eie.

En stor Del af Norges Skove har engang tilhørt Staten; men det Meste blev afhændet under Foreningen med Danmark. I 1860 begyndte Staten at kjøbe Skov, hovedsagelig for at redde de skovfattigere Bygder fra at komme i Forlegenhed, og hermed er der fortsat i en Maalestok, der vel har været lidt stigende, men langt fra i samme Grad som i Sverige. Der maa skjelnes mellem de offentlige Skove, som tilhøre enten umiddelbart Staten eller Oplysningsvæsenets Fond, og de halv-offentlige Skove, Bygdealmenningerne, der tilhøre Bygdens brugsberettigede Gaarde, men staa under Tilsyn af Statens Forstvæsen[3]. Paa Storthinget har der været fort

[1] Efter Skovdirektørens Beretning for 1897—98, Indledningen, Side XV, og for 1898—99, Side XIII, syntes det kun at være Tilfældet med tre Herreder, nemlig Grong, Lierne og Biri.

[2] Jfr. Storth.-Forh., 1895, Proposition S. No. 12, Bilag I og II.

[3] Der havdes i 1899, angivet i Kvadrathektarer:

	Produktivt Areal.	Uproduktivt Areal.	Sum.
a) Statsskove	796 524	1 157 349	1 953 873
b) Oplysn.v. Fonds Skove .	66 105	10 132	76 237
Offentlige Skove	862 629	1 167 481	2 030 110
Bygdealmenninger . . .	187 104	51 984	239 088
Tilsammen	1 049 733	1 219 465	2 269 198

De under *a* og *b* nævnte Skoves Værdi anslaaes til 15 257 000 Kr.,

stærke Klager over Statsskovenes Drift, idet man har fundet, at den giver for liden Indtægt. Herimod har Styrelsen taget til Gjenmæle og paavist, at Aarsagen til den ringe Afkastning er at søge dels i, at Statsskovene ligge meget spredte, hvilket gjør Bestyrelsen tungvindt, dels i, at de ere betyngede med Brugsservituter til Private, dels i, at de befinde sig under saare uheldige Naturforhold eller ere indkjøbte i mishandlet Tilstand. Driften kan først blive lønnende, naar de omsider ere voxede til[1]. Erfaring fra andre Lande, af hvilke nogle have meget betydelige Statsskove, viser, at disse kunne give ganske god Afkastning[2]. For store Forventninger maa man imidlertid ikke gjøre sig. Skovens virkelige Produktmængde beror paa Skovbestandens gjennemsnitlige Tilvæxtprocent, og denne er sjelden meget stor. Skovprodukternes Salgsværdi har vistnok været i stadigt Stigende og kommer sandsynligvis til fremdeles at stige, da Verdens Skovkapital efterhaanden formindskes, medens dens Behov for Skovprodukter stiger. Herved forøges vistnok enhver veldreven Skovs Bruttoindtægt. Men med denne stiger ikke nødvendigen Statens Nettoindtægt af dens Skove; thi Udgifterne ved deres Drift stige ogsaa. Man er tilbøielig til at beskylde Statens Forstvæsen for, at det hugger for lidet. Det er derfor ikke meget rimeligt, at Staten nogensinde vil blive Eier af Landets største og værdifuldeste Skovarealer. Snarere kan man tænke sig som Fremtidsplan, at disse skulle overføres i Kommunernes Eie og drives under forstkyndig Veiledning. Man kan haabe, at Skovene isaafald vilde blive anhugne paa den hensigtsmæssigste Maade, tilstrækkelig, men dog ikke for stærkt[3].

eller med Fradrag af Brugsrettighederne omtrent 10 100 000 Kr. De aarlige Indtægter dreie sig om 300 000 Kr., se Indledningen til Skovdirektørens Beretning for 1899. I disse Opgaver er ikke medtaget Kongsberg Sølvværks Skove, 12 858 Hektar. Om deres Drift se en i 1882 trykt Betænkning fra en kongelig Kommission om Sølvværkets Forstvæsen.

[1] Storth.-Forhandl. 1899—1900, B. VII, Side 1465—1491; Forh. 1900—1901, Storth. Prp. I, Hovedpost VII, Side 4—16, og Forh. 1901—1902, Storth. Prp. I, Hovedpost VII, Side 31—37.

[2] Storth.-Forh. 1900—1901, den citerede Hovedpost Side 16; Conrads *HWB.*, III, Side 1162.

[3] Om de Oplandske Bygdealmenningers Afkastning gives Oplysninger i Storth.-Forhand. 1900—1901, den citerede Hovedpost, Side 9.

§ 10. Der er altsaa neppe stor Sandsynlighed for, at mange flere Erhvervsvirksomheder, som egne sig for privat Drift, skulle blive overførte til selve Staten. Den saakaldte Statssocialisme vil rimeligvis i Fremtiden ligesom hidtil snarere komme til at gjøre sig gjældende gjennem videregaaende Lovordning af og Kontrol med Privates økonomiske Virksomhed samt gjennem en Udvikling af Forsikringsvæsenet.

Et andet Spørgsmaal er det, om ikke en Overførsel af Erhvervsvirksomheder kan ventes i større Udstrækning at ville finde Sted til Kommunerne. Mange arbeide ivrigen for en saadan saakaldt Kommunalsocialisme.

Retningen bekjæmpes af de principfasteste Socialister. De erklære, at de ikke tro og aldrig have troet, at en fra Centralmagten løsreven Kommune kan befri Proletarerne eller ved Hjælp af socialistiske Flertal iværksætte sociale Reformer eller engang opnaa klækkelige umiddelbare Resultater. Intet nævneværdigt Resultat vilde, sige de, være vundet, om en eller flere Stæder havde besluttet og virkelig gjennemført socialistiske Reformer, f. Ex. otte Timers Arbeidsdag eller offentligt Udsalg af Levnetsmidler til Indkjøbspriser. Alle Arbeidere vilde strømme til saadanne Stæder, og alle private Driftsherrer og Kapitalister vilde flytte bort[1]. Heri er der selvfølgelig en vis Sandhed. Der gives mange Retninger, i hvilke Socialismen overhovedet ikke lader sig gjennemføre lokalt, det vil sige ikke i enkelte Kommuner, medmindre andre Kommuner følge Exemplet. Men denne Indvending har langtfra fuld Almengyldighed. Ethvert Skridt fremad paa denne stykkevise Gjennemførelses Bane fremstiller sig ved første Øiekast som en Tilnærmelse til Socialismens endelige Maal. Den ene Kommune følger ofte den andens Exempel. En Kommune tilstaar ikke sjelden de Arbeidere, den ansætter i sin Erhvervsvirksomhed, høiere Løn, kortere Arbeidstid og i det Hele taget gunstigere Vilkaar end private Arbeidsgivere, og disse drives da mangen Gang til at følge med heri. De moderate Socialister slutte sig derfor gjerne

[1] Jules Guesde og Paul Lafargue, *Programme du Parti ouvrier*, Side 49 og 50, anførte i Wampachs Oversættelse af Bèchaud, *L'Ecole Économique Française au XXme Siècle*, Side 45—47.

til Forsøgene paa en lokal Gjennemførelse af Princippet, hvor en saadan er mulig.

Det er sandt, at Socialisterne ad denne Vei aldrig kunne komme helt frem til sit Maal. Men Hindringerne mod, at Kommunerne trænge Private ud af en Erhvervsgren, kunne være svagere end Hindringerne mod, at Staten gjør det. En Kommunes Produktionsvirksomhed gaar naturligen kun ud paa at tilfredsstille det lokale Behov og vil ordentligvis finde Sted inden dens egne snævre Grænser. Den bliver derfor mere overskuelig baade for Kommunens Styrelse og Medlemmer, end Statens Erhvervsvirksomhed er for Regjeringen og Nationen. Det vil følgelig i Almindelighed — skjønt vistnok ikke altid — falde lettere at organisere og kontrolere hin end denne. Der gives enkelte Virksomheder, som kaste Indtægt af sig, og om hvilke det er uomtvisteligt, at de bør overtages af Kommunen. Vi skulle nævne et Exempel. I visse Lande er det tilladt Private at anlægge Kirkegaarde og sælge Begravelsespladse. Man behøver ikke at være Socialist, fordi man foretrækker den hos os gjældende Ordning. Der gives andre Virksomheder, for hvis Vedkommende det vel kan have sine Betænkeligheder at gjøre dem til Kommunalanliggender, men hvor Fordelene derved dog maa siges at være overveiende. Især bliver dette Tilfældet, saafremt Foretagendet giver saa stor Indtægt, at den kan formindske Kommunens Skattebyrde. Mange, der regne sig selv ikke som Tilhængere, men som Modstandere af Socialismen, kunne derfor være villige til at strække Kredsen af Kommunens Erhvervsvirksomhed temmelig vidt.

I alle civiliserede Lande udvides denne, især paa iøinefaldende Maade i de større Stæder. Dette viser sig baade i deres Indtægtsbudgetter og deres Gjældskonti. Kommunerne have i den senere Tid forøget sin Laanegjæld meget stærkt[1]. Dette er vistnok for en stor Del voldt ved Foretagender, der enten ere paabudte ved Lov eller væsentlig have andet Formaal end et rent økonomisk, men dog ogsaa ved Erhvervs-

[1] I 20 norske Stæder er Bykassernes Laanegjæld forøget fra 20 Millioner i 1878 til næsten 90 Mill. Kroner i 1898. Christiania Kommunes Laanegjæld steg fra 10 504 000 i 1880 til 51 824 000 i 1901. De væsentligste

foretagender, der kunde have været overladte privat Virksomhed[1].

Ved Bedømmelsen af saadanne Foretagender maa det altid haves for Øie, at Kommunen ved dem ofte opsamler rentebærende Formue, der da skal opføres i Kommuneregnskabets Kapitalkonto.

§ 11. Denne Udvikling af Kommunalvirksomheden har vakt stor Opmærksomhed og Interesse. I Nordamerika er der dannet ikke mindre end fem Foreninger, som omfatte hele Unionen, og som beskjæftige sig med Drøftelsen af forskjellige kommunale Spørgsmaal, deriblandt ogsaa med det heromhandlede[2]. Men Udviklingen har ogsaa vakt Betænkeligheder, kanske især i England. Efter Foranledning af Londons Handelskammer nedsatte begge Parliamentshuse i 1900 en fælles Komite for at undersøge og afgive Betænkning om Principerne for den kommunale Erhvervsvirksomhed. Man haabede, at en Udredelse af disse Principer vilde tjene til Veiledning for Parliamentet ved Udøvelsen af dets Myndighed til at give de specielle Love, hvorom Kommunerne andrøge. Denne Fælleskomite indhentede en Mængde Udtalelser fra kommunale Autoriteter og andre Sagkyndige. Disse Udtalelser ere selvfølgelig særdeles lærerige; men de gik i mod-

af Christiania Kommunes Erhvervsvirksomheder vare i 1901 (efter velvillig meddelt Opgave fra Magistraten)

	Som havde kostet Kr.	Gave Nettoindtægt Kr.
Vandværkerne	3 951 006	607 939
Gasværket	2 761 413	146 534
Elektricitetsværket	4 238 852	393 227
Sporveiene	1 431 381	3 235
Renholdsværket	999 030	5 882
Arbeiderboliger	594 514	?

De sidstnævnte bleve først færdige i 1902. Jfr. *Statistisk Aarbog for Christiania By*, 1901.

[1] Kommunerne i Kongeriget England og Wales havde i 1898 en Gjæld af 262 Mill. Lstr., hvoraf 137 Mill. vare anvendte til lovbefalede, 36 Mill. til kulturelle og 87 Mill. til Erhvervs-Foretagender.

[2] C. R. Woodruff i *Annals of American Academy* for Marts 1903, Side 100—108. Dette Tidsskrift indeholder stadig mange herhenhørende Efterretninger, men saa beregnede paa amerikanske Læsere, at de ere af liden Betydning for andre.

satte Retninger, og Komiteen kom ikke til at afgive nogen Betænkning, idet den oplostes ved Parliamentets Slutning uden senere at faa sit Mandat fornyet[1].

De ved denne Leilighed anstillede Undersøgelser vise, at det ikke er ret mange Slags Bemyndigelser, der ere meddelte. De vigtigste ere til Anlæg af Vandværker, Gasværker, Sporveje, Elektricitetsværker, Slagtehuse og Udsalgshaller (Markets), Bade, Begravelsespladse, Arbeiderboliger, Dokker og Brygger[2].

§ 12. Af de for den nævnte Parliamentskomite indkaldte Sagkyndige ansaa endog de for Kommunalsocialismen gunstigst stemte det utilraadeligt ved Overtagelsen af en Erhvervsvirksomhed altid at udelukke den private Foretagsomhed. Denne tiltrængtes, sagde man, undertiden for at bringe nye Foretagender igang eller i praktisk brugbar Skik. Først naar dette var skeet, nyttede det Kommunen at overtage Virksomheden. Dette maatte ske paa en Maade, der ikke skræmte den private Virksomhed bort i andre Retninger. Mange

[1] De indhentede Udtalelser ere trykte i *Report on Municipal Trading* Parliamentary Papers 1900, B. VII, No. 305. Til de mest fremtrædende Forsvarere af Kommunernes Erhvervsvirksomhed hørte J. Chisholm, der i længere Tid har ledet Kommunalstyrelsen i Glasgow i denne Retning. Den mest fremtrædende af Modstanderne var den bekjendte Bankor og Archæolog, Lord Avebury (Sir John Lubbock). Han har været Formand i Londons Kommunalstyrelse. Men denne har kanske i høiere Grad end Glasgows nærmet sig socialistiske Synsmaader. Ordførerne for de i Londons Kommunalstyrelse raadende Anskuelser vare to af dens Medlemmer, J. W. Benn og D. S. Waterlow. Deres Udtalelser findes i den nævnte Report. Om den kommunale Affærsvirksomhed i England har G. Sjösteen skrevet en meget læseværdig Artikel i Davidsons *Ekonomisk tidskrift* for 1902, Side 519—530, hvor de vigtigste nyere engelske Afhandlinger om Emnet ere nævnte.

[2] En Fortegnelse over de meddelte Bemyndigelser findes i den nævnte Report, Appendix B og C, Side 377—451. Tilsidst nævnes «Andre Anlæg»; men af den samlede Anlægssum, Lstr. 88 152 595, udgjøre Anlægsomkostningerne for de i sidste Rubrik nævnte kun Lstr. 74 200. De have imidlertid givet en forholdsvis stor aarlig Indtægt, nemlig Lstr. 14 353. En Fortegnelse over de forskjellige Slags forlangte Bemyndigelser findes i den nævnte Report Side 510—513. Modstanden mod denne Retning synes i den allerseneste Tid at være voxet og er kommen tilorde i en hvasse Artikler i *Times*, der i 1903 ere udgivne i Form af et Flyveskrift under Titel *Municipal Trading*.

mente, at de fleste Slags Virksomheder altid maatte forblive private Bedrifter. Enkelte gjorde Forsøg paa nærmere at bestemme, hvilke Slags der egnede sig til Overtagelse af Kommunerne, men erkjendte, at det var umuligt at opstille faste Regler derom. Glasgows Lord Provost, Chisholm, til hvem enkelte Andre sluttede sig, sagde, at Betingelserne derfor vare tre, nemlig for det Første, at Foretagendet var et retligt eller faktisk Monopol, som Tilfældet er med en Sporvei, en Gas- eller Vandledning; thi hvor en saadan var istandbragt, kunde det ikke tillades Andre at anlægge konkurrerende Indretninger. For det Andet, at de Tjenester, Foretagendet ydede Kunderne, vare Gjenstand for udbredt Efterspørgsel. Produktion af Ting eller Tjenester, som kun efterspurgtes af et Mindretal, burde overlades den private Virksomhed. For det Tredie, at Virksomheden tog Gaderne i Beslag, altsaa var til Bryderi for den almindelige Færdsel[1]. Andre vilde gaa meget videre og tillade Kommunen at overtage hvilkensomhelst almennyttig økonomisk Virksomhed, men kun paa den Betingelse, at Kommunen ikke skaffede sig nogen Nettoindtægt derved. Kommunen maatte vistnok tage saa høi Betaling for sine Produkter og Tjenester, at Indtægten dækkede Driftsomkostningerne, amortiserede Anlægskapitalen i rimelig Tid og tilveiebragte et passende Reservefond; men kastede Virksomheden mere af sig, maatte Overskuddet anvendes til at udvide og fuldkommengjøre Driften. Behøvedes ikke dette, maatte Betalingen nedsættes for Kunderne. Overskuddet skulde aldrig anvendes til at lette Byrden for de Skattepligtige.

Princípet stemmer med den Uvillie, Socialismen nærer mod al Driftsherregevinst; men dets Tilhængere i Storbritannien synes fornemmelig at have taget Hensyn til den Særegenhed ved den britiske Kommunalordning, at den almindelige Kommuneskat falder paa de faste Eiendommes Leieværdi (the rate). Anvendtes det Overskud, Kommunens Vand-, Gas-, Elektricitetsværker, Sporveie og andre Erhvervskilder gave af sig, til Formindskelse af Kommuneskatten, vilde dette komme dem tilgode, som bare denne Skat, altsaa

[1] Se den nævnte Report, Udtalelserne No. 2819, 2845–2847 og 3908.

efter Omstændighederne Grund- eller Huseierne; Husleien vilde da antagelig stige. Den engelske Kommunalstatistik[1] viser dog, at mange Stæder have et Overskud, som anvendes paa denne Maade. I Praxis har man altsaa ikke villet slutte sig til hin Theori.

§ 13. Hvilke Slags Erhvervsvirksomheder en Kommune bør kaste sig ind i eller forbeholde sig, er et Spørgsmaal, som maa afgjøres efter de forhaandenværende Omstændigheder. Der gives vel visse almindelige Synspunkter, som maa komme i Betragtning herunder; men tilstrækkelig Veiledning afgive de sjelden.

En Kommune er istand til at forbeholde sig en vis Erhvervsvirksomhed, saafremt denne nødvendigen kræver Adgang til at grave i Gaderne, anbringe Stolper eller faste Indretninger i disse eller overhovedet benytte dem paa en Maade, som Kommunen kan forbyde. Tillader Kommunen en saadan Benyttelse, er det tilraadeligt, at den kun gjør det for et vist Tidsrum og forbeholder sig Adgang til ved dettes Udløb, muligens endog allerede før, at indløse Anlægget. Hvorvidt Kommunen skal benytte sig af denne Ret, og da selv overtage Driften, eller fornye Koncessionen mod aarlig Afgift eller andet Vederlag, maa afhænge af, hvad der findes gavnligst for dem, hvem Anlægget yder sin Tjeneste, økonomisk fordelagtigst for Kommunen og mest passende med Virksomhedens Art. Det er saaledes lettere for en Kommune selv at overtage Driften af et Vandværk end af en Sporvei.

Hvis en Erhvervsvirksomhed allerede drives af Private til rimelige Priser og paa en for Kunderne iøvrigt tilfredsstillende Maade, er der sjelden tilstrækkelig Føie for en Kommune til at kaste sig ind i Konkurrence med de private Driftsherrer. Kommunen vilde da som oftest ligge under i denne, medmindre den nød særegen Begunstigelse, f. Ex. med Hensyn til Skattefritagelser[2]. Hvis Kommunen kom til at drive Virksomheden med Tab, maatte den enten standse eller fortsætte Bedriften ved Hjælp af Tilskud, den tog af

[1] Den omtalte Report, Side 386 ff.

[2] Hvorledes Sagen her i Norge staar i denne Henseende, er et juridisk Spørgsmaal, der har sine Vanskeligheder, og paa hvilket vi ikke [illegible] se Byskatteloven af 15de April 1882, §§ 7—19, samt [illegible] November 1898, *Retstidenden*, 1899, Side 161.

Skatteydernes Lommer. Dette vilde blive særdeles uretfærdigt mod de næringsdrivende Skatteydere, med hvem Kommunen konkurrerede. De bleve jo tvungne til at understøtte en mægtig Konkurrent, muligens til stor Skade for dem selv.

At en Kommune altid har Føie til at paabegynde eller fortsætte en Virksomhed, som lønner sig saapas, at den dækker sine egne Udgifter, er formeget sagt. Sætningen er praktisk ubrugbar. Enhver regnskabskyndig Mand ved, hvor vanskeligt det er at trække en Grænse mellem de Udgifter, der maa dækkes af hver enkelt af de mange Virksomheder, en Kommune driver, og de Udgifter, som maa fordeles mellem flere af disse, og ligesaa vanskeligt er det at fastsætte, hvorledes disse Udgifter skulle fordeles. Der klages derfor baade hertillands og andensteds over, at Kommunernes Bogholderi ei er og ei kan være tilstrækkelig veiledende. Dette faar selvfølgelig stor Betydning i Tilfælde, hvor Spørgsmaalet om Bedriftens Lønsomhed stiller sig tvivlsomt. Og selv om man for Øieblikket har nogenlunde nøiagtigt Begreb om, hvorvidt en vis kommunal Virksomhed dækker sine Udgifter, er det ofte ganske umuligt at sige, hvorvidt dette ogsaa bliver Tilfældet i Fremtiden. Blive Indtægterne utilstrækkelige, og dette Forhold forudsees at blive varigt, har Kommunen kun Valget mellem at nedlægge Bedriften, hvilket vil medføre mange Ulemper, navnlig Værdiformindskelse af den i Bedriften anbragte faste Kapital, eller at fortsætte Bedriften med Tilskud fra Kommunens øvrige Indtægter. En Kommune bør derfor ikke letsindig indlade sig paa en Erhvervsvirksomhed, der ikke frembyder Udsigt til enten en nogenlunde klækkelig Driftsherregevinst eller andre særegne Fordele for Samfundet. Det Sidste er f. Ex. Tilfældet, hvor Kommunen anlægger et Hospital eller en Badeanstalt, som kræver Tilskud, eller hvor den indretter en Forsyning med Melk under offentlig Kontrol for at formindske Dødeligheden blandt Børn. Andre Hensyn end de rent økonomiske kunne her komme i afgjørende Betragtning.

Det er da ogsaa sjeldent, der for Alvor bliver Tale om, at en Kommune for Gevinstens Skyld skal indlade sig paa frie Erhvervsvirksomheder til Fortrængsel for private Driftsherrer eller i Konkurrence med dem. Af og til fremkastes der i fremmede Lande Ønsker f. Ex. om, at en Kommune

skal oprette Bageri for at forsyne Befolkningen med godt Brod til billigst mulige Priser. Men den almindelige Mening stiller sig gjerne afgjort ugunstig mod deslige Ideer. Et mere tillokkende Udseende kan Forslaget faa, hvis der med nogen Foie kan ankes over, at de private Driftsherrer betjene sine Kunder utilstrækkelig, for daarlig eller tage overdrevne Priser. Men at bringe paa det Rene, at disse Anker ere begrundede, er mangengang ikke let, og om dette end for Øieblikket maatte være Tilfældet, har det Formodningen for sig, at Ulempen kun vil være forbigaaende og snart rettes paa gjennem Konkurrencen overalt, hvor denne virkelig er fri.

§ 14. Til det Slags Erhvervsforetagender, Kommunen helst bor overlade til privat Foretagsomhed, hører Bygning af Arbeiderboliger. Opførelsen og Vedligeholdelsen af saadanne bliver næsten altid kostbarere, naar den foregaar for offentlig end for privat Regning. Skrider Kommunen til noget saadant Foretagende, løber den Fare for, at Husleien ikke kommer til at dække Udgifterne ved at forrente og amortisere Byggekapitalen. Det er alene ved privat Virksomhed, at i Forhold til Behovet tilstrækkeligt Antal Boliger kan skaffes Arbeiderne. Dette sker paa forskjellige Maader. Nogle Driftsherrer bygge Huse for sine faste Arbeidere. Undertiden danne disse saakaldte Byggeforeninger, der ved Sammenskud og Laan skaffe sig Midler til at opføre Huse. Der dannes Foreninger af Kapitalister, som for at skaffe Arbeidere Boliger opføre saadanne og udleie dem for billig Betaling. Andre Kapitalister spekulere i at bygge Leiehuse for Arbeidere[1].

§ 15. Det tor ikke opstilles som Princip, at Overskuddet af en økonomisk Virksomhed, Kommunen driver, kun skal anvendes til at dække Udgifterne ved denne og forøvrigt komme dens Kunder tilgode, f. Ex. ved en Nedsættelse af den fremtidige Betaling for de Ydelser, de modtage ved denne Virksomhed. Paa en saadan Nedsættelse have Kunderne intet ubetinget Retfærdigheds- eller Billighedskrav. Alle de

[1] Nærmere Oplysninger herom har Forfatteren givet i en Afhandling om Bygning af Arbeiderboliger, som er trykt i Statsøkonomisk Tidsskrift for 1895. Palgraves *Dictionary*, tre Artikler med Titelen *Dwellings*. I samme Værk af Conrads *HWB.* staar en udmærket Afhandling om Emnet under Titelen *Wohnungsfrage*.

Virksomheder, en Kommune driver, danne en Helhed. Mellem dem alle er der en indre Sammenhæng. Den ene maa støtte den anden. Om nogen af disse styres eller paa Grund af Omstændighederne gaar saa godt, at den giver stor Nettoindtægt, er dette ikke at tilskrive dens Kunder som en særegen Fortjeneste. Fordelen tilkommer det hele Samfund og maa anvendes til størst Gavn for dette. Hvis en Kommunes Vandværk eller Gasværk giver stor Nettoindtægt, og Skolevæsenet tiltrænger Forbedring eller Politistyrken Forøgelse, eller Skatterne ere meget trykkende, kan det være meget gavnligere for Samfundet at forbedre Skolerne eller forøge Politistyrken eller nedsætte Skatterne fremfor at nedsætte Vandafgiften eller Gaspriserne. Mange norske Landkommuner have oprettet Sparebanker. Det Overskud, denne Erhvervsvirksomhed kaster af sig, anvendes til Foranstaltninger, som enten ere lovbefalede eller nyttige for Kommunen. Efter det her bestridte Princip burde det derimod anvendes til Forøgelse af Indskudsrenten. Tilfældet er vel skikket til at vise Principets Mangel paa Berettigelse. Thi at Overskuddet fremkommer, er ikke Indskydernes, men den ulønnede og dygtige Bestyrelses Fortjeneste.

§ 16. Kommunalsocialismens Modstandere paaberaabe sig, at en Kommune sjelden og i Længden aldrig driver økonomisk Virksomhed saa godt som de dygtigste private Driftsherrer. Ledelsen bliver ikke saa smidig og kraftig, Kommunens Arbeidsstok aldrig saa ivrig og dygtig, som naar den staar under en kraftig privat Driftsherre. Han afskediger enhver Arbeider, med hvem han er gjennemgaaende utilfreds. En Arbeider i offentlig Tjeneste forbliver gjerne staaende, medmindre han viser sig aabenbart uduelig eller vrangvillig. Om en kommunal Erhvervsvirksomhed gaar uheldigt, er det lige vanskeligt at bringe den i bedre Gjænge og at nedlægge den. Kommunen kan ikke sætte sine Tjenestemænd og Arbeidere paa bar Bakke. Have de Stemmeret, bliver Systemet endnu farligere; thi de, der ville udvide dets Anvendelse til flere Erhvervsgrene og kun bryde sig lidet om, hvorvidt dette lønner sig, ville lettelig vinde Støtte hos de stemmeberettigede Arbeidere.

Disse Betænkeligheder mangle ikke sin Berettigelse; men

det maa paa den anden Side indrømmes, at ogsaa den private Bedrift har sine svage Sider. Om end de bedste private Erhvervsvirksomheder ledes bedre end de kommunale, ledes dog de sletteste private gjerne adskillig daarligere. Og om end Tabene ved dem nærmest gaa ud over den private Driftsherre selv, kunne de Ulemper, de medføre for Samfundet, være meget følelige, især hvis Bedriften legalt eller faktisk er monopoliseret. Hine Betænkeligheder kunne derfor ikke tillægges afgjørende Vægt, hvor Omstændighederne forøvrigt gjør det tilraadeligt for Kommunen at overtage eller kaste sig ind i Virksomheden.

Dette kan vistnok af og til finde Sted uden tilstrækkelig Fare. Kommunestyrelserne gjøre derfor vel i at være paa sin Post mod denne Fare. Men der er neppe Grund til at nære stor Frygt for, at Kommunerne i Almindelighed skulle gaa for vidt i at udvide sin Erhvervsvirksomhed. I Landdistrikterne kan der af mange Grunde ialfald for Tiden neppe være Tale om, at dette skulde ske udover de rette Grænser. Det Samme gjælder om de mindre Bykommuner. Spørgsmaalet har under de nuværende Samfundstilstande kun nogen Betydning for de store Stæder. Og selv i disse vil en ubefoiet Udvidelse af kommunal Erhvervsvirksomhed snart stode paa tilstrækkelig Modstand. Det synes at være en stærk og almindelig Mening, at der arbeides mere og bedre i privat end i kommunal Erhvervsvirksomhed, og saalænge denne Mening holder sig, vil den sandsynligvis afgive tilstrækkeligt Værn mod en varig Overdrivelse af den sidste. Hvorvidt denne Mening skal forsvinde, beror alene paa de kommunale Arbeidere selv.

Kommunalsocialismens værste Fare ligger maaske vel saameget paa andet Hold, nemlig i en Misbrug af den kommunale Bevilgningsmyndighed, der vel umiddelbart begunstiger Arbeiderne, men betynger den private Foretagsomhed saa meget, at Efterspørgselen efter Arbeidere og dermed Arbeidslønnen kommer til at synke. Tilsidst lære vistnok Alle, som ville se, hvor farligt dette kan være. Men Lærdommen kan blive kostbar.

Kapitel 28.

Kooperationen[1].

§ 1. En helt socialistisk Samfundsorden er og bliver, saalangt man nu kan se, en upraktisk Tanke. Stats- og Kommunalsocialismen ere berettigede paa sine eiendommelige Omraader. Men disse ere temmelig snævre. Udenfor dem kommer den nuværende økonomiske Samfundsorden til at blive staaende med de ved den klæbende Brøst, det Spild af produktive Kræfter, som nødvendigen ledsager en i mange ganske adskilte Bedrifter opløst Produktion, samt en lidet tilfredsstillende Fordeling af Produktionsværdien mellem de i Produktionen delagtige Personer.

Paa disse Brøst søger man ialfald i nogen Grad at raade Bod gjennem den frivillige økonomiske Samvirksomhed, der er kjendt under Navnet Kooperationen.

Begrebet er ikke let at bestemme. Kooperation betyder

[1] Stuart Mill, *Principles*, Bog IV, Kap. VII, §§ 4—6. Han udvikler i dem sine Anskuelser om Kooperationen, giver en Skildring af de kooperative Foreningers Historie indtil Aarene 1860—64 og udtaler sine bedste, men endnu temmelig feilslagne Forhaabninger om deres Fremtid. I § 7 forsvarer han Kooperationen ligeoverfor Socialisterne og paaviser, at disse tage feil, naar de ville afskaffe Konkurrencen. Oplysninger om den senere, herhenhørende Litteratur og om kooperative Foreningers Skjæbne findes i en Række Artikler i Palgrave, *Dictionary*, I, 409—420 (*Cooperation* m. m.), samt af Hans von Crüger i Conrads *HWB* (Artiklerne *Erwerbs- und Wirtschaftsgenossenschaften*, *Konsumvereine* og *Productivgenossenschaft*); endvidere i et særskilt Værk af samme Forfatter, *Die Erwerbs- und Wirthschaftsgenossenschaften in den einzelnen Ländern*, 1892; Herkner, *Arbeiterfrage*, Kap. IX; Roscher, *System*, III, syvende Udgave af von Stieda, anden Afdeling, Kap. 9; Holyoake, *Cooperative Movement to Day*, 1891; Th. Hughes og V. Neale, *Manual of Cooperators*, 1888. De to nyere fremmede Værker om Kooperationen, som have størst Betydning, ere Beatrice Potter, *Cooperative Movement in Great Britain*, første Udgave 1891, oftere optrykt, sidste Gang i 1899, samt Charles Gide, *La Coopération, Conférences de Propagande*, 1900. De udførligste og bedste Oplysninger i vort Sprog gives i et Skrift af Bull Tornøe og Ebbe Hertzberg, *Det europæiske Landbosamvirke*, 1900, som foruden en indgaaende Drøftelse af det i Titelen fremhævede Emne giver, navnlig i Kapitel VI, en høist lærerig Fremstilling af Grundtankerne i al Kooperation. Skriftet bemærker, at den herhenhørende Litteratur hidtil har beskjæftiget sig formeget med Enkeltheder og endnu savner sammenfattende og fuldt overskuelige Oversigter over Bevægelsens Hovedresultater.

i egentlig Samarbeide. I denne vide Betydning omfatter saaledes Ordet al Virksomhed, i hvilken flere Personer deltage til Opnaaelse af et og samme Resultat, være sig paa ensartet Maade, som f. Ex. hvor flere Naboer slaa sig sammen om at anlægge eller istandsætte en fælles Vei, eller hvor flere Personer deltage i Samarbeidet paa forskjellige Maader, i hvilken Form det gjerne bliver mere frugtbringende. Tager man, som Adam Smith, Ordet Kooperation i allervideste Forstand, omfatter det ogsaa en Virksomhed, som drives af en enkelt Mand udelukkende for hans egen Regning med Anvendelse af Grund og Kapital, som enten tilhører ham selv, eller som han har leiet eller laant af Andre, samt desuden ved Hjælp af lønnede Medarbeidere. Virksomheden fremkommer her ved en Forening af Driftsherrens, Grundeierens, Kapitalistens og Arbeidernes forskjellige Kræfter og maa derfor siges at være et Samarbeide eller, om man vil udtrykke sig meget nøiagtigt, et Samvirke (Kap. 19, § 10). Ved Ordet Kooperation tænker man imidlertid nu gjerne paa en helt anden Samvirksomhed, nemlig paa en, der finder Sted mellem Personer, som staa i ensartet Stilling eller føle sig saaledes sammenbundne ved en eller anden fælles økonomisk Interesse, at de forene sig som Ligemænd om at fremme denne ved fælles Foretagender, altsaa at drive Forretning i Fællesskab. Samvirksomheden bliver først Kooperation i den Forstand, hvori Ordet tages i den nyere Socialøkonomik, naar den foregaar i Henhold til en frivillig stiftet, ordnende og retlig bindende Overenskomst. Uden en saadan bliver Samvirksomheden uorganiseret, mere eller mindre tilfældig og upaaregnelig. Den organiserede Samvirksomhed fortjener sit eget Navn.

En Samvirksomhed kan være, i alle Fald i visse Hensender, retlig nødvendig, saaledes som Tilfældet er med den, der drives af en Familie med fælles Husstand. I et socialistisk Samfund vilde ogsaa en Samvirksomhed finde Sted; men den vilde være tvungen og kan derfor ikke sammenstilles med den Kooperation, hvorom vi her skulle tale. En saadan Kooperation er altid en Anvendelse af Deltagernes individuelle Handletrihed, om end ledsaget af selvpaatagne Indskrænkninger i denne.

§ 2. Kooperationens væsentlige Øiemed maa være at skaffe Deltagerne større Evne til at fremme deres økonomiske Velvære, nemlig ved at sætte dem istand til at overvinde de Hindringer, som hidrøre enten fra naturlige Aarsager eller fra de nys paapegede Ufuldkommenheder, der klæbe ved en økonomisk Virksomhed, naar den drives af en Mængde adskilte eensartede eller ueensartede Bedrifter. Kooperationen er fremfor Alt et Hjælpemiddel for de i en eller anden Henseende økonomisk Svagere. De, som mangle Kapital eller tilstrækkeligt Kjendskab til Forretningslivet, eller som af andre Grunde ikke formaa at drive sin økonomiske Virksomhed paa hensigtsmæssig Maade eller skaffe sig tilstrækkelig Godtgjørelse for sin Delagtighed i denne, kunne i mange Tilfælde vinde større Evne hertil ved at slutte sig sammen og handle i Fællesskab. Forenede ville de kunne holde sig oppe i Konkurrencen med Andre, der staa isolerede, saavelsom i Interessekampen med de Stærkere. Hvor den Stærke kan handle med hver enkelt af de Svagere, hvilke saaledes konkurrere med hverandre, kan han gjøre sin Overlegenhed ganske anderledes gjældende, end naar han ingen Aftale kan faa istand med dem uden paa Vilkaar, hvorom de ere enige. Det er derfor, de mange økonomisk Svagere søge sin Tilflugt i at kræve Fællesskab i Forhandling med de Stærkere, i hvad Webb kalder *Collective Bargaining*[1].

§ 3. En kooperativ Forening kan tænkes udstrakt til alle Slags økonomiske Virksomheder, saaledes at den driver dem alle under eet ved og for samtlige sine Medlemmer. Exempler herpaa ere de for (Side 176, Note 1) omtalte Socialistsamfund, som have været dannede frivillig, men inden den bestaaende Statsorden og under dennes Beskyttelse. De ere, som sagt, omtrent alle igjen opløste.

For at faa praktisk Betydning og Levedygtighed maa enhver kooperativ Forening specialisere sig, idet den vælger en eller anden særlig Forretning som sit Felt. Dette kan være høist forskjelligt. Efter Forretningens forskjellige

[1] Sidney and Beatrice Webb, *Industrial Democracy*, Part III, Cap. I.

Natur har den tyske Lovgivning henført dem til følgende Klasser:

a) Forbrugs- eller Konsumtionsforeninger, der gjennem Fællesindkjøb skaffe sine Medlemmer gode Forbrugsgjenstande til billige Priser.

b) Kreditforeninger, som have til Øiemed at skaffe sine Medlemmer Laan paa billige Vilkaar.

c) Raastofselskaber, som gjennem Fællesindkjøb skaffe sine Medlemmer de Raastoffer og Hjælpestoffer, de tiltrænge i sin produktive Virksomhed. De besørge derhos ofte Indkjøb af de Maskiner og Redskaber, Landmændene behove, og modtage disses Produkter til Opbevaring eller Salg.

d) Magazinforeningerne modtage til Udstilling og Salg Haandværkerprodukter, f. Ex. Møbler.

e) Forædlingsforeningerne (*Werkgenossenschaften*) bistaa Producenterne, navnlig de smaa, ved at modtage visse Slags Raaprodukter, forædle og sælge dem. De vigtigste af disse Foreninger ere Andelsmeierierne, som modtage Melk fra Medlemmerne, kjerne Smør og yste Ost deraf, Fællesslagterier, Fællesmøller og Fællesbagerier, som modtage Korn, male og bage dette og sælge de færdige Produkter.

f) Byggeselskaberne, som dels samle Byggekapital for Medlemmerne, dels selv bygge Vaaningshuse for dem.

g) De egentlige Produktivforeninger, hvis Medlemmer for fælles Regning drive selvstændigt Haandværk, Fabrik eller Jordbrug.

I visse Maader beslægtede med de her nævnte kooperative Samlag ere de gjensidige Forsikringsselskaber, endvidere de Foreninger, Arbeidere, henhørende til samme Fag, danne til Beskyttelse af sine Interesser ligeoverfor Arbeidsgiverne eller mod fremmed Konkurrence (se ovenfor Kap. 12, § 19), ligeledes de Karteller eller Trusts, Driftsherrerne indgaa med hverandre. Alle tre frembyde dog saa mange Eiendommeligheder, at det kun vilde tjene til Forvirring at medtage dem her. Fagarbeiderforeningerne drive som saadanne ingen økonomisk Forretning. Driftsherreforeningerne dannes af de økonomisk Stærke for at hævde sin Magt.

Af hvad der nu er forklaret, fremgaar, at Kooperationen ikke er nogen isoleret Retning, men et nyt Led i den nuværende Samfundsorden, med hvilken den paa mange Maader hænger sammen.

Den tyske Lovgivning, som indbefatter det Slags Selskaber, vi kalde kooperative, under Begrebet *Genossenschaften*, benævner dem *Erwerbs- und Wirthschaftsgenossenschaften* og siger (Lov af 1ste Mai 1889), at derved forstaaes Selskaber med et ikkesluttet (foranderligt) Antal Medlemmer, som have til Hensigt at fremme sit Erhverv eller sin Økonomi ved fælles Forretningsdrift. For at henregnes herunder maa altsaa Selskabet blive bestaaende med sine allerede erhvervede Rettigheder og paadragne Forpligtelser, selv om det optager nye Medlemmer, eller, om Antallet af disse formindskes derved, at nogle af dem dø, udmelde sig eller udvoteres. Men Loven angaar ikke alle Selskaber med foranderligt Medlemsantal, nemlig ikke dem, der ligesom Læseforeninger og Klubber have andet Hovedformaal end de rent økonomiske: at erhverve eller spare. Det Forslag til norsk Lov angaaende de heromhandlede Selskaber, Regjeringen fremsatte i Aarene 1900—1902, men som Storthinget forkastede, kaldte dem *Foreninger* og angav dem (i § 4) at være Selskaber med vexlende Kapital og et paa Besparelse eller Erhverv rettet Øiemed[1]. Men Lovudkastet tænkte sig, at Forandringer i Selskabets Kapital ialfald som Regel vilde skyldes Tilvæxt eller Afgang i Medlemsantallet. Den bedste Betegnelse paa dette Slags Selskaber tør være *Samlag*.

Der gives imidlertid dem, som mene, at et Selskab, for at fortjene Navn af kooperativt, ikke blot skal bestaa uafhængigt af Forandringer i Medlemmernes Antal, men at det skal staa aabent for Enhver, der har Villie til at indtræde som Medlem deri[2]. Kooperationens Grundtanke er, siges det, at bringe det rette Forhold tilveie mellem begge de Kræfter, som bevæge det økonomiske Liv, og forene Individernes og

[1] Storthings-Forhandlinger for 1900—1901, III, Prp. O. No. 28.

[2] G. Cassel, *Socialpolitik*, Side 40. Er Selskabet tvunget til at optage Enhver, som indmelder sig deri, saa kommer den derved bestemte Samfundsorden til at falde nogenlunde sammen med den af Hertzka foreslaaede, se ovenfor Side 457—458, Anm. 1.

Samfundets Interesser. Den vil altsaa forsone Individualismen og Solidarismen. Samfundslivets retlige Former skulle ordnes saaledes, at de stemme med den indre Sammenhæng, Solidariteten, mellem alle de Samfundets Veltørd fremmende Kræfter, og altsaa blive Afpræg af det Fællesskab, som finder Sted mellem alle Individers sande Interesser. Men den hertil sigtende Sammenslutning af Individerne skal ikke, som Socialisterne ville, frembringes ved Tvang. Den skal komme som Frugt af frivillig stiftede Foreninger af forskjelligt Slags, hver afpasset efter sit Øiemed.

Meget ofte dannes saadanne Foreninger hovedsagelig eller udelukkende af Arbeidere eller Arbeidervenner, og dette medfører naturligvis, at Foreningernes Organisation og Virksomhed fornemmelig rettes paa Fremme af Arbeiderstandens Interesser. Men der gives ogsaa kooperative Foreninger, hvis Medlemmer i det Store tilhøre enkelte andre Samfundsklasser, f. Ex. Gaardbrugerne, eller som ere beregnede paa at fremme forskjelligartede Interesser og derfor staa aabne for Alle.

§ 4. Da Samlagene baade kjøbe og sælge for Mange, kunne de kjøbe og sælge i store Partier. De behøve altsaa ikke at kjøbe af Smaahandlerne, men kunne med sine Indkjøb vende sig til Grossisterne eller umiddelbart til Fabrikanterne eller Andre, som producere de Varer, Samlagene tiltrænge. Skulle de sælge de Raastoffer, de selv have produceret, eller de Produkter, de have forædlet, kunne de idetfald i mange Tilfælde forbigaa visse af de Handelsmænd, som ved sin Mellemkomst fordyre Varerne. Ved at udelukke overflødige Mellemmænd bringe de kooperative Samlag Producenterne og Forbrugerne i nærmere Forbindelse med hverandre.

Som vi senere skulle vise, kunne Samlagene af mange Grunde ikke fortrænge Handelsmændene; men de konkurrere med dem, og i denne Konkurrence søge de sin Styrke: at kjøbe, producere og levere gode og eensartede Varer. Hertil drives et godt styret Samlag af Hensyn til sine Medlemmers Interesse ligemeget enten Samlaget indkjøber, hvad Medlemmerne behøve, eller sælger, hvad der er produceret af dem selve for deres Regning.

For de fleste Slags kooperative Samlag gjælder det som Princip kun at kjøbe mod kontant Betaling. De komme herved i den uafhængigste Stilling, kunne kjøbe hos hvem de ville, faa bedre Varer og billigere Priser, og da de hermed forbundne Fordele tilfalde deres Medlemmer, gjøre de saaledes disse en stor Tjeneste. For at kunne kjøbe mod Kontant maa de gjøre sig det til Regel kun at sælge de indkjøbte Varer mod Kontant, aldrig paa Kredit. Herved opdrage de sine Medlemmer til Sparsomhed og ordentlig Husholdning. I Forbrugssamlagene kan og bør denne Regel gjennemføres strengt. Sker ikke dette, gaa saadanne Samlag almindeligvis snart tilgrunde.

Kooperative Samlag af andet Slags kunne efter Omstændighederne være nødte til baade at kjøbe og sælge paa Kredit. Dette gjælder selvfølgelig især om Byggeforeningerne, men ogsaa om Produktions- og Forædlingssamlagene.

Den Kapital, de kooperative Samlag tiltrænge, skaffe de sig først og fremst ved Medlemmernes Sammenskud, som, hvis de ikke ere tilstrækkelige, efterhaanden forøges ved Tillæg af optjent Nettogevinst. Men Samlagene kunne, som nys bemærket, være nødte til at laane fremmed Kapital. Den stærkest mulige Kredit erholder et Samlag derved, at dets Medlemmer have paataget sig solidarisk Forpligtelse for dets Gjæld. Herved tvinges Medlemmerne til at gjøre sig nøie bekjendt med Samlagets Virksomhed og føre virksomt Tilsyn med, at Styrelsen gaar forsigtigt og redelig tilværks. Erfaringerne fra Tyskland vise paa den ene Side, i hvor høi Grad en saadan Ordning af Samlagets Forpligtelser styrker dets Stilling til Udenverdenen, paa den anden Side, at den ikke medfører synderlig Fare for Medlemmerne. Det har været et sjeldent Tilfælde, at Samlag, som styres paa rimelig Maade, komme tilkort. Mod Solidariteten kan det dog altid indvendes, at den berettiger enhver Kreditor til strax, med Forbigaaelse af Samlaget, at sagsøge et enkelt Medlem til Betaling af hele hans Tilgodehavende. Til Undgaaelse heraf er man begyndt enten at indskrænke hvert enkelt Medlems Ansvar til et begrænset Beløb, eller i Tilfælde, hvor Samlaget ikke kan dække sine Forpligtelser, at forbeholde det Ret til at udligne paa Medlemmerne de Beløb, som kræves hertil.

I hvilket Forhold Samlagsformuen skal være delt mellem Medlemmerne og mulige Tab tilsvares af dem, maa selvfølgelig være bestemt ved Statuterne. Hvert Medlem faar saaledes sin Lod eller Andel i Samlaget. Bestaar Andelen i Pengeindskud, sættes den i Almindelighed til en ringe Sum. Ellers kunne ikke Mange blive med, og forat ikke Samlaget skal komme under Herredomme af et Faatal, bestemmes det gjerne, at Ingen maa eie mere end een Lod, og i ethvert Fald, at intet Medlem skal have mere end een Stemme i Samlagets Anliggender. Dette Princip giver Kooperationen et afgjort demokratisk Præg. Den høieste Myndighed tillægges altid en Generalforsamling, som vælger Direktionens Medlemmer, Bestyreren samt Revisorerne.

Hvorledes Samlagets mulige Nettofortjeneste skal anvendes, om den skal oplægges eller deles mellem Medlemmerne, og i saa Fald efter hvilken Regel, maa ogsaa være bestemt i Statuterne. Hvis den fordeles mellem Medlemmerne, behøver dette ikke at ske efter Lodderne. Det maa bero paa Samlagets Art. I Konsumtionssamlagene retter Fordelingen sig gjerne efter Størrelsen af hvert Medlems Indkjøb, i Forædlingssamlagene efter Kvantiteten og Kvaliteten af de Raaprodukter, ethvert Medlem har indleveret til Forædling.

§ 5. Mellem de her omhandlede Foreninger, de kooperative Samlag, og de almindelige Driftsherreselskaber, som hyppigst forekomme i Form af Aktieselskaber, er der en gjennemgribende Forskjel. De kooperative Konsumtionsforeninger virke i sine Kunders, de rene kooperative Produktionsforeninger i sine Arbeideres Interesse. Aktieselskaberne virke derimod i Aktieeiernes Interesse, beholde sin Driftsherregevinst til Sikrelse eller Udvidelse af Forretningen, eller de fordele den mellem Aktionærerne. Blandt Aktieselskaberne er der nogle, som, seede fra een Side, have en stor Lighed med de kooperative Konsumtionsforeninger. Ligesom disse drive de Handel med alle Slags Husholdnings- og Beklædningsartikler. De søge at skaffe sig stor Afsætning ved at levere gode Varer og give en vis Rabat paa Salgsprisen; men de tage Gevinst af sine Forretninger og fordele denne blandt sine Aktionærer. Som Exempel kan nævnes den store engelske

Civil Service Supply Association, som har 40000 indskrevne Kunder, men kun 5000 Aktier. Paa enhver af disse blev der oprindelig kun indbetalt 10 sh. (9 Kroner); men Gevinsten fordeltes mellem dem og tillagdes Indskudskapitalen. Hver Aktie er nu værd 125 Lstr. (2250 Kr.). Disse Foreninger ere Handelsforeninger og Driftsherreselskaber. Ogsaa den enkelte Kjobmand kan give sine Kunder Rabatmærker. At en Handelsforening gjør dette, medfører ikke, at den bliver kooperativ.

Mange Aktieselskaber, som drive Fabriker eller anden produktiv Virksomhed, give sine Bestyrere, Betjente eller simple Arbeidere en vis Andel i sin Driftsherregevinst. Dette gjor dem ikke til kooperative Foreninger, saalænge Aktieeierne beholde den øverste Myndighed over Selskabets Anliggender, raade for Driftsplanen, ansætte Bestyrere osv. De ere da Driftsherreselskaber, som lonne sine Arbeidere paa en egen Maade. Ogsaa en Fabrik, som eies af Enkeltmand, kan bruge denne Lonningsmethode. Hvorvidt den er anbefalelsesværdig, vedkommer os derfor ikke her og skal blive omhandlet i et senere Kapitel.

Men denne Lønningsform tjener undertiden som Overgangsled fra Driftsherreorganisation til Kooperation. Hvis en Fabrikherre eller et Aktieselskab er begyndt med at give sine Arbeidere Andel i Driftsherregevinsten samt Adgang til at erhverve Aktier i Bedriften, og den herved omsider har skaffet sig en Stok af ivrigt interesserede og dygtige Arbeidere, vil Forholdet kunne udvikle sig derhen, at disse efterhaanden faa Tilsyn med Bestyrelsen og stigende Andel i Driftsherregevinsten. Saaledes er det gaaet i en storartet, verdensberømt Fabrikvirksomhed i Guise, en liden nordfransk By. Denne Fabrikvirksomhed[1] blev grundlagt i 1846 af J. Godin, der var begyndt som simpel Arbeider. Den er senere stadigt udviklet i kooperativ Retning.

§ 6. Det siges ofte (af Gide og Beatrice Potter m. fl.), at Kooperationen har sit historiske Udspring i Socialismen. Den Tanke, at de i en økonomisk Bedrift syssel-

[1] Se om denne Fabrik Palgrave, *Dictionary*, Artikelen *Cité Ouvrière*, samt *Nouveau Dictionnaire de L'Économie Politique*, I. Side 1104.

satte Arbeidere skulle have den høieste Myndighed over denne, og at den af dem valgte Bestyrer skal være deres Tjener, samt at Driftsherregevinsten med Fradrag af Lønnen til Bestyreren og hans Medhjælpere skal tilfalde Arbeiderne, tilhører virkelig ogsaa Grundlæggerne af den moderne Socialisme[1].

Seet fra dette Standpunkt, er det de kooperative Produktionsforeninger, som, hvis de lykkes, maa faa den største Betydning, og det var derfor til dem, Kooperationstankens Tilhængere fra først af satte sine fornemste Forhaabninger. Dette var saaledes Tilfældet med Stuart Mill. Baade i Storbritannien og Frankrige stiftedes der et ikke ringe Antal saadanne Foreninger, somme af dem ved Hjælp af Tilskud fra Rigmænd, der vare grebne af Begeistring for Ideen. I Frankrige oprettedes der i Midten af det 19de Aarhundrede over 200 saadanne. Der var imidlertid ingen Trivsel i dem. Nogle omdannedes til smaa Aktieselskaber og gik derved ud af Arbeidernes Hænder. De fleste opløstes paa Grund af slet Bestyrelse eller Mangel paa Kapital. Baade Louis Blanc og Lassalle vilde derfor, at Staten skulde yde dem fornøden Kredit, Blanc tillige, at de skulde stilles under Overbestyrelse af Staten, medens Lassalle tænkte sig Arbeidernes Produktionsselskaber staaende under Arbeidernes frie Styrelse. Statsstyrelserne optoge ikke hans Idé, og blandt de tyske Arbeidere fortrængtes den efterhaanden af Marx, som vilde have Produktionsvirksomheden dreven for Samfundets Regning og undergiven offentlig Styrelse. Tanken om de private Produktionsforeninger blev herved for en Tid skudt til Side. Napoleon III tog sig igjen af den, og der stiftedes atter en Del saadanne i Frankrige; men der kom ingen Fart i Bevægelsen. Blandt Arbeiderne fandt den liden Indgang. De heldede mere til Socialismen.

§ 7. Bedre gik det med Konsumtionsforeningerne, det vil sige saadanne, som hovedsagelig lagde an paa at skaffe sine Medlemmer deres Forbrugsartikler for saa billigt Indkjøb

[1] Det er Engländeren Robert Owen, der i Almindelighed ansees som den frivillige Kooperationstankes Fader. Hans første Skrifter, *A New View of Society*, udkom i 1812—1813. Jfr. Artiklerne *Owen* i Palgraves *Dictionary* og Conrads *HWB*. Ved Siden af ham nævne franske Forfattere gjerne Fourier.

som muligt. I Spidsen for denne Bevægelse gik den berømte engelske Forening: *The Rochdale Pioneers*. Den stiftedes i 1844 af 28 almindelige Fabrikarbeidere. De begyndte smaat. Hver af dem indskjød gjennem ugentlige Bidrag 1 Lstrl. i Foretagendet. Deres oprindelige Kapital var altsaa kun 28 Lstrl. (450 Kr.). Foreningens Program var nok saa vidtskuende. Den vilde ikke alene holde Butik, men ogsaa bygge Huse for Medlemmerne, drive Produktionsvirksomhed samt sørge for sine Medlemmers Dannelse. Men Foreningen strakte sig fra Begyndelsen af ikke længere, end den kunde overkomme. Den indskrænkede sig til at drive en liden Handel med Forbrugsartikler, og herunder gik den tilværks paa en Maade, som vidnede om usædvanlig praktisk Greb. Den kjøbte blot mod kontant Betaling og i saa store Partier, som den formaaede, og fik derved billigt Indkjøb. Ogsaa ved sine Udsalg krævede den ufravigeligen kontant Betaling. Den undgik saaledes Tab, behovede ingen Kredit og slap at betale Renter. Den lagde ikke an paa at undersælge de almindelige Krambodhandlere og holdt følgelig omtrent samme Priser som de, men solgte blot gode Varer. Foreningen tjente altsaa paa sin Forretning. Efter at have dækket sine Omkostninger gav den sine Medlemmer 5 % af deres indskudte lille Kapital. Resten fordelte den blandt de Medlemmer, som havde kjøbt Varer hos den, i Forhold til deres Indkjøb. Det blev altsaa fordelagtigt for Medlemmerne at kjøbe hos den. Men Foreningen søgte at formaa dem til at lade det dem tildelte Beløb blive staaende hos Foreningen som Tillæg til deres Medlemsindskud. Foreningen kom herved til ogsaa at arbeide som Sparebank for sine Medlemmer. Enhver kunde indtræde som Medlem. Foreningen var altsaa aaben, kunde udvide sit Medlemsantal, saalænge Nogen vilde melde sig ind. Herigjennem udvidede den tillige sin Kapital. Jo flere Medlemmer den fik, i desto større Maalestok kunde den drive sine Forretninger, og desto fordelagtigere bleve disse; men da Enhver, som vilde, havde Adgang til at indmelde sig, kunde Indskuddet eller Aktien aldrig blive værd mere end Pari. Den kunde heller ikke godt blive mindre værd, da Foreningen kun solgte mod Kontant.

Ejendommeligheden ved dette Slags Foreninger er, at Forretningens Overskud ikke fordeles mellem Forretningens Ejere det vil sige de Personer, der have indskudt Kapitalen, eje Lod (Aktie) i denne og styre Forretningen. De faa kun almindelig Rente. Overskuddet fordeles mellem Forretningens Kunder, det vil sige de Personer, som kjøbe dens Varer. At Forretningen gaar godt, bliver altsaa fornemmelig til Fordel for dem, ikke for Ejerne. Dette Forhold kan ogsaa beskrives saaledes, at Driftsherregevinsten bortfalder; thi denne fremkommer i al Handel derved, at Handelsmanden faar mere for sine Varer, end der behoves til at dække Indkjøbsprisen, Renterne af Handelskapitalen og de øvrige Handelsomkostninger.

Foreningens udmærkede Organisation og Forretningsførsel bevirkede, at den voxte hurtigt og stærkt[1], og at der oprettedes mange lignende Foreninger især i Nordengland og Skotland[2].

For at skaffe sig saa billigt Indkjøb som muligt stiftede de engelske Selskaber i 1863 en Fællesforening, som besørger Indkjøbene i den størst mulige Maalestok[3]. Denne Fælles-

[1] *Rochdale Pioneers* havde ifølge Mill, paa anførte Sted:

	Antal Medlemmer.	Indskud.	Omsætning.	Gevinst.
1850	600	Lstr. 2300	Lstr. 13180	Lstr. 890
1860	3450	» 37710	» 152100	» 15900

[2] Antallet af dette Slags Foreninger (*Distributive Cooperative Societies*) var i 1890 ifølge Palgrave, *Dictionary*, I, Side 410—1418 med 1026912 Medlemmer, med en Indskudskapital af 10607432 Lstr., en aarlig Omsætning af 28276337 Lstr. og en Nettogevinst af 3760846 Lstr. I 1898 ansloges Medlemsantallet til henimod 1½ Million, den aarlige Vareomsætning til over 40 Mill. Lstr., den Medlemmerne tildelte Nettogevinst til over 6 Mill. Lstr., se Bull Tornøe og Hertzberg, Side 54.

Beatrice Potter, *Cooperative Movement*, Side 94—108. I 1890 omfattede denne Fællesforening 941 lokale Konsumtionsselskaber. Den havde en Omsætning af 7 Mill. Lstr. og en Gevinst af 130000 Lstr. Den holder Agenter i fremmede Lande til Opkjøb af dens Produkter og eier endog egne Dampskibe for at transportere disse til England, jfr. Palgrave, *Dictionary*, II, 44—45, samt R. E. May, *Wirthschaft in Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft*, 1901, Side 514—515. Det engelske *Wholesale Society* indførte aarlig for omtrent 90 Mill. Kroner, hvoraf fra Danmark Smør, Flesk og Æg for 36 Mill. Kr. Denne Fællesforening driver ogsaa Bankforretninger, som i Begyndelsen gik uheldigt, men nu gaa godt og har en uhyre Omsætning. Fællesforeningens Thehandel skal være den største i Verden.

forening, *The Wholesale Society*, har sit Sæde i Manchester. Den danner Midtpunktet for Konsumtionsforeningernes økonomiske Virksomhed. Disses Anliggender drøftes paa aarlige Møder, som afholdes af Delegerede fra de i Foreningen deltagende Selskaber. Fællesforeningen maa ikke sælge til Andre end disse. Solgte den ogsaa til Privatkjøbmænd, vilde den gjøre det lettere for dem at konkurrere med Konsumtionsforeningerne. Fællesforeningens Nettogevinst fordeles mellem disse i Forhold til deres Indkjøb hos Fællesforeningen. De skotske Konsumtionsselskaber have en lignende Fællesforening.

Mange af de britiske Konsumtionsforeninger have anvendt betydelige Summer til Fremme af sine Medlemmers Kulturudvikling.

Konsumtionsforeninger ere ogsaa stiftede i mange andre Lande. Men det er ikke let at give tilstrækkelig paalidelige Oplysninger herom. I Frankrige skal der i 1889 have været 800 saadanne Foreninger med 450 000 Medlemmer og en Omsætning af 190 Mill. Fr.[1] I 1898 var Antallet steget til 1449[2]. I Tyskland varede det længe, inden de fandt stor Udbredelse. Dette er nu blevet Tilfældet[3]. Antallet af dette Slags Foreninger, som havde afgivet Indberetning om sin Stilling, angives i Aaret 1900 at have været 568, der eiede Aktie- og Reservefonds til Beløb af 15 700 000 Rm. og havde en aarlig Omsætning af 126 900 000 Rm.

I Danmark vandt derimod Konsumtions- eller, som de der kaldes, Brugsforeningerne allerede fra 1866 stor Udbredelse. Deres Antal ansloges i 1896 til 750. De have dannet to Fællesforbund, det ene hovedsagelig for Øerne, det andet for Jylland; men disse ere i sidstnævnte Aar slaaede sammen til eet[4].

[1] Crüger, *Die Erwerbs- und Wirthschaftsgenossenschaften in den einzelnen Ländern*, Side 127.

[2] *Almanach de la Coopération Française*, 1899, Side 115. De fra forskjellige Hold meddelte Opgaver frembyde store Uoverensstemmelser, se May, *Wirthschaft*, Side 518—520.

[3] Monographi af Reinhold Riehn: *Das Konsumvereinswesen in Deutschland*, 1902. Side 20. Jfr. May i ovennævnte Værk, Side 526—535.

[4] Bull Tornøe og Hertzberg, Side 140—141.

Ogsaa i Schweiz har Kooperationen, særlig Konsumtionsforeningerne, udviklet sig stærkt. I den rige Stad Basel er ere Femtedele af dens Familier Medlemmer af Konsumtionsforeningen, hvis Forretningsforsel frembyder adskillige interessante Træk, paa hvilke vi dog ei kunne indlade os[1].

§ 8. Til Norge forplantedes Kooperationen i Aarene 1860—70. Efter en velvillig meddelt Opgave fra Statistisk Centralbureau var der her i Riget af Forbrugsforeninger:

Aar	1870	1875	1880	1885	1895	1900
1) Antal Foreninger	81	290	253	233	217	?
2) Antal Foreninger, som have indsendt Opgaver over Medlemsantallet . .	66	279	237	211	214	253
3) Disses Medlemsantal	9711	32282	27070	23367	23073	27289
4) Antal Foreninger, som have indsendt Opgaver over Aarets Omsætningsbeløb	61	278	234	210	213	–
5) Disses Omsætningsbeløb . . . Kr.	1546893	8165203	7810065	7386440	8031211	12210794

Efter 1875 bleve mange af disse Foreninger opløste, eller de gik over til almindelige Handelsselskaber, eller de spillede Fallit, fordi de trods alle Advarsler solgte paa Kredit. Der var heller ingen Samvirksomhed mellem disse Foreninger, idet et Forsøg paa at danne et Samlag mellem dem til fælles Indkjøb af Varer mislykkedes. Efter 1890 blev Foreningernes Antal igjen noget forøget, og i 1894 holdtes et almindeligt kooperativt Landsmøde, der i 1895 udgav en trykt Beretning. Senere er nok intet saadant Landsmøde afholdt. Dertmod er der stiftet en Mængde kooperative Foreninger til Støtte for Jordbruget, navnlig Fællesmeierier og Foreninger for Indkjøb af kunstig Gjødning, Frø o. s. v. Sparebankerne træde hos os paa en vis Maade i Stedet for Kreditforeningerne.

I de store Skrei- og Sildefiskerier have Deltagerne allerede i lang Tid brugt at slutte sig sammen i mindre Foreninger, Baadlag, Notlag o. s. v. De ere udførligen beskrevne

[1] M. a. s. 515—518.

i Amtmand Auberts Femaarsberetning for Nordland, Officiel Statistik, Ny Række, 1884, B. II, Side 64—69. De ere vistnok kooperative Foreninger, men kun beregnede paa en forbigaaende Virksomhed.

§ 9. Den store Fremgang, Konsumtionsforeningerne have faaet, har igjen belivet Interessen for de kooperative Produktionsforeninger. Nogen Bistand kunne disse ogsaa erholde hos Kreditforeningerne.

Naar en Konsumtionsforening har faaet stor og stadig Omsætning paa et eller andet Slags Varer, kan det lønne sig for den at producere istedetfor at indkjøbe dem. Som Rochdale-Foreningens Program viser, var man ligefra Begyndelsen opmærksom herpaa, og Tanken er i Storbritannien bleven iværksat i en ikke saa ganske liden Udstrækning. Saavel de enkelte Konsumtionsforeninger som den store Fællesforening have anlagt Møller, Bagerier, Garverier, Skotøifabriker, Bomuldsspinderier og Væverier, Fabriker for Forfærdigelsen af Klæder, Møbelsnedkerier, Sæbesyderier o. s. v. De have endog begyndt i enkelte Tilfælde at kjøbe Jord, dels til Dyrkning af Haveväxter, dels til Udstykning i Byggegrunde for Medlemmerne[1]. Men det er ikke alslags Produktionsvirksomhed, som gaar heldigt for dem.

Kooperative Produktionsforeninger ere stiftede i Storbritannien ikke blot af Konsumtionsforeningerne, men ogsaa af Andre. Nogen Fremgang har der været, dog paa meget langt nær ikke saa stor som Konsumtionsforeningernes[2].

I Tyskland skal det blot være et Par Slags Produktionsvirksomhed, nemlig Møller og Bagerier, Konsumtionsforeningerne have oprettet.

I Frankrige har der været gjort mange Forsøg med

[1] May, *Wirthschaft*, Side 508.

[2] Palgrave, *Dictionary*, I, 410—411, angiver for Aaret 1890 Antallet af Produktionsforeninger til 119 med 27 214 Medlemmer, med en Aktiekapital af 597 933 Lstr., en Omsætning af 2 167 656 Lstr. og en Nettogevinst af 108 784 Lstr. Enkelte Forsøg have været gjorte paa at overlade en Landeiendom til et Samlag af Arbeidere, som drive den for egen Regning; men Udfaldet af disse Forsøg er ikke opmuntrende. En Artikel af E. O. Greening i Palgrave, I, 413—415 udtaler sig dog forhaabningsfuldt derom.

Produktionsforeninger, dels for industrielle Bedrifter, dels ogsaa i Jordbruget. Industriel Produktion gjennem kooperative Foreninger siges ofte at have slaaet feil, naar den hverken har været drevet af Konsumtionsforeninger og heller ikke har været knyttet som Biforretning til Jordbruget.

§ 10. Baade i Tyskland og Danmark udfoldede Kooperationstanken sig i ganske andre Retninger end i Storbritannien og Frankrige.

I Tyskland kom dens Hovedbestræbelse til at rette sig paa Dannelsen af Foreninger i det Øiemed at skaffe Næringsdrivende fornoden Driftskapital paa billigst mulige Vilkaar, altsaa paa Oprettelsen af Kreditforeninger. Allerede Frederik II havde i 1769 paabudt en Forening af større Jordegodseiere, som optoge Pantelaan i sine Godser under fælles solidarisk Ansvar, og af saadanne Foreninger oprettedes der flere. Det var alene større Jorddrotter, som kunde indtræde i disse Foreninger, og Indtrædelsen var lovbefalet. Det var altsaa tvungen Kooperation af en vis Klasse store Eiendomsmænd. Erfaring viste, at de naaede sit Øiemed, nemlig at skaffe sig billige Laan. I Aarene omkring 1850 begyndte en af Kooperationens mest fortjente og berømte Banebrydere, den preussiske Underdommer Schulze-Delitzsch, at oprette frivillige Foreninger for tyske Haandværkere og Arbeidere, byggede paa Princippet om indbyrdes Selvhjælp og fuldt solidarisk Ansvar. Tingenes egen Gang ledede disse saakaldte Forskuds- og Kreditforeninger til at sætte sig som Hovedøiemed at skaffe sine Medlemmer Driftskapital ved Hjælp af Udlaan, optagne under fælles solidarisk Ansvar for hver Forenings Medlemmer. Dette Øiemed have de naaet i paaskjønnelsesværdig Grad. Hertil har det bidraget, at de i 1864 stiftede en Centralsamlagsbank, der besørger den forretningsmæssige Forbindelse saavel mellem disse Kreditsamlag indbyrdes som mellem dem og det almindelige Pengemarked. I 1898 fandtes der i det tyske Rige 927 Foreninger, byggede paa Schulze-Delitzsch's Plan, med omtrent en halv Million Medlemmer og en Formue af 161 Mill. Rm. De havde i det sidste Aar bevilget sine Medlemmer Udlaan til et Beløb af over 1900 Mill. Rm. Af Medlemmerne vare 144000 Jord-

brugere, 126 000 Haandværkere[1]. Men de give kun korte Udlaan, regelmæssigt kun paa høist 3 Maaneders Vexler, og egne sig derfor bedst for Haandværkere, Smaakjøbmænd og Arbeidere.

Gaardbrugere tiltrænge i Almindelighed længere Kredit, og for at hjælpe sig til saadan stiftede de, efter en af Borgermester Raiffeisen udkastet Plan, mindre Foreninger, een for hver Bygd, som staa under Forvaltning af en ulønnet Bestyrelse med lønnet Kasserer og indlaane Midler, der anvendes til Udlaan blandt Medlemmer paa en Tid af indtil 10 Aar. I 1876 dannede disse Foreninger, de saakaldte Raiffeisenske Laanekasser, en Centrallaanekasse, der er et Aktieselskab, hvis Aktier eies af de Raiffeisenske Laanekasser. I 1897 var disses Antal 3 200 med 169 000 Medlemmer, som i Kasserne havde indestaaende 1 309 000 Rm. Kasserne eiede Reservefonds til samlet Beløb 2 759 000 Rm. De havde indlaant af fremmede Penge omtrent 101½ Mill. Rm. og eiede Aktiver til Beløb 105½ Mill. Disse Kasser ere langtfra saa betydelige Pengeinstituter som Schulze-Delitzsch's Forskudsforeninger. Grunden hertil ligger i, at disse give sine sine Lodeiere Dividender, hvilket de Raiffeisenske Laanekasser ikke gjøre.

Ved Siden af disse to Slags Kreditforeninger gives der i Tyskland en Mængde andre, som have det tilfælles med de Raiffeisenske, at de afhjælpe Laanetrangen blandt Landmændene, men ere organiserede i friere Former, navnlig med Hensyn til Medlemmernes solidariske Ansvar. Af disse Foreninger har den største Del sluttet sig sammen i et Forbund, der indtil for nylig har havt sit Sæde i Offenbach og sit Navn efter denne By, men nu er forlagt til Darmstadt. I 1897 var deres Antal 3982 med omtr. 220 000 Medlemmer, som i Kasserne havde indestaaende 5 700 000 Rm. Indskud. Kasserne eiede Reservefonds til Beløb 4 047 000 Rm.[2].

[1] Conrads *HWB*. V, 391.

[2] Bull Tornøe og Hertzberg, Side 67–71, og Conrads *HWB* paa nys anførte Sted. I 1899 var Antallet af de herunder hørende Kreditforeninger steget til 4 131, se Mendels Artikel *Landwirtschaftliches Genossenschaftswesen* i Conrads *HWB*, V, Side 480.

§ 11. Kooperationens Udvikling til Fremme af Jordbruget er efter Alt, hvad man kan forstaa, naaet op til et høiere Standpunkt i Danmark end i noget andet Land[1].

Danmark har allerede forlængst gjennem frivillige Landbokreditforeninger skaffet Jordeierne tilstrækkelige Pantelaan, medens de ligeledes frivillig stiftede Sparekasser aabne Gaardbrugerne Adgang til Driftslaan paa personlig Kredit. De allerede for omtalte talrige Konsumtionsforeninger, der især udfolde sin Virksomhed i Landdistrikterne, besørge Indkjøb af de fleste Artikler, Bønderne behøve i sit Gaardsbrug. Desuden er der i Danmark stiftet en stor Mængde Samlag, som særligen bistaa Jordbruget ved at forædle dets Produkter eller fremme disses Afsætning. Først og fremst maa her nævnes de talrige Andelsmeierier, til hvilke Medlemmerne levere Melken fra sine Gaarde, og som forædle denne, hovedsagelig ved Produktion af Smør, og hvis Virksomhed det skyldes, at det danske Smør indtager en fremragende Plads i Verdensmarkedet. Ogsaa Flesk er et af Danmarks fornemste Udførselsprodukter. I 1898 gaves der i Danmark 24 Andelsslagterier, der eiedes af 57 000 Medlemmer og tilsammen slagtede 600 000 Svin. Lignende Samvirksomhed finder Sted i mange andre Grene af Landbonæringen. Der haves Foreninger for Hønseavl og Ægexport, for Hesteavlen, for Tyrehold o. s. v. Mange af disse Foreninger besørge Fællesindkjøb af de Produktionsmidler, Medmerne behøve.

Hvad der udmærker den danske Landbokooperation, er ikke blot den store Energi, men ogsaa det skarpe praktiske Blik, hvormed den drives. Alle disse Samlag lægge den største Vægt paa Kvaliteten af de Gjenstande, de kjøbe, tilvirke eller sælge for sine Medlemmer. De klassificere paa det Omhyggeligste den Melk, de modtage, det Smør, det Flesk, de Æg, de sælge. Derefter bestemme de sine Priser, og herved give de Medlemmerne den største Opfordring til at levere den bedst mulige Vare, medens de yde Forbrugerne den størst mulige Sikkerhed for at faa eensartede Artikler.

[1] Ball Lunde og Hertzberg, Side 11, 91, 139–144, 154–157 [illegible]

hvis Godhed svarer til Prisen. Samlagene føre i dette Øiemed et indgaaende Tilsyn med sine Medlemmers Driftsmethoder, veilede dem til at forbedre disse, gjøre dem opmærksomme paa deres Feil og fremtvinge paa lempeligste Maade en Afhjælpelse af disse. De lønne sine Bestyrere godt[1]. Samlagene øve anerkjendt en overordentlig Indflydelse til Fremme af Landbonæringen. Den danske Bondestand har lært at forstaa, hvor fordelagtigt det er for ethvert af Samlagets Medlemmer at underkaste sig dette Tilsyn, hjælpe til, at det bliver virksomt, og følge dets Veiledning. Denne kontrolerende og veiledende Virksomhed finder især Sted paa Meierivæsenets Omraade og afgiver «det mest paa-«tagelige Vidnesbyrd om den danske Bondes mærkelige Evne «til at underkaste sig den fornødne kooperative Disciplin og «viser tillige, hvor langt lettere det gaar at gjennemføre en «endog meget nærgaaende disciplinær Kontrol ad kooperativ Vei end gjennem udenfra eller ovenfra kommende Lovbud»[2].

§ 12. Vi skulle ikke gaa ind i nogen yderligere Undersøgelse af den Stilling, hvori Kooperationen nu befinder sig i de forskjellige Lande. En saadan Undersøgelse vilde kræve for megen Tid, og dens Resultater vilde dels lide af Usikkerhed, dels snart tabe sin Gyldighed uden som Beviser paa, hvor stærk Udviklingen er. I hvilken Grad dette kan være Tilfældet, overbeviser man sig bedst om ved at tage et Overblik over dens Gang i Storbritannien og Irland samt i Tyskland, saaledes som den fremstiller sig efter statistiske Oversigter over alle Slags kooperative Selskaber i disse store Kulturstater. Der gaves i førstnævnte Stat[3]:

[1] Bjørkum siger i det af Selskabet for Norges Vel udgivne Skrift «Om Foreningsvæsen i Landbruget», Side 58, at man i Danmark fraraadede paa det Bestemteste at lønne sine Folk daarlig, jfr. Side 69. Bestyreren af Hovedlageret i Kjøbenhavn og Bestyrerne af Slagterierne vare lønnede med op til 7000 Kr. aarlig.

[2] Bull Tornøe og Hertzberg, Side 150.

[3] Oversigten findes i May, *Wirthschaft*, Side 505, og siges der at være udarbeidet efter Opgaverne i *Cooperative Wholesale Societies Annual* for Aaret 1900. Nogen Kritik af denne Oversigt have vi ei kunnet anstille.

Aar.	Antal Selskaber som ikke have afgivet Beretning.	Antal Selskaber som have afgivet Beretning.	Antal Medlemmer.	Forvaltningskapital. Aktiekapital.	Forvaltningskapital. Indlaan.	Omsætning.	Nettofortjeneste.	Anvendt til Kulturformaal.
				Lstr.	Lstr.	Lstr.	Lstr.	Lstr.
1862 . . .	68	332	90 341	428 376	54 499	2 333 523	165 562	—
1867 . . .	192	577	171 897	1 475 199	136 734	6 001 153	398 578	3 203
1873 . . .	138	983	387 765	3 581 405	496 830	15 639 714	1 110 658	7 107
1884 . . .	63	1 400	797 950	3 646 188	1 830 836	30 424 101	2 723 794	19 154
1897 . . .	165	2 065	1 627 135	19 510 007	9 137 077	64 956 049	6 535 861	50 302[1]

Mellem hvert af disse Aar har Medlemsantallet omtrent fordoblet sig. Fordoblingsperioden har været henholdsvis 5, 6, 11 og 13 Aar. Den har altsaa forlænget sig.

I det tyske Rige gaves der den 31 Marts 1899[2]:

Kreditsamlag		10 850
Samlag for Indkjøb af Raastoffer	a) for Industrien .	82
	b) » Jordbruget .	1 193
—»— —»— Maskiner og Værktøi:		
	a) for Industrien .	34
	b) » Jordbruget .	482
Magazineringssamlag	a) » Industrien .	67
	b) » Jordbruget .	106
Samlag for Produktion (og Forædling)	a) for Industrien	193
	b) » Jordbruget	2 017
Samlag af forskjelligt Slags		271
Konsumtionsforeninger		1 373
Byggeforeninger		224
	Tilsammen	16 912

[1] Ifølge en Beretning, som først indløb hid, da nærværende Ark skulde bygges i Pressen, havde de engelske kooperative Samlag ved Udgangen af 1902 et Medlemsantal af 2 022 208, Aktiekapitaler til Beløb af 2 [illegible] 113 Lstr. en Aarsomsætning af 85 586 708 Lstr. med Nettofortjeneste af [illegible] Lstr. hvilke Tal vidne om fortsat stærk Fremgang.

[2] [illegible] *HWB*, III, Side 750. Antagelig maa Forædlingsforeningerne [illegible] under Produktionsforeningerne.

§ 13. Om nu end Kooperationen støder paa mange Vanskeligheder, som hindre dens Udbredelse og hemme dens Vækst, har den unægtelig vist sig i Besiddelse af en Livskraft og Udviklingsevne, som især bliver mærkværdig, naar man tager i Betragtning, hvor kort det Tidsrum er, i hvilket den har været prøvet. Det er derfor let forklarligt, at dens ivrigste Tilhængere vente sig store Ting af den, nemlig intet mindre, end at det skal blive muligt gjennem Kooperationen at omdanne Samfundets nuværende økonomiske Virksomhed uden at sprænge dets Retsorden.

Medens Arbeiderne nu ere Kapitalens Tjenere, skal Kooperationen gjøre Kapitalen til Arbeidernes Tjener.

Denne Tanke har fundet en glimrende Talsmand i den udmærkede franske Forfatter Charles Gide[1]. Øiemedet med Samfundets økonomiske Virksomhed er, siger han, at tilfredsstille Menneskenes Behov. Det er altsaa Konsumenterne, hvis Interesse det gjælder. Det burde følgelig være dem, som havde Magten til at ordne den økonomiske Virksomhed; men dette er ikke Tilfældet under den nuværende Samfundsorden. Denne lider af en Grundfeil, nemlig at det er Producenterne — det vil i Gides Mund sige Driftsherrerne —, som styre den økonomiske Virksomhed, uden fælles Samraad og Plan. Enhver af dem tænker kun paa, hvorledes han skal tjene mest, altsaa erhverve den størst mulige Andel af, hvad det hele Samfund producerer. Dette kan forandres derved, at alle Konsumenter organisere sig i kooperative Foreninger; thi naar det kommer til Stykket, maa Producenterne bøie sig for deres Villie. Det lønner sig ikke at producere, hvad der ikke kan blive solgt. Hvis Forbrugerne alle som een indtraadte som Medlemmer af kooperative Foreninger og styrede dem, kunde de bestemme, hvad, hvormeget og til hvilke Priser der skulde produceres af ethvert Slags Gjenstande, og herefter maatte alle Producenter føie sig, hvis de overhovedet vilde sælge. Konsumtions-

[1] I hans før nævnte Værk, *La Coopération*, en Samling af Afhandlinger, i hvilke Midtpunktet dannes af No. III: *La Coopération et les transformations qu'elle est appelée à réaliser dans l'ordre économique.* I No. IV giver han en yderst interessant Fremstilling af Kooperationens Historie i Frankrige.

foreningerne danne altsaa den nye Udviklings Grundlag. Enhver maa have Ret til at træde ind i dem. Ingen maa have mere end et ganske lidet Antal Aktier, og Ingen maa have mere end een Stemme. Efter dette System bliver det Medlemmernes Flertal, som faar Herredømmet i Foreningen, og Arbeiderne, som komme til at danne Flertallet. Den indskudte Kapital faar kun en fast Rente, som ei behøver at sættes høit. Driftsherreoverskuddet fordeles mellem dem, som kjøbe Varer af Foreningen.

Udviklingen maa foregaa gjennem tre Stadier[1]:

For det Første maa der dannes store Konsumtionsforeninger for at gjøre Indkjøb af Forbrugsgjenstande i stor Maalestok.

For det Andet maa Foreningerne ved Hjælp af det Overskud, disse Forretninger give, producere disse Forbrugsgjenstande for egen Regning.

For det Tredie maa de i en nærmere eller fjernere Fremtid kjøbe eller forpagte Jord for at producere Korn, Vin, Olie, Kjød, Melk, Smør, Havevæxter, kort alle de Gjenstande, som danne Grundlaget for det store Forbrug.

Gjennem en saadan Udvikling vilde man ad Frivillighedens Vei nærme sig det Maal at forsone de to store Interessegrupper, Konsumenternes og Producenternes. Hine vilde blive sine egne Driftsherrer, egne Bankører og selv besørge den indbyrdes Fordeling af sine egne Varer. Dette vilde ske ved Hjælp af Konsumenternes egne Betjente. De mange overflødige Mellemmænd, der nu i Egenskab af Handelsmænd for egen Regning skyde sig ind imellem Producenter og Konsumenter, vilde forsvinde. Produktionen vilde blive afpasset efter Konsumtionens Behov. Bortseet fra den Uvished, der klæber ved alle menneskelige Beregninger, vilde der blive produceret nok, hverken formeget eller forlidet. Overproduktion og økonomiske Kriser vilde ikke finde Sted. Den illoyale Konkurrence, Markskrigeriet og Vareforfalskningerne maatte ophøre.

Fra Kooperationens ældre Programmer fjernede dette sig derved, at det i Modsætning til hine ikke lægger Hovedvægten paa Produktions-, men paa Konsumtionsforeningerne. Grun-

[1] [illegible], *Cooperation*, Side 91—92.

den hertil var, at det sidste Slags Foreninger kunne og bør være aabne; thi jo flere Medlemmer de faa, desto større bliver baade deres Omsætning og Fortjeneste. Dette er ikke Tilfældet med Produktionsforeninger, som ere autonome, det vil sige styre sig selv. Gaar det godt for en autonom Produktionsforening, fristes den til at nægte at optage flere Medlemmer. Behøver den flere Arbeidere, leier den saadanne og gaar da over til at blive et Aktieselskab af kapitalistiske Driftsherrer. Heri ligger imidlertid ingen Grund, siger Gide, for Konsumtionsforeningerne til at befeide de autonome Produktionsforeninger. Tvertimod bør hine baade skaffe disse fornøden Kapital, nemlig ved at indtræde i dem som Kommanditærer, og skaffe dem Afsætning, nemlig ved at kjøbe deres Produkter. Begge Slags Foreninger arbeide dog tilsidst henimod samme Maal, om end ad forskjellige Veie. De, som gaa den forsigtigste Vei, behøve ikke at modarbeide dem, som gaa den voveligere.

Gjennem en vel ordnet og kraftig Kooperation vil Samfundet lidt efter lidt nærme sig det Maal, Socialismen sætter sig. De kooperative Foreninger ville efterhaanden komme til at styre flere og flere Produktionsvirksomheder og komme til at eie mere og mere af de forhaandenværende Produktionsmidler. Dette Fremskridt vil skyldes ikke Statstvang eller Statsunderstøttelse, men det individuelle Initiativ og den frie Samvirksomhed. Der maa være Nogen, som stiller sig i Spidsen for denne, samler, organiserer og leder Foreningerne. Dette kræver Dygtighed, Interesse for Almenvellet og Selvopofrelse. Gide mistvivler ikke om, at saadanne Personer altid ville findes. Hindringerne for Kooperationens Vext ligge i Massens Træghed, Snæversyn og Mistænkelighed. Gaar det uheldigt med en kooperativ Forening, viser det sig ofte, at Medlemmerne istedetfor at hjælpe Styrelsen til at overvinde Vanskelighederne flygte som en Flok forskræmte Spurve». Efter Gides Mening staa Franskmændene i denne Henseende tilbage ikke alene for Englænderne, men ogsaa for Tyskerne. Man forstaar let, siger han, hvor vanskeligt det er for Kooperationen at trænge igjennem i et Samfund, der er saa moralsk fattigt som vort[1].

[1] Gide, Side 165.

§ 14. Kooperationsforeningerne stodte paa stærk Modstand fra forskjellige Kanter.

De franske Statsokonomer af den klassiske Skole stillede sig fra Begyndelsen af nok saa velvillige til den nye Retning. Brelay, Redaktor af *Économiste Français*, Fouguerousse, Redaktor af *Réforme Sociale*, Organet for Le Plays Skole, deltoge i Bevægelsen. Den klassiske Skole forandrede dog snart sin Holdning, dels fordi Kooperationens nye Program i visse Maader havde meget tilfælles med Socialismen, dels fordi de praktiske Hindringer mod Gjennemførelsen af dette Program antoges at være aldeles uovervindelige[1]. Den klassiske Skole miskjendte ikke, at Kooperationen havde sin Berettigelse. Dannelsen af Foreninger for ved fælles Bestræbelser at fremme Medlemmernes okonomiske Velvære er jo kun en Ytring af den individuelle Handlefrihed, som den klassiske Skole hævder saa langt som muligt. Men dens Tilhængere fandt Kooperationens nye Program for fordringsfuldt og upraktisk.

Dette Program angribes imidlertid ogsaa fra en anden Side, nemlig af Socialisterne. De begyndte med at stille sig noksaa mistænkelige ligeoverfor de kooperative Foreninger. Disse bleve ved udtrykkelig Beslutning forkastede af det tyske Socialdemokrati undtagen som Nodmidler. Paa den franske Kongres i 1879 scirede Socialisterne over Kooperatisterne. Disses Program smagte efter Statsokonomernes Mening formeget af Socialisme, derimod efter Socialisternes Mening formeget af Individualisme. Samfundets Omdannelse skulde jo efter dette Program foregaa frivillig. Eiendomsretten til Grundstykker og andre Produktionsmidler skulde blive bestaaende. Men de kooperative Foreninger skulde efterhaanden opkjobe dem. Hermed vilde Socialisterne ikke lade sig nøie. Det gaar for smaat. Kooperationen er, sagde de, blot et Middel til at lokke Socialisterne bort fra deres Forsætter[2].

Noget forandret synes dog de franske Socialisters Stem-

[1] Den klassiske Skoles Kritik af Kooperationens Program har fundet [illegible] mskjendte Udtryk i Leroy Beaulieu, *Traité*, Part IV, Kap. XVIII, 2. Tome II, saer Side 588—598 og 623—636.

[2] Gide, *Coopération*, Side 13—26, 66—67, 139—140, 162 og 175—180, [illegible] hvilke og modegaar Socialisternes Indvendinger.

ning at være bleven i den senere Tid, hvilket siges at skyldes Paavirkning fra Belgien. Socialisterne have i dette Land fundet stærkt Tilhæng og dygtige Ledere, navnlig César de Paepe og Anseele[1]. De have dannet Konsumtions- og Produktionsforeninger, af hvilke den bekjendteste, der heder *Voorhuit* (Fremad) og har sit Sæde i Gent, har anlagt først et Fællesbageri, som har vundet stor Fremgang, men rigtignok ogsaa fremkaldt en af de Klerikale stiftet, konkurrerende Forening. Dernæst har *Voorhuit* begyndt at drive mange andre Slags Produktionsvirksomheder, som, saavidt vides, gaa heldigt. Paa de senere franske Kongresser have de belgiske Delegerede anbefalet de kooperative Foreninger. De franske Socialister synes at være forsonede med Konsumtionsforeningerne, men at have liden Tiltro til Produktionsforeningerne, se ovenfor Side 164.

De engelske Socialister ere neppe uvillig stemte mod Kooperationstanken. De erkjende, at Konsumtionsforeningerne kunne gjøre sin store Nytte. Men ogsaa de engelske Socialisters Ledere have liden Sympathi for Produktionsforeningerne. En af de bekjendteste socialistiske Forfattere, Beatrice Potter, nu Mrs. Webb, har skildret de engelske Produktionsforeningers Historie og underkastet dem en skarp Kritik[2].

§ 15. Mod Konsumtionsforeningerne har Kritiken intet klækkeligt at indvende. De ere byggede paa den for Alle vitterlige Kjendsgjerning, at de, som kjøbe i smaat for Dagens Behov hos almindelige Handelsmænd, gjerne maa betale dyrt, især hvis de tillige kjøbe paa Kredit. Komme de herved i stadigt Gjældsforhold til en og samme Kjøbmand, blive de gjerne bundne til ham og nødte til ikke alene at gjøre sine fremtidige Indkjøb hos ham til høie Priser, men ogsaa ofte til at lade sig noie med ringere Varer. Det siges derfor, at den Fattige lever baade dyrt og daarlig. Adgangen til at faa kjøbt paa Kredit lokker letsindige Kunder til at kjøbe Andet og Mere, end de behøve. En godt

[1] Conrads *HWB*, VI, 803—804.

[2] Beatrice Potter, *Cooperative Movement in Great Britain*, navnlig Kapitlerne V—VIII, samt den sig dertil sluttende kortere Fremstilling i Cassel, *Socialpolitik*, Side 105—108, jfr. ovenfor Side 175.

bestyret Konsumtionsforening befrier sine Kunder for disse Ulemper. De faa billigere og bedre Varer, fristes mindre til uformodne Indkjob, og da den dem tilkommende Rabat opgjores terminvis, opsparer Foreningen den for dem. Tænker Kjoberen paa sin Fremtid, lader han som oftest sit Tilgodehavende blive staaende hos Foreningen som rentebærende Kapital, indtil han enten faar mere lønnende Brug for sine Penge eller behover dem til Underholdning i Sygdom eller Alderdom.

Konsumtionsforeningerne vakte selvfølgelig Uvillie hos de Krambodhandlere, der solgte samme Slags Varer og fandt sin Afsætning formindsket af disse Foreninger. Krambodhandlerne have undertiden enet sig om at true de Grossister, som solgte til Konsumtionsforeningerne, med at unddrage dem sin Sogning, og denne Boycotting har af og til vist sig virksom nok til at skræmme Grossisterne. I England have Konsumtionsforeningerne ved Oprettelsen af den omtalte Fællesforening undgaaet denne Ulempe.

Smaakjobmændenes Frygt for Konsumtionsforeningerne er ikke ubegrundet, men vistnok overdreven[1]. I Virkeligheden er det umuligt, at disse Foreninger skulle bemægtige sig al Krambodhandel eller engang storste Delen af denne i Stæderne. De Slags Varer, hvis Omsætning de kunne overtage, ere saadanne, som blive Gjenstand for umiddelbar Forbrug, Føde- og Nydelsesmidler, Beklædningsgjenstande, eller Redskaber, som ere i udbredt Brug. De kunne derimod ikke befatte sig med Salg af mere specialiserede eller meget sammensatte Maskiner, ei heller med Raastoffer, som blot bruges i Fabriker. Konsumtionsforeningerne kunne ikke sælge paa Kredit uden at gaa den sikre Odelæggelse imøde. En dygtig Kjobmand kan derimod borge ud sine Varer. Han er forsigtigere og passer bedre paa at inddrive sine Fordringer i rette Tid. Kunder, som betale kontant eller ere sikre nok, kunne faa Rabat ogsaa hos Kjobmændene. En Mængde

[1] Holyoake: *The Cooperative Movement to Day*, Kap. XI; Crüger, Artiklen *Konsumtionsvereine* i Conrads *HWB*. Bjorkum siger (Side 56), at Handelsstanden paa Landet i Danmark snart vil være en Saga blot; thi i [illegible] Aar siden var op til 11 Handelsmænd, [illegible] nu ikke en eneste.

Kunder lader sig lokke til at kjøbe ringere Varer, end Konsumtionsforeningerne ville falholde, men som frembydes til lave Priser. For stadig at kunne forsyne sig hos en Konsumtionsforening maa man have fast Bolig i Nærheden af dens Udsalg. Selv de ivrigste Forsvarere af Konsumtionsforeningerne indrømme, at de dygtigste Krambodhandlere drive sine Forretninger med større Indsigt og Kraft, end Konsumtionsforeningernes leiede Bestyrere pleie at gjøre. Hine forstaa bedre at rette sig efter Kundernes Behov og Smag. Konsumtionsforeningernes Medlemmer kjøbe vel sine store Forbrugsartikler hos disse Foreninger, men tage sikkerlig mange Slags Varer hos private Detailhandlere[1].

De her forklarede Omstændigheder have en dobbelt Betydning. Paa den ene Side tjene de til nogen Beroligelse for Handelsmændene. Paa den anden Side godtgjøre de, at Kooperatisternes Program gaar for vidt, naar det tænker sig, at Konsumtionsforeningerne skulle kunne tilrive sig et overvældende Herredømme over Salgsmarkedet. Det forholder sig neppe saa, at tre Femtedele af alt Salg til Basels Indvaanere foregaar gjennem Konsumtionsforeningen.

§ 16. Efter hvad der oplyses i Kooperatisternes Tidsskrifter og Blade, synes de Produktionsvirksomheder, som ere satte i Gang af Konsumtionsforeningerne eller disses Fællesforeninger, i Almindelighed at gaa heldigt. Flere af disse Foreninger have samlet sig uhyre Kapitaler, og deres Evne hertil siges at være saa stor, at de undertiden ere i Forlegenhed med at finde Anvendelse for sine Midler. De have altsaa godt Raad til at kaste sig ind i lovende Erhvervsvirksomheder. De gjøre mangen Gang dette kraftigen og i stor Maalestok. Det synes altsaa, som om Kooperatisternes Program virkelig maatte kunne virkeliggjøres ad denne Vei.

[1] I *Cooperative Wholesale Societies Annual* for 1898, Side 258, angives Antallet af Medlemmerne i de forenede Kongerigers Konsumtionsforeninger til 1¼ Million, repræsenterende omtrent 7 Mill. af Rigets 42 Mill. Indbyggere. Men dette er nok en Overdrivelse. May oplyser i *Wirthschaft*, Side 505—506, at den Regel, ifølge hvilken Ingen kan eie mere end et vist lidet Antal Aktier i en Konsumtionsforening, medfører, at der tages Aktier ikke alene paa Husfaderens Navn, men ogsaa paa hans Kones og de voxne Børns Navne.

Deres Kritikere nægte dette. De af Konsumtionsforeningerne grundlagte Produktionsvirksomheder ere i Virkeligheden ikke kooperative Foretagender.

Enhver saadan Produktionsvirksomhed er en selvstændig Forretning, som maa føre sin egen Økonomi. Den kan mislykkes, selv om den grundlæggende Konsumtionsforening trives. Den kan muligens bestaa og lønne sig, selv om Konsumtionsforeningen opløses. De, som bære Risikoen for denne Produktionsforretnings Vantrivsel, ere Aktieeierne i den Konsumtionsforening, som har grundlagt den og forstrakt den med de mangen Gang betydelige Kapitaler, som krævedes til Driften. Konsumtionsforeningens Aktieeiere ville da selvfølgelig forbeholde sig saavel Retten til at vælge Produktionsvirksomhedens Bestyrer som den Driftsherregevinst, den maatte kaste af sig. Saa gjorde Rochdaleforeningen da den begyndte at drive Bomuldsspinderi[1]. Bestyrelsen af en stor og godt dreven Konsumtionsforening vil i Regelen have Erfaring og Indsigt nok til at vælge Bestyrer. Og den kan skaffe den nye Produktionsvirksomhed sikker Afsætning.

Naar nu en Konsumtionsforening har anlagt f. Ex. et Bomuldsvæveri eller en Skofabrik, saa er denne Forretning et Aktieforetagende, intet kooperativt Anlæg. Skulde den være dette, maatte de i Driften ansatte Arbeidere raade for denne og dele hele Nettodriftsherregevinsten mellem sig. Den af Konsumtionsforeningen indskudte Kapital skulde kun Renter, intet Andet. Men hermed lader den sig, som Erfaring viser, ikke nøie. De engelske Konsumtionsforeninger tillade i Almindelighed ikke sine valgte Bestyrere og Betjente at eie Lod i Forretningen, men give dem fast Løn. Paa samme Maade ordnedes Forholdet i den for hin Konsumtionsforenings Regning anlagte Fabrik. Dens Bestyrer, Betjente og Arbeidere fik fast Løn. Arbeidernes Løn ordnedes dem vistnok ganske rundelig, idet den gjerne sattes til den af Fagforeningerne bestemte Høide. Men den kan ikke sættes saa høit, at Fabrikdriften ikke giver nogen Overskud. For Sikkerheds Skyld maa Konsumtionsforeningen sætte sine Fabrikarbeideres Løn og Fabrik-

[1] Leroy-Beaulieu, *Traité*, II, 598.

produkternes Udsalgspriser i saadant indbyrdes Forhold, at de sidste give noget Overskud. Men dette er jo Driftsherregevinst, og at tage og beholde en saadan strider mod Kooperationens Grundtanke. For at rede sig ud af denne Modsigelse begyndte man at dele den mellem Aktieeierne og Fabrikarbeiderne, idet man gav disse en Tillægsprocent til deres Løn. Men mange Foreninger opgave igjen dette System, idet man fandt, at det ikke bragte det forventede Resultat, nemlig at anspore Arbeiderne til forøget Flid og Interesse for Bedriften. Herimod indvendes, at det dog ikke er den hele Driftsherregevinst, som fordeles mellem Aktieeierne i Konsumtionsforeningen. De erholde kun den faste Kapitalrente, 5 %, eller hvad den kan være bestemt til. Resten fordeles mellem Konsumtionsforeningens Kunder i Form af Rabat paa deres Indkjøb. Den virkelige Driftsherregevinst kommer tilsidst herved ikke Kapitalisterne, men det hele Samfund tilgode. Ordningen medfører altsaa intet Brud paa Kooperationens Grundtanke, som er, at Gevinsten skal tilfalde Konsumenterne. Tankegangen er skarpsindig, men Spørgsmaalet indviklet og omtvistet[1]. For Tiden har det neppe synderlig praktisk Betydning.

De af Konsumtionsforeningerne grundlagte Produktionsforretninger kunne ikke godt tænkes at omfatte Produktionen af andre Gjenstande end dem, hine Foreninger sælge, altsaa ikke alle Slags Produktionsvirksomheder.

§ 17. Endnu mindre Udsigt er der under de nuværende Samfundstilstande til, at de autonome kooperative Produktionsselskaber, det vil sige saadanne, hvis Arbeidere eie og styre Forretningen, skulle kunne overtage al Produktion til væsentlig Fortrængsel for Enkeltmand eller Aktieselskaber. Herom ere saavel den klassiske Skole som Socialisterne, saavel Leroy-Beaulieu som Beatrice Potter, enige[2].

Foreløbigen skulle vi her gjøre opmærksom paa, at

[1] Palgrave, *Dictionary*. Artikelen *Federal Cooperation*, II, Side 44—45; Hughes og Neale, *Manual*, Kap. VIII; Beatrice Potter, *Cooperative Movement*, Side 108—116 og 214—215, hvor Forfatterinden udvikler, at Beskyttelsen for Arbeidernes retfærdige Behandling i disse som i andre Fabriker maa søges i Arbeidernes Fagforeninger.

[2] Ligeledes Nicholson, *Principles*, III, Side 171—172 og 216—217.

Deltagtighed i en Konsumtionsforening i Almindelighed er en Bisag for dens Medlemmer; thi Enhver af dem maa have en Virksomhed eller Indtægt at leve af. Ganske anderledes stiller Sagen sig i de Produktionsforeninger, som dannes af de i Produktionen ansatte Arbeidere. For dem bliver denne deres Levevei, og hvis de eie nogen Kapital, vil den gjerne være anbragt i Forretningen. Men den af Arbeiderne sammenskudte Kapital vil næsten aldrig være tilstrækkelig for Driften.

De autonome Produktionsforeningers Opgave er meget vanskeligere end Konsumtionsforeningernes. Disse have kun at kjøbe, hvad de i en nærliggende Fremtid skulle sælge til sine faste Kunder. Virksomheden kræver forholdsvis liden fast Kapital og er, naar den styres godt, forbunden med liden Risiko. En Produktionsforening maa derimod som oftest udstrække sin Virksomhed over et langt Tidsrum og indrette sig herpaa. Den kræver da i Almindelighed Anvendelse af megen fast Kapital, anbragt i Fabrikbygninger, Maskiner og andre Gjenstande, som skulle bruges i lang Tid. Skal Produktionsvirksomheden blive meget lønnende, maa den som oftest drives i stor Maalestok, og i samme Forhold forøges Kravet til Driftskapital. Autonome Produktionsforeninger fristes let til at laane fremmed Kapital paa farlige Betingelser. Ved Bestemmelsen af Produktionsvirksomhedens Teknik og Økonomi maa dens Styrelse tage Hensyn til den formodede Efterspørgsel fra en Kundekreds, hvis Behov, Smag, Kjøbeevne og Omfang især under fri Konkurrence ere foranderlige Størrelser. I Bedømmelsen heraf kan selv den bedste Styrelse undertiden gribe feil, og jo større Driftskapitalen er, desto værre Følger faar enhver saadan Feiltagelse. De autonome Produktionsforeningers Virksomhed er derfor meget mere risikabel end Konsumtionsforeningernes — eller de af disse grundlagte Produktionsforretningers. Risikoen bæres først og fremst af Kapitalen. Det er derfor hverken at vente eller forlange, at den indskudte eller indlaante Kapitals Eiere skulle frasige sig selv og overlade Arbeiderne Styrelsen af Produktionen og lade dem nøie med almindelige Renter af den Kapital, de have anbragt i Virksomheden.

Den største Vanskelighed, en autonom kooperativ Produktionsforening har at overvinde, er at skaffe sig en dygtig Styrelse. Bestyreren maa have ikke alene fornoden teknisk, men ogsaa fornoden merkantil Dygtighed. Er han ikke god Forretningsmand, saa erholder Foreningen ikke lønnende Afsætning. Men har en Forening faaet en i alle Henseender tilfredsstillende Bestyrer, gjælder det, hvorvidt dens Medlemmer samtidigt kunne føre tilstrækkeligt Tilsyn med og dog underordne sig ham. Ingen har skildret denne Vanskelighed bedre end Beatrice Potter. Arbeiderne skulle i en saadan Forening vælge Bestyreren og inden sin egen Midte Medlemmerne af Styrelsesraadet. I Dagens Løb er enhver af disse Arbeidere, ja selve Medlemmerne af Styrelsesraadet, underordnet Bestyreren. Han skal prøve og godtage, hvad enhver Arbeider leverer, gjøre Afdrag i hans Løn for de Feil, hvori han gjør sig skyldig, o. s. v. Arbeiderne maa staa under Bestyrerens Befaling og Tilsyn. Paa hans Ledelse beror Virksomhedens Trivsel. Om Aftenen forandres hele Scenen. Bestyreren bliver da Bestyrelsesraadets og Arbeidernes Tjener. Har han nægtet at godkjende noget Arbeide, et Medlem af Bestyrelsesraadet har udført, eller har han afskediget en Arbeider, som har Slægtninger eller Venner i Raadet, saa bliver han udsat for skarp Kritik og kanske afsat.

Naar de fleste autonome Produktionsforeninger gaa tilgrunde, skyldes det en eller flere af disse Aarsager: Mangel paa Kapital, Mangel paa Afsætning, Mangel paa Disciplin[1].

Men der gives jo autonome kooperative Produktionsforeninger, som have forstaaet at overvinde disse Vanskeligheder og som Følge heraf gjøre gode Forretninger, tjene godt, lægge op Formue og skaffe sine Medlemmer god Fortjeneste. Saadanne Foreninger drives imidlertid af sin egen Interesse til at lukke sig. De ville ikke optage nye Medlemmer, give dem Lod i Forretningen og i dennes Kapital lige med de gamle Medlemmer. Thi det er disses og den af dem valgte Bestyrelses Fortjeneste, at Forretningen er bleven godt oparbeidet, og noget billigt Krav paa at blive

[1] Beatrice Potter, *Cooperative Movement*, Side 149—153; jfr. Cassel, *Socialpolitik*, Side 36—39.

delagtige i disse Fordele have ikke Udenforstaaende, som ville melde sig ind. Modtoges nye Medlemmer paa saa gunstige Betingelser, vilde Foreningen snart blive overfyldt. Optoges der formange nye arbeidende Medlemmer, maatte Produktionen foroges, muligens i saadan Grad, at Produkterne ikke længere bleve afsættelige uden til lavere Priser. Hvis de gamle Medlemmer tro, at de kunne forøge Produktionen og dog finde Afsætning til de gjængse lønnende Priser, tilsiger deres egen Interesse dem at leie Arbeidere for sædvanlig Løn. Med andre Ord Foreningen vilde blive omdannet fra et kooperativt til et almindeligt Aktieselskab. Dette stadfæstes af al Erfaring. Lykkes den autonome kooperative Produktion, saa ophæver den sig selv. Leroy-Beaulieu siger derfor, at den kun er en Overgangsform for Produktionsvirksomheden. Heri er der sikkerlig en vis Sandhed. Kooperationens Tilhængere, og blandt dem Stuart Mill, beklage dette. De fleste sige, at Kooperationen herved forfeiler sit Øiemed, nemlig at afskaffe Driftsherregevinsten eller at fordele den mellem alle i Driften delagtige Personer.

§ 18. I denne Dom turde der dog være nogen Overdrivelse. Den fornemste Grund til, at en autonom kooperativ Produktionsforening trives, erhverver en anerkjendt Stilling i Forretningsverdenen og samler Formue, kan kun være, at Medlemmerne ved «Redelighed, sund Sands, Selvbeherskelse og hæderlig gjensidig Tillid»[1] have været istand til at overvinde alle Vanskeligheder. Det er sjeldent, at disse Egenskaber findes i tilstrækkelig Grad hos en hel Arbeidsstok. Men naar dette er Tilfældet, synes Arbeiderne at have retfærdigt Krav paa sin Løn, nemlig at Forretningen og deres deri anbragte Kapital bliver deres udelukkende Eiendom. Er dette til Skade? Ethvert Exempel paa, at en autonom Produktionsforening formaar at hæve sig op til en saadan Stilling, maa efter Sagens Natur tjene som Forbillede for andre Arbeidere og Opmuntring til at følge dette. Stuart Mill siger, «at Mangel paa Følelse af «Retfærdighedens og Billighedens Krav i Forholdet mellem «Arbeidsgivere og Arbeidere er paatagelig hos enhver af disse

[1] Mill, *Principles*, Folkeudgaven, Side 474.

«to Sider. Hos Arbeiderne søge vi almindeligvis forgjæves «efter den sande Stolthed, som vil yde godt Arbeide for god «Løn. Sædvanligen er deres eneste Bestræbelse at faa saa «megen Løn og give saa lidet Arbeide som muligt!» Dette er sikkerlig for streng en Dom over begge Parter. Mills Blik paa Livet var i mange Henseender for mørkt. Men ihvorvel det neppe er at haabe, at Udviklingen hurtigen skal bringe en stærk Fremvæxt af Konsumtionsforeningernes Produktionsvirksomhed og endnu mindre af de autonome Produktionsforeninger, er der ingen Føie til at nægte, at begge Dele ere sociale Fremskridt, eller til at mistvivle om, at Fremtiden vil bringe saadanne, om end ikke saa hurtigt, som Utaalmodigheden kræver. Paa en fortsat Udvikling af Kooperationen i dens forskjellige Former: Konsumtions-, Forædlings-, Produktions- og Kreditforeningerne, Byggeselskaberne, de gjensidige Understøttelses- og Forsikringsselskaber, kan man kun se med Tilfredshed. Thi denne Udvikling kommer under saadan Betingelse som en Frugt af den Trang og Evne til frivillig Selvhjælp, der stadigen voxer og udbreder sig i et oplyst Samfund.

§ 19. Hvor hurtigt Kooperationen skal voxe, beror paa Udviklingen hos de store Kulturfolk. Hvilke Former og hvilket Omfang den kan og vil komme til at antage hos dem, er Noget, hvorom man kun kan udtale Gisninger. Og selv dette bliver ubeskedent for Enhver, der, som vi, staar langt fra Bevægelsens Midtpunkter. Vi skulle derfor indskrænke os til en Gjengivelse af, hvad en af de mest anseede og nøgterne nulevende Forfattere, A. Marshall, har udtalt herom[1]. Han omhandler de kooperative Foreninger, som han kalder de ideale, og som vi ovenfor, efter Gide, have kaldt de autonome Produktionsforeninger, hvis Medlemmer ere Driftsherrer og sine Bestyreres og Arbeidsformænds Overordnede. De have, siger Marshall, tilstrækkelig Leilighed til at bedømme, hvorvidt den fornemste Del af Forretningen, nemlig at styre denne, udføres ærlig og dygtigt, og de have den bedst mulige Adgang til at opdage enhver Efterladenhed eller Uduelighed i hvilkensomhelst

[1] Marshall, *Principles*, Bog IV, Kap. XII, § 10.

af Styrelsens Grene. Endelig overflødiggjøre de meget af det Tilsyn med alskens Smaating, som er nødvendigt i andre Anlæg; thi deres egen økonomiske Interesse og den Ære, de sætte i Forretningens Trivsel, gjør dem agtpaagivende i deres eget Arbeide og utilboielige til at se gjennem Fingre med sine Medarbeideres Skjødesløshed. Men ulykkeligvis har Systemet meget store eiendommelige Feil. Thi saalænge Menneskenaturen forbliver, hvad den er, ville de simple Arbeidere ikke være de bedste Overordnede over deres egne Formænd og Bestyrere. Misundelse og Ærgrelser over Tilrettevisninger ville her gjerne virke ligesom Sand i den Olie, hvormed et stort og indviklet Maskineri bliver smurt. Den tungeste Byrde i en Forretnings Styrelse er almindeligvis den Del deraf, som man ser mindst til, og som de, der udføre det legemlige Arbeide, ere mindst istand til at vurdere. Naar det kommer til Stykket, viser Bestyreren af en kooperativ Forening sjelden den samme Paapasselighed, Opfindsomhed og smidige Snarraadighed som de dygtigste Forretningsmænd, der have arbeidet sig op under skarp Konkurrence. Tildels af disse Grunde er det kooperative System sjelden blevet gjennemført i sin Helhed, og dets partielle Anvendelser have hidtil ikke vundet iøinefaldende Lykke undtagen i Smaasalg af Arbeideres Forbrugsartikler. Men i de seneste faa Aar viser der sig Tegn til, at sunde Produktionsforeninger skulle have Held med sig. Arbeidere af stærkt individualistisk Charakter, og hvis Sind næsten udelukkende er rettet paa at skjøtte sine egne Sager, ville maaske altid finde den hurtigste og for dem mest passende Vei til materielt Velvære ved at begynde som smaa «Driftsherrer» eller ved at arbeide sig op i en privat Forretning eller i et Aktieselskab. Men Kooperationen har en særegen Tillokkelse for Mænd med mere social Sympathi, Mænd, der nødig ville forlade sine gamle Kammerater, men helst arbeide sammen med dem, som deres Ledere. Den sunde Kooperator forener en skarp Forretningssands med et Hjerte fuldt af alvorlig Tro, og adskillige kooperative Foreninger have fundet udmærkede Tjenere med høi intellektuel og moralsk Begavelse, men dog nøiende sig med mindre Løn, end de havde kunnet faa i privat Virksomhed. Mænd af dette Præg ere snarere at

finde imellem kooperative Foreningers Tjenestemænd end andensteds, og uagtet de ikke ere meget hyppige engang blandt hine, er det dog at haabe, at et bedre og mere udbredt Kjendskab til den rette Kooperations Principer og en større Almenoplysning vil gjøre et stedse stigende Antal Mennesker skikkede til at lede Kooperationen med dens mange indviklede Problemer. Marshall udtaler tilsidst Følgende: »Nok er her blevet sagt til at vise, at Verden just er begyndt at blive færdig for den kooperative Bevægelses høiere Arbeide, og at dettes mange forskjellige Former med Rimelighed kunne ventes at lykkes bedre i Fremtiden end i Fortiden.»

§ 20. Vi skulle for vort Vedkommende hertil føie, at selv om de egentlige Produktionssamlag ikke komme til at spille saa stor Rolle, som man haaber, maa den hurtige og stærke Udvikling af de øvrige Samlag overbevise endog de mest nøgterne Iagttagere om, at de ville faa en stor og gavnlig Indflydelse paa Fremtidens Økonomi. Den kooperative Bevægelse henter sin Betydning fra den heldige Kamp for ærlig Forretningsførsel, Sparsomhed i Husholdningerne, forstandig Ordning og Brug af Krediten, kraftig og udbredt Benyttelse af Teknikens Fremskridt. Den strækker sine Virkninger baade til Arbeiderne og Mellemklasserne og skaber nye Organer for en Fællesvirksomhed mellem dem, som baade udvikler deres Solidaritetsfølelse, styrker deres økonomiske Dygtighed og sætter dem i bedre Stand til at optage Konkurrencen med Økonomiens Stormænd. Det er derfor sikkerlig ikke for dristigt, naar Secrétan har sagt, at Menneskehedens Haab om lykkeligere økonomiske Tilstande hviler paa Kooperationen.

Vi stole paa Fremskridtene i Sædvaner og Sæder (Kap. 18, § 27), ikke paa Lovtvangen.

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 14 03 24 09 008 2